DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

m.duverger

sosyal bilimlere giriş

5. basım

bilgi yayınevi

BİLGİ YAYINLARI / BİLGİ DİZİSİ : 4

ISBN 975 - 494 - 202 - 1
99 . 06 . Y . 0105 . 1588

Birinci Basım 1973
İkinci Basım 1980
Üçüncü Basım 1986
Dördüncü Basım 1990

Beşinci Basım
Eylül 1999

BİLGİ YAYINEVİ
Meşrutiyet Caddesi, No: 46/A, Yenişehir 06420 / Ankara
Telf : (0-312) 434 49 98 - 434 49 99 - 431 81 22 - 434 12 71
Faks: (0-312) 431 77 58

http://www.bilgiyayinevi.com.tr
e-mail: info@bilgiyayinevi.com.tr

●

BİLGİ KİTABEVİ
Sakarya Caddesi, No: 8/A, Kızılay 06420 / Ankara
Telf : (0-312) 434 41 06 - 434 41 07
Faks: (0-312) 433 19 36

●

BİLGİ DAĞITIM
Narlıbahçe Sokak, No: 17/1, Cağaloğlu 34360 / İstanbul
Telf : (0-212) 522 52 01 - 520 02 59
Faks: (0-212) 527 41 19

MAURICE DUVERGER

Metodoloji Açısından

Sosyal Bilimlere Giriş

Türkçesi : Ünsal Oskay

BİLGİ YAYINEVİ

kapak düzeni : erdoğan özer

İlk baskısı 1961 yılında "Presses Universitaires de France" tarafından METHODES DES SOCIALES adıyla yapılmıştır.
1964 yılında İngiltere'de George Allen ve Unwin Ltd. tarafından yayımlanmış; aynı yıl Amerika baskısı ise Frederick A. Praeger, Inc., tarafından üniversite yayınları arasında gerçekleştirilmiştir.

baskı : cantekin matbaacılık yayıncılık ticaret ltd. şti.
telf : 384 34 35 - 384 34 36 - 384 34 37

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ: SOSYAL BİLİMLER 7

KESİM I. SOSYAL BİLİM KAVRAMI 8

1. SOSYAL BİLİMLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ 9
2. SOSYAL OLGULARIN ÖZELLİKLERİ 26

KESİM II. ÇEŞİTLİ SOSYAL BİLİMLER 45

1. UZMANLAŞMIŞ SOSYAL BİLİMLER 47
2. GLOBAL SOSYAL BİLİMLER 69

KİTABIN PLANI 90

GENEL BİBLİYOGRAFYA 93

KISIM BİR: GÖZLEM TEKNİKLERİ 94

BÖLÜM BİR: BELGESEL GÖZLEM 96

KESİM I. BELGE KATEGORİLERİ 96

1. YAZILI BELGELER 96
2. İSTATİSTİKLER 108
3. DİĞER BELGELER 114

KESİM II. BELGELERİN ANALİZİNDE YÖNTEMLER 124

1. KLASİK YÖNTEMLER 125
2. KANTİTATİF YÖNTEMLER 134

KESİM III. MUHTEVA TAHLİLİ TEKNİKLERİ 144

1. ANALİZ BİRİMLERİ 144
2. ANALİTİK ÇERÇEVE 153

BÖLÜM İKİ : DOLAYSIZ YAYGIN GÖZLEM 169

KESİM I. ÖRNEKLEME 169

1. ÖRNEKLEMİN ÇIKARILMASI 169
2. ÖRNEKLEMİN TEMSİL YETENEĞİ 181

KESİM II. SORU KÂĞIDI HAZIRLAMA YÖNTEMLERİ 194

1. SORU KÂĞIDININ HAZIRLANMASI 194
2. SORU KÂĞIDININ YÖNETİMİ 217

KESİM III. SORUŞTURMA SONUÇLARI 229
1. SONUÇLARIN İŞLEMLERDEN GEÇİRİLMESİ 229
2. SONUÇLARIN YAYINLANMASI 236
BÖLÜM ÜÇ: DOLAYSIZ YOĞUN GÖZLEM 245
KESİM I. MÜLÂKATLAR 245
1. GENEL OLARAK MÜLÂKAT TEKNİĞİ 246
2. ÖZEL MÜLÂKAT TEKNİKLERİ 253
KESİM II. TUTUMLARIN TEST EDİLMESİ VE ÖLÇÜLMESİ 261
1. TEST YÖNTEMİ 262
2. KANAAT VE TUTUMLARIN ÖLÇÜLMESİ 271
KESİM III. KATILANIN GÖZLEMİ 291
1. KATILAN GÖZLEMCİLER 291
2. GÖZLEMCİNİN KATILMASI 301
KISIM İKİ: SİSTEMATİK ANALİZ 312
BÖLÜM BİR: SİSTEMATİK ANALİZİN ÖĞELERİ 314
KESİM I: ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ 315
1. BİLİMSEL ARAŞTIRMA DÜZEYLERİ 315
2. SINIFLANDIRMALAR VE TİPOLOJİLER 324
3. TEORİLER VE HİPOTEZLER 334
KESİM II. DENEY 349
1. LABORATUVAR KOŞULLARDA DENEY 349
2. SAHADA YAPILAN DENEYLER 358
KESİM III. KARŞILAŞTIRMALI YÖNTEM 368
1. BENZER OLGULAR ÜZERİNDE YAPILAN KARŞILAŞTIRMALAR .. 369
2. AYNI OLGUNUN FARKLI GÖRÜNÜMLERİ 378
BÖLÜM İKİ: MATEMATİKSEL VE GRAFİKSEL TEKNİKLER 392
KESİM I. MATEMATİKSEL TEKNİKLER 393
1. OLGULARIN MATEMATİKSEL İFADESİ 393
2. MATEMATİKSEL ANALİZLER 406
KESİM II. GRAFİKLER 428
1. MATEMATİKSEL GRAFİKLER 429
2. MATEMATİKSEL OLMAYAN GRAFİKLER 447

GİRİŞ

SOSYAL BİLİMLER

Günümüz dünyasında sosyal bilimler çekirdeksel fizikten daha önemli bir uygulama alanına kavuşmuş bulunmaktadır. Totalitaryan devletlerdeki propaganda teknikleri, «kapitalist» ülkelerdeki reklamcılık, halkla ilişkiler, devrimci savaş ve «psikolojik eylem» günümüz dünyasında ve insanın yaşantısında yarattıkları değişiklikler yönünden çekirdeksel dağılımdan daha büyük bir önem taşımaktadır.

Ne var ki, kuram ile pratiğin biribirine karşı olan konumları bakımından sosyal bilimler ile fizik bilimler arasında farklılaşma görülmektedir. Fizik bilimlerde kuramsal alandaki ilerlemeler pratikteki uygulamalara öngelirken, sosyal bilimlerde bu durum ters olarak görünmekte; bu bilimlerde pratik kuramlardan daha hızla ilerlemektedir. Uygulamalı sosyal bilimlerin etkinliği ve işe yararlılığı ile bu bilimlerin kuramsal alanda gösterdikleri oturmamışlık arasında gözden kaçması güç bir terslik vardır: toplumbilimciler, gerçekten, en basit en genel kavramların tanımlanmasında bile bir görüş birliğine varamamaktadırlar. Her toplumbilimci, sanki, salt kendi dilinde konuşuyormuş gibi konuştuğundan sosyal bilimciler arasında belirli bir bildirişimin işlerlikle sağlanması bile güçleşmektedir. Bu durum, olağan olarak, sosyal bilimlerin fizik bilimlere oranla daha yeni ve daha az gelişmiş oluşu ile açıklanmak istenmektedir — gerçekten, fizik bilimlerde de pratiğin kuramlardan daha hızla geliştiği bir dönem olmuştur.

Çağdaş dünyamızda çok önemli bir uygulanma alanı bulmuş olmasına rağmen, bazı bakımlardan, sosyal bilimler azgelişmiş

bilimler gibi görünmektedir. Bu durum belki de geçicidir, ama açıkça görülmekte ve epeyce süreceğe benzemektedir: bu bakımdan da üzerinde durulması gerekmektedir. Sosyal bilimlerin kullandıkları araştırma yöntemlerini ve tekniklerini ele alıp incelemeden önce, hiç kuşkusuz, sosyal bilimlerin ne olduğunu tanımlamakla işe başlamak gerekmektedir. Ancak, bu güç bir iştir. Bu konuda zaten karşı karşıya bulunduğumuz karışıklıkları daha da arttırmamak için, yeni yeni kavramlar, yeni yeni tanımlamalar, yeni yeni sınıflamalar ileri sürmemek daha doğru olacaktır. Amacımız, bu tür kavramlar, tanımlar ve sınıflamalar arasında benzer nitelikleri arayıp ortaya çıkarmak; aralarında bir yaklaşma sağlamaktır.

Kesim 1. Sosyal Bilim Kavramı

İlk bakışta, sosyal bilimden ne anlaşıldığını açıklamak kolay sanılmaktadır: sosyal bilimler toplum içinde yaşayan insanları; Aristo'nun «siyasal hayvan» dediği insanları incelemekte; bu bakımdan insan gruplarının, topluluklarının ve toplumlarının irdelenmesi ile ilgilenmektedirler. Fakat sadece insan grubu kavramını bile tanımlamak kolay olmamaktadır. Örneğin, insan grubu için 'basit bir bireyler alaşımı' desek, buna, herhangi bir sinema salonundaki seyircilerin gerçek bir topluluk olmadığı —ki belirli koşullarda olabilir— ileri sürülerek itiraz edilebilmektedir. Aynı şekilde, sosyal bilimler 'toplumdaki insanın incelenmesidir' ifadesi ile sosyal bilimler 'insan gruplarının analizidir' ifadesinin eşanlamlı sayılmamaları gerekmektedir: birincisinde, grubun üyesi olan bireyler; ikincisinde ise topluluk vurgulanmaktadır.

Sosyal bilimlerin nitelikleri, doğası ve amacı hakkında gidilmesi güç ve ağır tartışmalara saplanıp kalmamak için, sorunu kökensel açıdan ele alarak, kısmî bir tanım yapmak bizce daha uygun görünmektedir. İlk olarak, sosyal bilimlerin tarihsel gelişmesi üzerinde durularak sosyal bilimlerin amaç ve doğası sorunu bir içeriğe kavuşturulacaktır. İkinci olarak da, sosyal bilimler için

bir tanımda bulunmak amacıyle, en genel ölçülerde kabul edilen ve en tarafsız nitelikteki 'sosyal olgu bilimleri' tanımı verilecek; sosyal olgunun genel karakteri tanımlanacaktır. Diğer bir deyişle, bu yol 'sosyal olgunun' tanımını tartışmamızı gerektirecektir. Ama bu daha somut bir şeydir.

1. SOSYAL BİLİMLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Burada şematik ve yapay bir özetleme yapmak istiyorum. Bunun amacı sosyal olgunun tanımlanmasının fiilî güçlüğünün anlaşılmasına yardımcı olmaktır. Bu konuda göz önünde tutulması gereken iki şey vardır: (1) objektif bilim ile ahlâk ve metafizik arasında yüzyıllarca süren ilkel bir sınır karışıklığı; (2) yakın dönemlerde sosyal bilim yerine sosyal bilimleri getiren ve çeşitli özel alt-dallarda yeni yeni sosyal bilim disiplinlerinin oluşumu. Bu açıdan bakıldığında, biribirinden kesin olarak ayrılması, dolayısıyle de, kesin olarak başlangıç tarihlerinin gösterilmesi güç üç ana dönemden söz edebiliriz.

A. Sosyal bilim ve sosyal felsefe arasında ilkel sınır karışıklığı. İlk dönemde sosyal örgütün varolduğu biçimiyle ne olduğunu değil de ne olması gerektiğini gösterecek ilkeler ve kuralların saptanmasına çalışılmıştır. Diğer bir deyişle, yapılan, sosyal bilimden çok sosyal felsefe olmuştur. Bu tutum yüzyıllarca sürmüştür ve bugün de bütünüyle ortadan kalkmış değildir. Onsekizinci yüzyıla gelinceye dek eserlerinde felsefî değil de bilimsel tutumun ağır bastığı düşünür ve yazarlar çok az sayıda olmuştur. Onsekizinci yüzyıldan sonra bu sayı önemli ölçüde artmış, ondokuzuncu yüzyıldan itibaren ise, bilimsel tutum ağır basmaya başlamıştır.

(a) DÖNEMİN BAŞLICA KARAKTERİSTİKLERİ

İdeal bir sosyal örgütün ilkeleri üzerinde incelemede bulunabil-

mek için önce varolan sosyal örgütlerin incelenmesi gerekiyordu: bu nedenle sosyal filozoflar sosyal bilime yönelmek durumunda kalmışlardır.

1. Felsefî ve ahlâkî görüş açısının başatlığı. Kökensel biçiminde sosyal bilim, tıpkı bir pota içinde çeşitli cevherlerle alaşımlaştırılmış bir metal gibi, felsefî ve ahlâkî birçok normatif düşüncelerden oluşmuştur. Normatif düşünceler ile bilimsel gözlemlerin birbirine oranı yazardan yazara değişmiştir. Fakat genel olarak tüm yazarlarda normatif görüş açısı başat durumda kalmış; araştırmacının çalışmalarına yol göstermiş, hatta araştırmacının yaptığı çalışmalara bile kökenlik yapmıştır. İlk bilimsel kuramlar ahlâkî ve metafizik doktrinlerin bir yansıması ve *a priori* bir tutumun sonucu şeklinde oluşmuştur.

2. *Derlenmiş gözlemlerin önemi.* Sosyal bilimlerin gelişmesi açısından bu ilk dönemin önemi büyüktür. Bu dönemdeki yazarların çoğu dikkatli ve yorulmak bilmez birer gözlemci olmuşlardır. Metafizik ve normatif bir içeriğin olması ne gerçek dünyanın dikkatle analiz edilmesine ne de karşılaştırmalı (inceleme) yöntemin (in) gelişmesine engel olabilmiştir: bu bakımdan en iyi örnek Aristo'dur. Bu dönemde entellektüel niteliklerinden ikisi hemen neredeyse kesiksiz olarak varlığını sürdürmüştür: biri o dönemde varolan bilgilerin kazanılmasına yönelme, diğeri ise yeni bilgiler elde etmeye yönelme şeklinde görülmüştür. Bu dönemdeki felsefî eğilim birincisini yeğlemiş, ama ikincisine de hayat hakkı tanımıştır. Bu dönemdeki yazarların bizlere bıraktıkları zengin gözlemler, çoğu kez, aynı yazarların genel kuramlarından bile değerli olmuştur. Kuramları, gözlemci ile gerçeklik (reality) arasına yapay bir perde çektiği için, sosyal bilimlerin gelişmesine engel olmuştur.

(b) ANA AŞAMALAR

Burada bazı temel dönemleri işaret etmekle yetinecek; bir yandan metafiziksel nitelikteki doktrinle bağlantıyı vurgularken bir yan-

dan da filozofun tutumu ile gözlemcinin tutumu arasındaki, devamlı sayılabilecek nitelikteki, karşıtlık üzerinde duracağız.

1. *Antik çağda* bu durum Eflâtun ile Aristo arasındaki klasik karşıtlıkta görülmüştür. Fakat bu aşırılaştırılmamalıdır. Gerçekten, Eflâtun'un daha çok bir filozof olduğu ve analitik araç olarak da soyut usavurmayı kullandığı doğrudur. Aynı şekilde, Aristo'nun da gözlemcilikte olağanüstü yeteneğe sahip olduğu ve Aristo'nun felsefî düşüncesinin çok geniş ve çok çeşitli deneysel araştırmalara dayandığı da bir gerçektir. Örneğin, Aristo'nun 158 adet yabancı ve Helen site devletlerinin Anayasaları üzerine, bugün sadece birinin bize kaldığı (Atinalıların Anayasası) bir seri monografi yazdığını biliyoruz. Fakat buna rağmen, düşünsel yönden Aristo'nun başlangıç noktası felsefî nitelikte olmuş, toplum anlayışı da Aristo metafiziğini temel almıştır. Bununla beraber, Eflâtun'da ekonomik ve toplumsal olguların bilimsel bir şekilde incelenmesi için yapılmış girişimlere rasgelinmektedir (L. Robin): Eflâtun'un, toplumsal hayatın coğrafî, demografik ve ekonomik koşullarının ne derece önem taşıdığının farkında olduğu anlaşılmaktadır. Hatta Eflâtun'un, «Her site biribiri ile savaşan en az iki bölümden oluşur: «zenginler ve yoksullar»* sözlerine bakarsak bu düşünürde sınıf mücadelesi teorisinin başlangıcının bulunduğu bile söylenebilir.

2. *Orta Çağda* sosyal felsefe dünyayı Hıristiyan dini ve ahlâk anlayışı açısından yorumlamıştır. İskolastik yöntemler deneysel gözlemleri değil tümdengelimi (istidlâl: deduction) yeğlemişlerdir. Aquina'lı Aziz Thomas'nın sentez gücü Eflâtun'un düzeyine erişmemişse de, sosyal araştırmalardaki bilimsel öğeler azalmaya başlamıştır. Bununla beraber, Hıristiyanlığın temel ilkeleri, özellikle İlk Günah** ve Kefaret*** gibi dogmalar yerine, ilk belirtilerini

**The Republic*, IV, p. 422

**Metinde «the Fall» diye geçiyor. Âdem'in cennetten kovulmasına yolaçan ilk günah anlamında (çev.)

***Metinde «Redemption» diye geçiyor. Hazreti İsa'nın ölümüyle bütün insanları günahlarından kurtarmış olduğu inancını ifade etmektedir. (çev.)

Aziz Augustin'in *Tanrı Devleti*'nde gördüğümüz, toplumun tarihsel açıdan açıklanması yoluna geçilmeye başlamıştır. Nicholas Oresme'nin *Paranın Bulunuşu Üzerine Bir Çalışma* (1370) adlı eseri ise, hem bir yandan deneysel çalışmalar için gösterilebilecek ilk örneklerden birini teşkil etmiş, hem de yeni ve ayrı bir sosyal bilim dalının; ekonomi politiğin doğuşunun habercisi olmuştur.

3. *Rönesans ve Reformasyon* eskinin düşünsel kalıplarını yıkmış, denizaşırı toprakların bulunuşu Batı Avrupa ülkelerindeki insanların yeni yeni toplumları tanımalarını sağlamış; bu gelişmeler deneyci eğilimleri güçlendirmiştir. Machiavelli'nin *Prens* (Hükümdar) (1532) ve Jean Bodin'in *Cumhuriyet* (1577) isimli eserleri felsefî olmaktan çok, gerçekçi eserler niteliği kazanmıştır. Aynı dönemde, devletin tanımlayıcı bilimi olarak ortaya çıkan «istatistik» oluşmuş; siyasal bilimin öncüsü olarak İtalya'da gelişmeye başlamıştır (özellikle Sansovino'nun *De governo dei regime e republiche antiche e moderne*, 1567 eserine bakınız). 1615 yılında ise Antoine de Montchétien ilk *Ekonomi Politik Kitabı*'nı (bilimsel bir araştırmadan çok derli-toplu tanıtıcı bir kitaptı) yayınlamıştır. Bunların yanısıra, yeni ve uzak ülkelere yapılan gezileri anlatan kitaplar yeni gözlemler sağlamış ve soyut şeyler yerine somut şeylere ilgi duyulmaya başlanmıştır.

Bununla beraber, genel yaklaşım bilimsel olmaktan çok gene felsefî nitelikte bir yaklaşım olmaya devam etmiştir. Fakat sosyal felsefenin içerik ve kapsamı evrim geçirmiştir: Hıristiyanlık biricik konu olmaktan çıkmaya başlamıştır. Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısı ve onyedinci yüzyıl 'doğal haklar' teorisinin oluşumuna tanıklık etmiş; Gentilis, Althusius, Grotius ve Pufendorf gibi düşünürlerin yazılarında hukuka dayanan bir sosyal felsefenin işlendiği görülmüştür. Bu temeller üzerindedir ki Locke siyasal liberalizm doktrinini geliştirmiştir (*Treatise on Civil Government*, 1689). Diğer yandan, ters bir yönde, Hobbes'un deneysel gözlemlere büyük ağırlık veren *Leviathan* (1651) adlı eserinde siyasal otoriteryanizm savunulmuştur.

B. Onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllar: bağımsız bir sosyal bilimin kuruluşu.

Onsekizinci yüzyıldan önce, bilimsel tutumun felsefî tutuma oranla daha önem kazandığı eserler pek ender olmuştur: Machiavelli, Bodin, Nicholas Oresme ve Montchrétien öncülük yapmışlardır. Onsekizinci yüzyılda bu tür eserler çoğalmış ve bilimle felsefenin biribirinden ayrılmasını öngören düşünceler yaygınlaşmıştır. Gene bu yüzyılda sosyal olgunun düzenli bir karakteri olduğu, bu nedenle fiziksel evreni yönetenlere benzeyen doğal yasalara bağlı olduğu düşüncesine varılmıştır. Toplumsal yasalar anlayışına ulaşılması, bilimin amacı denemelerle sınanabilecek yasalara varabilmek olduğu için, önemli bir ilerlemenin belirtisi olmuştur.

Bu bakımdan, onsekizinci yüzyılın katkısı büyük önem kazanmıştır. Fakat felsefî yaklaşım bu yüzyılda da önemini korumuştur. Sosyal yasa düşüncesi, bağımsız bir sosyal bilim anlayışı genel bir kabul görmemiştir. Bunlar, onsekizinci yüzyıl boyunca gitgide daha normal karşılanır olmuşlardır. Aynı şekilde, onsekizinci yüzyıl yazarlarının sosyal bilimin sınırlarını ve amacını tanımlayabildikleri de söylenemez. Auguste Comte'un yaptığı katkı işte bu açıdan çok önem taşımaktadır. Karl Marx'ın katkıları ise, sosyal olgunun amacını ve göreceli karakterde oluşunu aydınlığa çıkardığı için, aynı şekilde önem taşımış; bir bilim olarak sosyolojinin kuruluş ve oluşumunda Marx'ın getirdiği katkılar temel teşkil etmiştir.

(a) ONSEKİZİNCİ YÜZYILIN KATKISI

Onsekizinci yüzyılda da sosyal olguların felsefî bir bakış açısıyla değerlendirilmesine; insan toplumlarının ne ve nasıl olduklarına değil de, daha çok, nasıl olmaları gerektiği sorununa önem vermeye devam edilmiştir. Bu tutum, özellikle Rousseau'nun *Contrat Social* (1762) adlı eserinde doruğuna varmış; yazar bu eserde açıkça şunları söylemiştir: 'Doğruyu ve akla uygun olanı aradım, olgular hakkında tartışmalara girmiyorum.' Aynı tutum 'filozoflardan, Voltaire, Mably, d'Holbach, Diderot ve Ansik-

lopedistlerin eserlerinde de temel niteliğini sürdürmüştür. Bu tutum Montesquieu'nun yazılarında bile ağırlığını korumuştur.

1. *Gözleme dayanan çalışmaların gelişmesi.* «*Kanunların Ruhu*» (1784) adlı eser siyasal sosyoloji alanında verilen ilk eser sayılabilir. Toplumsal yasalar anlayışını yansıtan bu eserde açıkça şöyle denilmiştir: 'Ben burada ne olması gerektiğini değil, olanın ne olduğunu anlatıyorum.' Eser, bilimsel gözlemleme isteğini yansıtan bir eser olmuştur. *Kanunların Ruhu* bir tarafa bırakılacak olursa, sosyal bilimler üç yönde bir gelişme göstermişlerdir: (1) ekonomi politikte önce Fransız fizyokratları, sonra da Adam Smith'in İngiliz Okulu bağımsız bir bilim niteliği kazanmıştır; (2) ilk demografik çalışmalarda temel olarak kullanılan matematiksel istatistikde (Graunt, 1662; Halley, 1692; Deparcieux, 1746; Moheau, 1778); (3) gezgin ve «kâşiflerin» notlarına dayanan karşılaştırmalı halk toplulukları çalışmalarında. Bu sonuncusu için, Jean Demeunier'in *L'Esprit des usages et costumes des différents peuples* (1778), P. Lapitau'nun *Moeurs de sauvages amériquains comparées aux moeurs des premiers temps* (1724) adlı eserleri örnek verilebilir. Görülüyor ki, onsekizinci yüzyılın en önde gelen özelliği, felsefî öğelerin azaldığı veya tamamen ortadan kalktığı gerçekten bilimsel nitelikteki eserlerin çoğalması olmuştur.

2. *Toplumsal yasalar anlayışının işlenmesi.* Yüzyılın ikinci ve en önemli karakteristiği toplumsal olguların yasalara bağlı olduğu düşüncesine; Dupont des Nemours'ın (1768) deyişiyle 'toplumun fiziksel yasaları' anlayışına varılması olmuştur. Bu yazardan da önce Montesquieu bu yasaları 'şey'lerin doğasından çıkarılabilecek gerekli ilişkiler' şeklinde tanımlamıştır (1748).

Toplumsal yasalar anlayışı, giderek, Tanrısal düzen anlayışından uzaklaşmıştır. Tuhaftır ki, istatistiğin kurucularından biri olan Alman Süssmilch demografik düzenliliklerin kutsal iradenin sonucu olduğunu ileri sürmüş; Mercier de la Rivière ise *Ordre naturel et essential des sociétés politiques* (1767) adlı eserine yazdığı

önsözde Malebranche'ın Ebedî Düzenin egemenliği üzerine söylediği sözlere yer vermiştir. Fakat sosyal bilimin temellerini oluşturmak için girişilen araştırmalar, bu temeller ister kutsal Düzende isterse 'şeylerin doğasında' olsun, bir görev olarak metafiziğe terk edilmiş; bilim, 'düzenliliklerin' ve 'gerekli ilişkilerin' varlıklarını ifâde etmekle sınırlı tutulmuştur. Şurası önemle belirtilmelidir ki, bu sosyal bilim anlayışı, başlangıçtan itibaren, biribirinden ayrı üç yol izlemiştir: (1713 yılında büyük sayılar yasasını formüle eden) Bernoulli tarafından bulunan olasılık hesaplarından çıkarsanan istatistiksel yasalar; (1794 yılında *Tableau historique des progrés de l'esprit humain*'i yazan) Condorcet tarafından geliştirilen insanlığın evrimine ilişkin tarihsel yasalar; ve fiziksel evreninkilere benzer yasalar. Bu sonuncular diğerlerinden daha büyük önem taşımışlardır. Bunların önemleri ondokuzuncu yüzyılda kesinlikle kabul edilmiştir.

(b) AUGUSTE COMTE'ÜN KATKISI (1798 - 1853)

Auguste Comte sosyolojinin kurucusu sayılır; fakat Comte'ün sosyal bilim düşüncesinin gelişmesine yaptığı katkı sanıldığı kadar önemli olmamıştır.

1. *'Sosyoloji' teriminin çıkışı.* Bugün 'sosyoloji' ve 'sosyal bilimler' terimleri, ilerki sayfalarda belirtilecek kayıtlamaların dışında, hemen hemen aynı anlamda kullanılmaktadır. Sosyoloji terimi Auguste Comte tarafından bulunmuştur. Onsekizinci yüzyılda 'yeni bilim' terimi kullanılmıştır. Bu terimi önce J. B. Vico önemli sayılması gereken *Principes d'une science nouvelle* (1725, 1730, 1744) adlı eserinde; daha sonra, özellikle Dupont de Nemours (1766) olmak üzere, bazı fizyokratlar; daha sonra da Saint-Simon'un öğrencileri kullanmıştır. Ansiklopedistler ise 'insan bilimi' terimini kullanmışlardır. Bunlar arasında *İdeologues*'lar (Destutt de Tracy, vb.), fizyolojistler ve doktorlar (Cabanis, Bichat, Burdin); ve en sonra da *Mémoire sur la science de l'homme* (1813) adlı eseriyle Saint-Simon sayılabilir. Fakat Saint-Simon zamanla 'sosyal

fizik' terimini tercih etmiştir (Hobbes zaten kullanmaktaydı). Bu terimi ilk zamanlar Auguste Comte da beğenmiştir.

Ancak *Cours de philosophie positive* (1839) adlı eserinin dördüncü cildindeki kırkyedinci derste Comte yeni bilime 'sociology' ismini vermiş; bunu, sosyal fizik terimini moral olguların istatistiksel açıdan incelenmelerini ifade için kullanan Belçikalı matematikçi Quetelet'in 'boşuna gayretlerinin' yaratacağı karışıklıklara meydan vermemek için yapmıştır. (Quetelet'in eseri *L'homme et le développement de ses facultés* veya *Essai de physique sociale* (1835) adını taşımaktadır).

2. *Sosyal bilimlerin amacının tanımı.* Comte'ün temel katkısı sosyal bilimin amacını tam olarak tanımlamak olmuştur.

Comte için 'organik fizik' birey bilimi, 'sosyal fizik' ise 'büyük ve ebedî sosyal birliği' oluşturan insan türünün bilimidir. Bu sosyal bilim veya sosyoloji iki kısımdan oluşmaktadır: sosyal sistemin bütün farklı kısımlarını biribirine yaklaştıran karşılıklı etki ve tepkilerin deneysel ve ussal açıdan anatomik bir incelenmesi olan sosyal istatistik; ve anatomiye oranla fizyoloji ne ise istatistiğe karşı o olan sosyal dinamik. İstatistik kelimesi düzenin incelenmesi, Dinamik kelimesi ise (değer yargısını gerektirmeyen, daha mükemmel olma anlamında değil de, gelişme anlamında) ilerlemenin incelenmesi olarak kullanılmıştır. Ünlü 'üç aşama yasası' sosyal Dinamiği özetlemektedir: insanlık ardı ardına teolojik aşamadan, metafizik aşamadan ve pozitif aşamadan geçmiştir.

3. *Sosyal bilimlerin pozitif karakteri.* Auguste Comte'ün en önemli katkısının sosyal bilimlerin pozitif niteliğini tanımlamak ve sosyal bilimlerle moral ve metafizik arasındaki sınırı çizmek olduğu sanılır. Bu pek doğru bir görüş değildir: bu ayrım onsekizinci yüzyılda yapılan 'sosyal yasalar' tartışmaları sırasında geliştirilmiştir. Auguste Comte, bununla beraber, bu ilkeyi sistematize eden ve tam bir irdelemeden geçiren ilk bilgin olmuştur.

Bunu söylerken, sosyolojinin kurucusu olan Comte'ün kendi

felsefî inançlarından kurtulamadığını da unutmamak gerekir. Bilinçli kaldığı sürece sosyal bilimin ufkunu olanı olduğu şekliyle incelemek şeklinde sınırlı tutmak isteyen Comte, bilincinde olmadan duygularının etkisinde kalmış; bilimsel irdelemelerine dayanarak, olması gerekenin yönündeki istek ve eğilimlerinden kendini uzak tutamamıştır. Böylece bilim ile felsefe arasındaki eski karışıklık bir başka biçimde yeniden ortaya çıkmıştır. Birçok sosyolog, belki de hepsi, Auguste Comte'ün yolunu izlemişler; görünüşte pozitif nitelikte olan pek çok eser gerçekte yazarlarının (dinsel, felsefî veya siyasal) metafizik inançlarını yansıtmıştır. Comte, bilim ile felsefe arasındaki bu çelişkinin kendi sosyolojisine dayanan pozitif bir din ve ahlâkın kuruluşu sayesinde giderilebileceğine inanmıştır. Bu aldanış (bazen 'sosyolojizm' diye adlandırılmaktadır) daha sonraları Durkheim'in öğrencileri tarafından da benimsenmiştir.

(c) KARL MARX'IN KATKISI (1818 - 1883)

Auguste Comte'ün katkısı hemencecik kabullenilmiş; Emile Durkheim ve ondokuzuncu yüzyıl sonu ile yirminci yüzyıl başlangıcındaki pek çok sosyolog Comte'ün etkisi altında kalmışlardır. Oysa, siyasal içeriğinden dolayı, Karl Marx'ın katkıları bilimsel çevrelerce uzun süre ihmale uğramıştır. Marx'ın siyasal etkileri ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında açıkça varlığını duyurmuş; dolaysız bilimsel etkileri ise, daha önceleri dağınık etkileri görülmüşse de, asıl yirminci yüzyılın ikinci yarısında varlığını duyurabilmiştir.

1. *Sosyal bilimlerin objektif olma niteliği.* Auguste Comte 'tüm sosyal mekanizmanın kanaatlara dayandığını' düşünmüş; böylece sosyolojiye sübjektif bir karakter vermiştir. Marx'ın önemli ilk katkısı, hukuk ilişkilerinin, siyasal formların ve tüm toplum anatomisinin ekonomik alt-yapıya ve üretim güçleri ilişkilerine dayandığını göstererek sosyal bilimi gerçekten objektif bir temele dayandırmak olmuştur. Burada ekonomik olguya bunca yer verilmesinin nedeni sorulabilir; bunun ne genel ne de mutlak olmadığı ileri

sürülebilir. Fakat unutulmamalıdır ki, Marx ekonomik 'temelin' üst-yapı üzerindeki etkisinin sadece tek-yönlü olduğunu hiç bir zaman savunmamış, tam tersine, üst-yapının da alt-yapıyı etkilediğini, ikisi arasındaki etkileşimin karşılıklı olduğunu özenle belirtmiştir. Bu materyalist anlayış, Durkheim'a göre,* 'sosyal hayatın (sosyal hayata) katılanların düşüncelerine izafeten değil de, katılanların kavrayamayabilecekleri temeldeki nedenlerle açıklanması gerektiğini gösterdiği için' geçerli ve değerli bir görüş sayılmalıdır. Marxism'e alabildiğince karşıt olan Durkheim, Marx'ın, bu görüşünü sosyolojinin bir bilim niteliği kazanabilmesi için gerekli ve yerinde bir görüş olarak değerlendirmeyi bilmiştir.

Birçok güçlüklere yolaçan bu sorun daha sonra tartışılacaktır: sosyal hayata katılanların düşüncelerinin sosyal hayat üzerindeki etkileri önemlidir: katılanlar, belirli bir ölçüde, objektif olgular durumundadırlar. Fakat biz burada Marxismin sosyal bilimlerin objektifliği konusundaki katkısı üzerinde vurguda bulunmakla yetiniyoruz.

2. *Sosyal olgunun evrimci karakteri.* Auguste Comte, Condorcet ve diğer birçok düşünürde evrim fikrinin olduğu bilinmektedir. Bu fikrin izlerine önce Aziz Augustin'de rastlanmaktadır. Fakat insan toplumunun evrimi, insan doğasının değişmeden kaldığı aynı temel organizmanın evrimi olarak düşünülmüş; insan doğasının temel yapısını değiştirebileceğini hiç kimse düşünememiş; insan doğasının bazı bakımlardan gelişebileceğini belirtmekle yetinilmiştir.

Daha çok Heraclitus'a benzer şekilde, Marx insan doğasının tarihin bir ürünü olduğunu, tıpkı tarihin kendisi gibi, doğrusal değil, fakat diyalektik bir süreçle gelişebileceğini savunmuştur. Sosyal kadrolar, hukuk sistemleri, sanat, moral, din, psikoloji, tavırlar ve davranışlar, düşünceler, felsefe, vb., Marx'a göre, gerek kendi içsel gelişmesi ve gerekse üst-yapının tepkileri nedeniyle,

* *Revue philosophique*, December 1879.

değişen sosyo-ekonomik alt-yapıya bağlıdırlar. Bu nedenle de, sosyal realitenin tüm öğeleri, gerek biribirleriyle olan ilişkileri ve gerekse tarihle olan ilişkileri açısından, görecel: (relative) niteliktedirler.

3. *Sosyal bilimlerin ilk genel teorisi.* Marxism ilk tamamlanmış sistem; tüm sosyal olguyu açıklayan ilk 'cosmogony' olmuştur. Marxism'e gelinceye kadar sadece siyasal sentezler görülmüştür: örneğin, siyasal rejimler alanında Montesquieu, ekonomide Adam Smith, vb. Ayrıca şu da ileri sürülebilir ki, Marxism'in yerini alabilecek başka hiç bir 'cosmogony' kurulamamış, böylesine tam başka hiç bir sistem geliştirilememiş, küçük bir uzman grubu dışında kitleye böylesine erişebilen başka hiç bir (genel) teori kurulamamıştır.

Bu bakımdan Marxist 'cosmogony'nin kayda değer etkileri olmuştur. Bazı yönlerden Marxism, kendisini eleştiren ve yetersiz ve yanlış olduğunu ileri sürenler için bile bir izafet sistemi, bir temel çerçeve olma görevini yüklenmiş bulunmaktadır. Marxismin bu etkileri, Marxistlerden çok, belki de, Marxist olmayanlar için verimli olmuştur. Doktrinin kapsamlılığı Marxistleri tümdengelim yöntemiyle düşünmeye yöneltmiş; deneysel araştırmadan uzaklaşmaya yolaçan bu tutum dogmatik bir çerçeve içinde yeni bir iskolastisizme yolaçabilmiş; sosyal bilimlerin en büyük kurucusunun öğrencisi ve izleyicisi olanlar, paradoksal bir şekilde, yeniden bilimle felsefe arasındaki ilkel karışıklığa sürüklenmişlerdir.

C. **Sosyal bilimin yirminci yüzyılda yaygınlaşması:**
Günümüzde kimse tekil olarak sosyal bilim dememekte, sosyal bilimler demektedir. Sosyoloji bugün gitgide bir sentez bilimi olarak görülmekte, genel sosyoloji başlığı altında birçok özel uzmanlık alanlarındaki ayrı ayrı sosyolojileri kapsamaktadır. Auguste Comte ve ondokuzuncu yüzyıl sonlarındaki Fransız sosyologları bu eğilime o zamanlar karşı çıkmışlar, Karl Marx gibi, sosyal bilimin bir bütün olduğunu savunmuşlardır. Fakat bu düşünürlerin yolu izlenmemiştir.

(a) SOSYAL BİLİMİN BÜTÜNLÜĞÜ VE BİRLİĞİ UĞRUNA ÇABALAR

Ayrı ayrı sosyal bilimlerin ortaya çıkışı yirminci yüzyıla özgü bir oluşum değildir. Bu oluşum, sosyal bilimlerin felsefeden ayrılmalarına bile öngelmiştir.

1. *Onsekizinci yüzyılda ilk uzmanlaşmış sosyal bilimler.* Sosyal bilimlerin metafizik ve ahlâkî ölçülerin ve değerlerin etkisinde kalmaya devam ettiği dönemde de deneysel yöntemlere dayanan bazı uzmanlaşmış disiplinler kurulmuş ve gelişmiştir.

Buna verilebilecek ilk örnek ekonomi politik olmuştur: Nicolas Oresme'nin *Paranın Bulunuşu Üzerine Bir İnceleme* adlı eseri, ampirik gözlemlere dayanan çalışma örneği olarak daha önce belirtilmişti. Onsekizinci yüzyılda, Fizyokratlar, daha sonra Adam Smith bağımsız bir bilim olarak ekonomi politiği kurmuşlar, felsefeden kesinlikle ayırmışlardır. Demografi de benzer bir örnektir: onsekizinci yüzyıldaki matematikçiler istatistiksel yöntemleri geliştirmişler, bunları nüfus incelemelerinde kullanmışlar, özellikle ölüm olaylarında bu yöntemlerden yararlanmışlardır (Graunt, 1662; Halley, 1692). Ancak 'demografi' teriminin bulunuşu ta 1855 yılında ve Achille Guillard tarafından gerçekleştirilebilmiştir. Bu disiplin, ne var ki, onsekizinci yüzyılda kendi amacını ve yöntemlerini geliştirmiş, saptamış bulunuyordu. Tarih sosyolojisi (veya tarih felsefesi), olayların gelişmesine ilişkin yasaları araştıran disiplin Arap filozofu olan İbni Haldun'un kişiliğinde (1332 - 1406) çok seçkin bir öncüye kavuşmuştu. J. B. Vico ise kutsal çağ, kahramanlar çağı ve insancıl çağ diye üç dönemin devamlı olarak oluşumlarına ilişkin bir yasanın olduğunu ileri sürmüştür. Ekonomi politik ve demografi kadar gelişmese de, tarih sosyolojisi de ayrı bir disiplin olmaya başlamış bulunuyordu.

2. *Sosyolojinin kurucularının ondokuzuncu yüzyıldaki tepkileri.* Ondokuzuncu yüzyıl boyunca, sosyolojinin kurucuları sosyal bilimlerin biribirinden ayrılıp parçalanmasına ısrarla karşı çık-

mışlardır. Auguste Comte 'sosyal olguların esas itibarıyle biribiriyle yakından bağıntılı olduğunu' ve sadece belirli bir kategorideki olguların incelenmesinin verimsiz ve kısır olacağını ileri sürmüştür. Comte, ekonomi politiği de bu nedenle eleştirmiştir. Saint-Simon'un öğrencisi olan Bazard, kurucusu olarak Adam Smith'i gösterdiği ekonomi politiğin bağımsız bir gelişme yolu izlemesini aynı şekilde eleştirmiş, kendi sistemlerini global bir toplum anlayışına dayandıran fizyokratları ise eleştirilerinden uzak tutmuştur.

Sosyal bilimin bir bütün olduğu görüşünü Marx daha da şiddetle savunmuştur. Marxist sosyolojinin temelinde tüm sosyal olgunun (kendi içindeki öğeleri arasında) tam bir karşılıklı bağıntı olduğu düşüncesi bulunmaktadır. Marxisme göre, sosyal olgulardan hiç biri tek başına ele alınıp incelenemez. Ekonomik olguya atfedilen temel karakter (öteki sosyal olgular üst-yapıyı oluştururken ekonomik olgular 'temeli' oluşturmaktadır) ise, ekonomi politiğin ayrı bir disiplin olarak gelişmesine mazeret yerine geçmiştir. Fakat gene Marxisme göre, üst-yapı üzerine tepkide bulunduğu için, ekonomik olgular da sosyal gerçekliğin öteki öğelerinin etkisi altındadır. Bu nedenle de, ekonomi politiğin sosyolojiden tecrit edilmesi olanaksızdır. Tarih diyalektik hareket halinde bulunan sosyal gerçekliktir; sosyal gerçekliğin kesiksiz oluşumudur. Sosyal gerçeklik tarihin dışında varolamaz: sosyolojide tarihin gerçek ve tam bir yorumlanışı Marxism için temel ilkelerden biridir.

(*b*) UZMANLAŞMIŞ DİSİPLİNLERİN ÇAĞDAŞ ARTIŞI

Sosyolojinin kurucularının direnişleri başarılı olamamıştır. Sosyal bilim gitgide daha çok sayıda uzmanlaşmış dallara ayrılmıştır: etnografya, sosyal psikoloji, antropoloji, ekonomi, demografi ekoloji, lengüistik, hukuk, sosyoloji, siyasal bilim, vb. İlerki sayfalarda bunların her biri daha iyi tanımlanmaya çalışılacaktır.

1. *Uzmanlaşma ihtiyacı.* Sosyal olguların karmaşıklığı ve bu olguların gözlemlenmesi için kullanılan tekniklerin farklılıkları uz-

manlaşmayı kaçınılmaz kılmıştır. Günümüzde hiç bir sosyolog sosyal gerçekliğin tümünü, uzmanlaşmış araştırmacıların elde ettikleri sonuçlara dayanarak ikinci elden bir çalışma yapmaksızın, inceleyebilecek durumda değildir. Bu ihtiyaç açısından, sosyal bilimin çeşitli dallarının ayrı ayrı ele alınması gerekir. Sosyal bilimin birliğine büyük önem verilen Marxist ülkelerde bile, ekonomistler, tarihçiler, demograficiler vb. — diğer bir deyişle, sosyal araştırmanın sadece belirli bir dalında uzmanlaşmış bilim adamları bulunmaktadır. Fakat ekonomistlerin, tarihçilerin, demograficilerin vb., sosyal olgunun bütünündeki bağıntıları gözönünden uzak tutmamaları gerekir: bu bilim adamları kendi uzmanlık dallarında derinleşirken, kendi ilgi alanları ile sosyal hayatın öteki kısımları arasındaki ilişkileri de gözönünde tutmak zorundadırlar. Bu ise, belirli bir dalda uzmanlaşan bir kimsenin sosyal bilimlerin diğer dallarında bir amatör olmaktan öteye gidememesi yüzünden güçlükler yaratmaktadır.

2. *Genel bir sosyal bilimler teorisinin bulunmayışı.* Sovyetler Birliği ile diğer sosyalist ülkelerde sosyal bilimlerin birliği ve bütünlüğü uzmanların, Marxismin felsefesine olan inançları nedeniyle, Marxist 'cosmogony'i' kabul etmeleri sayesinde sağlanabilmektedir. Bu tür bir kabullenme veya inanç olmadığı takdirde sosyal bilimlerde birliğin ve beraberliğin sağlanması daha zor olacaktır. Batılı ülkelerde kabul edilmiş genel hiç bir 'cosmogony' yoktur; genel ve kapsamlı bir teorinin bulunmayışı nedeniyle sosyal bilimciler kendi dallarında kısmî teoriler kurmakla yetinmektedirler. Bu yüzden de sosyal olgunun bütünündeki bölümler arasındaki bağıntılar gözden kaçmaktadır.

3. *Üniversitelerdeki bölümleşme.* Üniversitelerdeki bölümler ve sosyal bilimlerdeki uzmanların yetiştirilmesindeki farklılık (sosyal bilimlerdeki) bölünme eğiliminin daha da güçlenmesine yolaçmıştır. Sosyal bilimlere gelenler istatistik, felsefe, etnografya, psikoloji, psikiyatri, tıp vb., gibi değişik alanlarda (fakat üniversitelerin, fakültelerin, araştırma enstitülerinin örgütsel yapıları içinde) uz-

manlaşmış kimseler olarak gelmektedirler. Örneğin, Fransa'da hiç bir sosyolog gerçek bir sosyoloji öğrenimi görmemektedir. Sosyoloji daima ayrı bir yetişme alanı olarak sayılmaktadır. Bu nedenle herkes kendisinin entellektüel ve profesyonel açıdan en iyi yetişmiş bulunduğu sosyal dalı inceleyip çalışmak istemekte; hakkında fazla bilgi sahibi olmadığı öteki sosyal bilim dallarını da kendi ilgi dalının açısından düşünüp değerlendirmektedir. Bazı belirli, özellikle Amerikan üniversitelerinde uzun bir zamandan beri ayrı sosyoloji *department*'ları bulunmaktadır. Fakat çoğu zaman bu bölümler siyasal bilim ve psikoloji *departmen*'ları gibi ilgili bölümlerle çatışma halinde bulunmaktadırlar. Bu bölümlerin her biri sosyal bilimlerin sadece bir yanını işlemekte; uzmanlaşmaya karşı bir çare teşkil edememektedirler.

4. *Sosyal bilimlerdeki parçalanmaya karşı en son tepkiler.* Sosyal olgunun parçalanmazlığı ve sosyal bilimlerin köklü birliği hiç bir zaman ciddî bir kuşku konusu olmamış, bu nedenle de daima uzmanlaşmış disiplinlerin ufalanıp parçalanmasına karşı bir çare bulunmak istenmiştir. Bunlardan biri Auguste Comte'ün önerdiği 'genel konularda uzmanlaşmış kimseler' yetiştirmektir. Genel sosyoloji sosyal bilimlerin sonuçlarını sentez ederek bu yönde çalışmaktadır. Bu, daha sonra ele alacağımız büyük güçlüklere yolaçmaktadır. İkinci yöntem Marxistlerinkine benzer bir şekilde, Batılı bilim adamları için genel felsefe ve çerçeve yerine geçecek bir 'cosmogony' sağlayacak ve genel bir kabul görebilecek bir doktrin kurmaktır. Bugün herkes bu sorundan söz etmektedir, fakat böyle bir doktrini henüz kimse kurabilmiş değildir.

Üçüncü yöntem sosyal bilimlerin her birinden çeşitli uzmanları bir araya getiren genel araştırma projelerinin işbirliği şeklinde gerçekleştirilmesidir. 'Disiplinlerarası' araştırmalar ve değişik dallardaki bilim adamları arasında düzenli temaslar gitgide yaygınlaşmaktadır. Araştırma tekniklerinde her gün biraz daha benzerlik sağlanması da aynı yönde etki yapmaktadır. İlginçtir ki, Anglosakson kitaplarının çoğu, değişik sosyal bilimler gitgide daha çok

aynı analitik süreçleri uyguladıkları için, şu veya bu sosyal bilim dalının değil de, tüm olarak sosyal bilimlerin metodolojisi üzerine yazılmış bulunmaktadır (bu kitap da aynı yolu izlemiştir). Bazı bakımlardan günümüzde sosyal bilimlerin bölünmesi sona ermekte, göreceli bir yeniden-birleşme aşamasına girilmiş bulunmaktadır. Fakat bu işin güçlükleri ve sınırlı oluşu, bu işin kendisi ne denli gerekli olursa olsun, gözden kaçırılmamalıdır.

Kaynaklar: (Değişik bir açıklama olmadıkça, İngilizce yayınlanan eserler Londra'da, Fransızca yayınlanan eserler ise Paris'te yayınlanmışlardır. Buradaki kaynaklar özetle verilmiştir. Fransızca orijinal baskıda, özellikle Fransızcadaki yayınlar için çok daha geniş kaynaklar listesi bulunmaktadır.)

A. Cullivier, *Manuel de Sociologie*, 3. ed., 1958, ss. 1 - 96, sosyal bilimlerle ilgili iyi bir bibliyografya ve tarihçe var. Bu bölümün hazırlanmasında adı geçen eserden çok yararlanılmıştır. J. Touchard *(et al.)*, *Histoire Des Idées Politiques*, 2. c., 1959, başvurulmaya değer. Daha ayrıntılı bir irdeleme için, bk., F. Znaniecki, *Cultural Sciences: Their Origin and Development*, Urbana (Jll.), 1952) F. N. House, *The Development of Social Thought From Love to Science*, 2. c., New York, 1952; H. E. Barnes, *An Introduction to the History of Sociology*, Chicago, 1947, ve *Historical Sociology*, New York, 1948; A. W. Small, *Origins of Sociology*, Chicago, 1924.

Helen düşüncesine ilişkin olarak: L. Robin, *Platon et la Science Sociale*, 1942; E. Barker, *The Political Thought of Plato and Aristotle*, 1906; *The Politics of Aristotle*, 1946; M. Prelot, *La Politique d'Aristotle*, 1950; W. W. Jaeger, *Aristotle, Fundaments of his development*, 2. ed., 1950.

Ortaçağ'a ilişkin olarak: H. Arquillière, *L'Augustinisme Politique*, 1931; J. Figgis, *The Political Aspects of Augustin's City of God*, 1921; E. Bridrey, *La Théorie de la Monnaie au XVIe Siècle*: N. Oresme, 1909.

Onaltıncı ve onyedinci yüzyıllara ilişkin olarak: P. Mesnard, *L'Essor de la philosophie politique au XVIe siècle*, 1936; J. W. Allen,

A History of Political Thought in the Sixteenth Century, 1928; H. See, *Histoire des Idées Politiques en France au XVII Siecle*, 1920; G. Mounin, *Machiavel*, 1958; C. Benoist, *Le Machiavélisme*, 3. cilt, 1907 - 36; A. Renaudet, *Machiavel: étude d'histoire des Doctrines Politiques*, 2. ed., 1955; R. Chauvire, *Jean Bodin, auteur de la République*, 1914; J. Moreau-Reibel, *Jean Bodin et le Droit Public Comperé*, 1933; L. Strauss, *Hobbes's Political Philosophy*, 1936; H. Nezard (et al.), *Les Fondateurs du Droit International*, 1904.

Onsekizinci yüzyıla ilişkin olarak: G. Atkinson, *Les Relations de Voyages au XVIIIe Siècle et l'évolution des idées*, 1925; P. Nazard, *La Crise de la Conscience Européenne*, 5 cilt, 1935; R. Hubert, *Les Sciences Sociales dans l'Encyclopédie*, 1923.

Montesquieu ile ilişkin olarak: J. Dedieu, *Montesquieu, l'homme et l'oeuvre*, 1943; Kanunların Ruhu'nun iki yüzüncü yılı için yazılan kolektif eser, *Esprit des Lois la Pensèe Politique et Constitutionélle de Montesquieu*, 1952; J. Starobinski, *Montesquieu Par lui-Meme*, 1956.

Comte ile ilişkin olarak: J. Lacroix, *La Sociologie d'Auguste Comte*, 1956; L. Levy-Bruhl, *La Philosophie d'Auguste Comte*, 1900.

Marxism ile ilişkin olarak: H. Lefebvre, *Pour Connaître la Pensée de Karl Marx*, 2. ed., 1956, ve Le Marxisme, 1952; P. Bigo, *Marxisme et Humanisme*, 1954; J. Marchal, *Deux Essais sur Marxisme*, 1955; M. Rubel, *Karl Marx: Essai de Biographie Intellectuelle*, 1957; F. Engels, *Anti-Dühring* (çeşitli baskıları).

2. SOSYAL OLGULARIN ÖZELLİKLERİ

Sosyal bilimlerin en az güçlük yaratacak ve en tarafsız tanımı, amaçlarının sosyal olguyu incelemek olduğunu belirterek yapılanıdır. Fakat bu anlamı belirli olmayan bir şeydir — sosyal olgunun tanımı olmadıkça bu tanımın kendisi temelsiz kalmaktadır. Auguste Comte'un sosyolojinin amaç ve sınırlarını açıkça belirtmeye çalıştığı günlerden beri bu tanım pek çok çatışma ve güçlükler yaratmıştır. Sorunlar bugün de çözümlenmiş değildir, fakat bugün

için bu konudaki sorunlarla ilgili olarak bazı noktalarda görüş birliğine varılmıştır. Genellikle şu konularda ortak noktalara varıldığı görülmektedir: sosyal olgu (1) kolektiftir, (2) objektiftir, (3) geneldir, (4) pozitiftir. Fakat bu terimlerin tanımlanmalarına gelince bu konularda genel bir görüş birliğine varılabilmiş değildir.

A. Kolektif karakter: 'sosyolojism' ve 'psikolojism.'

Sosyal bilimlerin ilgi alanları insan gruplarının veya kolektivitelerin incelenmesidir: bir sosyal olgu her şeyden önce kolektif bir olgu; yani, birden çok bireylerde genel olarak görülen ortak bir olgudur. Her kolektivite bireyler arasındaki bir seri ilişkilerden oluşur. Bunlar, insanlar tarafından düşünülebilen ve yapılan kolektif eylemlerdir. Bu ise, sosyolojinin ilk başlangıç günlerinden itibaren, biribirine zıt ve karşıt iki eğilime yolaçmıştır — biri kolektif olma özelliğini vurgulamış, grupları bireylerden ayrı objektif gerçeklikler saymış; diğeri ise düşünebilme ve yapabilme özelliğinin sadece bireylerde olduğunda ısrar etmiş, böylece kolektivite kavramını 'bireylerarası' anlamına indirgemiştir.

(*a*) SOSYOLOJİSTİK EĞİLİMLER

'Bireysel-grup' ilişkisinde ikinci terime ağırlık verilmektedir. Grup, birey sadece 'çıkarsanmış' bir gerçeklik sayılırken, temel bir gerçeklik sayılmaktadır.

1. *Organisizm* bu eğilimin tarihçe ilk ve en mutlak biçimidir. İnsan toplumları biyolojik organizmalar sayılmıştır. Biyolojik organizmalar hücre gruplarından oluşmuştur. Bu görüşçe, insanlar da sosyal organizmanın hücreleri sayılmıştır. Canlılarda olduğu gibi, toplumların önemli yanı organizmayı oluşturan hücreler değil, fakat organizmanın kendisidir.

Herbert Spencer (1820 - 1903) bu teoriyi kurmuş, fakat bunu mutlak biçime sokan kendisi olmamıştır. Spencer, sadece, biyolojik evrimin yasalarının insan toplumlarına da uygulanabileceklerini

(sayıca artış, bütünleşmenin büyümesi, homojenlikten hetorojenliğe hareket, vb.,) göstermek istemiştir. Öğrencileri ise Spencer'in (canlılar organizmaları ile insan toplumları arasında ileri sürdüğü) benzerliği daha da ileri götürmüşlerdir: Rus bilgini Lilienfield 'insan toplumunu gerçekliği olan bir organizma olarak' ele almış. Belçikalı De Greef insan toplumunu 'hyper-organizma' diye adlandırmıştır. Bireylerin bilinçle biraraya gelmiş olmaları bireylerle biyolojik organizmalardaki hücreler arasındaki temel farkı yaratmaktadır. Hobbes'un *Leviathen*'ının kapağındaki resim —binlerce insanın iç içe ve üst üste yığılması ile oluşan bir dev— sadece bir resim sayılmalıdır. Bu görüşün savunduklarının tersine, organizmacılığın düpedüz bir yakıştırmadan* öte anlam taşıdığı ileri sürülemez.

2. *'Komünite ontolojisi'*. Komüniterci tutumların ikincisine kimi zaman 'komünite ontolojisi' denilmektedir. Bu tutum kaynağını Hobbes ve hatta Hegel'in Devlet teorisinde bulmaktadır. İnsan grubu organik bir gerçeklik olmayıp «manevî» (spiritual) bir gerçekliktir, ama gene de temel bir gerçekliktir —bireyler ancak o'nunla varlık kazanabilmekte, o'nun içinde ve o'nun aracılığı ile yaşayabilmektedirler. Alman filozofu Otto Spann'ın dediği gibi: 'Topluma girmeden önceki insan sadece bir potansiyelliktir; insan, bireyliğini ve moral özünü ancak manevî topluluğun içinde geliştirebilir. Almanya'da bazı düşün okulları (ecole) bu görüşe katılmışlardır. Bunun bir örneği 1859 yılında M. Lazarus ve H. Steinhal tarafından kurulan 'halk psikolojisi' okuludur. Bu düşünürler halkta (volk) kolektif bir manevî gerçeklik görmüşler; bireysel bilinçliliğin sadece 'kolektif ruhun' bir ürünü olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bir başka örnek, sosyologdan çok felsefeci olan, hatta felsefeciden de çok siyasal teorici olan Oswald Spengler'dir. Nasyonal sosyalizm macerasından az önceleri başlayıp

* Metinde 'metaphor' diye geçiyor; «mecaz» yerine 'yakıştırma' demeyi uygun gördük (çev.).

bütün bir Nazi dönemi süresince bir sürü sözde düşünür bu tür düşünceleri «işleyip» durmuşlardır.

(*b*) PSİKOLOGLARIN EĞİLİMLERİ

Bu görüşün tam karşıtı ise, grupların ve toplulukların kendi başlarına hiç bir gerçekliğe sahip olmadıklarını; bunların sadece bireyler arasındaki ilişki tarzları olduklarını ileri süren bazı sosyologların görüşüdür.

1. *Klasik ekonomi politik.* Adam Smith ve Manchester Okulu tarafından kurulmuş ve ilk psikolojismi teşkil etmiştir. Bu düşünürler tüm ekonomik faaliyetin bireyler arasında yaratılmış ilişkilerden oluştuğunu ileri sürmüşlerdir. Bu düşünceler somut içeriklerle değil fakat soyutlamalar olarak mütalaa edilmişler ve ünlü *homo oeconomicus* çerçevesi içinde sistematize edilmişlerdir. Klasik ekonomi bilimi, bu nedenlerle, olguların deneysel gözlemlenmesinden çok *homo oéconomicus* psikolojisine dayanan bir usavurma (muhakeme) yöntemine dayanmıştır.

2. *İnter-psikoloji ve sosyal psikoloji.* Psikolojik bakış açısını kullanan ilk sosyolog organizmacılık akımına karşı çıkan Gabriel de Tarde (1843 - 1904) olmuştur. Tarde sosyolojinin 'intermental'* psikoloji olması gerektiğini ileri sürmüş ve sosyolojiyi 'inter-psikoloji' olarak adlandırmıştır. Tarde, Durkheim'in tercih edildiği Fransa'da fazla bir etkinlik kazanamamış, fakat İngilizce konuşulan ülkelerde, özellikle Birleşik Devletler'de etkin olmuştur. Tarde çağdaş sosyal psikolojinin «babası» sayılmaktadır. İngiliz Macdougall (1871 - 1938), Amerikalı F. H. Giddings (1855 - 1931) ve hepsinden önemlisi 'ilişkici' Chicago okulu «grup»u tıpkı Tarde gibi kavramışlar; bireyler arasında karşılıklı ilişkiler olarak tanımlamışlardır. Fakat İngiliz ve Amerikan yazarları bireyler arasındaki ilişkilerin psikolojisini incelemek için kullandıkları yöntemler bakımından Tarde'dan tamamen ayrılmışlardır. Anglosakson psi-

* Bireylerden oluşan toplumda «uslar-arası» anlamında (çev.).

kologların bireylerin eylemlerini incelemekte kullandıkları yöntem 'davranışçılık' diye isim taktıkları bir yöntemken, Tarde'ın, yöntemi, esas itibarıyle, içe-bakışçı bir yöntem olmuştur.

(c) ARABULUCU GİRİŞİMLER

Bu farklı görüşler arasında arabulucu bir yol izlemek için iki büyük girişim görülmüştür. Belirtilmesi gereken bu girişimlerden biri Marxist, diğeri de Durkheimcidir. Sorun bugün için âcil bir problem olmaktan çıkmıştır. Günümüzde sosyologların çoğu, gerek toplumculuk (communitarism) ve gerekse psikolojistlik alanındaki aşırılıklara karşı, sosyal olguların kolektif karakterini tanımlamakta başarılı olmasalar da, tedbirli davranmaktadırlar.

1. *Marxism.* Bazı kimseler Marxismin 'communitarist' bir doktrin olduğunu ve bireyi topluluğa bağımlı saydığını zannetmektedir. İnsan'ın tarihin bir ürünü olduğunu; değişmez insan doğasının olmadığını; düşünce, duygular ve araçların sosyo-ekonomik koşullarla üretim faktörlerinin bir yansıması olduğunu söylemekle Marxism'in birey karşısında topluma öncelik tanıdığı açıktır. Ayrıca, sınıflar teorisi de bu grupları temel gerçeklikler olarak almaktadır. Fakat bir başka bakış açısından ise Marxism insanın temel anlamda sayılması gereken önemine vurguda bulunmakta ve insanın 'kapitalin en nadide form'u olduğunu ileri sürmektedir. İnsan, Marxism'e göre, tarihin bir ürünü olduğu gibi, tarih de insanoğlunun bir ürünüdür — kendi tarihini insanoğlu kendisi yapmaktadır. Her birey sosyo-ekonomik koşullarla belirlenmektedir: fakat bunun bilincine varabilmesiyledir ki, birey tarihin yaratıcısı olmaktadır.

Sosyal değişim yaratan 'saiklerin' bile üretim tekniklerinden ve üretim faktörlerinden neş'et ettiği düşüncesi de, son tahlilde, insana, bulucuya, emekçiye, teknisyene kolektif evrim açısından önemli bir yer vermektedir. Marxism'e göre, insanın rolü ile biyolojik organizmalardaki hücrelerin rolü arasında bir benzerlik olduğu ileri sürülemez. Gerçekten de Marxism, toplulukçu eğilim

ile psikolojici eğilim arasında, birincisini biraz daha yeğleyen bir uyuşma sağlamak istemiştir.

2. *Emile Durkheim* (1858 - 1917) *ve 'kolektif bilinçlilik'*. Marx'ın uzlaşma sağlama girişimi bilerek yapılmış değildir: Marx kendinden sonra ortaya çıkacak olan organizmacı veya psikolojici sosyologların tezlerini eleştirme sorunu ile zaten karşılaşmış değildir. Durkheim ise, tersine, ünlü 'kolektif bilinçlilik' teorisiyle Spencer ve Tarde'ın zıt görüş tarzları arasında, bilinçli olarak bir uzlaşma sağlamaya çalışmıştır. Durkheim, *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*'nda, 'kuşkusuz ki, bireysel bilinçlilik olmaksızın kolektif hiç bir şey yaratılamaz, fakat bu gerekli koşul da tek başına (kendi kendine) yeterli değildir. Bir gerekirlik olarak kalmaktadır ki, bu bireysel bilinçlilikler birleşmeli, bütünleşmeli ve hem de belirli bir tarzda bütünleşmelidir; sosyal hayat bu birleşip bütünleşmenin bir sonucudur' demiştir. Gene Durkheim şunları da söylemiştir: «Grup, biribirinden ayrı bireyler olarak kalacak olan üye bireylerden farklı duyar, farklı düşünür ve farklı eylemde bulunur, hareket eder: bu nedenle de, bireyleri esas alan bir kimse grup içinde olan (şeylerden) hiç bir şey anlayamaz.»

Durkheim'ın topluluk bilinci anlayışı birçok yorumlara yatkın çıkmıştır: belirli bir açıdan bakıldığında 'sosyal ruh' gibi görünmüş ve buradan toplulukçuluğa (communitarism) varılmış; bir başka açıdan bakıldığında ise sadece bireysel bilinçlilikler arasındaki işbirliğinin ürünü gibi görünmüş ve bu kere psikolojisme dönülmesine yolaçmıştır. Durkheim ise, aşağıdaki alıntının göstereceği gibi, ortalama bir yol izlemiştir: 'Bireyler olarak bizimle ilişkinliği açısından toplum bizi aşkın ama bizim içimizdedir (immenent: mündemiçtir), biz onu böyle hissederiz. Toplum bizim dışımıza, ilerimize uzanır, ama aynı zamanda içimizdedir; çünkü, ancak bizimle ve bizim sayemizde yaşar. Veya daha doğrusu,bir bakıma, toplum bizim kendimizdir'.

3. *Bugünkü durum*. Yukarda yapılan alıntı sosyal olgunun kolektif karakterinin durulmamışlığını (ambiguity: müphemlik) yan-

sıtmaktadır. Durkheim'ın tezleri hakkında yapılan tartışmalar bir süre çok görülmüşse de şimdilerde bunlar azalmış bulunmaktadır. Azalma, tartışmadaki taraflardan birinin yengisinden değil, tartışmaların yararlı bir sonuç verememesinden olmuştur. Gerçekten, birey ile kolektif olan arasındaki sınırı tarif etme girişimleri, her ikisinin de biribirinden ayrı olarak varlık kazanamayacakları anlaşıldığı için, terkedilmiş bulunmaktadır: her kolektif olgu bireylerde yansımasını bulan bir bilinçlilik olgusudur ve hiç bir birey doğuştan itibaren yalnız yaşamadığından bireysel psikolojide kolektif içerik tarafından belirlenmektedir.

Fenomenoloji ve varoluşçu felsefe bireysel bilinçliliğin teçritlenmişlik içinde bulunmadığını savunarak bu konuda daha da ileri gitmiş; bireyin bilinçliliğinin başkalarının veya bizlerin bilinçliliğinden ayrılamayacağını ileri sürmüştür: 'Ben tecritlenmiş bir varlığın bilinçliliği değilim. Ben kendimi bildirişimde (communication) yaşıyorum' (K. Jaspers); 'Fiziksel varoluşum gibi sosyal yönden de varım' (M. Dufrenne). Sosyal bilim ile birey psikolojisi arasında konu farkından çok bakış açısı farkı vardır (bu durum, biyoloji ile olan fark için bile böyledir). Sosyal bilim kolektif bir bakış açısından insan olgusunu inceler, psikoloji aynı şeyi bireysel açıdan yapar — fakat ikisi de aynı olgudur. Kolektif karakter olguda farklı bir öğeden çok, değişik açıdan bakışla oluşan bir *version*'dur.

B. Objektif karakter: kolektif imajlar sorunu

Sosyal olguların objektif karakteriyle ilgili olarak da benzer tartışmalar yapılmış ve bunlarda da yukarkilere benzer görüşler savunulmuştur. *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*'nda Durkheim sosyal olguların 'şey'ler olarak kabul edilip incelenmesi gerektiğini önermiştir. Bu görüş, materyal açıdan objektif olanlar için güçlükler yaratmamakta; fakat bunları şey'ler olarak sayanların çoğu için 'kolektif imajlar' oldukları ve bu nedenle de bilinçlilik olgusu oldukları için, çeşitli karşıtlıklara (muhalefet: objection) yolaçmaktadır.

(a) İKİ SOSYAL OLGU KATEGORİSİ

Bir bakıma, tüm fiziksel, biyolojik ve diğer olgular gibi bütün sosyal olgular bilinçlilik ve imaj fenomenidirler. 'Dünya benim imajladığım gibidir.' Fakat bazı sosyal olgular (facts: vakialar) sadece imaj niteliğindedirler ve bilinçliliğin dışında varlıkları yoktur. Diğerleri ise, tersine, bilinçliliğin dışında da varlık sahibidirler ve imaj olma nitelikleri kadar imajdan — başka olma nitelikleri de vardır. Bunlar 'materyal bakımdan objektif' olgular diye adlandırılmaktadırlar.

1. *Materyal bakımdan objektif olgular.* Bunlar bazı sosyal bilim disiplinleri için ana gözlem objeleridir. Örneğin, demografide nüfusun büyüklüğü, yaşı, cinsiyeti, morfolojik karakteristikleri biyologların veya fizikçilerin inceledikleri olgular kadar objektif olduğu için bu disiplinde objektiflik sorunu ile karşılaşılması güçtür (fakat ilerde bu konu da tartışılacaktır). Bu durum, ücret ve fiyat seviyelerini, hammadde dağılımını, sanayiin yapısını, çalışma koşullarını vb., inceleyen ekonomistler; olayları, savaşları, anlaşmaları, devlet başkanlarının kararlarını inceleyen tarihçiler; hükümet mekanizmasının yapısını, seçimlerin organizasyonunu, parti veya baskı gruplarının yapısını; kamu harcamalarının finansmanı sistemlerini inceleyen siyasal bilimciler; çocuk suçluluğunun dağılımını, belirli tipteki suçların artışını, cezalandırma yöntemlerini inceleyen krimonologlar vb., için de böyledir. Kısacası, sosyal bilimlerde inceleme konusu olan birçok olgu materyal bakımdan objektif karakterdedir.

2. *Kolektif imajlar.* Bununla beraber önceki örneklerin daha dikkatli bir şekilde incelenmesi biribirinden tamamen ayrı iki olgular kategorisinin biribiri ile karıştırıldığını göstermektedir. Bazıları, nüfus istatistikleri, fiyat ve ücret düzeyleri, seçim ve suçluluk istatistikleri gibi gözlemcinin bütün gözlem öğelerini bulabildiği noksansız olgulardır. Diğerleri ise gerçekliğin sadece bir görünümünü ifade edebilen; görünüm, bilinçlilik olgusu gibi objektifliği tartışma götürür olgulardır. Örneğin, siyasal parti incelemelerinde, res-

mî kuruluşlardaki mevki ve mertebe (rank) incelemelerinde gerçek yapı, liderlerin seçilme tarzı, üye ve militan sayısı, destekleme yöntemleri, seçim programları, parti basınının içeriği, partinin yasama organındaki temsilcilerinin yaptıkları konuşmalar ve benzerleri maddî olarak objektif öğelerdir. Fakat üyelerinin, karşıtlarının ve siyasetle ilgilenmeyenlerin gözünde partinin görünümü, partiye katılma veya katılmama saikleri ise objektif olmayan veya en azından başka türlü objektif olan kolektif imajlardır.

Bu nedenle sosyal bilimlerde üç kategori inceleme alanı bulunmaktadır: birincisi sadece maddî bakımdan objektif olguları kapsar: ikincisi, hem maddî bakımdan objektif olguları hem de kolektif imajlara ilişkin olguları kapsar; üçüncüsü ise (kamuoyunun, siyasal ve dinsel inançların incelenmesi gibi) kolektif imajlara ilişkin olguları kapsar. Pratikte ise, demografi ve ekonomi dışında kalan sosyal bilimler maddî bakımdan objektif olgular üzerinde değil, daha çok kolektif imajlara ilişkin alanlarda faaliyet gösterirler.

(*b*) KOLEKTİF İMAJLARIN OBJEKTİF OLARAK İNCELENMESİ

Tek görünümü bireysel bilinçlilikte olan kolektif imajların incelenmesinde sübjektiflik tehlikesinden nasıl kaçınılabilinir? Bu güçlüğü gidermek için Durkheim kolektif bilinçlilik teorisini geliştirmiştir. Bugün ise çözüm başka yerde aranmaktadır. Kolektif imajlara kısmen 'şey'ler diye bakarak bir dereceye kadar objektiflik sağlanmaktadır.

1. *W. Dilthey'in sosyal olguların 'içsel anlayışı' teorisi.* Kolektif imajların subjektifliği bunların her bireyin bilinçliliğinde içsel varlık oluşlarında yuvalanmıştır. İçsel bir inceleme yapılacak olunca da, birey psikolojisindeki içebakışçı teknik gibi subjektif bir yöntem kullanılacaktır. Doğal bilimlerle *science d'esprit* arasında ayrım yapan ve sosyal bilimleri bu ikinciler arasında sayan Wilhelm Dilthey'i (1833 - 1911) izleyen bazı Alman düşünürlerinin sosyoloji için önerdikleri yöntem budur. 'Sosyal olgular' diye yazı-

yor Dilthey, 'bize, şöyle diyelim ki, içimizden bakılınca anlaşılabilir olgulardır.' Bunların irdelenmesi için fizik bilimlerdekinden tamamen farklı yöntemler; dolaysız sezgiye, az ya da çok aktif *communion*'a dayanan yöntemler gerekecektir: 'Doğayı açıklayabiliriz: fakat ruhun hayatını ancak *anlayabiliriz*.' Dilthey'in görüşlerinin Alman sosyolojisi ve felsefesi üzerinde büyük etkileri olmuştur. Bu görüşlerin kısmen kabulü yönünde bugün de belli bir gelenek varlığını sürdürmektedir. Fakat pratikte, çağdaş sosyologların çoğu bu görüşleri terketmiş bulunmaktadırlar.

2. *Kolektif imajların irdelenmesinde objektif süreç.* Bireysel psikoloji konusundaki bilimsel çalışmalar, psikolojik olgunun fizyolojik ve biyolojik kökenleri üzerinde incelemeler yaparak ve bireylerin dışsal davranışları üzerinde durarak bireysel bilinçliliğin içsel analizindeki subjektiflikten uzaklaşmayı başarmıştır. Bu sayede psikoloji bir bilim niteliğine kavuşmuştur. Bu bakımdan, özellikle 'davranışsal' yöntem gitgide daha yaygın bir şekilde kullanılmaya başlamıştır. Birçok sosyal bilim disiplinleri de aynı yolu izleyerek objektif karakterdeki çeşitli davranışsal yöntemlerden yararlanmaya başlamıştır. Bu disiplinler kendilerine özgü diğer tekniklerden de yararlanmaktadırlar. Bu yöntem ve tekniklerin temelinde ise, kolektif imajların sadece bireysel davranışlarda değil, fakat kolektif tutum ve davranışlarda da ifadelerini bulabilmeleri gerçeği yatmaktadır. Örneğin, kamuoyunu basında, 'fısıltı' ve söylentilerde, parlamento müzakerelerinde, radyo ve televizyonda, sinemada vb., ele alıp incelemek mümkündür. Bunlar maddî yönden objektif olgular niteliği taşıyan kolektif tezahür yolları niteliğindedir.

Bununla beraber, sosyal bilimler ne bireysel bilinçlilik analizi yöntemini ne de psikolojiyi terketmiş değillerdir (psiko-analiz teknikleri bunun yeniden canlanıp güçlenmesine yolaçmıştır). Sosyal bilimlerde kişisel belgelerin incelenmesi, ve hatta, kişisel mülâkatlar önemli bir rol oynamaktadırlar. Bunların ikisi de, az ya da çok, içe-bakış'a dayanmakta; bu bakımdan da, sübjektif bir ka-

rakter taşımaktadır. İncelemenin genel nitelikte olduğu hallerde bu karakter sınırlı kalmaktadır. Tek bir kişinin kanaatlarının bir mülâkatla analiz edilmesi tamamen sübjektif karakterdedir; fakat ortak öğelerin ortaya çıkarılması için çok sayıda kimselerle yapılan mülâkatların bir yığın şeklinde kullanılması kısmî bir objektifliğe dönüş sayılmalıdır (buradaki ortak öğeler incelenen imajların kolektif karakterini yansıtmaktadır).

Bir başka problem, gözlemcide oluşan sübjektif etkilenimlerdir (impressions). Salt gözlem, sezgi ve 'içsel kavrayış' gibi üç olgunun biribiriyle karıştırılması yolunda bir eğilim görülmektedir. Bu, çözümlenmesi tamamen olanaksız bir sorun sayılmamalıdır. Örneğin, kamuoyu yoklamalarında yapılan mülâkatların ve muhteva tahlili çalışmalarında analizcilerin objektifliğini kontrol etmek için geliştirilmiş çeşitli matematiksel süreçler vardır. Fakat bu tür kontrollere rağmen, sübjektiflik sorunu tamamen çözülebilmiş değildir.

C. Genel karakter ve görecelik*

'Ebedî olmayan ve her şey olan nedir?': 'Bir daha hiç bir zaman bu geceyi yaşamayacağız.' Bu iki söz birlikte ele alındığında sosyal bilimlerdeki gerilimin nedeni daha kolay anlaşılmaktadır. Bir yanda sadece 'genel olanın bilimi' varken diğer yanda da her sosyal olgunun mekâna ve zamana bağlı ve tarihin belli bir anını ifade eden beşerî bir olgu olma özelliği vardır. Sosyal olguların genel olma karakterine 'tarihin karşıtlığı' âdeta itiraz etmektedir. Fakat bu, sonucu belirleyecek nitelikte bir karşıtlık sayılmamalıdır. Çünkü, gerçekte genel olma karakterine karşıt çıkmamaktadır. Bununla beraber, bu durum gözden uzak tutulmaması gereken bir gerçeği dile getirmektedir: sosyal olguların genel karakterinin göreceli oluşu.

* Metinde «relativity» olarak geçiyor.

(*a*) TARİHÇİLİĞİN KARŞITLIĞI

Bu durum 'olaysal' olan ile 'kurumsal' olan arasındaki farklılıkta dile gelmektedir. Fakat 'olaysal' olan da genel incelemelere konu olabilir.

1. *'Olaysal' ve 'kurumsal' arasındaki farklılık.* Bu fark 1894 yılında tarihçi Paul Lacombe tarafından ifade olunmuştur. Büyük başarı kazanan bu anlayışın etkisiyle bugün de Fransız tarihçilerinin ekolü, bütünüyle kurumsal tarih anlayışı ile, tarihte üç 'aşama' olduğunu ileri sürmüştür: 'Üst basamakta olaysal tarih yeralır. Bu kısa dönemlerle ilgilenir ve mikro-tarihtir. Orta-menzillisi ise, daha uzun ve daha yavaş bir ritmi olan konjonktürel tarihtir. Bu tarih, özellikle maddî hayatla, ekonomik dönemlerle ve dönemler arası bağıntılarla ilgilidir... Bunun da ötesinde; «konjonktürel olanın tekrarlarının» ardında ise, yapısal tarih veya uzun dönemlerin tarihi bulunur. Bu tür tarih hareket ile hareketsizliğin sınırında bulunur ve kendine özgü değişmez nitelikteki değerleriyle, diğer tarihlerle olan ilişkisi açısından sabit bir nokta görünümü taşır. Diğer tarihlerin yerçekimi noktası sanki bu uzun dönemli tarihtir. Bu bakımdan 'tarih farklı, kendine özgü (unique) ve önceden beklenemez bir şeydir — şey'lerin oluşumu bir kereye özgü kalma niteliğindedir.' Son iki aşamada genel oluşla tarihçilik arasında fark yoktur: konjonktürel devrelerle uzun dönemli ve kalıcı yapılar boyunca sosyal tarihin olguları sosyolojik analizlere konu teşkil edebilecek kadar genellik niteliği kazanmaktadırlar.

2. *Genel karakter ve 'olaylar'.* Önemle belirtilmelidir ki olayların sıralarına uygun bir şekilde biribirileriyle mukayese edilmeleri ve bu mukayesenin de bir genellemeye ulaşması mümkün olmak gerekir. Fiziksel ve biyolojik olayların bile (genel olmayan) kendi «nevi şahıslarına münhasır»* nitelikleri vardır. 'Isının veya basıncın' derecesi de hiç bir zaman aynı bir önceki gibi olmamaktadır. Aslına bakılırsa hiç bir çınar ağacı veya hiç bir köpek bir başka

* Metinde 'unique' diyegeçiyor.

türdeşinin aynı değildir. Genellemeler şey'lerin doğasından değil, fakat kafamızdaki tutumlardan, soyutlama diyeceğimiz düşünsel süreçten kökenlerini almaktadırlar. Biyolojik veya fizik olaylara oranla sosyal olgularda, açıktır ki, «nevi şahsına münhasır olma» daha belirgindir ve bireysellik daha gelişkindir. Fakat bu, bir tür sorunundan çok, bir derece sorunudur.

Kaldı ki, olayların «nevi şahsına münhasır» olma özellikleri de tartışma konusu yapılabilir. İktisatçı Francois Simiand vaktiyle Paul Lacombe ile yaptığı bir tartışmada şunları söylemiştir: 'Hiç bir ilişki yoktur ki, bireyselle sosyal olan, bir defalık ve tâli olan ile tekrarlılığı olan öğeleri arasında farklılık görülmesin.' Paul Lacombe verdiği yanıtların birinde Pavins ve Racroy savaşlarındaki silâhlanma, taktikler ve savaş görenekleri sisteminin aynı döneme ait başka savaşlarda da bulunabileceğini söylemiştir. Her tarihî olay insanın başka olaylarda da görüp bulabileceği öğelerin bir kombinasyonudur. 'Nevi şahsına münhasır' olma özelliği bu kombinasyonun içinde yeralan öğelerden değil, kombinasyonun kendisinden kökenini almaktadır. Kaldı ki, oluşan çeşitli kombinasyonlar bile genel olma karakterine sahip tipler şeklinde görünüm kazanabilmektedirler.

(*b*) GENEL OLMA KARAKTERİNİN GÖRECELİĞİ

Tarihçiliğin itirazlarının tamamen bir kenara atılmaması gerekir. Çağdaş sosyologların çoğu sosyal olguların tarihsel olgular olduğunu ve bunun sosyal olguların doğasının başta gelen bir niteliği olduğunu kabul etmektedirler. Fakat bu durum, sosyologların gözünde, sosyal olguların genel olma karakterine ters düşen bir durum değildir. Çünkü, sosyal olgular çağdaş sosyologlarca göreceli bir genel olma niteliği taşınaktadırlar.

1. *'Tarihsel içerik' anlayışı.** Genellemeler ve düzenlilikler sadece belirli tarihsel içerikleri açısından geçerlidirler ve bir içerik-

*Metinde 'nation' olarak geçiyor.

ten bir başkasına dolaysız olarak aktarılıp uygulanamazlar. Buradaki 'tarihsel içerik' anlayışını tanımlamak güçtür. 'Kültürler', 'uygarlıklar', 'dönemler', 'çağlar' gibi terimler bu anlayışı, bu kavramı ifade etmekte kullanılıyorlarsa da bunların kavramın anlamına bir açıklık getirdikleri söylenemez. Fernand Braudel gibi bazı tarihçilerin kısa dönemli içeriklerle, konjonktürel devreler ve uzun-dönemli içerikler arasındaki farklılıklardan sözeden düşüncelerini belirtmiştik. Tarihsel içeriklerin sürenginliği* çok değişik olabilmektedir ve belki de azalma eğilimi taşımaktadır. George Gurvitch 'sosyal peryodların çokluğundan'** sözetmekte ve 'tarihin çoğalıp arttığını'*** ileri sürmektedir. Açık bir anlatımla, günümüzün çağdaş dünyasında değişimler daha hızlı olmakta ve bu nedenle de (tarihsel) dönemler daha kısalmış bulunmaktadır. Bunlar doğru da olsa yanlış da olsa, kolaylıkla görülmektedir ki, tarihte bazı belirli sayıda çağlar veya uygarlıklar olmuş; zaman ve fiziksel mekân bakımından sınırlı bu çağlar veya uygarlıklar açıkça tanımlanabilecek karakteristikler taşımışlardır. Örneğin, Ortaçağdaki Batılı toplumlar göreceli olarak homojen birimler oluşturmuş bulunmaktadırlar.

2. *'Tarihsel içerik'e ilişkin görecelik.* Sosyal olgunun genel düzenliliği sadece bu 'tarihsel içeriklere' uygulanabilir. Sosyoloji yasalarının, yapıların, tiplerin ve sınıflandırmaların hiç bir mutlak karakteri yoktur ve bunlar ancak kısmî anlamda geneldirler. Bunlar gerçekliği (varolanı) ancak tarihsel içerikle sınırlı olarak ifade ederler. Sosyal bilimlerde her analiz tarihsel dönem içinde belirli bir an ve belirli bir coğrafî mekânla görecelidir. Her ülkeye ve her döneme uygulanabilecek genel bir sosyolojinin olanak dışılığı *a priori* bir durumdan çok, böyle bir sosyolojinin ister istemez göreceli bir karakter taşıyacak olmasındandır. Böyle bir sosyoloji de bütün mekânlara ve bütün zamanlara denk düşe-

* Metinde «duration» diye geçiyor.
** Metinde «plurality» olarak geçiyor.
*** Metinde «acceleration» terimi kullanılıyor.

bilecek beşerî ve sosyal 'doğa' diye değişmez tipler geliştirip saptayabilecek durumda olmayacaktır. Böylece bir sosyoloji de fizik evrenle ilgili olarak geliştirilen genel görecelik (izafiyet) teorisi niteliğinde olacak; bir dil çevirisi sistemi, anlam açımlamada kullanılabilecek genel bir anahtar yerine geçecek; belirli bir döneme ait olgudan bir başka döneme ait olgulara geçişi kolaylaştırmaya yaramakla kalacaktır.

D. Pozitif karakter: değerler sorunu

Auguste Comte'un deyişiyle 'pozitif' demek dinsel ve metafizik olanın tersi demektir: insanlık ardıllanmış bir şekilde teolojik ve metafizik aşamalardan geçtikten sonra üçüncü aşamaya erişmiştir. Bu, pozitif aşamadır. Günümüz anlayışına göre ise bu kelime gene aynı anlama gelmektedir: bilim pozitiftir, çünkü bilim olması gerekeni değil, olmakta olanı inceler. Pozitif ile pozitif-olmayan arasındaki fark olanla olması-gereken arasındaki farklılıktan oluşur. Pozitif bir olgu anlayışı ile bir 'değer' arasında terslik vardır.

(*a*) DEĞER KAVRAMI

Değer kavramının içinde iyi ve kötü, doğru ve yanlış, güzel ve çirkin, kabul edilebilir ve kabul edilemez, yararlı ve zararlı gibi kategorilerde yeralan bir tutum sözkonusudur. Bazı sosyal olgular değerce «tarafsızdırlar»: örneğin, birçokları Orta Atlaslardaki göçebelerin mevsimlik hareketlerine veya Afrika'da kabile uygarlığının yıkılmakta oluşuna karşı tarafsızdırlar. Fakat bazı olgular bazı kimseler için değerce tarafsız oldukları halde, diğer bazıları için değer yargısı konusu olmaktadırlar: örneğin, bazı Fransızlar *bonilleurs de cru* ayrıcalığına hiç bir önem vermediği halde, bazıları bunun şiddetle karşısındadırlar. Pratikte ise, incelenen tüm bir grup için gerçekten değerce tarafsız olabilen pek az sosyal olgu vardır: çoğu sosyal olgular kendilerine uygulanacak nitelikte değer yargıları taşırlar; ancak, bunların derecesi ve *form*'u değişik olabilir.

1. *Değer hiyerarşileri.* Belirtilen bu değer kategorileri içinden bazılarının ayrı bir durumu vardır — bazı kategoriler diğerlerinden daha büyük 'değer' taşımaktadır. Örneğin, birçok uygarlığa göre iyi ve kötü, haklı ve haksız kategorileri yararlı ve zararlı, kabul edilebilir ve kabul edilemez gibi kategorilerden daha üstün değerdedirler. Fakat bu hiyerarşiler aynı grup içinde yeralan çeşitli sosyal gruplara veya bireylere göre de değişiklik gösterirler. Bu açıdan, güzel - çirkin kategorisinin yeri özellikle ilginçtir. İyi - kötü kategorisine en yüksek değerleri atfeden ahlâkçılar ise, en yüksek değerleri yararlı - zararlı kategorisine veren materyalistleri ve kabul edilebilir - kabul edilemez kategorisini yeğleyen *hedonist*'leri eleştirirler. Bu değer kategorilerinin çeşitli sosyal gruplar, çeşitli dönemler veya çeşitli 'uygarlıklar' için taşıdıkları öncelik derecesini inceleyen disiplin sosyal bilimler içindeki en önemli disiplinlerden biridir.

2. *Değer yargılarının pozitif-olmama özellikleri.* Bir olguyu 'değerlendirme' bu olguyu yukarda belirtilen kategoriler açısından bir yere konumlamak veya bu olgu hakkında bir yargıda bulunmaktır. Böyle bir yargının önemli olan yanı ise, bu yargının dayanağı olan kriterin pozitif bir öğe olmayıp, olması gerekene ilişkin bir *idea* oluşudur. Bu durum belirli bazı değer türlerinde hemen farkedilememektedir: örneğin, yararlı ve zararlı, kabul edilebilir ve kabul edilemez kategorileri için böyledir. Bunlar için objektif kategoriler bulunabileceğinden bunların, bu açıdan bakıldığında, değer kategorileri sayılmamaları da mümkündür. Diğer kategoriler için ise objektif hiç bir kriter sözkonusu olamamaktadır. Bunlar temel değer kategorileridir: haklı haksız, iyi kötü gibi. Herhangi bir toplumda haklılığın ve haksızlığın, veya iyiliğin ve kötülüğün kriterinin ne olacağı saptanıp tanımlanabilir, fakat bu kriterler toplumdan topluma ve dönemden döneme değişir; gerçek kriterin ne olması gerektiğini söyleyebilmek için bize yardımcı olacak hiç bir şey bulamayız. Sadece *a priori* bir yargı ile bu konuda 'olması gereken'in ne olduğunu söyleyebiliriz. Bu yargımız ise inançlarımı-

za; kalbimizin ve aklımızın içindekilere dayanmak zorundadır.

(*b*) NORMATİF VE POZİTİF BİLİMLER ARASINDAKİ FARK
Bu farklılık, özellikle, kendi bilimsel alanlarını normatif bilim sayan hukukçular ve ahlâk felsefecileri arasında kabul edilmektedir. Bunların her ikisi de toplumsal hayatta uyulması gereken kuralları ('norm'ları) incelerler.

1. *Normatif bilim*: *ahlâk ve hukuk.* Ahlâk bilimi ile hukuk arasındaki fark inceledikleri kuralların kökenlerinden ve müeyyidelerinden oluşur: hukuk kuralları kamu otoritelerince vazedilir ve müeyyidelendirilirler; ahlâk kuralları ise, insanın vicdanından kökenlenirler ve kabahatlılık ve suçluluk duygusunca müeyyidelendirilirler (bunları tanımlamak ve müeyyidelendirmekte din de önem taşımaktadır).

'Normatif bilimler' kavramı aydınlar arasında ve üniversite çevrelerinde 'bilimler' kelimesindeki prestij ve itibara dayandırılmaktadır. İlginçtir ki, Fransa'da Edebiyat Fakültesi bile 1957 yılında «Edebiyat ve Beşerî Bilimler Fakültesi» adını almıştır. Aynı şekilde, hukukçular da kendi disiplinlerini 'yasal bilim' olarak adlandırmaya başlamışlardır. Fakat hukukçular gene de yasal bilimin konusunun diğer sosyal bilimlerinkinden çok farklı olduğunu önemle belirtmekte; âdeta 'normatif bilimler' diye bir başlık önermektedirler.

2. *'Normatif bilim' kavramındaki çelişki.* Moral ve yasal kurallar öteki sosyal olgular gibi ele alınır ve taşıdıkları içsel değerlerden uzak olarak incelenir; bunların işleyişleri, etkinlikleri, evrimleri vb. ortaya konmak istenirse böyle bir disipline pozitif sosyal bilim demek gerekir —ahlâk sosyolojisi ve hukuk sosyolojisi gibi. Bu kuralların iyi veya kötü, haklı veya haksız oldukları incelenecek olursa, böyle bir işi yapan bilimle değil felsefe ile, metafizik ile veya *ethic* ile uğraşıyor demektir. Hukuk, *ethic*, felsefe, metafizik elbetteki değerli disiplinlerdir— fakat bunların hiç birinin birer bilim dalı olduğu söylenemez. Bilim normatif olmaz, ancak pozitif olan bilim niteliği taşıyabilir.

(c) DEĞERLER ÜZERİNDE YAPILAN POZİTİF İNCELEMELER

Sosyal bilimler için değerler'i görmezlikten gelmek olanak dışıdır. Her şeyden önce, değer yargılarıyle ilintili olmayan bir sosyal olgu bulunmamaktadır. İkincisi, sosyal olgulara esas anlamını kazandıran değerlerin kendileri olmaktadır: bir sosyal grubun olguya veya kurama atfettiği anlam olgunun veya kurumun temel öğelerinden birini teşkil etmektedir. Bu açıdan bakıldığında Durkheim'in tanımı gerçeğe uymamaktadır — sosyal olguları şey'ler saymak yanlış olmaktadır.

1. *Değerleri olgular* saymaktaki prensip.* Değerleri pozitif bir şekilde incelemek ve olgular olarak saymak olanaksız değildir. Belirli bir sosyal grupta adalete uygun olmak veya adaletsiz olmak, güzel olmak veya çirkin olmak gibi değerlere ilişkin olarak belirli anlayışlar vardır. Bu anlayışlar, bunlar grubun inançlarını ifade ettiği sürece ve gözlemci kendini bunlara uyumlama yoluna gitmedikçe, pozitif olgular sayılabilirler. Herhangi bir ülkede belirli bir anda yönetimin, iktidarın biçimine, oluşumuna ve yapısına dair belirli 'görüşbirlikleri' veya 'rızaya varılmış kanaatlar' vardır. Pozitif bir açıdan bakılacak olursa, yönetim işte bu genel rızaya dayandığı ölçüde yasaldır. Bu bakımdan, görülüyor ki, yasallığın bilimsel bir şekilde incelenmesi mümkündür. Bir demokrat için ancak halk tarafından seçilen bir yönetim yasaldır. Fakat bu yasallık sosyolojik bir tahlile değil, bir değer yargısına veya kişisel bir inanca dayanmaktadır.

2. *Sosyologların kişisel taraflılıklarının** oluşturduğu pratikle ilgili güçlük.* Bu tür pozitif bir tutum takınmanın karşı karşıya olduğu çeşitli güçlükler vardır. Bunun nedeni sosyologların da insan olmaları; bilim adamı olarak yaptıkları ile değer yargılarıyle ilintili olan diğer edimlerini biribirinden ayıramamalarıdır. Bazı-

* Metinde «facts» olarak geçiyor; gerçekler «vakıalar» da denebilir.

** Metinde «bias» diye geçiyor.

değer yargıları bilimle uğraşanların bili . adamı gibi kalabilmelerine olanak tanımaktadır. Örneğin ben bir siyasal bilimci olarak, 'siyasal bilimin amacı insanı daha özgür, daha mutlu kılmak ve insanın kendi kaderi üzerinde daha çok söz sahibi olmasını sağlamaktır; bu böyle olmadıktan sonra, siyasal bilim, uğruna emek sarfedilecek bir bilim olmaktan çıkar' diyebilirim. İlginçtir ki, Auguste Comte ve Durkheim gibi sosyologlar bile —ki bu sosyologlar yaptıkları araştırmaların pozitif karakterde olduklarını en çok vurgulayanlardır— giriştikleri bilimsel analizlerle değer yargılarının biribirine karışmasına engel olamamışlardır. Bilimsel önermelerin yanısıra kişisel değer yargılarını da açıkça kullanan Marx ve bazı belirli Amerikan sosyal bilimcileri gibi diğer sosyologların tutumlarını ise doğru kabul etmek olanaksızdır. En yerinde tutum bilimsel analiz ile normatif konumları biribirinden alabildiğince ayırmaya çalışmak; normatif konumumuzun ne olduğunu da açıkça belirtip bizi okuyanların, bütün sosyal bilimcileri etkisi altında tutan, 'kişisel taraflılık katsayısını'* da hesaba katmalarını sağlamaktır.]

Genel: E. Durkheim, *The Rules of Sociological Method*, Glencoe, 1950, ve *Sociology and Philosopy*, 1953; G. Gurvitch, *La Vocation actuelle de la sociologie*. 2. ed., 1957.

Kolektif olma özelliği hakkında: H. Spencer, *Principles of Sociology*, 3 cilt, 1876 - 96; R. Worms, *Organicisme et société*, 1896;, O. Spann. *Gesellschaftslehre*, 3. ed., Leipzig, 1931; O. Spengler, *Der Staat*, 1933, E. Durkheim, *Suicide*, Glencoe, 1951; *Elementary forms of religious life*, 1926; *The Division of labour in society*

* Metinde «coefficient of personal bias» diye geçiyor. Ancak, «coefficient» teriminin «katsayı» olarak çevrilmesi bilim adamlarının bilimsel çalışmada kullanacakları öğelerle tutumlarının biribirilerini etkileyişlerinin matematiksel (sayısal) olarak ölçülüp ölçülemeyeceği sorununu akla getirmektedir. Tutumların ağırlıklarını sayılarla mutlak olarak ifade edebilecek yöntemler geliştirilmiş değildir. Bu durumda terimin «kişisel taraflılığın etkisinin» nisbî değeri olarak anlaşılması daha anlamlı gözükmektedir (çev.).

Glencoe, 1947; G. Gurvitch, 'Le problème de la conscience collective dans Durkheim, *Essais de sociologie*'de, s. 115; M. Dufrenne, *Phénoménologie et sociologie*, 1947.

Objektif olma karakteri hakkında: E. Durkheim, *Sociology and Philosophy*, 1953; R. Benedict, *Patterns of Culture*, Boston, 1934; J. M. Blackburn, *Psychology and the Social Patterns*, 1945; W. I. Thomas, *The Behaviour Pattern and the Situations*, 1927; H. A. Hodges, *Wilhelm Dilthey, an Introduction*, New York, 1944; R. Aron, *Essai sur la théorie de l'histoire dans l'Allemagne contemporaine*, 1938.

Genel olma özelliği hakkında: F. Bravdel, 'Histoire et sociologie' G. Gurvitch'in *Traité dé sociologie*, c. I, ss. 82 - 97'de yeralan yazısında; M. Bloch, *The Craft of the Historian*, Manchester, 1954; L. Febure, *Combats pour l'histoire*, 1953.

POZİTİVİZME KARŞI SON TEPKİLER. Sosyal bilimlerin pozitif karakter taşıyabilecekleri bazı yazarlarca devamlı reddedilmektedir. Bunlar, sosyal bilimlerin pozitif nitelik taşıyabileceklerini savunanları 'sosyoloji bilimciliği' yapmakla nitelendirmektedirler: F. Von Hayek, *Scientisme et sciences sociales*, 1953. Amerikan siyasal biliminde de belirli bir anti-pozitivist eğilim görülmektedir: bk. D. Valdo *Political Science in the U.S.A.*, UNESCO, 1956'da Bernard Crick'in 'The Strange quest for an American Conservatism,' *Review of Politics* (Temmuz 1955)'teki görüşlerini işliyor. Bazı Amerikan siyasal bilimcileri bilinçle muhafazakâr ideallere yönelmekte: örneğin, E. Voegelin, *The New Science of Politics: an Introduction*, Chicago, 1952; J. H. Hallowell, *The Moral Foundation of Democracy*, Chicago, 1954. Fransa'da buna benzer bir eğilim Bertrand de Jouvenal'de görülmektedir.

Pozitivizme karşı çeşitli eleştiriler yansıtılmış bulunmaktadır. Politikada değerlerin çok büyük önem taşıdığı vurgulanmaktadır — pozitivistler bunu hiç bir zaman inkâr etmemiş, fakat değerleri 'olgular' olarak el almak istemişlerdir. Çoğu pozitif çalışmanın açıkça değer yargılarına dayandığını ileri sürenler de vardır. Bunlara göre, bir yanda değerler konusunda belirli bir tavır takın-

mamak gerektiği savunulurken pratikte grup değerlerine uyumlanılmakta, bir yandan da analiz amaçları için iyi ile kötü ayrı düzeyde şeyler sayıldığından ahlâka uymayan ve değerlerin inkârına varan bir yol izlenmiş olmaktadır. Bu eleştirilerin hiç birinin pozitivizm konusunda ince eleyip sık dokuduğu söylenemez. Değerlerin olgular olarak ele alınması veya göreceli sayılması metodoloji ile ilgili bir tutum farkından ibarettir ve kişisel değer yargılarının geçerliğini ortadan kaldırmamaktadır. Kaldı ki, bilim için pozitivizmin varlığı vazgeçilmez bir şarttır.

Sosyal bilimlerde değerler sorunu ile ilişkin olarak: G. Myrdal, *Value in Social Theory*, 1958; E. Durkheim, *Sociology and Philosophy*, 1953; F. Adler, 'The Value concept in Sociology', *American Journal of Sociology*, 1956, s. 272; A. M. Rose, 'Sociology and the study of values', *The British Journal of Sociology*, 1956, No. 1; B. M. Anderson, *Social Values*, Boston, 1911; C. Bougle, *Leçons de sociologie sur l'evolution des valeurs*, 1911.

SOSYAL BASKI. Durkheim'in büyük bir önem atfettiği bu kavram yeterince işlenmemiştir. Kavram bugün, anlamca bulanıktır ve liderlerin prestijleri, moda ve geleneklerin baskısı vb. gibi çok değişik şeyleri kapsayabilmekte; tek ve belirli bir anlama kavuşmamış bulunmaktadır. Diğer yandan, tamamen anlamsız ve içeriksiz sayılması da güçtür. Bu kavramla ilgili olarak, bk.: E. Durkheim, *Rules of Sociological Method*, Glencoe, 1950; çeşitli sosyal baskılar hakkında G. L. Duprat tarafından yapılan çalışma için ise, *Revue Internationale de Sociologie*, 1927 - 30; J. S. Roucek (*et al.*), *Social Control*, 2. ed., Princeton, 1956; T. T. Segerstedt, *Social Control as a Sociological Concept*, Upsala, 1948; *American Sociological Society: Papers and Proceedings*, c. XII, 'Social Control', Chicago, 1930.

Kesim II. Çeşitli sosyal bilimler

Sosyolojinin çeşitli uzmanlık disiplinlerine ayrılmasından sonra sosyal bilimlerin sayısı artmıştır. Sosyal bilimlerin biribirinden fark-

lı oluşlarını ileri sürerken mantıkî bir temelden çok amprik bir temele dayanılmakta veya araştırmacıların yetiştirildikleri alana (tarih, iktisat, felsefe, hukuk, vb.) ya da kullanılan araştırma tekniklerine (demografik, lengüistik, teknolojik, tarihsel, etnolojik, vb.) bakılmaktadır. Sosyal bilimler hakkında yapılan rasyonel sınıflandırmaların hepsi de «sunî» görünmektedir. Bununla beraber, çeşitli disiplinler arasındaki ilişki ve bağıntıları gösterebilmek için bir sınıflama girişiminde bulunmak ilginç olacaktır.

Kabaca iki tip sınıflama yapma olanağı vardır: aynı grup içinde sosyal hayatın çeşitli görünümlerini (demografi, ekonomi, din sosyolojisi, politika, hukuk sosyolojisi, estetik vb.) izleyen dikey sınıflama; çeşitli sosyal grup kategorilerine göre yapılan yatay sınıflama — etnografya (bir zamanlar 'ilkel' ya da 'vahşî' denen toplumların incelenmesi), tarih (geçmişin incelenmesi), toplum içinde küçük veya orta büyüklükteki grupların incelenmesi ve benzerleri. Teorik olarak bu kategoriler apaçık, fakat pratik olarak, incelendiğinde hep içiçe göründükleri için, bu kadar açık ve görülgen değillerdir. Örneğin, köy ve kent sosyolojileri aynı anda sosyal hayatın belirli bir görünümünü, beşerî coğrafya ve aralarında bağıntılı grupları (kentler ve kırsal toplulukları) incelemektedir. Bununla beraber, konunun aydınlığa kavuşturulması için bu kategorilerin yararlı oldukları açıktır. Burada sosyal grupların belirli bir yanlarını inceleyen belirli sosyal bilim disiplinlerinden sözedileceği gibi, bir veya bir'den çok grupların her yanını inceleyen bütüncül sosyal bilimlerden* de (bütün grupların bütün görünümlerini konu edinen genel sosyoloji dahil) sözedilecektir.

Çeşitli sosyal bilimler arasındaki ilişki için kolektif bir eser olan *The Social Sciences: their relation in theory and teaching*, 1936'ya; W. F. Ogburn ve A. Goldenweiser'in *The Social Sciences and their interrelations*, New York, 1927'ye; ve M. Komarovsky'nin *Common Frontiers of the Social Sciences*, Glencoe, 1957 adlı eserlerine bakılabilir.

*Metinde «global social sciences» diye geçiyor.

1. UZMANLAŞMIŞ SOSYAL BİLİMLER

Uzmanlaşmış sosyal bilimler sosyal grupların yapı ve işlevlerinin coğrafyası, demografisi, ekonomisi ve diğer yanları gibi belirli görünümlerini ele alırlar. Bu konuda ilk olarak iki kategorili bir sınıflama yapılabilir: birincisi, grupların dışsal yapılarının incelenmesi, grupların morfolojisi, beşerî coğrafya ve demografi; ikincisi ise, esas itibarıyle grupların içsel yapılarını inceleyen sosyal bilimler. Sosyal morfoloji terimi birinci kategori için tanıtıcı bir başlık olarak önerilmekte ve genellikle kabul edilmektedir. Sosyal psikoloji ise, genel bir kabul görmüş değilse de, ikinci kategori için önerilmekte ve kullanılmaktadır.

Bu iki kategorinin farklılık nedeni birçok bakımdan tartışılabilir. Sosyal morfoloji demografi ve beşerî coğrafya ile sınırlı tutulamaz, ayrıca, öteki sosyal bilimlerde de morfolojik bir öğe bulunmaktadır. Örneğin, ekonomik, siyasal ve hukuk morfolojileri vardır. 'Sosyal morfoloji' terimi sadece beşerî coğrafya ve demografi için kullanılıyorsa nedeni bunun bir alışkanlık oluşudur. Bu kitapta ikinci kategori sosyal bilimleri ifade için 'sosyal psikoloji' terimi kullanılmayacak; ikinci kategorideki sosyal bilimler için 'sosyolojiler' terimi kullanılacaktır. Fakat belirtilmesi gerekir ki, 'sosyal bilim' ve 'sosyoloji' eşanlamlıymışlar gibi kullanıldıkları için, bu da fazla tatminkâr gözükmemektedir. Terim bu kitapta, uzmanlaşmış bir sosyal bilimi; gerek yapı ile ilgili olguları gerekse işlevle ilgili olguları inceleyen ve hem morfolojik hem de psikolojik görünümleri olan bir sosyal bilimi belirtmek gibi sınırlı bir anlamda kullanılmıştır.

A. Sosyal morfoloji

Sosyal morfoloji terimi üç ayrı şekilde kullanılmaktadır. En genel kullanılışına göre sosyal grupların yapılarının incelenmesidir ve bu açıdan bütün sosyal bilimlerin morfolojik bir yanları vardır. Sosyolog Maurice Halbwachs ise terimi çok dar anlamda kullanmaktadır — bu durumda sadece demografi terimin kapsamı içine

girmektedir. Fakat bu tanım fazla kabul edilmemiştir. İlkinden dar, ikincisinden daha geniş üçüncü bir tanım daha vardır. Genellikle kabul gören bu tanım ise 'Sosyal olguların maddî alt tabakaları içinde incelenmesidir' (A. Cuvillier). Bu tanım Durkheim'den alınmıştır: 'Sosyal hayat *form* ve vüs'at bakımından sabitleşmiş, toplumu meydana getiren bireylerden, toprağın ve doğa'nın kullanılışından ve kolektif ilişkileri etkileyen her türlü öğelerin dışsal görünüşünden oluşan bir alt tabakaya dayanır.' Bu bakımdan, pratikte, sosyal morfoloji ancak beşerî coğrafyayı ve demografiyi kapsamaktadır.

(*a*) BEŞERÎ COĞRAFYA

Bu bilim dalındaki terminoloji gelişmiş değildir. Ratzel'i izleyen Alman okulu (ekolü) bu bilim dalı için 'antropocoğrafya'* terimini kullanmaktadır. Amerikan okulu ise bu dala 'beşerî ekoloji' ismini vermektedir (ekoloji, yaşayan bir organizma ile çevresi arasındaki ilişkilerin bilimi anlamında kullanılmaktadır). Fransız okulu ise 'beşerî coğrafya' terimini tercih etmektedir. Bu kitapta da aynı terim kullanılacaktır.

1. *Coğrafya etmenlerinin etkisi: determinizm veya olanakçılık***. Toplumsal hayat üzerinde coğrafya etmenlerinin yaptıkları etkiler çok eskiden beri bilinmektedir. Plato bu etmenlerden söz etmiş, Aristo aynı konu üzerinde uzun uzadıya durmuştur. Malebranche ise Gaskonların hayat dolu düşüncelerinin bu bölgedeki iklimden ileri geldiğini söylemiştir. Montesquieu siyasal rejimler, iklim ve toprağın verimliliği arasında bir ilişki olup olmadığını uzun uzadıya incelemiştir. Taine, entellektüel oluşumunda yaşanan yerin 'ortam' olma bakımından önem taşıdığını savunmuştur. Coğrafyanın etkileri hakkında yapılan araştırmalar Le Play ile birlikte daha sistematik olmuştur. 'Sosyal bilim okulu' coğrafya etmenleri-

* Metinde aynen «anthropogeography» deniyor.

** Metinde «possibilism» diye geçiyor.

nin belirleyici (determining) bir etkisi olduğunu ileri sürmüştür. Le Play bu konuda ünlü bir örnek vermiştir: Asya'nın yüksek platoları verimli steplerden oluşmakta, ancak bu steplerde zaman zaman susuzluk yüzünden toprak mahvolmakta ve göçlere yolaçmakta — bu durumun sonucu olarak, sert bir hiyerarşiye ve kuvvetli geleneklere dayanan geniş ataerkil aile yapısı ile karşılaşılmaktadır. Biribirinden ayrı ayrı yerleşmiş olan Norveç fiyordlarında ise bunun tersi bir durumla karşılaşılmaktadır. Norveç fiyordları bireyciliğe ve ayrılığa yolaçmışlardır. Bununla beraber, Le Play'i izleyenler, daha sonraları, Le Play'in determinist görüşünü yumuşatmışlardır.

Antropocoğrafyacı Alman okulu da tam anlamıyle katı deterministtir. Kurucusu olan Frederick Ratzel (1884 - 1904) sosyolojik coğrafyanın 'babası' sayılmaktadır. Ratzel şöyle demiştir bir yazısında: 'insanoğlunun görünüşteki serbestisi toprağın edimleriyle sınırlandırılmaktadır.' O'na göre, 'Devletin bütün hayatı toprağa kök salmış bulunmakta' ve 'toprak ulusların kaderine acımasız bir zalimlikle hükmetmektedir.' Ratzel'in bilimsel çalışması oldukça önemlidir. Fakat çoğunlukla, Almanya'nın genişlemesini haklı göstermeye çalışan siyasal görüşlerinin etkisi altında kalmıştır. O'nun insan toplumlarının hayatında 'mekânın' önemi konusunda yaptığı analizler, daha sonraları Hitlerci 'hayat sahası' teorisine temel olmuştur. Ratzel'in *Ulusların Büyüklüğünün Kökeni Olarak Denizler* (1900) adlı kitabı o dönemde İngiltere ile denizcilik alanında mücadele etmek isteyen bazı Alman çevrelerinin duygularını kamçılamıştır. Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı arasında Ratzel'in izleyicileri İsveçli Rudolf Kjellen'den (*L'Etat comme forme vitale* - 1917'den) aldıkları 'jeopolitik' anlayışına yönelmişlerdir. Sosyolojik coğrafya böylece, görünüşte bilimsel nitelik taşıyan savlarla desteklenen bir siyasal propagandaya araç olmuştur.

Fransız beşerî coğrafya okulu üyeleri ise coğrafî determinizm fikri yerine 'olanakçılık' anlayışını yeğlemişlerdir. Bu görüşü Videl de la Blache şu şekilde açıklamıştır: 'Her aşamada doğa olanaklar

sunmaktadır; insan bu olanaklardan seçimleme yapmaktadır... Coğrafya, insana, üzerine desenler işleyebileceği ham bir kumaş vermektedir.' İnsan coğrafî ortamı değiştirebilir de. Huntington'un 'insan doğanın şekillendireceği bir (heykel) çamurudur' sözü tersine döndürülmüş ve 'doğa insanın şekillendireceği bir (heykel) çamurudur' şekline girmiştir. (Bu alanda) insana sadece teknoloji değil, fakat kolektif *idea*'lar ve imajlar da yardımcıdır. 'Toprağı değiştirmekte en büyük etmenlerden biri düşüncelerdir' (P. Demangeon). Doğaldır ki, bazen sosyal yapılar coğrafî şartları yansıtırlar. Fakat çoğu kez coğrafî koşulların sosyal yapı tarafından biçimlendirilmesi de mümkündür. Bu durum modern kentler, ilkel kabileler ve kabile köyleri için geçerlidir. Bunların her birinde yerleşme planı toplumun kompozisyonunu yansıtır. Olanakçılık, insan ile doğa arasında karşılıklı etkileşme olabileceğini savunan görüşün karşısında daha az tatminkâr görünmektedir.

2. *Beşerî coğrafyanın ana konuları.* Günümüz beşerî coğrafya araştırmalarında başlıca üç konunun işlendiği görülmektedir. Birincisi, belirli coğrafî özellikler ile sosyal yapı, veya tersine, belirli bir sosyal yapı ile coğrafî özellikler arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Bu çalışmalara P. Deffontaines'nin *Géographie et Relligion* (1948), Georges Hardy'nin *Géographie psychologique* (1939), Cavaillès'in *La Route Française* (1946) adlı eserleri örnek gösterilebilir. Amerikan beşerî ekoloji okulunun önemli çalışmaları da doğal ekolojik bölgeleri veya 'beşerî mıntıkaları,' çocuk suçluluğu dağılımını, akıl hastalıklarını, sosyal çözülmeleri, sosyal sınıfların biribirinden uzaklaşmalarını vb. ele almakta ve coğrafya ile toplum arasındaki ilişkiler hakkında genel teoriler geliştirmeye çalışmaktadır.

Kentsel sosyoloji ikinci konudur. Bu konu, önce Amerika'da ve beşerî ekoloji okulunun etkileriyle geliştirilmiştir. Fakat kentsel sosyoloji sadece kısmen beşerî coğrafyaya girdiği için, Amerika' da da başka ülkelerde de bu ilk etkilerden uzaklaşmakta gecikmemiştir. Aynı durum üçüncü araştırma konusu için de söylenebilir. Köy sosyolojisi, kentsel ve kırsal sosyoloji belirli türden

bir topluluk üzerinde durmakta; sosyal hayatın belirli bir görünümünü incelemek için değişik disiplinlerden yararlanmaktadır. Bu sorunu, sosyal bilimlerin yatay sınıflandırılmasını incelerken yeniden ele alacağız.

(*b*) DEMOGRAFİ

'Demografi' terimini 1855 yılında ilk olarak Achille Guillard kullanmıştır. Fakat bir bilim olarak demografi o yıllardan çok daha önceleri gelişmiş bulunuyordu. Onsekizinci yüzyılın sonunda sosyal gelişme üzerinde demografik etmenlerin yaptıkları etkiler Malthus'ın ünlü yasasında (1798) çok parlak bir şekilde ifade edilmiştir.

1. *Demografik kavramların evrimi.* Çok basit bir ifadeyle, demografi matematiksel kavramlardan sosyolojik kavramlara kaymıştır. Sanvy'nin dediği gibi: 'Nüfus bilimi, demografi her yerdir ve hiç bir yerdir. Doğal hiç bir sınırı yoktur, sadece göreneksel sınırları vardır: demografi yaş, cinsiyet, analık durumu gibi konularla sınırlı sayılacak olursa teorik demografinin de, düpedüz, matematiğin bir dalı (...) ve uygulamalı demografinin de uygulamalı istatistiğin bir dalı olduğunu kabul etmek gerekecektir.' Demografinin ilk günlerinde bu bilim dalının durumu böyleydi. Bugün ise demografi, istatistik modern anlamını kazandıktan, matematiksel bir teknik olduktan ve istatistiğin geliştirildiği ilk günlerdeki Devletin durumunu belirten tanıtıcı bir bilim anlamına gelmez olduktan sonra (İtalyanca *statista* devlet adamı demektir) bildiğimiz anlam ve içeriğine kavuşmuştur. Matematiksel istatistik konusundaki ilk çalışmalar demografik çalışmalar olmuştur — astronom Halley'in 1692 yılında İngiltere'de ve Deparcieux'nün 1746'da Fransa'da yaptığı ölümlülük tabloları bunlara örnek gösterilebilir. İstatistiğin ve numaralamanın demografideki yerinin önemini koruduğu açıktır. Nüfus istatistikleri bugün de demograficiler için en önemli belgedir.

Matematiğin demografide tek öğe olma özelliği ise çoktan beri önemini yitirmiş bulunmaktadır. Demograficiler nüfus istatistiklerini incelemek ve irdeleyebilmek için matematik dışında kalan belirtiler üzerinde de durmak zorundadırlar. Bu açıdan, sosyal durumları ve kolektif imajları da, nüfus hareketlerinin bunlarla yakın ilişkileri olduğu için, ele almaktadırlar. 'Örneğin, evlenme oranları sadece cinsel olgunlaşmaya bağlı bulunmamakta; toplumun kültürel *norm*'larının, evlenme yaşının yükselmesine veya alçalmasına tesir eden ekonomik koşulların da bu arada hesaba katılmaları gerekmektedir. Doğum oranı çeşitli kontrol ve sınırlandırmaların varlığından etkilenmekte... doğum ve ölüm oranları... Sosyal grupların iradelerine olduğu kadar içinde bulunulan uygarlığın biçimlerine göre değişen dışsal koşullara da bağlı bulunmaktadır.' (A. Girard). Örnek vermek gerekirse, 1951 yılında Fransa'da çocuk ölümleri sosyal gruptan sosyal gruba 1'e 5 oranında değişiklik göstermiştir. Çocuk sayısı ve doğum kontrolu dine, sosyal düzeye, döneme vb. göre, biyolojik koşulların dışında, değişiklikler gösterebilmektedir. Bütün bu nedenlerle, demografi istatistik tekniklerinin yanısıra her gün biraz daha fazla sosyolojik tahliller kullanmaktadır.

2. *Demografinin günümüzdeki gelişmesi.* Sosyal bilimlerde demografinin önemi artmaktadır. Son yıllarda demografik çalışma ve incelemelerdeki artış şaşırtıcıdır. Üniversite ders programlarında da demografiye ayrı bir yer verilmeye başlanmıştır. Bunun iki nedeni olsa gerekir: ilki, nüfus kontrol araç ve yollarının gelişmesi; ikincisi, bazı çağdaş toplumlarda demografik olguların gitgide daha büyük bir önem kazanması.

İlk elde, doğum (ilkah) kontrolunda kullanılan önleyici ilâçlar gerçek bir aile planlamasına olanak vermiştir. Önleyici haplar bunu daha da kolaylaştırmıştır. Bu konudaki tek kontrol sınırlaması sosyal tabulardan ibaret kalmıştır—özellikle Katoliklik ve Müslümanlık gibi dinlerin yasaklamaları. Son yarım yüzyıl içinde tababette ve sağlık biliminde kaydedilen gelişmeler insanın

ölüm oranı üzerinde daha çok etkide bulunmasını sağlamıştır. Gelişkin ülkelerde ortalama insan ömrü otuz yaşından yetmişe (ki, ortalama biyolojik hayat uzunluğudur) yükseltilmiştir. Devletler (liberal ekonomiye dayananları bile) doğal kaynaklardan en iyi şekilde yararlanabilmek için ulus içi ve uluslararası göç hareketlerini kontrol altına almışlardır.

İkinci faktör demografik faktörlerin çağdaş sosyal hayat üzerindeki etkilerinin artmasıdır. İnsanoğlunun gerek doğum ve gerekse ölüm oranı üzerinde gitgide daha büyük bir denetim gücü kazanması, sonunda, her ikisinde de çok büyük bir azalmaya yol açmıştır. Fakat ölüm oranlarının azaltılmasına yolaçan ölümlülük üzerindeki kontrolun tesisi ile doğumluluk üzerindeki kontrolun tesisi arasında bir ara-dönem olmuştur. Bu geçiş döneminde nüfusta önemli bir artış meydana gelmiştir. Nüfustaki artış genel bir olgudur; demograficiler bu sorun üzerinde sağlık bilimi ve tababetteki çağdaş gelişmelerden çok daha önce ve önemle durmak zorunda kalmışlardır. 1798'de Malthus nüfusun geometrik diziyle (eğer bu artış çeşitli yollardan denetim altına alınmazsa) artacağı, besin maddelerinin ise sadece aritmetik dizi ile artabileceği şeklindeki ünlü görüşünü ileri sürmüştür. Bu görüş insanlık için ciddî bir açlık tehlikesinin söz konusu olduğunu savunmuştur. Ne var ki, Malthus'ın zamanında bu artış gerçekte çok düşük olmuş ve Malthus yasası denen bu yasanın gerçeklere uymadığı ortaya çıkmıştır. Geri kalmış ülkelerde fiilî nüfus artışı çok daha büyüktür ve bu ülkeler yakın ve çok ciddî bir açlık tehdidi ile karşı karşıyadırlar. Bu bakımdan, günümüzün bazı toplumları bu demografik olgunun ağır baskısı altında bulunmaktadırlar.

B. Uzmanlaşmış sosyolojiler

Bazıları «sosyal bilim» ile «sosyoloji» terimlerini eşanlamlı saymaktadırlar. Bazıları ise «sosyoloji» terimini bazı uzmanlaşmış disiplinlerde çalışanların buldukları sonuçları sentez eden bir bilimin adı olarak kullanmaktadırlar. Bununla beraber, bu kullanım çoğunlukla 'genel sosyoloji' için söz konusudur. Bugün

'sosyolojiyi' daha geniş bir anlam taşıyan 'sosyal bilim' teriminden daha dar ve sınırlı bir anlam için kullanma eğilimi yaygınlaşmaktadır. Bu kitapta da bu kullanım esas alınmış; terim, morfoloji ile sınırlı kalan ve sonuç olarak da daha tasvirî (descriptive) kalan sosyal bilimlerin dışında yeralan ve yapı ile ilgili olgular kadar işlevlerle ilgili olguları da inceleyen sosyal bilimler için kullanılmıştır. Bu bakımdan ekonomi, siyasal bilim, hukuk sosyolojisi, din sosyolojisi, ahlâk sosyolojisi ve sanat sosyolojisine uzmanlaşmış sosyolojiler arasında yer verilmiştir.

(*a*) EKONOMİ BİLİMİ

Ekonomi sosyal bilimlerin en eskilerinden biridir. Daha önce de belirtildiği gibi, ekonomi politik adı ilk olarak 1615'de Antoine de Montchrestien tarafından kullanılmış ve Nicolas Oresme para üzerine ilk kitabı 1370 yılında yayınlamıştır. Gerek bu bilim dalında çalışan uzmanlaşmış bilim adamlarının sayısı ve gerekse pratikteki önemi açısından ekonomi günümüzde en önemli sosyal bilimlerdendir. Ekonomi biliminin pratikteki önemi bazı belirli doktrinler tarafından daha da pekiştirilmiş bulunmaktadır (özellikle, ekonomik olgunun diğer sosyal olgulara öngeldiğini ileri süren Marxism tarafından).

1. *Ekonomi politik.* Ekonomi bilimi ismi bugün geleneksel ekonomi politik isminin yerini almıştır. Fakat her ikisi de aynı anlama gelmektedir. Ekonomi politik meta ve hizmetler alanında üretimi, dağılımı (inkisamı: distribution) ve tüketimi inceleyen bilim olarak; 'servet bilimi' olarak tanımlanmıştır. Bugün ekonomi biliminin varlığının temel bir varsayıma dayandığına inanılmaktadır: azlık*; yani, insan ihtiyaçları ile bu ihtiyaçları tatminde kullanılabilecek meta ve hizmetlerin azlığı veya oransız-

*Aslında «scarcity» diye geçiyor; Türkçeye eski iktisatçıların diliyle «nedret» diye de çevrilebilirdi. (çev.)

lığı. Bu bakımdan ekonomi bugün 'insan toplumunda az olan kaynak ve olanakların yönetimi bilimi' olarak tanımlanmıştır (R. Barre). Lionel Robbins de benzer bir tanımda bulunmuştur: 'Değişik önemlerdeki ihtiyaçların tatminine gerekli araç ve olanakların kıtlığı insan davranışlarında hemen hemen evrensel bir etmendir... Ekonomi politik insan davranışını amaçlarla kıt olanaklar arasındaki ilişkiler açısından inceleyen bilimdir.' Kıtlık rekabete ve gerilime yolaçar. Bunu ise Francois Perroux kendi ekonomi politik tanımında kullanmıştır: 'ekonomi politik beşerî denilmeye değecek amaçlar uğrunda evrendeki tüm enerjileri rasyonel olarak düzenlemek için giriştikleri kolektif çabalarda insanlar arasındaki gerilimi inceleyen ve [bunu] azaltan bilimdir.'

Başlangıcından beri ekonomi biliminde iki ayrı tutumun birlikte izlendiği görülmüştür. Birincisi ekonomik gerçeği açıklamakta bireyi başlangıç noktası olarak kabul edenidir. Birey, ekonomik saikleri anlamak ve amaçları kararlaştırmak için inceleme konusu yapılmakta; bireyler arasındaki ekonomik faaliyetleri gösteren bir şema çizilmektedir. İkincisi ise insan gruplarını, toplumları, meta ve hizmetleri 'toplam kantiteler' olarak ele alarak yola çıkmaktadır. Bu iki tür analizden biri mikro-iktisat diğeri ise makro-iktisat adını almaktadır (bu durumun diğer sosyal bilimlerdeki psikolojik ve sosyolojik analizler arasındaki farkı andırması ilginçtir). Fizyokratlar, bu bakımdan makro-iktisatçı, klasik iktisatçılar (Adam Smith, J. - B. Say vb.) ise, daha çok, mikro-iktisatçılardır. Liberal ekonomi de, tümüyle, mikro-iktisata önem verme eğilimindedir. Marx ve sosyalistler makro-ekonomiyi yeni bir kuruluşa kavuşturmuşlar; marjinal teori yanlısı liberal iktisatçılar ise, mikro-iktisatı yeniden tanıtıp yaymaya çalışmışlardır. Keynes makro-iktisatın öneminin tanınmasında etkin olmuştur. Bugün gerek kapitalist ve gerekse sosyalist ülkelerde makro-iktisat başat duruma gelmektedir. Bireycilik ve mikro-iktisat günümüzde artık pek az insan tarafından benimsenip savunulmaktadır.

Ekonomi biliminin önemle belirtilmesi gereken ikinci bir

özelliği daha vardır. 1914 yılından önce çoğu iktisatçılar tek bir sistemin içerikleri açısından düşünmüşler ve çalışmışlardır. Onlara göre kapitalist sistem içindeki öğeler genel ve evrenseldi: *ilkel ekonomiler** dedikleri ekonomiler zamanla modernleştikçe kapitalizm yönünde gelişecek olan geri ve evrimleşmemiş ekonomilerdi. Bu iktisatçılar ekonomik yasaların mutlak geçerliği olduğuna ve kapitalist ekonomi düzeninin 'doğal düzen' sayılması gerektiğine inanırlardı. 1914 yılından sonra, tarihsel analizlerin ve çağdaş dünyada kapitalist-olmayan sosyal düzenlerin de yeralmasının etkisiyle (bugün insanlığın yarıdan çoğu sosyalist düzenlerde yaşamaktadır) ekonomi biliminde de görecelik (relativity) anlayışı egemen olmaya başlamıştır. Bugün ekonomi yasalarının ancak ve sadece belirli bir sosyal çerçeve içinde geçerli olabilecekleri bilinmektedir. Bir'den daha çok sistemlerin hepsinde geçerlik taşıyabilecek, veya bir sistemden diğerine alınıp uygulanabilecek yasalar da vardır: bu durum diğer sosyal disiplinlerde de görülmektedir.

2. *Sosyal ekonomi.* Ekonomi biliminde makro-ekonomiye ve göreceliğe yönelik bu ikili eğilim ekonomi ile diğer sosyal bilim disiplinleri arasında yakınlığa yolaçmıştır. Bu bakımdan, tüm ekonomi politiğin 'sosyal' nitelikte olduğu, fakat ekonomik olgudan neş'et eden beşerî ilişkilerin incelenmesine 'sosyal ekonomi' adının verildiği söylenebilir. Özellikle, üretim çalışmalarında bulunanlar arasındaki ilişkiler bunların en önemlilerindendir. İş sosyolojisi bugün bağımsız bir disiplin olarak gelişmektedir. Modern toplumlarda sanayiin gelişmesi ise 'sanayi sosyolojisinin' bugün en önemli iş sosyolojisi dalı olması sonucunu yaratmıştır. Teknoloji —araçları, âletleri, makineleri ve teknik süreçleri inceleyen bilim— uzun zaman etnografya veya tarih içinde yardımcı bir dal gibi kaldıktan sonra bugün yeni bir gelişme çizgisi izlemeye başlamıştır.

*Metinde «primitive economies» terimi kullanılıyor.

İş sosyolojisi bütün insan faaliyetlerini kendi bakış açısından değerlendirecek şekilde ufkunu genişletmek eğilimindedir. Bu yeni tutum, ilk olarak, sendikacılık gibi iş yerindeki çalışma hayatına bağlı yükümlülük ve faaliyetlerin irdelenmesini (tahlilini); sosyal tabakalaşmanın, iş farklarının dolaysız ürünü olan sosyal grup ve sınıfların, ve ücret düzeylerinin incelenmesini gerekli kılmıştır. Bu, diğer yandan, sadece çalışan insanların değil, fakat çalışanların dışında kalan insanların da incelenmesini gerektirmiştir (çalışma saatları kısaltıldıkça boş-zaman sosyolojisi de buna paralel bir gelişme göstermiştir). Bu ise, insan hayatında iş faaliyetlerinin toplam gelişmesinin ve özellikle meslekî kariyer sorununun analiz edilmesine yolaçmıştır. Aşırıya varan bir deyiş kullanılacak olursa, iş sosyolojisi, bir noktadan sonra, sosyal olgunun açıklanmasında en önemli etmenin iş ve çalışma olduğu varsayımına dayanan bir genel sosyoloji olma eğilimi içindedir. Aynı sakınca diğer uzmanlaşmış sosyal bilim dalları için de geçerlidir. Unutulmamalıdır ki, disiplinler arasındaki sınırlar yapay sınırlardır ve kendi başlarına bir değer taşımazlar.

(*b*) SİYASAL BİLİM

Siyasal bilim teriminin bildiğimiz şekilde kullanılmaya başlaması ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında olmuştur. 1859 ile 1872 arasında Paul Janet'nin debdebeli bir isim olarak kullandığı 'siyasal felsefe' terimini bırakıp 'siyasal bilim' terimini kullanmaya başlaması ilginçtir. Aristo, Jean Bodin, Machiavelli ve Montesquieu tarafından kurulan siyasal bilim alanında ilk büyük eser olan Alexis de Tocqueville'nin *Amerika'da Demokrasi* adlı eseri ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında yazılmıştır. Siyasal bilimlerin gelişmesinde Karl Marx'ın çok önemli etkileri olmuştur. Bununla beraber, siyasal bilimin üniversitelerde bağımsız bir konu olarak incelenmesi 1945 yılına kadar sadece Birleşik Amerika'da görülmüştür. Amerika'da üniversitelerde siyasal bilim kürsü ve bölümleri 1890 - 1914 arası dönemde de bulunmuştur. Aynı dönemde, Amerikan siyasal hayatını arındırmak ve dürüst adam-

lar eliyle güçlü bir siyasal mekanizma kuran eskilerin etkisine son vermek için çaba gösterilmiştir. 1945 yılından sonra, güçlükle de olsa, Avrupa üniversitelerinde siyasal bilim okutulmaya başlanmıştır.

1. *Siyasal bilim konusunda iki anlayış.* Sosyal bilimlerin en geç oluşanı olan siyasal bilim biri siyasal bilimin amacına diğeri ise yöntemlerine ilişkin iki görüş ayrılığının yarattığı tartışmalara konu olmuştur. Siyasal bilimin amacı hakkında iki anlayış vardır. Bunlar, teorik alandan çok pratikte biribirilerine daha yakındırlar. Bir yanda siyasal bilim Devlet bilimi olarak okutulup öğretilmektedir. Bu tanım 'siyasal' teriminin günümüzdeki anlamına daha yakındır. Kanun düşüncesinde 'siyasal' kelimesi ile 'devlet' kelimesi ilintili kelimelerdir. Fransız Akademisi'nin sözlüğündeki tanım şöyledir: 'Siyaset (isim): bir devleti veya devletler arasındaki ilişkileri idare sanatına ilişkin şeylerin bilimi.' Littre ise siyaseti 'devlet yönetme bilimi' olarak tanımlamaktadır. M. Marcel Prélot da bu tanımı benimsemektedir. 1956-57 yılında (Paris) Hukuk Fakültesinde verdiği derslerde terimi şu açılardan uzun uzadıya incelemiştir:'(1) Bireysel devletlerin bilimi olarak siyaset; (2) Tüm devletlerin bilimi olarak siyaset. Diğer önemli yazarlar da aynı okulun (ekolün) düşünürleri arasından çıkmıştır. Örneğin Georg Jellinek 1903'de şunları yazmıştır: «*Science politique, scienza politica*, siyasal bilim veya siyaset terimleri Devlet bilimi için kullanılır.'

Diğerleri için siyasal bilim iktidar bilimidir. Bu anlayış çok daha yenidir, fakat birincisinden daha yaygındır. Günümüzdeki siyasal bilimcilerin çoğu bu anlayışı benimsemişlerdir. Bu konuda da çeşitli görüş sahibi yazarlardan alıntılar yapmak mümkündür. 'Siyaset, devletler arasında, devlet içinde veya devleti oluşturan gruplar içinde iktidarın dağılımında iktidar veya nüfuza katılma yönsemesidir.' (Max Weber). 'Siyaset bireyler ve gruplar arasındaki otorite ilişkilerini sayısız ve karmaşık tüm topluluklarda oluşan iktidar hiyerarşisini inceleyen bilimdir.' (Raymond Aron). 'Siyasal bilimin alanının kısaca tanımı iktidarın

incelenmesidir. (konusu) iktidardan oluşan olguyu bir başka deyişle, bir toplumda görülen komut olgusunu incelemektir» (Georges Vedel). 'Siyasal bilimin hedefini tanımlamak fazla güç değildir: (siyasalbilim) otorite, yöneticiler ve iktidar bilimidir.' (Maurice Duverger).

Fakat iktidar nedir?— Esas olarak, Léon Duguit'nin yönetilen ile yöneten arasındaki farklılık dediği şeydir. Her sosyal grupta bir yanda komutları verenler, bir yanda da itaat edenler vardır. 'İktidar' kelimesi hem yönetenler grubunu hem de bu grubun işlerini anlatmak için kullanılmaktadır. Siyasal bilim yönetenleri ve liderleri inceler: kökenlerini, yapılarını, özelliklerini, ve kendilerine gösterilen itaatın alan ve temelini ele alır, araştırır. İktidar kavramı, daha uygun bir kelime bulamadığımız için 'üstünlük' veya 'hakimiyet'* diyeceğimiz benzer olgularla karıştırılmamalıdır. Üstünlük veya hâkimiyet yönetenlerle yönetilenler arasındaki uzlaşmaz zıddiyeti (antagonism) değil, fakat yönetilenlerin kendi aralarındaki zıddiyeti ifade eden terimlerdir.

İktidar ile üstünlük veya hâkimiyet arasında iki türlü farklılık vardır. Birincisi, iktidarın bir de inançla ilgili bir olgu olmasına karşılık üstünlüğün maddî bir olgu niteliği taşımasıdır. İktidar tanındığı için iktidardır, otorite de kabul edildiği için otorite olur. İktidar isteğe dayanan bir *form'a* sahip değilse; iktidar (kelimenin sosyolojik anlamıyle) "meşru" bir iktidar değilse, böyle bir iktidara karşı başkaldırma sözkonusudur. İktidar normal sayılan sınırları aşarsa bu taşkınlığına karşı tepki vardır. Fakat iktidarın ve iktidara itaatın gerekliliği genel olarak kabul edilmektedir. Bunun tersine, üstünlük, bir rekabet olgusu olduğundan, kendisine karşı mücadeleyle birlikte varolur; daima, üstünlüğün bir gün sona erdirileceği umulur. Üstünlük ilişkisinde umulan, kişinin bu ilişkinin niteliğini değiştirmesi; ilişkiyi kendisinin yararına bir ilişki şekline sokmasıdır. İkincisi, iktidar örgütlü ve yapılaşmış bir niteliğe sahiptir. İktidar toplumun çatısı sa-

* Metinde «superiority» ve «domination» terimleri kullanılıyor.

yılır; sosyal çerçevenin bir bölümüdür. Devlet yapısı içinde iktidarın hukuk açısından incelenmesi iktidarın bu niteliğini çok açık bir şekilde ifade eden «teşkilâtı esasiye hukuku»* adını alır. İktidarın tersine, hâkimiyet sosyal çerçeve içindeki çatışma ve mücadelelerin sonucu olarak meydana gelir.

2. *Uzlaştırıcı anlayışlar.* Bazı sosyologlar, siyasal bilimin konusunun iktidar olgusunu incelemek olduğunu kabul etmekle beraber, siyasal bilimin her iktidar biçimiyle ve her insan grubundaki iktidarla ilgilenmesi gerektiğine inanmazlar. Bunlar, diğer iktidar formlarından ayırmak için, siyasal iktidarı diğerlerinden farklı bir tanımlama ile açıklarlar. Bazıları için, siyasal iktidarın temel özelliği fizik güç kullanımı ve örgütlü müeyyidede bulunmadır. Bu, değişik bir biçimde de olsa, siyasal bilimin Devlet bilimi olduğunu söyleyenlerin görüşünün aynıdır. Çünkü Léon Duguit ve diğerleri de Devleti fizik gücün örgütlü müeyyidede bulunma esası içinde kullanımı olarak tanımlamışlardır. Gerçekte, bu son derece bulanık bir tanımdır. Kuşkusuz, kabaca söylenecek olursa, Devlet müeyyidenin en etkin ve en örgütlü duruma yükseldiği insan grubudur. Fakat diğer gruplar da benzer özelliklere sahiptir. Kanunsuz işlerle uğraşan çeteler ve topluluklarda da çok iyi örgütlenmiş bir müeyyide sistemi vardır ve bu çete ve topluluklara da karşı gelmek zordur. Ayrıca, kuruluşu noksansız bir Devlette propaganda ve inanç daha önemlidir ve güç ve müeyyide sadece ikinci derecede bir önem taşırlar: '*gouverner, c'est faire croire.*' Her çeşit iktidar şiddetin ve inancın bir alaşımıdır. Bunun ne kadarı inançtır, ne kadarı şiddettir, bu ölçülebilir bir şey değildir.

* Metinde «constitutional law» terimi kullanılıyor.Bizde «anayasa» diye karşılanan bu terim Batı toplumlarında *kuruluş yasası* anlamına gelmektedir. Bizde, hürriyete erişmek için girişilen ve bugün de devam eden uzun mücadelelerin bir yansıması olsa gerek. Siyasal iktidarın çıkaracağı kanunlara karşı tebanın veya yurttaşın sığınabileceği soyut bir üst-yasa gibi sayılmakta; âdeta Batı toplumlarındaki özgürlüklere, bu özgürlükleri oluşturan sosyo-ekonomik tabanın henüz oluşturulmamış bulunduğu bir ülkede duyulan özlemi dile getirmektedir. (çev.)

Diğer bazıları için, siyasal iktidar sadece karmaşık toplumlarda görülmektedir. İlksel gruplardaki iktidarın siyasal bir karakteri yoktur; 'gerçekte, bir siyasal hiyerarşinin olabilmesi aynı anda bir'den daha çok grubun varlığını gerektirmekte ... her siyasal örgüt ortak bir düzene tâbi gruplar çokluğuna dayanmaktadır.' (F. Bourricaud). Bu çok yaygın ve tanınmış bir teoridir. Pratikte ise, siyasal bilimcilerle diğer sosyal bilimciler arasındaki iş bölümüne benzer bir ayrılma görünümü taşımaktadır. Günümüze gelinceye kadar siyasal bilimciler küçük gruplar içindeki iktidar analizlerine hemen hemen hiç girişmemişlerdir. Bilimsel bir açıdan bakıldığında küçük gruplardaki otorite ile karmaşık toplumlardaki otorite arasında açık bir farklılık olduğu görülmektedir.

Ne var ki, bu saptanması kolay bir farklılık değildir. Basit ve karmaşık gruplar arasındaki sınırın tayini güçtür. Her şeyden önce, 'ne kadar küçük olursa olsun, herhangi bir grubun içinde farklılaşma süreci «kliklere» ve «koalisyonlara» yolaçmaktadır: bir grubun birliği, bu farklılaşma sürerken bile, ortaya kesinlikle siyasal denilmesi gereken bir sorun çıkarmaktadır.' Başka bir bakış açısından bakıldığında ise, küçük grubun ne olduğunu kesinlikle tanımlama olanağı bulunmadığı görülmektedir. Örneğin, küçük bir sanayi şirketi bir küçük grupsa büyük bir şirket kompleks bir grup olmaktadır. Genişlik ve karmaşıklık, grupları biribirinden ayırırken, aynı derecede önem taşımaktadırlar. Oysa, bunlardan biri diğerinin kısmen fonksiyonu durumundadır. Fakat bu konuda bir sınır çizmek olanaksızdır. Örneğin, küçük ve basit bir grup olan bir Bakanlar Kurulundaki otorite olgusunun siyasal bilim konusu olmadığı ileri sürülebilir mi?

Siyasal bilimin konusu hakkında girişilen bu tartışmaların pratikte, teorideki kadar fazla bir önemi yoktur. Siyasal bilimin Devlet bilimi olduğu şeklindeki teorinin savunucuları, siyasal bilimin Devletle diğer insan grupları arasındaki ilişkileri de incelemesi gerektiğini kabul etmektedirler. Böylece, pratikte siyasal bilimin konusu Devleti aşmakta ve belirli ölçüde diğer insan topluluklarına da uzanmaktadır. Diğer yandan, siyasal bilimin ik-

tidar bilimi olduğunu savunanlar da Devletin en örgütlü ve en etkin iktidar biçimi olduğuna; ve diğer insan grupları iie ilişkilerinde 'ideal tip' teşkil etme görevini yüklendiğini kabul etmektedirler. Bu nedenle, Devlet'in özel bir yeri ve önemi olması olağan karşılanmakta; Devlet'in çerçevesi içindeki iktidara oranla, daha büyük dikkatle ve daha geniş olarak incelenmesi gerektiğini kabul etmektedirler. Ayrıca, küçük temel gruplardan çok karmaşık grupların incelenmesi eğilimi de genel bir eğilim olma niteliği kazanmış bulunmaktadır.

3. *Yöntem hakkında tartışmalar.* Pratikte bu tartışmalar, amaçlarla ilgili olanlardan daha büyük önem taşımaktadırlar. Bununla beraber, bir sonuca ulaşmakta oldukları söylenebilir.

Bütün sosyal bilimler gibi, siyasal bilim de uzun bir dönem felsefe ve ahlâk ile karıştırılmıştır. Bunun iki sonucu olmuştur: birincisi, objektif olguların analizi ile normatif ilkelerin doğrulanması ve benimsenmesinin analizinin, Durkheim'in sözleriyle 'realite yargıları ile değer yargılarının' analizinin bir alaşımı niteliği kazanması; ikincisi, gözlemleme karşısında *a priori* usavurma yönteminin üstünlük kazanması. Diğer sosyal bilimler gibi, siyasal bilim de bu ilkel görünümden yavaş yavaş kurtulmayı başarmıştır ve sorunlara ahlâk açısından bakma alışkanlığı ile, açık ya da örtülü olarak, değerlere dayanma eğilimi bugün de oldukça yaygındır. Günümüzde sosyal bilimlerde yeniden değer yargılarına yerverme çabalarının özellikle siyasal bilim alanında yoğunlaşmış bulunması rasgele bir olgu sayılmamalıdır. Fakat bu çabalar vüs'atleri bakımından çok sınırlıdırlar; siyasal bilimin objektif ve pozitif karakteri, bugün, eskisi gibi tartışılan bir konu olmaktan çıkmıştır. Diğer yandan, bugün de siyasal bilimde tümdengelim yönteminin kullanıldığı ve siyasal bilim diye yapılan pekçok çalışmanın gerçekte siyasal felsefeden başka bir şey olmadığını; bunların bilim adını almaya hakları olmadığını belirtmek gerekir.

Bu gibi tartışmaların günümüzde modası geçmiş bulunmak-

tadır; siyasal bilimin siyaset felsefesinden kopup ayrılması hemen hemen tamamlanmış bulunmaktadır. Bugün siyasal olguyu kitap sayfalarının arasında veya kafasının içinde inceleyen ve analiz edenler çok küçük bir azınlıktır. Gözlem yöntemlerinin gelişmesi ise (özellikle, 1919 ile 1939 arası dönemde Amerika Birleşik Devletlerinde) ortaya değişik güçlükler çıkarmış bulunmaktadır. Bu araştırmalara temel teşkil edecek kavramsal çerçevenin ve (teorik) sistemleştirmenin bulunmayışı yüzünden, yapılan bir sürü araştırma ile insanı hayrete sevkedecek hacimlerde bilgi sağlanmış, ama bunlardan fazla ve önemli sayılabilecek sonuçlara varılamamıştır. 1950 yılında, Amerikalı bir yazar Amerikan siyasal biliminin (şu anda en ileri siyasal bilimdir) aşırı ayrıntılarla uğraşmanın zararını çektiğini ileri sürmüştür. Bu, yirminci yüzyılın yarılarında sosyal bilimlerin çoğu için geçerli bir durumdur. Fakat Amerika'da olsun, başka ülkelerde olsun bu eğilime zaman zaman karşı çıkıldığı, tepkide bulunulduğu da gözden kaçmamalıdır.

(c) DİĞER UZMANLAŞMIŞ SOSYOLOJİLER

Konuyu tamamlamak için hukuk sosyolojisi, din sosyolojisi, ahlâk sosyolojisi ve sanat sosyolojisinden de birkaç kelime ile söz etmek gerekir. Böyle bir listeleme uzmanlaşmış sosyolojileri göstermek için yapılmış bir abartma sayılmamalıdır. Bir kere daha belirtilmelidir ki, uzmanlaşmış sosyolojiler arasındaki sınıf çizgileri ya pedogojik nedenlerle ya da uzmanlaşabilme olanakları açısından çizilmektedir. Bu nedenle, bu sınırlar ve bu ayrılmalar kolaylıkla varlık kazanabilme esnekliğine sahiptirler. Belirli bir araştırmada sosyal faaliyetin belirli bir yanı incelemede odak olarak alınır alınmaz, âdeta, hemen yeni ve ayrı bir disiplin oluşmaktadır.

1. *Hukuk sosyolojisi.* Hukuk ve hukuk sosyolojisi aynı şeylerle ilgilenirler: Anayasalar, yasal metinler, yasalar, kararnameler, hukukî metinler ve kurumlar. Fakat bütün bu aynı şeyleri aynı şekilde ele alıp incelemezler. Hukukçu için, metinler ve kurumlar

pozitif hukuk kurallarını ifade ederler; bu kuralların anlam ve vüs'atinin değişmez kurallara dayanan dikkatli tahlillerle incelenmesi sayesinde de (mevcut) hukukun ne olduğu saptanabilir. Sosyologlar ise yasaları ve hukuku belirli sosyal koşulların bir tezahürü olarak incelerler ve her toplumun kendi hukuk sisteminde kendi ifadesini bulduğunu ileri sürerler. Bir sosyoloğun amacı hukuk kurallarının pratikte ne derece uygulandığını ve bu kuralların ne derece gerçeklerden uzak bir ideal duruma yaklaşabildiklerini saptamaktır. Hukukçu kuralları kural olarak inceler, kuralları normatif görünümleri içinde ele alır: sosyolog için ise, hukuk kuralları objektif sosyal olgulardır. Hukuk 'normatif bilimdir;' hukuk sosyolojisi ise bir pozitif bilimdir.

Bu nokta üzerinde durulduğunda hukuk ve hukuk sosyolojisinin pratikte iç içe bir görünüm kazandıkları işaret edilmelidir. Hukukçular, uzun zamandır, hukuk metinlerinin anlamlarını bulmak için sadece metin-içi incelemelerle yetinmeyi bir yana bırakmışlardır. Salt «lafzî» anlayış terkedilmiş, hukuk kurallarının anlam ve amacını yorumlamakta bu kuralları kendi sosyal içerikleri çerçevesinde düşünme eğilimi gitgide yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu tarz ise hukukçuları birer sosyolog olmak zorunluğu ile karşı karşıya bırakmaktadır. Öte yandan, bir sosyolog da üzerinde çalıştığı metinlerin anlamını kavrayabilmek için hukukî tahlilleri görmezlikten gelmemek zorundadır. Sosyoloji ile hukukun bu yorumlanışı çeşitli hukuk dallarından her birinde değişiklikler göstermektedir. Böylece bir yorumun, hukukî tanımların çok eski zamanlardan beri tesis olmuş bulundukları ve iskolastik düşünce tarzına dayanan özel hukuk (*droit prive*) alanında fazla bir gelişme şansı olmamıştır. Fakat özel hukukun da hiç değilse bir dalında sosyoloji ile hukuk arasında çok yakın bir ilişki vardır—bu, günümüzde 'kriminolojiden' (ceza sosyolojisi) ayrılmasına imkân olmayan ceza hukukudur. Anayasa hukukunda ise hukukî tahliller yüzeyde kalmakta, metinlerin siyasal içerikleri temel kabul edilmektedir.

Temel hukuk ilkeleri sosyolojisi yirminci yüzyılın başların-

da, özellikle Durkheim'in izleyicileri tarafından ve Fransa'da kurulmuştur. Bu düşünürler hukukun, mükellefiyetin vb. sosyolojik temellerini araştırmışlardır. Bu disiplinin alanında, özellikle hukuk kuralları, moral kurallar ve sosyal «teamüller» arasındaki farklar konusunda bazı önemli sonuçlar bulunmuştur. Bu geleneksel ilgi konularını bir tarafa bırakmaksızın, hukuk sosyolojisi bugün daha somut sorunlar üzerine eğilmiştir: örneğin, suçluluk araştırmaları, aile ve boşanma sorunları, «akit» türleri, «ademi merkeziyetçilik» ve mahallî idare tipleri, vb.

2. *Din sosyolojisi.* Din çok önemli bir sosyal olgudur. Bazı sosyologlar, özellikle Durkheim'in izleyicileri ilkel toplumların tamamen dinsel veya sihrî inançlarla yönetildiklerini ve sosyal hayatın bir kısmının layikleşmesinin*, ancak, toplumların gelişmesinin son aşamasında görüldüğünü ileri sürmüşlerdir. Siyasal hayat, hukuk ve ahlâk dinden çok yavaş ayrılabilmişlerdir. Din sosyolojisi alanında ilk eserler, bu nedenle, azgelişmiş toplumları veya geçmişteki toplumları ele almışlardır. Çağdaş dinler üzerindeki incelemeler ise ya müminlerinin saygısı yüzünden yapılamamış, ya da karşıtlarının kendi tekyanlı görüşlerinin etkisiyle çarpık bir temele dayanarak yapılmışlardır.

Bu durum diğer sosyal bilimler tarafından inceleme konusu kabul edilen sosyal olgular için de, tabiatıyle, derece derece geçerlidir. Dinsel olgu 'dokunulmaz' denilen kategoriye giren tek sosyal olgu değildir; mutlak olma niteliği taşıyan ve *a priori* yargılara ve değerlere dayanan, sorgusuz sualsiz sadece saygıyla ele alınabilen başka sosyal olgular da vardır. Siyasal hayatla, ahlâkla, aile hayatıyle, cinsel ilişkilerde vb. 'dokunulmaz' sayılan konular çoktur; bu konuların da bilimsel inceleme ve çalışmalarda ele alınabileceğini ve bu sorunların da diğer sosyal olgular gibi incelenebileceğini düşünmek, kelimenin düz anlamıyle, «kutsallıklara» saygısızlık** sayılmaktadır. Din, bazı olguları kutsallık dışı

* Metinde «laicization» olarak geçiyor.

** Metinde «sacrilege» terimi ile ifade ediliyor: dinsel kutsallıkları saymama.

sayılmakta ve bunların alanı gitgide genişlemekteyse de, dokunulmaz öğeler kategorisinde yeralmaktadır. Dokunulmaz olma niteliğini kaybetmeye başlayan bir din din olmaktan da çıkmaya başlamış demektir. Bu nedenle, dinsel olgular hakkında yapılan sosyolojik araştırmaların itiraflarla karşılanışı «tuhaf» bulunmamalıdır.

Bununla beraber, sosyolojik araştırmalara karşı yapılan bu karşıkoymalar gittikçe azalmaktadır. Modern toplumlarda din sosyolojisi, başlangıçta, din karşıtları tarafından kurulmuş ve geliştirilmiştir. Auguste Comte, Durkheim ve izleyicilerinin, bir ölçüye kadar, dinin ilkel düşüncenin (mantality) bir kalıntısı olduğunu göstermeye çalıştıklarını söyleyebiliriz.

Günümüzde ise, dinsel pratikler daha somut ve daha «mütevazı» şekilde incelenmektedir. Bugünkü çalışmalar dinsel olgunun sadece dışsal ve yüzeydeki görünümleri üzerinde duruyorlarsa da 'davranışsal' yöntem objektiflik ve gerçeklere uygunluk bakımından belirgin bir üstünlüğe sahip bulunmaktadır. Bu alanda Gabriel Le Bras'nın çalışmalarının etkisi büyük olmuştur.

3. *Ahlâk sosyolojisi* ile din sosyolojisi ve hukuk sosyolojisi arasında çok yakın bir ilişki vardır. Ahlâk genellikle dinsel anlayışları kendisine temel almıştır. Hukuk ise, bugün de, ahlâk ilkelerine dayanmaktadır. Ondokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başlarında bağımsız bir ahlâk sosyolojisinin, başlıca, Durkheim'in etkisiyle oluşumu, herhangi bir dinsel anlayışa dayanmaksızın, tamamen bilimsel düşünce ve anlayışa istinat eden layik bir ahlâk sistemi kurma arzusuna bağlanmaktadır. Böyle bir ahlâk bir çeşit 'alışkanlıklar bilimine' dayanmak zorundaydı. Bu tutum bugün terkedilmiş; 'olandan' yola çıkılarak 'olması gerekene' varılamayacağı; ahlâkî yükümlülüklerin sosyolojik tahlillere temel alınamayacağı genellikle kabul edilir olmuştur. Bununla beraber, Batı toplumlarında din ve ahlâk açık bir şekilde biribirinden ayrılmakta; dinsel inançların eski gücünü kaybetmesine paralel olarak, yeni ahlâk ölçüleri oluşmaktadır.

Bugün ahlâk sosyolojisinin ilgilendiği konunun önemini

inkâr etmek ve olguların incelenmesiyle ortaya konulacak bir 'alışkanlıklar biliminin' kurulamayacağını ileri sürmek güçleşmiştir. Fakat buna rağmen başlangıçtaki hırslı tutumunu bir tarafa bırakan ahlâk sosyolojisinin gelişmesi, günümüzde, ahlâk sosyolojisi değerlere ilişkin teorik endişelerden ve felsefeden kendisini kurtaramadığı için, duralamış bulunmaktadır. Ahlâk sosyolojisi, sosyal grupların davranışlarının incelenmesine ve bu davranışların toplumca kabul edilmekte olan ilkeler ve 'tabularla' karşılaştırılmasına ilişkin çok geniş bir çalışma alanına sahiptir. Yöntemsel yetersizliklerine rağmen, Profesör Kinsey'in kadın ve erkek Amerikalıların cinsel davranışları üzerine yaptığı ünlü araştırmanın, insanların kabul etmiş göründükleri ahlâk ilkeleri ile günlük yaşantılarındaki gerçek edimleri arasında ne kadar geniş bir farklılık olduğunu göstermesi bakımından, burada belirtilmesi gerekir.

4. *Sanat sosyolojisi.* Lascaux'nün hayranlık yaratan resimleri sanatın yeniden insanlığın başlangıcına yöneldiğini ve temel sosyal faaliyetlerden biri olduğunu göstermiştir. Sanat her zaman için sosyolojinin uğraşı alanlarından biri olmuştur. Artistik faaliyetlerin incelenmesi ve analiz edilmesi tüm etnolojik çalışmalar içinde önemli bir bölüm teşkil etmektedir. Halk sanatları denen sanatlar üzerindeki çalışmalar ise ayrı bir sosyal bilimin. folklorun oluşumuna yolaçmıştır. Tarihçiler sanat tarihine büyük önem atfederler. Marxistler ise sanat ile sosyo-ekonomik gelişme arasında yakın bir bağıntının olduğunu ısrarla belirtirler. Hiç kimse sanat sosyolojisinin önemsiz olduğunu söyleyemez. Bununla beraber, sanat sosyolojisi ayrı bir disiplin olarak henüz fazla bir gelişme kaydedebilmiş değildir. Bunun sebebi, belki de, çoğu zaman sanat sosyolojisi ile sanat felsefesinin (yada *estetik*) biribirine karıştırılmış olmasıdır.

Beşerî coğrafya konusunda: M. Sorre, *Les Fondements de la geographie humaine*, 4 cilt, 1943-52; A. Le Lannov, *La Geographie humaine*, 1949.

Kentsel sosyoloji konusunda: *Current Sociology*, No 1 ve 4, 1955'deki bibliyografya; E. A. Bergel, *Urban Sociology*, 1955.

Köy sosyolojisi konusunda: G. Gurvitch'in *Traite de sociologie*'sinde, s. 312'de H. Mendras'ın bibliyografyası; Loomis ve Beegle, *Rural Social Systems*, New York, 1950.

Demografi konusunda: A. Sauvy, *Théorie génerale de la population*, 2 cilt, 1952-54; *Richesse et population*, 1944; L. Chevalier, *Démographie générale*, 1951; M. Halbwachs, *Population and Society*, Glencoe, 1960.

Ekonomi konusunda: R. Barre, *Economie politique*, 2 cilt, 2. basım, 1960; J. N. Keynes, *The Scope and Method of Political Economy*, 1891; L. Robbins, *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*, 1932; T. Parsons ve N. J. Smelser, *Economy and Society*, 1956; V. Lange, '*The Scope and Method of Economics*,' *Review of Economic Studies*, 1946, No. 33; Ch. Gide ve Ch. Rist, *Histoire des doctrines economiques*, 7. basım, 1947; E. James, *Histoire de la pensée economique an IIe siècle*, 2 cilt, 1955.

Siyasal bilim konusunda: M. Duverger, *Méthodes de la science politique*, 1959; Unesco, *La Science politique contemporaine*, 1950; W. A. Robson, *The University Teaching of the Social Sciences*: *Political Science*, Unesco, 1955; R. Bendix ve S. M. Lipset, 'Political Sociology,' *Current Sociology*, 6, 1957; D. Waldo, *Political Science in the U. S. A.*, Unesco, 1956.

Siyasal bilime temel olarak iktidar kavramı üzerine: J. Lhomme'un *Revue économique*, 1958, s. 859 ve 1959, s. 481'de makalelerinden, B. De Jouvenel, *Power*, 1948; C. E. Merriam, *Political Power*, 1934; H. D. Lasswell ve A. Kaplan, *Power and Society*, 1952.

İktidarın biyolojik yanı üzerine: M. Sire, *La Vie des animaux*, 1960; P. Crawford, 'Social psychology of the vertobrates,' *Psychological Bulletin*, 1939, s. 407; D. O. Hebb ve W. R. Thomson, 'The Social significance of animal Studies,' G. Lindzey (*et al.*), *Handbook of Social Psychology*, Cambridge, 2. basım, cilt 1, s. 552'deki yazısı.

'Devlet bilimi' üzerine: M. Prelot, *La Conception Française*

de la science politique, Roneotyped, Faculty of Law, Paris, 1956-57; A. Carro Martinez, *Introduction à la ciencia politice*, Madrid, 1957; D. Easton, *The Political System*, New York, 1953; F. Bourricaud, 'Science politique et sociologie,' *Revue française de science politique*, 1958, ss. 249 ve ardı.

Hukuk sosyolojisi üzerine: H. Lévy-Bruhl, *Aspects sociologiques du droit*, 1955; Colloque de Strasbourg, *Méthode sociologique et droit*, 1958: Colloque De Toulouse, 'Droit, economie et sociologie,' *Archives de la Faculté de Droit de Toulouse*, c. VII, 1959; R. Vouin ve J. Léauté, *Droit Pénal et criminologie*, 1956.

Din sosyolojisi hakkında: J. Winch, *Sociology of Religion*, 1945; J. M. Yinger, *Religion, Society and the Individual* New York, 1957; G. Le Bras, *E'tudes de sociologie religieuse*, 2 cilt, 1955-56; *Current Sociology*, 1, 1956; *Archives de sociologie des religions*, 1956.

Ahlâk sosyolojisi hakkında: G. Gurvitch, *Morale theorique et science de moeurs*, 1937; J. C. Flügel, *Man, Moral and Society*, 1955; S. J. Holmes, *Life and Moral*, New York, 1948; M. Ginsberg, *On the Diversity of Morals*, 1957; A. C. Kinsey, *The Sexual Bhaviour of the Male*, Philadelphia, 1948; *The Sexual Behaviour of the Female*, Philadelphia, 1953; D. P. Geddes *(et al.) An Analysis of the Kinsey Reports*, New York 1954.

Sanat sosyolojisi hakkında: P. Francastel, *Peinture et Soci été*, 1954; s. Finkelstein, *Art and Society*, New York, 1947; D. W. Gotschalk, *Art and Social Order*, Chicago, 1951; R. Mukerjee, *The Social Function of Art*, New York, 1951; R. Escarpit, *Sociologie de la littérature.*

2. 'GLOBAL SOSYAL BİLİMLER*

Bir veya daha çok sosyal grubun faaliyetlerinin tümünü inceleyen

* "Global" kelimesinin Türkçesini burada karşılamak güç, hatta olanaksız göründüğünden aynen kullanıldı. Sözlükteki anlamları 'toptancı', 'yekûncu', ya da en yakını "mecmucu" kelimeleri önerilebilir.

sosyal bilimlerin 'global' sosyal bilimler diye adlandırılması önerilebilir sanıyorum: örneğin, ekoloji, demografi, ekonomi, siyaset, hukuk, ahlâk, din ve estetik. Öğretim ve araştırma açısından bütün bu dallardaki uzmanlaşma ilgili faaliyetin doğasına göre değil, fakat incelenen gruplara göre belirlenmektedir; bütün sosyal gruplarda belirli bir tip faaliyetin incelenmesi yerine, burada, belirli bir tip sosyal grubun tüm faaliyetleri inceleme konusu yapılmaktadır. Bu yöntemlerden ikincisi birincisinden daha çok yeğlenmeye değer görünmektedir; çünkü, çeşitli türden sosyal faaliyetlerin biribirinden ayırt edilmesi güçtür ve bunlar büyük ölçüde biribirine bağlıdırlar. Sosyal gerçeklik (reality) 'aralarında biribiriyle bağıntılı kısımların toplamıdır'.* Diğer yandan uzmanlaşmış sosyal bilimler de her faaliyet tipinin en geniş şekilde analiz edilmesi olanağını vermektedir. Ayrıca, sosyal grup tiplerinin biribirinden ayırt edilmesi de güçlükler yaratmakta ve çoğu kez tartışmalara yolaçmaktadır.

'Global' sosyal bilimler de üç kategoride toplanmaktadır. Birinciler, bir kısmını teşkil ettiği büyükçe gruplar içinde sunî olarak tecrit edilen sosyal gruplarla ilgilenmektedir: 'küçük' veya 'ilksel (elementary)' grup sosyolojisi denen ve Amerika'da çok yaygın olan sosyoloji, siyasal partiler sosyolojisi, baskı grupları ve 'aracı' gruplar sosyolojisi, kasaba ve topluluk sosyolojisi vb., buna örnek olarak gösterilebilir.

İkincisinin ilgi alanı ise, az yada çok bağımsız olan karmaşık gruplardır: buna örnek olarak da, azgelişmiş toplumları inceleyen etnografya ile, en önemli öğenin tarih olduğu 'uluslar sosyolojisi' gösterilebilir. Üçüncüsü bütün toplumlardaki bütün sosyal grupları inceleme konusu olarak almaktadır: bu, gerek uzmanlaşmış sosyal biiimler ve gerekse 'global' sosyal bilimlerle ilintili olarak bir 'genel sosyal bilim' niteliğindedir ve çoğunlukla 'genel sosyoloji' diye adlandırılmaktadır.

* Metinde "totality" kullanılıyor.

A. İlksel ve ara gruplar sosyolojisi

İnsan toplumları genellikle karmaşıktırlar: insan toplumları nadiren basit gruplardır; çoğu kez, biribiri ile kesişen gruplar topluluğudur. Bir birey bir ailenin üyesi olduğu gibi, bir mahallî topluluğun, bir kilisenin, bir sendikanın, bir şirketin ve diğer birçok kuruluş veya derneğin de üyesidir. Bu gruplardan her birinin kendine özgü özellikleri vardır; bunlara bakarak bir toplum içinde temel ve aracı gruplar çeşitli tiplere ayrılabilir. Öğretim ve araştırma alanındaki uzmanlaşmalarda da bu tipoloji esas alınabilir ve buna uygun olarak da ilgilendikleri grup tiplerine göre yeni bir sosyal bilimler tanımına girişilebilir. Bu noktadan yola çıkılarak aile sosyolojisi, küçük gruplar sosyolojisi ve aracı gruplar sosyolojisi ayrımı yapılabilir.

(*a*) AİLE SOSYOLOJİSİ

Bütün insan toplumlarında aile temel ilksel sosyal grubu meydana getirmekte; fakat biçim yönünden (toplumdan topluma) değişiklikler göstermektedir. Bugünkü yaygın kullanılışına göre aile kelimesi bazen akrabaları da içeren hane toplumunu (sosyologlar buna 'büyük aile' derler), bazen de sadece evli bir çiftle sınırlı olan karı ve kocayı (sosyologlar buna 'temel aile' demektedirler) ifade etmek için kullanılmaktadır. Bir zamanlar bu iki kullanım bir dereceye kadar biribiriyle karıştırılmış; ikincisi birincisinin etkisi altında kalmıştır. Son yıllardaki değişimler ise bu ikisini tedricen biribirinden ayırmış ve küçük gruplara öncelik vermiştir.

1. *Aile konusunda etnolojik araştırma ve incelemeler.* Çeşitli sosyal bilimlerin biribiriyle kesiştikleri bilinmektedir. Aile sosyolojisi etnologlar tarafından geliştirilmiştir. Etnologların aile konusunda yaptıkları inceleme ve çalışmalarda aile bağları *primordial* bir rol oynamıştır. Etnolojik araştırmalar, temel olgu olan aile konusunda modern aileler üzerinde yapılan gözlem-

lerimizin etkisiyle edindiğimiz eski «hazır» bilgilerimizin yeniden gözden geçirilmesine yol açmıştır.

Örneğin, bugün sulbünden olmaya (kan yakınlığına) veya hısımlığa (evlilik ile kurulan yakınlıklara) dayanan akrabalık anlayışının *ilkel* denen toplumlarda bu özellikte olmadığı anlaşılmıştır. Bu toplumlardan bazıları; örneğin Malenezyalı Tobriand Adası yerlileri Sulbün oluşumunda babanın rolünden habersizdirler ve akrabalık anlayışları da tamamen sosyal bir akrabalık anlayışıdır. Fakat sulbün babaya bağlandığı diğer ilkel toplumlarda da akrabalığın sosyal karekteri fizyolojik görünümü karşısında daha ağır basmaktadır. Akraba olmak, bu toplumlarda, bir gruba, onun rit'lerine, katılmış olmak anlamına gelmektedir. Bu anlayışa eski Grek ve Roma uygarlıklarında da rastlanmakta; bu uygarlıklarda da, Fustel de Coulanges'ın deyişiyle 'akrabalık bağları din tarafından belirlenmekte; bu ise *agnatic* (erkek soyuyla) akrabalığın *cognatic* (ana soyuyla) akrabalığa karşı üstünlük kazanmasına yol açmaktaydı. Bugünkü modern hukuk sistemlerinin hukukî akrabalığı doğal akrabalığa üstün tutmalarının bu üstünlük genellikle sosyal kullanımı ve yararı açısından savunulmaktaysa da, bu *primitive* anlayışın bir kalıntısı olduğu da düşünülebilir.

'İlkel' aile tipleri sayısız denecek kadar çoktur. Bunun nedeni 'ilkel' ailelerin kan yakınlığına veya evlilik yakınlıklarına bağlı olmayıp sayısız denecek kadar çok ve çeşitli *myth*'lere ve sosyal bağıntılara dayanmalarıdır. Bazı sosyologlar belirli toplumlar hakkındaki etnolojik bulgularından bazı genellemelere varmak istemişlerse de bu görüş bugün terkedilmiştir. Ortak ve efsanevî bir ataya (ancestor), toteme—bu bir sembol ve amblem olarak görülmektedir— dayanan 'totem klânı' bazı Avustralya toplumlarında en saf biçimiyle ve bazılarında da melezleşmiş (hybrid) biçimiyle görülebilmekte, fakat diğer birçok toplumlarda bu görülememektedir. Bu bakımdan da, Durkheim'in izleyicilerinden çoğunun 'totem klânına' önem vermeleri boşa çıkmış; insanlığın 'klânlardan imparatorluklara doğru bir gelişme

geçirdiği' görüşünün doğru olmadığı anlaşılmıştır. Aynı şekilde, ailelerin 'halves' sistemleri veya fratriler sistemi ile bölündüğü de ispatlanamamıştır. Aile tipolojisine, çeşitli 'elementer akrabalık yapılarını' matematiksel sembollerle ifade eden Claude Lévi-Strauss yeni boyutlar getirmiştir.

2. *Modern aile konusundaki çalışmalar.* Modern aile sosyolojisi ilk olarak, monografik yöntemi bulan ve özellikle ondokuzuncu yüzyılın ortalarında işçi sınıfı aile bütçesi üzerindeki çalışmaları sırasında çok sayıda aile incelemesi yapan Frederic Le Play (1806-88) tarafından geliştirilmiştir. Le Play okulu daha sonraları sosyolojik araştırma ile sosyal reformculuğu biribirine karıştırmış ve ilk zamanlardaki bilimsel bakış açısını yitirmiştir. Aile sosyolojisinin gelişmesi, genellikle, moral ve dinsel düşüncelerin etkisiyle geciktirilmiş; ayrıca, aile konusundaki *a priori* inanç ve anlayışların haklı kalınması veya kötü sayılan bazı değişmelere karşı mücadele verilmesi amacıyla yapılan bazı çalışmalar da bu gelişmeyi engellemiştir. Diğer yandan, ahlâkî bakış açısını kullananların çalışmaları özelikle, boşanma oranlarının artışı ile ortaya çıkan aile 'çözülmesi' olgusu hakkında yapılan sosyolojik araştırmaların artmasına yol açmış; çocuk sayısındaki azalma ve 'büyük ailenin' zayıflaması sonunda zamanla 'temel aileye' varılmıştır. Sonunda, bu alanda da sosyoloji ile ahlâkın biribirinden ayrılması gerçekleşmiştir: bugün, bir değer yargısı taşıyan 'çözülme' teriminin bile terki ve bunun yerine 'yeniden-örgütlenme' terimini kullanma eğilimi belirmiş bulunmaktadır. Günümüzde, aile sosyolojisi tam anlamıyla bir pozitif bilim niteliği kazanmıştır.

(*b*) KÜÇÜK GRUPLAR SOSYOLOJİSİ

Son birkaç yıl içinde küçük grup sosyolojisi Birleşik Amerika'da büyük gelişmeler göstermiştir. Bu konuda önemli sonuçlar elde edilmiş, fakat bunlardan genellemelere gidilememiştir.

1. *Küçük grup sosyolojisinin gelişmesi.* Aile sosyolojisi, hiç ol-

mazsa çekirdek aile sosyolojisi küçük grup sosyolojisinin bir bölümü sayılabilir. Amerikan sosyologları, örneğin öğrenci seminerleri, okul sınıfları, arkadaş grupları, hava kuvvetleri takımları, genç veya yetişkin yaştakilerin kurdukları çete (gang) toplulukları işyerlerindeki yöneticilerin teşkil ettiği yönetim azınlığı gibi çok çeşitli küçük gruplar üzerinde araştırmalar yapmıştır. Sosyologlar bu araştırmalarda grup içindeki kişiler-arası ilişkileri, liderlerin otoritelerinin biçim ve koşullarını açıklamaya çalışmışlardır. Bütün bu araştırmalardan ise tüm liderlik teorisi geliştirilmiştir.

Küçük grup sosyolojisinin Amerika'daki bu gelişmesi iki açıdan açıklanabilir. Birincisi teoriktir: küçük gruplar üzerindeki bu incelemeler Birleşik Amerika'da yaygın bir eğilim olan sosyolojiye sosyal psikoloji açısından bakma eğilimine; diğer bir deyişle sosyal olguları bireyler arasındaki ilişkilerle ilgili olgular sayma eğilimine uygun düşmektedir. Bu nedenle, küçük gruplar bu temel öğeler arasındaki geçici veya devamlı karmaşık ilişkileri içeren 'temel' gruplar veya 'temel' sosyal hayat sayılmaktadır. İkinci neden ise pratikle ilgilidir: bazı araştırmacılar küçük grupların gerçek sosyolojik deneyler kurmaya elverişli olduklarını ve ancak bu tür sosyolojik çalışmalarla fizik bilimlerdeki deney süreçlerin sosyal bilimlere kazandırılmasının mümkün olacağını ileri sürmektedirler.

2. *Küçük grup sosyolojisinin sınırları.* Bazı Amerikan sosyologları küçük gruplar üzerinde yaptıkları gözlemlerden buldukları sonuçları genelleştirmişler ve 'liderlik' teorisinin küçük olduğu kadar büyük gruplarda da geçerli genel bir iktidar teorisi olarak sayılabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu genelleme, ilerde tartışılacak olan 'makro' ve 'mikro' arasındaki temel önem taşıyan farklılıkları görmezlikten gelmektedir. Küçük grup içindeki liderin otoritesinin grup içindeki bireyler üzerinde liderin şahsî üstünlüğüne bağlı olduğu ve bu bireylerin de lideri çok yakından tanıyan ve günlük hayatta liderle sık temas halinde bulunan kimse-

ler oldukları açıktır. Siyasal liderler ise, kendisi ile dolaysız ilişki kuramayan —radyo, televizyon ve sinemanın hayalî ilişkileri bu nitelikte değildir— halk üzerinde otorite kurmaktadırlar. Bu nokta, sadece liderlik için değil, fakat dolaysız, samimî ve düzenli ilişkilere değil de büyük bir grup içinde olduğu gibi rastlantılara bağlı olan ilişkilere dayanan diğer tüm kişiler-arası ilişkiler için de geçerlidir. Küçük gruplar üzerindeki gözlemlere dayanan bulgular ve sonuçların ancak küçük gruplar için geçerli sayılması gerekir.

(c) ARA GRUPLAR SOSYOLOJİSİ

'Ara grup' kavramı anlaşılması güç ve bulanık bir kavramdır. Bir kompleks bütün içinde (ulus, kabile, halk gibi) yeralan bütün gruplar, aile veya Amerikalıların 'küçük gruplar' dediği gruplar hariç, ara grup sayılabilir. Bu görüş; bir dereceye kadar korporatif toplum anlayışını savunanların aile ile devlet arasındaki 'arabulucu kuruluşlar' teorisine benzemektedir. Gerçekte, bugün için 'ara gruplar sosyolojisi' diye bir sosyolojiden sözedilmemekte; böyle bir ifade kullanılmamaktadır. Burada bu terimin kullanılmasının nedeni ilgili bazı sosyal araştırmaları gruplayabilmektir: siyasal partiler sosyolojisi, baskı grupları sosyolojisi, kentsel ve kırsal topluluklar sosyolojisi gibi.

1. *Dernekler sosyolojisi.* Her ulusta çok çeşitli bir dernekler yelpazesi görülmektedir — sınaî ve ticarî şirketler, işçi sendikaları, siyasal partiler, gençlik hareketleri, emekli kuruluşları, meslek dernek ve birlikleri, edebiyat ve sanat akademileri, kiliseler, gizli dernek ve kuruluşlar, vb.

Bununla beraber, dernekler sosyolojisi, genel teorinin bir kısmı oluşu dışında bağımsız ve ayrı bir disiplin olma niteliği kazanamamıştır. Ünlü Alman sosyoloğu Tönnies (1855-1935) tarafından temel iki dernek tipi 'topluluk' (cemaat: community) ile 'toplum' arasındaki farkı belirtmek için ileri sürülen görüşün belirtilmesi gerekir. Topluluk (gemeinshaft) kan, cinsel ilişkiler,

coğrafî yakınlık veya arkadaşlık esasına dayanmaktadır (topluluk 'can ve ruh topluluğudur'): doğallık, içtenlik ve güvenilirlik niteliği vardır. Toplum (gesellschaft) ise çıkar ve alış-verişe dayanır; yapay, mekanik ve yarı-ticarî niteliktedir. Bu sınıflama açıklıktan uzaktır: yazarına kalırsa hem normatif karakterdeki ideal tiplere hem de somut tiplere uygulanabilecek niteliktedir. Bunlardan birincisi ikincisine egemendir. Tönnies'nin bu görüşleri 'topluluk' birimine bir çeşit mistik nitelik kazandırmış; topluluğun moral yönden 'toplumdan' daha yüksek bir değer taşıdığını ileri sürdüğü için de, aynı mistik yanı ile, Hitler'in milliyetçi sosyalizmine temel teşkil etmiştir. Benzer bir mistik de, bir başka Alman sosyoloğu olan Schmalenbach'ın savunduğu üçüncü kategoride kendini göstermiştir. Bu Alman sosyoloğu, Tönnies'nin kategorilerine ilâve olarak, çıkara dayanmayan, gerilim ve heyecana [*exaltation*'a, *effervescence*] (yeni kurulan bir din, bir aşk izdivacı, bir devrimci parti bu konuda örnek gösterilebilir) dayanan *bund* dediği üçüncü bir kategori ileri sürmüştür. Tönnies'nin tipolojisi dernekler konusunda yapılan ilk sınıflama olduğu için ilginçtir. Fakat bu görüşün bir genel tipoloji olarak ileri sürüldüğü, sadece dernekler için değil tüm insan grupları için geçerli bir görüş diye savunulduğu unutulmamalıdır. Bu bakımdan, teorik düzeyde bile, bu nitelikte bir görüşün gerçek bir sosyoloji sayılmasının güç olacağı açıktır.

Amprik araştırma açısından derneklerle ilgili araştırmalar, değişik uzmanlık sosyolojilerine uygun olarak üçe ayrılmaktadır. Sınaî ve ticarî şirketler ekonomistler tarafından incelenmektedir; kiliseler ve dinsel dernekler din sosyolojisi alanında uzmanlaşmış kimselerce incelenmektedir; siyasal partiler, baskı grupları ve idarî kuruluşlar ise siyasal bilimcilerce incelenmektedir. Bütün dernekleşme türlerinde müdür ve yöneticilerin otoritesive seçimine, grup üyeleri arasındaki ilişkilere, üyeler arasındaki birliğin doğasına ve yoğunluğuna, üyelerin derneğe katılma saiklerine ve katılmanın onlar için taşıdığı anlama ilişkin sorunlar gibi aynı yapısal sorunlarla karşılaşılmaktadır. Siyasal bilim —iktidar

bilimi olduğu için— bu sorunları, otorite sorunu ile ilgili oldukları sürece ele almaktadır. Aynı siyasal bilim, çok daha genel bir şekilde, Devlet yönetimini az-çok dolaysız olarak etkileyen tüm dernekler açısından da bu sorunlar üzerinde durmaktadır. Hemen hemen bütün dernekler bu kategoriye girdiği için, hiç değilse kısmen ve zaman zaman, parti sosyolojisi ve baskı grupları sosyolojisi genel bir dernekleşme sosyolojisi oluşturma eğilimini göstermektedirler.

2. *Yerel topluluklar sosyolojisi.* Coğrafî konumlarının sonucu olarak, kasabalar ve kırsal topluluklar uluslar içinde ara grupları teşkil ederler. Fakat kent sosyolojisi ile köy sosyolojisi beşerî coğrafya (sosyal bilimlerin dikey sınıflanmasına), ara grup sosyolojileri de yatay sınıflama esasına göre birbirinden ayrılmaktadır. Kent ve insan toplulukları incelenirken nelerin beşerî coğrafyaya ait olduğunu ve nelerin düpedüz sosyolojinin sınırları içinde yeraldığını kestirmek olanak dışıdır. Çevrenin ve fiziksel koşulların etkileri; diğer bir deyişle kentsel ve kırsal ekoloji bunlardan ilkinin, insanlar arasındaki ilişkilerin ve topluluk yapılarının incelenmesi ise ikincisinin sınırları içinde yer almaktadır. Fakat bunların ikisi arasında yakın bir bağıntı vardır; her şeyden önce birincisine önem veren coğrafyacıların ikincisini, ve ikincisine önem veren sosyologların da birincisini görmezlikten gelmeleri olanaksızdır.

B. 'Aggregation'lar sosyolojisi

'Temel ve ara' gruplarla 'aggregation'lar' arasında tatminkâr bir farklılık bulmak güçtür: bütün gruplar az yada çok karmaşık 'aggregation'lardır (hatta aile ve küçük gruplar bile). İnsan soyu bütün grupların biribirilerine bağlandıkları bir sosyal ağı andırır. Ne var ki, bu 'aggregation'lardan bazıları diğerlerinden tecritlenebilirler. Bazıları, ilkel denen toplumlar gibi, basit bir yapıya sahiptirler ve dünyada kendilerinden başkaları ile çok az ilişkileri (contacts) vardır. Kimilerini diğerlerinden tecrit etmek biraz daha zordur, fakat bunların da açıkça belirlenmiş, tanımlanmış

sınırlarla ötekilerden ayrılmaları mümkündür: örneğin, çağdaş dünyamızın ulusları, tarihteki kent devletleri ve imparatorluklar, bugün oluşum içinde bulunan ulusallık-üssü (supra-national) birimler. Bunların yapıları daha karmaşıktır. Bazıları aralarında bağımlı (interdependent) varlıklardır ve bu şekilde incelenmeleri gerekir. Gerçekten, en son gelişmeler bunların biribirine «mezcederek» ortak varlıklar durumuna getirmiş ve 'insan soyu' biçimine sokmuştur: azgelişmiş ülkelerin tecrit olunmuşlukları hızla ortadan kalkmakta ve uluslarasındaki sınırlar gittikçe önemsizleşmektedirler. Fakat şu an için insanlığın bütünleşmiş bir toplum sayılamayacağı açıktır: uluslar ve azgelişmiş ülkeler tüm «insanlık» kavramına oranla daha gerçek (real) bir sosyal varlığa sahiptirler.

(a) ETNOLOJİ

Bu alanda terim hâlâ tam bir belirliğe ve kesinliğe kavuşmuş değildir. Genellikle etnografyanın 'tecritlenmişlik durumu içinde ele alınan insan gruplarının gözlemlenmesi ve analiz edilmesi' olduğu söylenmektedir (Claude Lévi-Strauss). Bu görüş, etnolojinin 'etnografyanın karşılaştırmalarla elde ettiği bulgulara dayandığını' da vurgulamaktadır. İngilizce konuşulan ülkelerde etnoloji yerine antropoloji terimi kullanılmaktadır.

1. *Etnolojinin konusu.* Etnografyanın, etnolojinin ve antropolojinin incelediği gruplar bir zamanlar 'ilkel' toplum olan, fakat bugün 'azgelişmiş' veya açıkçası 'başka toplumlar' denen toplumlardır. Bunlara örnek olarak, Amerika, Asya ve Afrika'da bulunan, düne kadar tarihte hiç bir iz bırakmayıp da sadece son yıllarda ulus olarak varlık kazanan toplumları gösterebiliriz. Etnoloji bazen 'tarihsiz ulusların tarihi' olarak tanımlanmaktadır. Bu doğru bir tanım değildir, çünkü bu toplumların arşivi ve yazılı belge derlemeleri olmamasına ve tarihlerinin bilinen, olağan tarih yöntemleriyle analiz edilememesine rağmen bütün bu toplumların da tarihleri olmuştur. Kimi zaman da bu toplumlar 'basit' toplumlar olarak ele alınmakta ve karmaşık modern top-

lumlara çelişkin nitelikte sayılmaktadırlar. Bu görüşün dayandığı karmaşık toplum ve 'basit' toplum tezadı, 'basit' toplumlar özellikle daha dar alanlarda kurulmuş oldukları için daha az karmaşık iseler de bunlar ancak pek ender olarak 'basit' bir görünüm taşıdıklarından, çok tartışma götürür bir tezattır. Bu toplumlar, çoğunlukla, oldukça karmaşık karakterdedirler ve temel veya ara gruplara benzetilemezler. Bu toplumlar uluslardan ve modern sınaî toplumlardan daha az karmaşık ve açıkça daha küçüktürler, ama gene de 'aggregation'lardır.

Bazı etnolojistler bugün etnolojinin ilgi alanına giren konuları genişletme eğilimi göstermektedirler. Claude Lévi-Strauss etnografyacıların inceledikleri grupların 'araştırmanın mahiyetiyle ilgisi olmayan teorik ve pratik nedenlerle, ekseriya, bizimkinden en farklı toplumlar arasından seçildiklerini' yazmıştır. Bunun anlamı, en modernleşmişleri de dahil, her çeşit gruplar üzerinde yapılacak araştırmaların etnografyanın konusu içine girebilecekleridir. Lévi-Strauss bu konudaki görüşünü açıklarken, sosyoloji teriminin bütün karmaşık toplumlar üzerinde yapılan araştırmaları kapsayan bir bilim şeklinde tanımlanması halinde, sosyolojinin, bir bakıma, 'etnografyanın özel bir bölümü' veya etnografyanın bir uzmanlık dalı olarak kabul edilebileceğini söylemektedir. Etnolojistlerin «emperyalist» eğilimleri ve kendi disiplinlerini her türlü insan gruplarını kapsayacak şekilde yaygınlaştırma tutkularını antropoloji terimi çok güzel açıklamaktadır. Pratikte, etnografik yöntemler modern toplumları incelemekte de kullanılmaktadır; örneğin, bir Fransız köyü veya bir spor klübü. Fakat bugünkü kullanım anlamı yönünden, etnografya, etnoloji ve antropoloji terimleri, hâlâ, 'ilkel' veya başka nitelikteki toplumları inceleyen sosyal bilim dalını ifade etmektedir.

2. *Etnolojinin anlam ve önemi.* Etnologların toplumları tanımlamak ve açıklamakta kullandıkları terimlerdeki değişiklik, bu disipline verilen önemin de değişik bir önem olduğunu ortaya

koymaktadır. Ondokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başlangıcında bu toplumlar ilkel toplumlar olarak tanımlanmışlar; daha gelişmelerinin başlangıcındayken durgunlaşmış, donmuş ilkel sosyal örgütlenme biçimi sayılmışlardır. Sanılmıştır ki, etnolojik araştırmalar sayesinde insanlığın tarihi ta başlangıçtaki durumu ile ortaya çıkarılabilecektir. G. Davy ve A. Moret'nin ünlü *Klanlardan İmparatorluklara* kitabı şimdi terk edilmiş bulunan bu tutuma örnek gösterilebilir. Marcel Maus'a göre, Fijianlar ve Avustralyalılar gibi bazı toplumlar tarih öncesi toplum diye anlatılanlara gerçekten benzemektedir. Fakat çokları bugün izleri etnologların da eline geçmiş bulunan uzun bir gelişme izlemişlerdir. İlkelci teorideki saklı düşünce, iklim ve doğal koşullarla tecritlenmişlik durumunun toplumları, gelişmelerinin daha ilk başlangıcındayken dondurduğu ve durdurduğu şeklindedir. Fakat iklim ve doğa koşullarındaki farklılık her zaman sözkonusu olmuştur ve belki de bu farklılıklar Avrupa kıt'asında yaşamış olan ilkel toplumların etnologlarca incelenen toplumlardan daha değişik özellikler kazanmalarına yolaçmıştır. Bu başlangıçtaki farklılıklar değişik evrimler oluşturmuştur.

İnsanlığın evriminin başlangıç aşamasını (sanki) yeniden canlandırıp anlamak için etnolojiden yararlanma arzusu terkedilmiş; ancak, Afrika ve Avustralya toplumları ile Gal ve Germanya kabilelerinin yapılarındaki görülür benzerlikler üzerindeki karşılaştırmalı incelemelere devam olunmuştur. Etnologların inceledikleri toplumlara 'farklı', veya 'başka' derken bu toplumların kendilerine özgü ve orijinal özellikleri vurgulanmaktadır. Bunların her birindeki kurumların karşılaştırılmaları, her ilkel toplumun tek tek taşıdığı özelliklerle bütün ilkel toplumların ortaklaşa taşıdıkları özellikleri saptamakta esas alınmaktadır. Hangi sosyoloji dalında çalışırsa çalışsın, hiç bir sosyolog etnologların çalışmalarını görmezlikten gelemez. Karşılaştırmalı yöntem sosyal bilimlerde temel bir rol oynamaktadır; etnografik karşılaştırmalar ise bunun başlıca temellerinden birini teşkil etmektedir — bunlar 'uzaktan bakışa dayanan karşılaştırmalardır.'

(*b*) ULUSLAR VE ULUSAL-ÜSSÜ AGGREGATION'LAR SOSYOLOJİSİ

İlkel ya da azgelişmiş toplumlar denilenlerin tersine, modern ve karmaşık yapıdaki ulus toplumları ya da oluşum halinde bulunan ulusal-üssü gruplaşma toplulukları henüz yeterince incelenmiş değildir. Bunların tarihsel oluşumları üzerinde, aktüel yapıları ve işleyişlerinden daha fazla durulmaktadır.

1. *Tarih.* Tarih bağımsız bir sosyal bilim olmayıp tüm sosyal bilimlerin yardımcısı niteliğindedir. Ekonomik tarih, siyasal tarih, dinsel tarih, hukuk tarihi, sanat tarihi ve nüfus tarihi (demographic history) başka tarih türleridir. Ayrıca, aileler tarihi, partiler tarihi, sendikalar ve dernekler tarihi diye çeşitli türler de vardır. Diğer yandan, ulusal tarih, genel tarih ve uygarlıklar tarihi de genel sosyolojinin yardımcısı olan tarih türleridir. Burada 'tarihbilimi' sorunu üzerinde tartışmalara girecek değiliz. 'Kurumsal' ve 'olaysal' tarih arasındaki farklar üzerinde daha önce durulmuştu: bunlardan birincisi gerçekten tarih açısından sosyolojiyse ikincisi de sosyal bilimlere hammadde sağlayan bilimdir.

Tarihsel analizlerin temel çerçevelerinden biri de ulustur. Bununla beraber bu çerçeve de eleştirilere açıktır. Avrupa'nın tarihi çeşitli Avrupa ülkelerinin tarihçilerinden oluşan bir toplulukça yazılmaktadır. UNESCO benzer bir çalışmaya dünya tarihi için başlamış bulunmaktadır. Bu projelerin amacı hem de tarihsel analizlerde ulusal sınırlanmışlıkların önemini azaltmaktır. Bunlar tarihçilerin yanlılıklarını azaltarak tarihe bilim olabilmesi için yardım etmektedirler, ancak etkin olabilmeleri ulusal çerçevedeki grupların önemlerinin azalmalarına ve ulusal-üssü grupların (Avrupa, komünist blok, Batı dünyası vb.) temel 'karmaşık aggregation'lar' olmasına bağlıdır.

Ulus biriminin tarih içindeki önemi ulusların karmaşık 'aggregation'lar' olarak taşıdıkları önemin bir yansımasıdır: birincisi ikincisini pekiştirmektedir. Ünlü ulus tanımında Renan haklı olarak ulusalcılık duygusunun oluşumunda tarihin rolü üzerinde ö-

nemle durmuştur. Ulusal dayanışma, ülkenin sosyal ve siyasal yapısı, ulusal tavır gerçek tarihten çok okullarda okutulan efsaneci tarihin bir yansımasıdır. Gerçek tarih ile efsanelere dayanan tarih arasındaki fark ile 'şeyler' ve sosyal olgunun kolektif görünümü arasındaki fark benzer niteliktedir. Tarih, gerçekte, ulusların *genetic* sosyolojisidir ve bu niteliği itibarıyle de bugün en gelişkin uluslar sosyolojisi dalıdır.

2. *Çağdaş uluslar ve ulusal-üssü gruplaşmalar konusundaki incelemeler* daha az gelişmiştir. Siyasal bilimin odağı, 'devlet bilimi' ulus devletlerinin analizidir; bu, siyasal bilimin iktidar bilimi olarak sayılması hâlinde bile değişmemektedir. Pratikte siyasal bilim, hemen hemen bütünüyle iktidar açısından ulus devletlerini inceler; diğer bir deyişle, hükümet etmeyi, idareyi ve siyasal güçleri inceler. Bununla beraber, belirli bir dereceye kadar kendi ilgi alanını aşar ve (henüz bağımsız olarak gelişememiş bulunan) genel çerçeve içinde kavrayıcı nitelikteki ulusal toplumlar sosyolojisine kadar uzanır. Bu bilim dalı, beşerî coğrafyanın, demografinin, ekonominin, din sosyolojisinin ve diğer uzmanlaşmış sosyolojilerin sundukları verileri sentezler.

Bununla beraber, ilerlemiş toplumların incelenmesinde etnolojik yöntemlerin kullanılmasıyle uluslar sosyolojisi diye bir disiplin kurulmuş bulunmaktadır. Bu gelişmenin öncüleri ise, 'ulusal tavır' ve 'uluslar psikolojisi' gibi bilimsel olma iddiası taşımayan konulardaki çalışmalar olmuştur. Son yıllarda 'uluslar psikolojisini' yeniden canlandırmak için teşebbüsler olmuştur. Geoffrey Gorer'in Amerikalılar hakkında yazdığı eser eleştiriye açık bir kitap olmakla beraber gene de ciddî bir çalışmadır. Etnolojik çalışma tekniklerini uygulamaktaki büyük güçlük ulusal toplulukların genişliğinden meydana gelmektedir. Fakat bütün bir ulusun görüntüsünü ortaya çıkarmak için küçük gruplar üzerinde yapılan araştırmalar da bir yol olarak kullanılmaktadır. Bu konuda Amerikalıların (W. L. Warner'in Amerika ve L. Wylie'nin Fransa hakkında) yaptığı bazı araştırmalar gerçekten önemlidir.

C. Genel sosyoloji

Genel sosyolojinin gerekli olduğunu inkâr edecek sosyolog çok azdır, ama konusunu ve bulgularını eleştirenler çoktur. Genel sosyolojinin felsefeden ayrı bir kapsam kazanmasını sağlamak çok güç görünmektedir. *A priori* usavurma ve tümdengelim yöntemi bu disiplinde büyük rol oynar ve asıl kötüsü, çoğu defa, (Andre Marchal'a göre) 'hiç bir özü yoktur' ve 'salt lafa' dönüşür. Ne var ki, bu görüşlerin gerçeği yansıttığını ispatlamak güçtür, çünkü genel sosyoloji olgularla dolaysız temas kurmamakta, ama bunlarla ikinci elden temas hâlinde bulunmaktadır. Genellemeler ve soyutlamalara dayandığı için de —zaten bunların işleri budur— hiç bir kayıtlama tanımadan, doğal bir eğilim olarak, usavurmalarında taşkınlaşmaktadır.

Genel sosyoloji iki dala ayrılmaktadır. Birincisi 'göreçelikçi' (veya tarihsel) genel sosyolojidir. Bu, temel 'uygarlıkları' ve 'çağları' açıklamayı amaç edinmiştir ve sosyoloji yasaları ile tipolojilere geniş bir geçerlilik tanır. İkincisi, genel sistematik sosyolojidir; tüm uygarlıklara ve çağlara uygulanabilecek teorileri, tipolojileri ve araştırma esaslarını ortaya koymayı amaçlar. Bunlar farklı araştırma 'dallarından' çok farlı araştırma 'kademeleridir.' Sistematik sosyoloji, 'göreçelikçi' genel sosyolojiden daha yukarı düzeyde genellemeler yapar.

(*a*) TARİHSEL VEYA GÖREÇELİKÇİ GENEL SOSYOLOJİ

Temel amacı 'uygarlıkları', 'çağları', 'kültürleri' ve benzerlerini (bu konudaki terminoloji kesinlik kazanmamıştır) tanımlamak: her birine uygun yapıları, tipleri ve sosyolojik yasaları içeren bu birimleri açıklamaktır. Bugün için en gelişkin dalı bilgi sosyolojisidir. Uygarlıklar sosyolojisi genel olarak bugün de anlamcı görünmektedir.

1. Bilgi sosyolojisi. Amerikalı sosyolog R. K. Merton bunu 'bilgi ile toplumun ve kültürün diğer varlık etmenleri arasındaki temel bağıntı' diye tanımlamaktadır. Bilgi sosyolojisinin temeldeki dü-

şüncesi, sadece ideolojilerin, efsanelerin (myths), moral düzenlemelerin, değer sistemlerinin (yani, objektif temeli olmayan inançların) değil, fakat bilimsel bilginin ve objektif 'gerçeklerin' de topluma ve tarihe bağlı olduğudur. Bunların ortaya çıkışı veya bulunuşları tarihin belli bir dönemine ve bu buluşların veya bilgilerin ortaya çıktığı 'uygarlık' tipine denk gelmekte, ideolojiler ve değerler gibi göreceli bir karakter taşımaktadır. Bilgi sosyolojisi, bu bakımdan, ideolojilerin, bilimin, mantığın, düşünce tarzlarının ve sosyolojilerin sosyolojisi olma niteliğindedir.

Marx *idea*'lar ile ekonomik alt yapı arasında dolaysız bir bağıntı olduğunu ileri sürmekle bilgi sosyolojisine giden yolu da açmıştır. Marx'a göre, varolan veya gelişmekte olan sosyal güçler sistemiyle uyuşamayan *idea* sistemleri terkedilir ve uyuşanlar bulunup geliştirilir. Marxist doktrine göre, bilginin sosyal sistem tarafından şartlandırılması mutlak bir katılık ve kesinlik göstermeyebilir. Sosyal sisteme ters düşen *idea* sistemleri de ortaya çıkabilir, ama bunlar hiç bir etkinlik kazanamazlar; bunlar köksüz çarpıklıklardır (aberrations) ve toplum üzerinde bir etkide bulunamazlar. Bu tür düşünce sistemleri, sonunda, ya ortadan kaybolurlar ya da topluluğun ana bölümünden ayrılmış küçük bir azınlığın içinde hapsolurlar. Marxismin, kendi doktrinine uygunluk göstermeyen gelişmeleri 'kalıntı', 'tesadüf' veya geçmiş zamana denk düşen ama bugün de varlığını sürdüren bir *anachronism* saydığını ileri süren Max Weber bu doktrini eleştirmektedir. Bu eleştiri haksız da olsa haklı da olsa, Marxist hipotez çok verimli bir hipotez olmuştur. Bu hipotezi kötü politikacı kendisinin her zaman haklı olduğunu ispat etmek için kötüye kullanabilir, fakat bir bilim adamının elinde bu hipotez olguları doğru olarak açıklayabilmek için dürüst bir şekilde de kullanılabilir. Daha önce de belirtildiği gibi, sosyal güçlere ekonomik güçler karşısında ayrıcalıklı bir yer vermek doğru sayılamaz; veya daha doğrusu, bu ayrıcalıklı konumun tarif ve tanımının göreceli olduğunu kabul etmek ve bu konuda aydınlanmak için bilgi sosyolojisine bakmak gerekir.

2. *Tarih felsefesi ve uygarlıklar sosyolojisi.* Tarih felsefesi insan toplumlarının gelişmesi hakkında genel yasalar bulmayı amaçlar, çeşitli 'uygarlıkların' ve 'kültürlerin' doğuşunu, evrimini ve çöküşünü açıklamak ister. Tarih felsefesi bugün sosyologların sert eleştirilerine uğramaktadır. Sosyologlar tarih felsefesinin bilimsel bir çalışmadan çok, metafiziksel veya siyasal postülalara dayanan bir hayal ürünü olduğunu ileri sürmektedirler. Örneğin, Oswald Spengler'in *Batının Çöküşü* gibi bazı eserler bu eleştirileri gerçekten haketmişlerdir. Hatta Arnold Toynbee'ninki gibi çok daha ciddî olanları bile, aslında, bu tür eleştirilere açık sayılabilecek niteliktedir.

Fakat unutulmamalıdır ki, tarih felsefesi geçerli genel sosyolojinin gelişmesinde önemli bir aşama olmuştur. Tarih felsefesi ortaya çıkmadan önce felsefe esas itibarıyle *static* nitelikteydi ve her zaman ve her yerde geçerli olabilecek teoriler kurmaya çalışır, derece derece de olsa *değişmez saydığı insan* tabiatı kavramına dayanırdı. Tarih felsefesinin en büyük yararı felsefeye evrim düşüncesini kazandırması olmuştur. İbni Haldun'un üç kuşak (nesil) yasası, Vico'nun üç çağ yasası ve onsekizinci yüzyılın ilerleme ve gelişme düşüncesi bugün çok basit ve yanlış görünmektedir, fakat kendi zamanları içinde büyük ilerlemeler olarak sayılacak niteliktedirler. Bu konudaki çağdaş teorilerin açıklamalarının yeterli olup olmadığı kuşkulu ise de, bunların yararlı düşüncelere yol açtıkları gerçektir. Örneğin, Toynbee'nin uygarlıkların motor öğesi olarak ileri sürdüğü 'karşı çıkma' ve 'yanıtlama' kavramları* kendisinin sandığı gibi temel ve genel karakterde değilseler de, bunlar bazen ölçülmez derecede geçerli açıklamalar olma niteliği kazanmaktadırlar.

Bugün, uygarlıkların genel gelişmesini ve günümüzdeki aşamalarını açıklayıcı panoramalar çizmek eğilimi genellikle terkedilmiştir; bugün, daha az iddialı bir tutumla, uygarlıklar ayrı ayrı ele alınmaktadır. Bunun uygarlık sosyolojisinin konusu ve amacı

* Metinde 'challenge' ve 'response' olarak geçiyor.

olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bu amaç ise, yukarda belirtilen kategoriler içinde, sınıflamalar, tipolojiler ve sosyolojik yasalar, bunlar tek tek her uygarlıkta sınırlı ve göreceli de olsa, geçerlilik kazanacakları için önemli bir amaçtır. Ne var ki bu sağlanması güç bir amaçtır ve önerilen kategoriler de zorlama diye, yapay diye, aşırı soyutlamalar diye eleştirilmektedir. Burada, Georges Gurvitch'in uygarlık tipleri sınıflaması örnek olarak kullanılabilir.

Gurvitch beş adet tarihsel tip saptamıştır: (1) Karizmatik teokrasiler (geleneğe; akla; ve irrasyonel inançlara, prestije ve hayranlığa dayanan 'karizmatik iktidar' ayrımlarını yapan Max Weber'in terminolojisini izlemektedir); (2) patriyarkal toplumlar; (3) feodal toplumlar; (4) kapitalizmin ve 'aydınlık' despotizminin doğuşunu hazırlayan *global* toplumlar; (6) serbest pazar ekonomisine dayanan *global* liberal-demokratik toplumlar. Bunlardan ayrı olarak, yazar, çağdaş dünyada biribiriyle mücadele eden üç ayrı tip uygarlığı da saymaktadır: 1. Tam gelişmiş, örgütlenmiş kapitalizm olan planlı toplumlar; 2. Teknokratik ve bürokratik tabana dayanan faşist toplumlar; 3. Pluralist kolektivizm ilkelerine göre planlanmış toplum. Bu sınıflamaların, bir senteze varmak isteyen etnologlar, tarihçiler, ekonomistler vb. tarafından yapılan sınıflamalarla karşılaştırılması ilginç olacaktır.

(*b*) SİSTEMATİK GENEL SOSYOLOJİ

Uygarlıklar sosyolojisi ve bilgi sosyolojisi çeşitli sosyal bilimlerin her bir 'uygarlık' içinde geçerli olan sonuç ve bulgularının sistemleştirilmesiyle ilgilenirler. Tarih felsefesi çeşitli uygarlıkların aşamalarını açıklamakta daha yukarı düzeyde bir genelleme yapar. Sistematik genel sosyoloji ise her çerçevede geçerli olabilecek ortak bir dil yaratmak ve her uygarlık için geçerli olabilecek teori ve tipolojiler geliştirmektedir. Sistematik genel sosyolojinin ikili bir amacı vardır: 1. Genel bir tipoloji kurmak; 2. Genel teoriler veya cosmogony'ler geliştirmek.

1. *Genel tipolojiler.* Sosyal olgularla ilgili bütün sınıflamalar ve

tipolojiler belirli bir uygarlık içinde görecelikli nitelik taşımaktadırlar. Sistematik sosyoloji bütün bu özel tipolojiler için ortak bir tipoloji kurmak girişimindedir. Bu, bir veya daha çok 'uygarlıkla' ilgili olguları temsil eden somut bir tipoloji değil fakat soyut bir tipoloji, bir çeşit tüm özel tipolojiler için yapılmış ortak seçimleme niteliğindedir. Örneğin, Georges Gurvitch'in sosyolojik araştırmada 'derinlemesine aşama' diye tanımladığı çalışması da bu amacı taşımaktadır. Ne yazık ki bugün bir genel tipoloji üzerinde görüş birliğine varılabilmiş değildir: her sosyolog bu konuda kendine göre düşünmektedir. Bu, sosyal bilimlerin en zayıf yanıdır ve sosyal bilimlerin henüz yeterince gelişmediğini işaret etmektedir.

2. *Genel teoriler.* Aynı şey genel teoriler için de söylenebilir. Her sosyal bilim dalında ve her sosyal grup kategorisinde genellikle kabul bulmuş belirli teoriler vardır. Fakat 'uygarlıklar' düzeyinde veya tüm 'uygarlıklara' uygulanabilir *cosmogony'lerde*, tüm gruplarda ve uzmanlaşmış sosyal bilimlerin tümünde bu tür genel teoriler bulmak zor veya olanaksızdır. Bundan ne gibi sonuçlar çıkabileceğini daha sonra ele alacağız.

Sosyal olgunun görecelikli olma karakteri genel bir teorinin düşünülmesine engel teşkil eder mi? Bu nedenle de, her açıklayıcı sistemin ancak belirli bir tip uygarlık için mi geçerli sayılması gerekir? Şematik ve biçimsel karakteri yüzünden genel bir teorinin mümkün olabileceği kabul edilmektedir — fakat tüm sosyal olgular konusunda bir açıklayıcı sistemin böyle bir karakter taşıyabileceği söylenemez. Birçok genel teori hâlâ statik ve mutlak bir karakter taşımakta; bu nedenle de, sosyal olgunun görecelikli olma niteliğine ters düşmektedir. Bununla beraber, bunlar başka tip iki genel teoriye yol açmaktadır. Birincisi, tarih boyunca çeşitli uygarlıkların çeşitli zamanlardaki durumlarını açıklamak amacını taşımaktadır. Bu, felsefî plandan sosyolojik plana geçen tarih felsefesinin geleneksel ilgi konusudur. İkincisi, fizik konusundaki görecelik teorisinin sosyal alandaki benzeridir: belli bir sosyal evrende (veya 'uygarlıkta') geçerli olan yasaların diğerlerine aktarılıp uy-

gulanmasını sağlayan bir transpozisyon genel sistemini tanımlamayı amaçlar. Birincisinin tarih felsefesinden ayrılması tamamlanmamış; ikincisinde ise araştırmalara başlanmıştır, ama bunlar da pek azdır.

Aile sosyolojisi konusunda: R. Hill, *Current Sociology*, 1, 1958; I. Galdston, *The Family in Contemporary Society*, New York, 1958; N. W. Ackerman, *The Psychodynamics of Family Life*, New York, 1958; R. D. Hess ve G. Handel, *Family Worlds*, Chicago, 1958; W. Waller ve R. Hill, *The Family: a dynamic interpretation*, New York, 1951.

Küçük grup sosyolojisi konusunda: D. Cartwright ve A. Zander, *Group Dynamics*, Evanston, 1953; P. Morre - E. F. Borgata ve R. F. Bales, *Small Groups*, New York, 1955; A. W. Gouldner, *Studies in Leadership*, New York, 1950; J. Klein, *The Study of Groups*, 1956.

Dernekler sosyolojisi konusunda: M. Duverger, *Political Parties*, 1955; J. Meynaud, *Le groupes de pression*, 1960; F. Tönnies, *Fundamental Concepts* of Sociology, *'gemeinschaft und Gesellschaft,'* New York, 1940; *Kölner Zeitschrift für soziologie und sozialpsychologie*, VII, 1955 (Tönnies özel sayısı).

Etnoloji konusunda: C. Levi-Strauss, *Anthropologie structurale*, 1958; J. Gillin, *For a science of social men*, New York, 1954; A. L. Kroeber *(et al.)*, *Anthropology Today*, Chicago, 1953; A. R. Radcliffe-Brown, *Structure and Function in Primitive Society*, 1952.

Tarih ve uluslar konusunda: E. Renan, 'Qu'est-ce qu'une nation?' adlı makale için, Bk. *Discours et conférences*, 1928; K. W. Deutsch: *An Interdisciplinary Bibliography of Nationalism*, Cambridge (Mas.), 1956; W. Buchanan ve H. Cantril, *How Nations See each other*, Urbana, 1953; A. Miroglio, *La Psychologie des peuples*, 1958.

Bilgi sosyolojisi konusunda: W. Stark, *The Sociology of Knowledge*, 1958; K. Manheim, *Essays on the Sociology of Knowledge*, 1952; B. Barber, *Science and the Social Order*, Glencoe, 1952; P. A.

Sorokin, *Social and Cultural Dynamics*, 4 cilt, New York, 1937 -41.

Uygarlıklar tarihi konusunda: R. E. Park, *Human Communities*, Glencoe, 1952; K. Mahneim, *Essays on the Sociology of Culture*, Oxford, 1956; A. L. Kroeber, *Culture, a critical review of concepts and definitions*, Chicago, 1952.

Tarih felsefesi konusunda: R. Aron, *Introduction to the Philosophy of History*, 1961; J. Toynbee, *A Study of History*, 12 cilt, 1934 - 61; O. Spengler, *The Decline of the West*, 2 cilt, 1926 - 28.

Genel tipolojiler konusunda: G. Gurvitch, *La Vocation actuelle de la sociologie*, 1957, ve *Traité de sociologie*, 1958.

Sosyal psikoloji konusunda: O. Klineberg, *Social Psychology*, New York, 1954; G. Lindzey *(et al.)*. *Handbook of Social Psychology*, 2. basım, 2 cilt, 1956; J. W. Thibaut ve H. H. Kelley, *The Social Psychology of Groups*, New York, 1959; A. R. Lindesmith ve A. L. Strauss, *Social Psychology*, 2. basım, New York, 1956.

Sosyoloji konusunda genel eserler: R. K. Merton, L. Broom, L. S. Çottrell, *Sociology Today: Problems and Prospects*, New York, 1960; J. S. Roucek *(et al.)*, *Contemporary Sociology*, New York, 1958; J. F. Cuber, *Sociology: a synopsis of principles*, 4. basım, New York, 1959; A. R. Radcliffe-Brown, *A Natural Science of Society*, Glencoe, 1957; R. Rose ve E. Van Den Haag, *The Fabric of Society*, New York, 1957; A. M. Rose, *Sociology*, New York, 1956; R. Maciver, *Elements of Social Science*, 9. basım, 1956; G. A. Lundberg, C. C. Shrag ve O. N. Larsen, *Sociology*, New York, 1954; G. Gurvitch ve W. E. Moore, *Sociology in the Twentieth Century*, New York, 1945.

KİTABIN PLANI

Bütün bilimsel çalışmalarda iki öğe vardır: (1) Olguların araştırılması ve gözlemlenmesi; (2) Delillerin sistematik analizi. İkinci öğe olmazsa gözlem ve araştırma sadece amprik nitelikte kalır; birincisi olmazsa, sistematik analizler felsefî usavurmalar olarak kalır. Her iki öğe de bu kitabın ayrı ayrı kısımlarında konu olarak ele alınmaktadır. Fakat unutulmamalıdır ki farklı ya da ardıllanmış araştırma aşamaları yoktur. Olguların önce gözlemlenmesi sonra da analiz edilmesi yoluna gidilmemiştir. Sistematizasyona gözlem aşamasında da temel derecede önem verilmiştir —hipotezlerin formüle edilmesinde, tipolojinin kurulmasında vb. İkisi arasındaki ayrım konuya sadece açıklık ve mantık yönünden belirlilik kazandırmak amacıyle yapılmıştır.

YENİ SOSYAL BİLİM YÖNTEMLERİNİN SİYASAL ETKİ VE SONUÇLARI. — Yeni yöntemlerin çoğu, bu yöntemlerin sadece araştırma işlemlerinde değil fakat aynı zamanda, belirli bir derecede, sosyal ilişkileri iyileştirmekte de kullanıldığı Birleşik Amerika'da bulunmuş ve geliştirilmiştir. Bu son görev (veya işlev) Amerikan toplumundaki sosyal yapının genel olarak iyi olduğunu, sadece ayrıntılarında bazı gelişmelere ihtiyaç duyduğu faraziyesine dayanmaktadır. Bu bakımdan Amerikan sosyal bilimleri oldukça tutucu görülebilir. Bazıları daha da ileri giderek, Amerikan sosyal bilim anlayışının egemen grupların iktidarlarını sürdürmekte ve ezilen grupların astsal bağımlılıklarını sürgit devam ettirmekte bir araç olma görevini yüklendiğini ileri sürmektedirler.

1. *'Gerici bilim' olma suçlaması.* Bu düşünürlere göre, 'halkla

ilişkiler' disiplininin esas amacı ücretli memur ve işçilere işverenlerin otoritesini benimsetmek ve firma kuruluşu içinde gerilimi azaltmak, genel olarak da sınıf mücadelesini bulanık bir görünüm içinde tutup göze batmamasını sağlamaktır. Birleşik Amerika'da büyük şirketler ücretli psikiyatrisler çalıştırmakta; bunlar işçiler arasından bazılarını kullanıp arkadaşlarını gözetletmekte ve şirkette meydana gelebilecek problemler ortaya çıkmadan bunların ilk 'ussal bozukluk' noktalarını gösterip haber vermektedir. Bu gibi yöntemlerin nasıl kolaylıkla kötüye kullanılabileceği ve bazılarının da bunları neden 'kapitalist sınıfın kendi iktidarını korumaya yarayan' yöntemler saydığı açıktır (Michel Crozier).

Modern sosyal bilimin görünümünün tümü tutucudur. 'İstatistikî demokrasi' diye kamuoyu yoklamalarının yaratmaya çalıştığı demokrasi herkesin ister istemez kabul edeceği gibi 'yapay bir normallik' halinê gelmiştir. Böylesi bir 'normallik' anlayışının sonucu olarak da «muhalifler» hasta ruhlu kimseler, ya da bir parça sağlıksız kimseler sayılmaya, yıkıcı ya da ihtilâlci düşünce taşıyanlar ise nevrozlu kimseler olarak tanımlanmaya başlamıştır. Sosyolog Daniel Guérin ise bilimsel irdelemelerle saçmalıkların ciddî şeyler gibi sunulmasının, insanların katlandıkları kötülüklere sabretmelerini kolaylaştırmaya yarayan 'mülayimleştirici'* ilâçlarınkine benzer bir görev yüklendiklerini ileri sürmektedir. Şu da ileri sürülebilir ki, son derece gelişkinleştirilmiş araştırma tekniklerinin dikkatle ayrıntı niteliğindeki sorunlarda kullanılmakta olması siyasal yönden saptırıcı ve oyalayıcı (diversionary) bir taktikmiş gibi görünmektedir — bu her zaman bilinçli olarak yapılmasa da böyledir. Siyasal kararların alınmasını açıklamak için oyun teorisine** gösterilen iştiyak ve bağlanan umutlar, bu teorinin de düşünenleri esas temel sorunlar olan çıkar çevreleri, kendilerini saklayan ve ortaya çıkmayan güçler, ve alınan siyasal ka-

* Metinde de ishal yapmaya yarayan ilâç anlamına gelen 'purgative' terimi kullanılıyor. (çev.)

** «Games theory» diye geçiyor bu teori...

rarlardaki saik ve bunların ardındaki sorunlar üzerinde düşünmekten alıkoymak arzusunu açığa vurmaktadır. 'Siyasal bilimcilik' ise belki de vaktiyle 'ortak iyiliğin yöneticisi Devlet' teorisinin bir zamanlar gördüğü işi görmekle görevlendirilmiştir. Siyasal bilim *formalism*'in son ve en esnek şekilde ihyası sayılmalıdır.

2. *Bu suçlamaların eleştirilmesi.* Çağdaş sosyal bilim için bu söylenenler bir dereceye kadar elbette ki doğrudur, fakat bazıları bunu aşırıya almaktadır ve sorunun bir de diğer yanı vardır.

Sosyal bilimler insanın özgürleşmesine ve kurtuluşuna da yardımcı olmuşlardır ve devrimci bir karakterleri de vardır. Bu yanları, tutucu yanlarından daha da dikkat çekicidir. Modern devletlerde insanın insan üzerinde egemenlik kurmakta kullandığı bütün teknikler, insanların belirli bir eğitim ve kültür düzeyine geldiği ve bu düzeye geldikten sonra da cahil tutulamayacağı düşünülecek olursa, efsanelerin ardına gizlenerek yapılan kamuflajlara dayanmakta; sömürü ve baskı ile ilgili gerçekler bilinçli olarak saklı ve gözlerden uzak tutulmak istenmektedir. Sosyal bilimler propaganda aracılığı ile buna yardımcı olabilirler, ama propagandanın etkileri bilinmezse sonuç alamamak tehlikesine de katlanmak gerekir. Fakat etkileri bilindiği ölçüde, ve asıl önemlisi bunların ne derece «avamlaştırılıp» basitleştirildiği bilindiği ölçüde, bu etkiler azaltılabilir. Bu etkiler ilkel halklara oranla gelişkin halklar için daha az söz konusudur.

Genel olarak sosyal bilimler bazılarının bulanık ve örtülü kalmasını istedikleri sorunları aydınlığa çıkarmakta, yapay sislerin ve yanlış gösterimlerin önlenmesini sağlamaktadır. Sosyal bilimlerin varlıkları bile efsanelerle örtülmek ve saklanmak istenen gerçekleri meydana çıkarmak, bu nedenle de insanı özgürlüğe ulaştırmak amacını taşımaktadır. Uzun dönem içinde düşünülecek olursa, sosyal bilimlerin teknikleri mükemmelleştikçe sosyal bilimler bu amaca erişmekte o kadar fazla yardımcı olabileceklerdir. Kısa dönemde ise, bazı araştırma işlemlerine karşı duyulan aşırı iştiyak temel önem taşıyan ve âcil nitelikteki sorunların dikkati-

mizden kaçmasına yolaçıyor olabilir. Ancak bu dikkatten kaçma geçicidir ve sosyal bilimleri gerçek amacından uzaklaştıracak nitelikte değildir.

Yeni sosyal bilim yöntemlerinin tutucu ya da gerici eğilimleri konusunda, bk. Michel Crozier, 'Human engineering,' *Les Temps modernes*, 1951, ss. 44 - 75; ve aynı sayıdaki önsöz; D. Guerin, 'Gunnar Myrdal et la problème noir aux Etats-Unis,' *Comtemporains*, 1951, ss. 434 - 47; ve sayfa 247'de anılan bibliyografya.

GENEL BİBLİYOGRAFYA

L. FESTINGER ve D. KATZ, *Research Methods in the Behavioural Sciences*, New York, 1953.

D. KRECH ve R. S. CRUTCHFIELD, *Theories and Problems of Social Psychology*, New York, 1948.

G. GURVITCH (*et al.*), *Traité de Sociologie*, 2 cilt, 1958 - 60.

H. D. LASSWELL, D. LERNER (*et al.*) *The Policy Sciences in the United States*, New York, 1951.

M. WEBER, *The Methodology of the Social Sciences*, Glencoe, 1955.

C. SELLTIZ, M. JAHODA, M. DEUTSCH ve S. W. COOK, *Research Methods in Social Relations*, 4. basım, New York, 1959.

P. LAZARSFELD ve M. ROSENBERG, *The Language of Social Research*, Glencoe, 1955.

W. J. GOODE ve P. K. HATT, *Methods in Social Research*, New York, 1952.

A. M. ROSE, *Theory and Methods in Social Research*, 1954.

H. EULAU, S. J. ELDERSVELD ve M. JANOWITZ, *Political Behaviour: a Reader in Theory and Research*, Glencoe, 1956.

Yeni gözlem tekniklerinin aşırı derecede ayrıntılı incelemelerde kullanılmasının eleştirilmesi hakkında:

P. SOROKIN, *Fads and Foibles in Modern Sociology*, Chicago, 1956.

C. N. PARKINSON, *Parkinson's Law*, 1958 (alaycı ve esprili, ama temelde çok ciddî nitelikte).

C. WRIGTH MILLS, *The Sociological Imagination, 1959.*

Bibliyografyalar:

A. W. ŞPIEŞEKF, *Social Studies: Curriculum and Methods*, Washington, 1955,

UNESCO'nun sosyal bilimlere ilişkin bibliyografyaları.

KISIM BİR

GÖZLEM TEKNİKLERİ

Bütün bilimler gibi sosyal bilimler de deneyseldir; olgulardan yola çıkarlar. Sosyal bilimlerin yöntemindeki temel öğe olguları ortaya çıkarmak ve onları gözlemlemektir. Bu konuda hiç kimsenin kuşkusu yoktur. Amerikan sosyologlarını 'hyperfactualism' ile suçlayanlar gözlemleme ve araştırma ilkesini değil, fakat bu araştırma ve analizlerin yapılmasında kullanılan amprik yolu ve bu konuda bir sistemleştirmenin bulunmayışını eleştirmektedirler. Kaldı ki, sosyal bilimlerde olgular üzerinde araştırma yapılması, konu gelişmesini tamamlamış bir konu olmadığı için, diğer bilimlerden daha da önemlidir. Sosyal bilimlerde gün ışığına çıkarılmış konular o denli geniş bir alanı kapsamaktadır ki, en basit belgesel araştırmalar, en basit olgusal açıklayıcı araştırmalar bile bu dalda yapılmış önemli katkılar sayılmaktadır.

Bazı sosyal bilimlerde araştırma ve gözlem yapılması özel bir güçlükle karşı karşıyadır — «mahremiyet». Dinsel, siyasal ve cinsel olgular bugün de, hiç değilse kısmen, mahremiyetine girilmesi düşünülemeyen sosyolojik kategoriye girmektedir. Fransa'da insanlara siyasal tutumları, dinsel inançları ve hele hele özel hayatları hakkında sorular sormak hoş karşılanmamaktadır. İnsanların kendilerini güç durumda bırakacak bilgileri vermek istemeyişleri bu alışkanlığın daha da güçlenmesine yol açmaktadır. 'Devlet sırrı' anlayışı ise, Devleti kullanan özel çıkarlara oranla daha az da olsa, Devleti korumaktadır. Ama ne olursa olsun bir de 'Devlet sırrı' denen şeyler vardır. Bazı yerlerde karanlıklar ay-

dınlığa çıkarılamamakta, bu konular sadece alacakaranlık denecek kadar aydınlığa çıkarılabilmektedir.

Araştırma ve gözlemin izlediği iki tür yöntem vardır: (1) Yazılı belgeler, filmler, fotoğraflar, gramofon plakları vb. gibi sosyal olgulara ışık tutan belgelerin analizi; (2) soruşturma, mülâkat ve soru kâğıtları aracılığı ile sosyal gerçekliğin (reality) dolaysız olarak gözlemlenmesi. Dolaysız gözlem kendi içinde ikiye ayrılır. Geniş toplulukları analiz için örneklemler kullanılırsa bu yolla derinlemesine bir analiz yapılamaz; dar, küçük topluluklar için (hatta bireyler için) kullanılırsa bu takdirde alandan (vüs'atten) kaybedilmekle beraber, derinlemesine bir analiz yapılmış olur. Birincisine yaygın gözlem, ikincisine ise yoğun gözlem denebilir. Bazen bu konuda bir ayrım yapmak, özellikle ikisi arasındaki sınıra yakın olanlarda, güç olmaktadır. Bazı teknikler ise, uygulanışlarında bazı farklılıklar göstermekle beraber, her ikisinde de kullanılmaktadır. Örneğin, soru kâğıdına dayanarak yapılan mülâkatlar, yoğun gözlemlemede çok kullanılan genel mülâkat tekniğinin özel bir türüdür. Bununla beraber, bu iki kategorinin ayrı ayrı ele alınmalarını gerektirecek farklılıkları olduğu unutulmamalıdır.

BÖLÜM BİR

BELGESEL GÖZLEM

Sosyal olguların çeşitli ve sayısız denecek kadar çok sayıda değişik belgelerde izleri kalır: arşivler, nüfus sayımları, basın, kişisel belgeler, araçlar ve âletler, resimler, fotoğraflar, filmler, plaklar, teyp bantları vb. Burada bütün bu çeşitli belgeler genel bir çerçeve içinde incelenecek ve belgesel analiz tekniklerine ilişkin sorunlar üzerinde durulacaktır. Bu teknikler arasında, çok karmaşık bir yapıya sahip olduğu için, 'muhteva tahlili' yöntemi oldukça ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

Kesim 1. Belge kategorileri

Bu konuda en basit sınıflama yazılı belgeler (kitaplar, gazeteler, arşivler vb.) istatistikî belgeler (sayımlar) ve diğerleri (filmler, fotoğraflar, plaklar, âletler ve araçlar vb.) şeklindedir. Diğer bir sınıflama ise, birincisini boydan boya içeren, orijinal belgeler ve aslında çoğaltılmış belgelerdir. Özel arşivler belge, bu arşivlerin fotokopileri ise çoğaltmadır. Bu ayrım bazen kesinlikten uzak kalmaktadır; örneğin bir konuşmanın plağa alınması bir çoğaltmadır, ama böyle yapılmasa hiç bir iz bırakmayacak olan bir belgenin korunması için tek çaredir. Belki de, bu nedenle, 'ilk anında' alınan belgeler ile 'yapay' belgeler diye de bir ayrım yapmak gerekecektir.

1. YAZILI BELGELER

Bu belgeler çok ve çeşit çeşittir. Burada bunlarla ilgili uçsuz bucaksız bir liste verecek değiliz. Sosyal bilimlerle uğraşanların yaratıcı hayal gücünün engin olması gerekir; bazen hiç beklenmedik, umul-

madık bir belgeden yararlı bilgiler elde edilebilmektedir. Yazılı belgelere ilişkin olarak dörtlü bir kategorik sınıflama yapılabilir: 1. Kamusal arşivler ve resmî belgeler; 2. basın; 3. özel arşivler; 4. dolaylı belgeler.

A. Kamusal arşivler ve resmî belgeler

Resmî belgeler birkaç kategoridir: kamusal arşivler arasında kamu yönetiminin orijinal belgeleri (raporlar, talimatlar, notlar, vb.) de yeralır. Bunlara ancak belirli şartlar altında bakılabilir. Sayımlar ve istatistikler ve çeşitli resmî yayınlar az çok daha büyük bir serbestî ile incelenebilir.

(*a*) KAMUSAL ARŞİVLER

Eğer bütün resmî belgeler arşivlerde muhafaza edilmiş ve arşivler de kamuya açık tutulmuş olsaydı, sosyal bilimler, özellikle siyasal bilim bugün çok daha gelişmiş olurdu. Kamusal belgeler her şeyi açıklamaz, ama açıkladıkları da az değildir. Ne yazık ki, birçok belgeler saklanmamakta ve arşivlerde saklananlar da çoğu kez gizli tutulmaktadır.

1. *Merkezî arşivler.* Fransa'da bu konuda özel bir tutum görülmekte; arşivleri korumak için *Archives Nationales* idaresi kurulmuş bulunmaktadır. İlke olarak, bütün resmî belgelerin belirli bir süreden sonra *Archives nationales* çatısı altında saklanması gerekmektedir.

Ulusal Arşiv idaresi yolunun izlenmesinde iki çeşit güçlükle karşılaşılmaktadır. İlki bu konuda büyük bir boşluğun bulunuşudur. Yasalara rağmen bakanlıklar belgelerinin tamamını saklamamaktadır: özellikle, siyasal bilimciler için en önemli belgelerin bulunduğu İçişleri Bakanlığı birçok kategorideki belgeleri vermemekte veya yoketmektedir. 1940 yılında, Almanlar Paris'e doğru ilerlerken birçok belge yokedilmiştir. İkincisi, uzun zaman geçmedikçe belgeler kamuya açık tutulmamaktadır. Fransa'da bu süre elli yıldır; bu süre geçmedikçe belgeden yararlanılamamaktadır.

Birçok ülkede de bu kural yürürlüktedir. Sosyal bilimciler çoğu kez yakın olaylar üzerinde de durdukları için bu kural ciddî bir engel teşkil etmektedir.

2. *Mahallî arşivler.* Bölümlere ayrılan arşivler merkezî bir örgüte bağlıdır. Arşivciler Millî Eğitim Bakanı tarafından göreve atanırlar. İlke olarak, Millî arşivlerdeki gibi, bölümlere ayrılan arşiv idaresinde de belgelerin iletilmesindekine benzer kurallar uygulanmaktadır.

Belediye arşivleri belediye başkanlarının sorumluluğuna girmektedir. Bunların muhafazası belediye sınırları içindeki topluluğa karşı zorunlu bir görevdir. Ama bu tür arşivlerde çoğu kez işe yarar şeyler bulunmamaktadır. Yasalara göre, belediye meclisinin dönemleri içindeki tutanak ve belgelere bakmak kısıtlanmamıştır.

(b) PARLAMENTO VEYA İDARENİN YAYINLARI

En önemlileri resmî gazete (journal officiel), bakanlıklar ve kamu dairelerinin bültenleri ve mahallî idare talimatlarının koleksiyonlarıdır.

1. *Resmî gazete* ve ilâveleri parlamento ve siyasal partilere ilişkin araştırmalar açısından büyük önem taşırlar. Ama çoğu kez bunlar ihmal edilmektedirler. Parlamento görüşmelerinin tutanakları siyasal partilerin tutumlarını aydınlığa çıkarmak için yapılacak muhteva tahlili irdelemelerine konu teşkil etmektedir. Hizipler için ise daha ayrıntılı araştırmalar yapılabilir. Parlamento belgeleri denen ilâveler ise yasama organında önerilen kanun tekliflerini içermektedir. Bunlardan, kamuoyunun en güçlü kesimlerinin ilgilendikleri konuları anlamak için yararlanılmaktadır.

2. *İdarenin yaptığı yayınlar* çok çeşitlidir. En üst düzeydeki idareciler hakkında yapılacak araştırmalarda bu idarî yıllıklar kullanılabilir. İdarenin emirlerinin koleksiyonları ve bakanlıkların bültenleri kamu hizmetlerini incelerken kullanılabilir. İdarenin taşra örgütünün emirleri ve encümen tutanakları mahallî siyasal hayatı

incelerken yararlı olabilir. Fransa'daki *Documentation Française* tarafından yayınlanan *Fransız resmî yayınlarından seçme bibliyografya* (Bibliographie selective des publications officielles françaises) ülkedeki bütün resmî yayınların bir derlemesidir.

B. Basın

Basın, başlıca üç amaç için kullanılmaktadır: genel belgeleme, belirli sosyal gruplar veya kategorilere göre belgeleme, ve basının kendisiyle ilgili olarak belgeleme.

(*a*) GENEL BELGELEME

Arşivlerin kamuya açık olmadığı dönemlerde, hatta açık olduğu dönemlerde de, basın olayların genel akışını anlamakta başvurulacak başlıca kaynaktır.

1. *Olaylara göre belgeleme*. Burada iki sorunla karşılaşılmaktadır. Basın olayları aslında sadık biçimde kaydetmekte midir? Basın olayların hepsini kaydetmekte midir? Basının olayları gerçek görünümlerinden farklı olarak verdiği inkâr edilemez, ama bunu genellikle bildirimdeki maddî muhteva ile değil de yazılış ve sunuş biçimiyle yapmaktadır. Gerçek, çoğu kez, farklı görüşteki gazetelerin karşılaştırılması ile anlaşılabilmektedir. Gazetelerin aynı haberi sunuşlarındaki farklılıkların incelenmesi ilginçtir. Unutulmamalıdır ki, aslında kamuoyunu ve neticede yönetimi etkileyen olgular —gerçekte olan şeyler— değil fakat olguların kamunun gördüğü şekliyle yansıtılan görünümleridir.

Önemli olaylar basının gözünden kaçmış olabilir mi? Örneğin, devletler arasında yapılan gizli anlaşmalar. Modern haberleşme araç ve teknikleri bunu olanaksızlaştırmaktadır. Olaylar elbette belirli bir süre saklı tutulabilmektedir, ancak şu veya bu şekilde, sonunda daima öğrenilmekte; saklı kalmamaktadırlar. Uluslararası ilişkiler konusunda uzmanlaşmış bir Fransız yazarı olan Francois Le Roy bugün bütün olayların 'algılanabilir izler' bıraktığını ileri sürmektedir. Gerçekten durum budur.

2. *Kamuoyu hakkında belgeleme.* Basın kamuoyu konusunda en iyi belgedir. Basın kamuoyunu yansıttığı kadar biçimlendirme eğilimi de taşır (insanlar gazetelerde okudukları görüşlere çoğu zaman katılmasalar da bu etki sözkonusudur). Bu durum okuyucularını hoşnut etmeyi amaç edinen ticarî basın için olduğu gibi, özellikle siyasal basın için çok daha geçerlidir.

Bununla beraber, bilinen bir gerçektir ki, insanlar kendi düşüncelerine ve düşünce tarzlarına en uygun düşecek siyasal gazeteleri satın almaktadırlar. Siyasal gazetelerin coğrafî ve sosyal dağılımı 'siyasal görüş birliği' içindeki grupların dağılışına denk düşmektedir. Bilgi verici denen basının dağılımı ise okuyucuların meslekî dağılımlarına paralel bir görünüm içinde olmaktadır. Her gazete, her gazetenin yönetimi, her gazetenin arkasındaki malî destek çevrelerinin incelenmesi ilgili gazetenin kamuoyunu etkilemekte taşıdığı amacı aydınlatmakta yararlı olabilmektedir.

(*b*) SOSYAL GRUPLAR VE KATEGORİLER HAKKINDA BELGELEME
Uzmanlaşmış basın, özellikle meslek basını bu bakımdan büyük önem taşımaktadır.

1. *Baskı grupları.* Belge yokluğu nedeniyle, Batılı demokrasilerdeki en önemli olgu olan baskı grupları üzerine yapılan incelemelerin bir ölçüde ihmal edildiği söylenebilir. Uzmanlaşmış basın bu bakımdan iyi bir başlangıç teşkil etmektedir. Profesyonel gazetelerin çoğu, örneğin, çeşitli çıkar çevrelerinin temsilciliğini yapan parlamenterlerin amaçları ve başardıkları işler hakkında bilgi almak için yararlı birer kaynaktırlar. Bu tür gazetelere, bunları yayınlayanların veya arkalarındaki grupların hükümete yaklaşma çabalarını ve bu konudaki amaçlarını anlamak için de başvurulabilir. Fransa'da profesyonel basın üzerine yapılacak böyle bir inceleme siyaset sorunu üzerine yapılan çalışmalarda büyük değişikliklere yolaçabilir.

Çıkar gruplarından ayrı olarak, emekli gruplarının, ideolojik

grupların, üniversite derneklerinin, kiliselerin ve benzerlerinin yayınladıkları gazeteler de aynı şekilde analiz edilebilirler.

2. *Başka türlü belgelemeler.* Siyasal partilerin yayınladıkları gazetelerin incelenmesi bu partiler hakkında bilgi edinmek için çok yararlı bir yoldur. Çoğu kez, parti içi organlarda okunmak üzere yayınlanan haber bültenleri ile, geniş anlamda kamu için yayınlanan gazetelerin ve parti liderlerinin denetimi altındaki resmî yayın organları ile partiye oldukça dolaylı yoldan bağlı bulunan yayın organlarını biribirinden ayırmak gerekmektedir. Bazen aynı parti içindeki değişik eğilimler ayrı ayrı gazeteler yayınlamakta ve bunların karşılaştırılması ilgi çekici olmaktadır.

Bazı belirli gazeteler de hitap etmek istedikleri sosyal kategorilerin analizleri için kullanılabilirler. Örneğin *L'Aurore* küçük burjuvazinin, *Le Figaro* ise yukarı orta sınıfın gazetesi sayılmaktadır: bu gazeteleri okuyanların ilgilendikleri konular ve bu grupların önem verdikleri sorunlar adıgeçen gazetelerin incelenmesiyle anlaşılabilmektedir. Bu tür araştırmaların siyasal tutumlar hakkındaki araştırmalara oranla gerçeği daha az yansıttıkları söylenebilir, çünkü gazetelerle sosyal sınıflar arasındaki ilinti fazla kesin bir ilinti değildir. Buradaki ilintinin derecesinin yoklamalarla saptanması gerekir. Bunun nedeni ise tasarlanan okuyucularla, gazetenin gerçek okunuşu arasında farklılık olabilmesidir. Bu tür yoklamalar —veya abonman kayıtlarının analizi— ilginç olabilir, ama gazete idareleri bu tür araştırmalara yardıma isteksizlik göstermektedirler.

(*c*) KENDİSİ HAKKINDA BELGELEME KAYNAĞI OLARAK BASIN

Basın çok önemli bir sosyal olgudur. Demokratik devletlerde basın 'dördüncü kuvvet'* olarak nitelendirilmektedir. Bir ülkenin basınının incelenmesinin kendisi bile siyasal bilime ve diğer sosyal

* Yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinden sonra, basının Devlet kuruluşunda hukukî olmasa da fiilî bir kuvvet olduğunu savunanlar basına 'dördüncü kuvvet' adını vermektedirler. (çev.)

bilimlere yapılmış önemli bir katkı olmaktadır. Bu birçok yollardan yapılabilir. Aşağıdaki liste kabarık gözükebilirse de aslında oldukça dar tutulmuştur.

1. *Basının içeriği.* Gazetelerin içeriği, bildirilen olaylar, sunuluş tarzı, yorumların mahiyeti ve biçimi, önemli makaleler vb, inceleme konusu yapılabilir. Buradan kamuoyunun bir görüntüsü çıkarılabilir. Bu noktada basın yalnız değildir — diğer önemli kaynaklar ise, radyo, sinema, televizyon ve kişisel temaslardır.

2. *Basının dağıtılışı.* Her gazetenin etki alanını coğrafî alanlara, meslekî ve sosyal kategorilere, siyasal eğilimlere ve benzeri ölçülere göre saptamak, önemli bir iştir. Gazetelerin dağılımı ile oyların dağılımı arasında, veya gazetelerin dağılımı ile diğer önemli siyasal ve sosyal olguların dağılımı arasında yapılacak karşılaştırmalar bu konuda önemli bilgiler sağlayabilecek niteliktedir. Yazık ki basının dağılımı üzerine yapılan araştırmalar önemli güçlüklerle karşılaşmaktadır.

3. *Basının kontrolu.* 'Basın lordları' kimlerdir, nasıl insanlardır? Bu soru, basın üzerinde kontrol kurmuş bulunan şirketlerin hissedarlarını, hissedarların hisse oranlarını, yönetim kurullarının nasıl teşekkül ettiğini açıklamak zorunda oldukları ülkelerde kolaylıkla cevaplandırılabilmektedir. Fakat bu tür ülkelerde bile gerçek isimler yerine yalancı isimler kullanılabilmektedir. Bazı ülkelerde ise bu yönde yasalar; bunların açıklanmasını gerektiren hükümler yoktur. Fransa gibi bazı ülkelerde ise yasalar vardır, ama uygulanması cihetine gidilmemektedir.

Kaldı ki, bir gazetenin kimin kontrolu altında olduğunu bilmek için gazeteye kimin para verdiğini bilmek de yetmemekte; görünürdeki sermaye çoğu kez sermaye yatırımı yapan gerçek sermayedarlarla ilişkisini gözlerden uzak tutabilmekte; bu nedenle de bir gazetenin kimlerin kontrolu altında olduğunu anlamak için görünürdeki sermayenin nereden geldiğini de bilmek gerekmektedir. Bazı ülkelerde (ki Fransa bunlar arasındadır) ise sadece kâr

yapmak için çıkan ve kamuoyunu etkilemeyi düşünmeyen ticarî basınla maliyetinin altında fiyatla satış yapıp açığını kamuoyunu etkilemek ve hükümet üzerinde baskıda bulunmak isteyen malî çevrelerin yardımlarıyle kapatan siyasal gazeteler arasında bir ayrım yapılması önerilmektedir. Pratikte ise bu ayrım her zaman kesin bir ayrım olarak görünmemektedir. Unutulmamalıdır ki, gazetelerin gelirlerinin büyük kısmı reklamlardan gelmektedir ve bu durum gazetelerin büyük reklam firmaları ile önemli miktarlarda reklam veren iş çevreleri karşısında bir anlamda bağımsızlıklarını yitirmelerine sebep olmaktadır.

4. *Bir baskı grubunun çekirdeği olarak basın.* Gazeteler baskı gruplarının veya siyasal partilerin yardımcı organları olabilecekleri gibi bir ideoloji veya eylemin odağı da olabilirler: bir gazetenin etrafında yeni bir baskı grubu veya yeni bir parti bile oluşabilir, kurulabilir. Bu tür gazetelerin analizi siyasal bilimler için önem taşımaktadır.

C. Özel arşivler

Bu başlık altında iki tip yer almaktadır: siyasal partiler, baskı grupları, sendikalar, dernekler ve kiliseler gibi örgütlerin arşivleri; ve kişilerin arşivleri ile kişisel belgeler. Bazı bilgiler sadece bu tür belgelerde bulunabileceği için bunların her ikisi de çok önemlidir. Ne yazık ki bunlardan yararlanabilmek çoğu kez kamusal arşivlerden yararlanmaktan bile zordur.

(*a*) ÖRGÜTLERİN ARŞİVLERİ

Dernekler, sendikalar, siyasal partiler, baskı grupları (genellikle) ve kiliseler kendi organlarındaki müzakerelerin, üye listelerinin ve mektuplaşma kopyalarının tutanaklarını, kayıtlarını saklarlar.

1. *Örgütlerin arşivlerindeki boşluk.* Örgüt arşivlerinin önemleri değişik değişiktir. Çoğu yerde, en azından Fransa'da, bunların pek de önemi yoktur. Bunlardan yararlanma olanağı bulunduğunda en şaşırtıcı şey bu tür arşivlerdeki "boşluk" olmaktadır.

Bunun sayısız nedenleri vardır. Birçok parti ve sendikalar için 1940 - 44 dönemi yıkım dönemi olmuş; düşman eline geçmesin diye bazıları oraya buraya dağıtılmış, fakat sonradan biraraya getirilememiş, kaybolmuşlardır. Bazıları ise polisin eline geçmiş ve bu sırada yokedilmişlerdir. Fakat bu konudaki yetersizliğin asıl nedeni arşivlerdeki örgütsüzlüktür. Kuruluşu ve işleyişi kusursuz bir arşivin olabilmesi çok iyi örgütlenmeyi gerektirmektedir. 1945 öncesi Fransasında ise bu pek enderdi.

Bazen merkezî arşivlerdeki bu noksan mahallî arşivlerde yapılacak araştırmalarla tamamlanıp giderilebilmektedir. Fakat mahallî grupların daha iyi örgütlenmiş olmaları ve arşivlerinin dağılmaktan kurtulmuş olması daha da az olasıdır.

2. *Yararlanma güçlüğü.* Arşivlere girebilmek örgütlerdeki yöneticilerin iyi niyetine bağlıdır. Bu da kişiden kişiye çok değişmektedir. Genel kural olarak özellikle Fransa'da, arşivlere girebilmek çok güçtür. Siyasal partiler, baskı grupları ve özel şirketler genellikle güç kaynaklarından birinin de mahremiyetleri olduğuna inanmaktadırlar. Bunun sonucu olarak arşivlerini hizmete açmayı reddetmekte veya fazla ilgi çekici olmayan konularda ve kısmen açmaktadırlar. Daha dolaysız «beşerî» temas kurulabildiği için taşradaki arşivlere girmek daha kolay olmaktadır.

Bu güçlük, araştırmayı bir örgütün üyelerinden birinin yapması halinde, böyle birinin arşivlerden yararlanabilmesi daha kolay olduğu için, giderilebilmektedir. Bu araştırmacıların ise tarafsız kalabildiklerinden kuşkulanmak doğaldır. Fakat örgütlerle bilimsel kurumlar arasında kurulacak işbirliği ile objektif çalışmaların yapılabilmesi olasılığı vardır.

Sosyolojik araştırmalara karşı duyulan hoşnutsuzluk ise, bu tür araştırmaların sayısı arttıkça, azalmaktadır. Sosyal bilimler moda olmaktadır. Heveslilerin yardımıyle bu alandaki dar kapılar açılmaktadır. Bir örgüt üzerine yapılacak bilimsel araştırmalar böyle bir örgütün tanınmasını sağlamakta; örgütün ciddiye alınmasına ve kamuya erişmesine yardımcı olmaktadır. Bu tür dü-

şünceler de eski güvensizliğin azalmasına yardım etmektedir.

(*b*) KİŞİSEL ARŞİVLER

Politikacılar genellikle kendi kişisel mektuplaşmalarını, notlarını ve belgelerini kendi kişisel arşivlerinde saklamaktadırlar. Buradaki 'politikacılar' sözü ile sadece saylavlar, bakanlar değil, fakat küçük grupların örgütleyicileri, parti militanları, gazeteciler, önemli şahsiyetler ve benzeri kimseler de ifade edilmektedir. Genel olarak, kişisel belgelerin incelenmesiyle psikolojik konular, sosyal ilişkiler ve davranışlar hakkında bilgi edinmek mümkündür.

1. *Kişisel arşivlerin içeriği.* Bu içerik arşivden arşive çok değişir. Burada iki ana belge kategorisi gösterilebilir.

Birincisi, kelimenin tam anlamıyle kişisel olan arşivlerdir. Bunların içeriği, başlıca, yayınlanmamış mektuplar, notlar ve anılardır. Bunlar sahibinin önemine göre, kişisel ilişkilerine ve bir gözlemci olarak haiz olduğu niteliklere göre değişik derecelerde ilginçtirler.

İkinci kategoride ise kişisel olmayan belgeler yeralır. Çoğu politikacı, ancak özel koleksiyonlarda bulunabilecek broşürleri, risaleleri ve parti-içi yayınlarla diğer benzeri belgeleri saklama eğilimindedir. Bu belgeler genellikle çok büyük önem taşırlar.

2. *Yararlanabilme güçlüğü.* Örgütlerin arşivlerine girebilmekteki güçlükten de güçtür bunlardan yararlanabilmek. Hayatta bulunan kimseler başka bir kimsenin gelip kendisinden kariyer hayatı hakkında bilgi edinmek için özel arşivinden yararlanmak istemesini hayatlarının saklı tutmak arzusunda oldukları yanlarını gün ışığına çıkarabilir diye hoş karşılamamaktadırlar. Politikacıların ölümünden sonra ise aileleri ya aziz bir varlıklarının ardında bıraktığı hatırayı korumak ya da düpedüz ihmalkârlıkları yüzünden bu konuda çok daha büyük güçlük çıkarmaktadırlar. Bu konuda, Siyasal Bilim Ulusal Vakfı *(Fondation nationale des sciences politiques)* gibi kurumlara bu tür belge ve arşivlerin bağışlanması yararlı bir çıkar yol olabilir.

İkinci tip belgelerden (kişisel olmayanlardan) yararlanmak ise, ilke olarak, güç olmaması gerekir. Siyasal Bilim Ulusal Vakfı gibi örgütlerin yaptıkları sistemli propagandalar bu konuda belirli derecede başarılı olmaktadır. Ayrıca 1953 yılında Lille'de yapılan uluslararası sosyoloji kongresinde de belirtildiği gibi noterliklerin arşivleri de önemlidir ve bunlar da ilginç kaynaktırlar. (J.-P. Poisson).

D. Dolaylı belgeler

Yukarda belirtilenlerden farklı olarak, birçok belge sosyal sorumlarla dolaysız olarak ilgili değildir, fakat bunlar incelenmekte olan sorunlara ışık tutabilecek veya temel bilgiler sağlayabilecek niteliktedirler. Bunlarda çok kısa ipuçları bulunabilir: hangi yolun izlenmesi gerektiğini araştırmacı yaratıcı hayal gücü sayesinde bulabilecektir. Dolaylı belgeleri sağlayabilecek özellikle önemli iki kategori vardır: yıllık ve rehberler ile edebî eserler.

1. *Yıllıklar ve rehberler.* Telefon rehberlerinde bile pek çok şeyler bulunabilir. Örneğin Washington telefon rehberinin 'dernekler' bölümünde 'çıkar çevrelerini' gösterecek bazı temel bilgileri bulmak mümkündür. Taşra rehberlerinden mahallî seçkinleri incelemekte; ve, meslekî rehberlerden ise, baskı gruplarını incelemekte yararlanılabilir. İhtiyatlı şekilde kullanılacak olursa *Bottin mondain* belirli sosyal çevreler hakkında bilgi edinmekte yararlı olabilir: örneğin, bazı kulüplere üye olanlar belirtilebilir.

Yüksek devlet memurlarının kariyeri, bakanlar kurulu üyelerinin siyasal veya meslekî hayatları bakanlıkların ve önemli devlet kuruluşlarının rehber yayınlarından yararlanarak aydınlığa çıkarılabilir. Bazı belirli birliklerin (Maliye Müfettişleri Birliği, Devlet Konseyi, Madenciler Birliği vb.,) incelenmesinden de bu tür bilgiler elde edilebilir. *Büyük okulların* rehberleri de *(Normale supérieure, Polytechnique, Ponts et Chaussées,* vb.,)* bu arada

* Yüksek İdareciler Okulu, Teknik Üniversite vb. gibi uzmanlık okulları. (çev.)

belirtilmelidir. Askerî okullar, din okullarındaki rehberler ve *'Ordo*'lar da' önemlidir.

2. *Kim Kimdir? ve bibliyografik sözlükler.* Birkaç yıldır, anglosakson örneğini izleyerek, kim kimdir modası gitgide yayılmaktadır. Bazıları kapalı bir çevre içinde iş görmektedirler: yayıncılar meslekî rehberlerden yararlanarak avukatlara, doktorlara, öğretmenlere, sanayicilere vb. biyografik soru kâğıtları göndermekte; daha sonra da onlardan gelen cevapları biraraya getirip bastırdıkları kitabı aynı kimselere göndermekte, isimlerini böyle bir kitapta görmek isteyen bu kimseler de bu kitapları para verip almaktadırlar. Bu tür *Kim Kimdir?* kitaplarında kendilerine yer verilecek kimseleri seçmek için hiç bir ayıklama veya seçme yapılmamakta; tek seçme bazılarının cevap vermeyişleri sayesinde olmaktadır. Ama buna rağmen, bu tür *Kim Kimdir?* kitapları bile diğer rehberleri tamamlayacak bilgilerin elde edilmesinde yararlı olabilmektedir.

Asıl ilgi çekici olanlar ise, çağdaş isimler arasından seçilerek meydana getirilen ve ünlü kişiler hakkında biyografik bilgiler veren biyografik sözlüklerdir. Fransa'da bunların en iyi örneği *Pharus*'tur. Demografik Etütler Ulusal Enstitüsü tarafından ünlü kişilerin ekolojileri hakkında yapılan incelemede bu sözlük temel alınmaktadır.

(*b*) EDEBÎ ESERLER

Edebiyat tüm bir toplumun aynasıdır. Bu söz, derece derece de olsa, diğer bütün artistik anlatımlar için de (tiyatro ve sinema edebiyatın benzeri; resim ve müzik bazı yönlerden farklıdır) geçerlidir.

1. *Sosyal edebiyat.* Bazı edebî eserler doğrudan doğruya sosyal sorunlardan ilham almışlardır. Anılar, kitapçıklar ve doktrinle ilgili denemeler dışında dar anlamda edebî türler olan bazı romanlar, kısa hikâyeler ve piyesler siyasal, ekonomik ve sosyal hayatı ele alırlar. Bazılarının hiç kuşku götürmeyecek kadar belgesel değeri vardır. *Lucien Leuwen* ve *L'Education Sentimentale* (Duygusal

Eğitim) adlı eserlerin önemi, Balzac'ın eserlerinin adı geçmese de, ondokuzuncu yüzyıl için büyüktür. Çağdaş yazarların eserleri belirli olayları ve dönemleri anlamak için önemli kaynaklardır. Örneğin Drien La Ruchelle'in, André Chamson ve André Malraux'nun eserleri 1930'ları anlamakta temel kitaplardır. Birçok başka eser 1940 ve 1945 döneminin Mukavemet Hareketini ve temerküz kamplarını anlamakta önemlidir; Aragon'un bazı romanları ise komünist düşünce tarzının anlaşılmasında önemli öğeler taşımaktadır. Daha küçük çerçevedeki eserler de, örneğin bir grev, bir ayaklanma gibi sosyal bir olayı, bir militanın yetişmesini, sosyal bir yükselişi, bir sınıf çatışmasını, bir sosyal ortamdaki çelişkileri veya benzeri olguları anlatan ve çoğu kez fazla edebî değer taşımayan kitaplar da çok önemlidir. Bu tür edebiyatın bir bibliyografyasının elaltında hazır bulundurulması yararlı olacaktır.

2. *Salt edebiyat*. Toplumun siyasal ve sosyal hayatıyle ilgili değilmiş gibi görünen edebî eserler bile toplumdaki belirli anlayış ve düşüncelerin anlaşılmasına delil teşkil ederler. Sosyoloji ile ilgilenenler çok iyi bilirler ki 'kültür' olmaksızın 'sosyal kültür' olamaz ve belki sadece teknoloji için geçerli sayılabilecek aşırı uzmanlaşma sosyal bilimlerde düşünülemez. Sosyal hayat insan faaliyetlerinden ayrı bir şey, diğerlerinden kesilip atılmış bir şey değil, insanın bütünlüğünü yansıtan ve bağlayan bir şeydir.

Dar anlamda edebî sayılamayacak bazı eserler de büyük siyasal ve sosyal önem taşıyabilirler: çocuklar için yazılıp yayınlanan eserler ve özellikle eğitim faaliyetleri için yazılan ders kitapları bu kategori içinde yeralırlar. Tarih ve sosyal konularda yazılan ders kitapları bir halkın siyasal düşünce ve anlayışının anlaşılmasında temel malzemedir. Bunlar, kamuoyunun oluşumunu ve ülkenin kendini nasıl görmek istediğini anlamakta da önemli kaynaklardır.

2. İSTATİSTİKLER

İstatistikler yapılan sayımların sonuçlarını ihtiva eden belgelerdir. Bir ülke halkını saymak; halkı yaşa, cinsiyete, mesleklere vb., göre

ayırmak ve dökümünü yapmak fikri çok eskidir. Çinliler 4000 yıl önce bile sayım yapmışlardır. *Kitabı Mukaddes*'te de birkaç yerde sayımdan sözedilir. Bunların en çok bilineni Hz. İsa'nın doğduğu yıl Roma İmparatorunun emri ile bütün Roma İmparatorluğu topraklarında yapılanıdır. Bu sayımlar askerî ve malî amaçlar için; silâh altına alınabileceklerin ve vergi yükümlülerinin sayısını saptamak için yapılmışlardır. Bu eski günlerdeki amacın yarattığı kuşku ve hoşnutsuzluk bugün bile sayımlara karşı gösterilen hoşnutsuzlukta devam etmekte; milyonlarca insan yapılan sayımın yaratacağı sonuçlardan ürkmekte, çekinmektedir.

Modern devletlerde sayımlar ve istatistikler ciddî bir önem kazanmışlardır. Bunların askerî ve malî amaçlarının önemi ikinci sıraya düşmüş, ekonomik amaç birinci derecede önem kazanmıştır. Bugünkü istatistiklerin ve sayımların temel amacı üretim öğeleri ve ulusal gelirin dağılımı hakkında mümkün olduğu kadar gerçeğe yakın bilgi edinmek ve böylece ulusal ekonomide en yüksek derecede eşgüdümlemeyi (co-ordination) ve yöneltimi sağlamaktır. Planlama ancak istatistik bilgilerin varlığı ile mümkündür. Bu özelliği nedeniyle, devletin ekonomiye düzenleyici müdahalelerde bulunmasına karşı olan kimseler ve sınıflar istatistikten fazla hoşlanmamaktadırlar

A. İstatistiklerin derlenmesi

İstatistiklerin hazırlanmasında iki yöntem vardır — dolaysız ve dolaylı. Birincisi daha eskidir, bugün de kullanılmakta, ancak, yerini gitgide birincisine terk etmektedir.

(*a*) DOLAYSIZ NUMARALAMA

Bu yöntem, hiç birini kaçırmadan ilgili bütün olguları sayıya vurmaktır. Pratikte iki biçimi vardır: devamlı kayıtlama ve istatistikî numaralama.

1. *İstatistikî numaralama.* Bugün kullanılan sayımdır: belli bir anda ilgili bütün olguların sayılmasına dayanır. Genel nüfus sa-

yımları bunun en iyi örneğidir. Bu sayımlar 1831'den itibaren II. Dünya Savaşı'ndaki kesintiye kadar Fransa'da her beş yılda bir yapılmıştır. 1936 ve 1946 arasında Fransa'da nüfus sayımı yapılmamıştır. Çok büyük dikkatle yapılan son nüfus sayımı 1954'de uygulanmıştır. Diğer istatistik çalışmaları ise *INSEE* ve *Institut de Démographie* tarafından yapılmaktadır: bunun örneği 1862'den 1892'ye kadarki on yıllık dönemleri kapsayan tarım sayımları ile 1929 genel yoklaması ve 1956 yılındaki genel tarım sayımıdır.

Bütün nüfus sayımı işlemlerinde olduğu gibi, diğer istatistikî sayımlarda da bazı güçlüklerle karşılaşılmaktadır: güvensizlik ve hoşnutsuzluk duyanlar sayımlarda gerçeğe uygun doğru cevap vermemekte; sayım memurlarının yetersizlik gösterenleri olmakta ve bunlar sonuçların gerçeklerden saptırılmasına yolaçmakta; bazen de sorulan sorular anlaşılamamaktadır. Bu tür güçlükleri kamuoyu yoklamaları ve genel mülâkat teknikleri ile ilgili bölümde, ilerde, geniş olarak ele alacağız.

2. *Devamlı kayıtlama.* Sayım sonuçlarını kesintisiz olarak içinde bulunulan güne göre son durumlarıyle tutmaktır. Örneğin, 1954' de yapılan nüfus sayımı, doğum, ölüm kayıtlarından yararlanılarak yaşa, cinsiyete, yaşayanlara ve ölenlere göre «taze» tutulabilirler. Gelir bildirimleri ve vergi istatistikleri, işe girme ve işten ayrılma bildirimleri ve seçim kütükleri de bu konuda verilebilecek devamlı kayıtlama örnekleridir. Bu yöntem hassasiyetle uygulanırsa geçerlilik kazanabilecek bir yöntemdir: pratikte sadece doğum ve ölüm kayıtları için söz konusu olabilir.

(b) **DOLAYLI YÖNTEMLER**

Bütün öğelerin sayımı yerine, bazen temsilî bir kesim alınabilir ve oranlama ile sonuçlar elde edilebilir. Burada iki temel yöntem kullanılabilir — belirtici (indicative) yöntem ve örnekleme olma yöntemi.

1. *Belirtici yöntem.* Bu yöntem, incelenen objenin dışında olmakla beraber onun hakkında aslında uygun bilgi sağlayacağı düşü-

nülen, kolay elde edilebilen ve kolay ölçülebilen bilgilere dayanır. Bunun klasik örneği, birtakım miras kayıtlarına dayanarak yapılan ulusal gelir tahminleridir. Ortalama bir insan, önceki kuşaktan mirasını devraldıktan sonra otuz yıl kadar yaşayacağı için her yıl miras kalan paralardan otuzda birinin el değiştirdiği farzedilir. Yıllık miras tahminlerinin otuz katı alınarak da «gayri safî millî hasıla» yaklaşık olarak bulunabilir. 1913 yılında mirasların tahminî tutarı 6.6 milyar frank olmuştur: Fransa'daki özel mülkiyet elindeki toplam servet 178 milyar olarak hesaplanmıştır. Fakat bu tür tahmin ve hesaplar kuşku götürecek niteliktedir: vergi kaçırmak için gayrı menkullerin değerleri bilerek düşük gösterilmektedir — aynı 1913 yılı için yapılan ulusal gelirin dolaysız hesaplanmasında 297 milyarlık bir yekûn bulunmuştur.

Bir diğer örnek hane sayısına dayanarak yapılan nüfus sayımıdır. Hane sayısının tesbiti bireylerinkinden daha kolaydır. Eğer önceki nüfus sayımları gerçeği aksettirecek şekilde yapılabilmişlerse bundan hane başına ortalama nüfus bulunmakta, daha sonraki yıllarda ise hane sayısının son durumu ile bu ortalama çarpılarak genel nüfus tahminî olarak hesaplanmaktadır.

2. *Örnekleme.* Günümüzde en yaygın yöntem örnekleme yöntemidir. Burada da iki esas teknik vardır. Ya gerçeğin belirli bir görüntüsüne göre yapay bir örneklem kurulmakta ve örneğin, Fransa'da köylerin coğrafî ve demografik dağılımına benzeyecek şekilde köylerden bir örneklem çıkarılmakta; yada örnekler tamamen tesadüfî bir şekilde seçilmektedir. 'Amprik' ve 'olasılıkçı' yöntemlerle genel örnekleme teknikleri arasındaki fark ilerde kamuoyu yoklamalarıyle ilgili kesimde ele alınacaktır.

B. İstatistiklerin değeri

Disraeli'nin, istatistik titiz görünerek yalan söyleme sanatıdır, sözlerini duymayan yoktur. Kamuoyunun bazı kesimleri, özellikle en tutucu kesimleri, daha önce belirtilen (tahsildar korkusu, Devletin ekonomiye müdahalede bulunacağı korkusu vb.) kuşkular

yüzünden bu sözleri içtenlikle kabullenmiştir. Disraellinin zamanında, istatistiklerin gerçekleri tam yansıtamadıkları günlerde istatistiklerde sadece gerçeğin bir öğesi vardı. Bugün teknikler geliştirilmiş ve istatistik çalışmalarında bulunan sonuçların gerçeği çok daha doğru olarak yansıtabilmesi sağlanmıştır. Fakat gene de bazı yanlışlıklar yapılabilmekte ve bunlar önlenememektedir. Bu yanlışlıkların ne olduğunu ve nerelere kadar uzandıklarını bilmek gerekmektedir.

(a) İSTATİSTİK İŞLEMLERİNDEN İLERİ GELEN YANLIŞLAR

Bu yanlışlar iki kategori içinde sınıflandırılabilirler: bazıları bütün istatistik yöntemleri için sözkonusudur, bazıları ise sadece kamuoyu yoklamalarında görülmektedir.

1. *Bütün istatistik yöntemleri için sözkonusu olan yanlışlar.* Bu yanlışlıklar soruşturmacıların ve tekniklerin kendi yetersizliklerinden ileri gelmektedirler. Soruşturmacı ihmalciliği ya da üşengeçliği yüzünden de yanlışlıklara sebep olabilir.

Soruşturmacının kişisel yanlılığı (bias), kendisi bile farkında olmaksızın, gerçeklerin çarpıklaştırılmasına yolaçabilir. Soruşturmacıların iyi yetiştirilmesi bu yanlışlıkları, tümüyle ortadan kaldırılmasa da, bir oranda azaltabilir.

Sayıların toplanmasıyle ilgili işlemlerin yolaçtığı yanlışlıklar da unutulmamalıdır. Mekanik yöntemlerin kullanılması sayesinde hesaplama yanlışlıkları azaltılmıştır. Fakat yanlışlıklar sadece bunlardan ibaret değildir; bir araştırmada coğrafî mıntıkalar ve sınıflama kategorileri de gerçeklerin çarpıklaştırılmasında önemli nedenlerden olabilmektedir. Bunun klasik örneği, bazı taşra topluluklarında doğumevleri açıldıktan sonra doğum oranlarında görülen artıştır. Diğer yandan aynı şeylerin iki kere sayılmamasına da çok dikkat etmek gerekmektedir; bunun klasik örneği bazı şeylerin hem stok mallar arasında hem de mamuller arasında hesaplanması; diğer örneği ise Devlet harcamaları ile mahallî idare makamlarının harcamalarının (bazı devlet harcamaları mahallî idare-

lerin bütçelerine yapılan yardımlar şeklinde olduğundan) karıştırılmasıdır.

2. *Kamuoyu yoklamalarındaki yanlışlıklar.* Yoklamalara özgü yanlışlıklar örneklemenin temsil yeteneğinin olmayışından ileri gelir. Açıktır ki, örneklem ile toplam nüfus tamı tamına biribirinin aynı olamaz. Tesadüfî örneklemede yanlışlık payı çok kesin olarak hesaplanabilmekte, fakat amprik yoklamalarda bunun yapılamaması yöntemin zayıf yanını teşkil etmektedir. Yanlışlık payının hesaplanması ilerde kamuoyu yoklamalarına ilişkin kesimde anlatılacaktır.

(b) SAYIMI YAPILAN ŞEY'LERİN DOĞASINDAN MEYDANA GELEN YANLIŞLIKLAR

Bu güçlükler de iki türlüdür: Şey'ler hakkında aslında sadık bilgi edinmekten meydana elen güçlükler; ve şey'lerin homojen olmayışından ileri gelen güçlükler. Özellikle ikincisi sosyal bilimler için ayrı bir önem taşır.

1. *Sayımı yapılan şey'ler hakkında aslına sadık bilgi edinmekten meydana gelen güçlük.* Bir bina veya dairedeki odaların sayısı, ekilen arazinin yüzölçümü ve ekilen ürünlerin çeşidi gibi bazı şeyler soruşturmacı için kolaylıkla görülebilecek şeylerdir. Bazı şeyleri ise soruşturmacı göremez; bunlar hakkındaki bilgi ilgili kimselerin beyanlarıyle elde edilebilir. Eğer bu gibi şeyler nötr ise; yani, beyanda bulunacak kimse beyanından dolayı bir etki altında kalmayacaksa, beyanlar çoğunlukla doğru olmakta ve yanlışlık az olmaktadır. Diğer yandan, eğer bu şey'ler beyanda bulunacak kimse için çok önemliyse beyanlar gerçeklerden uzaklaşmakta ve yanlışlık şansı büyümektedir. Bunun en açık örneği gelir vergisi beyanlarıdır: eğer beyan edilen gelir işveren tarafından kontrol edilemeyen bir gelir ise beyanın gerçeklerle hiç bir ilgisi kalmamaktadır. Üreticilerin ve imalâtçıların beyanlarına dayanan ekonomik istatistikler de aynı sorunla karşı karşıyadır. Devlete karşı gösterilen kuşku yüzünden oluşan bu güçlük, bu kuşkunun çok daha köklü olduğu tarım sektörüne oranla sanayide daha az olduğun-

dan, sınaî istatistikler tarımsal istatistiklerden daha çok gerçeğe yakındır.

2. *Homojen olmama karakteri.* Bir sayımın dayandığı varsayım, sayımın sayılara dökeceği şeylerin biribirinin aynı olduğudur. Eğer bu homojenlik gerçekte yoksa sayım saçma olur — titizliğin barınamayacağı bir yerde boşuna titizlik göstermek anlamsız kalır.

Sosyal bilimlerde, istatistiklerin uygulanamayacağı, kullanılamayacağı yerlerde istatistik kullanmaktan meydana gelen ciddî bir tehlike vardır. Basit bir örnek alalım ve diyelim ki din konusunda bir sayım yapılmış ve bir ülkenin nüfusunun yüzde 70'i Katolik olduğunu söylemiş. Bu demek değildir ki, nüfusun yüzde 70'i gerçekten Katoliktir ve hepsi de aynı dinsel inancı paylaşmaktadır. 'Katolik' terimi çeşitli yanıtlayıcılar için çeşitli anlamlara geliyor olabilir: bu durumda, bildirimlerdeki homojenlik görünüşte kalacak ve istatistikî hesapların sınırlı bir anlamı olacaktır. Burada bütün yanıtlayıcıların belirli bir ortak özelliğe sahip oldukları — hepsinin de Katolik olduklarını beyan ettikleri söylenebilir. Fakat bu bildirimler bütün yanıtlayıcılar için aynı anlama gelmiyorsa o zaman homojenlik görünüşte kalır. Ne yazık ki, sosyal istatistiklerin birçoğu bu türdendir. Matematiksel analizlerin sosyal bilimlere uygulanmasını tartışırken bu çok önemli soruna yeniden döneceğiz.

3. DİĞER BELGELER

İnsanın yaptığı veya kullandığı her şey —örneğin, kumaşlar, âletler, iş veya zevk araçları, zanaat ve sanat eserleri, şarkılar, değerli işaret ve semboller, mekânın kullanış biçimi, kırsal yerlerin görünümünü değiştirme biçimi, ev ve bahçelerin düzenlenişi, kentlerin konumu ve düzenlenişi sosyal bilimler için temel belgelerdir. Etnologlar, coğrafyacılar ve tarih öncesiyle ilgili tarihçiler bunlardan çok yararlanırlar, ama diğer sosyal bilimlerde bu belgelerden yararlanırlar. Bunlar üç kategori içinde incelenebilirler:

teknik nitelikteki belgeler (en geniş anlamda); ikonografik* ve fotoğraf, sinema ve fonetikle ilgili belgeler.

A. Teknik belgeler

Bu terim insanın kullandığı —taşınabilir objeler kadar bina ve abideler de— bütün şeyleri kapsar. Teknik nitelikteki belgelerle ikonografik niteliktekiler (bunlar resim, oyma, heykel ve desenleri kapsar) arasında her zaman kesin bir ayrım yapmak zordur; kullanılmak üzere yapılan pek çok şeyin üzerinde dekoratif motifler de bulunmaktadır. Ayrım sadece anlamca kolaylık olsun diye yapıldığı için bunun önemi yoktur.

(a) OBJE KATEGORİLERİ

İnsan pek çok ve değişik objeler kullanır. 'Obje' teriminin nedenli geniş bir anlam taşıdığını göstermek için bazı örnekler verilebilir.

1. *Objenin kullanımına göre sınıflama.* Şunlar gösterilebilir: (1) üretim işlemlerinde kullanılan araçlar ve âletler; (2) ev, elbiseler, ev eşyası, mutfak eşyası gibi eviçi objeler; (3) oyun, zevk ve boş zaman meşgaleleri için kullanılan objeler; (4) silâh ve zırh gibi savunma veya savaş objeleri; (5) rahip elbiseleri, «tasvirler» ve kutsal eşyalar gibi dinsel veya sihirsel objeler; (6) devlet memurlarının elbiseleri, bayraklar ve amblemler, otorite ve hükümet etme alâmetleri gibi 'siyasal' objeler.

2. *Objenin doğasına göre sınıflama.* Terim burada en geniş anlamıyle kullanılmakta ve düz anlamdaki içeriğinden farklı olarak, sadece cansız objeleri değil, fakat üretim sürecinde ulaşım ve savaşta kullanılan evcil hayvanları da kapsamaktadır. Evler, binalar, toprak ve insanın kullandığı mekân ile taşınabilir mallar da terimin kapsamına girmektedir.

(b) OBJELERİN İNCELENMESİNDE FARKLI YOLLAR

Kabaca üç tip analiz olduğu söylenebilir – materyal, teknolojik ve sembolik.

* Dinsel «tasvir» ve heykelcikler. (çev.)

1. *Materyal analiz* objelerin dışsal görünümlerinin incelenmesine dayanır. Bir insan grubunun ağaç veya taş oyma eşyalar yerine bronz veya demirden objelere sahip olması basit bir olguysa da topluluğun daha ileri düzeyde bir uygarlığa eriştiğini göstermeye yarar. İmalât ve inşaat teknikleri de çok önemli ve anlamlıdır. Dev büyüklükteki kesme taşlardan yapılan binaların anlamını ve sembolik değerlerini anlayamasak bile, bunlar bize yüksek düzeyde bir sosyal örgütlenme ile karşı karşıya olduğumuzu gösterirler. Bu tür bir inşaat tekniğinin rasyonel bir kolektif çalışmaya dayanması şarttır. Yazılı belgeler olmaksızın tarih öncesiyle ve yazılı tarihin başladığı devirlerle ilgilenen tarihçiler ölü uygarlıkları incelerken bu tür bir analiz tekniği geliştirmişlerdir.

2. *Teknolojik analiz* objelerin pratik kullanımlarının incelenmesine dayanır Teknoloji, insanın kullandığı araç ve âletlerle ve bunun çok önemli sonuçları ile ilgili bir sosyal bilim dalıdır. Karasabanın yerine demir pulluğun geçişi, mekiğin bulunuşu veya yaban hayvanlarının evcilleştirilmesi üretim tarzında köklü değişikliklere yolaçmış ve sosyal sistemleri altüst etmiştir: köleliğin kaldırılmasının bile ancak teknolojik ilerlemelerle mümkün olduğu söylenebilir. Onsekizinci yüzyıldan bu yana büyük bilimsel buluşlar peşpeşe teknolojik devrimlere yolaçmış, bunlar ise, neticede sosyal ve siyasal devrimlerin oluşumunu hazırlamıştır.

Marxism ekonomik, sosyal, siyasal, dinsel ve entellektüel yapıların gelişmesinde üretim tekniğinin taşıdığı temel önemi aydınlığa çıkarmıştır. Teknolojinin sonuçlarına Marxism aşırı bir önem vermiş olsa bile,* gerçekten de teknolojinin bu konuda bü-

* Duverge'nin burada belirtmemesine, hatta aksini söyler gibi görünmesine rağmen Marxism'in teknolojiyi üretim biçiminden daha önemli görmediği ve öncelik vermediği bilinmektedir. 19. yüzyıl sonu antropologlarından Morgan sosyal değişimi teknolojideki değişime bağlamıştır. Ogburn gibi bazı çağdaş Anglosakson yazarları da bu görüştedir. Ancak Marx, teknolojinin sosyal değişimde bağımsız bir değişken olmadığını; teknolojideki değişimlerin ekonomik yapıdaki değişimleri gerekli kılan yeni üretici güçlerin olgunlaşmasından; bunun sonucu olarak da, üretim ilişkilerinin daha ileri bir biçime kavuşması

yük önemi vardır ve sosyal bilimler için temel belgelerden biridir.

3. *Sembolik analiz* insanların objelere atfettikleri anlam ve değerleri inceler. Bazı objeler ancak kullanıldıkları için değer kazanırlar; bu bakımdan sadece pratik kullanılırlıkları (yararları) ele alınır. Diğerlerinin ise pratikte kullanımı yoktur ve sadece sembolik bir anlam taşırlar. Fakat çoklarının hem maddî bir yararlılığı hem de sembolik bir anlamı vardır: besinlerin hem yarıkutsal bir anlamı vardır hem de beslenmeyi sağlarlar. 'İlkel' denen toplumlarda yarıkutsal sembolik anlam kullanılış yararından da önemlidir. Fakat en ileri teknolojik uygarlıklarda bile bu 'ilkel düşünüşün' kalıntıları vardır. Sembolik anlam bu uygarlıklarda da önemini korumakta; elbiselerde, evlerde, yiyecek ve otomobillerde prestijle ilgili ve yarıkutsal nitelikte öğeler çoğu kez önemli bir yer tutmaktadır. Toplumsal imaj açısından bakıldığında, objelerin sadece kullanım değerlerine veya teknolojik analizlere göre incelenmesi sorunu çok yüzeyden bakmak olacaktır.

B. İkonografik ve fotografik belgeler

Bunlar görüntüsel belgelerdir. Fotoğrafın icadı bu belgelerin kaynağını arttırmıştır.

(a) İKONOGRAFİ

Bunlar fotoğrafın dışında kalan her şeydir. Fotoğrafın getirdiklerine rağmen önemini korumaktadırlar.

1. *İkonografik materyal* desenleri, resimleri, minyatürleri ve heykelleri kapsar. Bunların tek tek olmaları veya dekoratif bir motif içinde

mümkün ve gerekli olduktan sonra gerçekleşebildiklerini söylemektedir. Örneğin, barut Çin'de yüzyıllarca kullanılmıştır; Avrupa feodal toplumunda da kullanılmıştır. Ama barutun topta kullanılması ve şatoların yıkılmasında yeni bir savaş teknolojisi hâline gelebilmesi için, barutun bu kullanım biçimini almasını zorunlu ve mümkün kılan ve feodal düzenin dar «lonca» üretim biçiminin sınırlarından kurtulmak isteyen köylü sınıfı ile merkantil burjuvazinin oluşmalarını tamamlaması gerekmiştir. Bk. Ünsal Oskay, *Toplumsal Gelişme Açısından Kültür Değişimi* (Ankara, S. B. Fakültesi, yayınlanmamış siyasal bilim doktora tezi, 1972)

yeralan öğeler durumunda bulunmaları bu niteliklerini değiştirmez. Bazı ikonografik materyaller profesyonel kimselerce, bazı bilinen objeleri dekore eden amatör kimselerce, bazıları da boş zamanlarında bu gibi işlerle uğraşanlarca yapılmışlardır. Çocuk kitapları için çizilen resimler ile folklor resimleri ve süslemeleri bu kategoriye girerler.

2. Bu materyallerin yorumlanmasında izlenebilecek çeşitli yollar vardır. Kabaca bir ayrımla gerçekçi yorumlama ve sembolik yorumlama diye iki kategori gösterilebilir. Çağdaş sanatta figüratif ve figüratif olmayan farklılığı genel bir ayrım için örnek gösterilebilir: gerçeği ya da yaratıkları sadık bir şekilde temsil etmek isteyen resim bile az yada çok sembolik bir anlam ve değer taşır. Fakat çoğu kez bu iki tip biribiriyle karıştırılmakta ve bir resmin, görünüşte gerçekçi de olsa, saklı bir sembolik anlamı olup olmadığı anlaşılamamaktadır. Bu güçlükle ilgili olarak ortaçağ katedralleri ile eski Mısır tapınakları hakkındaki herkesin bildiği tartışmalar örnek gösterilebilir. Bu noktanın sosyolojik açıdan önemi büyüktür; gerçekçi ve sembolik yorumlar incelenen toplum hakkında çoğu kez biribirinden farklı görünümler vermektedir.

(b) FOTOĞRAF VE SİNEMA

Bunlar belgelerin yeniden basılıp çoğaltılması için kullanılabilecekleri gibi orijinal belgeler de sağlayabilmektedirler.

1. *Aynından yapımlar (reproductions)*. Fotoğrafın icadı matbaanın icadına benzetilebilir. Bunların icadından önce belge hazırlama elişine dayanmakta, belgeler çok az sayıda çoğaltılabilmekte ve kolay kolay ele geçirilip yararlanılamamaktaydı. Bunların bulunuşlarından beri belgelerin mekanik yollarla çoğaltılması sağlanmış; bu ise, belgeleri pratik açıdan evrensel bir dağılım ve kullanıma kavuşturmuştur.

Fotograf yoluyle çoğaltılan belgelerin her yere dağıtılabilmesinden sosyal bilimler iki yoldan yarar sağlamışlardır. Belirli bir belgenin çok sayıda araştırmacı tarafından görülüp incelenmesi ve bunun sonucu olarak da değişik yorumların ileri sürül-

mesi verimli olmakta; birinin görmeyip gözden kaçırdığı bir noktayı bir diğeri görmekte ve diğer yandan da aşırılaştırmalar azaltılmaktadır. Ayrıca her araştırmacının bu belgeleri elinin altında bulundurabilmesi, istediği yerde ve istediği zaman koca bir yığın belgeden yararlanabilmesi, aksi durumda hafızasına güvenmekle yapabileceği yanlışlıkları önlemekte, sosyal bilimler için temel önem taşıyan karşılaştırmalı yöntemden yararlanmayı da kolaylaştırmaktadır. Bu durum ise, reprodüksiyonların sanat kültürünü geliştirdiği gibi sosyal bilimcinin düşünme yeteneğini, sezgi gücünü ve bilimsel kültürünü daha duyarlı ve daha geniş kılmaktadır.

2. *Dolaysız belgeler.* Fotoğraf ve filmler törenler, festivaller, siyasal gösteriler ve ayaklanmalar gibi sosyal olayların kayıtlanabilmesini sağlamıştır. Etnograflar sine-fotografiden yararlanmakta ve diğer sosyal bilimciler de onları izlemeye başlamış bulunmaktadırlar. Sosyal bilimciler, modern sosyologların bilinçsiz yardımcıları olan sinema ve haber fotoğrafçıları sayesinde derlenen önemli belgelerden de yararlanmaktadırlar. Örneğin nasyonal sosyalizmi anlamak için arşivler, kitaplar, yazılı belgeler ve çeşitli sosyolojik araştırmalar yetmemekte; Nuremburg kongresinin fotoğraf ve filmlerinden, nazi gösteri yürüyüşlerinden, Hitler'in söylevlerinin filmlerinden, temerküz kamplarının fotoğraf ve filmlerinden de yararlanmak gerekmektedir. Bu belgelerin hepsi bugün ortada ve mevcuttur, fakat resmî araştırma kurumları bunlarla yeterince ilgilenmemektedir. Bugün üniversitelerde kitaplardan kurulu kitaplıkların yanısıra fotoğraf ve filmlerden kurulu kitaplıkların olmayışı inanılması güç bir gerçektir. Sosyal bilimler için bu yola gidilmesi zorunlu görünmektedir.

Fotoğraf ve filmler, sosyal olayların fotoğrafsız ve filmsiz elde edilmesi güç bir görünümünü vermektedir. Bunlar belirli bir ayrıntıyı diğerlerinden tecrit edip genişletebilmekte, büyültebilmektedir. Havadan alınma fotoğraflar coğrafyanın belgesel kaynağını yenilemektedir: kent sosyolojisi için havadan alınma fotoğraflar temel önem taşımaktadır.

Sinema hem bir sanat hem de bir eğlence dalı olarak günümüzün temel olgularından biridir. Edebiyat eserleri, şiir ve dramatik eserler gibi filmler de sosyolojik analizlere konu olabilirler. Çağdaş «efsanelerin» yaratılmasında sinema temel bir rol oynamaktadır. Sinemanın yarattığı «efsaneler» spor ve moda ile birlikte, birçok modern erkeğin, modern kadının dünyasında dinsel inançlardan, siyasal ideolojilerden veya başka değer sistemlerinden daha büyük bir yer tutmaktadır. Günümüz toplumunu anlamak için yapılacak başlıca işlerden biri sinemanın bu etkilerini analiz etmektir.

Ve son olarak, sinema ve televizyon haberleri, basın ve radyo gibi, aynı zamanda bir enformasyon kaynağı, propaganda ve tanıtma aracı ve toplumun anlayış ve düşünce tarzını yeniden biçimlendirme aracıdır. Basın hakkında belirtilen diğer birçok özellikler sinema için de geçerlidir.

C. Fonetik belgeler

Bu başlık altında «kaydedilen seslerden» sözedilecektir. Ses kaydı tekniğindeki ilerlemeler sayesinde sosyolojik belgelemeler için yeni bir kaynak bulunmuştur. Eski bir kaynak olan —lengüistic— son yıllarda çok büyük ilerlemeler göstermiştir. Unutulmamalıdır ki, basın gibi, radyo da önemli bır belgeleme kaynağıdır.

(a) LENGÜİSTİK

Lengüistik, insanlar arasında temel haberleşme aracı olan dil bilimi olduğundan *kendiliğinden* bir sosyal olgu niteliği kazanmaktadır.

1. *Lengüistik ve sosyal bilimler.* Lingüistik, sentaks, üslup teknikleri ve benzerleri gibi, sosyologları dolaysız olarak ilgilendirmese de sosyologların görmezlikten gelemeyecekleri sorunların teknik yanlarını inceler. Dilin kurgusu ve yapısı düşünce tarzının yapısının bir öğesidir; bu niteliğinden dolayı da toplumun genel anlayış ve kavramlarının, toplumun üyeleri arasındaki sözlü ve yazılı haberleşmenin temelini teşkil eder.

Lengüistik daha dolaysız sosyolojik sorunlarla da ilgilenir. Karşılaştırmalı lengüistik çalışmaları toplumlar ve uygarlıklar arasındaki ilişkileri gösterir: bu alanda kelimelerin ('phonics') fonetik analizi değerli bir analiz tekniğidir. Dil tarihi çalışmaları ise o dili kullanan toplumun ne gibi değişimlerden geçtiğini anlamaya yardım etmektedir: günlük dile bir kelimenin ne zaman girmiş olduğunu, ne zaman anlam değiştirdiğini, ne zaman anlamlarından saptığını tespit etmek önemlidir. Aynı şekilde, yazılı dille sözlü dilin biribiriyle karşılaştırılması, çeşitli sınıfların ve grupların sözlük hazinesini karşılaştırmak, çeşitli lehçe ve argoların incelenmesi de önemlidir. Siyasal parti ve eğilimlerin kullandıkları siyasal sözlüğün incelenmesinden ise siyasal bilim çok şeyler kazanacaktır.

2. *Modern lengüistik analiz yöntemleri.* Lengüistik diğer sosyal bilimlerin kullandıkları analiz yöntemlerinden çok farklı yöntemler kullanmaz, ama bu yöntemlerin bazıları lengüistikle ilgili olarak özel bir gelişme göstermişlerdir. Bunun bir örneği karşılaştırmalı yöntemdir: dil olgusu niteliği (doğası) gereği bu yönteme hiç bir başka disiplinde gösteremediği derecede tutarlı bir işlevlik gösterme olanağı kazandırmıştır. Diğer bir örneği ise matematiksel analizdir. Kantitatif semantikte elde edilen son gelişmeler kelime sözlük hazinesinde ve hatta üslup tekniklerinde bile istatistikî analizler yapılmasını mümkün kılmıştır.

Claude Lévi-Strauss'a göre, fonolojideki son gelişmeler gelecekte çok daha artacaktır. 'Fonoloji sosyal bilimlerde, çekirdeksel fiziğin bilimde oynadığı rolü oynayacaktır.' Lévi-Strauss'a göre, fonoloji bilinçli lengüistik olgulardan bu olguların bilinçsiz altyapısına doğru bir gelişme gösterecek; ayrı ayrı olmayan, aralarında biribirine kenetli bu iki yapılanmış sistemi birlikte aydınlığa çıkaracaktır.

Bu olgulardan birincisinin incelenmesi sosyolojik analizlerdeki bilinçli sübjektifliği az-çok ortadan kaldıracaktır. Öğeler arasındaki bilimsel yasalar gerçek 'şey'ler' gibi; fiziksel şey'lere

ait objektif yasalar gibi objektifleştirilebilecektir. İkincisi ise Lévi-Straus'un 'structuralist' teorilerini biribirine bağlamakta ve bu teorilere objektif bir temel (mesnet) teşkil etmektedir. Bu düşüncelerde belli bir oranda aşırılaştırma (exaggeration) olsa bile, sosyal bilimler için lengüistik alanında elde edilen sonuçların çok büyük önem taşıdığını kabul etmek gerekmektedir.

(b) SESLERİN KAYDEDİLMESİ

Seslerin kaydedilmesi için bugün teyp bandı gibi son derece kolay ve elverişli yöntemler geliştirilmiş bulunmaktadır.

1. *Kayıt* sosyal bilimlerde çok geniş olarak kullanılmaktadır. Şarkıların, müzikal temlerin ve dans müziklerinin bazen de film eşliğinde kaydedilmesi etnologlarla folklor uzmanlarının kullandıkları bir yoldur. Serbestçe akıp giden bir mülâkatta da, mülâkatçının bazı yerleri not etmesi yerine bugün gitgide konuşmanın tümünün banda alınması tercih edilmektedir; bu yol, sorulan sorulara verilen cevapların bütün karmaşıklıklarıyle daha kolay analiz edilmesini sağlamaktadır. Müzik parçalarının, askerî marşların, halk şarkılarının ve vatanseverlik türkülerinin analizi de siyasal bilim için önem taşımaktadır. Siyaset adamları ve siyasal olaylarda rol oynayan kimselerle yapılan hazırlıksız ve samimî mülâkatlar tarih için başta gelen kaynaklardır: örneğin, 14 mayıs 1958 tarihinde General Massu'nun basın toplantısı 13 Mayıs Darbesi'ni anlamakta temel önemi olan bir belgedir; Cezayir' de barikatlarda gazetecilerin kaydettikleri konuşmalar girişilen darbenin habercisi olmuştur.

2. *Gizli kaydetme sorunu.* Bu örneklerde seslerin kaydı, sesi kaydedilenin bilgisi ve izniyle olmaktadır. Fakat minyatür mikrofonlar kullanarak insanların haberi olmaksızın da onların sesleri ve konuşmalarını kaydetmek mümkündür. Bu tür ses kaydının bir üstün yanı vardır: konuşmacının özentili, etrafı etkilemek için yapacağı konuşma yerine gerçek düşünceleri alınmaktadır. Günlük siyasal sorunlar hakkında yapılacak konuşmaların kay-

dedilmesi ise yurttaşların gerçek düşüncelerinin alınmasında çok yararlı olmaktadır. Aynı şey din, ahlâk ve aile sorunları hakkında da söylenebilir.

Bu işlemler, bununla beraber, çeşitli sorunlar yaratmaktadır. Herkese açık yerlerde yapılan kayıt işlemlerinin fazla tehlikeli bir yanı yoktur (kahvelerde, lokantalarda, dükkânlarda, otobüslerde, trenlerde vb.). Bunlar bazı konularda biraz daha fazla bilgi almak isteyen bilimsel araştırmacılar tarafından kullanılırlar ve isim vermeme esasına sıkı sıkıya bağlıdırlar. Fakat aynı ses kayıt işlemlerinin polis devletlerinde de işe yarayabileceğini hesaba katmak gerekir ve bütün devletlerde de bir polis devleti olma eğilimi görülmektedir. Ahlâk açısından bakılacak olursa, gizli yapılan ses kayıtları tartışma götürür bir sorundur ve hatta, bazı bakımlardan, salt bilimsel açıdan bile yerinde bir şey değildir. Dostça yapılan konuşmalar çoğu zaman bir 'oyun' ve rahatlama niteliği taşırlar (özellikle bazı kimselerin arasında) ve ilgili kişilerin düşüncelerini açıklamakta yetersiz kalabilirler; hatta böyle bir amaç bile gütmüyor olabilirler. Bazen de, mülâkatçıyı veya dinleyici kitlesini etkileme arzusunun sebep olduğu sapmalardan daha ciddî sapmalarla konuşmacının sözlerinden onun aslında hiç niyet etmediği anlamlar çıkarılmaktadır. Bir metnin kendi içeriği içinde düşünülüp değerlendirilmesi gerekir.

Yayınlanmamış belgeler sorunu hakkında genel kaynaklar: R. Staveley, *Guide to Unpublished Research Materials*, 1957.

Resmî Fransız Arşivleri hakkında: J. Favier, *Les Archives*, 1959; F. Gogue ve G. Dupeux, *Sociologie électorale*, 1951, ss. 38 ve ardı.

Resmî yayınlar hakkında: E. Brown, *Manual of Government Publications, United States ant Foreing*, New York, 1950.

Özel arşivler ve belgeler hakkında: L. Gottschalk, C. Kluckhohn ve R. Angel, *The Use of Personal Documents in History, Anthropology and Sociology*, New York. 1945; G. ALLPORT, *The Use of Personal Documents in Psychological Research*, New York, 1942; M. JANOWITZ, 'The Systematic Analysis of Political

Biography, World Politicis, 1954; s. 405; W. I. THOMAS ve F. ZNANIECKI, *The Polish Peasant in Europe and America*, 2. basım, 2 cilt, 1927; H. BULMER, *Critiques on Research of the Social Sciences: I. An Appraisal of 'The Polish Peasant'*, New York 1939; C. R. SHAW, 'Case Study Method,' *American Sociological Society: Papers and Proceedings*, c. XXI, 1927.

Basın hakkında: J. KAYSEK, 'La Presse de province sous la IIIe République,' *Revue Française de Science Politique*, 1955, ss. 547-71; M. DUVERGER, F. GOGUEL ve J. TOUCHARD, Les Elections du 2 janvier 1956-1957, ss. 69-130; peryodik olarak *Etudes de Press*, 1948; ve *Centre de documentation*, Paris. Siyasal Bilim Enstitüsünce, Paris.

Edebiyat hakkında: I. HOWE, *Politics and the Novel*, New York, 1957; R. ESCARPIT, *Sociologie de la litterature*, 1958.

İstatistik hakkında: A. PIATER, *Statistique et observation économique*, 1960; H. GUITTON, *Statistique et methodes d'observation économique*, 1959.

Teknoloji ve araç, âlet incelemeleri hakkında: A. LEROI-GOURHAN, *Milien et techniques*, 1955, L. MUMFORD, *Technics and Civilization*, 1934; M. GRIAULE, *Méthode de l'ethnographie*, 1957; P. SAINTYVES, *Manual de folklore*, 1936.

Lengüistik hakkında: N. TROUBETZKOY, *Principes de phonologie*, 1949; R. JACOBSON ve M. HALLE, *Fundamentals of Language*, The Hague, 1956; M. COHEN, *Pour une sociologie du langage*, 1956; C. LEVI-STRAUSS, *Anthropologie structurale*, 1958.

Kesim II. Belgelerin analizinde yöntemler

Bir belgenin okunması onun gerçek anlamını çıkarmaya yetmez. Birçok durumda, belgelerin değerini tayin etmek, doğruluk derecesini ve gerçek anlamı ile önemini kavramak için yerinde ve doğru kurallara uygun bir şekilde okuyabilmek gerekir.

Kimi durumlarda isè belgeler o kadar çok sayıda olur ki özel analitik işlemler gerekir.

Genel olarak belgelerin analizinde iki tür teknik vardır: birincisi, metinden veya tarihten yararlanarak yapılan klasik yöntemlerdir; ikincisi, yeni olan kantitatif yöntemler. Son yirmi - otuz yıldır Birleşik Amerika'da geliştirilen muhteva tahlili bu yöntemlerden biridir. Bunlar arasındaki fark, ilerki sayfalarda yapılacak olan yoğun dolaysız gözlem ile yaygın dolaysız gözlem arasındaki farka benzetilebilir. Klasik yöntemler yoğunlamasınadırlar; bunlar derinliğine analize dayanırlar. Kantitatif yöntemler ise yaygındırlar; bir yığın belgeden yararlanarak ana hatları ve temel görünümleri saptamaya çalışırlar.

1. KLASİK YÖNTEMLER

Belgelerin analizinde, çoğu kez bilincinde olmadan, belge analizlerinde klasik yöntemleri kullanırız. Bir gazeteyi, siyasal bir kitabı, bir seçim afişini veya seçim sonuçlarını okuyan biri kendi önyargılarının onaylanmasını değil, fakat objektif olarak enformasyon aradığı için bu belgeleri okuyup inceler. Bu yöntemlerin başlıca özelliklerini ve değişik şekillerini görmekte yarar vardır.

A. Klasik yöntemlerin başlıca özellikleri

Bu yöntemler esas itibarıyle edebiyat ve tarih eleştiriciliğinden çıkarsanmışlardır. Bu yöntemler belgelerin hem içsel hem de dışsal analizlerinde fakat daha çok ilkinde kullanılmaktadır. Belgelerin anlam ve öneminin saptanmasına yardım eden ikincisi, yazık ki, bazen ihmale uğramaktadır.

(a) İÇSEL ANALİZ

Kantitatif yöntemlerden farklı yanları gösteren ana özelliklerle sınırlı kalacak olursak, diyebiliriz ki, içsel analiz rasyonel bir temele dayanan sübjektif bir analizdir.

1. *Rasyonel taban.* Klasik yöntemlerle yapılan analizler entellek-

tüel bir işlemdir. İncelemede ele alınan bir belgenin önce esas temleri saptanmakta, bu temlerle ikinci derecedekiler arasındaki bağıntılar saptanmakta ve belgedeki fikirler araştırılmaktadır.

Tabiatıyle, analizdeki rasyonel içerik değişik olabilmektedir. Edebiyat eleştiriciliğinde başlıca iki tiple karşılaşılmaktadır: eserin tümünün bıraktığı etkiyi saptamayı amaç edinen empresyonist eleştiricilik ile, daha çok, mantığa dayanan rasyonel eleştiri. İkisi arasındaki farklılık, çoğu kez bu ikincisine benzeme eğilimi gösterirse de, belgelerin sosyolojik analizine benzetilebilir: fakat rasyonel analiz hem sezgiden hem de «zekice» düşünebilme yeteneğinden yararlanır. Empresyonist açıdan eleştiricilik bir çeşit bilinçli olmayan rasyonel analizi de gerekli kılar. Bu iki yöntemle kantitatif yöntemler arasındaki temel farklılıklar, ikincisinin cümlecikler içindeki kelimeleri tek tek incelemesi, cümlecikleri de cümleler içinde kendi başlarına ele almasıdır.

Rasyonel olma özelliğini göstermek için, bir belgenin uzun olması yüzünden analiz işleminin parçalara ayrılması gerektiğinde bu yöntemin belgedeki doğal bölünmeleri kullanması belirtilebilir. Bu bakımdan, klasik analizin organik olduğu söylenebilir. Kantitatif yöntemler, özellikle muhteva tahlilleri değişik işlemlere (süreçlere) dayanırlar ve çoğunlukla belgeyi yarı-mekanik bir şekilde bölerek incelerler. Aralarındaki fark şöyle bir latife ile de gösterilebilir: klasik analiz yöntemleri bir tavuğu (kendi organik) parçalarına bölecek şekilde kesmeye, kantitatif yöntemlerse bir sosisi rasgele dilim dilim kesmeye benzer.

2. *Sübjektif olma özelliği.* Bir metnin içeriği onu inceleyen kimse tarafından yorumlanmaktadır. Bu işi yapan kimsenin çok tarafsız kalabilmesi, kişisel tercihlerinden ötürü meydana gelebilecek sapmalara meydan vermemesi gerekir. Bu konuda belirli derecede bir 'objektiflik' sağlanabilir. Sorun maddî bir olgu hakkında bilgi toplama sorunu olduğu sürece (tarihler, istatistikler, vb.), analiz de, kelimenin bilimsel anlamıyle olduğu kadar objektif olabilir— sonuçlar bir araştırmacıdan diğerine değişmez. Fakat işin içine

yorumlama işi girer girmez sübjektiflik sorunu ile karşılaşılmakta; yorumlayan araştırmacının kişisel taraflılıkları önemli bir öğe olmaya başlamaktadır. Yorumcunun olağanüstü usta olması halinde bu durum bazen bir üstünlük sağlamakta, fakat sağlanan bu üstünlük (normal yetenekteki yorumlayıcıların ister istemez karşılaşacakları) dezavantajları telâfi edecek kadar da olmamaktadır. En büyük ve en önemli güçlük gerçek anlamın bozulması, saptırılmasında değil, fakat klasik yöntemlerle yapılan belge analizlerinin birkaç sonucunun kolektif olarak kullanılmasında karşılaşılmaktadır.

Sadece bu açıdan bile bakıldığında kantitatif yöntemler önemli bir incelemeyi temsil etmektedir. Bunlar, her ne kadar istiyorlarsa da, yüzde yüz objektif olabilmiş değillerdir. Fakat ne olursa olsun, bu konuda, klasik yöntemlerden çok daha ileri gidebilmişlerdir. Bu yöntemlerin kolektif çalışmalarda ve takım araştırmalarında diğerlerinden daha kullanışlı olmaları da bundandır. Bu yöntemler yaygın yöntemlerdir; analiz biraz daha az hassas olmakla beraber kapsadığı alan itibarıyle daha geniştir.

(b) DIŞSAL ANALİZLER

Klasik yöntemlerde, hakikîliğini anlayabilmek için bir belgenin kendi içeriği içine yerleştirilerek değerlendirilmesine büyük önem verilir. Klasik yöntemler belgenin ne gibi etkilerde bulunduğunu da sezmek, anlamak çabası içindedirler. Klasik yöntemler, bu bakımdan, belgeleri tecrit edilmişlik durumu içinde inceleyen kantitatif yöntemlerden farklıdırlar.

1. *Bir belgenin içeriği.* İçerik kelimesi burada geniş anlamda kullanılmaktadır. Terim burada sadece incelenen belgenin de bir parçası olduğu belgeler koleksiyonunu değil, fakat sözkonusu belgenin meydana geldiği ortamla ilgili koşulları da ifade etmektedir. 'İnsan, ortam ve zaman' şeklindeki eski edebiyat eleştirisi ilkesi genel olarak klasik yöntemler için de geçerlidir.

Gerçekten de, genel uygulamaları bakımından taşıdıkları-

önem edebiyat eleştiriciliğindeki öneminden daha büyüktür. Bir şiir, bir roman, ne olursa olsun, başlıbaşına bir eserdir ve beşerî, sosyal ve tarihsel içeriğinden ayrı olarak edebî bir değer taşırlar. Tersine, sosyal bilimlerde ise muhteva belgenin kendisi kadar önem taşır. Belgenin anlamını ve önemini aydınlığa çıkarıp görünür hale sokan, hakikî olduğunu gösteren ve gerçek anlamının saptanmasını sağlayan (belgenin) muhtevasıdır. Sosyal bilimlerde 'background' enformasyonun büyük önemi vardır. İnsan, yazar Stendhal'in bir romanını kendinden geçercesine derinliklerine dalıp okuyabilir, fakat ondokuzuncu yüzyıl tarihini bilmeyen birisi oturup da 1830 seçim programlarını okuyamaz. Bir kere daha belirtelim ve vurgulayalım ki, sosyal bilimlerde çalışacaklar için genel kültür vazgeçilmez bir şeydir.

2. *Bir belgenin etkililiği.* * Bu başlıktan sonra, sadece maddî olguları içeren belgelerle diğer çeşitli belgeler arasında bir ayrım yapmak gerekmektedir. İstatistikî bir belgenin doğru analiz edilebilmesi için kamuoyu üzerindeki etkililiğini bilebilmek gerekli değildir; bu etki ayrı olarak incelenebilir. Fakat ikinci kategoride yeralan belgeler için, bu belgelerin etki ve sonuçlarının analizi ile içsel analizleri biribirinden ayrılamaz.

Hangi olay olursa olsun, önemli olan gerçek etki değil, umulan ve tasarlanan etkidir; umulan ve tasarlanan hedef değil erişilebilen hedeftir. Bir belgenin anlamını, önemini ve hakikîliğini (iç derinliğini) anlamak için ilgili belgeyi meydana getiren kimse veya kuruluşun tasarladığı etkinin de bilinmesi gerekir. Kime hitap ettiği bilinmezse mektuplar tahlil edilemez; söylevler kime seslenildiği bilinmezse, gazeteler okuyucularının ne tip kimseler oldukları bilinmezse tahlil edilemezler.

B. Klasik yöntemin çeşitli türleri

Belge analizinde kullanılan yöntemlerden hiç biri sadece sosyal

* Metinde «influence» terimi ile karşılanıyor; tesir, etki, nüfuz anlamlarına gelmektedir. (çev.)

bilimlere ait değildir. Sosyal bilimler çoğu kez, kendi dallarına göre uyumlandırılmış ve duyarlılaştırılmışsa da tarihsel analizlere benzer yöntemler kullanırlar. Sosyolojik analiz yöntemleri diye ayrı bir şeyden sözedilebilir ama bu genel karakterde ve sosyolojinin dışındaki alanlarda kullanılmaktadır. Bazı belgeler için özelleştirilmiş yöntemler; örneğin, yargısal ve psikolojik yöntemler kullanılır.

(*a*) GENEL YÖNTEM

Daha önce söylendiği gibi, bu yöntem, esas itibarıyle, tarihsel yöntemden türetilmiştir. Burada iki tip belgenin biribirinden ayrılması gerekir: bazı olaylar veya olgular hakkında bilgi verenler ve, bir bakıma kendileri bir olgu olanlar. Birincisi için, kendisinin de içinde yeraldığı olaylar hakkında bir politikacının yazdığı anılar veya haber ajansının bültenleri gösterilebilir. İkinci tip belgeler için de bir seçim afişi, mecliste yapılan bir konuşma ve bir parti programı gösterilebilir; burada belgenin bizzat kendisi bir sosyal olgu niteliğitaşımaktadır. Bu fark (ki metodolojik bakımdan önemlidir) basınla ilgili çalışmalardan sözederken belirtilmişti.

1. *Tarihsel analizin işlemleri.* Özellikle birinci kategorideki belgelerde kullanılır. Burada karşı karşıya kalınan sorunlar, gerçekte, kendi önlerindeki metinleri inceleyen tarihçilerin karşı karşıya olduklarıyle aynıdır. Birinci sorun belgenin hakikîliği sorunudur. Belgenin hakikî olduğuna ne derece inanılabilir? Taklit veya sahte bir belge midir? Bu sorun eski tarih çağları için güç bir sorun olmakla beraber yakın tarih ve çağdaş tarih için (ki siyasal bilimin dallarından biridir) fazla güçlüğü kalmamıştır. Belgelerin büyük çoğunluğunun hakikîliği tartışma konusu bile yapılmaz: yapıldıktan sonra da, çağdaş bir belgenin hakikî olup olmadığını anlamak da eski tarih çağlarına ait belgelerinkini saptamak kadar zordur. Kapalı tutulan arşivler tarihçiler için sözkonusu olmayan bir güçlük yaratmaktadırlar; elli yıl kapalı tutulmayı öngören yasa yüzünden arşivlerden yararlanma sorunu çözümlenememiştir.

İkinci sorun belgenin gerçekleri aslına uygun şekilde yansıtıp yansıtmadığı sorunudur: belge olay veya olguları ne dereceye kadar aslına sadık bir şekilde yansıtmaktadır? Bu iki etmene bağlıdır: belgeyi kaleme almış bulunan yazarın olayların aslını bilebilmekteki şanshlığı veya şanssızlığı, ve aynı yazarın olayları yansıtmakta dürüst kalıp kalmadığı. Tarihçilerin (bu konularda) göstermek zorunda oldukları dikkat ve ihtiyatlılık sosyologlar için de geçerlidir. Diğer yandan unutulmamalıdır ki, siyasal tutkular güçlü şeylerdir ve en dürüst insanların bile olayların anlatımını gerçeklerden uzaklaştırıp saptırmalarına yolaçabilmektedirler. İkinci elden belgeler ise, bu belgelerin nereye dayandığı bilinmiyorsa, kuşku ile karşılanmalıdır. Bazen birinci elden anlatımların da kuşkuyla karşılanması gerekmektedir. Olaya tanıklık eden birinin bilerek yalan söylemesi gerçeklerin saptırılması bakımından yetersiz bir gözlemcinin olumsuz etkisi kadar önem taşır. Bu bakımdan (incelenen bir olay hakkında), özellikle güvenilir sayılan bir tanık olmadıkça, değişik tanıkların anlatımlarının biribiri ile karşılaştırılması gerekir.

2. *Sosyolojik analiz işlemleri*, tarihçilerin ikinci elden belgeler için kullandıkları işlemlerin yetersiz yanlarını pekleştirerek onların gördüğü işi görürler. Teorik olarak, belgelerde hakikî olup olmama sorunu her zaman için sözkonusudur. Örneğin bir seçim afişinin veya bir parti programının hakikî bir belge olup olmadığı her zaman bir sorundur, ama pratik olarak genellikle çözümü kolay bir sorundur. Bir seçim programının 'doğru' olup olmaması sözkonusu olamaz, çünkü böyle bir belge 'doğruyu' ortaya koymaktan çok belirli yönde bir etkide bulunmayı amaç edinir. Bu noktada tarihsel analizin ikinci yanı zaten bir anlam taşımaz. Ne var ki, bu tür belgelerin 'sosyal haberleşmenin' tüm sürecinin içeriği açısından ele alınmaları; belgelerin kökenlerinin, anlamlarının, yapmak istedikleri etkilerin, fiilen yapabildikleri etkilerin vb. de incelenmesi gerekir.

Bu tür belgeler üzerinde yapılacak sosyolojik analiz yöntem-

leri bugün (özellikle Birleşik Amerika'da) geliştirilmiş bulunmaktadır. Enformasyon biliminin* öncülerinden biri olan Paul Lazersfeld bu konudaki temel sorunu şöyle özetlemektedir: 'Kim, neyi, kime söylüyor ve etkisi ne oluyor?' Yaratılmak istenen etki ile sağlanabilen etkiyi biribirinden ayırt edebilmek için bu iyi bir tanımdır.

(b) ÖZEL YÖNTEMLER

Bazı tür belgelerin incelenmesi ise hukuk, psikoloji ve matematikteki analizleri gerektirir.

1. *Hukuktaki analiz* (yöntemi) uluslararası anlaşmalara, anayasa metinlerine, kanunlara, kararnamelere, tüzüklere ve diğer hukukî metinlere uygulanır. Aynı yöntem, biraz daha dikkatli bir şekilde, yarı hukukî metinlerin analizinde de kullanılır — parti tüzükleri, sendika ve dernek yasaları vb. Burada hukuktaki analiz yöntemi çok genel olarak özetlenecektir.

İlk olarak, bu analiz hukuk sözlüğünü bilmeyi gerektirmektedir. Hukukta kullanılan her kelimenin son derece belirli bir anlamı vardır, en küçük bir anlam yanlışlığı gülünç denecek kadar yersiz yanlışlara yolaçar. İkincisi, hukuktaki analiz yöntemi çoğu defa 'hukukî kategoriler' denen genel kavramlar sınıflamasına dayanır (örneğin, hükmî şahıs, yasama erki gibi). Her bir hukukî kategori çok kesin ve belirli tek bir anlama gelir ve sıkı sıkıya kurallara bağlı bir yapısı vardır. Hangi kavramın hukukî (kavramlar) kategorisine girdiğini kararlaştırabilmek çok büyük önem taşır.

Kategoriler ise kendi aralarında 'hukukî yapılar' denen grupları teşkil ederler. Kullanılan yöntem tipik yargı muhakemesidir. Somut kurallardan yola çıkılır ve her kategoriye uygulanabilecek bu kurallardan hareketle belirli bir kategori grubunun

* Amerikan sosyal bilimlerinde kullanılan şekliyle 'haberleşme bilimi: communication science' için kullanılıyor. Bugün bu terim tutunmuştur. (çev.)

temel özelliklerini gösteren ilkeler saptanmaya çalışılır. Bu ilkeler, daha sonra, benzetme yoluyle diğer kategoriler için (ki bunlar henüz ilkeler, daha sonra, benzetme yoluyle diğer kategoriler için (ki bunlar henüz açıklanmış değillerdir) çıkarılacak kuralların elde edilmesinde kullanılırlar. İşte bu şekildedir ki toplumlar ve dernekler için bir hükmî şahsiyet teorisi geliştirilebilmiştir. Bu tarz usavurma (muhakeme) tariflerle, varsayımlarla yapılan ve eskiden beri bilinen muhakeme tarzları ile birlikte yapılmalıdır. Hukuk kitaplarında bununla ilgili çok örnek vardır.

Hukuk tekniğiyle ilgili bilgi, özellikle anayasa hukuku ve idare hukuku ile ilgili teknik bilgiler (kezâ sosyal hukuk, dernekler ve birlikler hukuku ve ceza hukuku ile ilgili olanları da sosyal bilimler ve özellikle siyasal bilim için önemli bilgilerdir. Bir siyasal bilimci, çoğunun inandığının tersine, hukuk analizi tekniğini küçümsemez. İncelenen konuya uygun düşen diğer tekniklerle birlikte bu tekniğin de kullanılması gerekir.

2. *Psikolojik analiz*. Sosyal psikologlar kişisel belgeler üzerinde çok sayıda psikolojik analiz çalışması yapmışlardır. Bu konuda kullanılan temel süreçleri G. W. Allport ayrıntılı olarak açıklamış bulunmaktadır. Ona göre, otobiyografiler, mektuplar, özel hatıralar, edebiyat ve sanat eserleri kişisel belgeler arasında yer almaktadır: psikiyatrisler önlerindeki hastanın hastalığını teşhiste hangi teknikleri kullanıyorlarsa bu belgelerin analizinde de aynı teknikler kullanılmaktadır. Analizde belgelerin yazarı merkez olarak kabul edilir ve eserinde yazarın kişiliğinin çeşitli yanları incelenir.

Bu belgelerin, yazarlarının belirli siyasal ve sosyal olaylar hakkındaki tutum ve kanaatlarını incelemek için de kullanılması mümkündür. Buna geniş alanda (sıradan insanlarla ilgilenildiğinde) kamuoyunun belirli yanlarını incelemek için, dar alanda, ama yoğun bir şekilde sosyal seçkinlerin, siyaset hayatındaki önemli kişilerin ve iktidar sahiplerinin tutumlarını ortaya koymak için de başvurulabilir. Birincisi II. Dünya Savaşı sırasın-

da Birleşik Amerika'da yapılmıştır: sivil Almanların yazdığı mektuplardan ele geçirilenler incelenerek stratejik bombardımanlara karşı Alman halkının ne gibi tepkilerde bulunduğu araştırılmıştır (Dr. Herbert Hyman, 1944). 1930 yılında Stouffer yasaklara karşı beslenen tutumları ortaya çıkarmak için 238 adet biyografi üzerinde bir inceleme yapmıştır. Bu çalışmada varılan yargı ve yapılan değerlendirmeler, daha sonra, incelenen kimseler üzerinde yapılan dolaysız analizlerden bulunan sonuçlarla karşılaştırılmış ve bu iki yöntemin sonuçları arasında bulunan .96'lık bir korrelasyon yöntemin geçerli olduğunu göstermiştir.

3. *İstatistikî belgelerin analizi.* Belgelerin analiz edilmesinde kullanılan kantitatif yöntemler ilerde ele alınacaktır: burada, sadece belirli bir kategoriye giren belgelerin, istatistikî belgelerin analizinden sözedilecektir.

Diğer bütün istatistik çalışmalarında kullanılan matematiksel işlemler burada da kullanılmaktadır. Sosyal bilimlerdeki istatistiklerin, biraz daha zayıf olmaları dışında, salt kendilerine özgü bir özellikleri yoktur. Bu bakımdan, sonuçlara varıldığında bu sonuçların, aslında zayıf olduğu halde, gerçekteki miktarları tam aksettiriyormuş gibi görünebileceklerini unutmamak gerekmektedir. Örneğin, çoğu defa, korrelasyon katsayılarının hesaplanması yerine bir şema üzerinde belirli noktaların işaret edilmesi tercih olunmaktadır. Sosyal bilimlerde iki kategori istatistik vardır. Birincisi kanaat yoklamalarına, belgelerin tasnif ve tetkikine dayanır ve eğilimleri, tutumları ifade etmeyi amaçlar: dayandıkları olguların mahiyetleri icabı, bu kategoriye giren istatistikler fazla «sağlam» olamazlar. İkinci kategorideki istatistikler, gerçek anlamıyle ölçülmesi mümkün şey'leri temel aldıkları için, diğer bilimlerdeki istatistıkler kadar sağlamdırlar: örneğin, seçim istatistikleri, yasama organlarının siyasal terkibi vb.

Matematikî yöntemlerin sosyal bilimlerdeki kullanımının incelendiği son bölümde istatistikî analizler kısaca özetlenecektir. Bu konuda tartışmalar hâlâ devam etmekte; ancak yavaş ya-

vaş eski yoğunluğunu kaybetmektedir. Matematiksel teknikler, diğer bilimlere olduğu kadar sosyal bilimlere de çok hassas ve güçlü bir analiz aracı sağlamaktadırlar. Fakat bu tekniklerin, temel verilerin hatalı olduğu alanlarda kullanılmamaları gerekmektedir.

2. KANTİTATİF YÖNTEMLER

Son yirmibeş yıl içinde, klasik yöntemlerin yerine geçmeyi değil de, onların bazı noksan yanlarını tamamlamayı amaç edinen kantitatif analiz yöntemleri geliştirilmiş bulunmaktadır. Bu yöntemlerin üstün bir tarafları vardır: objektif olmaları. Bu yöntemler metinlerin yorumlanmasındaki sübjektif öğelerin ayıklanması ve yorumlayıcının kişiliğinden özgür bir yorumlama yapılabilmesi için kullanılmaktadırlar. Bu yöntemlerin uygulamalarında belgeler bir araştırmacı grubu tarafından incelenebilmekte ve hesap makineleri de kullanılabilmektedir.

Kantitatif yöntemlerin sırtlarındaki kambur, inceledikleri belgeleri (organik bir esasa dayanmaksızın) parçalara ayırmaları; metinde fikirlerin işleniş ve bağlanışlarını, aralarındaki ilintileri gözönünde tutmamalarıdır. Bu yöntemler rasyonel ve 'organik' klasik yöntemlerin yerine çok daha yapay mekanik analizleri getirmek istemektedirler. Fakat rasgele bir genelleme yapmak da yanıltıcı olacaktır. Metinlerin kantitatif analizinde kullanılan yöntemler bugün bile 'yetişme' dönemindedirler: bu yöntemle ve IBM makineleri kullanarak yapılan bazı ilk çalışmalar bile önemli sonuçlar vermişler ve klasik yöntemlerde görülmesi güç denecek bir duyarlılık ve sağlamlık göstermişlerdir.

Kantitatif yöntemler de iki kategoride toplanırlar. Birisi, daha çok kelime hazinesi, ifade üslubu ve tarzının incelenmesinde kullanılanları içerir: bu kategoriye 'kantitatif semantik' denebilir. Diğeri ise kelimelerin anlamlarının incelenmesinde kullanılır ve 'muhteva tahlili' adını alır. Bunlara ilişkin terminoloji henüz kesinleşmemiştir ve bu konuda değişik terimler

de kullanılmaktadır. Ayrıca, birçok noktalarda bu iki kategori biribiriyle iç içe bir konumdadır.

A. Kantitatif semantik

Bu metot bir metindeki kelimelerin sayılması, cümlelerin çeşitli kısımlarına (fiiller, isimler, sıfatlar vb.) göre sınıflanmasına, kelimeler arasındaki bağlantıların matematiksel yollarla hesaplanmasına, yazarın üslubunun özelliklerinin analiz edilmesine, metindeki noksan gözüken kelimelerin bulunmasına ve (metindeki) boşlukların tamamlanmasına dayanır.

Kantitatif semantiğin, sosyal bilimleri doğrudan doğruya ilgilendirmeyen diğer yanları üzerinde burada durulmayacaktır. Burada, yöntemin sosyal bilimlere uygulanışını göstermek için, bu yönteme dayanan bir araştırma yapılacak olduğunda gözönünde tutulması gereken bazı önemli noktalar üzerinde durulacaktır.

(a) ALIŞILMIŞ KELİME HAZİNESİ İLE KARŞILAŞTIRMA

Dil bir iletişim aracıdır. Konuşma edimi, işitenlerce anlamlandırılabilecek sözlerin; o nedenle de, herkesçe kullanılan sözlerin kullanılmasını öngörür. Her yazar herkesçe kullanılan bu kelimelerden bazılarını diğerlerine tercih eder ve bunları kullanır: belirli bir yazarın belirli kelimeleri kullanma sayısı, topluluktaki diğer insanların aynı kelimeleri kullanma sayısı ile bir değildir. Kelime kullanımındaki sıklığın farklı oluşu yazarın üslubundaki orijinalliği oluşturur ve bu sıklık istatistiksel yöntemlerle incelenebilir.

1. *Genel analiz ilkeleri.* Prensip olarak bir yazarın belirli kelimeleri kullanma sıklığı ile aynı kelimelerin genel olarak toplumdaki kullanım sıklıklarını karşılaştırma yöntemi çok basittir.

İlk yapılacak iş toplumda ilgili kelimelerin ne derece sık kullanıldığını göstermek için metodik bir sayım yapılır. Bu konuda bazı temel çalışmalar yapılmış ve tamamlanmış bulunmaktadır. Örneğin, Eğitim Bakanlığı 1954 yılında 'temel' konuşma

dilini (Fransızca) saptamak için yapılmış bir araştırmanın sonuçlarını yayınlamıştır. Bu araştırmadan daha önce, yazı dili (Fransızca) için iki belge hazırlanmıştır: Wisconsin Üniversitesinden V. A. C. Henmon'un 1924 yılında ve G. E. Van der Beke'nin 1929 yılında hazırladıkları kelime listeleri. Birincisi 400 bin kelimelik, ikincisi ise 1 milyon 200 bin kelimelik olmuştur. Van der Beke'nin çalışmasında Balzac, Musset, Bergson, Proust, Paul Morand vb. gibi yazarların eserleri üzerinde yapılan sistematik analizlere dayanılmıştır — toplam olarak 33 roman, 13 piyes, 16 tarih ve eleştiri kitabı, 13 bilimsel ve felsefî eser, 14 gazete ve periyodik. Kelimelerin kullanım sıklığı ve sözcük parçacıkları bu tür çalışmalarla ortaya çıkarılabilmektedir.

Bir yazarın üslubu da tarif edilebilmektedir: eserlerinden örnekleme ile alınan bölümlerdeki kelimelerin kullanım sıklığı ve sözlerinin parçacıkları aynı kelimelerin o dildeki normal (genel) kullanım sıklığı ve normal dildeki sözlerin parçalara ayrılış şekliyle karşılaştırmak buna yetmektedir.

2. *Yöntemin değeri.* Bazıları bu yöntemin, elde edilmesini sağladığı sonuçlar açısından bakıldığında, gereğinden fazla zahmetli bir yöntem olduğunu ileri sürmektedirler. Bugün için bu görüş doğrudur, fakat bu konuda yerinde ve doğru bir hüküm verilemez; bu yöntemin henüz yeterince kullanıldığı söylenemez; yöntem böyle bir yargıya varmak için henüz çok az yerde kullanılmıştır.

Bu yönteme karşı ileri sürülen çok daha ciddî bir eleştiri, karşılaştırmada temel alınan 'günün yaşayan kelime hazinesi' teriminin anlamca kesinlikten uzak oluşudur. Birbiri arasında yüzyıllık zaman aralıkları olan Balzac ile Paul Morand'ın ve Michelet ile Bergson'un aynı düzeye konulması bu konuda örnek gösterilebilir. Aynı durum gazetelerin kullandığı sözlük ile şiirde, felsefede vb., kullanılan sözlüğün birbirine karıştırılması için de geçerlidir. Belirli bir zaman kesiminde sadece tek bir tane «sözlük» değil, toplumda kulanılan çok sayıda «sözlük» görülmektedir. Söz dilindeki sözlük ile yazı dilindeki sözlük, roman

türündeki sözlük ile gazetecilik dilindeki sözlük vb. Bu bakımdan, her eserin ancak kendi belirli tipindeki sözlük ile karşılaştırılması gerekmektedir. Diğer yandan, hangisi olursa olsun, sözlükler hızla değişmektedirler: bu yüzden, sözlükler için yapılan istatistikî listelerin belirli zaman kesimlerine ait olacak şekilde yapılmaları ve incelenecek eserlerin de kendileriyle ilgili dönemlere ait sözlük listelerine göre değerlendirilmeleri gerekmektedir.

Sosyal ve siyasal sözlük konusunda da ilgi çekici çalışmalar yapılabilir. Bir genel seçimle ilgili olarak *Barodet* üzerinde yapılacak bir inceleme belli bir dönemin siyasal sözlüğünü ortaya çıkarabilir; bir siyasal partinin kullandığı siyasal sözlük seçim bildirilerinin incelenmesiyle gözler önüne serilebilir. İkisi arasında yapılacak bir karşılaştırma ilginç bir karşılaştırma olabilir. Aynı çalışmanın değişik dönemlerde uygulanması ise siyasal sözlüğün nasıl bir evrim geçirdiğini anlamakta yararlı olabilir. Benzer çalışmalar *Resmî Gazete*'yi kullanarak da yapılabilir. Konuşmaların (elektronik yollarla) kaydedilmesi ise sosyal sınıfların, bölgelerin vb. kelime hazinelerini analiz etme olanağını sağlamış bulunmaktadır. Bu yöntemlere dayanarak sayısız denecek kadar çok araştırma projesi hazırlama olanağı vardır.

(b) METNİN İÇSEL ANALİZİ

Bu yöntemde metnin dışında kalan hiç bir şey ele alınmaz; değerlendirmede gözönünde tutulmaz.

1. *Genel analiz ilkeleri.* Analiz bir metnin içindeki kelimeleri günlük hayatta kullanılan sözlükle karşılaştırma konusunda özetle söylenenlere benzetilebilir. Örneğin, yazarın kullandığı kelimelerin genel bir endeksi ve bunların kullanım sıklığı çıkarılıp hazırlanarak incelenen yazarın düşünceleri aydınlatılabilir. Hatta daha da ileri gidilebilir ve her kelimenin nasıl bir içerik içinde kullanıldığı; diğer bir deyişle, birden çok kelimeler arasındaki uygunluk (concordance) incelenebilir ve her uygunluğun sıklık derecesi (frequency) tespit edilebilir. Kelimelerin ve cümlecikle-

rin uzunluğu ve ritmi de gene bu yolla saptanabilir. Bir eserin üslubu da, son derece doğru bir şekilde ortaya konulabilir.

Yöntem matematiksel işlem ve süreçlerden yararlanmak ve bunları geniş ölçüde kullanmayı mümkün kılan elektronik hesap makinelerinden istifade etmek üstünlüğüne sahiptir. Bu makineler olmaksızın bu yöntemle hiç biriş yapılamazdı. Aquines'li Aziz Thomas'yı inceleyen bir İtalyan Cizvit papazı olan Peder Busa şöyle demektedir: '*Summa contra gentillos*'yu, bildiğimiz eski tip delikli kartlarla çalışan makinelerle işe başladıktan sonra, 1951'de, iki yılda bitirebilmiştim. Bugün *IBM 705* ile bu iş sadece birkaç ayımı almaktadır. Ama bunlar olmadan yapsaydım, aynı işi bitirmeye ömrüm yetmezdi.'

2. *İşlemin değeri.* Metni analiz ederken elektronik gereçler ve cihazlar kullanan kantitatif yöntemlerle son derece önemli ve anlamlı sonuçlar elde edilebilir. Bu yöntemlerle bir yazarın düşünceleri imkânsız denecek kadar hassas ve doğru bir şekilde incelenebilir. Sosyal bilim dallarından olan *ideolojiler tarihinde* ise bu yöntem özel bir önem taşımaktadır.

Bu yöntemde yorumlayıcı kişinin sübjektif reaksiyonları da etkisiz kılınabilmektedir. Keza, elektronik beyinlerin 'bellekleri' insan belleğinin hatırlayamayacağı derecede incelenen bir eserin en küçük ayrıntısına varıncaya kadar her şeyini hatırlayabilmekte; elektronik beyin eserdeki ayrıntıları eserin tümü ile ilgili olarak oranlı bir şekilde belleğinde tutabilmektedir. Peder Busa bu konuda da şunları yazıyor: 'Bir yazarın düşüncelerine nüfuz edebilmek için, yazarın kullandığı terimlerin ve kullanılış tarzlarının çok yakından incelenmesi gerekmektedir. Yorumlama bir çeşit çeviri işidir ve bu nedenle de bir çeşit aslına uzak düşme kaçınılmaz olmaktadır. Dürüst ve çok dikkatli bir şekilde, felsefî bir yoklamayla işe başlamak, her şeyden önemlisi de, genel olarak kullanılan kelime hazinesini ortaya çıkarmak ve böylece aslına ters düşen yanlış anlamlandırmaları en aza indirmek gerekiyordu. Elektronik beyin bu işi umulmadık derecede bir etkinlikle başarmış bu-

lunuyor (birkaç yıl içinde kimsenin buna kuşkusu kalmayacaktır).'

Kantitatif analiz yöntemi ünlü *Ölü Deniz Yazıtları*'ndaki noksan pasajların yeniden ortaya çıkarılması için de kullanılmıştır. Metnin mevcut kısımlarına göre kelimelerin kullanım sıklığı ve kullanım peryodu tespit edilmiş, tüm metindeki kelime eşleme ve birlikleştirmeleri tesis olunmuş, daha sonra da elektronik beyinden noksan pasajların (aslının) ne olabileceğine dair 'öneriler' elde edilmiştir. Bu işlem bugün elimizde bulunan kısımlardan bazı kelimeler sanki yokmuş gibi farzedilerek sınanmış ve elektronik beyin hiç bir hata yapmaksızın, cümlecikler içinde yeralan ve ardı ardına gelen beş kelimelik (sözde) noksanları tamamlayabilmiştir. Aynı işlem, Aziz Markos'un *İncil*'inden daha eski olan ilk üç kutsal kitaptaki* noksanlar için de kullanılmıştır.

B. Muhteva tahlili**

Muhteva tahlili kantitatif semantiğin basitleştirilmiş özel bir biçimidir. Bu yöntemle elde edilecek olan sonuçlar yukarda belirtilenlerden çok daha yapaydır, ama bu yöntem kullanım bakımından daha kolaydır. Muhteva analizi metnin üslubu ile fikrî içeriğinden daha çok ilgilenir. Fakat bu ayrım da yapay bir ayrımdır, çünkü kelimeler de fikir ifade etmektedir. Görüldüğü gibi, kantitatif semantikte elektronik beyinlerin kullanılması felsefî çalışmalarda bile daha doğru bir şekilde fikir analizleri yapılmasını mümkün kılmıştır. Fakat muhteva tahlilinin özelliği analiz ettiği bilimlerin genellikle kelimeler değil anlamlar (eşanlamlar veya benzer anlamlarda olup da bir kategoride gruplaşan kelimeler) ile temler ve bütün bir halde cümlecikler olmasıdır.

* Metinde 'synoptic gospels' diye geçiyor. Matta'ya, Markos'a, Lukas'ya ve Yuhanna'ya göre olmak üzere bugün dört çeşit *İncil* vardır. 'Gospel' kelimesi eski köklerinden türedikten sonra şekil değiştirmiş bir kelimedir: anlamı 'Tanrıya veya İsa'ya ve öğretisine ait iyi hikâyeler' şeklinde özetlenebilir. (çev.)

** 'Content analysis' teriminin yeni karşılığı 'içerik irdelemesi' olsa gerektir. Fakat sosyal bilimlerle uğraşanlar arasında 'muhteva tahlili' terimi daha yaygın olarak kullanıldığından burada da eski karşılığı kullanılmıştır. (çev.)

(a) MUHTEVA TAHLİLİNİN ÇEŞİTLİ BİÇİMLERİ

Muhteva tahlilindeteknik süreçlerin çeşitleri ilerde ele alınacaktır. Burada, yöntemin mahiyetini aydınlatmak için birkaç ana farklılık belirtmekle yetinilecektir.

1. *Analiz edilen materyale göre farklılık.* Muhteva tahlili, başlıca, yazılı metinler üzerinde uygulanır. Bütün her çeşit kategorideki belgelerde kullanılabilir: kitaplar, gazeteler, peryodikler, meclis konuşmaları, vaazlar, afişler, sloganlar, propaganda risaleleri, vb.

Yöntem yazılı metinlerde de sınırlı değildir. Radyo yayınları, konuşmalar, mülâkatlar, filmler, kısa haber filmleri, resimli tefrikalar, televizyon programları, çocuk dergileri, resimli dergiler vb. üzerinde de uygulanılır. Hatta yöntemin kullanım alanını genişleterek bu yöntemin, müzik, çeşitli sanat türleri, bedenin anlam taşıyan hareketleri ve mimiklerin tahlilinde kullanılması için çeşitli teşebbüslerde bulunulmuştur.

Genel anlamıyle söylenecek olursa, denebilir ki, muhteva tahlili 'bildirişim' incelemesidir. Yöntem, Birleşik Amerika'da sosyal psikolojinin bir dalı olan 'bildirişim araştırması' denen bir disiplin olarak geliştirilmiştir. Sosyal bilimlerin önemli bir dalı olan bildirişim (communication: haberleşme) bilimi özel veya kamuya seslenen genel bildirişimlerle propaganda ve reklamcılığı içerir.

Yöntem her çeşit belgeye uygulanamaz. Olguları ifade eden belgelerle bizzat kendileri birer olgu (fact: vakıa) olan belgeler arasındaki farkı işaret etmiştik. Bu fark burada da söz konusudur. Tarihçi eleştiricilik birincisine, sosyolojik analiz ise ikincisine uygun düşmektedir. Muhteva tahlili genellikle birincisi üzerinde değil ikincisi üzerinde uygulanır. Yönteme yöneltilen eleştirilerden bazıları bu farkı gözden kaçırmaktadır.

2. *Analizin derinliğine göre farklılık.* Gerçek muhteva tahlilinin 'kantitatif endeks' denen basitleştirilmiş ve yapay biçimdekinden ayırmak ilginç olacaktır. Muhteva tahlili, düpedüz, işte bu

işlemin derinleştirilmesinden ve sistemleştirilmesinden oluşur.

Örneğin, *Revue de droit public et de la science politique*'in 1894'de kuruluşundan günümüze kadarki gelişmesini kısaca açıklamak isteyen biri on yıllık peryodlar içinde bir endeks çıkarabilir ve yayınlanan bütün makaleleri, kategoriler içinde gruplandırabilir. Burada kategoriler makalelere incelemelere, kroniklere, hukukî yazılara, vb. göre ayrılabilir; alt-kategoriler ise, örneğin, makalelerin siyasal bilim, anayasa hukuku, idare hukuku, devletler hukuku, iktisat makaleleri şeklinde ayrılmasıyle kurulabilir. Böyle bir çalışmada makalelerin sayıları da tespit edilebilir.

Böylece derginin içeriği hakkında kantitatif bir liste serisi elde edilmiş ve derginin uzun yıllardan beri taşıdığı eğilimler tespit edilmiş olur. Bu tür analizler kitap yayınları, radyo programları, vb. hakkında da yapılmıştır. D. Waldo benzer bir süreç uygulayarak siyasal bilimlerle ilgili kitaplardaki ve makalelerdeki ilgi konularındaki değişmeleri göstermiş; bu yolla Birleşik Amerika'da siyasal bilimin izlediği seyri saptamak istemiştir. Bunlar gerçek anlamda muhteva tahlili sayılamazlar: muhteva tahlili çok daha arayıcı ve «kılı kırk yarıcı bir işlem» olmak durumundadır.

(a) MUHTEVA TAHLİLİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Muhteva tahlilinin kantitatif semantikle kantitatif endeksin ikisi arası olduğu söylenebilir. Bütün kelimeler, kelime birlikleri ve uygunlukları sayılmamakta, kantitatif semantiktekinden farklı olarak bazıları sayılmaktadır. Fakat kantitatif endeks kadar yapay ve sınırlı da kalınmamaktadır.

1. *Anlamlı analiz ve örneklemlerin analizi.* Bütün belgelerin mi yoksa içlerindenteşkil edilecek bir örneklemin mi analiz edileceğini bilmek önemli bir konudur. Pratikte bu sorun eldeki belgelerin niceliğine bağlıdır. Yılları kapsayan uzun bir dönem içindeki eğilimleri ortaya çıkarmak için yığınlar dolusu belgenin incelenmesi gerekiyorsa (bir gazetenin veya radyonun gelişmesinde olduğu gibi), zaman kazanmak için, örneklem çıkarma bir ihtiyaç ola-

caktır. Değişik örneklem çıkarma yöntemleri kanaat yoklamaları tartışılırken ilerde ele alınacaktır. Muhteva tahlilinde kullanılan teknikler kanaat yoklamalarında kullanılanlardan ayrıntıları itibarıyle bir miktar farklıdırlar. Fakat 'olasılık' yöntemlerine dayanmaları ve bunların geçerliliğini esas almaları bakımından aynıdırlar.

Bununla beraber, muhteva tahlillerinde çoğu kez tesadüfî örnekleme tercih edilmemekte ve az çok kanaat yoklamalarındaki kota sistemine benzer bir şekilde teşkil edilen örneklemler üstün tutulmaktadır. Bu işlem daha kolaydır ve saptırıcı bazı etmenleri de ayıklamaya yaramaktadır. Örneğin, basın incelemelerinde çoğu kez rotasyon ilkesine göre seçilen bir örneklem kullanılmaktadır: Amerikan mahalli basını incelenirken Şubat ayının ilk, Mayıs'ın ikinci, Ağustos'un üçüncü ve Kasım'ın dördüncü haftası alınmıştır. Magazin dergilerindeki hikâyelerin analizinde her sayıdaki birinci, üçüncü ve beşinci hikâye alınmıştır. Başka bir basın incelemesinde ise, ardı ardına gelen haftaların ardı ardına gelen günleri esas alınmıştır. Pratikte nasıl bir örnekleinin alınacağı analizdeki amaca ve eldeki malzemenin mahiyetine bağlıdır. Nihaiörneklem tespit edilmeden önce bir de test uygulaması yapmak gerekmektedir.

2. *Kategorilerin ön seçimi.* Muhteva tahlilinde dayanak alınan esas fikir bir metnin kısımlarının (kelimeler, cümlecikler, paragraflar, vb. şeklinde seçilen birime göre değişik olabilirler) önceden tespit edilen kategoriler içine yerleştirilmeleridir. Bir açıdan, muhteva tahlili bütün bu kısımların bir seri «göze» konması ve metnin her gözde yeralan öğelerin sayısı ile ifade olunmasıdır.

Kantitatif endeks yöntemi ile benzerliğiaçıktır. Kantitatif endeks yönteminde de öğeler daha önceden saptanmış bulunan kategorilere yerleştirilmekte; fakat bu yöntemdeki kategoriler temel kategoriler olduğu için güçlük yaratmamaktadır. (Bu bakımdan) analizin, kategorilerin tanımlanabilir kategoriler olma özelliği ölçüsünde değer taşıyacağı ileri sürülebilir. *A priori* bir sis-

temleştirme, bir grup koordine edilmiş (eşgüdümlenmiş) varsayımlar ise tanımların yapılmasında esas alınmaktadır.

Kantitatif semantikte önceden yapılmış kategori tanımlamaları sözkonusu değildir. Kelimelerin ve kelime birliklerinin sayımı, önceden yapılmış kategori tanımlarının müdahalesi olmaksızın gerçekleştirilir. Kantitatif semantikte sonuçlar daha arıdır, daha ayrıntılı bir farklılaşma (çeşitlilik) gösterirler ve yanlış olmama şansları daha yüksektir: muhteva tahlili kategorileri ise yapaylık tehlikesini de beraberlerinde taşırlar. Fakat kantitatif semantik işlemleri daha uzun zaman harcanmasını gerektirirler ve daha karmaşıktırlar: bunlar elektronik beyinler olmadan yapılamazlar, muhteva tahlilleri daha basittir ve karmaşık araç ve cihazlar kullanmayı gerektirmezler.

3. *Sonuçların sınıflandırılması ve işlemlenmesi.* Kategoriler saptandıktan ve tesis olunduktan sonra sınıflandırma işlemine başlanabilir. Kategoriler az çok soyut bir tarzda tanımlanırlar; çoğu belirli bir kelimenin şu veya bu kategori içine konumlanmasını kararlaştırmak zor olmaktadır. Daha sonra, ilerde incelenecek olan kanaat yoklamalarının sonuçlarının 'kodlanmasında da' buna benzer bir sorunla karşılaşılmaktadır. Kategorilerin doğruluğunu ve geçerliğini sınamak için bir test yapmak da gerekmektedir. Sınıflandırmanın objektif olması ve sınıflandırmayı yapanın kişisel tercihlerine dayanmaması esastır. Objektifliğe uyulmuş olma iddiası yöntemin en temel yanıdır. Objektiflik olmaksızın grup araştırmasının örgütlendirilmesi olanaksızdır.

Sınıflandırma yapıldıktan sonra, kelimeler, cümlecikler, paragraflar, vb. şeklindeki 'tabletlere' yerleştirilmiş bulunan metin doğru bir şekilde ölçüye vurulabilir. Metin bir seri istatistiğe dönüştürülerek, bu istatistik serisinin görünümü içinde, bilinen matematiksel işlemlerle analiz edilir: karşılaştırmalar yapmak için yüzdeler, ortalamalar ve aralıklar (medians) hesaplanır; bunlara dayanarak korrelasyonlar bulunur ve faktör analizleri vb. yapılır. Matematiksel işlemlerin kendileri zaten gelişkin ve duyarlı

süreçlere dayanırlar, ama bulunacak olan sonuçların doğruluğu ve duyarlılığı muhteva tahlilinin taşıdığı değere; diğer bir deyişle, kategorilerin değerine ve sınıflandırmanın doğru ve duyarlı olmasına bağlıdır.

Tarihsel analiz hakkında: M. Bloch, *The Historian's Craft*, Manchester, 1954; L. E. Halkin, *Initiation a la culture historique*, 1956.

Kişisel belgeler üzerinde yapılan psikolojik analizler hakkında: G. W. Allport, *The Use of personal documents in psychological science*, New York, 1942.

Hukukta kullanılan analiz yöntemi hakkında: J. Carbonnier, *Droit civil*, 1960; L. Duguit, *Traité dudroit constitutionnel*, 3. basım, 1927; R. Bonnard, *Précis de droit administratif*, 4. basım, 1943.

Kantitatif semantik hakkında: G. Herdan, *Language as Chance and Choice*, Groningen, 1956; G. U. Yule, *The Statistical Study of Literary Vocabulary*, Cambridge, 1944; P. Guiraud, *Bibliographie de la Statistique linguistique*, Groningen, 1954; Ministère de l'education Nationale, *Le Français élémentaire*, 1954; W. A. C. Henmon, *A French Word Book*, Wisconsin, 1924; G. E. Van der Beke, *French Word Book*, New York, 1929.

Kesim III. Muhteva tahlili teknikleri

Burada gereğinden fazla teknik ayrıntılara inmeden, genel yanlar üzerinde durulacaktır. Yöntemin (Birleşik Amerika'da uzun zamandan beri kullanılmaktadır) ana hatları bugün meydana çıkmış bulunmaktadır. Fakat her araştırma faaliyetinde bazı adaptasyonlar yapmak gerekmektedir.

1. ANALİZ BİRİMLERİ

Daha önce de belirtildiği gibi, muhteva tahlili bir metnin öğelerinin (veya, daha genel bir deyişle, bir 'bildirişimin') öğelerinin önceden saptanmış bulunan kategorilere göre sınıflandırılmasına dayanmaktadır. Çeşitli öğeler seçilebilir —kelimeler, cümlecikler, paragraflar, tüm olarak belgeler, vb. — ve bunlar iki gruba ayrı-

lırlar: gramatik olan öğeler ve diğer öğeler. Her defasında sadece tek bir kategori kullanılır, fakat birden fazla çeşitli analizler yapmak da değerlidir. Bu durumda, aynı metinden elde edilen farklı kategoriler kullanılır ve sonuçlar arasında bağıntılar kurulur. Fakat pratikte bu, zaman faktörü ve işlemin güçlüğü yüzünden pek ender yapılmaktadır.

A. Analizin gramatik birimleri

Bu birimlerle kantitatif semantikteki birimleri biribiriyle karıştırmamak gerekir. Bu birimler, kantitatif analizde kullanılan birimlere diğerlerininkinden daha büyük bir yakınlık içindedirler. Karşılaştırılacak olurlarsa bu fark daha iyi görülecektir. Analizin gramatik birimleri, başlıca, kelimeler, cümlecikler ve paragraflardır.

(a) KELİMELERİN ANALİZİ

Lasswell bu işlemi 'sembollerin' analizi demektedir. Leites ve Pool ise 'terimlerin' analizi adını vermektedirler. Fakat kullanılan terminolojinin önemi yoktur. Temel özellik analizin esasının tek tek kelimeler olmasıdır. İki tip analiz vardır, bunların biribiriyle karıştırılmaması gerekir: birisi tüm kelimeleri gözönünde tutar, diğeri seçimlemeye giren kelimeleri ele alır.

1: *Sembollerin veya kilit önem taşıyan kelimelerin analizi* tutum veya eğilimleri ifade eden sembolleri veya kilit kelimeleri içeren bir listenin yapılmasına ve bunların metinde kaç defa kullandıklarını gösteren sayıların tesbitine dayanır. Benzer kelimeler de sembolik anlamı olan kelimelerden biri etrafında yığınlanır. Analiz birimi, görülüyor ki, gramatik varlığı itibarıyle tek tek kelimeler değil, fakat (seçilen) kelimelerin anlamları olmaktadır.

1936 yılında Martin, çocuk edebiyatındaki milliyetçi semboller üzerinde bir araştırma yapmıştır. 1937 yılında Macdiarmid cumhurbaşkanının yıllık söylevlerindeki kilit önem taşıyan kelimeleri incelemiştir. Lasswell ve izleyicileri ise basında, siyasal söy-

levlerde, seçim programlarında, propagandada, vb. kullanılan semboller üzerine incelemeler yapmışlardır. Dünya basını hakkında yapılan karşılaştırmalı araştırmalar ise sembolik kelimelerin (özgürlük, faşizm, demokrasi, komünizm, vb.) başyazılarda ne denli sıklıkla kullanıldıklarını gösteren sayımlara dayanmaktadır. Fransa'da Ocak 1956 seçimlerindeki seçim konuşmalarında geçen kilit kelimelere dayanan araştırmalar yapılmıştır.

2. *Kelimelerin genel analizi.* Bir metin içinde yer alan kelimelerin analizi kantitatif semantiğe benzer; temel farklılık analiz öncesi tesbit edilen kategorilerden ileri gelir.

Sosyal bilimlerde bugün için pek ender kullanılmaktadır, ama gelişme olanakları vardır. Siyaset adamlarının söylevleri bazen aktif ve pasif kelimelerin biribirinden ayrılmasıyle analiz edilmektedir — konuşmacıyı bağımlayan veya yükümleyen kelimelerle, konuşmacıdan başka 'aktörleri' bağımlayan (halk, meclis, hükümet, partiler) kelimeler; geçmişten sözeden kelimelerle gelecekten sözeden kelimeler, vb. biribirinden ayrılmaktadır. Bunun örneği, Mendès-France'ın Başbakan olduğu sırada, 1955 yılında verdiği söylevler üzerinde yapılan analizdir.

Kelimelerin genel analizi, doğal olarak, üslup inceleme yöntemi olarak çoğu kez edebiyat incelemelerinde kullanılmaktadır. Bu konuda İngiltere ve Amerika'da oldukça büyük sayıda araştırma yapılmıştır. Şiirde kullanılan kelime hazinesi ile ilgili olanlarsa, bunlar için de çoğunluğu teşkil etmektedirler. Bu noktada gerçekten kantitatif nitelikteki analizlerle muhteva analizlerini biribirinden ayırmak güçtür; ikisi arasında kesin bir sınır çizmek zordur.

Muhteva tahlilinde kaydedilen önemli bir gelişme —ki, sosyal bilimleri dolaylı olarak ilgilendirmektedir— özellikle basınla ilgili olarak 'okunabilirlik' incelemelerinin yapılmış olmasıdır. Bu çalışmalar öncelikle Amerika'da çok yapılmıştır. Bunlardaki amaç bir metnin okunmasının ne derece güç olduğunu ölçebilmek, belirtebilmektir. Kelimelerin uzunluğuna, bilinen kullanım şekillerine, öntakılı ve takılı kelimelerin sayısına, kişisel atıflar şeklin-

de sunulan kelimelerin miktarına dayanarak okunması kolay bir metnin nasıl olabileceğine dair bazı kurallar geliştirilmek istenmiştir. Bu tür bir çalışmanın hem kelimeleri hem de cümleciklerin analizini esas alması gerekmektedir.

(b) CÜMLE VE PARAGRAFLARIN ANALİZİ

Buradaki analiz birimi gramatik bakımdan biribirine bağlanmış bir grup kelimedir: bu ya bir cümlecik (iki nokta arasında yeralan bir grup kelime) ya da bir paragraf (iki girinti arasında yeralan bir grup kelime) olur. Bu somut tanımlar da ne var ki, yeterli olamamaktadır. Bu tür muhteva tahlili bunlardan daha karmaşık olan 'konucuk' kavramının kullanılmasını gerektirmektedir.

1. *Cümlecik ve paragraf kavramlarının analiz birimi olarak anlamları.* Birincisi, yukarda verilen gramatik tanımın değişik biçimleri vardır: örneğin, birisi çıkıp analiz birimi olarak iki nokta arasındaki kelime grubunu veya bir nokta ile bir virgül arasındaki kelime grubunu veyahut da iki virgül arasındaki kelime grubunu kabul edebilir: esas olan, işin başında belirli bir standart tespit edebilmektir. Standardın tespiti incelenen metnin mahiyetine bağlıdır.

Fakat genellikle yapılan cümle ve pragrafın gramatik bakımdan değil de, anlam taşıyan bir grup kelime olarak tanımlanmasıdır. Bu, kelimelerin analizinde kilit kelimelerin veya sembollerin kullanılmasına benzeyen bir işlemdir. 'Konucuk' terimi en sık kullanılan analiz birimidir, ama en yetersiz tanımlanabilen terim de gene budur. Konucuk belirli bir nesne ile ilgili olarak söylenmiş bir onaylama, bir öneri veya bir iddiadır. Konucuklar bir parafla da bir cümleyle de birleştirilmiş olabilirler. Bir konucuk tek bir paragraf içinde birkaç defa tekrarlanmışsa sadece bir defa söylenmiş sayılır; fakat bir paragrafta iki veya üç konucuk içeriliyorsa her konucuk sayıma ayrı ayrı girer. Analizde birim olarak cümleler seçilmişse, gene aynı esasa uyulur.

İşin güç olan yanı konucukların aynı cümle içinde biribiriy-

le «sarmaş-dolaş» olabilmeleridir. Bir örnek verilecek olursa: 'Tito'nun akıllılığı sayesinde büyük bloklar arasında Yugoslavya'nın tarafsızlığı muhafaza edilmiştir.' Burada en az iki iddia vardır: Tito akıllıdır, ve Yugoslavya'nın tarafsızlığı Tito sayesinde korunabilmiştir. Bunların her ikisi de konucuk esasına dayanan bir analizde sayılmak durumundadır. Fakat daha kısıtlı hareket edilebilir ve her cümle içinde veya her pragraf içinde temel konucukların sayılmasıyle de yetinilebilir. Bu iş, analize başlarken bu konuda alınmış olan karara bağlıdır: karışıklığa meydan vermemek için bunların çok iyi belirlenmiş olması gerekir.

2. *Bu analizlerin kullanılmaları.* Sosyal bilimlerde yapılan muhteva tahlili araştırmalarının çoğu, özellikle propaganda analizleri, haberleşmenin kanaatlar üzerindeki etkileri ile ilgili analizler ve benzerleri bu birimlerden birini veya ötekini esas alır. Bu konuda birkaç örnek verilebilir.

En önemlisi ve ünlüsü Lasswell'in II. Dünya Savaşı sırasındaki Müttefik propagandası hakkında yaptığı araştırmadır. Lasswell bu araştırmasında Müttefik radyo yayınlarının ve Alman kökenli Amerikalılar Birliğinin Birleşik Amerika'da yayınladığı gazetelerin muhtevalarını incelemiştir. Lasswell, Nazi propagandası ile, adı geçen Birliğin yayınladığı gazetelerde işlenen konular arasındaki paralelliği ortaya çıkarmayı başarmış; bu ise, Birliğe karşı açılan davada karine olarak kullanılmıştır. Yalnız şurası önemle belirtilmelidir ki, bu sonuç bir delil yerine kullanılmış değildir; sadece Birlik ile Nazilerin biribiriyle bağlantılı oldukları yolunda bir düşünceye varılmasına temel teşkil etmiştir. Muhteva tahlilinin bu şekilde kullanılması çok kolaylıkla tehlikeli sonuçlara da yol açabilir.

Berelson ile Grazia'nın, savaş yıllarında Churchill'in söylevlerine karşı Berlin Radyosu ile BBC'nin gösterdiği tepkiler hakkında yaptıkları araştırma da belirtilmelidir. Bir başka fizik düzeyinde ise, Hamilton'ın Birleşik Amerika'da Protestan vaazlarındaki iyimser ve kötümser eğilimler hakkında yaptığı araştırma da

ilginç olmuştur. Keza, R. K. Merton'un savaş tahvillerinin satışını arttırmak için Kate Smith'in açtığı propaganda kampanyası üzerine yaptığı araştırma da unutulmamalıdır.

B. Analizde gramatik-olmayan birimler

Genellikle kullanılan gramatik-olmayan analiz birimi ya tüm olarak bir belge ya da bir belgenin belirli bir kesimi olmaktadır.

a) TÜM OLARAK BELGELER

Belgelerin tüm olarak incelenmeleri kantitatif yöntemle hemen hemen aynıdır. Burada analiz birimi gazetelerdeki makaleler, dergilerdeki yazılar, mektuplar, bibliyografik eserlerde kitaplar, vb. olmaktadır. Analizin amacına göre, her birim içeriği olan öğelerden bir tanesi esas alınarak kategorileştirilmektedir. Bu yöntem konunun kuşbakışı bir özetlenmesini sağlamakta ve sosyal bilimlerde sık kullanılmaktadır.

1. *Siyasal bilimlerde kullanılışı.* Bu teknik basın konusundaki incelemelerde, haber analizlerinde, gazetelerin kendi fikirlerini açıklayan başyazıların ve benzerlerinin analizlerinde çok kullanılmaktadır. Benzer analizler radyo yayınlarının, programların değişik kategoride haberlerin vb., karşılaştırmalı incelemelerinde de yapılmıştır. (Bk. Lazarsfeld'in *Radio Research*, 1941, 1942 - 43 adlı önemli eseri).

Siyasal sloganlar hakkında da ilgi çekici araştırmalar yapılmıştır. Jacobson ve Lasswell, Sovyetler Birliği'nde 1 Mayıs için kullanılan sloganları analiz etmişlerdir. Bu çalışma ile, 1937'de R. B. Schumann'ın reklamcılık sloganları arasında bir karşılaştırma yapılabilir. Buradaki sloganlar siyasal bilimin dışında kalmakla beraber, reklamcılık sloganları ile siyasal sloganların karşılaştırılması aydınlatıcı olmaktadır.

Siyasal bilimlerde birçok alanın bu yöntemin kullanılmasıyle daha da aydınlatılabilme olanağı vardır. Çeşitli ülkeleri kapsayan siyasal afişler konusunda bir araştırmanın yapılması ilginç ola-

caktır. Yasama organı üyelerinin aldıkları mektuplar üzerinde yapılacak benzeri bir inceleme seçmenlerin temsilciler hakkında nasıl bir görüntü taşıdıklarını meydana çıkarabilir: buna benzer bazı araştırmalar Birleşik Amerika'da yapılmıştır. Ümit olunur ki, bunlar başka ülkelerde de yapılsınlar. Uzun bir zaman kesitini kapsayacak şekilde, gazetelerin başyazıları üzerinde yapılacak benzeri incelemeler ise siyasal partilerin gelişmelerini aydınlatabilir. Bunlar ve bunlara benzeyen diğer örnekler bu konuda akla gelen ve gelebilecek olan sayısız örnekten sadece birkaçıdır. Düşünülecek olduktan sonra bu konuda pek çok yararlı araştırma konusu bulunabilir. Analitik yöntem basit ve çabuk işlediği için, bulunacak olan sonuçlara oranla çok fazla denecek kadar aşırı bir çaba gösterilmesini de gerektirmemektedir.

2. *Diğer sosyal bilimlerde kullanılışı.* Bu konuda yapılabilecek analizlerin ne denli çok olduğunu göstermek için birkaç örnek verilmesi uygun olacaktır. Birleşik Amerika'da sayısız denecek kadar çok bibliyografik analiz yapılmıştır. Bunlardan bazıları muhteva tahlili araştırmalarında öncülük yapmışlardır (en azından 1923 yılında yapılanı). Berelson ve Salter magazinlerde yayınlanan hikâyeler üzerinde yaptıkları önemli incelemede, bu hikâyelerin azınlık ve çoğunluk grupları açısından ne gibi roller oynadıklarını [yani, neye yaradıklarını (çev.)] incelemişlerdir. Magazin hikâyelerinde tutum ve ilgi değişimi sorunu ise Hart tarafından ele alınmıştır.

Filmlerle ilgili olarak da benzeri incelemeler yapılmıştır. Halk tiyatrolarında tasvir edilen Amerikan ve Alman tipi ise 1948'de Macgranaham ve Wayne tarafından incelenmiştir. Radyo piyesleri Lazarsfeld ve Stanton tarafından ele alınmıştır. Karikatür ve resimli tefrikalarda ifade edilen kanaat ve tutumları özellikle Albig (1939) ve diğerleri incelemiştir. P. Sorokin bu yöntemi resim sanatına uygulamak için bazı değişiklikler yapmıştır. J. H. Mueller ve K. Hevner gene bu yöntemi müziğe uygulamışlardır, vb.

(b) BELGELERİN KISIMLARI

Analiz edilen metin veya belgeler çok sayıda eşit parçalara ayrılmakta ve bunlar analiz birimi olarak kullanılmaktadır. Bu tip muhteva tahlilinde klasik yöntemden daha da uzaklaşılmış olmaktadır. Bu yöntemde rasyonel olma özelliği azalmakta, mekanik nitelik artmakta ve bir salamın dilimlere ayrılmasına benzer yönteme yaklaşılmış olmaktadır.

1. *Kullanılan birim türleri.* Bu, başlıca, analiz edilen belgenin niteliğine ve mahiyetine bağlı bulunmaktadır.

Bir kitap incelemesinde temel birim genellikle sayfa (veya yarım sayfa, dörtte bir sayfa) olmaktadır. Basın incelemelerinde genellikle sütunlar birim olarak kabul edilmektedir. Her iki tip araştırmada da, bazen satır da birim olarak kabul edilebilmektedir. Analizin bir'den daha çok kitap veya gazeteyi ele alması halinde ise ölçüm biriminin neye göre saptanacağı sorununda çok dikkatli hareket etmek gerekmektedir. Küçük kâğıtlara yazılan mektuplarla büyük kâğıtlara yazılan mektuplar birlikte incelenirken analiz birimi sayfa olarak tespit edilirse burada küçük ebattaki kâğıtta sayfa biriminin diğerinden farklı olacağı açıktır. (Aynı şekilde) dört sayfalık bir gazetedeki bir sayfalık birimle *New York Times*'in pazar sayısındaki bir sayfalık birim aynı olamaz.

Radyo yayınları incelemelerinde birim genellikle yayın dakikasıdır, film incelemelerinde ise birim filmin boyudur.

2. *Bu birimlerin kullanılmaları.* Bu birimler sık kullanılmaktadır. Bu bakımdan, nasıl kullanıldıklarını bilmek önem taşımaktadır. Bir belge metninin hemen eşit dilimlere ayrılıp kesilmesi ve konucuklara göre kategorilere ayrılması ile işe girişmek yeterli olmamaktadır. Gerekli işlem tam anlamıyle bunun tersi bir işlemdir: önce konucukların saptanması, sonra da bunların (metinde) ne miktar yol aldıklarının ölçülmesi gerekmektedir. Bu tarz hareket, metindeki konucukların genel sayıma girmelerini sağlayan bir temel olmaktadır.

Basın konusunda yapılan çok sayıda araştırmada hep bu tek-

nik kullanılmıştır. Sütun birimi en eskilerinden itibaren muhteva tahlillerine temel teşkil etmiştir — Willey'in Amerikan mahallî basınındaki 'sosyalizasyon'* eğilimleri hakkında yaptığı araştırma bunun en eskisidir. B. J. Novack, Birleşik Amerika'daki bilimsel kitaplarla *New York Times*'deki bilimsel makaleleri ele aldığı incelemesinde ise birim olarak dörtte bir sayfa ölçüsünü kullanmıştır. Carpenter'in 1829 ve 1939 arasında yayınlanan Amerikan tarihi kitaplarında (ders kitapları) Zencilerin ne şekilde tanıtıldığını ele alan incelemesinde ise birim olarak satır kabul edilmiştir. Albig'in 1925 ve 1935 arasında yapılan radyo yayınları hakkındaki araştırmasında ise birim olarak dakika temel alınmıştır. Dale'in sinema üzerine yaptığı incelemede ise 'kadem' (feet: ayak) ölçü birimi kabul edilmiştir.

(c) KARAKTERLER

Bazı muhteva tahlilleri kendilerine kişileri veya karakter özelliklerini odak edinirler ve birim olarak bunları temel alırlar. Bu daha da zor bir işlemdir, ve bu tür incelemeler, yukarda belirtilenlere oranla, daha seyrek olarak yapılmaktadırlar.

Sosyal bilimler için özellikle ilginç olan bu tür araştırmalardan biri Berelson'un Amerikan siyasal partilerinde başkan yardımcılığı adaylığında kişilerin sahip olması istenen karakter özellikleri üzerine yaptığı incelemedir. Berelson ve Salter tarafından yapılan ve yukarda belirtilen araştırmada Amerikan magazin hikâyelerindeki azınlık ve çoğunluk grupları incelenirken hem hikâyeler hem de bu karakterler birim olarak kabul edilmişlerdir. Bu

* Burada 'sosyalizasyon' terimi ile iktisadî anlamdaki sosyalizasyon değil; *bireylere* toplumun genel ve başat değerlerini öğretip, benimsetip onları toplumun altyapısına uygun düşen bir üstyapı içinde ve onunla sürtüşme çıkarmadan yaşayabilir sosyalleşmiş *kişiler* haline sokan sosyolojik süreç ifade edilmektedir. Aile, okul ve diğer bazı kurumlar ya bu işle görevlendirilmişlerdir, ya da toplumun yapısal özellikleri nedeniyle bu yönde etkide bulunmak zorundadırlar. (çev).

birimler ulusal stereotiplerin incelenmesinde, biyografilerin, piyeslerin, filmlerin, radyo seri yayınlarının analizinde de kullanılabilir. Birleşik Amerika'da yayınlanan popüler dergilerdeki biyografiler üzerinde de ilgi çekici araştırmalar yapılmıştır.

2. ANALİTİK ÇERÇEVE

Ünlü, klasik değerdeki kitabında Berelson şöyle yazıyor: Muhteva tahlilinin başarılı olması veya başarısızlığa uğraması (muhteva tahlili işlemindeki) kategorilere bağlıdır.' Bu tamamen doğrudur. Muhteva tahlili amprik yöntemin tam tersidir; ayrıntılı ve önceden tespit edilmiş bir kategoriler sistemine dayanmaksızın bu yöntem işlerlik kazanamaz. Metin incelemesi için gösterilmesi gereken gerçek çaba ve bu konudaki işlemler kategorilerin tesisi için ikinci derecede bir önem taşımaktadır. Gerçekten analizin esası analitik çerçeveye dayanmaktadır.

A. Kategoriler

Kategoriler sonsuz denecek kadar çok çeşitlilik gösterirler, ayrıca, her analiz için yeni bir kategori tesis etme olanağı da vardır. Lasswell ve White gibi bazı yazarların, zaman zaman, genel ve soyut kategoriler tesisinin de mümkün olduğu düşüncesini taşıdıkları görülmektedir. Adı geçen yazarlar bu düşüncelerini uygulama alanında gerçekleştirmiş değillerdir; yapmaları da hiç değilse amprik düzeyde, olanaksız gibidir. Bu düşüncelerin gerçekleşmesi için sosyal bilimlerde genel bir sistemleştirme işleminin tamamlanmış olması gerekmektedir. Bu ise, bugün için başarılabilmiş değildir.

Kaldı ki, kategori tiplerinin sınıflandırılması bile güçtür. Berelson 'söylenen' kategorisi ile 'nasıl söylendiği' kategorisi arasında bir ayrım yapmayı önermektedir. Ama pratikte böyle bir ayrım yapmak da güçtür. Muhteva tahlilinde kullanılan birçok kategoriyi Lasswell geliştirmiştir. Lasswell'in ise anlamca fazla açık ve belirli olmayan ve kullanılması da bazen zor bir anlatımı vardır. Biz ise, burada, kullanılan kategorileri iki ana tip içinde ele almaya çalışacağız. Elbette böyle bir ayrım da her türlü eleştiriye açıktır.

(a) MATERYAL KATEGORİLERİ

Analiz edilen metinlerin muhtevası birkaç kategori içinde sınıflanmaktadır. Bunlar da başlıca iki tip şeklinde gruplandırılabilir — konular ve amaçlar.

1. Konular. Birçok muhteva tahlili incelenen belgelerdeki konuların sınıflandırılmasına dayanır. Örneğin, kantitatif endekslerde ve hatta daha yoğun çalışmalarda da bu durum söz konusudur.

Radyo yayınları ile ilgili olarak yapılan kısa muhteva tahlilleri genellikle, varyete programları, haberler, klasik müzik, hafif müzik, caz, piyes, eğitim yayınları, vb. şeklinde bir ayrıma dayanmaktadır. Basınla ilgili araştırmalarda ise, siyasî metinler, ilginç haberler, spor, moda, vb. haberleri ayrımı esas alınmaktadır. 1924 yılında özel konuşmalar üzerinde yapılan bir tahlil çalışmasında ayrı ayrı beş konu tespit edilmiştir — iş hayatı, giyim, spor, hava ve sağlık. Yayın hayatı hakkındaki incelemelerde ise hayalî ve hayalî-olmayan ayrımı yapılmaktadır.

Lasswell siyasal olguların analiz edilmesinde kullanılmak üzere beş genel kategori grubu önermiştir: halk (politikacılar, vb.); gruplar ve topluluklar (Amerikalılar, komünistler, Yahudiler, partiler, vb.); örgütler, (kongre, Yüksek Mahkeme, vb.); siyaset (savaş, barış, reformlar, vb.); ideolojiler (demokrasi, diktatörlük, vb.). Bu çok genel kapsamlı çerçeve birçok sınıflamaya temel teşkil edebilir, fakat çeşitli belgeler için kullanılabilecek olan alt kategorilerin tespiti gene de önemli bir sorun olarak kalmaktadır.

2. *Teknik yöntemleri hakkında öneriler.* Bu gerçekten kendisine konuları temel alan bir kategoriler tipidir. Analitik çerçeve için çeşitli edimlerde bulunma olanağı vardır. Örneğin, 1941'de Berelson ve Waples'nin yaptığı siyasal tahlilde aşağıdaki öneri kategorileri kullanılmıştır: 1) olguların analizi; 2) propaganda; 3) müzakereler; 4) örgütler; 5) ekonomik araç ve olanakların kullanımı; 6) şiddet (zor kullanma); 7) kuvvet gösterisi.

(b) FORM

Sadece belgelerin muhtevasına göre değil de *form*'una göre kuru-

lan kategoriler de vardır. Amerika'da yapılan tahlillerde kullanılan başlıca kategori türlerinden bazıları aşağıdadır.

1. *Kesinlikle tanımlanmış form.* Lasswell olgu ifadeleri, tercih ifadeleri ve özdeşleşme (identification) ifadeleri şeklinde bir ayrım önermektedir. Lasswell'e göre, 'Komünistler dünyayı fethedeceklerdir' ifadesi bir olgu ifadesidir; 'Komünistlerin dünyayı fethetmeye hakları vardır (veya yoktur)' ifadesi ise tercih ifadesidir; 'Ben bir Komünistim' ifadesi ise özdeşleşme ifadesidir. Lasswell'in önerdiği bu ayrım ilgi çekici bir ayrımdır, ve çeşitli değiştirimleri de (variations) vardır.

Amerikan Kongresinin üyelerine gönderilen mektuplarla ilgili olarak Wyant ve Herzog'un yaptıkları araştırmada aşağıdaki kategoriler kullanılmıştır: tehditler, iltifatlar, eleştiriler, yardım teklifleri. Berelson da bazı analizlerinde gelecekten, geçmişten ve halden sözeden kategoriler kullanmıştır (bu kategoriler Mendès - France'ın söylevleri üzerine yapılan araştırmada kullanılmıştır).

Amerikan basını hakkında yaptığı araştırmada Stewart, gazetecilerin çok iyi bildikleri haberler ve yorumlar şeklinde bir ayrımı kendisine temel almıştır. Haberler kategorisinde dört çeşit 'olgu' biribirinden ayrılarak incelenmiştir: kesin olarak sunulan olgular; olasılıkla sunulan (belirsiz) olgular; kesinliği veya belirliliği değer yargılarına dayanan olgular. Yorum kategorisi ise, kendi içinde, yazarın veya başka bir kaynağın dolaysız yorumu; belirli bir kaynağa ait bir ifadeye dayanan yorumlar; belli olmayan bir kaynağa ait bir ifadeye dayanan yorumlar; bilinen bir kaynaktan yapılan dolaysız alıntılar (quotation: iktibaslar); kim olduğu bilinmeyen bir kaynaktan yapılan dolaysız alıntılar şeklinde ayrılmaktadır.

2. *Yoğunluk.* Bu, bir bildirişimin (communication) kendisine hedef aldığı kitle üzerinde yapacağı ümit edilen etkilerle ilgilenir. Çok güç de olsa, bir metnin kamu üzerinde ne derecede etkide bulunabileceğini hesaplamaya kalkışmak önemli bir iştir.

Bazen, önce, 'duygulara seslenen' terimler tanımlanmakta

ve bunların metin içinde kullanılma sıklıkları ölçülmektedir. Diğer bazı araştırmalarda ise metin içinde belirtilen edimlerin (actions) yoğunluğu ölçülmek istenmektedir. Örneğin, 1941'de propaganda konusunda bir araştırma yapan Jacobs düşmana karşı yöneltilen propagandada bir çeşit 'husumet ölçeği' önermiştir: bunda, canlı olmayan objelere karşı yöneltilmiş husumete oranla insanlara karşı yöneltilenine; kişisel olmayan, yüzyüze olmayan husumete oranla yüzyüze ilişkiler şeklinde ifade edilen husumete ağırlık tanınmıştır. Buradaki ölçek, Thurstone ölçeğinde kullanılan yöntemde olduğu gibi, bir grup yargılayıcının kanaatları temel alınarak tesis olunmuştur.

3. *Alınabilecek akıllıca tedbirler.* Berelson, propagandada mesajı göze batar hale sokmamak için kullanılan retorik tedbirlere benzeterek, bir metnin incelenmesini ve analiz edilmesini ifade için 'akıllıca alınmış tedbirler' terimini kullanmaktadır. Bu tip kategoriler, kullanılması ve açıklanması güç kategorilerdir.

Palmer 1934 yılında yaptığı araştırmada konuşma ve söylevleri incelerken sav tiplerine dayanan bir ayrım kullanmıştır (otoriteye dayanan savlar, bölünmeye dayanan savlar, vb.). Runion ise 1936 yılında söylevlerdeki retorik figürlere dayanan bir ayrım kullanmıştır. Edebiyatla ilgili araştırmalarda ise 1942 yılında Miles, İngiliz şiirinde yüzyıllık bir dönemde işlenen duygulara seslenen özsüz anlatımların sıklık derecesini incelemiştir.

(c) DEĞERLENDİRİCİ KATEGORİLER

Analiz birimleri, bu birimlerin belgenin yazarınca yapılan değerlendirilmelerine göre de sınıflandırılabilirler; diğer bir deyişle, yazarının bu birimlere verdiği değere, veya yazarının himayesine sığındığı otoritelere, veyahut da yazarının bu birimlere nasıl bir bakış açısından bakmış olduğuna göre, sınıflandırılabilirler.

1. *Bakış açıları.* Berelson bu kategoriyi 'yön' diye adlandırmaktadır. Allport ve Foeden 'oryantasyon' terimini; Harris ve Lewis

ise 'karakter' terimini kullanmaktadırlar. Bu konuda yapılabilecek en basit ayrım onaylama ve onaylamama, kötümserlik ve iyimserlik, kabul ediş şeklinde bildirim ve reddetme şeklinde bildirim, vb. ayrımıdır.

Bu kategoriler, elbette ki, daha da «ince» bir hale getirilebilirler. Kaplan, ve Golsen 1943 yılında farklı düzeylerde bir ayrımlaştırma önerisinde bulunmuşlardır: güçlü olumlu tutum, olumlu tutum, dengede bir tutum (kısmen olumlu kısmen olumsuz), tarafsız tutum (ne olumlu ne de olumsuz), olumsuz tutum ve güçlü olumsuz tutum. Özdeşleşmeci ölçek için en iyi örnek kanaat yoklamalarında görülmektedir. Analiz birimlerinin bu kategoriler üzerine uygulanması ise bazı güçlüklere yolaçmaktadır.

Çeşitli bakış açılarına dayanarak böyle bir karmaşımın (combination) yapılması analize derinlik kazandırmaktadır. 1944 başkanlık seçimleri ile ilgili olarak Berelson ve Lazarsfeld'in yaptıkları araştırma ilginç bir örnektir. Bu araştırmada önce Cumhuriyetçi Partiyi veya Demokratik Partiyi desteklemelerine göre gazeteler, dergiler, radyo yayınları, vb. incelenmiş ve analiz edilmiş; daha sonra da aynı (metinler) partinin içinde o partice kabul edilen adayı destekleyenler ile karşı partinin adayına saldırıda bulunanlar diye ikinci bir analize tabi tutulmuşlardır (Demokratik Parti taraftarı olup Roosevelt'i yüceltenler ile karşı partinin adayı olan Wilkie'yi yıpratmağa uğraşanlar şeklinde).

2. *Değerler.* Bu başlık altında, Lasswell ekolünün 'standartlar,' ve Berelson'ın 'değerler' veya 'erekler' dediği kategoriler gruplandırılmaktadır — iyi ve kötü, doğru ve haksız, güzel ve çirkin, mutlu ve mutsuz, güçlü ve güçsüz, yararlı ve zararlı, sağlıklı ve sağlıksız, ve benzerleri.

Belgelerde sözkonusu olan değerler sayısız denecek kadar çok sayıda kategorilere ayrılabilir. Örneğin, Lasswell servet (gelir, para, maddî eşyalar), saygı ve itibar (iktidar, şöhret, ün) arasında bir ayrım önermektedir. Bu listeye başka kategoriler de katılabilir, belirtilen kategoriler de daha açık bir şekilde ifade edilebilirler.

Amerikan magazinlerindeki hikâyeler hakkında yaptıkları araştırmada Berelson ve Salter kalbe ait değerler ve akla ait değerler ayrımını geliştirmişlerdir. Birinciler için romantik aşk, evlilik durumu, idealizm, «hissî» yakınlık, vatanseverlik, macera, adalet ve bağımsızlık; ikinciler içinse somut sorunların çözümü, kişisel başarılar, para ve maddî şeyler, ekonomik ve sosyal güvenlik, iktidar ve hakimiyet tespit edilmiştir. Burada yapılan ayrımlaştırma çok ayrıntılı bir şekilde eleştirilebilir, fakat dayanılan prensip geçerli bir prensiptir.

White ise, değer kategorileri konusunda genel ve standartlaştırılmış bir sınıflandırma kurmak istemiştir. White değişik şekillerde kullanılabilecek (sosyal, bencil, psikolojik, pratik, vb.) yirmi bir değerlik bir şema yapmıştır. Muhteva tahlili yöntemi için kurulan bu geniş kapsamlı çerçevelerin çok büyük bir ihtiyatla kullanılmaları gerektiği unutulmamalıdır. Bir kere daha belirtelim ki, analitik kategorilerin analiz edilen belgelere göre tanımlanıp saptanması gerekir.

Değer kategorilerinin siyasal bilimde çok geniş bir kullanım alanı vardır. Propaganda sık sık değerlere başvurur. Partilerin ve siyasal grupların kullandığı değerlerin, seçim bildirgelerinin, meclisteki söylevlerin, gazetelerdeki yazıların analiz edilerek sınıflandırılması yoluyle ilginç muhteva tahlili araştırmaları yapılabilir. Bunlar, genel eğilimlerin ortaya çıkarılmasını sağlayabilirler. 1947 yılında Amerika'da yapılan bir analize dayanarak Kris ve Leites, araştırmanın yapıldığı yılla on yıl öncesi arasındaki dönem içinde verilen siyasal söylevlerde moral değerlerin gitgide daha az kullanılmaya başlandığı şeklinde bir hipotez ileri sürmüşlerdir. Bu yazarlar aynı araştırmalarında, savaş propagandasında zaferlerle geçen günlerde 'bizim gücümüz, bizim kuvvetimiz' şeklindeki konucukların, yenilgi günlerinde ise düşmanın kötülüğünden ve ahlâksızlığından sözedenkonucukların sık kullanılmaya başlandığını ortaya koymuşlardır.

3. *Otoriteler.* Bununla kendileri adına bildirimlerde bulunulan

kişiler, gruplar, prensipler, vb., ifade olunmaktadır. Örneğin, savaş yıllarında Alman radyo yayınları üzerinde yapılan bir araştırmada, bu yayınlarda onaylayıcı bir dille Amerikan kaynaklarına yapılan atıflar sayılmıştır. *Altmark* olayıyle (içinde 314 İngiliz esiri bulunan ve Norveç karasularında İngiliz destroyeri tarafından tutuklanan Alman gemisiydi ve olay 1940'da geçmişti) ilgili propaganda üzerinde yapılan araştırmada şu otoriteler saptanmıştır: evrensel olarak beğenilmeme olgusu, fiilî delil oluşu, tarafsızların mekânları, tarihsel teamül, vb.

(d) KİŞİLERE VE AKTÖRLERE GÖRE KATEGORİLER

Bu alanda iki ana kategori grubu vardır: birincisi, kişisel statülere, karakter özellikleri, vb., ile ilgili olanlar; ikincisi, belgelerin kendilerinden söz etmekte oldukları çeşitli 'aktörleri' (bireyler, gruplar, çeşitli birim varlıklar, vb.) biribirinden ayıran kategoriler.

1. *Kişisel statüler ve karakter özellikleri.* Tiyatro, roman, hikâye, radyo yayınları, filmler, vb., gibi çeşitli dallarda kişilik incelemeleri yapıldığında analitik çerçeve doğal olarak kişisel özelliklere dayandırılmaktadır: cinsiyet, yaş, sosyal konum, eğitim, hayat standardı, din, ikamet yeri, vatandaşlık (uyrukluk), ırk, vb. Bu kategorilerin kullanılması, analiz birimlerinin 'karakterler' olması halinde kolaydır. Ayrıca başka kişisel özellikler de bunlara ilâve edilebilmektedir—fiziksel özellikler, beğeniler, tercihler, vb. Psikolojik özelliklere göre yapılacak bir analiz de ilgi çekici olabilir.

Bu tür incelemeler, örneğin, siyasal partilerin kuruluş ve gelişmesine ilişkin konularda, seçkinlerle, mahallî ileri gelenlerle, meclisteki ve yönetimdeki kişilerle ilgili konularda, kısacası, siyasal bilim alanında da yapılabilir. Berelson 1944 yılında yaptığı ilginç araştırmasında, başkan yardımcılığı adaylarının Demokratik Parti Konvensiyonunda benimsemiş göründükleri kişisel özellikler üzerinde durmuştur. Başkan yardımcılığı adaylarının benim-

ser göründükleri bu özelliklerin sıklık derecesi (on iki söylevde) şöyle tespit edilmiştir:

Partiye sadakat ve onun için yapılan çalışmaları takdirle karşılamak	11 kere
Liberalizm	9 kere
Askerî hizmet ve emektarlık statüsü	7 kere
Roosevelt'in programını desteklemek	6 kere
Genç ve canlı olmak	5 kere
Orta halli bir aileden gelmek	1 kere

2. *Aktörler.* Bu terim, analiz edilen belgelerde merkezî bir konumu olan (önemli), aynı zamanda, belgede sözü edilen eylem veya edimin yapıcısı veya başlatıcısı olan bireyleri, grupları veya varlık birimlerini ifade etmektedir.

1947 yılında Berelson ve Grazia'nın savaş döneminde (Kuzey Afrika'da) 'Alman birlikleri' veya 'İtalyan birlikleri' veya 'Mihver birlikleri' terimlerinin Alman radyo yayınlarında ne derece sıklıkla kullanıldıklarını inceleyen araştırmaları bu terimlerin sık kullanılmaları ile akabindeki askerî saldırı hareketleri arasında açık bir bağıntı olduğunu ortaya koymuştur: bu tür analizler sayesinde düşman saldırıları önceden tahmin edilebilmeye başlamıştır. Saptanan bir başka bağıntı ise *Führer*'den zaferlerin bol olduğu iyi günlerde sözedilmesine karşılık, başarısız geçen zor ve kötü günlerde kendisine hiçbir atıfta bulunulmaması olmuştur. Mendès-France'ın radyo konuşmalarının analizinde 'ben, hükümet, parlamento, millet' arasında bir farklılık olduğu görüşünden yola çıkılmış, fakat bunun uygulamaya kolayca aktarılamayacağı anlaşılmıştır.

Waples ve Berelson 1941 yılında, siyasal faaliyetlerde olası (muhtemel) aktörlere uygulanabilecek bir çeşit genel bir sınıflandırma önerisinde bulunmuşlardır. Bu yazarlar da ülkelere, ülke gruplarına, ülkeler içindeki bölgelere; siyasal, ekonomik, dinsel ve ırksal gruplara; kişisel ve kişiliği ile bağlı olmayan aktörlere ve gazetelerle kanaat yoklamalarına dayanan bir ayrım yapmışlar-

dır. Bu düşünce ilginç, ama amprik yönden güçsüz bir düşüncedir. Yazarlar siyasal bilimde bugün için kapatılmamış bulunan bir boşluğu kapatmaya girişmişlerdir — grupların ve 'aktörlerin' ciddî bir tipleştirmesinin (typology) olmayışı.

(e) KÖKEN VE EREK KATEGORİLERİ

Belgelerin kökenlerine ve niyet ettikleri ereklerine göre de analitik kategoriler kurulabilir.

1. *Köken.* Basınla ilgili olarak yapılan araştırmalardan bazıları haberlerin kökenlerine dayanan kategoriler kullanmışlardır. Örneğin, Taeuber (1932), Amerikan mahallî basını üzerinde yaptığı analiz çalışmasında mahallî, bölgesel, ulusal, yabancı ve Devlet kökenli haberler ayrımını kullanmıştır. Yazar, uzun zamandan beri Amerikan mahallî basınında mahallî kökenli haberlerin çok geniş bir oran tutturduklarını ortaya koymuştur.

Ferster'in 1914 ve 1917 arasında Amerikan basınında yayınlanan ve savaşla ilgili olan haberlerin kökenleri üzerindeki incelemesi bu haberlerin çok küçük bir oranının Alman kaynaklarından geldiğini, büyük kısmının ise müttefiklere ait kaynaklardan geldiğini göstermiştir. Bu tür bir bulgunun gerçekten ilgi çekici olduğu açıktır.

2. *Erek.* Berelson bu kategoriyi 'hedef' olarak adlandırmaktadır. Hedef (target) haberleşmenin veya propaganda mesajının kendisine yöneltildiği kimse veya kimselerdir. Örneğin, bir konuşmanın belirli bir pasajı işçilere yöneltilmiş, bir başka pasajı alt-orta sınıfa yöneltilmiş olabilir. Seçim söylevleri, seçim afişleri, vb., üzerinde bu tür ilginç çalışmalar yapılabilir. Bu konuda henüz pek az araştırma yapılmıştır, bazıları da fazla aydınlatıcı olamamışlardır: Waples ve Berelson (1941) bunu Amerika'daki bir başkanlık seçimi üzerinde deneyip yapmak istemişler, fakat çekilen zahmete değecek sonuçlar elde edememişlerdir. Bu belki de Birleşik Amerika'da sınıf bilincinin zayıflığından ve sınıf farklarını bilerek araştırmada gözönünde tutmamaları nedeniyle olmuştur. Bu hipotezin de test edilmesi gerekir.

B. Kategorilerin formüle edilmesi

Muhteva tahlilinde kullanılan çeşitli kategori tiplerinden sözedilmesi sadece örnekler teşkil etmeleri bakımından yararlı olmak içindir. Amaç yeni bir konu ile karşılaşacak olan araştırmacılara bir fikir verebilmek; sorunun çeşitli yanlarını işaret etmiş olmaktır. Analitik çerçevenin ise her özel araştırma için uyumlanma (adaptation) işleminden geçirilmesi gerekmektedir. Uyumlamanın mekanizmasının da —analitik kategorilerin ne yolla formüle edildiğinin ve bu kategorilerin geçerliğini *a priori* olarak ispatlamaya yarayan araçların— burada açıklanması gerekmektedir.

(a) FORMÜLE EDİŞ

Sistemleştirme işleminin araştırmadan ayrılması olanaksızdır: sistemleştirme işlemi araştırmanın ne 'üstünde', ne 'altında', ne 'öncesinde', ve ne de 'sonrasında' değildir. Sistemleştirme işlemi araştırma işlemiyle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Bu konu kitabın ikinci kısmında daha geniş ele alınacaktır.

1. *Genel kategoriler.* Genel kategorilerin varoluşları, bazen bazı ayarlamalardan sonra, çok sayıda belirli durumlara uygulanabilmelerindendir. Bunun örneği sosyo-ekonomik düzey, cinsiyet, yaş, vb. gibi kategorilerdir.

Bu genel kategoriler bugün için çok geliştirilmiş kategoriler değildir. Lasswell ve White'ın bu konuda uğradıkları başarısızlığa daha önce değinilmişti. Muhteva tahlili sosyal bilimlerdeki noksanlıklardan, sosyal bilimlerin çoğu dalında geçerli tipolojilerin bulunmayışından ve bir 'cosmogony'nin mevcut olmayışından büyük zarar görmektedir. Lasswell ve White'ın teşebbüsleri —siyasal faalíyette yeralan 'aktörler' ile ilgili Berelson ve Wagles'ninki gibi— gereğinden fazla ampirik kalmaları yüzünden başarılı olamamışlardır. Bazı belirli analizler için tanımlanan özel kategorilerin de buna benzer başarısızlıklara uğradıkları görülmektedir — fakat bunlar eldeki materyal için daha uygun düşmektedirler. Bu amprik olma eğiliminin bir talihsizlik olduğu açıktır, ama

bu eğilimin kaçınılması güç bir eğilim olduğu görülmektedir.

2. *Belirli ve dar kapsamlı kategoriler.* Bunların formüle edilmeleri üç aşamada tamamlanabilmektedir.

Her şeyden önce işlerlik taşıyan bir hipotezin kurulması gerekmektedir. Hipotezlerin nasıl formüle edildikleri konusu ilerde ele alınacaktır. Burada sadece şunu söylemek gerekir ki, hipotezler yalnızca belgelerin incelenmesine dayanarak yapılamazlar. Doğaldır ki, bazı belgelerin kısaca incelenmesi, analizcinin yeni fikirler üzerinde düşünmesine, ilişkileri farketmesine ve hipotezlerin formüle edilmesine yardım edecektir. Fakat bu yeterli olamaz. Belgelerde kendilerinden sözedilen sorunlar üzerinde daha etraflı olarak düşünmek, incelemede bulunmak ve bunların arkalarındaki sorunlar üzerinde de düşünmek gerekmektedir. Karşılaştırma, çeşitli yönlerden değerlendirme ve sezgilere başvurmak da gerekmektedir. Ayrıca, yapılması düşünülen araştırma konusunda sınırlı da olsa bir sistemleştirme girişiminde bulunmak yararlıdır.

Saha için işlerliği olan hipotez kurulduktan (tanımlandıktan) sonra aynı hipotezin kategoriler hâline dönüştürülmesi gerekmektedir. Bir örnek verilecek olursa, Berelson ve Salter'ın çeşitli etnik gruplara karşı yapılan muamele hakkındaki birinci hipotezleri gösterilebilir: 'Sevimli görülen başat karakterler etnik çoğunluk grubuna; sevimli görülmeyen veya başat-olmayan karakterler ise azınlık gruplarına ait olmalıdır.' Bu hipotez üç adet analitik kategoriye temel olmuştur: (1) Hikâyedeki karakterlerin etnik gruplarıyle özdeşleşme; (2) hikâyedeki rol; (3) karakterleri onaylama derecesi.

Üçüncü aşama ise analitik kategorilerin tam olarak formüle edilmesidir. Bu aşamada, araştırmaya katılan araştırmacıların hepsinin aynı şekilde anlamlandırabileceği şekilde kesin, belirli ve ayrıntılı kuralların saptanması; böylece analiz birimlerinin kategorilere yerleştirilmeleri işleminde ayrılık, beraberlik, ve tutarlılık olmasının sağlanması gerekir. Bu kurallar da birkaç aşa-

mada tamamlanmaktadır. Bir ön formül kullanarak, önce, belgelerden alınan bir örneklem analiz edilir ve kurallarda gerekli düzeltmeler yapılır, bazı kategoriler kaldırılır. Sonra da, aynı ön formül kullanma işlemi birkaç kere daha yapılarak tamlık ve doğruluk konusunda yeterli bir standart tutturulmuş olur.

(b) KATEGORİLERİN DOĞRULANMASI

Burada iki şeyin doğrulanması gerekmektedir— geçerlilik ve güvenilirlik. Bunlar arasındaki farklılık genel nitelikte olduğu için kanaat yoklaması soru kâğıtlarının, testlerin vb., doğrulanmasında da bu sorun üzerinde durulacaktır.

1. *Güvenilirliğin doğruluğu.* Muhteva tahlili objektif olmaya çalışır. Objektif olmak için analitik kategorilerin yorumlanmalarının yorumlayıcıdan yorumlayıcıya veya yorumlama zamanından yorumlama zamanına değişik olmaması gerekir.

Güvenilirliğin doğrulanması için kullanılan teknikler çok basit tekniklerdir. İlk olarak, belgeler tek bir zamanda değişik araştırmacılara verilir ve her birinden elde edilen sonuçlar arasındaki korrelasyon hesaplanır. İkinci olarak, aynı belgeler aynı araştırma personeline değişik zamanlarda verilir, ve gene aralarındaki korrelasyon hesaplanır. Birinci test, hafızanın bazı sonuçlar üzerinde bozucu etkilerde bulunabildiği ikincisine oranla daha tam ve doğru işlemektedir. Birincisi pratik açıdan da daha büyük önem taşımaktadır; değişik araştırma personeli arasındaki güvenilirlik yüksek olunca zaman açısından güvenilirlik de çoğunlukla tatminkâr olmaktadır.

Pratikte ise muhteva tahlillerinden çoğu yeterli testler yapılmadan gerçekleştirilmekte ve bu durum bu tür muhteva tahlillerinin tam ve doğru bir anlam taşımalarını önlemektedir. Doğaldır ki, eğer kategoriler formüle edilmiş ve soruşturma da tek ve aynı kişi tarafından yapılmışsa, buna itiraz daha az olmakta; bu durumda sonuçlar sübjektif düşüncelerden etkilenmiş olsalar bile, tam ve doğru olmayan sınıflandırma işlemi yüzünden bozukluğa uğramamaktadırlar. Ciddî olma iddiası taşıyacak bir

analizin güvenilirlik testi olmadan yapılması düşünülmemelidir.

2. *Kategorilerin geçerliliği.* Bir ölçü aracının (aslına uygun ölçüm yapabilmesi ve) doğru olabilmesi için, kimin tarafından kullanılırsa kullanılsın, aynı şeyi aynı şekilde kaç defa ölçerse ölçsün, hep aynı sonucu göstermesi gerekir. Ölçü aracı doğru ölçüm yapıyorsa geçerlilik taşıyabilir. Güvenilir olan bir şeyin ille de geçerli olması gerekmez. Farzedin ki, ölçü birimi diye elimizde bir mezura var, ama bu mezura 90 santimetrelik. Böyle bir mezurayla da kim ölçerse ölçsün, nerede ve ne zaman ölçülürse ölçülsün, kaç defa ölçüm yapılırsa, hep aynı sonuç bulunacaktır, ama sonuç yanlış olacaktır. Ölçüm aracı, bu durumda, güvenilirlik taşıyacak, fakat geçerli olamayacaktır.

Geçerlilik sorunu, kullanılan ölçüm aracından ayrı olarak bir ölçüm ölçeğinin de bulunması hâlinde kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Fakat sosyal bilimlerde çoğu durumda bu ölçüm ölçeği elde bulunamamaktadır. Muhteva tahlilinde kullanılan kategorilerin kendi tanımlarını kendilerinin yapması gerekmektedir. Elde edilen ölçümler ancak bu tanımlamalara ilişkin olarak ve (bu tanımlamalara göre) geçerlilik kazanırlar; ölçüm biriminin dışında ve bağımsız bir ölçüm ölçeği yoktur.

Bu durum bazı özel belgelerin kullanıldığı analizler için hazırlanan özel kategorilerde ise öncelikle sözkonusudur — ve, belirtildiği gibi, bu durumla çok sık karşılaşılmaktadır. Bu nedenle, bir analizin sonuçları sunulurken, analiz işleminde kullanılan kategorilerin tanımlarının da verilmesi gerekli olmaktadır. Fakat genel kategoriler kullanılmışsa geçerlik sorunu ile karşı karşıya kalınacağını peşinen kabul etmek gerekmektedir. Eğer, analizin amacının bir gereği olarak, 'komünizm, demokrasi, faşizm' gibi kategoriler kullanılmışsa, bu kavramların her biri hakkında genel ve yaygın anlayışların gözönünde tutulması ve analizde kullanılan tanımların bu genel anlayışlara uygunluk göstermesi gerekir. Fakat pratikte, geçerliliğin dolaysız olarak sınanması hemen hemen olanaksız kalmakta ve bunun sonucu olarak da, ana-

lizde kullanılan (kategori) tanımlamalarının da açıklanması gerekmektedir.

Bazıları, klasik analitik yöntemleri kullanan vasıflı personel aracılığı ile uygulanabilecek bir geçerlilik sınaması işlemi önermektedirler. Örneğin, Baldwin bir yazarın kişilik özelliklerini ortaya çıkarmak için bir seri mektup üzerinde muhteva tahlili çalışması yaptıktan sonra bulduğu sonuçlarla iyi yetişmiş psikologların empresyonist yorumlarından bulunan sonuçlar arasında bir karşılaştırma yapmayı tercih etmiştir. Fakat bu tür bir işlemin daha belirsiz, daha az kesin ve anlamca daha da bulanık olduğu açıktır.

Muhteva tahlili hakkında: B. Berelson, *Content Analysis in Communication Research*, New York, 1952; H. D. Lasswell, N. Leites (*et al.*), *Language of Politics*, New York, 1949; W. Schutz, *Theory and Methodology of Content Analysis*, 1950.

'Okunabilirlik' konusunda: R. Flesch, *Marks of a Readable, Style* New York, 1943; *How to Test Readability*, New York, 1951.

Kitap tahlilleri hakkında: E. W. Hume, *Statistical bibliography in relation to the growth of modern civilization*, New York, 1923; S. W. Kappel, 'Book Clubs and the evaluation of books,' *Public Opinion Quarterly*, 1948, ss, 243 ve ardı; M. E. Carpenter, *The Treatment of the Negro in American History School Text Books* (1826-1939), 1941; A. Walworth, *School Histories at War*, Chicago, 1940; J. Komidar, *American History textbooks for different educational levels*, Chicago, 1948.

Gazete ve dergi tahlilleri konusunda: J. L Woodward, *Foreign News in American Morning Newspapers*, Columbia, 1930; W. C. Rogers, *The Presentation of Foreign News*, Chicago, 1941; F. Harris, *The Presentation of Crime in Newspapers*, 1932; R. W. Logan, *Attitude of the Southern White Press Towards Negro Suffrage*, 1932-1940; *Report of the Rural Commission on the Press*, 1949; E. Lerner, 'Rumours in Paris Newspapers,' *Public Opinion Quarterly*, 1946, s. 382; I. de Sola Pool, *The 'Prestige'*

Papers: a Survey of their Editorials, Stanford, 1951; B. Berelson ve P. Salter, 'Majority and Minority Americans: an Analysis of Magazine Fiction,' *Public Opinion Quarterly*, 1946, ss. 168 ve sonrası.

Radyo yayınlarının tahlili hakkında: A. L. Georges, *Propaganda Analysis: a Study of Inferences made from Nazi propaganda in World War II*, Evanston, 1959; P. Lazarsfeld ve F. N. Stanton, *Radio Research* 1941, *Radio Research* 1942-43, New York, 1942, 1944; *Communications Research*, New York, 1949; R. K. Merton, *Mass Persuasion: the Social Psychology of the War Bond Drive*, New York, 1946; E. Kris ve H. Speier, *German Radio Propaganda*, 1944.

Söylev analizleri hakkında: J. Macdiarmid, 'Presidentia Inaugural Addresses,' *Public Opinion Quarterly*, 1937, s. 72; R. K. White, 'A Quantitative Analyis of Hitler's Sdeeches,' *Psychological Bulletin*, 1942, s. 486 ve 'Hitler, Roosevelt and the Nature of War Propaganda,' *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1949, s. 157; A. Maclung Lee ve E. B. Lee, *The Fine Art of Propaganda: a study of Father Coughlin's Speeches*, New York, 1939.

Propaganda materyali tahlilleri hakkında: S. Yacobson ve H. D. Lasswell, 'May Day Slogans in Soviet Russia, 1918-1943, bk: H. D. Lasswell ve N. Leites, *Language of Politics*, s. 233 ve ardı; H. D. Lasswell ve D. Blumenstock, *World Revolutionary Propaganda*, New York, 1939; R. B. Schuman, 'Identification Elements of Advertising Slogans,' *Southwestern Social Science Quarterly*, 1937, s. 342; H. A. Bone, *Swear Politics: an Analysis of 1940 Campaign Literature*, 1941; I. de Sola Pool, *The Symbols of electoral programs in France*, Chicago, 1939.

Sinema, televizyon ve tiyatro tahlilleri hakkında: E. Dale, *The Content of Motion Pictures*, New York, 1937; M. Wolfenstein ve N. C. Leites, *Movies: a psychological study*, Glencoe, 1950; D. Smythe ve D. Horton, 'Analysis of Television Programmes in New York City,' *News-letter of the National Association of Educational Broadcasters*, January-February, 1951; D. W. Macg-

ranaham ve I. Wayne— 'German and American Tracts Reflected in Popular Drama,' *Human Relations*, 1948; s. 249.

Kişisel belgeler üzerinde yapılan analizler hakkında: R. Wyant ve H. Herzog, 'Voting via the Senate Mailbag,' *Public Opinion Quarterly*, 1941, s. 359 ve 590; R. S. Cavan, P. M. Hauser ve S. A. Stouffer, 'Note on the statistical treatment of life history material,' *Social Forces*, 1930, s. 200.

Resim, desen, müzik, vb. analizleri hakkında: J. K. Lively, 'Propaganda Techniques of Civil War Cartoonist,' *Public Opinion Quarterly*, 1942, ss. 99 ve ardı; W. Albig, 'The Graphic Arts and Public Opinions' Bk: koleksiyon cildinde, *Public Opinion*, New York, 1929; J. H. 'Mueller, *Trends in Musical Taste, Indiana*, 1942; J. H. Mueller, 'Methods of Measurement of aesthetic folkway,' *American Journal of Sociology*, 1945, s. 276; P. Sorokin, *Social and Cultural Dynamics*, New York, 1937.

BÖLÜM İKİ

DOLAYSIZ YAYGIN GÖZLEM

En çok kullanılan dolaysız yaygın gözlem biçimi yoklamalarla yapılandır: büyük bir topluluktan dar bir örneklem alınıp incelenmekte ve bunlardan elde edilen sonuçlar genelleştirilmektedir. Bu yöntem, ancak, örneklemin gerçekten temsil gücü olduğu takdirde geçerlilik kazanmaktadır.

Bu tekniğin esas itibarıyle üç aşaması vardır: soru sorulacak kimselerin listesinin çıkarılması (örneklem), bu örnekleme soruların sorulması (soruşturma), soruşturmanın sonuçlarından yararlanma.

Kesim I. Örnekleme

45 milyonluk Fransız halkının (daha yerinde bir ifadeyle 25 milyon yetişkinin kanaatını ortaya çıkarmak için 1,500 ile 2,000 arasında bir nüfus sorguya çekilmektedir (bu miktarlar Fransa'da yapılan kamuoyu yoklamaları için alışılmış ortalama rakamlardır). Örneklemle ilgili olarak iki ana sorun vardır: (1) Örnekleme giren kimselerin nasıl seçildiği; (2) örneklemin temsil yeteneğinin nasıl ölçüldüğü.

1. ÖRNEKLEMİN ÇIKARILMASI

Örneklem iki ana işleme göre çıkarılabilmektedir. Birisi oldukça sağlam, ama uygulaması güç bir örneklemdir: tesadüfî örneklem. Ötekisi daha az sağlam fakat daha kolay ve ucuzdur: «kota» yöntemi. Bu konuda tesadüfî örneklemeyi kullanan ku-

rumlarla (istatistik ve demografi enstitüleri gibi) kota yöntemini kullanan kanaat yoklaması yapan kurumlar arasında çok sert tartışmalar yapılmıştır. Fakat bu tartışmalar, kanaat yoklamalarının çok artması yüzünden her iki grubun şartlara göre her iki yöntemden de gitgide daha çok yararlanması gerektiği için azalmaktadır.

A. Kota yöntemi

Kota içine girecek olanların seçiminde kullanılacak yöntem iki aşamada uygulanmaktadır. Önce incelenecek olan toplam grubun bir çeşit minyatür modeli kurulmaktadır. Daha sonra her kategorideki nüfusun sayısı (kotası) kararlaştırılmaktadır. Birinci işlem sadece kota yöntemine özgü değildir. Aynı yöntem zaman zaman diğer bazı tesadüfî örnekleme türlerinde de kullanılmaktadır. İkincisi için bu durum söz konusu değildir.

(a) MODELİN KURULMASI

Bu işlem soruşturmaya uygun düşecek çeşitli sosyal kategorilerin tesisi sorunudur. Her kategorideki oranın, tüm nüfusa göre (örneklem bütününün) oranına mümkün olduğu kadar yakın olması gerekmektedir.

1. *Kategoriler.* Kullanılan başlıca kategoriler kişilere, ailelere, mesleklere, ikamet yerine, bölgeye göre yapılanlardır.

(a) Kişilere veya ailelere göre kategoriler. — Burada cinsiyete veya yaşa göre kategoriler kurulabilir. Örneğin, Fransız Kamuoyu Enstitüsü (IFOB) genellikle dört yaş grubu ayrımı yapmaktadır: 20-34, 35-49, 50-64 ve 64'den fazlası. Aileye göre kurulan kategoriler ise şunlardır: tek, evli, dul, boşanmış, evli tek, iki, daha çok çocuklu.

(b) Sosyal-meslekî kategoriler. — Bunlar resmî nüfus istatistiklerine dayanarak kurulurlar. Fransız Kamuoyu Enstitüsü genellikle şu kategorileri kullanmaktadır: çiftçiler, işçiler, müstahdemler ve memurlar; ticaret ve sanayideki işverenler ve yöne-

ticiler; serbest meslekler; emekliler ve rantiyeler; mesleği olmayan kadınlar. Bu kategorilerden bazıları yeterince tatminkâr değillerdir: örneğin, ticaret ve sanayide işverenlerle yöneticilerin birlikte ele alınmış olması siyasal tahliller için çok büyük bir sorun teşkil etmektedir.

(c) Oturulan çevreye göre kategoriler. — Bu kategoriler arasındaki fark kırsal mıntıkalar (Fransız anlayışına göre 2.000 nüfustan az idarî merkez toplulukları), küçük kasabalar (Fransız Kamuoyu Enstitüsü'ne göre 2.000-20.000 arasındakiler), orta büyüklükteki kasabalar (20.000-40.000), büyük şehirler (40.000-100.000) ve çok büyük şehirler (100.000'den fazla nüfusu olanlar) şeklinde saptanmıştır. Bunlar örnektir, başka kategoriler de kurulabilir. Başka türlü bir kategorileme de ikamet yerinin tipine (ev veya apartman) ve bu konutlardaki konfora göre yapılmaktadır.

(d) Bölgesel kategoriler. — Bu kategorilemede Ulusal İstatistik ve Ekonomik İncelemeler Enstitüsü tarafından tespit edilen ekonomik bölgeler esas alınmaktadır. Bu kategoriler soruşturmanın amacına göre gruplandırılabilmektedir.

2. *Kategorilerin birleştirilmesi.* Nüfusun bir modelini tesis etmek için birkaç kategorinin birleştirilmesi (meczedilmesi) gerekmektedir. Örneğin, toplam nüfus yüzde 51 kadını, yüzde 49 erkeği; yüzde 25 çiftçi, yüzde 45 işçi, müstahdem ve memuru; yüzde 20 kırsal bölge nüfusunu, yüzde 35 küçük ve orta büyüklükte kasaba halkını, yüzde 25 büyük şehir nüfusunu ihtiva ediyorsa 2 binlik bir örnek içinde de bu kategorilere aynı oranlarda yer vermek gerekmektedir. Burada karşı karşıya kalınacak olan ayarlama güçlüğü yüzünden kategorilerin sayısının az tutulması gerekmektedir.

Modelin kurulmasında kullanılan kategoriler (soruşturma planı) ile sonuçların sunulmasında kullanılan kategorilerin birbiriyle karıştırılmaması gerekmektedir. Sorular sorulduktan sonra alınan cevaplar, modelin kurulmasında kullanılmayan katego-

riler içinde verilebilir. Örneğin, modelde sosyal ve meslekî kategoriler kurulmuş olmasa da, 2 binlik herhangi bir örneklem içinde çeşitli meslek gruplarını temsil eden kimseler de yer almış olabilir ve bulunacak sonuçlar içinde bu çeşit çeşit grupların üyelerinden alınan cevaplar arasında bir karşılaştırma yapılabilir. Fakat (bu grupların biribirlerine oranının) tüm nüfus içindeki oranların aynı olması gerekmediği için yayılma ve saptırmanın yolaçacağı yanlışlıkların olabileceğini peşinen kabul etmek gerekmektedir. (aynı durumla tesadüfî örnekleme de karşılaşılmaktadır).

(b) KOTALAR VE SORUŞTURULACAK BİREYLERİN SEÇİLMESİ

Soruşturma işleminin planı formüle edildiğinde, mülâkatçılara sorguya çekilecek kimselerin bir listesi verilir.

1. *Kotaların mekaniği.* Her mülâkatçıya verilen listede, o mülâkatçının kendilerine soru soracağı kimselerin karakteristikleri kesin bir şekilde belirtilir (örneğin, 51 kadın, 49 erkek, 25 tane 35 yaşından küçük, vb.).

Kotalar tesadüfî örneklemede olduğu gibi isimlerden değil, sayılardan oluşur. Bu, iki yöntem arasındaki temel farklılıktır: tesadüfî örneklemede isimler tesadüfî olarak seçilirken, kota sisteminde mülâkatçının kendisi soru soracağı kimseleri seçebilmektedir.

2. *Kota yönteminin eleştirilmesi.* Basitlik ve süratlilik yöntemin en önemli üstünlükleridir. Soru sorulacak ve mülâkat yapılacak kimseler isim isim belirlendiğinde mülâkatçının bu kimselerle temas kurabilmesi vakit almaktadır. Bu durumda, mülâkatçı elindeki isimleri evlerinde bulabilmek için çoğu zaman aynı adreslere bir kereden daha fazla gitmek ve onları tekrar tekrar aramak zorunda kalmaktadır. Tesadüfî örnekleme birbirinden çok uzak yerlerde oturan kimselerin seçilmesine de yolaçtığı için güçlük daha da artmaktadır. Kota yöntemi ise, yoklamanın (polls) daha çabuk ve daha ucuza gerçekleştirilmesini sağlamaktadır.

Fakat kota yönteminin aksak yanları da vardır ve bazı kim-

seler bu yöntemin bilimsel nitelikten yoksun olduğu görüşündedirler. Mülâkatçılar hâliyle teması kolay kimseleri seçmekte, bu ise, kolaylıkla temas kurulan kimselerin kanaatleri, kendileriyle temasın kolay olmadığı kimselerin kanaatleriyle ille de aynı olmayabileceği için ciddî yanlışlıklara yolaçmaktadır. Diğer yandan, mülâkatçılar (ırkça, renkçe, karakterce ve sosyal statüce) kendilerine benzeyen kimseleri seçme eğilimindedirler. Bu nedenle, kota sisteminin toplumun üst ve alt tabakalarında yeralan kimseleri (soruşturmanın) dışında bıraktığı ileri sürülmektedir.

Mülâkatçılar, kendi doğal eğilimlerini tanıyabilmeleri için, özel bir eğitim programından geçirilmekte; böylece mülâkatçıların bu eğilimlerinin konuşacakları kimseleri seçmelerinde etkisiz kılınmasının ne denli büyük bir önem taşıdığının bilincine varmaları sağlanmak istenmektedir. Fakat bu da yeterli değildir; mülâkatçılara sadece kimleri seçmeyeceklerini gösteren kuralların öğretilmesi yetmemekte; bu seçimle ilgili olumlu tekniklerin öğretilmesi de gerekmektedir. Bu konuda elde bulunan teknikler sadece tesadüfî örneklemeyle ilgili olanlardır. Kota sistemi her zaman için tesadüfî örneklemeden daha az duyarlı ve sağlamdır. Asıl önemlisi, giderilme olanağı olmayan yanlışlık oranının (margin of error) ölçülmesinin kota sisteminde olanaksız oluşudur.

B. Olasılık yöntemleri

Bazı yoklamalarda örneklem tesadüfî olarak seçilir; kendilerine soru sorulacak kimselerin seçimi şansa bırakılır. Örneklemin temsil yeteneği ise büyük sayılar yasasına ve olasılığın hesaplanmasına dayanır, bu aslına çok yakın olarak hesaplanabilir. Burada kullanılan 'tesadüfî örneklem' terimi insanı yanıltmamalıdır: 'tesadüfî' terimi burada olağan anlamından ayrı olarak, belirlenebilecek bir anlam taşımaktadır. Örneklemin tesadüfe dayanmasının nedeni, lotaryadaki her sayının çıkma şansının aynı olması gibi, nüfusun her biriminin diğerleriyle eşit seçilme şansına sahip olmasındandır. Bu bakımdan, tam bir tesadüfî örnekleme sistemini kurmak oldukça çaba istemektedir.

(a) GELİŞİGÜZEL ÖRNEKLEME YÖNTEMİ

Her Fransız erkeğinin, her Fransız kadınının bir özlük numarası olaydı bunlardan bir tesadüfî örneklem çıkarmak kolay olurdu. Fakat insanları bu şekilde numaralandırmak çoğu zaman mümkün olmadığı için böyle bir durumun sözkonusu olabilmesi enderdir. Çoğu durumda, küme örneklemesi veya yöre örneklemesi gibi dolaylı süreçlerin kullanılması gerekir.

1. *Rehber kataloglarından seçmek.* İncelenmekte olan nüfusla ilgili genel bir rehberin veya kataloğun bulunması halinde, örneklem çıkarmak kolaydır. Rehberdeki isimler numaralanabiliyorsa (ideal durum budur, o zaman bir tesadüfîlik sayıları listesi düzenlenir ve örneklem çıkarmada bu liste kullanılabilir. İsimler numaralı değilse, düzenli aralıklarla isimler seçilebilir. Bu konuda çok çeşitli teknikler kullanılabilir. En basiti her on, yirmi, veya yüz isimden birinin seçilmesidir. Öteki teknikler daha çabuk uygulanabilir; rehber sayfalarının hepsi biribirinin eşiti ise, her sayfadan ilk ismin alınması (veya her *n*'inci sayfadan), her biri aynı kalınlıkta olduktan sonra, kard kümelerinde her *n*'inci santimetreden bir isim alınması gibi.

2. *Yöre örneklemesi* (areola samples). Örneklem çıkarılırken kullanılacak bir rehber yoksa durum çok daha güçleşmektedir. Burada kullanılan en yaygın yöntem büyük ölçekli haritaları veya fotoğrafları karelere ayırarak mümkün olduğu kadar eşit bölge birimleri kurmaktır. Bu birimler numaralanır ve tesadüfî örneklem bunlardan çıkarılır; bu yörelerden seçilen kimselerin (sakinler) hepsi üzerinde soru kâğıdı uygulamasına geçilir. Kentlerde yöre birimleri yapılırken çoğu kez sokaklar kullanılmakta ve aynı tesadüfî örnekleme ilkesi bunlar üzerinde uygulanmaktadır.

Bu yöntemin doğru işlemesi için yöre birimlerinin her birinin mümkün olduğu kadar biribirine eşit olması gerekir. Bu ise, yöre birimlerinin saptanıp çıkarılacağı bölgelerin (zones) açık ve kesin bir şekilde tanımlanmasını gerektirir. Bazen de, ilerde

açıklanacak olan tabakalandırılmış yoklama tekniklerine uygun olarak karelere bölme işleminin birkaç kere yapılması gerekmektedir.

3. *Küme örneklemesi.* Terim, biribirinden ayrı, ama biribiriyle ilgili birkaç işlemi içermektedir; temel düşünce, burada örneklemin ögelerinin tek tek (birey olarak) değil de gruplar veya 'kümeler' halinde seçilmesidir. Yöre örneklemesi küme örneklemi için örnek gösterilebilir; seçilen yöre birimlerinin her biri bir küme insan yerine geçmektedir. Bu teknik, ilgili nüfus kesimi için bir rehber veya kataloğun bulunmamasının yarattığı güçlüklerin yenilmesi için yararlı olmaktadır.

Çok sık karşılaşılan bir durum da nüfustaki öğelerin 'küme' rehberinin bulunması, fakat bunun her bireyin ismini ihtiva eden bir rehber olmamasıdır. Örneğin, Fransa'da okul çağı çocukları üzerinde bir araştırma yapılması halinde okul çağındaki çocukların isimlerini ihtiva eden bir rehber yoktur, ama Fransa'daki 38 bin komünü ihtiva eden bir rehber vardır. Bu durumda komünlerden bir tesadüfî örneklem seçilmekte, örnekleme giren her çocuk üzerinde soru kâğıdı uygulanmaktadır. Komün örneklemlerinin her biri küme örneği yerine geçmektedir. Küme örneklemesi soruşturmaları basitleştirmek ve kolaylaştırmak için kullanılmaktadır. Örneğin, hanelerle ilgili bir araştırmada bireysel birimler kullanılmamakta, yanyana üç veya dört hanelik grup örneklemleri kullanılmaktadır.

4. *Çok-aşamalı örneklemler.* Çok-aşamalı örneklemde kümeler seçilmekte ve her küme içinde kendilerine soru sorulacak kimseler ayrıca seçilmekte; böylece, iki-aşamalı bir örneklem yapılmış olmaktadır. Üçlü, dörtlü veya *n*'nci aşamalı örneklem de çıkarılabilir.

Örnek olarak, Birleşik Devletler'de kırsal nüfus için kullanılan bir yöntem gösterilebilir. Kırsal bölgelerden tesadüfî örneklem çıkarılmakta, daha sonra daha küçük idarî birimler için başka bir tesadüfî örneklem yapılmakta ve son olarak da önce bir

yöresel örneklemedeki kareleme tekniği ile buna dayanan bir tesadüfî örnekleme tatbik edilmektedir. Bundan da sonra, bütün bu birimlerde içinde yeralan ve yörelerde oturan kimselerin sayımı yapılıp, bunlardan her üçüncüsü veya dördüncüsü üzerinde de soru kâğıtları uygulanmaktadır. Görülüyor ki, buradaki örneklem dört aşamada kurulmakta ve her bir aşamada değişik usüller kullanılmaktadır.

5. *Çok-fazlı örneklemler.* Bu teknik çok-aşamalı örneklemden farklıdır. Buradaki temel düşünce, nüfusun değişik kesimleri üzerinde aynı soruşturmanın birkaç fazlı olarak uygulanmasıdır. Önce tez olarak bir soruşturmanın yapılabilmesi için geniş bir örneklem çıkarılmakta ve bundan elde edilen sonuçlar, ikinci örneklemin derinliğini arttırmak için dar tutulabilmesinde kullanılmaktadır. Bazı örnekler bu tekniğin yararını gösterecektir.

Örneğin, 65 yaşından büyükler üzerinde bir araştırma yapılacağı zaman, eğer yaşlıları ihtiva eden bir rehber yoksa, ikamet yerlerine ait bir rehber kullanılabilir. Birinci aşama büyük bir sayı tutacak çoklukta meskûn yerinden (50 bin kadar örneğin) bir tesadüfî örnekleme çıkarmak ve bunlarda 65 yaşını geçen kimseleri tespit etmek için süratle bir «survey» uygulamaktır. Bunun bir listesi çıkarılır ve son araştırma için bin veya iki binlik bir tesadüfî örneklem seçilir (bu ikinci aşamadır).

Bu teknik Birleşik Devletler'de hane masraflarını ve tüketimini tespit için yapılan ayrıntılı araştırmalarda kullanılmıştır (1937). Bu tür araştırmalar ancak küçük örneklemlerde kullanılabilir. Nedeni, her hane halkının birkaç günlük süreyle masraf defteri tutması, mülâkatçıların da bu haneleri sık sık ziyaret etmesi vb., gibi zorunluklardır. Eğer, bu durumda, bir rehberden küçük ve tesadüfî olarak bir örneklem çıkarılmış olaydı, ortalama gelir düzeyindeki hanelerden yeter sayıda örnekleme alınacağı halde yüksek gelirli ve düşük gelirli hanelerden örnekleme girebilecekler çok az olacaktı. Bu nedenle de, iki aşamalı bir sürece başvurmak gerekmiştir: 1. Önce büyük miktarda bir örneklem

çıkarılmış ve hanelerin gelir durumlarını anlamak için bir «survey» yapılmıştır; 2. Esas araştırma ise örneklemde yeralan hem uçtaki hanelerde (çok yüksek gelirlilerle çok düşük gelirliler) hem de ortalama gelirli hanelerde uygulanabilmiştir.

(c) TABAKALANDIRILMIŞ ÖRNEKLEME

İşte bu sözünü ettiğimiz son örnekte «tabaka» ve tabakalandırılmış örnekleme sorunu ile karlılaşmaktayız. Bu sorunu incelemek yararlı olacaktır. Bu yöntemde nüfus tesadüfî olmayan örneklem modellerinde görmüş olduğumuz usülle *a priori* olarak (tabaka denen) bölümlere ayrılır. Tabakalandırma tesadüfî örneklemeye sistemli bir duruma getirilmiş bir öğe kazandırmaktadır. Bununla beraber, 'kota' örneklemesi ile sistemleştirilmiş tabakalandırma örnekleminin biribiriyle karıştırılmaması gerekir: ilkinde soru sorulacak bireylerin seçilmesi mülâkatçıya bırakıldığı halde ikincisinde bu seçim tesadüfî yöntemle yapılmaktadır.

1. *Tabakanın tanımı.* Burada izlenen düşünce her kategori veya tabakanın mümkün ölçüde homojen, buna karşılık, her tabakanın diğerlerinden farklı (heterojen) olmasıdır. Bunu sağlamakta çeşitli yöntemler kullanılmaktadır.

Bu konuda istatistiki ölçütler (criteria) kullanılabilir. Örneğin, Fransa'daki 38 bin komün nüfuslarına göre sınıflandırılabilir. Ulusal İstatistik Enstütüsü 10 bin kişilik, 10 bin ile 50 bin arasında nüfuslu, vb. tabakalandırmasını; idarî merkezinde 2 binden az nüfusu olan (kırsal komünler), nüfusunun yüzde 80'ininden çoğu tarıma bağlı kırsal komünler, vb. gibi sınıflamalar yapmıştır. Paris 5 bin adet küçük yöreye bölünmüştür ve buralarda oturanlar hakkında bazı istatistiki bilgiler toplanmıştır: oda başına düşen kişi sayısı, banyolu daire sayısı, vb. Bu bilgiler delikli kartlara işlenmiş bulunduğu için istenen tabakalar kolaylıkla oluşturulabilmektedir: örneğin, banyolu dairelerin yüzde 20'den az olduğu yöreler, yüzde 20 ile 50 arası olan yöreler, vb.

Bu istatistiki tabakalar önceden yapılmış ayrıntılı istatistik araştırmalarıyle elde edilmiş bilgilere dayanarak kurulmak zorundadırlar. Tabakalar arasındaki sınırın, bir tabakadan diğerine geçiş çizgisinin dikkatle saptanması gerekmektedir. Bu, coğrafî ölçütler kullanıldığında da geçerlidir 'Doğal' coğrafi ve diğer bölgeler de tabaka teşkil edebilirler. Esas güçlük tabakanın tanımındadır. Bu tür tabakaların tanımlanmasında coğrayfa, sosyal konular ve mesleklerle ilgili uzmanlardan da yararlanılmaktadır.

2. *Tabaka seçimi.* Her araştırma için tabakalandırma sorununun ayrı ayrı düşünülmesi gerekir. Siyasal kanaatların incelenmesinde kullanılan bir tabaka serisinden okul çağındaki çocukların boylarını ve ağırlıklarını anlamak için yapılan bir araştırmada veya faal nüfusun dağılımı konusunda yapılan bir araştırmada yararlanılamaz. Yapılan her araştırmada kullanılabilecek en uygun tabakalandırmanın ne olabileceğine dair etraflı bir inceleme yapılması iyi olacaktır; fakat bu tür incelemeler genellikle pahalıya çıkmakta ve çok zaman almaktadır ve bu nedenle de yapılamamaktadırlar.

Bu konuda en yararlı genel kural kategorilerin mümkün olduğu kadar ayrı ayrı ve bağımsız ölçütlere (eriteria) göre tanımlanması ve her ölçütle ilgili olarak mümkün olduğu kadar fazla kategori kullanılmasıdır. Her araştırmada izlenen bir'den çok amaç vardır ve soru kağıdında da çeşitli sorular bulunmaktadır. Çok dar bir şekilde sadece tek bir ölçüte dayanan tabakalandırmalar yararsız bir sürü sorular sorulmasına yolaçmaktadır.

Tabakaların sayısı örneklemin genişliğine bağlıdır. Bunun nedeni, büyük sayılar yasasına göre, her tabakadaki birimlerin temsil yeteneği taşıyabilmek için belirli bir büyüklükte olması gereğidir (bu sorun ilerde elealınacaktır). Tabaka sayısı artarsa, örneklemin de sayısının artması gerekir: bu ise daha çok masraf ve daha çok zaman demektir.

3. *Çok-aşamalı örneklemede tabakaların birleştirilmesi** : Tabakalandırma çoğu kez çok aşamalı örneklem ile birleştirilmekte ve bu sayede karmaşık tabakalandırma mümkün olmaktadır. Bu teknikten sadece bir örnek verilecektir.

Birinci aşamada idarî birimlerin esas alınması hâlinde komünler üzerinde bir tesadüfî örneklem komünlere, kantonlara veya illere göre kurulabilir. Bu temel birimler, örneğin coğrafî bölgelere, nüfus büyüklüklerine, kentsel veya kırsal olma özelliğine göre tabakalar hâlinde sınıflandırılabilir. Böyle bir ölçüt, her bölgedeki nüfusun diğer kategorilerde uygun olacak şekilde birleştirilebilir (kombine edilebilir). Bundan sonra da bu kategorilerin içinde bir tesadüfî örnekleme yapılabilir.

Tesadüfî esasa göre seçilen bu temel birimler de, yaşa, mesleğe, mülkiyete veya başka ölçülere göre gruplara ayrılarak «alt-tabakalar» teşkil edilir; kendileriyle mülâkat yapılacak kimseler de bu alt-tabakaların içinden tesadüfî esasa göre seçilirler.

(c) ALIŞTIRMA ÖRNEKLEMİ**

Bu örneklemde de yukarda belirtilen örneklemdeki süreçler kullanılır, fakat bazı süreçlerde kendine özgü uyarlamaları gerektirmektedir.

1. *Alıştırma örneklemi kavramı.* Bu örneklemin varoluş nedeni, hem bir araştırmada kullanılmak üzere yapılması hem de kendisinin de ayrıca bir araştırma yerine geçmesidir. Bu genellikle böyledir. Fakat bazen «ölçme işleminde kullanılmak üzere» yapılmış «hazır işi» örneklemler de kullanılmaktadır. Bunların bir kere değil, birçok kereler kullanılması mümkündür. Esas araştırma metnini geliştirmek için de, «hazır işi» örneklemlerden çok «sinaî ölçümlere» benzeyen teknikler kullanılmaktadır.

* Metinde «Combination» olarak geçiyor.

** Metinde «master sample» terimi kullanılıyor. Türkçede bazı teknik konularda kullanılan *mastar* veya *kalıp* ile de karşılanabilir.

Burada sözkonusu olan örneklem normal araştırmalarda kullanılanlardan çok daha büyüktür. Bu örneklem de yukarda açıklanan teknikle ve tesadüfî esasa göre seçilir. Zaman sınırlı olmadığı için, uyarlı, doğru ve duyarlı yöntemler kullanılabilir. Bu geniş örneklem alıştırma örneklemi veya *a priori* örneklem olarak adlandırılmaktadır.

Bir araştırmaya girişildiğinde örneklem alıştırma örnekleminden çıkarılarak elde edilir. Alıştırma örneklemindeki bütün birimler yerlerini almış vaziyette durdukları için bu örneklemdeki işlem çok kolay ve çabuktur. Yapılan araştırmada kullanılması uygun görünen tabakalandırma da, alıştırma örneklemindeki birimlerın bütün karakteristikleri delikli kartlara işlenmiş bulunduğu için, çok kolay yapılmaktadır. Alıştırma örneklemi kullanarak yapılan bir araştırmadaki örneklem iki ayrı zamanda ve iki aşamada yapılmış olmaktadır.

Alıştırma örnekleminin nüfustaki değişmeleri mümkün ölçüde izlemesi ve tazeliğini koruması gerekir. Bu yapılırsa, çoğu örneklemde karşılaşılan güçlüklerden (rehberlerin eskimiş olması, kard endekslerinin tazeliğini kaybetmesi gibi) kaçınılmış olur.

2. *Alıştırma örneklemi örnekleri.* Zaman ve paraca yapılacak tasarrufu olduğu kadar bir alıştırma örnekleminin kurulmasındaki ve bunun günü gününe taze tutulmasındaki güçlüğü göstermek için iki örnek verilecektir.

Amerikan Nüfus Sayımı Bürosu havadan çekilen fotoğraflara ve üzerine yöre birimlerinin çizilmiş bulunduğu haritalara dayanan bir alıştırma örneklemi kurmuştur. Kırsal bölgelere ait alıştırma örnekleminde Amerika Birleşik Devletlerindeki tarımsal yörelerin 1/18'i kadar tutan 67.000 yöre birimine yer verilmiştir. Bu örneklemde herbiri bütünü temsil eden $\frac{1}{54}$'ü toprak $\frac{1}{54}$ekili alanlar ve $\frac{1}{54}$ kırsal nüfus, vb.) üç ayrı örneklem alınmıştır. Kentsel yerler için hazırlanan alıştırma örneklemi ise hane-

lerin, ticarî işletmelerin, konutların sayısını saptamakta kullanılabilecek küçük yöreler esas alınarak kurulmuştur.

Fransız Ulusal İstatistik ve Ekonomik Araştırmalar Enstitüsü kamuoyu yoklamaları için sadece seçmenleri temel alan bir alıştırma örneklemi kurmuştur. Bu da iki aşamalıdır: komünler ve seçmenler. Komünlere göre kurulan örneklem, esas araştırma için gerekenden biraz daha geniş tutulmuştur. Seçmenlere göre kurulan örneklem ise komünlere göre alınan örneklemden çıkarılmış ve (araştırma için) gerekenden on kat büyük tutulmuştur. Bu örneklem de seçmen kayıtları kullanılmıştır (her *n*'inci satır veya küçük komünlerde bütün seçmen kayıtları). Örneklemin tazelenmesinde, seçmen kayıtlarındaki yıllık değişiklik uyarlamalarından yararlanılmıştır. Bu nedenle, (tazelik durumunu anlamak için yapılan) yoklamadaki gecikme önemli oranda azaltılmış olmaktadır.

2. ÖRNEKLEMİN TEMSİL YETENEĞİ

Kanaat yoklamaları, yoklamaya temel teşkil eden küçük bir örneklemin tüm nüfusu temsil edebileceği varsayımına dayanırlar. Bu bakımdan, örneklemin temsil yeteneği temel bir önem taşımaktadır: örneklem temsil yeteneği taşımıyorsa sorulan sorulara alınan cevaplar da anlamsız olur.

Sorunun iki yanı vardır— temsil yeteneğinin ölçülmesi ve örneklemdeki bozuculuğun düzeltilmesi.

A. Temsil yeteneğinin ölçülmesi

Temsil yeteneğinin ölçülmesi sadece ihtimalî örneklem yöntemlerinde mümkündür, kota yönteminde yapılamaz. Örneklem, esas itibarıyle, büyük sayılar yasasına ve matematiksel ihtimaller hesabına dayanmaktadır.

(a) TEMSİL YETENEĞİNİN ÖLÇÜLMESİ TEORİSİ

Hiç bir örnek tam bir temsil yeteneği taşımaz: *P* kadar bir nüfus içinden *n* kadar kişi seçilirse bunun temsil yeteneğinin tam ola-

cağını hiç kimse kesin olarak söyleyemez. Fakat, her büyüklükteki örneklemin belirli bir yanlışlık oranını aşmama ihtimalini hesaplamak mümkündür.

1. *Yanlışlık oranı ve olasılık.* Olasılık matematiksel olarak tanımlanırsa, her öğenin oluşumunun eşit olasılık içinde düşünülmesi hâlinde, bir olayın oluşumundan yana durumların sayısı ile mümkün oluşumların sayısı arasındaki oranlamadır.

Örneğin, bir *Lotto* oyununda kutuya 90 parça konulduğunda bundan sonu üç ile biten bir sayı çekme ihtimali nedir? Bunun oluşumundan yana dokuz (3, 13, 23, 33, 43, 53, 63, 73, 83,) [1] ve doksan adet mümkün durum (parçalar iyi karıştırılıp harmanlaşmışsa eşit olarak mümkündür, vardır; ihtimaliyet de şöyle ifâde edilebilmektedir:

$$P = \frac{9}{90} = \frac{1}{10}$$

Bir başka örnek alacak olursak, eğer (n) büyük sayısı kadar top ihtiva eden bir torba varsa ve bunların yarısı beyaz yarısı da siyahsa her çekilişteki beyaz top çıkma şansı yarı yarıyadır. Eğer beyaz topların siyahlara oranı bilinmiyorsa, bu oranı doğruya yakın olarak tahmin edebilmek için kaç çekim yapılmalıdır? Örneklemin temsil yeteneği sorununun temeli de buna dayanmaktadır. Tablo 1'de dört çekim için mümkün sonuçlar verilmektedir. Görülüyor ki olasılık yüzde 50, yanlışlık oranı 8'de 1; sekiz çekim için olasılık 9/128'den büyük olmamakta (yaklaşık olarak 14'de 1); onaltı çekim için olasılık 697/32,768'den büyük olmamaktadır (veya 47'de 1). Onaltı çekimde yüzde 25'den büyük yanlışlık yapma olasılığı 1/4,7'den daha fazla olmamaktadır. Belirli bir yanlışlık oranını aşma olasılığı çekim sayısı arttıkça azalmaktadır.

Burada sınama sayısını sonsuz bir şekilde arttırmak, belirli bir yanlışlık oranını aşma olasılığı belirli bir noktaya kadar hızla indiği ve bundan sonra da çok yavaş azalmaya başladığı için, gereksizdir.

Topların sayısı	Çekim sırası (sequence) (B = beyaz top, N = siyah top)				Sonuçların olasılığı	Tüm çekimler içinde beyaz topların yüzde oranı	Bu oranı tutturma olasılığı
1	B				1/2	100	1/2
	N				"	0	1/2
	Birinci çekim	İkinci çekim					
2	B	B			1/4	100	1/4
	N	B			"	50	1/4
	B	N			"	50	1/4
	N	N			"	0	1/4
	Birinci çekim	İkinci çekim	Üçüncü çekim				
	B	B	B		1/8	100	1/8
	B	B	N		"	66	
3	N	B	B		"	66	3/8
	B	N	B		"	66	
	N	B	N		"	33	
	B	N	N		"	33	3/8
	N	N	B		"	33	
	N	N	N		"	0	1/8
	1. çek	2.çek	3.çek	4.çek			
	B	B	B	B	1/6	100	1/6
	B	B	B	N	"	75	
	B	B	N	B	"	75	1/4
	B	N	B	B	"	75	
	N	B	B	B	"	75	
	B	B	N	N	"	50	
	N	B	B	N	"	50	
	N	B	N	B	"	50	
	B	N	B	N	"	50	3/8
	B	N	N	B	"	50	
	N	N	B	B	"	50	
	B	N	N	N	"	25	
	N	B	N	N	"	25	
	N	N	B	N	"	25	1/4
	N	N	N	B	"	25	
	N	N	N	N	"	0	1/16

Tablo 1. Dört çekim için sıralar (sequences)

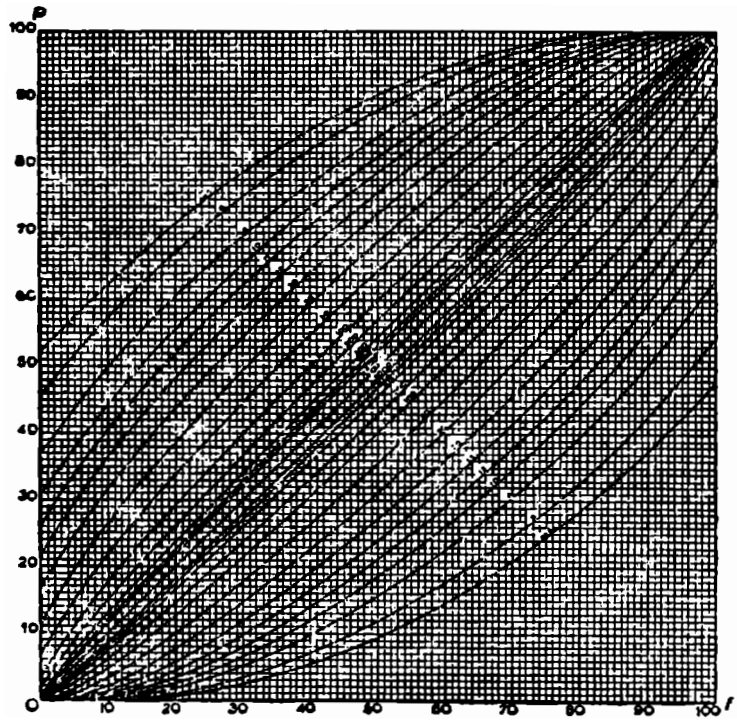
2. *Bir örneklemin temsil yeteneği olmasının anlamı.* Belirli bir örneklemdeki oranların nüfustaki gerçek oranları yüzde 10'dan daha fazla aşmayacağı hiç bir zaman ileri sürülmemelidir. Sadece şu söylenebilir ki, yüzlük bir nüfusta yüzde 10'luk bir yanlışlık olasılığı çok büyük bir orandır. Bundan daha büyük oranda bir yanlışlıkla karşılışmamak olasılığı çok büyük olabilir—yüzde 99,9 veya daha fazla— ama gene de bir olasılık olarak vardır ve hiç bir zaman yüzde 100'lük bir belirlenmişlik kazanamaz. Bundan daha büyük bir yanlışlık (yani, incelemeye konu teşkil eden nüfustan çok farklı bir tesadüfî örnekleme çıkarma) olasılığı herzaman için vardır. Aynı kural lotoryoda da geçerlidir —oyuna katılanların sayısı arttıkça, herbirinin birinci mükâfatı kazanma şansı azalmakta, fakat buna karşılık, ille birinin kazanma ihtimali artmaktadır.

(b) BİR ÖRNEKLEMİN TEMSİL YETENEĞİNİN ÖLÇÜLMESİNDE KULLANILABİLECEK PRATİK YÖNTEMLER

Bir örneklemin temsil yeteneğini ölçmek için gerekli hesaplamalar uzun, güç ve karmaşık işlemlerdir. Fakat basit bir işlemle belirli bir araştırmanın sonuçlarının temsil yeteneğini ölçmekte kullanılabilecek tablolar veya grafikler yapmak veya kurmak mümkündür. Burada, bundan en çok kullanılanlarından birkaç tanesi üzerinde durmak yararlı olacaktır.

1. *Bir örneklemin temsil yeteneğinin dolaysız ölçülmesi.* En pratik yöntem S.S. Wilks'in grafik yöntemidir. Bu yöntemin, bir örneklemin sadece belli bir yanlışlık oranını geçmemek için ne büyüklükte olması (veya yapılması gereken testlerin sayısı) gerektiğini gösteren dolaysız hesaplama yöntemlerine göre üstünlüğü vardır. Wilks'in grafiğinde oranlar yatay eksen üzerine kaydedilmiş derecelerden, gerçek oranlar ise dikey eksenden okunmaktadır. eğriler ise soru sorulması gerekli olan kişi sayısını göstermektedir. Yatay ve dikey eksenlerin eğri üzerindeki kesişme noktaları ise belirli büyüklükteki örneklemi temsil etmekte, aynı zamanda

gerçek oranın sınırlarını (limits) göstermektedir. Her grafik belirli derecede bir ihtimaliyet için yapılmıştır. Yüzde 99 oranında olasılığa göre yapılan bir grafikte, gösterilen gerçek oranın aşılma

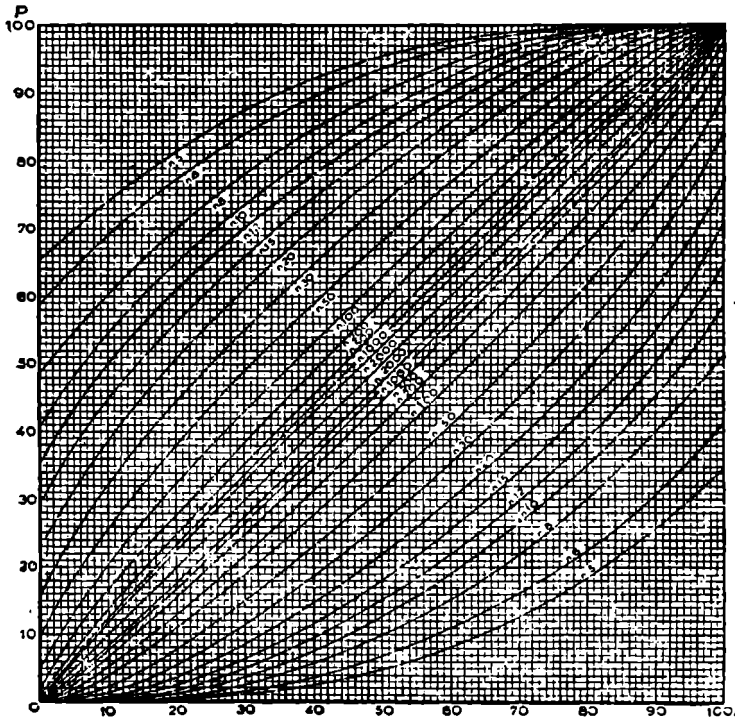

Şekil : 2. — Wiks'in % 95 olasılıklı grafiği.

şansı sadece yüzde bir oranında; yüzde 95'lik bir grafikte ise bu şans sadece yüzde beş oranında olmaktadır. (bkz. şekil 2 ve 3).

2. *Anlamın sınanması.* Örneklemin temsil yeteneğini sağlamak ve bunu teminata kavuşturmak için kullanılan yöntemler hangi

sonuçların yerinde (Legitimate) sonuç ve hangilerinin kabul edilemez sonuçlar olduklarını tayinde çoğu kez yetersiz kalmakta-

Şekil: 3. — Wilks'in % 99 olasıklı grafiği.

dırlar. Bir örnek verecek olursak, 2 Ocak 1956 seçimlerinde bir seçim bölgesinde sonuçlar şöyle olmuştur:

A partisi	seçmenlerin	% 32'si.
B «	«	% 17'si.
C «	«	% 42'si.
Oy kullanmayanlar	«	% 9'u.

1958 yılında aynı seçim bölgesinde 500 seçmen üzerinde yapılan bir yoklamada ise aşağıdaki cevaplar alınmıştır:

A partisi	143	(% 28,6)
B partisi	93	(% 18,6)
C partisi	222	(% 44,4)
Oy kullanmayanlar	42	(% 8.4)

Burada, elde edilen sonuçlara bakarak belirli bir kanaat değişikliği olduğu söylenebilir mi? Veya buradaki farkın örneklem ile gerçek seçmen kitlesinin bütünü arasındaki farkın bir sonucu olduğu söylenebilir mi? Dolaysız hesaplamalar ve Wilks'in grafiği buna cevap verememektedir.

Yatay eksen (F) kanaat yoklamasında bulunan yüzde oranlarıdır. Eğri ise kendilerine soru sorulan kimselerin sayısını (n) göstermektedir. Dikey eksen ile iki eğrinin kesiştiği nokta (n) *confidence limit*'ini vermektedir: nüfusun (*P*) gerçek oranının yukarki kesişme noktasından büyük olması veya kesişme noktasından daha küçük olması için, maksimum olarak yüzde 5 veya normal olarak yüzde 1 şans vardır.

Burada genellikle kullanılan işlem Pearson'ın X^2 testidir. Bunda F'nin teorik olarak total sayıyı (yani, örneklemdeki dağılımın karşılaştırıldığı gerçek dağılımı), *F*'nin de gözlemlenen sayısını ifade ettiği $(\frac{F\text{-}F^2}{F})$ formülü kullanılır. Bütün bunlar birleştirilip toplandığında gerçek total sayı ile gözlemlenen total sayısı arasındaki *disparity*'yi veren X^2 elde edilir. Bu hesaplamanın yukarda verilen örnek için sonuçları şunlardır:

Teorik total sayılar şunlardır:

A partisi	% 32 ; yani, 0,32 × 500	= 160
B «	% 17 ; yani, 0,17 × 500	= 85
C «	% 42 ; yani, 0,42 × 500	= 210
Oy vermeyenler	% 9 ; yani, 0, 9 × 500	= 45
		500

Bunlardan şöyle bir tablo yapılabilir:

	F	F	F – F	$(F - F)^2$	$\frac{(F - F)^2}{F}$
A partisi	160	143	+17	289	1 . 80
B "	85	93	– 8	64	0 . 75
C "	210	222	–12	144	0 . 69
Katılmayanlar	45	42	– 3	9	0 . 20
					3 . 44

Açıkca görülüyor ki X^2'nin değeri sınıflamaların sayısı ile «serbestlik derecelerinin» sayısı azaldıkça küçülme eğilimi taşımaktadır. (serbesti dereceleri sınıflandırma sayısından 1 azdır). Serbesti dereceleri sayısı, herhangi bir sınıflandırmanın genişliği (size) diğerlerinin genişliğinin bilinmesi hâlinde hesaplanabileceği —yani; $n-1$ olacağı için— bağımsız değişkenlerin sayısını vermektedir.

Serbesti derecesi	P=95	P=99	*Serbesti derecesi*	P=95	P=99
1	12,71	63,66	16	2,12	2,92
2	4,30	9,93	17	2,11	2,90
3	3,18	5,84	18	2,10	2,88
4	2,78	4,60	19	2,09	2,86
5	2,57	4,03	20	2,086	2,845
6	2,45	3,71	21	2,080	2,831
7	2,37	3,50	22	2,074	2,819
8	2,31	3,36	23	2,069	2,807
9	2,26	3,25	24	2,064	2,797
10	2,23	3,17	25	2,060	2,787
11	2,20	3,11	26	2,056	2,779
12	2,18	3,06	27	2,052	2,771
13	2,16	3,01	28	2,048	2,763
14	2,15	3,98	29	2,045	2,756
15	2,13	3,95	30	2,042	2,750

Şekil. 4 — Fisher'in Pearson'un x^2 'sinin değerlerini veren tablosu.
P = çeşitli olasılıklar (örneklemin alındığı toplamda her yüz birim için şans sayısı referans olarak kullanılandakiyle özdeştir).

Eldeki belirli bir serbesti dereceleri sayısı için X^2'nin değeri, gözlemlenen dağıtımın teorik dağılımdan sapması oranında ve bu dağılıma uygun total sayıdan elde edilen örneklemdeki P olasılığının azalışı ölçüsünde artmaktadır. Fisher değişik olasılık düzenleri için X^2 değerlerini hesaplamış bulunmaktadır. (bkz. tablo 4). Daha önce verilen $X^2=3.44$ değerindeki örnekte X^2'nin yüzde 30'luk olasılık çizgisinin (threshold of probability) az daha altında olduğu hesaplanmıştır (bu çizgiye denk düşen X^2 ise 3.665'dir). Bunun anlamı, analiz edilen örneklemin 1956 seçimlerindeki total yekün kitleyle özdeş (identical) olan bir yekûn kitleden alınma olasılığının yüzde otuz bir şans taşıdığıdır: ve, bir başka deyişle, 1956 ile 1958 arasında siyasal kanaatlarda bir değişme olmadığıdır. Bu varsayım ileri sürülebilmesi mümkün bir varsayımdır, ama kesin değildir, hatta kesin gibi de değildir. Teorik ve gözlemlenen dağılım arasındaki eşitsizlik (disparity), ancak, olasılığın yüzde 5'den daha az olması hâlinde önemli ve anlamlı (significant) sayılmaktadır.

B. Yoklamanın düzeltilmesi

Örneklemin bazı öğeleri ile gözlemlenen nüfus biribiriyle karşılaştırılabilir. Örneğin, bir ülkedeki sosyal ve meslekî kompozisyon, yaş grupları kompozisyonu, cinsiyet ve konut durumu biliniyor olabilir. Bu durumda, esas nüfustaki oranlar ile örneklemdeki oranlar örneklemdeki kompozisyona uygun düşmezse hem bunun, hem de kanaat yoklamasının sonuçlarının düzeltilmesi mümkündür.

(a) ÖRNEKLEMİN DÜZELTİLMESİ

Bu düzeltme sorıştırma safhasına geçilmeden önce ve düzeltme işlemi yüzünden örneklemin tesadüfî olma karakterinin bozulmasına meydan vermemek için yapılır. Bu konuda çeşitli teknikler kullanılabilir.

1. *Dengelendiritmiş örneklemler.* Bu teknik 1949'da Yates tara-

fından olgunlaştırılmıştır. Bir örnek vermek gerekirse, bir çitfçi haneleri tabakasının genel nüfusun yüzde 65'ini teşkil etmesi hâlinde tesadüfî örnekleme bu tabakaya sadece yüzde 60'lık bir yer vermişse, örnekleme işleminin, tarımsal hanelerin oranı doğru bir şekilde bulununcaya kadar devam etmesi gerekir. (Ancak) bunun da tesadüfî esasa göre yapılması gerekir, aksi takdirde örneklem tesadüfîlik karakterini kaybeder ve isimlerin yeniden yerleştirilmesi aşağıdaki gibi olur.

101'inci isim seçilir ve bu 1'incinin yerine konur; ilki tarımsal bir hane ise ve ikinci tarımsal bir hane değilse, oranlar bir miktar düzeltilmiş olur; eğer durum bunun tersi ise, ozaman oranlar arasındaki benzemezlik daha da artar; eğer ikisi de aynı kategoriye aitse ozaman oranlar değişmez. İsimlerin seçilmesi doğru oranlar kuruluncaya kadar devam eder. Büyük sayılar yasasına göre, isimlerin tesadüfî olarak seçildiği bu süreç ne kadar devam ederse gerçek orana erişme şansı da okadar büyümüş olur.

2. *Kontrol edilmiş örneklemler*. 1926 yılında Bowley tarafından bulunan bu yöntemin amacı örneklemi, örneklemdeki birimlere göre (örneğin hanelere göre) değil, fakat örneklemdeki birimlerdeki belirli öğelere göre aslına uygun (accurate) hâle getirmektir.

Bu örneklemdeki birimlerin diğer birimlerden kurulu bir kümeden (cluster) alınmış olması hâlinde yapılabilir. Eğer, örneğin, mesleği çiftçilik olan bireylerin (hane reisi veya hane reisi olmayanlar) oranının yüzde 42 olduğunu, fakat örneklemde bunun sadece yüzde 36 olduğunu farzedecek olursak, Yates'ın yaptığı gibi yaparak, çiftçi bireylerin (kümedeki öğelerden biri) doğru oranını bulabilmek için tesadüfî esasa göre daha fazla hane seçmemiz gerekir.

Aynı süreç birimlerin vüs'ati (size) için de izlenebilir. Eğer koruluk ve ormanlıklarla kaplı alanların belirli bir «département» içindeki oranının yüzde 20 olduğunu ve ormanlık ve koruluk alanı yüzde 20 oranında olan bir tarımsal birimler örnekleminin istendiğini farzedecek olursak Yates'ın yöntemi kullanılabilir: eğer

ortalama koruluk ve ağaçlığın dekar başına yüzde 20 oranında olduğu bir örneklem istenirse, o zaman, örneklemin Bowley yöntemi ile kontrol edilmesi mümkündür.

3. *Telâfi edilmiş örneklemler.** Kontrol edilmiş örneklemler örneklemdeki birimler arasında bir telâfi sistemine dayanırlar; 'telâfi edilmiş' örneklem ise telâfi etme işleminin tabakalar arasında yapıldığı örneklemdir. Burada, uygulaması çok karmaşık olduğu için bu sistemin sadece dayandığı ilke ele alınacaktır.

Her tabaka içinde bir tesadüfî örneklem seçileceği yerde birkaç tabakayı kapsayabilecek bir tesadüfî örneklem alınmaktadır. Burada tek bir tabakanın oranı ile değil de birkaç tabakanın oranı ile ana nüfusdaki oranlar arasında uygunluk (coincidence) aranır. Tabakalar arasında telâfi işlemi bu yolla sağlanır. Bunun için de aralarında bağımlı örneklemlerden yapılmış değişik değişik kombinasyonlar için bir plan düzenlenir ve bundan da tesadüfi bir örneklem çıkarılır.

(b) YOKLAMA SONUÇLARININ DÜZELTİLMESİ

Bir yoklamanın uygulaması sonra da, örneklemdeki belirli birimlere ağırlıklı katsayılar uygulayarak veya *sonuçları düzenleyerek* bulunan sonuçların düzeltilmesi mümkündür. Heriki durumda da, düzeltme işleminde ana nüfusun bilinen karakteristikleri temel olarak alınır.

1. *Örneklemdeki sapma ve bozulmaların giderilmesi.* Bunda sonuçlar, henüz ortaya çıkmadan düzeltilirler; düzeltme işlemine sadece, örneklemdeki bazı öğeler tâbi tutulurlar.

Sapma ve bozukluğun giderilmesi konusunda en çok rastlanan durum sorulara cevap vermek istemeyenlerle yerinde bulunamayanlardan vb. oluşan sapmaların giderilmesidir. Eğer bu gibi kimseler örneklemdeki bütün kategorilerle aynı (özdeş) ise temsil yeteneği bundan etkilenmez. Pratikte ise, cevap vermeyen-

* Amerikan sosyal birimlerindeki karşılığı ile "compensated samples." (ç.n.)

ler ile yerinde bulunmayan kimseler kategoriden kategoriye çok değişmektedir (yaşlılar ve kadınlarda genellikle daha yüksek olmaktadır vb.)

Eğer, örneğin aşağıdaki sonuçlar elde edilmiş ise:

	Çıkarılan örneklem			*Soru sorulabilen örneklemler*		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
65-69 yaş	16	20	36	6	14	20
70 + yaş	25	34	59	29	12	61
Toplam	41	54	95	35	46	81

Bunlara aşağıdaki ağırlıklı katsayılar uygulanmak gerekir:

Erkek	65-69	2.67
"	70 +	0.86
Kadın	65-69	1.43
"	70 +	1.06

Bu işlem, soruları cevaplandırmayı reddedenlerin, ağırlıklı katsayıların uygulanmasında gözönünde tutulmayan belirli bazı karakteristiklerle ilgili olabileceği ileri sürülerek eleştirilebilir. Bu nedenle, belli bir yanlışlık öğesinin işleme katılmasına yolaçılmış olabilir.

2. *Sonuçların yeniden düzenlenmesi.* Bu işleme, kanaat yoklamasında kullanılmayan belgelerin, örneklemin kompozisyonu ile tüm nüfusun kompozisyonu arasında dolaysız bir karşılaştırmanın yapılamayacağı durumlarda, sonuçların düzeltilmesi için başvurulmaktadır.

(a) *Dış kıymetle (quotient) düzeltme.* Bu en basit ve en çok kullanılan yöntemdir. Aşağıdaki örnek bu tekniği açıklığa kavuşturacaktır. J946 yılında Meurthe-et Moselle'de on komünden biriyle bir örneklem çıkarılmış ve ekili araziden 17,714 hektar kapsama alınmıştır. 1929 tarihli tarım sayımı ise ekili arazilerden 18,914 hektarı kapsamına almıştır. Bu nedenle, örneklem yüzde 6,34 oranında bir azalma göstermiştir. Eğer 1946 örneklemi

söz konusu idarî birimin bütününe yaygınlaştırılmış olaydı ekilmiş alanların 177,140 hektar olması gerekecekti.

Fakat 1929 yılında seçilen örneklemdeki komünlerdeki ekili araziler ilgili idarî birimdeki ekili arazilerin onda biri değildi; toplam ekilebilir arazi 177,840 hektar olduğu için, teorik olarak bunun onda birinin 17,784 hektar olması gerekirdi. Gerçekte ise bu miktar 18,914 hektardı. 1929 yılında karşılaşılan bu farklılık 1946' da gözönünde tutulmuş ve tarım teşkilâtı adı geçen idarî birimdeki ekilebilir arazi toplamını 166,564 hektar olarak hesaplamıştır (1929 toplamına oranla yüzde 6.34'lük bir düşmeydi ve bu düşme on komünlük örneklemde görülmüştü).

(b) *A posteriori* tabakalandırma ile düzeltme. Eğer belli bir örneklemde bireylerin oranlarının, bunların kural dışı denecek kadar düşük ücret almaları yüzünden özel bir değer (premium) kazanmaları nedeniyle aşağıdaki gibi olduğunu farzedecek olursak:

Demir-çelik endüstrisi	% 3
Besin endüstrisi	% 10,6
Dokuma, elbise, doğrama, eşya	% 15,5
TOPLAM	% 7,6

Görülüyor ki, burada incelenen konu üzerinde bir grup faaliyetin etkisi temel önem kazanmaktadır. Bunun nedeni örneklemin faaliyet gruplarına göre tabakalandırılmamış olmasıdır. Burada bir çeşit *a posteriori* (sonradan) tabakalandırma yapılmaktadır. Bu tür tabakalandırmada ücretlilerin toplam sayısı ile önem verilen ücretlilerin sayısı bölgedeki bir grup faaliyet dalında çalışan tesislerdeki ücretlilerin sayısıyla karşılaştırılmaktadır (karşılaştırma örneklemde yeralan tesislerin sayısı ile yapılmamaktadır).

Bu süreç örneklemi düzeltmek için çok sık kullanılmaktadır. Örneğin, sosyal ve meslekî kategoriler veya siyasal kategoriler bu yöntemle düzeltilip uyarlanmaktadır. Örneğin, bir örnekteki işçilerin oranı, bu oran genel nüfusta yüzde 25 olduğu hâlde, yüzde 20 kadarsa işçilerden alınan cevaplar ağırlıklı uyarlamayla düzeltilebilir ve aynı ağırlık öteki kategorilere de uygulanabilir.

Diğer bir deyişle, belirtilen iki süreç-hesaplama dışı kıymetle düzeltme ve *a posteriori* düzeltme işlemleri birleştirilerek kullanılabilir.

Örnekleme hakkında: F. Yates, *Sampling Methods*, 1953; F. F. Stephan ve P. J. Macarthy, *Sampling Opinion: an Analysis of Survey Procedure*, New York, 1958; W. G. Cochran, *Sampling Techniques*, New York, 1953; *Bulletin des sciences sociales*, UNESCO, 1953, No. 3; R. Goodman ve L. Kish, 'The Use of Controls beyond simple stratification in the probability selection of a sample,' *Journal of the American Statistical Association*, 1950, ss. 350 - 72; F. Chartier, *Le Sondagesà plusieurs degrés*, 1955.

Olasılık yöntemleri ve kotalar hakkında: M. H. Hansen ve W. N. Hurwitz, 'The Problem of non-response in sample surveys,' *Journal of the American Statistical Association*, 1946, ss. 517 ve ardı; D. Mann Heimer ve H.Hyman, 'Interviewer Performance in Area Sampling,' *Public Opinion Quarterly*, 1949, ss. 82 ve ardı; W. E. Deming, 'On Errors in Surveys,' *American Sociological Review* 1944, s. 359, ve *Some Theory of Sampling*, New York, 1950.

Kesim II. Soru kâğıdı hazırlama yöntemleri

Kanaat yoklamalarında kullanılan esas süreç soru kağıdına dayanarak yapılan mülâkatlardır. Bunlar daha sonra incelenecek olan genel mülâkat tekniklerinin özel bir türüdür. Bazen, öteki süreçlerle, örneğin yoğun gözlemlemede kullanılan projektif yöntemlerle birlikte uygulanırlar (gelecek bölümde ele alınacaktır) soru kağıdı yöntemine göre ikinci derecede bir önem taşırlar ve çoğu kez araştırmadaki soruşturmanın genişletilmesine ve soru kağıdının daha da mükemmelleştirilmesine yarayacak bilgilerin sağlanmasına hizmet ederler.

1. SORU KÂĞIDININ HAZIRLANMASI

Bu karmaşık ve güç bir iştir. Araştırmanın sonuçları açısından soruların mahiyeti, biçimi ve sıralanması büyük bir önem taşır.

A. Soru kategorileri

Sorularda farklılık yaratan esas etmen cevaplamalardaki serbesti derecesinin farklılığıdır: Bu bakımdan ana farklılık 'açık' ve 'kapalı' sorular ayrımıdır (her ne kadar ara kategoriler de varsa). Bir başka önemli ayrım aranan cevapların doğasına dayanan bir ayrımdır.

(a) CEVAPLAMADAKİ SERBESTİ DERECESİNE GÖRE SINIFLANDIRMA

Bütün soruların, kişi cevaplandırmaya mecbur tutulmadığı veya o konuda bir fikri olmadığını söyleyebileceği için, açık soru sayılması gerekir. Fakat yanıtlayıcı cevap vermeyi kabul etmişse, hem yanıtlayıcının serbestisi hem de cevabın aslına uygun ve yerinde oluşu çok değişebilmektedir.

1. *Açık ve kapalı sorular.* Kapalı soru tek mümkün cevabın 'evet,' 'hayır,' veya 'fikrim yok' şeklinde olabileceği veya cevap alternatiflerinin mahiyetçe aynı olduğu sorudur. Açık veya 'serbest' soru ise yanıtlayıcının istediği şekilde cevap verebileceği ve tek bir alternatifle kısıtlı tutulamayacağı sorulara denmektedir. Açık soru için şu örnek gösterilebilir: 'Fransız Sosyalist Partisinin Komünistlere karşı politikası hakkında ne düşünüyorsunuz?'; kapalı soru için verilecek örnek ise şudur: 'Fransız Sosyalist Partisinin Komünistlere karşı izlediği politikayı doğru buluyor musunuz?'

Açık ve kapalı sorular biribiriyle ters üstünlük ve dezavantajlara sahiptirler. Açık sorular araştırmadaki soruşturmanın yapaylığını (sunîliğini) azaltmakta ve yanıtlayıcıların tutum ve kanaatlarının ardındaki saiklerin ve mananın daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Kapalı sorular ise uygulanması bakımından çok kolay olma üstünlüğüne sahiptirler; sonuçların yorumlanması mesele teşkil etmemekte ve 'kodlama' otamatikleşmektedir. Açık sorular cevapların gerek kaydedilmesinde gerekse yorumlanmasında süjbjektifliğe yolaçmaktadır. Konu, çoğu zaman, açık sorular yüzünden aşılmakta ve araştırmacının yanıtlayıcılara yardım

etmesi gerekmektedir (burada en büyük tehlike bu yardımların telkin etkisinde bulunabilmesidir).

Pratikte iyi bir soru kağıdının inceleme konusu olan ana sorunlar hakkında heriki kategoriden sorunun bulunması gerekir. Bir kategorideki sorularla elde edilecek cevaplar diğer kategorideki sorularla temin edilen cevaplarla tamamlanmakta ve düzeltilmektedir. Fakat aynı sorun hakkında düzenlenen açık ve kapalı sorunların biribirine zarar vermemesi için çok büyük bir dikkat göstermek gerekmektedir.

2. *Alternatif cevaplar serisiyle yapılan sorular.* Aşağıdaki soru alternatif cevaplar serisiyle yapılan soruya örnek gösterilebilir: 'Sizce Sol tutumlu bir kimsenin özellikleri nelerdir?'... Kilise karşıtlığı. Bireysel özgürlükleri savunma arzusu. Anti kapitalizm. İşçi sınıfının sorunlarına karşı ilgi göstermek. Irkçılığa karşı olmak. Sömürgeciliğe karşı olmak. Uluslar arasında işbirliğinden yana olmak. Barışseverlik. Bu tip sorulara bazen 'kafeterya soruları' denmektedir. Bunun nedeni ise, bu tip sorulara verilen cevapların bir bakıma 'self-service' lokantalardaki müşterilerin kullandığı sürece benzemesidir.

Deneklere önerilebilecek alternatif cevaplar serisi açık da olabilir kapalı da. Eğer, belirli önerilerin sonunda denek kişilere bir başka cevap verme olanağı bırakılmışsa bu açık sorudur. Eğer denek kişiler önerilen alternatiflerle kısıtlanmışlarsa bu da kapalı soru olmaktadır. Basit açık sorulardan daha uygun oldukları ve cevaplamak istemeyenlerin sayısının azaltılmasını sağlayacağı için en çok alternatif cevaplar açık serisi kullanılmaktadır. Denek kişilere çoğu kez, önerilen alternatiflerden sadece birini değil, fakat birkaçını birden seçme özgürlüğü (ancak bunlardan hangisini en önemli bulduğunu belirterek) tanınmaktadır.

Bu sürecin birçok üstünlükleri vardır. Hemen hemen açık sorular kadar derinlemesine tarama yapma imkânı tanımakta, bu konuda kapalı sorulardakinden çok daha derinlemesine bilgi sağlamaktadır. Kodlama ve yorumlama işlemleri hemen neredeyse

kapalı sorulardaki kadar kolay olmakta, kişisel yanlılık tehlikesini minimuma indirmektedir. Diğer yandan, soru sorulan bireylere soruları cevaplandırırken düşüncelerini açıklığa kavuşturmakta yararlanabilecekleri izafet noktaları (point of references) verilerek yardımcı olunmaktadır. Fakat burada önemli bir engelle karşılaşılmaktadır; izafet noktaları bireyler için, verecekleri cevapların şu yada bu yöne sevkedilmesine yolaçabilecek birer telkin gibi de etkide bulunabilmektedir. Soru sorulan bireyler çoğu kez soru kağıdını görünceye kadar gerçekte hiç düşünmedikleri cevapları yeğlemekte; araştırma personelinin tutumu bunu daha da aşırılaştırmaktadır. Araştırma personelinin bu konuda gerektiği gibi eğitilip yetiştirilmesi sayesinde bu sorun tamamen olmasa da belli bir oranda azaltılabilmektedir.

3. *Değerlendirme amaçlı sorular.* Bu sorular kapalı alternatif serilerinin özel bir türüdür. Mahiyetçe farklı cevaplar isteyen kantitatif seriler yerine soru sorulan bireylere kantitatif bir seri sunulmakta ve cevaplar derecelere göre sınıflandırılmaktadır. Bu tip sorular, yapılan işleme bireylerin tutum ve kanaatlerının ölçülmesi veya miktarlaştırılması (quantification) gibi bir öğenin de katılmasına yolaçmaktadır.

Bu tip soruların ilk ve ham sayılabilecek örneği alternatiflerin *evet* veya *hayır* olduğu kapalı sorulardır, fakat bunun yerine çok daha esnek alternatif serileri de kullanılmaktadır. Örneğin: 'Sosyalistlerin komünistlere karşı izlediği politika hakkında fikriniz nedir? 1. Tamamen onaylama. 2. Bazı kayıtlarla onaylama. 3. Tarafsız (ne onaylıyor ne onaylamıyor). 4. Bazı kayıtlarla onaylamama. 5. Tamamen onaylamama. 'Fikrim yok' ve 'Cevapsız' şıkları da hesaplanacak olursa, kendilerine soru sorulan bireylere beşi değişik yoğunlukta yedi alternatif pozisyon sunulmuş olmaktadır.

Değerlendirmeci sorular, bireylerden kendilerini belli bir ölçek üzerinde yerleştirmelerini isteyerek çok daha duyarlı (refined) biçimlerde de sorulabilirler. Fransa'da en çok kullanılanı derece-

lendirilmiş bir doğru kullanmaktır. Yalnız unutulmamalıdır ki, bireylere yaptırılan bu değerlendirme sadece bir belirti niteliğindedir ve sübjektif nitelikte olduğu için bir ölçüm değeri taşımamaktadır. Aynı nitelikte kanaatlara sahip olan iki ayrı birey, ölçek üzerindeki derecelere farklı değerler atfettikleri için kendilerini ölçek üzerinde değişik yerlerde konumlayabilmektedirler. Tutumlar ve kanaatlar bu süreci kullanarak ölçülemezler. Tutum ve kanaatların objektif olarak ölçülebilmesi için birçok başka teknikler geliştirilmiştir.

(b) CEVAPLARIN MAHİYETİNE GÖRE SINIFLANDIRMA

Bir kimseye bir olgu veya bir eylem hakkında bilgi vermesi için soru sorulabilir; veya bu konuda kanaatını açıklaması istenebilir; veya görünüşte zararsız fakat gerçekte çok büyük önem taşıyan cevaplar vermesini sağlayacak şekilde sorular sorulabilir.

1. *Olgular veya eylemler hakkında sorular.* Sayımlarda olgular hakkındaki sorular çoğunluğu teşkil ederler. Bireylere örneğin, çiftçilik yaptıkları tarlaların alanı, ikamet ettikleri konuttaki oda sayısı veya gelirleri sorulabilir. Kanaat yoklamalarında da ille sorulması gereken olgularla ilgili sorular vardır — yaş, cinsiyet, yaşadığı ve yetiştiği yer, gelir kaynakları, vb. Bunlar, cevapların sınıflandırılması için gereklidirler. Olgular hakkındaki soruların cevaplandırılması kolaydır: bireylere anlaşılması, düşünülmesi kolay şeyler sorulmaktadır. Prensip olarak bu sorulara karşı verilen cevaplarda büyük oranda bir dürüst cevaplandırma görülmekte ve cevap verme oranı da yüksek olmaktadır. Bunun istisnaları, bireylerin cevaplamakla kendi çıkarlarına zarar vermiş olabileceklerini sandıkları cevaplarda görülmektedir. Örneğin, Fransa'da vergi tahsildarlarına karşı duyulan hoşnutsuzluk yüzünden gelir düzeyi ile, yaşam düzeyi ile, dairedeki oda sayısı ile ilgili soruların cevaplandırılması güç olmaktadır.

Eylemler hakkındaki soruların olgular hakkındakilerle birlikte sorulması gerekmektedir: bireylere herhangi bir şeyi yapıp

yapmadığı ve yapıyorsa ne şekilde yaptığı birlikte sorulmalıdır. Örneğin, bireylere son genel seçimlerde oy verip vermediği, verdiyse hangi partiye oy verdiği sorulmalıdır. Burada da cevapların aslına uygun ve doğru (sorulan soruyla ilgili) olması mümkündür, çünkü soru somut birşey hakkındadır. Burada sorulan soru ile alınan cevap arasındaki aynılığın olmaması, olsa olsa, soru ile cevap arasında uzun bir zaman boşluğunun bırakılmasından meydana gelmektedir. Sorumuz '1958 seçimlerinde hangi partiye oy verdiniz?' ise, bunun, '1945 Kasım seçimlerinde hangi partiye oy verdiniz?' sorusuna oranla daha doğru cevaplandırılacağı söylenebilir. Eğer soru bireyleri çok yakından ilgilendiren bir eylem hakkında ise, bireylerin hoşnutsuzluk ve kuşku duymaları, cevap vermeyenlerin artması ve dürüst cevaplandırmayanların oranının yükselmesi daha yüksek bir olasılık haline gelmektedir.

2. *Niyet ve kanaatlar hakkında sorular.* Eylem ve edimler hakkındaki sorularla niyetler hakkındaki sorular arasında kesin bir ayrım koymak gerekli görünmektedir. Farazi bir durumdaki eylemle ilgili bir soruya cevap vermek, farazî bir eylemi hatırlamak reel bir eylemi hatırlamaktan daha zor olduğu için, güçtür. Bir eylem üzerinde eylemin içeriğinin ve eylemin çevresi ile ortamındaki koşulların etkileri vardır. Niyetler hakkında sorulan bir soruya verilen cevabın, bireyin nasıl hareket edeceğini ve ne eylemde bulunacağını gösteren bir belirti olması gerekmeyebilir; bunun bireyin o eylemle ilgili kanaatı olarak kabul edilmesi daha uygundur. 'Bugün seçim olsaydı hangi partiye oy verirdiniz?' sorusu bireylerin araştırma yapıldığı esnadaki kanaatlarını öğrenmek bakımından çok yararlı bir sorudur, fakat gerçekten bir seçim olsaydı birçok dışsal koşullar —ki bunlardan biri de seçim kampanyasıdır— bireylerin bize söyledikleri partiden başka bir parti için oy kullanmalarına yolaçıcı etkilerde bulunabilirdi. Seçimlerden alınan sonuçlar ile (seçim olmaksızın) yapılan bir araştırmaya verilen cevaplar arasında yapılacak bir karşılaştırmanın, böyle bir karşılaştırmada mahiyetçe farklı iki şey karşılaştırıldığından, her zaman için

kanaatlarda bir değişiklik olduğunu göstermesi gerekmeyebilir.

Bu nedenle, niyetler hakkındaki soruların, daha çok, kanaatlar hakkındaki sorulara benzediği açıktır. 'En çok hangi partiyi beğeniyorsunuz?' bir kanaat sorusudur. Kanaat sorularında bireylere ne yaptığı veya ne bildiği değil, ne düşündüğü sorulur. Kanaatların tanımlanması ve ifade edilmesi daha zor olduğu için kanaat sorularının cevaplandırılması daha zordur, verilen cevaplar da konu ile ilgili olup olmama bakımından daha az sıhhatlıdır. Samimiyetten uzaklaşmak ve cevaplandırılmamak tehlikesi daha büyüktür. Herşey kanaatların mahiyetine bağlıdır. Kişisel bakımdan büyük önem taşıyan (kanaatların) anlaşılıp aydınlığa çıkarılması çok daha zordur. Bu sorun ülkelere ve uygarlıklara göre değişmektedir. Fransa'da siyasal kanaatlar tamamen özel ve kişisel kanaatlar sayılmakta ve bu durum siyasal bilim alanındaki araştırmaları çok güçleştirmektedir; Anglo-Saxon ülkelerde ise bu sorun yoktur.

Kanaat yoklamalarında temel öğe kanaatlar hakkındaki sorulardır. Fakat unutulmamalıdır ki, örnekleme dayanan araştırmalar sadece bunlardan ibaret değildir. Kapalı ve açık sorular arasında belirttiğimiz farklılık, alternatif cevaplar veya değerlendirmeler serileri ile ilgili olarak söylediklerimiz kanaat hakkındaki sorular için özellikle geçerlidir.

3. *Test soruları.* Test sorularının ilginç yanı cevabın örtülü bir şekilde taşıdığı önem ve anlamdır: cevap, bireyin dolaysız olarak açıklamak istemeyeceği bir olgunun veya kanaatın belirtisi sayılmaktadır.

Örneğin, bireylerin gelir durumları hakkındaki dolaysız sorulardan kaçınmak için bireylere otomobili, telefonu, radyosu, televizyonu, hizmetçisi olup olmadığı sorulmaktadır. 1950-51 yılında Fransa'da burjuva aileleri hakkında yapılan araştırmada (masum gözüken) birkaç soru ile, genç kızların, bekâret sorununa önem verip vermedikleri öğrenilmek istenmiştir; bu konuda dolaysız sorular sorulsaydı cevap vermeyenlerin oranının artacağın-

dan çekinilmiştir. Sağ ve Sol hakkındaki araştırmalarda, bireylerin konumlarını objektif olarak saptayacak ve o'nların sübjektif özdeşleşmelerini işe karıştırmayacak bazı test soruları hazırlanmıştır. Birçok kanaat yoklamalarında ise, bireylerin samimiyet derecesini ortaya çıkarmak için hazırlanmış test soruları vardır.

Test soruları çok değerli olmakla beraber, bunlara verilen cevapların yorumlanması güç olduğu için, tehlikeli sorulardır. Bunların yorumlanmasında sübjektif ve sezgici yorumlamadan kaçınmak gerekir. Test sorularının geçerliğini sağlamak için tek çare çeşitli «tahkik» soruları kullanmaktır. Bu soruna ilerde gene döneceğiz.

B. Soru kâğıdının planlanması

Bir soru kağıdı rastgele biçimde yerleştirilmiş bir seri sorulardan ibaret birşey değildir. Tersine, soru kağıdı kendine özgü düzeni dikkatle incelenmesi gereken bir grup sorudan oluşmaktadır. Soruların sırası, aynı konuyla ilgili soruların sayısı, ilgili soruların «baterileri» önemli ve güç sorunlar meydana getirmektedir.

(a) SORULARIN SIRASI

Soruların birbirine zarar vermemesi, bireyleri irkiltmemesi, onları araştırmaya karşı savunma durumuna sokmaması gerekir.

1. *Soruların birbirine zarar vermesi.** Soru kağıdını düzenlemekte kaçınılması gereken başlıca tehlikelerden biridir. Biribirine zarar veren sorular yüzünden tamamen yanlış ve asılsız sonuçlara varan birçok araştırmalar yapılmıştır.

1939 yılında (savaş ilânından sonra) Birleşik Amerika'da yapılan bir kanaat yoklamasında iki soru sorulmuştur: I. — Sizce Birleşik Devletlerin kendi vatandaşlarına Alman ordusunda savaşmak için izin vermesi gerekir mi? II. — Sizce Birleşik Devletler vatandaşlarının Britanya ordusuna katılmalarına izin vermesi ge-

* Metinde «contamination» terimi kullanılıyor.

rekir mi?' Sonuçlar, soruların soruluş sırasına göre çok değişik olmuştur:

		I - II	sırası	II - I	sırası
Soru I	Evet	%	22	%	31
	Hayır	%	74	%	61
	Fikrim yok	%	4	%	8
	Evet	%	40	%	45
Soru II	Hayır	%	54	%	46
	Fikrim yok	%	6	%	9

Fransa'da 1944 sonunda yazar Paul Chack ve Henri Béraud (nazilerle) işbirliği yaptıkları için ölüme mahkum edilmişler; bakan Marcel Déat'nın (ki daha da açık ve dolaysız bir işbirlikçiydi) *directeur du cabinet*'si olan Georges Albertini beş yıllık küreğe hüküm giymişti. 1945 yılı başında kamuoyunun bu cezaları doğru ve yerinde bulup bulmadığını, veya hafif veya ağır bulup bulmadığını anlamak için bir kanaat yoklaması yapılmıştır. Albertini ile ilgili soru Chack ve Breud hakkındaki sorulardan önce sorulduğunda cezaların hafif olduğunu söyleyenler yüzde 53 olmuş; tersi bir sıralama içinde sorulduğunda ise bu oran yüzde 59'u bulmuştur.

Aslında ne birinci sıralama ne de ikincisi biribirinden daha doğru sayılamaz. Heriki yanıt serisi de aynı derecede geçerli olmakla beraber soruların biribirine zarar vermesi önlenememiştir. Eğer biribirine zarar vermeyecek şekilde cevapların alınması istenmiş olsaydı, biribiriyle ilgi ve yakın düşebilecek soruların öteki soruların arasına serpiştirilmesi gerekirdi. Ne var ki, soruların biribirine karışarak zarar vermeleri de ilgi çekici bir sorundur; bu sorunu sistemli bir şekilde incelemek için örneklemin, soruların değişik değişik sıralamalar içinde sorulacağı gruplara ayrılması gerekir.

2. *Huni tekniği.* Soruların biribirini etkileyerek biribirine zarar vermesini önlemek için soru kağıdının bir huni şeklinde hazırlan-

ması; diğer bir deyişle, önce en genel sorulardan başlanması, bireylere telkinde bulunmaktan kaçınmak için, özel sorulara en sonda yerverilmesi önerilmektedir. Aynı düzenleme, tek bir soruya verilecek alternatif cevapların düzenlenmesinde de kullanılabilir. Örneğin, 1947 yılında, Amerikan kamuoyunun hükümetin Birleşmiş Milletlere karşı tutumu hakkındaki kanaatlarını incelemek için Cornell Universitesinde yapılan bir araştırmada ana sorular şu sıra içinde düzenlenmişlerdir: '1. B.M. gibi bir örgütün genel faaliyetleri hakkında kanaatınız nedir? 2. B.M. örgütünün bugüne kadarki faaliyetleri sizce yeterli olmuş mudur? 3. Sizce Birleşik Devletler B.M.'e karşı gereğinden fazla mı, gereğinden az mı tavizkâr davranmıştır veya bu konuda çok bencilce mi davranmıştır?... (vb.).'

Bu teknikte kendilerine soru sorulan bireylerin kanaatlarının mantıkî bir yapıya sahip olduğu ve özel konumların da bu genel kanaatlarla uygunluk içinde olduğu varsayımına dayanılmıştır. Fakat bu durum herzaman böyle olmayabilir ve, bu nedenle, huni düzenlemesi genel sorulara verilen cevaplar yüzünden özel sorulara zararlı etkilerde bulunma sonucu verebilir; bireyler, (soru sorulucaya kadar) rasyonel olmayan tutumlarını rasyonalize etmeye itilmiş olabilirler. Bu durum, bireylerin önceden taşıdıkları tutumlarına ters düşen cevaplar vermelerine yolaçacak ikilemlerle de karşı karşıya kalmalarına sebeb olmaktadır. Bu nedenle, çoğu kez, soruları dağıtmaya yarayan teknikler tercih edilebilecek teknikler olmakla beraber, bu, soruların mahiyetine bağlıdır.

3. *Bireylerin işbirliğine yanaşmamaları sorunu.* Soru kağıdı hazırlamakta karşılaşılan temel güçlüklerden biri de bireyleri irkiltip endişelendiren kritik soruların hazırlanması sorunudur. Bu sorular soruları cevaplandırmayanları çoğaltmakta ve kendilerinden sonra gelen soruları etkilemekte, onlara zarar vermektedir. Bunu önlemek için de çeşitli teknikler kullanılmaktadır.

Bireyleri rahatlatmak ve onların güvenini kazanmak için soruşturma ile doğrudan doğruya ilgili olmayan sorular çoğu kez

başlara yerleştirilmektedir. Soruşturmayı uygulayanlar bireyler için rahat ve güven veren bir ortam yaratmaya daima dikkat etmelidir. Bazı belirli kritik soruların sorulması gerektiğinde bunlar genellikle soru kağıdının sonuna yerleştirilmektedirler; bu durumda bireyler zihnen güvenlik verici bir ortama kavuşmakta ve cevap alabilme olasılığı artmaktadır. Kaldı ki, bireyler bu sorulardan alınsalar bile, daha önceki soruların bundan etkilenmesine meydan verilmemiş olmaktadır. Bu tip kritik sorular birden çok ise, bu sorular soru kağıdının çeşitli yerlerine dağıtılarak yerleştirilirler; önlerindeki ve ardlarındaki soruların bu kritik soruları «masum» sorular gibi göstermelerine çalışılır. Bu durumda, son şeklini almadan önce soru kağıdının bu amaca erişmesini sağlamak için çeşitli deneme ve sınamalar yapılır.

(b) SORULARIN SAYISI

Burada iki sorun vardır: Soru kâğıdındaki soruların toplam sayısı ve aynı konu ile ilgili soruların sayısı ('soru baterisi' diye bilinen teknik).

1. *Soruların toplam sayısı.* Bireyleri usandırmamak için bu sayının fazla büyük olmaması gerekir. Tersi olursa, son sorular iyi cevaplandırılmayabilir — ve bu sorular önemli sorular ise, bu durum daha da mahzurlu olur. Kanaat yoklamaları genellikle otuz sorudan kurulu bir soru kâğıdı ile yapılır ve bunların bazılar da tâli sorulara ayrılırlar.

Bazı özel durumlarda ise yüzden fazla, hatta yüzlerce soru da sorulabilmektedir. Özellikle, bazı belirli faktör analizleri yüksek sayıda soruya dayanan soru kağıtları kullanılmaktadır. Fakat soruları cevaplandırma durumundaki bireylerin bıkkınlık göstermeleri ve soruları cevaplandırmaktan usanmaya başlamaları hem cevapların hem de analizin sonuçlarının geçerliğini kısıtlamaktadır. Bu güçlüğü yenmek için bu tür soru kağıtlarının ortalamanın üstünde düşünsel güce sahip olan ve kendilerini tahlil etmeye alışkın; bunun için de, uzun soru kağıtlarını kolaylıkla cevaplandırabilecek kimselere verilmesi önerilebilir. Fakat genel

nüfus içinde bu gibi kimseler sadece özel bir kategoriyi teşkil etmektedirler.

Açıktır ki, soruların toplam sayısı soru kağıdının doğasına bağlıdır; eğer sorular kolaysa o zaman biraz daha fazla soru sorulabilir; eğer sorular güçse sayının da küçük tutulması gerekir. Aynı konu ile ilgili sorular, değişik ve çok sayıdaki konularla ilgili sorulara göre daha kolaydırlar.

2. *Her konuyla ilgili soruların sayısı.* Soru kağıdındaki soruların toplam sayısının kısıtlı oluşu gibi, mantıken, her konuyle ilgili tek bir soru olması ve böylece aynı soru kağıdında çok sayıda konunun sorulabilmesinin sağlanması gerekir. Fakat, hemen farkedileceği gibi, soruların toplam sayısını etkileyen sorulardaki farklılığın yanısıra, aynı konuda birden daha azla soru sorulmasını gerektiren başka nedenler de vardır: bu sayede, bireylerin düşüncelerindeki bulanıklık ve yanlış anlamalar önlenebilmekte; cevaplar biribiriyle karşılaştırılabilmekte ve karşılıklı olarak kontrol edilebilmekte; analize bir derinlik kazandırılabilmektedir. Bunun sonucu olarak, çoğu kez, aynı konuyla ilgili olarak, iki, üç, hatta daha çok soru sorulabilmekte; cevap alabilmeyi sağlamak için bunlar özel şekilde gruplandırılmaktadırlar. Bazen bu sorular, soruların biribirini zararlı şekilde etkilemelerinin ve alınacak cevapların tutarlılığının derecesini ölçebilmek için dağınık yerleştirilmekte; aynı sorunun aynı soru kağıdında değişik biçimlerde ve değişik yerlerde sorulması ilgi çekici olmaktadır.

Bazen aynı tek bir sorunla ilgili olarak çok sayıda soru sorulmakta ve buna soru 'baterisi' denmektedir. Bütün bir soru kağıdı bazen tek bir bateri de ihtiva edebilir. Bateriler analize derinlik kazandırmak, tek bir tutum veya kanaatın çeşitli görünümlerini ve bunlardaki değişik «saikleri» aydınlığa çıkarmak için kullanılan birer araç durumundadırlar. Baterilerin bir yararı da, kritik soruları hiç kuşku yaratmayan sorular arasına saklayarak bireylerin 'rahatlamalarına' yardımcı olmalarıdır. Diğer yandan, baterilerden, bunların içindeki sorular tutum ölçekleri teşkili ile bir de-

receye kadar standardlaştırıldıklarında ölçü aracı olarak da yararlanılabilir — bu sorun ilerde incelenecektir. Bateri soruların kullanılması hakkında verilebilecek ilgi çekici bir örnek İkinci Dünya Savaşının ilk günlerinde Birleşik Amerika'da 'savaşa girmekten yana olanların' tutumları ve bunun içerikleri ile 'savaşa karışmamaktan yana olanların' tutumları ve bunun içerikleri konusunda yapılan araştırmadır.

C. **Soruların formüle edilmesi**

Soruların biçimlerinin alınacak cevaplar üzerinde büyük etkisi vardır. Soruları formüle etmekle ilgili bazı temel kurallar açıklanması gerekmeyecek kadar belli şeylerdir: soruların metinleri mümkün olduğu kadar basit olmalı; kullanılan dil araştırmaya örneklem alınan herkesin anlayacbileceği ve kimseye yabancı gelmeyecek bir dil olmalı; metinler örnekleme girenlerin en düşük düşünsel düzeydeki bireylere bile kavranması güç gelmeyecek şekilde hazırlanmalıdır.

Soru metinlerinin kişiselleştirilmesinin gerekip gerekmeyeceği de ayrı bir sorun teşkil eder. Bireylere kişisel şekilde mi hitap edilmelidir: 'kanaatinizce, insanın...' veya 'Sizin düşüncenizce...' Buna genellikle olumlu cevap verilmektedir. Denemeler göstermiştir ki, kişiselleştirilmiş soru kağıtları daha yüksek oranda cevaplandırılmakta ve bunlardan elde edilen cevaplar aslına uygunluk bakımından genellikle daha doğru olmaktadırlar. Fakat bir psikolog da kişiselleştirilmiş soruların cevapların geçerliğini az da olsa zedelediğini göstermiş bulunmaktadır.

Sonuçlar üzerindeki önemli etkileri nedeniyle, diğer, çok daha özel sorunların daha ayrıntılı olarak incelenmesi gerekir. İngiliz hükümetine yardım olarak Birleşik Amerika'da (1941 yılı Mart ayından Eylül ayına kadar) Hadley Cantril'in yönetiminde yapılan bir araştırmada Birleşik Amerika'nın savaşa girmesi ve Amerikan askerî birliklerinin cepheye gönderilmesi sorunu incelenmiş ve cevapların bazılarının (soruların soruluş biçimi yüzünden) yüzde 8 ile yüzde 78 oranları arasında değişikliğe uğratılabileceği

meydana çıkarılmıştır. Bu durum soru metinlerinin hazırlanış tarzının ne denli büyük bir önem taşıdığını göstermektedir. Bu örnektekine benzer başka *deformation* tipleri üzerinde durmak da ilgi çekici olacaktır.

(a) TUTUCU DEFORMASYON

Yapılan bir seri araştırma kanaatların doğal olarak tutucu bir yönde kendilerini gösterdiklerini açığa çıkarmıştır. Bu eğilime 'Panurgic kompleksi' demekteyiz; bu sorun kanaat yoklamalarından da ötede birçok yerde görülmektedir. Kanaat yoklamalarındak igörünümüyle ilgili olarak, burada, sorunun sadece iki yanı üzerinde duracağız: 'evet' demenin çekiciliği ve değişik gözükme korkusu.

1. *'Evet' demenin çekiciliği.* Sorunun kelimelerin kullanılma ve yerleştirme biçimine göre aynı kanaat 'evet' ile de 'hayır' ile de ifade edilebilir. Örneğin, 1945 - 46 yıllarında Fransa'da yeni bir anayasa yapılmasından yana olanlara 'Anayasanın değiştirilmesi gerekir mi?' diye sorulsaydı 'evet' cevabı alınabileceği gibi, eğer soru '1875 Anayasası korunmalı mıdır?' şeklinde sorulmuş olsaydı o zaman 'hayır' cevabı alınabilecekti. Denemeler olumlu biçimde ifade edilen kanaatların, olumsuz biçimde ifade edilenlere oranla daha yüksek oranda görüş birliği bulabileceğini göstermektedir. Hükümetler bunu çok iyi bildikleri için referandumlarda kendi istedikleri şekilde cevap elde edebilmek amacıyla 'evet' diye cevaplandırılacak sorular hazırlamaktadırlar. Kanaat yoklamalarında ise bu sorun çok daha etkin ve çok daha yaygın olarak görünmektedir (sorun ülkeden ülkeye hiç bir değişiklik göstermemektedir).

Fransa'da da Roosevelt'in General de Gaulle'ü Yalta'ya daveti iki ayrı biçimde sorulmuştur: 'A. Sizce General de Gaulle'ün kendisiyle Cezayir'de buluşmak üzere Başkan Roosevelt'in çağrısını kabul etmesi gerekir mi? — (B) Cezayir'de toplanmak üzere Başkan Roosevelt'in çağrısını kabul etmemekte General de Gaul-

le sizce haklı mıydı?' Burada onaylama A durumunda 'hayır' ile B durumunda ise 'evet' ile ifade edilmiştir. Sonuçlar şöyle olmuştur:

	A	B
Onaylama	% 58 (hayır)	% 63 (evet)
Onaylamama	% 27 (evet)	% 15 (hayır)
Fikri olmayanlar	% 15	% 22

Paul Reynaud ve Edouard Daladier'in seçimlerinin geçerli olup olmadıkları hakkında parlamentoda çıkan tartışmalar da aynı konuda ikinci bir örnektir. Buradaki iki *form* şöyle formüle edilmiştir: '(A) M.Paul Reynaud (veya M.Daladier'nin seçilmeleri geçerli sayılmalı mıdır? — (B) M.Paul Reynaud'nun (veya M. Daladier'in) seçimlerinin iptal edilmiş olmasını ister miydiniz?' Cevaplar şöyle olmuştur:

	A	B
Paul Reynaud		
Onaylama	% 36 (evet)	% 33 (hayır)
Onaylamama	% 36 (hayır)	% 40 (evet)
Fikri olmayanlar	% 28	% 27
Edouard Daladier		
Onaylama	% 35 (Evet)	% 34 (hayır)
Onaylamama	% 37 (hayır)	% 49 (evet)
Fikri olmayanlar	% 28	% 26

2. *Değişme korkusu.* Birleşik Amerika'da yapılan araştırmalar özellikle hukuk ve yasalar alanında toplumda varolan kurumlara karşı duyulan saygının cevapları etkilediğini göstermektedir; eğer sorular, hakkında soru sorulan tedbirlerin yasalarda değişiklik yapılmasını gerektireceğini ihsas ediyorsa, bu durumda ilgili tedbirlere karşı çıkanlar çok, taraftar çıkanlar ise az olmaktadır. Bu eğilimin sadece Birleşik Amerika'ya özgü bir eğilim mi, yoksa genel bir eğilim mi olduğunu söylemek güçtür. *A priori* olarak dü-

şünülürse, yasa değişikliği taraftarlığının hiç olmazsa «lafta» çok yaygın olduğu Fransa'da bu olgunun sözkonusu olmayacağı ileri sürülebilir: fakat yapılan çeşitli araştırmalar Fransa'da da durumun tersine olduğunu gösterme eğilimindedir.

Birleşik Amerika'da yasalara karşı gösterilen bu uyumluluk (conformism) hakkında iki örnek verilebilir. 1939 yılı Eylül ayında Fransa'ya ve İngiltere'ye yapılan yardımlar hakkında düzenlenen soru iki ayrı *form* içinde şu şekilde sorulmuştur: '(A) Sizce, Fransa ve İngiltere'nin savaş malzemesi satın alabilmesi için Kongre'nin tarafsızlık yasasını değiştirmesi gerekir mi? — (B) 'Sizce Fransa ve İngiltere'nin bizden silâh alabilmesi gerekli midir?' Cevaplar şöyle olmuştur:

	A	B
Evet	% 53	% 61
Hayır	% 33	% 31
Fikrim yok	% 14	% 8

1939 yılı Kasım ayında Roosevelt'in üçüncü kez başkanlık adaylığı konusunda da buna benzer bir araştırma yapılmıştır. Aynı sorunun iki ayrı *form*'u şöyle tesbit edilmiştir: '(A) Sizce, Birleşik Devletler Başkanının üçüncü bir dönem için adaylığını koyamaması için Anayasa'nın katı bir şekilde yorumlanması mı gerekir? — (B) 'Sizce, üçüncü dönem adaylık için uğraşan bir Başkana engel olmak için anayasal bir değişiklik mi yapılmalıdır?' Cevaplar şöyle olmuştur:

(b) KELİMELERE KARŞI DUYULAN KORKU VE STEREOTYPE'LERİN ETKİSİ

Herhangi bir tedbir veya yenilik getirecek bir yasa taslağı veya tasarı hakkında soru sorulduğunda, soru metninde kendisine karşı doğal bir taraftarlık duyulan (bias) *stereotype*'leşmiş kelimelere yer verilmişse (örneğin savaş) taraftarların sayısı az olmaktadır. Bu, *conformism* eğiliminin bir görünümü sayılabilir.

1939 Eylül ayında Birleşik Amerika'nın Kanada'ya, bu devlet Avrupalı bir devletin istilâsına uğradığında, yapacağı askerî yardım hakkındaki soru da iki ayrı *form*'da sorulmuştur: '(A) Eğer Kanada bugün Avrupalı bir düşmanın istilâsına uğrarsa sizce Birleşik Devletlerin kara ve deniz kuvvetleri ile Kanada'ya yardım etmesi gerekir mi?' —(B) 'Eğer Kanada Avrupalı bir düşmanın istilâsına uğrarsa Birleşik Devletlerin Kanada'ya yardım etmek için savaşa girmesi gerekli midir?' Sorulara verilen cevaplar şöyle olmuştur:

	A	B
Evet	% 71	% 64
Hayır	% 23	% 29
Fikrim yok	% 6	% 7

1938 yılı Nisan ayında Birleşik Devletlerin savaş hazırlığı konusunda da buna benzer bir soru sorulmuş ve benzer sonuçlar alınmıştır. A *form'u* şöyle olmuştur: 'Sizce CCC kamplarına katılanların eğitim programlarında askerî talime de yerverilmeli midir?'

	A	B
Evet	% 70	% 50
Hayır	% 23	% 35
Fikrim yok	% 7	% 6

Kelimelere karşı duyulan korkuyla ilgili olarak verilebilecek en tipik —ve en kural dışı— örnek 1941 yılı Ekim ayının son haftasında Birleşik Amerika'da sorulan bir sorudur. 'Birleşik Devletlerin savaşa girmesi gerekli midir?' şekline verilen 'evet' cevabı yüzde 24 oranında olmuştur. 'Birleşik Devletlerin şu anda Almanya'ya savaş ilân etmesi gerekli midir?' şekline ise aynı cevabı verenlerin oranı sadece yüzde 17 olmuştur. Almanya'ya karşı resmen savaş ilânı daha tehlikeli ve daha zararlı görülmüştür. Bu tür

sonuçlar elde etme olanağı bazı yöneticilere korkutucu ifadeleri saklamak ve güvenlik verici ifadelerin perdesi ardında gerçekleri halktan saklamak olanağı vermektedir.

(c) KİŞİLERİN ETKİSİ

Bir soru metninde belirli bir kişiye atıfta bulunmak veya kendisinden söz etmek cevaplar üzerinde ister onaylama yönünde isterse onaylamama yönünde etkide bulunmaktadır. Prestij olumlu da olumsuz da olabilmektedir.

1. *Olumlu prestij.* Bir kişiye atıfta bulunma taraftar olacakların sayısını arttırmakta veya o konudaki kanaata katılmayanların sayısını azaltmaktadır. Bu durum Birleşik Amerika'da 1941 yılında yapılan bir araştırmanın sorularının metninde Roosevelt'in ismine yer verilince görülmüştür.

Amerika'nın İngiltere'ye yaptığı yardımlar hakkındaki bir soru aşağıdaki gibi iki ayrı biçimde sorulmuştur: '(A) Sizin kişisel kanaatınıza göre, Başkan Roosevelt İngiltere'ye yardım konusunda gereğinden fazlasını mı yapmaktadır, yoksa gerektiğinden azını mı?' — '(B) Sizin kişisel kanaatınıza göre, Birleşik Devletler İngiltere'ye yardım konusunda gereğinden fazlasını mı yapmaktadır, yoksa gerektiğinden azını mı?' cevaplar Roosevelt'in etrafında bir 'kutuplaşma' olduğunu ve o'nun eyleminin onay gördüğünü ortaya koymuştur:

	A	B
Gereğinden fazla	% 20	% 15
Yeterince	% 57	% 46
Pek yeterli değil	% 17	% 32
Fikrim yok	% 6	% 7

Eylül 1941'de sorulan bir başka soru ise çok daha ilginç sonuçlar vermiştir. A biçimi şöyle olmuştur: 'Son zamanlarda ortalarda dolaşan sözlere göre, Almanların Kuzey ve Güney Amerika'

ya çıkmalarına meydan vermemek için Batı Afrika kıyılarındaki adaların Almanların eline geçmesine engel olmamız gerekmektedir. Sizce Almanların bu adaları almasına engel olmamız gerekli midir?' Sorunun B şekli ise şöyle olmuştur: 'Başkan Roosevelt'in geçtiğimiz günlerde söylediğine göre...' diye başlamış ve aynı sözlerle bitirilmiştir. Sonuçlar şöyle olmuştur:

	A	B
Evet	% 50	% 56
Hayır	% 21	% 24
Fikrim yok	% 29	% 20

Gözden kaçırılmaması gereken nokta, ikinci sonucun farklı oluşuna 'fikrim yok' diyenlerin kategorisindeki azalışın neden oluşudur — bu kategorinin dışında taraftarlar kategorisi de karşıtlar kategorisi de artmıştır. Anlaşılmaktadır ki, sorulan konuyla ilgili belirli bir tutumu olmayanlar belirli bir kişiye karşı yakınlık duyup duymamalarına göre bir tutum takınmaktadırlar.

2. *Olumsuz prestij.* Bir önceki örnekte karşıtların artışı olumsuz prestije gösterilebilecek bir örnektir. Bununla ilgili çok daha açık ve anlaşılması kolay örnekler de gösterilebilir.

Eylül 1940'da Birleşik Amerika'da *isolationism* siyaseti ile ilgili bir soru aşağıdaki iki biçim içinde sorulmuştur:

'(A) Lindbergh, Almanlar savaşı kazanırsa Birleşik Devletlerin Almanya ile çok dostca ticarî ve diplomatik ilişkiler kuracağını söylemektedir. Bu fikre katılıyor musunuz, katılmıyor musunuz? — (B) Söylendiğine göre eğer Almanlar savaşı kazanırsa... (arkası aynen).' Cevaplar şöyle olmuştur:

	A	B
Onaylayanlar	% 46	% 57
Onaylamayanlar	% 41	% 25
Fikrim yok	% 13	% 18

Bu örnekten anlaşılmıştır ki, aslında Lindbergh ile aynı şe-

kilde düşünen birçok kimse kendi görüşlerinin Lindberg tarafından ifade edildiğini görünce tam tersi bir kanaat izhar etmişlerdir. Bu durum Lindberg'in Alman taraftarı tutumunu açıkca tel'in eden müttefik propagandasının etkisiyle de açıklanabilir. Bu tür olgular, belirli bir siyasal kişiye karşı açılan kampanyaların, o kişinin kişiliğiyle bağıntısını düşünmeksizin o'nunla aynı kanaatı paylaşanları etkilemekte yararlı olabileceğini göstermektedir.

(d) YAKINLIK DUYGUSUNUN VEYA SEVMEMENİN ETKİSİ

Çeşitli araştırmalar, soruların metinlerine sempati veya antipati yaratan «hissî» kelimelerin yerleştirilmesinin sorulara verilecek cevapları etkilediğini göstermiştir.

Bunun tipik örneği 1940 yılı Mart ayında Amerika'da yapılan bir araştırmadır. Soru aşağıdaki gibi iki ayrı biçimde hazırlanmış ve sorulmuştur: '(A) Birleşik Amerika'nın İngiltere ile Fransa'ya bugün yaptığından daha fazla yardımda bulunması gerektiği düşüncesinde misiniz? — (B) Birleşik Amerika'nın, Hitler'e karşı yaptıkları mücadelede İngiltere ve Fransa'ya bugün yaptığından daha fazla yardımda bulunması gerektiği düşüncesinde misiniz?' Cevaplar şöyle olmuştur:

	A	B
Daha fazla yapması gerekmez	% 22	% 13
Daha fazla yapmalıdır	% 66	% 75
Fikrim yok	% 12	% 12

Hitler'e karşı duyulan antipatinin etkisi açıkca görülmektedir.

Diğer bir örnek, demokrasi kelimesi ile birlikte kullanılan 'müsaade etmek' yerine 'yasaklamak' veya 'izin vermemek' kelimelerinin kullanılmasıyle 'evet' deme eğiliminin azaltılması veya tamamen tersine döndürülmesidir: özgürlüğe ('müsaade etmek' kelimesiyle birlikte kullanılagelmektedir) duyulan doğal yakınlık ve özgürlüğün kısıtlanmasına ('yasaklamak' kelimesi ile ifade olunmaktadır) karşı duyulan antipati cevapları etkilemektedir. Bu

sorudaki farklı soruş biçimleri şöyle olmuştur: '(A) Sizce Birleşik Devletlerin demokrasi aleyhine yapılan meydan konuşmalarına izin vermesi mi gerekir? — (B) Sizce, Birleşik Devletlerin demokrasi aleyhine yapılan meydan konuşmalarını yasaklaması mı gerekir?' Cevaplar şöyle olmuştur:

	A	B
Müsaade etmelidir	% 21 (evet)	% 39 (hayır)
Yasaklamalıdır	% 62 (hayır)	% 46 (evet)
Fikrim yok	% 17	% 15

1946 yılında Fransa'da otoriteryan karne usulünün uygulandığı günlerde yapılan bir araştırmadaki sorudan 'hükümet' kelimesinin husumet yarattığı ve bunun cevapları etkilediği anlaşılmıştır. Sorunun farklı iki biçimi şöyle sorulmuştur: '(A) Hükümet her türlü besin maddelerinin satışını bugünden itibaren serbest bıraksa, sizce, bugünkü darlık durumundan daha iyi mi; daha kötü mü olurdu? — (B) Sizce, her türlü besin maddelerinin satışı serbest bırakılmış olsa bugünkü darlık durumundan daha iyi mi, daha kötü mü olurdu?' Şu cevaplar alınmıştır:

	A	B
Daha iyi olurdu	% 62	% 60
Aynı	% 17	% 13
Daha kötü olurdu	% 13	% 16
Fikrim yok	% 8	% 11

D. Düzeltici testler

Soruların kötü formüle edilmesi yüzünden meydana gelebilecek sapmaların ve bozulmaların giderilmesi için çeşitli usuller kullanılmaktadır. İyi bir soru kağıdının sahip olması gereken iki ana özellik vardır. Bunlar, biribiriyle karıştırılmaması icap eden güvenirlik ve geçerliliktir. Birincisinin kontrolü kolay, ikincisinin ise zordur.

(a) GÜVENİLİRLİĞİN SINANMASI

Bir soru kağıdının güvenilir olabilmesi için, aynı soruşturmacı tarafından değişik zamanlarda aynı bireylere uygulandığında aynı cevapları sağlaması (bireylerin bu dönemde kanaatlarını değiştirmediği farzedilmektedir) gerekir. Bireylerle ilgili güvenililirlik, sorunu olduğu gibi (en önemlisi budur), dolaylı cevaplara dayanan soru kağıtları için bir de soruşturmayı yapan kimselerle ilgili güvenilirlik sorunu vardır — soru kağıdının bu açıdan güvenilirlik taşıyabilmesi için aynı bireylere değişik zamanlarda ve değişik soruşturmacılar tarafından uygulandığında aynı cevapların alınması gerekir (bireylerle ilgili güvenilirliğin sınanması üzerinde daha önce durulmuştur).

1. *Bireylerle ilgili güvenilirlik.* Güvenilirlik testi aynı soruşturmacının aynı bireylere aynı soruları değişik zamanlarda sormasına dayanır. Bu, sadece kanaat yoklamalarında değil, sosyal gerçekliklerin (reality) gözlemlenmesiyle ilgili birçok süreçlerde de kullanılmaya başlamıştır. Kaldı ki, kanaat yoklamaları için bazı güçlükler de söz konusudur. Soru kağıdı kısa kısa zaman aralıkları ile sorulacak olursa bireyler soruları hatırlayabilmekte ve bu durum bireylerin ikinci cevaplamalarını etkilemektedir. Eğer soru kağıdı uzun zaman aralıkları ile sorulacak olursa bireyler, geçen süre içinde, kanaat değiştirmiş olabilmektedir. Yaklaşık olarak iki aylık bir süre genellikle uygun bir zaman aralığı sayılmaktadır.

Bu süreç, aynı güçlükle karşılaşmak söz konusu olmadığı için, kanaat yoklamaları ile ilgili soru kağıtlarından çok testlerin güvenilirliği konusundaki sağlama işlemlerinde (verifying) kullanılmaktadır. Güvenilirlik, güvenilirlik katsayısını veren iki takım cevaplar arasındaki korrelasyonun hesaplanması ile aslına uygun ve doğru olarak ölçülebilir.

2. *Soruşturmacılarla ilgili güvenilirlik.* Bu durumda test, aynı sorunun aynı bireylere değişik zamanlarda değişik soruşturma personeli tarafından sorulmasına dayanır. Bu testin bir önceki ile birlikte kullanılması; birinin örnekleme girenlerden bir gruba, di-

ğerinin ise öteki gruba uygulanması yararlı olacaktır. İkisini biribiriyle karşılaştırarak, soruşturma personeline ilişkin aslından farklı sonuç yaratma durumu ile (inaccuracies) soru sorulan bireylere ilişkin olanının biribirinden tecrit edilmesi sağlanır.

(*b*) GEÇERLİLİĞİN SINANMASI

Bir soru kağıdının geçerli olabilmesi, sonuçlarının sosyal gerçekliği yansıtmasına bağlıdır. Bir soru kağıdı, bireylerce tutarlı ve uyarlı, ama yanlış yorumlanmışsa güvenilir olabilir. Fakat geçerlilik taşıyamaz. Daha önce muhteva tahlilinde kullanılan örnekle bir benzetme yapılacak olursa, askere alınan gençlerin boylarının aslına uygun olmayan ölçeklerle (örneğin, 9 mm'lik santimetrelerle) ölçülmesi örnek verilebilir; aynı askerin defalarca ölçülmesi aynı sonucu verecek, fakat her ölçüm yanlış bir ölçüm olacaktır: ölçü aracı güvenilir, ama geçerliksiz kalacaktır.

1. *Öncül sınama.* Geçerlilik sağlamasında ilk işlem bir öncül sınama yapmaktır. Soru kağıdı, çok tecrübeli soruşturmacılar tarafından örneklem içinden ayrılan küçük bir gruba verilir; bunlar, bireylerin sorulara karşı tepkilerini not ederler ve başka yollardan da davranışlarını saptayıp meydana çıkarmak için bireylerle konuşmalar yaparlar. Soruşturmacıların uygulayacakları bu test, böylece, soruların geçerli ve amaca uygun bir biçime kavuşturulmasını sağlamış olur.

Bu amprik bir testtir. Amaca uygun olan sorularla amaca uygun olmayan soruları ölçüp saptayabilecek tam bir ölçüt (criterion) yoktur. Bununla beraber, pratikte, bu amprik test oldukça tatminkâr sonuçlar sağlamaktadır.

2. *Tâli-bölümlere ayrılmış yoklamalar.* Açıkca çok daha duyarlı bir başka usul de değişik biçimlerde birkaç tane soru kağıdının hazırlanmasıdır. Bunlar ayrı ayrı, örneklemin değişik kesimleri üzerinde uygulanırlar. Daha sonra da sonuçların ortalamaları alınır.

Gerçekte bu yöntem birçok yönlerden eleştirilere açıktır. Aslında birden daha fazla sayıda yanlışlıkların ortalamasının alınmasıyle gerçeğin ifade edileceğini ileri sürebilmek zordur. Diğer yandan, örneklemden alınan alt-bölüntülerin küçük olmaları da bozucu ve saptırıcı etkilerin yanına bir yenisinin daha katılması anlamına gelmektedir.

2. SORU KAĞIDININ YÖNETİMİ

Soru kağıdı hazırlanıp kurulduktan sonra soruşturmaya geçilir. Bunun iki temel biçimi olabilir. Bireyler cevaplarını yazılı olarak verirler ya da soruşturmacı sorar ve onlar da sözlü olarak cevaplandırırlar.

A. Yazılı cevaplama

Yazılı cevaplamayı gerektiren soru kağıtlarının başlıca iki aksak yanı (disadvantages) vardır. Birincisi, bireyler soruları cevaplamaya başlamadan önce soruları okuyabilir ve bu durum soruların biribirinden etkilenmesine yolaçabilir. İkincisi, bireylerin herhangi bir soruyu anlamamaları hâlinde yardımcı ilâve açıklamadan yararlanma olanağı yoktur; bu nedenle de, cevaplamayanların oranı, sözlü cevaplamaya dayanan soru kağıdı uygulamasına oranla daha yüksek olma eğilimi gösterir.

Yazılı cevaplandırmayı gerektiren başlıca iki kategori soru kağıdı vardır: posta ile gönderilen soru kağıtları ve grupça cevaplandırılmayı gerektiren soru kağıtları.

(a) POSTA İLE GÖNDERİLEN SORU KAĞITLARI

Burada soru kağıtları posta ile yollanmakta ve gene posta ile geri gönderilmektedir. Bu sürecin değişik bir biçimi — soru kağıdının bir soruşturma personeli tarafından şahsen verilmesi ve araştırmanın anlam ve öneminin açıklanması— cevaplandıranların sayısını arttırmaktadır. Eğer soru kağıtlarının toplanması da soruşturma

personeli tarafından yapılacak olursa daha da iyi sonuçlar alınmakta, fakat bunun maliyeti sözlü (şifahi) soru kağıtlarınınkini bulmakta ve posta ile gönderilen soru kağıtlarının en büyük üstünlüğü (ucuzluk) ortadan kaybolmaktadır.

1. *Sürecin aksak yanı.* Belirtilen bu iki aksaklığın yanısıra salt yazılı cevaplamayı gerektiren soru kağıtlarına özgü başka aksaklıklar da vardır. Bir kere, bireylerin açısından, cevaplandırılan soru kağıtlarının geri gönderilmesi bir külfet teşkil etmektedir. Denemeler göstermektedir ki, pekçok kimse soru kağıtlarını geri gönderememektedir.

Bu güçlüğü yenebilmek için çeşitli yollar denenmiştir: cevaplandırılacak soru kağıtlarının geri gönderilmesinde kullanılması için üzerine pulu bile yapıştırılmış zarfların gönderilmesi denenmiştir; telefondan —bu kanaatlarla değil de olgularla ilgili kısa soru kağıtlarının uygulanmasında mümkündür— yararlanmak denenmiştir. Cevaplamayacakların yerine aynı örneklemdeki aynı kategori içinden seçilen kimselere de soru kağıdı gönderilmektedir; fakat bu durumda da, cevaplandırmayanların yarattığı örneklemle ilgili genel güçlükler söz konusu olmaktadır. Bunlara ilerde değinilecektir. Burada bilinmesine imkân olmayan husus, cevaplandırmayan kimselerin ilgili sosyal kategori içinde ayrı ve heterojen bir grup mu teşkil ettikleri, yoksa bunların yerine başkalarına soru kağıdı göndermenin örnekleme bozucu ve saptırıcı bir öğe katmak mı olacağıdır.

Bir başka güçlük de, bireylerin soru kağıtlarını farklı zamanlarda cevaplandıracak olmalarından meydana gelmektedir. Bazıları soru kağıtlarını alır almaz cevaplandırmakta, bazıları ise cevaplamayı savsaklamakta, sorular üzerinde uzun uzadıya düşünmekte ve ailelerine veya arkadaşlarına danışmaktadırlar. Olgular hakkındaki sorularda veya basit ve açık-seçik kanaatlarla ilgili sorularda bozucu ve saptırıcı etki sözkonusu değildir, fakat daha güç sorularda bozucu ve saptırıcı etkiler önem kazanmaktadır.

2. *Sürecin kullanımı.* Sadece sayılı durumlarda — kanaatlardan

çok olgularla ilgili araştırmalarda kullanılır. Örneğin, iş hayatında şirketlerle ilgili araştırmalarda, şirket kuruluşlarının cevaplamama eğilimini kolaylıkla önleyebilecek sıkı bir örgütlenme durumları olduğu için, amir veya çeşitli makâm sahiplerinin büyük kolaylık gösterdikleri anlaşılmaktadır. Birleşik Devletlerde iş hayatının önde gelen kişileriyle yapılan araştırmalar çoğu defa telefonla yapılmaktadır.

Posta ile gönderilerek yapılan başka türlü bir kanaat yoklaması sosyal seçkinlerle ilgili olarak Fransa'da yapılmıştır. Araştırmada, belirli düzeyde eğitim görmüş, belirli kültüre sahip vb. özellikleri olan kimseleri kapsayan kategoriler üzerinde durulmuştur. Bu kategorilerdeki kimseler daha rahat yazmakta, sorunları tahlil etme alışkanlığına sahip bulunmakta ve sıradan kimselere oranla bu tip araştırmaların anlam ve önemini daha kolay kavramakta; sonuçta, sorulara cevap vermeyenleri daha az olmaktadır. Bu konuda ilk ve fazla yeterli olmayan bir araştırma 1955 yılında Fransa'da Avrupa kavramına karşı gösterilen tepkileri anlamak için Daniel Lerner tarafından yapılmıştır. Daha geniş çapta ve çok daha iyi örgütlenmiş bir başka araştırma ise 'ünlü kimselerin ekolojik özellikleri' hakkında yapılmıştır; araştırma Demografik Çalışmalar Ulusal Enstitüsü tarafından yönetilmiştir. Soru kağıdında, esas itibarıyle, bu kişilerin aileleri, eğitim durumları, çeşitli faaliyetleri ile ilgili olgular hakkında sorulara yer verilmiştir.

(b) GRUP CEVAPLARINI GEREKTİREN SORU KAĞITLARI

1. *Tekniği.* Önce, bütün bireylerin bir tek yere toplanmaları gerekir. Bu teknikte soru kağıtları dağıtılmakta, bireyler soruları hemen cevaplandırmakta ve cevaplandırılması tamamlanan soru kağıtları hemen toplanmaktadır. Veya, başka bir yol izlenebilir; bir kitaplığın girişinde veya çıkışında, dersanelerden çıkışta,bir toplantı yerinin, bir eğlence yerinin, bir fabrikanın, bir işyerinin girişinde veya çıkışında oradaki kimseler üzerinde soru kağıtlarının uygulanmasına geçilebilir. Bir başka yol ise, bireylerin bir

yere toplanması, soruşturmacının yapılan soruşturmanın anlam ve önemini açıklaması, üzerinde soruların metinlerinin değil de sadece sayıların bulunduğu kağıtları dağıtması, soruları kendisinin okuyup bireylerden her sorunun cevabını ilgili yere kaydetmelerini istemesidir.

Bu usulün avantajları açıktır. Bir kere, tüm cevapların özdeş koşullar altında cevaplandırılması sağlanmaktadır. İkincisi, soruların biribirini zararlı yönde etkilemeleri azaltılmakta; hatta, soru kağıtlarında soru metinleri yoksa bu mahzur tamamen giderilmiş olmaktadır. Üçüncüsü, özellikle, bireylerin bu amaç içinde bir yere toplandıkları ikinci tarzda, cevap vermeyenlerin azaltılması sağlanmaktadır. Burada en büyük tehlike bireylerin (cevapları) biribirlerinden 'kopya' etmeleri; sorulardan birine ne şekilde cevap verilmesi gerektiğini bilmeyen bir bireyin yanındakine bakıp onun verdiği cevabı kendi cevabı gibi aynen yazmasıdır. Fakat bu mahzur kolaylıkla hafifletilebilir.

2. *Bu soru kağıtlarının kullanımı.* Bu usulün tek zayıf yanı, sadece, tüm bireylerin aynı yerde biraraya getirilebilecekleri durumlarda kullanılabilmeleridir. Bu ise, üniversitelerde yapılan araştırmalarda olduğu gibi, sayılı durumlarda mümkündür: bir ders sırasında, bir kitaplığın girişinde veya çıkışında, vb., soru kağıtlarını dağıtmak, toplamak vb, kolay olduğundan, öğrenciler araştırmalar için ideal 'materyal' durumundadırlar. Bu, Amerika'da çok yaygın bir uygulama halini almış, Fransa'da da yayılmaya başlamıştır. Şirketlerde çalışan personel üzerinde yapılan araştırmalar (işveren ve yöneticilere oranla) daha zor olmaktadır. Yönetim her zaman iyi davranmamakta, iyi davrandığı zaman da çalışanlar kategorisine giren bireyler çoğu kez kuşku duymakta ve samimi cevaplar vermemektedir (bu durum ülkelere ve sınıf bilincinin yoğunluğuna göre değişebilmektedir).

Grup araştırmaları bir tiyatroda, sinemada, dinsel bir ayinde de, vb., yapılabilir. Reklâm filmlerinin etkileri hakkında bazı araştırmalar ise ücretsiz film gösterileri düzenleyip bunlara seyirci

davet ederek yapılmakta; gösteriden sonra seyircilerden kendilerine verilen soru kağıtlarını doldurmaları istenmektedir. 1945 yılından beri Fransa'da yaygın bir şekilde yapılmakta olan din sosyolojisi araştırmalarında soru kağıtları kiliselere girenlere verilmekte; girerken kısa bir açıklama yapılmakta ve soru kağıtları çıkışta toplanmaktadır.

Bugüne kadar yapılan grup soruşturmalarının en büyüğü *Amerikan Askeri (American Soldier)* adlı araştırmadır. 1941 yılında işe başlayan Savunma Bakanlığı Enformasyon ve Eğitim Bölümü Araştırma Şubesi Amerikan askerleri ile ilgili derinlemesine bir seri sosyolojik araştırma yapmıştır. Bu önemli araştırma sosyal bilimler alanında cidden ileri bir aşama olmuştur. Araştırma 1949 - 50'de dört cilt olarak yayınlanmıştır. Üç bin sayfalık araştırma dört yıllık bir soruşturmanın sonuçlarına dayanmıştır. Geniş ölçüde soru kağıdı tekniğinin kullanıldığı araştırmada sekiz milyon askere 20 bin kadar soru sorulmuştur. Soru kağıtları belirli yerlere toplanan askerlere verilmiş; asker bir soruşturma personeli araştırmanın anlam ve önemini açıklamış ve mutlak bir anonimlik sağlanmıştır.

B. Sözlü soru kağıtları

Bu tip soru kağıtlarında sorular bireylere uzmanlaşmış bir soruşturma personeli tarafından sorulmakta ve alınan cevapları da aynı personel kaydetmektedir. Soru kağıdı hiç bir zaman bireylerin eline verilmemektedir.

Soruşturma personelinin yetiştirilmesi herzaman için ciddî bir sorun teşkil etmektedir. Bu personelin bireylere onları 'rahatlatmakta' yardımcı olmaları onlara soruları açıklamaları ve cevapları da aslına sadık bir şekilde kaydetmeleri gerekir: dolaysız telkinlere, görünümleriyle veya çeşitli davranışlarıyle bireyler üzerinde etkide bulunmamak zorundadırlar. Bütün ihtimama rağmen, ister istemez bazı sapma ve bozulmalar olmaktadır: cevaplamada gizliliğin söz konusu olmaması, soruşturmacının kişilik görünümü, soruşturmacının kanaat ve görüşleri ölçülmesi müm-

kün, ama tamamen önlenmesi mümkün olmayan etkilerde bulunmaktadır.

(a) ANONİMLİK

Soru kağıtlarında bireylerin isim ve adreslerine dair en küçük bir bilgi veya işaretin bulunmaması gerekir. Soru kağıtlarının anonimliği için bu şarttır. Fakat cevaplar soruşturmacının karşısında sözlü olarak verilmekte; soruşturmacı hem soru kağıdının muhtevasını hem de soru sorulan bireyleri öğrenmiş olmaktadır. Bu durum ise prestij ve güvensizlik gibi sorunlarla karşılaşılmasına yol açmaktadır.

1. *Prestij.* Bütün insanlar sosyal ilişkilerinde temasta bulundukları kimselere oranla kendi prestijlerini yükseltmeye çalışırlar. Soruşturmada kendilerine soru sorulan bireyler soruşturma personeli ile yüzyüze geldiklerinde kendilerini olduklarından daha iyi göstermek için cevaplarını saptırarak ve bozarak verirler. Bu konuda bazı örnekler verilebilir.

Bireylere eğitim durumları hakkında soru sorulduğunda kendi eğitim düzeylerini aslından yüksek bildirmek eğilimindedirler. Sosyal yardım olarak ne verdikleri, ne kadar verdikleri sorulduğunda yaptıkları yardımları mübalağalı olarak bildirmektedirler. 1944 yılında Birleşik Devletlerde, savaş masraflarına katılmak için hükümetten aldıkları borç senetlerini paraya tahvil ettikleri bilinen kimseler üzerinde bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırmada bireylerin yüzde 17'si borç senetlerini paraya tahvil etmediklerini söylemişlerdir. Bu oran sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olanlarda çok daha artmaktadır.

Savaş sırasında gene Birleşik Devletlerde yapılan bir başka araştırma ise çok daha ilginçtir. Araştırmada özdeş iki örneklem alınmış; birincisine soruşturmacı soruları sormuş, ikincisine ise sorular mahrem şekilde sorulmuştur. Birinci ve ikinci tip uygulamalara verilen cevaplar arasındaki farktan, bireylerin beğenilmeyeceğini, değerli bulunmayacaklarını sandıkları kanaatlarını a-

çıklamaktan kaçındıkları anlaşılmıştır: daha düşük sosyo-ekonomik düzeydeki (hayatta başarılı olamamış kimseler) bireyler üzerinde uygulanan III. nolu soru kağıdına verilen cevaplarda ise bu bireylerin çoğunun başarısızlıklarını yeteneksizliklerinden çok talihsizliklerine bağladıkları görülmüştür. Soru kağıdının uygulanmasında soru sorulacak bireylerle aynı sosyal kategoriden soruşturma personelinin seçilmesi, bu olgunun etkilerini azaltmak için bir yol olarak önerilmektedir; fakat bu yolla da sorun gerçek anlamda çözümlenememektedir.

	Sorular	Cevaplar	Soruşturmacılar	Mahrem biçimdekiler (yüzde olarak)
I.	Sizce İngilizler kendi	Evet	25	42
	savaşlarına bizleri de	Hayır	57	42
	sokabilecekler midir?	Fikrim yok	18	16
II.	Sizce Yahudilerin Birle-	Evet	56	66
	şik Amerika'da büyük	Hayır	27	17
	bir nüfuz ve iktidarları	Fikrim yok	17	17
	var mıdır?			
III.	Sizce başarı şansa mı,	Şans	14	9
	yeteneğe mi, nüfuza mı	Yetenek	64	76
	bağlıdır?	Nüfuz	8	7
		Fikrim yok	14	9

Tablo 5. — Sözsel cevaplar ve mahrem biçimdeki cevaplar.

2. *Güvensizlik*. Bireyler cevapların anonimliğine tam bir saygı gösterilmeyeceğinden ve soruşturmayı yürüten personelin kendilerine ifade edilen kanaatları başkalarına nakledeceklerinden çekinirler. Bunun sonucu olarak, uygunsuz sayılabilecek görüşler genellikle saklanmakta, saygı gösterileceği umulan görüşleri bunlar bireylerin gerçekte inandıkları görüşler olmasa da vurgulanmaktadır.

Ardı ardına, Nazi tahkikatlarından ve işgâl ordularının yaptıkları temizlik hareketlerinden çok çeken savaş sonrası Almanya'

sında kanaat yoklamalarına karşı gösterilen güvensizlik fazla olduğu için cevaplandırmayanların oranı çok yüksek olmuştur. Son yıllarda Fransa'da da kanaat yoklamalarının sonuçları ile gerçek genel seçim sonuçları arasındaki farklılıkların, genellikle diğer partilere oranla, Komünist Partisinde çok daha fazla olduğu görülmüştür; kanaat yoklamalarında komünist (partisi) taraftarlarının kanaatları küçümsenmiş olmaktadır. Bu tür fikirlerin yıkıcı sayılması ve bu tür fikirleri savunmanın belirli bazı riskleri göğüslemeyi gerektirmesi (işten atılmak, vb.) bunların açıklanmasını önlemektedir. Amerika'da yapılan bir soruşturma ise toprağının başında bulunmadan büyük toprak sahipliği yapanların gerçek sayısı ile soruşturmacılara beyanda bulunanlar arasındaki korrelasyonun sadece 60 olduğunu göstermiştir.

(*b*) SORUŞTURMACININ KİŞİSEL GÖRÜNÜMÜ

Daha önce de söylendiği gibi, prestij ve güvensizlik ile ilgili olgu soruşturmacıların bireylerle aynı sosyal sınıftan seçilmesi halinde azaltılabilmekte, hafifletilebilmektedir. Bununla beraber, genel olarak söylemek gerekirse, soruşturma personelinin kişisel görünümü bunun da üzerinde daha önemli bir etkide bulunmaktadır. Bu konuda sosyal görünümün, deri renginin ve genel ırk görünümünün etkilerini ortaya koyan ve Birleşik Devletlerde yapılan bazı araştırmalardan örnekler verilebilir.

1. *Soruşturmacının sosyal görünümü.* 1941 yılında Birleşik Devletlerde sendikacıların grevleri yasaklayan bir kanun hakkındaki kanaatlarını anlama için yapılan bir araştırma, soruşturma personelinin aşağı orta sınıftan veya emekçi sınıfından olmasına göre, sonuçlarının farklı farklı olabildiğini göstermiştir.

	Aşağı orta sınıftan soruşturmacı	*Emekçi sınıfından soruşturmacı*
Taraftar	% 59	% 44
Karşıt	% 29	% 39
Fikrim yok	% 12	% 17

Bir dereceye kadar, bu sonuçlar, belirtmiş olduğumuz gerçeği; soruşturmacıların aynı sosyal ortamdan seçilmesiyle güvensizlik sorununun hafifletilebileceğini göstermektedir. Fakat burada muhtemelen başka etmenler de bulunmaktadır: bir başka işçi ile karşı karşıya gelen işçinin, kendisini gerçekte sahip olduğu sınıf bilincinden daha fazlasına sahipmiş gibi göstermesi sözkonusu olabilir. Unutulmamalıdır ki, prestij de çeşit çeşit olabilir.

2. *Birleşik Devletlerde renk sorunları.* Bunlar da önemli saptırıcı ve bozucu etkilerde bulunmaktadır. 1942 yılında Güneyde zenci bireyler üzerinde bir soruşturma yapılmıştır. Sonuçları soruşturmacıların zenci olup olmamasına göre değişiklik göstermiştir. Bu farklılıklar da sorunların ırk konusu ile ilgili olup olmamasına göre ortaya çıkmıştır.

'Japonlar Birleşik Devletleri istilâ etmiş olsalardı Zencilere daha iyi mi, daha kötü mü davranırlardı?' sorusuna verilen cevaplar şöyle olmuştur:

	Zenci soruşturmacı	*Beyaz soruşturmacı*
Daha iyi	% 9	% 2
Değişmezdi	% 32	% 20
Daha kötü	% 25	% 45
Fikrim yok	% 34	% 33

'Sizce, Mihfer Devletlerini yenmek için bütün gücümüzle mücadele etmemiz mi, yoksa yurt içinde demokratik reformların yapılması mı daha önemlidir?' sorusuna verilen cevaplar ise şöyle olmuştur:

	Zenci soruşturmacı	*Beyaz soruşturmacı*
Mihfer Devletlerini yenmek	% 39	% 62
Demokratik reformları yapmak	% 35	% 26
Fikrim yok	% 26	% 12

Bu testin sonuçları zencilerin Amerikan topluluğu ile bütünlenmişlik derecesini göstermesi bakımından çok önemlidir. Bu gibi durumlarda objektif cevaplar beklemek boştur: soruşturmacının görünümüne bağlı olarak şu veya bu türlü bir sapma ve bozulma muhakkak olmaktadır. Sapma ve bozulmalar arasında yapılacak bir karşılaştırma bireylerin temel kanaatları hakkında değerli bilgiler elde edilmesini sağlayabilmektedir.

3. *Yahudi – karşıtlığı sorunları.* 1941 yılında Robinson ve Rodhe tarafından yapılan bir araştırma soruşturma personelinin görünümünün etkilerini ortaya koymuştur. Özdeş iki nüfus örneklemine iki soru sorulmuştur: 'I. Devlet dairelerinde sizce gereğinden fazla Yahudi var mı? —II. Sizce Yahudilerin Birleşik Devletlerde gereğinden fazla bir nüfuzu var mı?' Örneklemdeki bireyler özdeş dört gruba ayrılmış, sorular herbirine değişik soruşturma personeli tarafından sorulmuştur: birinci soruşturmacı Yahudi görünüşlü, ikincisi hiç Yahudiye benzemeyen biri, üçüncüsü Yahudi görünüşlü ve Yahudi isimli, dördüncüsü ise Yahudi görünüşlü fakat Yahudi ismine benzemeyen isimli kimseler olarak seçilmiştir. Cevaplar şöyle olmuştur:

Soruşturmacılar	Soru I 'Evet'	Soru II 'Evet'
Yahudi görünüşlü	% 15.4	% 15.6
Yahudiye benzeyenler	% 21.2	% 24.6
Yahudi görünüşlü ve isimli	% 11.7	% 5.8
Yahudi görünüşlü ve değişik isimli	% 19.5	% 21.4

(c) SORUŞTURMACININ KANAATLARININ ETKİLERİ

Soruşturmacının rolü sadece mekanik değildir ve sadece soruları okumak ve cevapları kaydetmekten de ibaret değildir. Soruşturmacıların bireylere soruları anlama konusunda yardım etmeleri, bireylerin güvensizlik duygularını gidermeleri ve verdikleri cevapları yorumlayabilmeleri gerekir. Bütün bu işlemler sırasında

soruşturma personelinin kanaatları etkilenebileceği gibi kendi kanaatlarıyle bireyler ve kanaatları üzerinde de etkide bulunabilir.

1. *Sapma ve bozmanın ölçülmesi.* 1940 yılı Ekim ayında Amerika'da yapılan bir araştırma bu konuda değerli bilgiler sağlamıştır. Burada bu araştırmadan sadece iki örnek verilecektir.

Soruşturmacılar birisi (Amerika'nın savaşa karışmamasını isteyen *isolationist*'lerden, birisi de (Amerika'nın İngiltere'ye Hitler'e karşı giriştiği savaşta İngiltere'ye yardım etmesini isteyen) müdahalecilerden kurulu iki gruba ayrılmış ve her ikisi de, özdeş örneklemlere aynı soruyu sormuştur: 'Sizce Amerika Birleşik Devletlerinin tutumu ne olmalıdır: savaşa karışmamak veya İngiltere'ye yardım etmek?' Cevaplar şöyle olmuştur (cevaplamayanlar çıkarıldıktan sonra):

	Savaşa karışmama taraftarı soruşturmacılar (yüzde)	Savaşa girilmesinden yana olan soruşturmacılar (yüzde)
İngiltere'ye yardım edilmelidir	% 44	% 60
Anlaşmazlığa karışılmamalıdır	% 56	% 40

Oranların neredeyse biribirine ters çıktığı bu sonuçlar çok ilginç olmuştur. Aynı soruya verilen cevaplar üzerinde daha karmaşık bir analiz de yapılmış; soruşturmacılar bu kere dört gruba ayrılmış: önce savaşa karışılmasını isteyenler ve istemeyenler, sonra da başkanlık seçimlerinde Wilkie veya Roosevelt taraftarı olup olmama ayrımı esas alınmıştır. Diğer yandan Roosevelt'e oy veren bireylerde (örneklemdeki bireyler; soruşturmacılar değil, ç.n.) Wilkie'ye oy veren bireylerin cevapları da biribirinden ayrı olarak hesaplanmıştır. Sonuçlar şöyle olmuştur:

		Cevapların yüzdesi 'Savaşa karışmamak daha iyidir'		
Soruşturmacıların tercihi	Bireylerin tercihi	Karışmama taraftarı soruşturmacılar	Müdaheleci soruşturmacılar	Farklar
Roosevelt	Roosevelt	51.1	30.9	20.2
Wilkie	Wilkie	64	43.4	20.6
Roosevelt	Roosevelt	56.2	49.6	6.6
Wilkie	Wilkie	47.8	37.7	10.1

2. *Düzeltme yöntemleri.* Belirtilen bu sapma ve bozulmaları önlemek için çeşitli yöntemler önerilmektedir. Çeşitli görüşlerdeki soruşturmacıları biraraya getiren soruşturma takımlarının kurulması ile bu saptırıcı ve bozucu etkilerin biribirini telâfi etmesi önerilmektedir: fakat bunun başarı şansı çok azdır. Siyasal yönden tarafsız soruşturmacılardan takım kurulması da bir yol olarak önerilmektedir. fakat bu tarafsızlık da çoğu kez aldatıcı olmaktadır. Belli bir soruda tarafsız olan bir soruşturmacı başka bir soruda partizan biri olarak ortaya çıkabilmektedir.

Kanaat yoklamaları hakkında: Hadley Cantril, *Gauging Public Opinion*, 3. basım, Princeton, 1947; F.F. Stephan ve P.J. Macarthy, *Sampling Opinion: an analysis of Survey procedure*, New York, 1958; M. H. Hansen, W. N. Hurwitz, G. W. Madow *Sample, Survey Methods ant Theory*, 2 cilt, New York, 1953; M. B. Parten, *Surveys, Polls and Samples*, New York, 1950.

Soru kağıtlarının düzenlenmesi hakkında: S. L. Payne, *The Art of Asking Questions*, Princeton, 1951; R. L. Kahn, *A Comparison of Two Methods of Collecting data for Social Research*, Ann Arbor, 1952.

Kanaatlara ilişkin genel teori hakkında: R. K. Merton, *Social Theory and Social Structure*, Glencoe, 1958; N. Powell, *Anatomy of Public Opinion*, New York, 1951; M. B. Smith, J. S. Bru-

ner, R. White, *Opinions and Personality*, New York, 1955; W. Albig, *Modern Public Opinion*, New York, 1956.

Kesim III. Soruşturmanın sonuçları

Önce, teknik nitelikteki sorular ele alınacaktır: sonuçlar işlemlerden geçirilecektir, yorumlanacaktır ve geçerlikleri sınanacaktır. İkincisi, sosyolojik ve *ethic* sorunlar üzerinde durulacaktır: araştırma sonuçlarının yayınlanması ne gibi neticelere yolaçabilecektir? Yayınlanmada hangi kurallara uyulacaktır? İkinci kategoriden sorunlar, metodoloji ile ilgili bir eserin konusunun dışında kaldıkları için, burada çok kısa olarak ele alınacaklardır.

1. SONUÇLARIN İŞLEMLERDEN GEÇİRİLMESİ

Bu işlemler cevap kategorilerinin yüzde oranlar şeklinde ifade edilebilmelerini sağlayan bir seri teknik işlemlerden ibarettir. Oranların kendilerinin ayrıca yorumlanması gerekir. Burada, bu tip araştırmaların vereb.cekleri şeylerden daha fazlası istendiği için, sık sık yanlışlıklar yapılmaktadır.

A. Teknik işlemler

Bunlar iki ayrı kategoridir. Birincisi, soru kâğıdının hazırlanması kadar hassas bir işlem olan kodlama işlemidir. İkinci kategori ise rutin aritmetiksel veya mekanik işlemlerdir.

(*a*) KODLAMA

Bu işlem her cevap kategorisine belirli bir numara vererek, ilgili kategoriyi delikli kartlarda belirli bir yere yerleştirmekten ibarettir.

1. *Kodun kurulması.* Bu işlem cevaplar (evet, hayır, tamamen onaylama, şarta bağlı onaylama, ne onaylama ne de onaylamama, şarta bağlı onaylamama, tamamen onaylamama vb.,) arasındaki farklılıkların hemen anlaşılıp belirlenebileceği kapalı sorularda

hiç bir güçlük yaratmaz. Aynı şekilde olgularla (cinsiyet, yaş, ikametgah, parti, din, vb.,) ilgili sorularda da güçlükle karşılaşmak sözkonusu değildir. Diğer yandan, her çeşit cevaplamaların tamamen serbest olduğu ve hiç bir cevap 'örneklemesinin' bulunmadığı açık sorularda ise bu işlemler çok daha zor olmaktadır: bu sorular ise derinlemesine soruşturmalar için çok daha önemlidir.

Bir kod birkaç aşamada kurulur. Önce mümkün cevap tiplerine göre bir öncül kod kurulur. Bu kod mülâkatlardan alınan bir örneklem üzerinde uygulanarak öncül kod kategorilerinin deneysel olarak düzeltilmesi sağlanır. Bu yolla sonul kod kurulur ve en son, kullanılmaya başlamadan önce, genellikle 'kodlama testi' (mülâkatlardan alınan bir örneklem kodun güvenilirliğini sınamak için değişik kimseler tarafından kodlanır) ile geçerliği sınanır.

Kod soruşturmadan sonra kurulmayıp, çoğu kez, soru kağıdının hazırlanması ile birlikte hazırlanır. Soru kağıdındaki sorular, bir ölçüde, kodlar da akılda tutularak hazırlanırlar. Ciddi bir araştırmada küçük bir örneklem üzerinde bir 'pilot-araştırma' yapılır ve bundan elde edilen sonuçlar üzerinde düzeltmeler yapılır. Sonul soru kağıdı da bu kodlama esas alınarak hazırlanıp tamamlanır.

2. *Kodlama işlemi.* Bu işlem, herbir cevabın kod tarafından tanımlanmış bulunan kategorilerden birine konumlanmasına dayanır. Bu uzman kodculara düşen bir iştir. Her cevabın yanına kodcu bir kod numarası yazar.

Bununla beraber bir kod ne denli duyarlı ve doğru olursa olsun, kodlamada daima kodcunun yorumu da bir öğe olarak yeralmakta ve sapma ve bozma herzaman için sözkonusu olabilmektedir. Kodcunun kendi kanaatları, onun hiç farkında olmadan, sorulara verilen cevapları şu şekilde değil de bu şekilde yorumlamasına yolaçabilir. Dikkatli bir teknik eğitim ile bu sapma ve bozmaların önlenmesine çalışılabilir. Bunların anlaşılması,

mülâkatlardan elde edilen bilgilerin birçok testen geçirilmesi mümkün olduğu için soruşturma, işleminde yapılanlara oranla çok daha kolaydır. Aynı mülâkatlar değişik kimseler kodlandırılarak (tercübeli kodculara güvenilirlik sınaması yaptırıldıktan sonra) kodcuların yaratacağı kişisel sapma ve bozmaların ölçülebilmesi de mümkün kılınabilir.

(b) MEKANİKSEL VE ARİTMETİKSEL İŞLEMLER

Bunlar kodlama işlemi bitip tamamlandıktan sonra sonuçları işlemek için kullanılırlar. İşlemleri daha basitleştirmek ve daha çabuklaştırmak için çeşitli mekanik araç ve usullerden yararlanılmaktadır.

1. *Delikli kartlar.* Her mülâkatın sonuçları delikli kartlara işlenir. Standard delikli kartlar herbiri on numara ihtiva eden seksen adet dikey sütuna sahiptir; böylece, herbir karta çok sayıda cevabın işlenmesi mümkün olabilmektedir. Eğer her soru için mümkün on cevap alternatifi varsa, o zaman, her karta seksen adet soru işlenebilmektedir. Çoğu soruların ise sadece iki veya üç mümkün cevabı vardır, bu nedenle de, tek bir sütuna iki soru kaydedilebilmektedir (bu, tasnif sorununu biraz daha büyütmektedir.)

Daktilolara benzeyen bazı özel makineler de delikli kartları delmekte kullanılmaktadır. Bu kartlar aynen kopya edilip çoğaltılarak soruşturma uygulamasının sonuçlarından diğer araştırma kurumlarının da yararlanması sağlanmaktadır. Kartların orijinal kodlamaya göre kontrol edilmesi mekanikleştirilmiştir.

2. *Tasnif.* Delikli kartlar bir tasnif makinesine konulur; bu mamakine her cevap kategorisini veya, alternatif olarak, aynı soruya aynı cevapları veren birey kategorilerini sayar.

Tasnif makinesinin dayandığı ilke çok basittir. Makineye belirli bir sorunun sütununa denk gelecek şekilde bir 'okuma fırçası' yerleştirilmekte ve bütün kartlar bu 'fırça' tarafından okunup sayılmaktadır. Sütunlar delindiğinde bir elektrik teması olmakta; bu temas kartın bir alıcı (göze) düşmesine sebep olmak-

ta ve her göze düşen kartların toplam sayısı bir gösterge üzerinde görülmektedir. Her kart grubu içinde daha sonra yapılan yeni tasnif işlemleriyle de çeşitli cevapların sayısı bulunur.

3. *Yüzdelerin hesaplanması.* Tasnif makinelerinin sayım araçları yüzdeleri değil sadece toplamları vermektedir. Bunlar hesap makineleri ve hesap cetvelleriyle kolaylıkla yapılabilmektedir. Kanaat yoklamalarının sonuçlarının rakamları hiç bir zaman tam olarak doğru ve aslına sadık bir şekilde ortaya çıkarılamadıkları için yüzdelerden sonraki onda birleri hesaplamaya çalışmak boşuna zahmet sayılmaktadır. Hatta böyle bir çaba, sonuçlara sahte bir doğruluk görünümü kazandıracağı için zararlı bile sayılabilir.

B. Sonuçların değeri

Burada başlıca iki sorun vardır. Sonuçlar aslına ne dereceye kadar uygundur? Sonuçların yorumlanması nasıl yapılmalıdır?

(a) ASLINA UYGUNLUK DERECESİ

Ön analizler göstermiştir ki sonuçların doğru olmaması iki türlü bozulma ve sapmanın sonucunda ortaya çıkmaktadır: şansa bağlı olan sapma ve bozulmalar kolaylıkla ölçülebilir; tesadüfî olmayan sapma ve bozulmalar ise ölçülemezler.

1. *Şansa bağlı bozulma ve sapmalar.* Bunlar örneklem ile örneklemin çıkarıldığı nüfus arasındaki olası tutarsızlıkların sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Olasılıkçı yöntemler ve tesadüfî örneklem yöntemleri bu güçlüklerin ölçülmesini (veya, daha doğrusu, bu sapma ve bozuklukların belirli bir sınırı aşmama olasılığının hesaplanmasını) sağlamaktadır. Yanlışlık payının yüzde 5'ten büyük olmadığı söylendiğinde bunun ne demek olduğu kolaylıkla anlaşılabilmelidir. Bir kere, önce, yüzde 5'in bütün sonuçlara uygulanması gerekir. Eğer nüfusun yüzde 20'si atom bombası denemelerine karşıdır deniliyorsa, atom bombası denemele-

rine karşı olanların yüzde 25'ten fazla, yüzde 15'ten az olmadığıdır. Yanlışlık payı burada 20'de 5 (veya yüzde 25) olmaktadır. İkinci olarak, bunlar mutlak yanlışlık payı olmamakta: bir ihtimal belirtisi olmaktadır. Örneğin, önceki örneği kullanacak olursak yüzde 95'lik bir olasılık belirtisinde, atom bombası denemelerine karşıt olanların yüzde 15'ten az ve yüzde 15'ten fazla olabilme şansının yüzde 5'i aşamayacağı söylenebilir. Örneklemin bu yüzde 5'e ait olması ve kanaat yoklamasının bütünüyle asılsız ve yanlış çıkmış olması herzaman için mümkündür.

2. *Psiko-sosyal olgunun sonucunda ortaya çıkan sapma ve bozulmalar.* Daha önce belirtilen psiko-sosyal bozulma ve sapmaların tümünün ortadan kaldırılması mümkün olmamakta, herzaman için bu alanda arttırıcı ve yığımlayıcı etkilerle karşılaşılmaktadır: soruşturmacının kanaatları bireyle ilgili prestij ve güvenmeme etkilerini büyütmekte, kodcuların kanaatları soruşturmacıların yapacakları etkilere katılmakta ve bu böyle sürüp gitmektedir. Kanaat yoklamalarının sonuçlarının, bu sebepledir ki, sadece ve sadece, yaklaşık olarak bulunabilmiş sonuçlar sayılması gerekmektedir. Bu husus, hiç bir zaman akıldan çıkarılmaması gereken bir hususdur; yöntemden yapabileceğinden ve verebileceğinden daha fazlası istenmemelidir.

Bunun böyle olması, bu yaygın gözlem yöntemleri hakkında bazılarının besledikleri kuşkuların haklı görülmesi için yeterli bir neden sayılmamalıdır. Ancak bu yöntemlerin sayesindedir ki sosyal gerçekliğin bazı alanları, bu yöntemler olmasa hiç bir zaman incelenemeyecekleri hâlde, bilimsel yöntemlerle incelenebilmektedir: yaklaşık olarak elde edilebilen bilgilerin o konuda tamamen bilgisiz kalmaktan, veya şatafatlı ve tumturaklı faraziyelere dayanarak konuşmaktan veyahut o konudaki cehaleti örtbas etmek için amprik bazı görüşler ileri sürmekten çok daha değerli olduğu açıktır. Kanaat yoklamalarından elde edilen sonuçlar kanaatlara ilişkin temel eğilimler hakkında olduğu gibi, bunların dağılımı hakkında aslına uygun sayılabilecek belirtiler elde edil-

mesini de sağlamaktadırlar. Hatta sapma ve bozulmalar bile bazen işe yaramaktadırlar. Prestij, güvenmeme, kişisel görünüm ve soruşturma personelinin kanaatlarının sonucunda ortaya çıkan bozulma ve sapmalar hakkında Amerika'da yapılan araştırmalar bazı belirli sosyal ve siyasal olguların aydınlatılmasına ışık tutmuşlardır. Yanlışlık payının tam olarak ölçülememesi büyük bir sorun sayılmamalıdır. Sapma ve bozulmanın hiç etkilemeyeceği hakiki kanaatların tamına bilinememesi de fazla önemsenmemelidir; çeşitli sapma ve bozulmalar arasında yapılacak çeşitli karşılaştırmalar da değerli analitik araçlar niteliğindedir.

(b) YORUMLAMA GÜÇLÜKLERİ

Kanaat yoklamalarının sonuçlarının yorumlanmaları herzaman için güç ve bu sonuçlara dayanarak yapılan önkestirimler de (prediction) herzaman için yanıltıcıdırlar. Cevaplandırmaktan kaçınanlar ise ayrı bir güçlük teşkil etmektedir.

1. *Cevaplandırmaktan kaçınanların yarattığı sorun.* Cevaplandırmayı reddedenler (veya 'fikrim yok' cevabını verenler) cevaplarla aynı şekilde dağıtılacak olursa, hesaplama dışı bırakılabilirler ve cevaplardan elde edilen yüzdeler bunlar hesaba katılmadan da hesaplanabilirler. Seçim analizlerindeki yüzdeler de çoğu kez oy kullananlar esas alınmakta, oy kullanmayanlar ise hesaba katılmamaktadır. Fakat cevap vermeyenler örneklemin terkibini ciddî şekilde değiştirerek «survey» yöntemine ayrı bir yanlışlık öğesi katmakta ve yanlışlık ihtimalinin hesaplanmasında da yanıltıcı etkilerde bulunmaktadır. Bu etkileri azaltmak için geliştirilmiş bulunan bazı ilşemler daha önce açıklanmıştı.

Cevaplandırmaktan kaçınanlar ('abstainers') ile cevaplandıranlar üzerinde yapılan karşılaştırmalı araştırmalar bu iki grubun terkibinin aynı olmadığını göstermiştir. Siyasal soruları cevaplandırmayanlar içinde genellikle kadınlar, ve bazı ülkelerde de yaşlılar daha yüksek oranda bulunmaktadır. Cevaplandırmaktan kaçınan erkek ve kadın gruplarının terkibinin cevaplan-

dıranların terkibi ile aynı olup olmadığını sınayabilecek usul ve yolllar bulunmamaktadır: eğer iki grup da heterojen ise erkek ve kadınlar tarafından verilen cevaplar arasındaki küçük farklılıkların gerçek kanaat farklılığından değil de (kadın ve erkek grupları içindeki) cevaplandırmayanların farklı oranlarda olmasından ileri geldiği ileri sürülebilir.

2. *Önkestirim sorunu.* Kanaat yoklamalarının kamu gözünde başarılı olup olmaması, bu yoklamaların sonuçlarına dayanarak yapılan önkestirimlerin doğru çıkıp çıkmamalarına bağlıdır. İlk kanaat yoklaması Birleşik Devletlerde yapılmış ve seçimlerin sonuçlarını önceden kestirebilmek amacıyla ulgulanmıştır. (ilki, başkanlık seçimi sırasında yapılmış ve 24 Temmuz 1824'de *Harrisburg Pensylvanian* gazetesinde yayınlanmıştır; çok basitti ve bilimsel değildi). Büyük tirajlı gazeteler de zaman zaman kamuoyu enstitülerinden genel seçimlerden önceki haftalarda kanaat yoklamaları yapmalarını istemekte ve bunların sonuçlarını yayınlamaktadırlar. Bütün kamuoyu enstitülerinin Dewey'in galip geleceğini tahmin ettikleri 1948 genel seçimlerindeki şaşırtıcı başarısızlığa kadar, bu tahminler içinde çok başarılıları da olmuştur.

Bu başarısızlık kamuoyunda çok derin etkiler yapmış ve ozamandan beri de kanaat yoklamalarının bulguları tartışma konusu olmuştur. Fakat bu başarısızlığa fazla önem vermemek gerekir, çünkü 1948 seçimleri sırasında yapılan yanlışlığın kaynakları ile ilgili olarak önemli araştırmalara girişilmiş ve yöntem alanındaki yeni yeni gelişmeler de bu araştırmalar sayesinde gerçekleştirilmiştir. Örneğin daha önceki yoklamalarda da Cumhuriyetçi partinin oylarının gerçektekinden daha fazla tahmin edildiği fark edilmiştir. Bu durumun kendilerine soru sorulan bireylerin (örneklemin) ulusal seçmen ortalamasından daha yüksek sosyo-ekonomik düzeyde oluşundan ileri geldiği anlaşılmıştır. Ve gene anlaşılmıştır ki, cevaplandırmaktan kaçınanlar ciddi şekilde hesaplamaya dahil edilmemişlerdir. Ve hepsinden daha önemlisi, 1948 seçimlerinden önceki seçimlerde kanaatlarda olu-

şan ve son kanaat yoklaması ile 1948 seçimleri arasındaki dönemde de oluşumunu sürdüren eğilim değişikliğine yeterince önem verilmemiştir.

Fakat ne olursa olsun, kanaat yoklamalarında önkestirim sorununun tâli bir sorun olduğu da unutulmamalıdır. «Survey» yöntemlerinin güçlü ve sağlam önkestirimlere olanak vermemesinin de fazla önemi yoktur. Yöntemin başarılı yanları da vardır ve bunlar başarısız yanlarından çok daha fazladır. Siyasal bilimciler için önemli olan, kanaat yoklamalarının sonuçları ile seçimlerin sonuçlarının bu yoklamaların geçerli analitik araçlar sayılmasını sağlayacak kadar yakın olmalarıdır.

2. SONUÇLARIN YAYINLANMASI

Kanaat yoklamalarının sonuçlarının yayınlanması kamuoyu ve yöneticiler üzerinde dolaysız etkilerde bulunmaktadır. Kanaat yoklamaları sadece varolan durumu yansıtmakla kalmayıp mevcut durumu değiştirme eğilimi de taşırlar. Bu ise ahlâk ve hukukla ilgili çeşitli sorunlarla karşılaşılmasına yolaçmaktadır. Kamuoyu yoklamalarının sonuçları ne ölçüde yayınlanmalıdır? Bunların yayınlanmasında ne gibi kurallara uyulmalıdır?

A. Pratik açıdan etkileri

Bir ölçüye kadar, insanın kendisini tanıması insanın kendini değiştirmesi demektir. Akıl hastalıklarının psikolojik tedavisi de bu düşünceden yola çıkmaktadır — tedavi sürecinde en önemli aşama hastaya hastalığının kaynağı olan bilinçaltı olguyu göstermek ve hastanın bu olguyu bilmesini sağlamaktır. Sosyal içerik açısından bakıldığında da benzer bir durumla karşılaşılmaktadır: kendisi hakkında bilgi sahibi bulunan bir kamuoyu ile kendisi hakkında bilgi sahibi olmayan bir kamuoyu aynı şeyler değildir— kendisi hakkında bilgisi olan bir kamuoyu kendi görünümüne karşı tepkide bulunmaktadır.

Kanaat yoklamalarının bu yanıyla ilgili olarak yeter sayıda

araştırma ve inceleme yapılmış değildir. Bu bakımdan, kısaca, demokratik rejimlerde kamuoyu ve yöneticiler üzerindeki bazı olası etkilerden söz etmekle yetinilecektir.

(*a*) ÇOĞUNLUK ETKİSİ

Genellikle, kamuoyu yoklamalarının sonuçlarının yayınlanmasının çoğunluğu güçlendirme ve azınlık kanaatlarını da güçsüzleştirip zayıflatma eğilimi gösterdikleri kabul edilmektedir. Bununla beraber, bu etkinin sınırlı bir alan için sözkonusu olduğu görülmektedir.

1. *Pratikte çoğunluk etkisi.* Çoğunluk etkisi daha önce belirtilmiş bulunan ve insan topluluklarında, sonunda, uyumluluğa yolaçan genel eğilimin bir kısmı olan 'panurgic complex' denen durumun özel bir görünümüdür.

Kitleden farklı görünmekten çekinmeyen özgür düşünceli insanlar toplam nüfus içinde küçük bir yüzde teşkil etmektedirler. Çoğu insanlar herkes gibi olmak ve başkalarının arasında göze batmamak isterler. Bu konuda ayıplanma ve cezalandırılma korkusu önemli bir rol oynamakla beraber tek faktör bu değildir: 'sürüden ayrılmamak' eğilimi de çok güçlü bir etken olmaktadır. Bu eğilim, toplulukla bir olma, yalnız kalmama ve yakın bir sevgi ve dostluk ortamı içinde yaşama arzularını da pekiştirmektedir. Çoğunluğun kanaatlarını «hakem» sayan demokratik doktrinler de bunu teşvik etmekte, fakat tam tersi olan totalitaryan faşizm gibi doktrinler ise uyumluluğu çok daha fazla pekiştirmektedir.

2. *Etkinin sınırları.* Çoğunluk etkisi ancak açık bir çoğunluğun bulunması hâlinde söz konusudur. Eğer bir kanaat yoklamasının sonuçları çoğunluğun çok zayıf bir çoğunluk olduğunu ortaya çıkarmışsa, büyük bir olasılıkla, azınlık bundan umuda kapılıp cesaretlenecektir. Fakat dağılım yüzde 70-30 şeklindeyse çoğunluk etkisi açıkca kendini gösterecektir.

Çoğunluk etkisinin ülkeden ülkeye değişiklik göstermesi de

olasıdır. Birleşik Devletler uyumluluk ('conformism') eğiliminin güçlü olduğu ülkelere örnek gösterilebilir. Fransa'nın ise bu eğilimin fazla güçlü olmadığı bir ülke niteliği taşıdığı söylenebilir. Fakat iki ülke arasındaki fark çoğu zaman sanıldığından daha da küçüktür. Ve gene mümkündür ki, sosyal kategoriler arasında da farklar olabilmektedir.

Seçim sonuçları hakkında yapılan tahminlerin yayınlanmalarından anlaşıldığına göre bu etki herzaman söz konusu olmamaktadır. Çoğu kez görülen oluşum, azınlık kanaatının devamlı olarak arttığı ve çoğunluk görüşlerinin de devamlı olarak azaldığıdır. 1938 yılında Gallup Yoklamalarından birisi buna örnek teşkil etmektedir. Kentucky'de iki Senatör adayı hakkındaki kanaatlarda 1938 yılının Nisan ve Ağustos aylarında görülen değişiklikler aşağıdaki gibi olmuştur:

Kanaat yoklamasının sonuçlarının yayın tarihi	*Chandler (yüzde olarak)*	*Barkley (yüzde olarak)*
10 Nisan	33	67
15 Mayıs	35	65
8 Temmuz	36	64
24 Temmuz	39	61
5 Ağustos	41	59
6 Ağustos seçimlerinin sonuçları	43	57

Bu gelişmenin, çoğunluk etkisinin tersi olan bu evrimin seçim kampanyalarına veya genel siyasal faktörlere dayandırılarak açıklanması mümkündür.

(b) YÖNTEMİN ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Kanaat yoklamaları, demokratik sistemlerde, son tahlilde yönetimi de etkisiz kılacak şekilde bir çeşit dolaysız demokrasi şeklini aldığı için, önemli bir yere sahiptirler.

1. *Dolaysız demokrasi.* Kanaat yoklamaları yeni bir tip demokrasi için olanak hazırlamıştır. Bütün her türlü konuya dikkat edilerek tesadüfî bir örneklem kurulabilir, soruşturmacılar hükümetlerin aldıkları bir karar veya tedbir hakkında bu örneklemdeki bireylere sorular sorabilirler: eğer bu konularda çoğunluk sağlanabilirse bunlar kanunlaşabilirler.

İlginçtir ki, *ancient* demokrasilerde siyasal meclislerin seçilmesi için kur'a çekilmesi bir usul olarak kullanılmıştır. Bu kur'alar tanrıların yargısı olarak kabul edilmekle beraber, kur'aların tâyininde eşitlikçi ilkelere uyulmaya da dikkat edilmiştir. Matematiksel teori bu konudaki ideolojik tabanı değiştirmiş, fakat işin pratiği buna benzer sonuçlara varmıştır.

Bilimsel bir örnekleme göre kurulmuş yasama organı fikri bir çeşit ham hayâl, bir çeşit 'science-fiction' sayılabilir. Bugüne kadar hiçkimse çıkıp da kanaat yoklamalarının sonuçlarına hukukî sonuçlar atfetmiş değildir. Bununla beraber, kanaat yoklamaları parlamentoları etkilemekte ve, asıl önemlisi, parlamento üyeleri siyasal kanaat yoklamaların gelişmesini iyi karşılamamaktadır. Kanaat yoklamalarının çok yaygın bir uygulama alanı bulduğu Birleşik Amerika'da senato'da ve Temsilciler Meclisinde bu araştırmalara karşı çok sert eleştiriler ve hoşnutsuzluk gösterileri yapılmış ve yapılmaktadır. Temsilî demokrasinin organı olan Parlamentolar bu tekniklerin kendi ayrıcalıklı durumları için bir tehlike teşkil ettiklerini görmüş bulunmaktadır.

2. *Yönetimsel uyumluluk tehlikesi.* 1940 yılında Birleşik Amerika'da H. L. Childs tarafından yapılan bir araştırma politikacıların yüzde 70'inin kendi kararlarının ve meslektaşlarının kararlarının kamuoyu yoklamalarından etkilendiğine inandıklarını göstermiştir. Bu etki, genellikle, kamuoyu ile uyum içinde bulunma şeklinde düşünülmektedir. Demokratik bir yönetim için kamuoyunu izlemek ve kamuoyu ile uyuşum içinde bulunmak doğal bir eğilimdir; bu yönetimlerin oy yönetimi (government by opinion) olarak adlandırılmasının nedeni de budur. Kanaat yokla-

malarının önemi arttıkça, yönetimlerin bu yoklamaların sonuçları ile uyum içinde olma eğilimleri de artacaktır.

Bunun tehlikeli yanı hükümetlerin, görevleri gereği, ifade edilen her kamuoyunu izlememek değil de, kamuoyuna sorunları gerçekten anlayabilecek ve onların çözümü için gereken şekilde hareket edebilecek bilgi ve olanakları sağlamak durumunda olmalarıdır. Kamuoyu yoklamaları en basit olgular ve gerçekler hakkında bile inanılmaz derecede cahil kalınabildiğini, en önemli sorularda bile toplumun kesin ve belirli bir kanaatta sahip olmadığını ve kitlesel tirajlı basın organlarının durmadan tekyanlı tutum ve görüşler aşılamakta olduklarını ışığa çıkarmaya da yaramaktadır. Kamuoyunun biçimlenişinin (formation) anarşik koşullar altında bırakıldığı ve kamuoyunun özel ellere terk edilmiş bir basın tarafından nüfuz altına alındığı bir politik-ekonomik düzende kamuoyunun ardından gitmek, insanlara kendilerini yükseltmek, özgürleştirmek ve kendi kendilerini yönetmek olanaklarını sağlamayı amaç edindiğini ileri süren demokrasilerin temel amaçları açısından uygun görülebilecek bir tutum değildir. Temsilî yönetimdeki otoritelerin kanaat yoklamalarının sonuçlarının ardından gitmeleriyle varılabilecek yer demokrasi değil, olsa olsa, demagojidir.

Fakat bu konuda fazla kötümser olmamak gerekir. Kanaat yoklamalarından ülkedeki kamuoyunun durumunu anlamakta ve önemli sorunlarla ilgili bilgisizlik ve ilgisizlikleri gidermek için neler yapılması gerektiğini anlamakta yararlanılabilir. Kanaat yoklamalarının sonuçları aldatıcı olabilse de, tamamen bilgisiz kalmaktansa bu tür bilgilere sahip olmanın daha uygun olacağı açıktır. Tehlikeli olan kanaat yoklamaları değil, kanaat yoklamalarının sonuçlarına dayanarak çeşitli propagandaların yapılabilmesidir.

B. Yayın kuralları

Bu sorunun farklı iki ayrı görünümü vardır. Bir kere, sonuçların yayınlanması mı, yayınlanmaması mı gerektiği tartışılabilir. Di-

ğer yandan, sonuçların yayınlanmasının yanısıra bunların saptırılıp bozdurulmayacağının garanti edilmesi gerekip gerekmeyeceği de tartışılabilir. Bu konuda, bugün için, değerli sayılabilecek kuralların temel edinebileceği ilkeler önermek için yararlanılabilecek hiç bir hukuk kuralı bulunmamaktadır.

(a) YAYIN İLKELERİ

Hükümetler, özel kuruluşlar ve yabancı kuruluşlar açısından bu sorun değişik görünümler taşımaktadır.

1. *Hükümetlere ilişkin araştırmaların yayınlanması.* Hükümetlerin kamuoyunun durumunu bilmeleri (demokratik yönetimlerin görevlerinden biri de budur) ve kanaat yoklamaları yaparak bu konuda kendilerine bilgi sağlamaları normal karşılanması gereken iyi birşeydir.

Bu tür araştırmaların sonuçlarını yayınlamamakta öyle anlaşılıyor ki, hükümetler haklı görülmektedirler. Kamuoyunun uyumluluğunun ve çoğunluğun kanaatlarını rehber edinmiş bir yönetimin yaratabileceği tehlikeden ise daha önce söz edilmişti. Yönetimin bu gibi şeylerden kaçınması gerekir.

Hükümetler yaptıkları veya yaptırdıkları kanaat yoklamalarının sonuçlarını yayınlamak veya bu yoklamaları ya önemsiz sorunlar hakkında yaptırmak ya da hiç yaptırmamak durumuyla karşı karşıyadırlar. Hiç bir hükümet ciddî önem taşıyan veya çok büyük tartışmalara yolaçabilecek olan konularda kanaat yoklamaları yapıp bunların sonuçlarını açıklayarak kendi kendini çıkmaza sokmak istemez. Diğer yandan, yönetimin kendi kendini bilgi sahibi yapması tercih edilen bir husus olduğu için, yayınlanmasa da, kamuoyu yoklamaları yapılması haklı ve yerinde bir tutum sayılmaktadır. Fakat bilimin yararına olarak, bu tür araştırmaların sonuçlarının da arşivlere konması ve belli bir süre sonra herkesin kullanımına açık kılınmaları gerekir.

2. *Özel kişilikli kuruluşlarca yayın.* Birçok kanaat yoklamaları

sınaî ve ticarî firmalar, gazeteler ve dergiler, vb., gibi özel kuruluşlarca yapılmaktadır. Soruşturma sadece ticarî veya sinaî sorunlar veyahut da firma veya araştırmayı uygulayan kurumla (örneğin pazarlama araştırmalarındaki gibi) ilgili sorunlar hakkındaysa, genellikle, elde edilen sonuçlar şirketin veya kurumun özel mülkiyetinde kalmakta ve gizli tutulmaktadır.

Fakat soruşturmanın siyasal, düşünsel, dinsel, vb., tutum ve kanaatlarla ilgili alanlarda yapılması hâlinde bu görüş kabul edilemez. Bu alanların da serbest rekâbet ve özel mülkiyet ilkelerinin geçeklik alanı sayılmaları, pratikte, en güçlü ve zengin şirket ve kuruluşlara bu alanlarda tekel kurma ayrıcalığını tanımak sonucunu verecektir —bu tekel, kamuoyunu etilemekte kullanılabilecek bilgilerin elde edilmesi gibi bir konuda olacağı için, özel bir önem taşıyacaktır. Demokratik ilkelere göre, sonuçları gecikmeksizin yayınlamak şartıyle, herkes herhangi bir konuda araştırma yapmakta serbest ve özgür olmalıdır.

3. *Yabancı kuruluşlarca yayın.* Bazı kuruluşlar zaman zaman bir başka ülkede de araştırmalar yapmaktadır. Örneğin, Amerikan kurumları Avrupa ülkelerinde sık sık araştırmalar yapmaktadırlar.

Kanaat soruşturmaları kamuoyunu etkilemek için yararlı bilgiler sağlamaktadır; yabancı kuruluşlar yaptıkları araştırmaların sonuçlarını kendi hükümetlerinin istifadelerine sunabilirler. Böyle bir tutum bir çeşit sosyolojik casusluk şeklini de almış olabilir: bu bakımdan, bu tür araştırmaların önlenmesi ve yasaklanması yerinde ve gerekli bir şey olacaktır. Bu tür araştırmaları yapmak için sadece yabancı üniversite veya bilimsel kuruluşlara izin verilmesi de, çoğu ülkede üniversiteler veya bilimsel kuruluşlarla hükümetler arasında kesin bir ayrılık olmadığı için, pratik açıdan anlamlı sayılamazlar. En iyi çözüm yolu, düpedüz, bu araştırmaların sonuçlarının vakit geçirilmeden yayınlanmasında ısrar etmektir: araştırmaların sosyolojik casusluk şeklini alması bu yolla önlenebilir.

(b) YAYININ BİÇİMİ

Yayının biçimi de önemlidir. Dikkatsizce ve kötü yapılmış araştırmaların veya saptırılmış, bozulmuş sonuçların yayınlanması çeşitli tehlikelere yolaçmaktadır.

1. *İyi yapılmamış araştırmaların yayınlanması.* Yayınlanarak kamuoyu üzerinde etkide bulunma olanağı verilen kötü yapılmış ve bu nedenle de asılsız ve yanıltıcı sonuçlar verebilecek araştırmaların yayınlanmaları ciddî tehlikeler yaratabilmektedir. Birleşik Amerika'da nitelik denetimi ve yalan yayının önlenmesi için bazı kurallar konulması; bu yolla, kanaat yoklamalarının sıhhatinin teminata kavuşturulması önerilmiştir. Fakat bu kuralların uygulanması pratikte zor görünmektedir.

Kamuoyunun eğitilmiş olması gerekmektedir. Kanaat yoklamaları karmaşık bir örgütü, uzmanlaşmış personeli ve uzun bir tecrübeyi gerektirmektedir; pratikte, her ülkede, geçerli araştırma yapabilecek çok az sayıda kurum bulunmakta; ve bunların hangi kurumlar olduğu kolaylıkla anlaşılıp öğrenilebilmektedir. Kamuoyuna bu tür araştırmaların sonuçlarının göreceli olduğu; bozucu ve saptırıcı etkilerin tümünün ayıklanmasının güç olduğu; sadece şu çeşit veya bu çeşit 'harcıâlem' yorumlama yanlışlıklarının yapılmasının önlenmiş sayılabilece ğiaçıkca söylenmeli, öğretilmelidir.

2. *Maksatlı veya tahrif edilmiş araştırmaların yayınlanması.* Bugünkü hukuk düzeni karşısında bu güç bir sorundur. Kamuoyu enstitüleri yaptıkları araştırmaların sonuçlarının yayınlanması hakkında, bu araştırma için para veren kuruluşlara karşı bazı koşullar ileri sürerler. Örneğin, çoğu kez, seçimlerle ilgili yoklama sonuçlarının hiç bir ilâve açıklama olmaksızın ve bütünüyle yayınlanması şart koşullarak bunların maksatlı şekilde sunulmaları önlenmek istenmektedir.

1953 yılı Kasım ayında Fransa'da ender rastlanacak bir olayla karşılaşılmış ve bu tür önkoşulların yetersizliği anlaşılmıştır. Aylık dergilerden biri *Fransız Kamuoyu Enstitüsü*'nden, tartış-

malı bir konu olan Avrupa Savunma Topluluğu hakkında Fransızların besledikleri tutuma ilişkin bir kamuoyu araştırması yapmasını istemiştir. Araştırmanın sonuçları kendisine verilince ilgili dergi bu sonuçlardan sadece kendi görüşünü (A.S.T.'dan yana) destekleyenlerini yayınlamış ve araştırma sonuçlarının kendi malı olduğunu iddia ederek *FKOE*'nün derginin kasıtlı sunumunun düzeltilmesi (tavzih) isteğini kabul etmemiştir. Bunun üzerine bir gazeteci sorumluluğu yüklenerek araştırma sonuçlarının tamamını yayınlamış ve (kasıtlı yayın yapan) dergiye de isterse kendisi aleyhine dava açabileceğini söylemiştir. Dergi, (bu gazetecinin) aleyhine dava açmaya yanaşmamıştır.

Eleştirici eserler: L. Rogers, *The Pollsters: public opinion, Politics and democratic leadership*, New York, 1949; W. Hennis, *Meinungsforschung und reprâsentavite Demokratie*, Tubingen, 1957; J. —B. Duroşelle, *De l'utilisation des sondages en historie et en science politique*, Brussels, 1957.

H. Cantril *Public Opinion:* 1935-1946, Princeton, 1951; G. Schmidtchen, *Die befragte Nation*, Fribourg –en– Brisgau, 1959; dergiler— *Sondages* ve *Public Opinion Quarterly*.

1948 Amerikan Başkanlık seçimleri sırasında yapılan kamuoyu yoklamalarının önkestirimlerinin başarısızlığı hakkında: Sosyal Bilimler Araştırma Konseyinin raporu, *The Pre-election Poli of 1948*, New York, 1949; D. Katz, 'Poling Methods and the 1948 polling failure,' *International Journal of Opinion and Attitude Research*, C. 2, no. 4, Kış, 1948-49; G. Galluf, 'The Gallup Poll and the 1950 Elections,' *Public Opinion Quarterly*, 1951.

BÖLÜM ÜÇ

DOLAYSIZ YOĞUN GÖZLEM

Dolaysız yaygın gözlem büyük ve kalabalık toplumlar üzerinde ve temsilî örneklemler kullanılarak yapılırlar. Genel bir kural olarak bu örneklemlerin genişlikleri ve terkipleri sadece yapay (sathi) araştırmalar yapmaya elverişlidirler. Gözlem yoğun olmakla beraber, fazla derin değildir. Dolaysız yoğun gözlemler ise tam tersi özelliklere sahiptirler. Bunlar küçük gruplar ve hatta bireyler üzerinde uygulanırlar. Bu nedenle, genişlemesine değildirler, ama çok daha ayrıntılı ve daha derinlemesine yapılmış araştırmalardır.

Daha önce de belirtildiği gibi, bu iki tip gözlem arasında kesin bir sınır çizmek zordur. Büyük gruplardan alınan küçük örneklemler üzerinde derinlemesine yoğun analizler yapılabilir. Heriki tip gözlemde de kullanılabilecek bazı teknikler geliştirilebilir. Bu durum mülâkatlar için de geçerlidir: kanaat yoklamaları bu araştırmaların yaygın gözlem için bazı uyarlamalardan geçirilmiş özel bir türünden ibarettir. Yoğun gözlemle birlikte kullanılan testler ve tutum ölçekleri, büyük nüfuslardan alınan örneklemlerin incelenmesinde de, basitleştirilmiş biçimler içinde kullanılabilirler. Fakat katılarak yapılan gözlem gibi, sadece yoğun gözleme özgü başka teknikler de vardır.

Kesim. I. Mülâkatlar

Hemen yukarda işaret edildiği gibi, mülâkat tekniği hem yoğun hem de yaygın gözlemde kullanılabilen bir tekniktir. Bu nedenle, derinlemesine yapılan gözlemlerde kullanılan özel usul-

ler üzerinde durmadan önce, mülâkat tekniğini genel bir çerçeve içinde elealmak yararlı olacaktır.

1. GENEL OLARAK MÜLÂKAT TEKNİĞİ

Bugün için mülâkatlarla ilgili olarak genel ve teorik kitaplar pek azdır. Mülâkatların özel biçimleri çeşitli incelemelerde konu olarak ele alınmışsa da bu konuda yeterli bir genel teori geliştirilebilmiş değildir. Ayrıca unutulmamalıdır ki, mülâkat tekniği bilimsel araştırmalardan farklı alanlarda kullanılan ve günümüz gazeteciliğinin yararlandığı başlıca tekniklerden biridir. Bu durum, mülâkat tekniğinin sosyologların gözünde itibar kazanmasını güçleştirmekte ve gazetecilik ölçüleriyle yapılan pekçok mülâkatın ciddiyetten uzak oluşu yönteme karşı güvensizlik yaratmaktadır.

A. Mülâkat biçimleri.

Burada önce mülâkatların amaçlarına göre türleri incelenecek, teknik türleri ise (soru kâğıdıyle yapılan mülâkatlarla soru kâğıdı olmaksızın yapılanlar, serbetçe veya güdümlü olarak yapılan mülâkatlar, vb,) ise daha sonra ele alınacaktır. Burada biribiriyle kesişen iki farklılık vardır— kanaatler hakkında, kişilik karakteristikleri hakkında, yapılan mülâkatlar veya belgesel mülâkatlar; ünlü ve seçkin insanlarla yapılan mülâkatlar veya 'sıradan' insanlarla yapılan mülâkatlar.

(*a*) KANAATLAR, KİŞİSEL KARAKTERİSTİKLER HAKKINDA YAPILAN MÜLÂKATLAR VE BELGESEL MÜLÂKATLAR

Bu ayrım bilimsel ve önemli bir ayrımdır. İnsanlara ne oldukları veya neler bildikleri sorulabilir— daha doğrusu, kendileri hakkında ne bildikleri veya başkaları, başka şeyler veyahut da başka olaylar hakkında neler bildikleri sorulabilir. Bunların birinci türüne kanaat mülâkatları, ikincilere ise belgesel mülâkatlar denilir. Bunların herikisi de siyasal bilimde kullanılmaktadır.

1. *Kanaat veya 'kişisel mülâkatlar.'* Bu mülâkatların amacı tutum ve kanaatları meydana çıkarmaktır. Kanaat yoklamalarındaki soru kâğıtlarının çoğu kanaat yoklamaları niteliğindedir. Bu tür mülâkatlar bir örneklem aracılığı ile geniş bir nüfusun kanaatlarını —kamuoyunu— saptayıp anlayabilmek için yapılmaktadırlar. Mülâkatlar yoğun gözlemlerde de kullanılabilmektedirler. Tipik birkaç kişi ile yapılan derinlemesine mülâkatlar (bunların temsilî niteliği olmadığına dikkat edilmekle beraber) kanaat yoklamaları ile elde edilen sonuçların tamamlanıp aydınlatılmasına yaramaktadır. Küçük gruplar üzerinde sistematik mülâkatlar da —liderler veya seçkin kimselerle yapılan mülâkatlar gibi— yapılabilmektedir.

Sosyal psikolojide kişiliğin incelenmesinde mülâkatlardan çok geniş ölçüde yararlanılmakta ve bu alanda yapılan mülâkatlar kanaat mülâkatlarının da ötesinde bir nitelik kazanmaktadırlar. Bunlar 'kişisel' mülâkatların daha özel ve gelişkin biçimleridir. Fakat tüm bir kişilik yapısının ve karakterin anlaşılabilmesi, aydınlatılabilmesi ve psikoanalitik bir profilin oluşturulması diğer sosyal bilimlerin de ilgi alanına girmektedir.

2. **Belgesel Mülâkatlar.** Bir bireyden bildiği şeyler sorulduğunda, birey tıpkı bir arşiv veya bir kitap gibi bilgi (enformasyon) kaynağı hâline gelmiş olmaktadır.

Belgesel mülâkatlar, özellikle siyasal bilimde, ekonomide vb., de önemli bir yere sahiptirler. *Democracy in America* bu tip bir usûlle hazırlanmıştır ve M. André Siegrfried'ın en önemli kitaplarında hep bu yol (dolaysız beşeri temas ve konuşmalar) izlenmiştir. Mülâkat dediğimiz bu usûlle yapılan çalışmalarda kitap incelemelerine harcanan emekten çok daha fazlası harcanmaktadır.

Siyasal bilimde arşivlerin ve yazılı belgelerin azlığı ve bunlardan yararlanabilmenin güçlüğü, olayları bilen, olayların içinde bulunan veya olayların gözlemcisi olan kimselere sormayı tek ve biricik bilgi edinme yolu hâline getirmektedir. Durum böyle olmadığı zaman bile, insanların verdikleri bu bilgiler çeşitli boş-

lukları doldurmakta, yanlışlıkları düzeltmekte ve olayların önemini açığa çıkarmaktadır. Doğal olarak insanlar konuşmakta herzaman istekli olmamakta; oldukları zaman ise gerçeği ya unutmakta, ya bilmeyerek gerçeğin dışında konuşmakta, ya da unuttukları için gerçeklerin bozulmasına yolaçmaktadırlar. Sözsel ifâdeler de, yazılı ifâdeler gibi, eleştirici bir gözle analiz edilmelidir.

(b) LİDERLER VE 'SIRADAN' KİMSELERLE YAPILAN MÜLÂKATLAR

Kanaat yoklamalarında genellikle sıradan insanlarla mülâkat yapılmakta ve bu kimselerin nüfusu temsil edebilmeleri için mümkün ölçüde 'sıradan' kimseler olmalarına çalışılmaktadır. Soruşturmacılara ender bulunur ve tipik olmayan kimselerle (önemli ve seçkin kimseler de dahil) mülâkat yapmaktan kaçınmaları tenbih edilmektedir. Oysa, dolaysız yoğun gözlemde hem belgesel mülâkatlardan hem de seçkin kimserlerle yapılan kanaat mülâkatlarından yararlanılmaktadır.

1. *Liderlerin kanaatlarını öğrenmek için yapılan mülâkatlar.* Bu mülâkatlar çoğu zaman gazetecilikte prestij nedeniyle yapılırlar— seçkin kimsenin kanaatlarının sorulmasının nedeni ya bu gibi kimselerin savundukları görüşleri pekiştirmek ya da sadece gazetenin itibarını arttırmak isteğidir. Ticarî basın da aynı tekniği kullanmaktadır: eğer Brigitte Bardot belirli bir sabunu tercih ettiğini söylemişse bunun sabun satışını artıracağı umulmaktadır. Siyasal propaganda da benzer yöntemlerden yararlanmaktadır, fakat prestij mülâkatları analitik teknikler olmayıp sosyologların inceleme alanında yeralmaktadır.

Liderler ve sosyal seçkinlerle (élites) yapılan mülâkatlarla yürütülen soruşturmalar sosyal olgunun incelenmesinde yararlı bir araç olabilmektedir. Seçkinlerin tutum ve kanaatları ile kitlelerinki arasındaki (çeşitli gruplarda ve düzeylerde) farkı bilmek önem taşımaktadır. Mülâkatlar, bu gibi durumlarda, kanaat yok-

lamalarında olduğu gibi gizli ve kişisel olmayan mülâkatlar hâlini almaktadır. Son yıllarda mülâkatlar aracılığı ile liderlerin, sosyal seçkinlerin ve kurumların incelenmeleri için yapılan araştırmalarda önemli gelişmeler görülmüştür. Bu araştırmalarda bazen örnekleme üzerinde yaygın gözlem teknikleri de kullanılmaya başlamıştır; örneklem büyük olmadıkça buna uyulup uyulmayacağı kesinleşememektedir.

2. *Liderlerle yapılan belgesel mülâkatlar.* Seçkinlerle, liderlerle ve önde gelen kimselerle mülâkat yapılmasının bir nedeni de bazı belirli şeyler hakkında ancak bu kimselerden bilgi alınabilecek olmasıdır. Siyasal bilimde siyasal liderlere belgesel mülâkatlar için başvurulması, bunların iktidar sahibi olmaları nedeniyle gerekli olmaktadır.

Bu tür mülâkatlar çoğu kez pratikte ümit edileni vermemekte, çünkü siyasal liderler serbestçe konuşmamakta ve bildikleri pekçok şeyi de Devlet sırrı sayma eğilimi taşımaktadır. Siyasal liderler konuştukları zaman da bencillikten uzak, ideolojilerine bağlı kimseler gibi görünmek; partinin veya destekledikleri doktrinin çıkarlarına uygun konuşmuş olmak; veya herkesin gözünde itibar kazanmak istedikleri için, olagan ve sıradan insanlara göre gerçekleri çok daha fazla saptırıp bozmaktadır. Unutulmamalıdır ki, politikacılar için prestij sıradan insanlar için olduğundan daha fazla önem taşımakta ve kamunun gözünde olumlu not almak da politikacılar için ayrı bir «iş» sayılmaktadır.

Bununla beraber, liderlerle yapılan belgesel mülâkatlar kaçınılmaz ve gereklidir. Partilerle, baskı gruplarıyle, kararlarla, kurumlarla, vb., ilgili incelemeler için bu kimselerle temas kurmak esastır. Çoğu defa bu temaslardan fazla birşey elde edilememekte, fakat başka yollarla elde edilemeyecek bazı bilgilerin sağlanması ancak bu yolla mümkün olmaktadır. Politikadan çekilmiş eski siyasal liderlerle temas kurmak çoğu kez ilginç olmaktadır: yalnız, mülâkatların yerini burada anılar almaktadır. Grup ve siyasal partilerdeki orta ve alt düzeylerdeki ikinci dereceden li-

derlerle yapılan mülâkatlar da ilgi çekici olmaktadır. Bu kimseler çok değerli bilgilere sahiptirler, büyük bilgi ve tecrübeleri vardır ve, çoğu kez, ön sıradaki liderlere oranla çok daha serbestçe konuşabilmektedirler.

B. Mülâkat tekniği.

Soru kâğıtları ile yapılan yaygın mülâkatların kesin ve doğru teknik kuralllara göre uygulanmaları gerekir. Yoğun mülâkatlarda esneklik, özel durumlara uyabilmek ve gerektiği gibi davranabilmek, dikkatle hazırlanması gereken soru metinlerinden bile önemlidir. Kanaat mülâkatları ile belgesel mülâkat teknikleri çoğu kez aynı iseler de, bunlar arasında belirli bir farklılık olduğu da açıktır.

(a) KANAAT MÜLÂKATLARI TEKNİĞİ

Bu konuda söylenmesi gerekenler kanaat yoklamalarının plânlanması ve yönetilmesi hakkında daha önce söylenenlerden çıkarılabilir. İçeriği çok değişik olmakla beraber burada da aynı temel sözkonusudur.

1. *Güven kazanmak.* Bireylerin güvenini kazanmak, bu tür mülâkatlarda bireylere kanaat yoklamalarındakinden çok daha fazla soru sorulduğu için, özellikle önem taşımaktadır. Analiz çok daha ayrıntılı olmayı ve bu nedenle de çok daha geniş bir alanda açıklamaları gerektirmektedir. Soruşturmacıya karşı gerçek bir güven olmadıkça bireyler konuşmaktan kaçınmaktadırlar.

Bu nedenle, soruşturmacının bireyler tarafından tanınan biri olması (gerekli olmasa da) önem kazanmaktadır. Üçüncü bir kişi tarafından tavsiye edilmiş olmak ünlü bir kurumdan veya iyi tanınmış bir kişiden referans sunmak bu bakımdan çok yararlı olmaktadır. Siyasal liderlerle aynı siyasal görüşte olmak da üzerinde durulması gereken bir noktadır: çoğu kez, ancak aynı partiden olan, aynı görüşte olan, veya alternatif olarak, tarafsızlığı ve bağıntısızlığı açıkca bilinen kimseler gerçekten ciddî ve değerli

mülâkatlar yapabilmek şansına sahip bulunmaktadırlar. Çok ilginçtir ki, Fransa'da Fransız araştırmacılara verilmek istenmeyen baskı grupları hakkındaki bilgileri toplayabilenler yabancı araştırmacılar olmaktadır.

Ayrıca, bazı soruşturmacılar da insanları konuşturabilmekte ve onlara güvenlik vermekte özel bir yeteneğe sahiptirler. Bazı soruşturmacılar için ise bu iş yapılması zor bir iş görünmektedir. Kollektif araştırmalarda bu durum gözden uzak tutulmamalıdır. Mülâkatları sadece psikologlar ve sosyal psikologlar bilimsel olarak kullanabilmektedir; bunların yöntemlerinin diğer sosyal bilimlerde de kullanılması gerekmektedir.

2. *Mülâkatın örgütlenmesi.* Yoğun mülâkatlar serbest de yapılabilir, soru kâğıdı biçiminde de yapılabilir. Serbest ('yönetilmeyen') mülâkatın soru kâğıdı kadar dikkatle hazırlanması gerekir: ele alınması gerekecek konuların (themes) yazılması ve bunların alacakları biçimin mülâkatın içeriğine göre tayin edilmesi şarttır; bunların katı bir sıra içinde olmaları gerekmez ve alınan cevaplar yeni yeni sorulara da yolaçabilirler. Serbest mülâkat soruşturmadan çok bir çeşit konuşmaya (sohbete) benzer. Bu tür mülâkatlarda teyp kayıt cihazı da kolaylıkla kullanılabilmektedir.

Soru kâğıdına dayanan mülâkatlar ise ('yönetimli mülâkatlar') kanaat yoklamalarından sözederken gördüğümüz usullerden yararlanırlar. Açıktır ki, bu mülâkatlarda açık sorular ağırlık kazanmakta ve sorular çok daha karmaşık bir nitelikte olmaktadır. Burada «melezleme» usûlleri de kullanılabilir: önce bir soru kâğıdı hazırlanır ve çalışmalarda bu bir çerçeve olarak kullanılarak mülâkat çeşitli şekillerde geliştirilebilir. Soru kâğıdının yararlı ve üstün tarafı karşılaştırmalar yapmaya ve istatistikî bilgiler sağlamaya elverişli olmasıdır. Bu bakımdan, kanaat mülâkatı usûlü daha çok dolaysız gözleme benzemektedir. Fakat bir mülâkat ne derecede serbest mülâkat niteliği taşırsa derinliği de o derecede fazla olmaktadır.

(b) BELGESEL MÜLÂKAT TEKNİĞİ

Bireylerin güveninin kazanılması ve soruşturma personelinin kişisel nitelikleri sorunu kanaat mülâkatlarındaki ile aynı, fakat mülâkatın hazırlanması ve uygulanması çok farklıdır.

1. *Mülâkatın hazırlanması.* Bu sorun, başlıca, incelenmekte olan meseleler hakkında mümkün olduğu kadar fazla belge toplama sorunudur. Soruşturmacının incelemenin ilgilendiği dönem hakkında çok geniş bir genel bilgisi olması; böylece, mülâkat sırasında sözü edilen olgu ve olayların içeriklerini hemen kavrayabilmesi, önemlerini anlayabilmesi ve açıklayıcı soruların ne zaman sorulacağını kestirebilmesi gerekir. Ayrıca, soruşturmacının mülâkat sırasında karşılaşabileceği sorunlarla ilgili bütün belgeleri incelemiş olması gerekir.

Temel kural mülâkatın yazılı belgeler üzerindeki incelemelerden sonra yapılmasıdır. Eğer esas yarar tam olarak mülâkatlardan elde edilecekse, mülâkatların son aşamada yapılması gerekir. Ancak ozaman mülâkatın başka yollardan da elde edilebilecek konulara taşması önlenebilir. Kaldı ki en önemlisi, kendisiyle mülâkat yapılan kimselerin araştırmacının o konuda geniş bir bilgiye sahip olduğunu görmesi hâlinde, mülâkat çok daha derinlemesine yapılabilmekte ve daha ayrıntılı bilgiler elde edilebilmektedir.

2. *Mülâkatın yapılması.* Dikkat edilmesi gereken ve çözülmesi gereken sorunlar sorularla aynı anda hazırlanabilmekte, fakat soruların gerçek biçimi uygulama anının vereceği ilhamlara terk edilmekte; konuşmanın akışına göre, yeni yeni sorular sorulabilmektedir. Soruşturmacı, gerektikçe, açıklık kazandırmak için sorular sormak, bilinmekte olan olgular ve gerçeklerle yorumlar arasındaki çelişkileri işaret etmek için yapılması gereken herşeyi yapmak; sorunun yaratacağı güçlükleri yenebilmek için, her türlü yeteneğini kullanmak zorundadır.

Mülâkatın iki aşamada yapılması yerinde olacaktır: birincisi, eldeki diğer kaynaklardan sağlanan bilgilerle herbirinin sonuç-

larını karşılaştırmak için bir seri ön mülâkat yapılmalıdır; ikincisi, tamamlayıcı ve açıklayıcı bilgilerle ilgili sorular sormak ve işaret edilen noktalarda tartışma yapabilmek için bazı kimselerle ikinci kere mülâkat yapılmalıdır. Böylece, mülâkat yapılan bireyler iki mülâkat arasındaki dönemde önemli noktaları hatırlayıp bu noktalar üzerinde düşünecek zaman bulmuş olacaklardır.

Mülâkatlar, diğer yandan, kendisiyle mülâkat yapılan kimselerin kişisel arşivlerinden yararlanabilmek için uygun bir fırsat teşkil etmektedirler. Mülâkatın rastgele gelişmemesi ve rastgele sonuçlarla yetinilmemesi için çok dikkatli olmak gerekmektedir. Tecrübeler, soruşturmacı araştırma sırasında kendisiyle mülâkat yapılan kimselere karşı ne denli ilgi gösterir ve konuştuğu kimsenin yakın işbirliğinin önemine o kimseyi ne denli inandırabilirse o denli iyi sonuç alınabileceğini göstermektedir.

2. ÖZEL MÜLÂKAT TEKNİKLERİ

Bugün kullanılmakta olan birçok özel mülâkat teknikleri olduğu gibi, daha başka pekçok özel mülâkat teknikleri de geliştirilebilir. Sosyal bilimciler için mülâkat teknikleri düşünsel yetenek göstermek bakımından her türlü olanağa sahiptir. Bu, kullanılması zor karmaşık araçları veya kollektif hazırlık çalışmalarını gerektirmeyen bireysel bir iştir. Bununla beraber, burada sadece tekrarlanmış mülâkat usülü ('panel mülâkatları') ile çeşitli derinlemesine mülâkat yöntemleri üzerinde durulacaktır. Bunlar da, belgesel mülâkatlar açısından değil, daha çok, 'kişisel' mülâkatlar ve kanaat mülâkatları açısından ele alınacaktır.

A. Tekrarlanmış (panel) mülâkatlar.

Bu teknik Lazarsfeld tarafından geliştirilmiştir: bu tekniğin derinlemesine kullanılışı için verilebilecek örnek Lazarsfeld'in 1940 başkanlık seçimlerinde Erie bölgesinde (Ohio) yapılan ve *Halkın Seçimi (The People's Choice)* adıyla yayınlanan araştırmasıdır.

Bu araştırmada bir grup insanla, çeşitli zaman aralıklarıyla, tekrar tekrar mülâkatlar yapılmıştır.

(a) PANEL TEKNİĞİ

Esas itibariyle *panel* iki temel düşünceye dayanmaktadır: (1) Aynı sorunun düzenli aralıklarla sorulması; bütün araştırma boyunca hep aynı kimselerle mülâkat yapılması.

1. *Mülâkatların tekrarlanması.* Paneller, esas itibariyle, kısaca bir zaman dönemi içinde, tutum ve kanaatların evrimini incelemek için yapılırlar. İncelenen gruba düzenli aralıklarla sorular sorularak grubun kanaatlarından 'enstestaneler' alınır; böylece, bunlar arasında yapılan karşılaştırmalarla grubun kanaatlarının evrimi hakkında aslına uygun (doğru) bilgiler edinilmiş olur.

Mülâkatlar tutumlar ve kanaatlar (örneğin, Erie araştırmasındaki gibi siyasal tutumlar ve kanaatlar) hakkında, kanaatları etkilediği düşünülebilecek şeyler (radyo, kitaplar, gazeteler ve çeşitli başka şeyler) veya araştırmanın amaçları ile ilgili sayılabilecek herşey hakkında yapılabilirler. Bu nedenle, panel soru kâğıtlarının hazırlanması için sorunun bir çeşit ön sistemleştirmeden geçmesi gerekmektedir. Gerçeğe uygun olup olmadıklarını sınamaya başlamadan önce, panel'de incelenecek olan temel varsayımların tanımlanmış olması zorunludur.

Mülâkatların ne aralıklarla yapılacağı ve bunların toplamı kadarlık bir dönem devam edeceği, araştırmanın mahiyetine ve mülâkat yapılan grubun terkibine göre değişiklik gösterebilmektedir. Erie araştırmasında, mülâkatlar, herbiri bir buçuk ay arayla olmak üzere altı kez tekrarlanmıştır. Cornell Üniversitesinde öğrencilerin çeşitli mesleklere karşı gösterdikleri ilgi ve verdikleri değerle ilgili olmak gene Lazarsfeld'in yaptığı bir başka araştırma ise iki yılı aşkın bir süre devam etmiştir. Burada tek güçlük uzun zaman süren bir dönem boyunca homojen bir grubun bu niteliğinin bozulmadan korunup devam ettirilebilmesi olmaktadır.

2. *Örneklemin homojenliği.* Panel tekniği, tekrarlanarak yapılan kanaat yoklamalarından farklıdır. Bu ikincilerde her kanaat yoklamasında yeni bir örneklem alınmaktadır.

Panel tekniği farklı iki şekilde kullanılabilir — ya, nüfusun daha önceki bölümde açıklanan tekniklerle kurulan temsilî bir örneklemi üzerinde uygulanır, ya da bir okuldaki öğrenciler veya üniversite gençleri gibi küçük bir grubun tümü üzerinde uygulanır. Fakat panel tekniği daha çok birincisi üzerinde uygulanmak tadır.

'Ölümlülük' sorunu da bütün *panel* grupları için gözönünde tutulması gereken bir sorundur. Bazı kimseler daha iyi yaşam koşulları bulacakları için başka yerlere gitmiş olabilirler, bazıları soruşturma sırasında eski yerlerinde bulunmayabilirler, bazıları ise mülâkatlardan bıkmış olabilirler ve yeni mülâkatlara katılmayı reddedebilirler, vb. Bu 'ölümlülük' sorunu, araştırmada gerekli olandan daha büyük bir örneklemle işe başlayarak hafifletilebilir. Fakat ortadan kaybolan veya katılmayı reddedenler genellikle özel bir grup teşkil etmekte ve örneklemi temsil edici nitelikde taşımamaktadırlar. 'Ölümlülük' yüksek oranlara vardığında ise sapma ve bozulmalar olmakta ve bu durum ciddî bir sorun yaratmaktadır. Lazarsfeld, bu durumun sonucu olarak, yöntemin 'kısa süre içinde oluşan sosyal değişimi' incelemek için bir araç niteliği taşıdığını ileri sürmektedir.

(b) YÖNTEMİN SINIRLILIKLARI

Yöntemin yarattığı en önemli güçlük tekrarlamaların yolaçabildiği bozucu ve saptırıcı etkidir.

1. *Tekrarlamanın yolaçtığı bozucu etki.* Kendileri ile mülâkat yapılacak olan kimselerin sorulacak soruları önceden tahmin edebilmelerine meydan vermemek için soru kâğıdını hazırlarken dikkat edilmesi gerektiği daha önce belirtilmişti. Panel sisteminde kendileriyle mülâkat yapılan kimseler birinci mülâkattan sonra soruları öğrenmekte ve bu nedenle de cevaplarını önceden hazırlayabilmek-

tedirler. Soruların tekrarlanması bireylerin incelemede konu olarak ele alınan sorunları farketmesini arttırmakta ve bireyler soruları cevaplamadan önce gitgide daha çok düşünmeye başlamaktadırlar. Tekrarlamalar sonunda görünüşte ortaya çıkan değişiklikler, aslında gerçek bir kanaat değişikliğinin değil de, soru kâğıdında soruşturulan bir kanaatın gitgide daha çok «farkedilmesinin» sonucu olabilmektedir.

Bu sapmayı ölçebilmek için, panel örneklemi ile birlikte değişik örneklemlere de soru kâğıdındaki sorular sorulmaktadır. Bu örneklemler tekrarlamanın etkilerinden uzak tutulmaktadırlar. Fakat bu açıdan bakıldığında, haklı olarak, niçin değişik örneklemlerle tekrar tekrar kanaat yoklamaları yapılmayıp ille *panel* tekniğinin kullanılmak istendiği sorulabilir.

2. *Bozucu ve saptırıcı etkinin incelenmesi.* Panel tekniği, bir örnekleme oranla. küçük bir grup veya toplulukla mülâkat yapmanın çeşitli avantajlarına sahiptir. Ayrıca, tek başına bozucu ve saptırıcı etkinin incelenmesi de ilginçtir. Bunun nedeni, böyle bir incelemenin araştırma konusu kanaatın ve kanaat yoklamasındaki bozucu etkinin doğası ve tutarlılığı hakkında birçok bilgiler sağlamasıdır.

Lazarsfeld'in çalışmalarından görünen odur ki, bir kanaatın önemli yanları ya da bir kanaatın kendisi yahut da bunlar üzerinde büyük ölçüde etkide bulunan etmenler bütün bu tekrarlamaları boyunca fazla bir değişiklik geçirmemektedir. Fakat ikincil etmenler veya tutumların ve kanaatların bilinçli olmayan yanları tekrarlamaların çok etkisinde kalmaktadır. Aynı grupla yapılan tekrarlı mülâkatların ve değişik gruplarla yapılan bir defalık mülâkatların analizlerinden kanaatlarda yeralan çeşitli öğeler arasında bir ayrım yapılabileceği, hatta bu öğeler arasında bir hiyerarşi kurulabileceği anlaşılmaktadır.

B. **Derinlemesine mülâkatlar.**

Bu genel başlık altında, kanaatları, tutumları ve hatta bireyin tüm

kişiliğini daha iyi bir şekilde anlamak isteyen çeşitli mülâkat teknikleri yeralmaktadır. Bu alanda kullanılan terminoloji kesinlik ve belirlilik kazanmadığı gibi sınıflandırma da kolay olmamaktadır. Bazı teknikler arasındaki farklılıklar çok az olmakla beraber, bunların açıkca birbirinden ayrılabilecek iki kategori de toplandığı söylenebilir.

(a) DERİNLEMESİNE YAPILAN TEK MÜLÂKATLAR

Prensip olarak, bazı açıklıklar sağlamak için ikinci bir mülâkat yapılsa da, bireylerle esas itibarıyle tek bir mülâkat yapılmaktadır.

1. *Odaklanmış mülâkatlar.* Bu teknik Amerikalı sosyolog R. K. Merton tarafından geliştirilmiştir. Bu teknikte soruşturma işlemi, bireylerin kanaatlarına etki eden bazı etmenleri, hareketlerine ve edimlerine yolaçan uyarıcıları (stimulus) ve bunların sonuçlarının kanaatlar üzerindeki etkilerini aydınlatmak için gerekenden daha geniş tutulmamaktadır. Mülâkatlar ise, kendileriyle mülâkat yapılacak olan tüm bireyler için ortak ve genel bir durum yaratıldıktan sonra yapılmaktadır — bütün bireylere aynı film gösterildikten, aynı gazete okutulduktan, aynı radyo programı dinletildikten, veya aynı psikolojik deney uygulamàsına tâbi tutulduktan, vb. sonra. Amaç, ortak ve genel nitelikteki bu belirli durumun etkilerini derinlemesine bir şekilde incelemektir. Bu yöntem 'bildirişimlerin (communications) etkilerini analiz edebilmek için bulunmuş ve geliştirilmiştir.

İlk olarak, durumun içeriği ayrıntılı olarak analiz edilir; bundan sonra da durumun önemi, özelliği ve etkileri ile ilgili varsayımlarda bulunulur. Bu varsayımlar araştırmada yeralacak başlıca soruşturma alanlarını belirlerler ve mülâkatlar (ki, amaçları bu varsamların gerçekliğini sınamaktır) için rehber yerine geçerler. Mülâkatlarda rehber alınan bu genel çerçeveye bağlı kalmak mutlak bir zorunluk olmayıp; soruşturmacı bu çerçeve içinde kalarak yapacağı mülâkatı geliştirebilir. Burada esas amaç bireylere, araştırıcının sınamak istediği varsayımları göstermek ve, daha sonra da, bu varsayımlar hakkında bireyin kendi deneyimine dayanarak

yorumlar yapmasını sağlamaktır. Soruşturma personeli ile bireyler arasındaki konuşma tüm metin hâlinde kayıtlanır ve ayrıntılı şekilde analiz edilir.

2. *Klinik mülâkatları.* Terim burada genellikle Birleşik Devletlerde kullanılandan daha geniş ve 'kliniksel' terimin ifâde ettiği düşünceye daha yakın bir içerikle kullanılmaktadır. Bu tür mülâkatlar, hastasının hastalığını teşhis etmek için doktorların kullandıkları soru sorma yöntemlerine benzerler.

Amerikan anlayışına göre kullanımı açısından klinik mülâkatları, 1950 yılında Birleşik Devletlerde yayınlanan 'otoriteryan kişilik' sorununun incelenmesi için materyal toplamakta uygulanan mülâkat biçimini ifâde etmektedir. Bu teknik, bir ön analizden sonra mülâkat 'odaklandığı' ve soruşturmacı tarafından (daha esnek şekilde) güdümlendirilmeye başladığı için, bir dereceye kadar 'odaklanmış' mülâkata benzer. Yalnız şu fark vardır ki, burada mülâkatın odaklandığı nokta belirli bir denem (yaşantı deneyimi) değil, fakat araştırmada görevlendirilmiş bulunan soruşturmacı tarafından özellikleri saptanmak ve belirlenmek istenen kanaat ve tutumların temel saikleridir. Mülâkat rehberinde bir seri temel soru ile bunlara ilişkin ve liste şeklinde daha dolaysız sorular bulunur; soruşturmacının bu rehberden ayrılmakta belirli derecede bir serbestisi vardır.

Yöneltimli olmayan mülâkatlarda bireylere bütün bir mülâkat boyunca elden geldiğince geniş bir inisiyatif bırakılır. Soruşturmacı bireylere kendilerini ifade etmek ve anlatmakta yardımcı olur, ancak bunda ölçülü kalmaya dikkat eder ve mülâkatı soruşturma ile ilgili konuya veya konulara doğru yöneltmeye çalışır. Bu usül sosyal psikolojide, psikoterapide vb., kullanılmaktadır. Fakat yöntemin sosyal bilimlerde gitgide daha geniş şekilde kullanılmaya başladığı görülmektedir.

(b) ÇOKLU MÜLÂKATLAR

Bu mülâkatlar daha ender olarak kullanılmaktadır. Nedeni, burada bireylerin oldukça uzun bir zaman kesimi içinde çok sayıda mü-

lâkata tâbi tutulması ve bu işlemlerin de sabırı gerektirmesidir. Çoklu mülâkatlar kişilik, kanaatlar ve tutumlar hakkında derinlemesine bilgi sağladıkları gibi, değerli belge olma niteliği de taşırlar. Bu mülâkatlar birkaç kategoride sınıflandırılabilirler: anılarla ilgili mülâkatlar, hapishane mahkumları ve tutuklular ile yapılan mülâkatlar ve psikoanalizler.

1. *Anı mülâkatları.* Bu tür mülâkatlar bugüne kadar pekaz kullanılmıştır, fakat daha geniş şekilde kullanılma olanakları taşımaktadırlar. Burada soruşturmacının izleyeceği yol mülâkat yapacağı kişiden o kimsenin ilgili olduğu olaylar hakkında belli zaman aralıkları ile kendisiyle görüşebilmek için izin almaktır. Belirli bir yere kadar soruşturmacı anı yazarının yapacağı işi yapmaktadır. Bireyden anılarını sözle anlatması istenir, soruşturmacı anılarını kaydettiği bireyi gerektiği yönde cesaretlendirmeye dikkat eder. Bu yöntemde, anlatılan anılar tam olarak ve yazıyla kaydedilebileceği gibi, eğer birey kuşkulanıp huzuru bozulmayacaksa, steno ile de çalışılabilir, veya teyp de kullanılabilir.

Mülâkat yapılan kimseler ikinci dereceden eski politikacılar, komisyon başkan ve sekreterleri, parti ilgilileri, çeşitli grupların adamları, mahallî ileri gelenler ve seçkinler, yüksek memurlar, vb., gibi kimseler olabilirler. Aktif politikadan çekilmiş ve kısmen yalnız kalmış bu gibi kimseler konuşmak için kendilerine verilen bu gibi fırsatları iyi karşılamakta; kendileriyle mülâkat yapılmasını hem mülâkatçı gözünde hem de kendi gözünde prestijlerini arttırmaya yarayan bir vesile saymaktadırlar. Doğaldır ki, mülâkatı yapan kimsenin kendisine karşı yakınlık duyulabilecek kadar sempatik, akıllı ve incelenen zaman kesimi ile ilgili geniş bilgilere sahip biri olması gerekmektedir.

2. *Hapishane mahkûmları ile yapılan mülâkatlar.* Mahkûmlar, bir mülâkatçıyla konuşmak bu kimseler için bir değişiklik yerine geçtiği ve böyle şeylere karşı çok isteklilik duydukları için, kendileriyle kolay görüşülebilen kimselerdir. Fakat bu tip mülâkatlarda ciddî iki güçlük vardır. Birincisi, mahkûmların kendileriyle yapı-

lan mülâkatın kendilerinin veya arkadaşlarının aleyhlerine kullanılabilecek bilgiler elde etmek için düzenlenmiş yeni bir soruşturma şekli olduğu kanaatını edinmelerine meydan verilmemesi gerekmektedir. Mülâkatların sanıkların hüküm giymesinden sonra yapılması ve soruşturma personelinin bu konuda teminat vermesi de zorunludur: örneğin, mahkûmun soruşturma personeli ile görüşmeyi kabul edip etmemekde serbest olması, vb., gibi. Diğer yandan, mahkûm bir kimse kendini haklı görme konusunda doğal bir eğilim beslemekte; verdiği cevaplar bu amaca uygun olacak şekilde verilmektedir (bu sorun, tüm bireylerin yanıtları kendini haklı çıkarma eğilimi taşıdığı için, birincisi kadar güç değildir). Bu mülâkat usülü Nuremburg mahkemelerinden sonra nazi savaş suçluları üzerinde yapılan sosyal psikoloji incelemelerinde kullanılmıştır.

3. *Psikoanaliz.* Burada psikoanalitik mülâkat yöntemleri her yanıyla ele alınacak değildir. Bu yöntemler genellikle çoklu mülâkatlara benzeyen uzun bir süreç içinde uygulanırlar. Yöntem hem bir tedavi yöntemi. hem akıl hastalıklarının tedavisinde kullanılan bir teknik, hem de kişilik sorunlarının giderilmesinde yararlanılan bir yöntemdir; ancak, çok tecrübeli bir uzman tarafından kullanılması gerekir.

Psikoanalitik yöntemler sosyal psikolojide doğal olarak çok kullanılmakta, fakat sosyal bilimlerin diğer dallarında çok ender olarak kullanılmaktadır. Yöntemi siyasal bilim alanında da kullanmak için bir girişimde bulunulmuştur, fakat siyasal liderler üzerinde psikoanaliz çalışmaları yapmak çok zor, hatta imkânsız görünmektedir.

Bazı Amerikalı sosyologlar birçok siyasal davranışı psikoanalitik terimlerle açıklama eğilimindedirler. Bunlar varılan sonuçların değerini gölgeleyecek kadar dolaylı nitelikteki psikoanalizlerden yararlanmaktadırlar.

Mülâkat tekniği hakkında: R. L. Kahn ve C. F. Cannell, *The Dynamics of Intervieving*, New York, 1957; *American Journal of*

Sociology dergisinin 'The Interview in social Research' yazısının yayınlandığı özel sayısı, 1956, no. 2; H. H. Hyman W. J. Cobb *(et al.) Interviewing in Social Research* Chicago, 1951; A. C. Kinsey *(et al.) The Sexual Behaviour of the Human Male*, Philadelphia 1948, araştırmanın önsözünde.

Panel tekniği hakkında: F. Lazarsfeld B. Berelson, N. Gaudet, *The People's Choice*, New York, 1948; B. Berelson, F. Lazarsfeld, W. N. Macphee, *Voting* Chicago, 1954; P. F. Lazarsfeld, 'The Use of Panels in Social Research,' *Proeedings of the American Philosophical Society*, 1948, ss. 405 - 10.

Derinlemesine mülâkatlar hakkında: H. D. Lasswell, *Psychopathology and Politics*, Chicago, 1930; R. K. Merton, M. Fiske, P. F. Kendall, *The Focused Interview*, Glencoe, 1956; R. A. Fear, *The Evaluation Interview*, New York, 1958.

Psikoanaliz ve sosyal bilim hakkında: W. Münsterberger ve S. Axelrod, *Pyschoanalysis the Social Sciences*, New York, 1955; J. C. Flugel, *Man, Moral and Society*, New York, 1955; M. Ginsberg, 'Sociology and Pysychoanalysis', *British Journal of Sociology*, 1951, s. 76; F. W. Mason, 'The Political Implication of Psychoanalytic Theory,' *Journal of Politics*, 1954, ss. 704 - 25.

Klinik mülâkatları hakkında: T. Adorno *(et al.)* The Anthoritarian Personality, New York, 1950; *Studies in the Scope and Method of 'The Authoritarian Personality,'* Glencoe, 1954; D. M. Kelley, *Twenty-two Celles in Nuremberg*, New York, 1947; H. V. Dicks, 'German Personality Traits and National Socialist Theory,' *Human Relations*, 1950, ss. 111 - 54.

Kesim II. Tutumların Test Edilmesi ve Ölçülmesi

Test kavramından soru kâğıdı incelenirken sözedilmişti. 'Test soruları' soru kâğıdının içine yerleştirilebilirler. Bunlara verilen cevaplar tek başlarına ilginç değildir. fakat kanaat ve tutumlar hakkında değerli belirtiler teşkil etmektedirler. Geniş anlamda düşünülürse test demek, mülâkat yapılan bireylerin kişiliklerinin do-

laylı yoldan kavranıp aydınlığa çıkarıldığı bir seri soru demektir. Bu bireylerin kişiliğiyle ilgili bilinçli analizlerin yapılması bireylerin kendilerine bırakılmaz. Gerekli bilgiler bireylerin test sırasındaki davranışlarından çıkarılır.

Kanaat ve tutum ölçekleri test yöntemlerinin özel görünümleridir. Ençok kullanılan usül standartlaştırılmış ve bir 'ölçek' veya 'cetvet' teşkil edebilen bir seri test önerimleri kullanmaktır. Tüm cevapların derecelendirilmesi, bazı soruların onaylanması bazılarının da onaylanmamasına göre yapılır. Burada tutum ölçekleri tekniği tutum ve kanaatların ölçülmesinde kullanılan diğer iki usül ile karşılaştırılacaktır.

1. TEST YÖNTEMİ

Testler bugün psikolojide, sosyal psikolojide ve psikiyatride çok kullanılmaktadır. Testler okul çocuklarının eğitiminde, meslek seçimlerinde, işyerlerinde yönetimin yaptığı seçimleme işlemlerinde, orduda subayların seçilmesinde, vb., kullanılmaktadır. Testlerin diğer sosyal bilim dallarında kullanılması henüz yaygınlaşmamıştır. Diğer birçok yöntemler gibi test yöntemi de sosyal psikologlar tarafından bulunmuş ve geliştirilmiştir.

A. Test yöntemlerinin incelenmesi

Test yönteminin günümüzdeki kullanımını ve gelişme olanaklarını anlamak için, herşeyden önce, yöntemin genel olarak incelenmesi gerekmektedir. Çeşitli test kategorileri ile ilgili olarak bir açıklamada bulunmak yararlı olacaktır.

İyi bir testin genel özellikleri ile iyi bir soru kâğıdının genel özellikleri aynıdır: güvenilirlik, geçerlilik, duyarlık. Bu nitelikler —özellikle geçerlilik— testler için çok daha önemlidir. Testlerden dolaysız bilgiler sağlanmaz; fakat bunlardan davranışlar, kanaatlar ve kişilik etmenleri hakkında belirtici bilgiler sağlanabilmektedir. Bu nedenle de belirtici bilgilerle şey'in kendisi arasında tam bir ilintinin saptanması çok büyük önem taşımaktadır.

(a) YETENEK VE BİLGİ TESTLERİ

Bunlar zekâ düzeyini, bilgi miktarını ve yeteneğin mahiyet ve derecesini anlamakta kullanılırlar. Yetenek ve bilgi testlerinde bütün sorulara objektif olarak kesin ve tam bir cevap verilmesi şart koşulmaktadır: 'Beş artı dört kaç eder?' sorusuna verilebilecek cevap 'dokuz' cevabıdır ve bu objektif olarak doğru bir cevaptır. Testlerin mahiyeti çok büyük değişiklikler gösterir: başlıca üç çeşit test vardır.

1. *Zekâ testleri.* Bu testler bilgi düzeyini belirlemek için hazırlanan sorulara dayanarak düzenlenebilirler. Bazıları o anda bellekte hatırlanan bilgileri kullanır, bazıları basit aritmetik problemlerinin çözümlenmesine dayanır, bazıları sağduyuya dayanan problemlerin çözümünü kullanır, bazıları da bir grup kelime içinden bütün bu kelimeler için ortak karakteristiklerin bulunması gibi vb. (soyutlama yeteneği) bir problem çözümlemesini kullanır. Resme veya fotoğraflara dayanan usûller de kullanılabilir: labirentler, bulmacalar, biribiriyle bütünleştirilmesi istenen küpler, tamamlanması istenen resimler.

2. *Yetenek testleri.* Bugün bu testler orduda, kamu hizmetlerinde ve özel sektörde kullanılmaktadır. Ölçülecek şeylerin çokluğundan ötürü, bu yöntemler zekâ testlerinden daha fazla çeşitlilik gösterirler. Çokları, aynı anda, bir'den daha çok yeteneği test etmeyi amaç edinen kompoze edilmiş testlerdir. Birçok test de faktör analizleri esasına göre kurulmaktadır. Yetenek testleri için geliştirilmiş bulunan bu yöntemin sosyal bilimlerdeki kullanımı daha sonra, ilerde, ele alınacaktır.

3. *Bilgi testleri.* Bunlar bireylerin bilgilerini ölçmekte kullanılan sınav ve 'yazı' hazırlama usûllerinin yerine kullanılabilmektedirler. Birleşik Devletlerde ve İngiltere'de çok geliştirilmişlerdir. Sistemin bulunduğu (1910'da Binet tarafından) Fransa'da testler iyi karşılanmamakta ve bunlara karşı geniş miktarda önyargıyle hareket edilmektedir. Yirmi beş yıl önce yapılan sınavların ve *concours*'ların sonuçları üzerinde yapılan ayrıntılı bir incele-

me bu geleneksel sınav yöntemlerinin yanlışlıklarını ortaya koymuştur. Bu incelemeden çıkan sonucun kabul edilmemesi kolay değildir: 'Açıktır ki bu testlerin her yerde kullanılması olanaksızdır. Fransızca kompozisyonunun, üslûbunun, ifade tarzının, entellektüel yaratıcılık ürünlerinin sadece bir test'e indirgenebilmesi kuşkuludur. Fakat adayın belirli bir gerçeği veya olguyu bilip bilmediğini, yasaları ve sorunları anlayıp anlamadığını saptamak gibi sorunlarla ilgili diğer eğitim konularında test yöntemi daha etkin olmaktadır.'* Bilgi testleri eğitim kurumlarında kullanıldıkları gibi çeşitli mesleklere girecek kimselerin seçilmesinde de kullanılmaktadırlar.

(b) KİŞİLİK TESTLERİ

Aşağıdaki tanım Pichot tarafından yapılmıştır: 'Kişilik testleri kişiliğin tüm entellektüel olmayan (en geniş anlamda) yanlarını; diğer bir deyişle iradî ve hissî yanlarını aydınlatırlar.'

Kişilik testlerinin geçerliğini sağlamak, sorular için verilebilecek objektif bakımdan doğru cevaplar olmadığı için (ana özellikleri budur), bilgi veya yetenek testlerindekinden daha zordur. 'Çok sayıda tanıdığınızın olmasını mı, yoksa birkaç dostunuzun olmasını mı tercih edersiniz?' sorusu için objektif bakımdan doğru bir cevap bulunamaz. Alternatif olarak verilebilecek her iki cevap da geçerlidir; cevapların farklı olması farklı kişiliklere işarettir.

Kişilik testleri iki büyük kategoriye ayrılırlar: objektif testler ve projektif testler. İkisi arasındaki fark her zaman kolaylıkla ayırt edilebelecek bir fark değildir. Birincileri kişiliğin sadece belirli görünümleriyle ilgilidir: 'belirtiler' (sorulana verilen fiili cevaplar) ile temel olgular (phenomena) arasındaki ilintiler yakın olduğu için sonuçların sayıya dökülmesi ve istatistik teknikleriyle ölçülmesi mümkündür. İkinciler ise kişiliğin tüm görünümleriyle ilgilidir: burada belirtiler ile tem olgular arasında fazla yakın ilinti-

* Laugier, Piéron, Toulouse, Weinberg, *Etudes docimologigues sur le perfectionnement des examens et concours*, conservatoire des Arts et Métiers, 1934.

ler olmadığı için sonuçların sayıya dökülmesi mümkün değildir.

1. *Objektif testler.* Bunlar soru kâğıtları şeklinde, uygulanacak projeler şeklinde veya heriki şekilde de yapılabilirler.

(a) Soru kâğıdı şeklindeki testler zevkler, duygular, ilgi alanları ve davranışlar hakkında düzenlenirler. Bunlar çoğunlukla kanaat yoklamalarında kullanılan soru kağıtlarına benzer şekilde düzenlenirler, fakat soruların çoğu 'kamufle' edilirler (bireylerin incelenen esas sorunu ve bunun gerçek niteliğini kestirebilmeleri güçleştirilerek). Çoğu kere dürüstlükle ilgili test soruları da dahil edilirler: normal biriylerin hemen hemen tümünün (yüzde 95'inin) beğenmedikleri belirli tipte bir davranıştaki şartlara uygun davranışlar hakkında bireylere sorular sorulur. Örneğin 'Hayatınızda hiç yemin etmediniz mi?' – Burada verilen 'hayır, etmedim' cevabı 'genel olarak yalan söyleme eğilimi diye değil de bireyin kendisi hakkında çok iyi bir kanaat uyandırma arzusu olarak yorumlanır '(Pichot). En son sonuçlar bireylerin 'yalan söyleme sayılarına göre düzeltilebilirler. Kişilik özelliklerini, sosyal durumlara uyabilmeyi, tutum ve ilgileri ölçmek için yapılmış soru kâğıtları da vardır. Sonuncu tür içinde özellikle önemli olanlar 'değer' konusunda düzenlenen soru kâğıtlarıdır.

(b) Projektif testler bilgi ve yetenek testlerinden farklı değildirler, fakat kişiliği projektif olarak incelemek için kullanılan bu testlerin uygulanması zordur. Ahlâk anlayışı ile ilgili testler bunlarla ilgili bir örnek olarak gösterilebilirler: bir bireyin dürüstlük derecesini saptayabilmek için tamamen aynı iki test uygulanabilir ve bireyin hiç bir denetim olmaksızın bunlardan birini düzeltmesine izin verilir. Sonuçlar arasında belirli ve önem taşıyan niteliklekleri bir farklılık varsa bu farklılık dürüstlük noksanlığının bir işareti kabul edilir. Normal kişilerle *neurotic* kişileri, içedönüklük eğilimi ile dışadönüklük eğilimlerini, istikrarsızlık eğilimlerini, başarı kazanma istekliliğini, titizlik eğilimini, blöf yapma ve inandırma yeteneğini, vb., saptamak için düzenlenmiş testler de vardır.

2. *Projektif testler.* 'Projeksiyon' terimi psikoanaliz terminolojisinden alınmıştır, fakat burada Freud'un bu terime verdiği anlamsal içerikle kullanılmamaktadır. Projektif testler 'bireylerin belirli bir durumla karşı karşıya bırakılmalarına ve bireylerin bu durumun onlara ifâde ettiği anlama ve verecekleri cevabı verirken hissedecekleri şeylere göre cevap vermeye zorunlanmalarına dayanır.' (L. K. Frank.) Bu testler tüm kişiliğin analiz edilmesi amacıyle yapıldığı için bunların yorumlanması çok güçtür. Tam olarak anlayıp kavrayabilmek ve istatistikî analizlerde bulunmak hemen hemen imkânsızdır.

Çok sayıda projektif testler vardır. Bazıları, Löwenfeld'in 475 plâstik levhanın serbestçe gruplandırılmasına dayanan mozaik testi gibi kurucu (constructive) test diye adlandırılmaktadır. Bu testin plânlanması karmaşık bir yöntemle yapılmaktadır. Löwenfeld'in diğer yöntemi ise 'dünya testi diye' tanınmaktadır. Burada bireylere evleri, ağaçları, otomobilleri, insanları temsil eden ve bir kum masası üzerine yerleştirilmiş bulunan oyuncaklar verilir. Her bireyin davranışı, ardı ardına yaptığı tercihler ve yaptığı tüm kurgular not edilir. Bu test önceleri küçük çocuklarla ilgili araştırmalarda kullanılmış, fakat daha sonraları yetişkinler üzerinde yapılan analizler için de geçerli olabileceği anlaşılmıştır. Başka bir test ise bireylere minyatür bir tiyatro, oyuncular, vb., vermektir.

Diğer testler 'tamamlama yöntemine dayanmaktadırlar. Bireye düşen iş kendisine tamamlanmamış olarak sunulan herhangi bir şeyi tamamlayıp bitirmektir. İsviçreli büyük psikolog Jung kelime tamamlaması yöntemini bulmuştur: burada, birey kendisine söylenen bir kelimeden sonra aklına gelen ilk kelimeyi söylemek zorundadır. En ünlü ve en sık kullanılan testler Rohrschach testi, Murray testi (*Thematic Apperception Test* – TAT) ve Rosenzweig testidir ('frustration test: hayâl kırıklığı veya şaşkınlık yaratan test'). Rohrschach testi 1921'de geliştirilmiştir. Bu testle ilgili olarak yayınlanan eserler binleri bulmuş ve sırf bu test ile ilgili incelemeler için sayısız bilimsel kuruluşlar ve enstitü-

ler kurulmuştur. Bu test ikiye katlanıp biribirine yapıştırılan kâğıt üzerine mürekkep lekelerinden şekiller yapılarak oluşturulan on adet resimin kullanılmasına dayanır. Bireylere bu şekillerin kendileri için ne ifâde ettiği (aslında şekiller belirli hiç bir şey ifâde etmezler) sorulur. Rohrshach testinden sonra en çok kullanılan test, herbiri birkaç kişiyi gösteren ve anlamı kesinlikle anlaşılamayan otuz kadar resmin kullanılmasıyle uygulanan TAT testidir. Bu yöntemde bireylere bu resimlerin ne ifâde ettiği, her resimde görülen «tablo» olmadan önce ne olmuş olabileceği ve hikâyenin nasıl sonuçlanmış olabileceği sorulur. Rosenweig testi çok daha ender olarak kullanılmaktadır. Fakat siyasal bilimde kullanılan bazı testler buna benzer tekniklere dayanmaktadır. Bu teknikte, şaşırtıcı bir durum içinde bulunan iki kişiyi gösteren yirmi dört resimlik bir seri kullanılmaktadır. Her resimde, sol tarafta görülen kimseye birkaç kelimelik bir söz söyletilmekte (resimli romanlardaki yazılar gibi) ve bireylerden resimlerin sağ tarafındaki insanın bu söyleve verebileceği cevapları yazması istenmektedir.

B. Sosyal bilimlerde testlerin kullanılması

Daha önce söylendiği gibi, testler özellikle sosyal psikoloji ve psikiyatri alanında kullanılmaktadır. Bu testler lider ve yöneticilerin seçilmesinde kullanılmak üzere geliştirilmişlerdir. Kanaat ve tutumların analizi için kullanılmaları ise gitgide daha geniş bir alana yayılmaktadır.

(a) LİDERLERİN SEÇİLMESİ

Liderlerin seçilmesi (ayıklanması) ve her alanda çeşitli kademedeki kuruluşların oluşturulması siyasal bilimin konusu içine girer. Bu sorun otorite ve iktidar sorunu ile doğrudan doğruya ilgilidir. Siyasal bilim sadece Devlet sorunu ile ilgili olaydı idarî, siyasî ve askerî kadroların seçimi dışında bir seçimin siyasal bilimin ilgi alanı dışında kalması gerekirdi. Fakat bu böyle olsa da olmasa da, şirket başkanlarının ve idarî alt kadroların seçimi ile

ekonomi bilimi ilgilenmekte; aynı sorun genel görünümüyle sosyal psikolojinin ilgi alanı içinde de yer almaktadır.

1. *Devlet memurlarının seçilmesi.* İngiltere'de idarî kadrolara girişte, Dışişleri ile Sömürgeler bakanlıklarındaki işlere girişte testler çok geniş ölçüde kullanılmaktadır.

Testler, idarî sınıfa girişte yapılan üç aşamalı seçme işleminin ilk iki aşamasında kullanılmaktadır. Adayların yüzde 40'ının seçilmesinde kullanılan birinci aşamada ekonomik, sosyal ve siyasal sorunlarla ilgili yazılar yazdırılmakta, sözlü testler uygulanmakta, eşanlamlı kelimeler ayıklatılmakta, vb., diğer yandan yetenek ve bilgi testleri de uygulanmaktadır. İkinci aşamada projektif kişilik testlerinden yararlanılmaktadır: Murray'ın TAT yöntemi (bu alandaki kullanım gereklerine göre adapte edilerek), kelime birleştirme ve tamamlama testleri ve biyografik «kendi-görüntüsünü tasvir etme» testleri uygulanmaktadır.

2. *Subayların seçimi.* Testler bu alanda idarecilerin seçimindekinden çok daha fazla kullanılmaktadır; özellikle pratik testlerden yararlanılmaktadır.

Testlerden yararlanılmaya önce 1926 yılında Alman ordusunda başlanmıştır. Bu uygulamada testler yetişkin subayların seçilmesinde diğer sınavlarla birlikte kullanılmışlardır. Önce zekâ ve zihni yetenek testleri geliştirilmiş, daha sonra (bireylerin ani bir uyarı karşısında bırakıldığı) tepki testleri geliştirilmiş, en sözsel ifâde analizleri, vüducudun anlam taşıyan hareketleri, yazı yazma ve biyografik sınavların birleştirilmesi yoluna gidilmiştir.

1941 yılından beri İngiliz ordusunda da subay kadrosunun seçilmesinde grup testleriyle birlikte zekâ testleri ve projektif testler kullanılmaktadır. İngiliz ordusundaki uygulama ile geliştirilen yöntemler daha sonra Fransız ve Belçika ordularında kullanılan yöntemlere temel olmuştur.

Avusturya ordusu 1943 yılında bu testleri almış ve daha da yoğun bir şekilde kullanmaya başlamıştır: yetenek ve zekâ test-

leri, kelime tamlamaları, kişilik testleri ve Rohrschach testleri hep birlikte kullanılmıştır.

Amerikan ordusunda da İkinci Dünya Savaşı sırasında subayların seçilmesinde pratik testler ve sosyometrik değerlendirmeler ile birlikte bu testler de kullanılmıştır. Ayrıca, subayların seçimi için özel testler (Subay Sınıflandırma Testi ve Genel Araştırma Testi) geliştirilmiştir.

2. *Sanayide seçme.* Testler bugün bile sanayide fazla kullanılmamaktadır. 1951 yılında İngiltere'de seksen yedi şirketlik örneklem üzerinde yapılan bir araştırmadan, bunların onaltısının personel seçiminde sistematik teknikler kullandığı ve sadece sekizinin günü gününe tazelenmiş yöntemler kullandığı anlaşılmıştır. Birleşik Devletler'de bu oran biraz daha yüksek görünmektedir. Kıt'a Avrupasındaki ülkelerdeki büyük şirketlerin de seçme testlerinden gitgide daha çok yararlanmaya başladıkları anlaşılmaktadır.

İngiltere'de kömür tevzi ticaretinde yeralan orta büyüklükteki birkaç şirket idarî kadrolarına seçeceği adayların seçilmesi için Ulusal Sınaî Psikoloji Enstitüsüne başvurmuş ve Enstitü diğer testlerle birlikte zekâ ve kişilik testlerini de kullanmıştır. Avustralya'da ayakkabı fabrikalarında, vb., idarî görevler için aday olanlardan idareci seçmek için, diğer usüllerle birlikte, Rohrschach testinin kollektif bir uygulamasından yararlanılmıştır.

(b) KANAAT VE YETENEK TESTLERİ

Daha önce işaret edildiği gibi kanaat araştırmalarındaki soru kâğıtları genellikle test sorularına dayanmaktadır. Bununla beraber, test tekniği tutum ve kanaatların analizinde, özellikle projektif teknikler biçiminde, daha sağlam ve sistematik bir şekilde kullanılmaktadır. Burada asıl güçlük yorumlama güçlüğüdür: karşılaşılan güçlük, genellikle, kişilik testlerindekinden daha büyüktür.

1. *Sosyal bilimlerde projektif testlere örnekler.* Bunlar, başlıca, Birleşik Devletlerde geliştirilmişlerdir. Prohanksy testi (1943), Murray'ın *TAT*'ındaki esası sosyal çelişkilerin ve sendikacılığın

incelenmesinde kullanılacak şekle sokmuştur: bu tür testlerde grevlerden sahneler, işsizlik, ayaklanmalar, sokak kavgaları, vb., gibi olayları gösteren bir seri gazete fotoğrafı kullanılmaktadır. Sanford testi (1945) aynı usülü Yahudi düşmanlığı analizlerinde kullanmaktadır. Fromme (1941) testi uluslararası gerginliklerin çözüm yöntemlerine karşı takınılan tutumların incelenmesi için kullanılmakta ve benzer ilkelerden yola çıkmaktadır. Rosenzweig' in hayâl kırıklığı ve şaşkınlık yaratıcı test yöntemine dayanan bazı diğer testler de vardır ve bunlar otoritaryan veya demokratik olma özelliklerinin, ırkçılık çelişkilerinin, vb. incelenmesinde kullanılırlar.

İlginç bir test 1953 yılında (Ağustos-Eylül 1954'de yayınlanmıştır) Fransa'da Fransız Kamuoyu Enstitüsü tarafından *Temps Modernes* dergisi için Fransız Sol'u hakkında yapılan bir soruşturmada kullanılmıştır. Bu testde *TAT* tekniğine uygun olarak, önce Sağ/Sol ayrımının değişik görünümleriyle ilgili on fotoğraflık bir seriye yer verilmiştir: grev ve sendikacılık mücadelelerini, Kuzey Afrikalılarının tutuklanmasını, sömürgecilik tutumlarını, askerî geçit törenlerini vatanseverlik aşılamak için düzenlenen törenleri, dinsel kuruluşların yardım çalışmalarını, vb., gösteren resimler. Buradan sonra, bireylerden benzer konularda olan dokuz resmi seçmeleri istenir. Bununla beraber, yapılan bu işlem bir test olmayıp, uygulanacak olan soru kâğıdının tatbikine bir başlangıçtır. Elde edilen sonuçlar, soru kâğıdına verilen cevaplara derinlik kazandırmak ve bunları tamamlamak için kullanılırlar.

2. *Sosyal bilimlerde projektif testlerin güçlükleri.* Yorumlama güçlüğü bütün projektif testler için ortak güçlüktür. Bir testin objektif olması gerekir. Diğer bir deyişle, sonuçların elde edilmesinde kesin ve belirli dayanakların olması gerekir. Sosyal bilimlerde özellikle apaçık görülmektedir ki, tüm kişilikle ilgilenen projektif testler nitelikleri gereği, objektif yorumlamaya elverişli bulunmamaktadırlar.

Rohrschach testi ve TAT testi gibi testler yıllardanberi çeşit

çeşit uluslardan birçok insan üzerinde uygulanmış ve çok sayıda geçerlik ve kontrol testlerine tâbi tutulmuşlardır. Objektif bir kestirim ve değerlendirme için ciddî nitelikte dayanaklar vardır, fakat buna rağmen, bu niteliklere uygun kestirim ve değerlendirmelerde bulunmak bugün de tartışma konusu olmaya devam etmektedir.

Diğer çeşitli testler sadece az sayıdaki konulara uygulanmaktadırlar. Geçerlileştirme testleri (validating tests) bunlardan bazılarında kullanılmışlardır: örneğin, Prohansky testinin sonuçları aynı sorunları kapsayan kanaat yoklaması soru kâğıtları ile karşılaştırılmıştır; aynı örneklemlere değişik kimselerin verdikleri testler karşılaştırılmıştır, vb. Bununla beraber, bunlar gerçek bir geçerlileştirme teşkil etmekten çok uzaktırlar. Kezâ, siyasal olayların kendi doğaları da siyasal bilim alanındaki testlerin bir ülkeden diğerine aktarılmasını güçleştirmektedir. Örneğin, Sağ ve Sol hakkında yapılan test sadece Fransa için geçerlidir. Olayların gelişmesini izleyebilmek için birçok testlerin günü gününe taze tutulacak şekilde adaptasyon işlemlerinden geçirilmeleri gerekmektedir: 1953 yılına ait fotoğrafların ve kayıtların bazıları günümüzün sorunlarına uygun ve ilişkin olmaktan çıkmış bulunmaktadırlar.

Fakat bütün bunlar testlerin sosyal bilmlerde geçerli olacak şekilde kullanılmayacakları anlamına gelmez. Bunun anlamı bugün fiilen kullanılan testlerden hiç birinin Rohrschach testiyle veya *TAT* ile eşit geçerlikte kullanılamayacaklarıdır (ve geçerliklerinin tartışılmaya devam edeceğidir). Fakat bu güçlükleri yenmek olanaksız değildir. Ama bu güçlükler ortadan kaldırılıncaya kadar, geçerliği ciddî şekilde saptanamamış bulunan projektif testlerin ihtiyatla karşılanmaları gerekir: sezgiye dayanan yorumlama ciddî yanılgılara yol açabilir.

2. KANAAT VE TUTUMLARIN ÖLÇÜLMESİ

Testler psikolojik bir öğenin ölçülmesi için yapılmış bir girişimdir. Örneğin, zekâ ve yetenek testlerinin sonuçları zekânın veya

becerikliliğin derecesi olma iddiasında bulunan bir çeşit istatistîki hesaplama biçimidir. Bu konuda çok sayıda görüş ayrılıkları vardır; özellikle, zekâ testlerinde 'mental yaşın' hesaplanması hakkındaki görüşler biribirinden çok farklıdır.

Kişilik testleri daha az kesin, daha az sağlam, daha az belirli testlerdir. Şu bakımdan ki, bu testler kantitatif olmaktan çok kalitatif nitelikte testlerdir. Fakat bu durum hepsi için sözkonusu değildir. 'Tutum ölçekleri' tutum ve kanaatları analiz etmek için kurulmuşlardır. Bu ölçeklerin kanaat ve tutumların ölçülmesinde çok duyarlı ve doğru sonuç veren ölçekler olduğu ileri sürülmektedir. Burada bu ölçeklerin tutum ve kanaatların ölçülmesinde kullanılan bütün tekniklerin içeriği açısından sahip oldukları yer tayin edilmeye çalışılacak; daha sonra, bu ölçekler üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulacaktır.

A. Kanaatların ölçülmesinde çeşitli yöntemler

Öncül teorik sorun— bir tutum ve kanaatın ölçülmesinin mümkün olup olmadığı — burada tartışma konusu yapılmayacaktır. Bir kimsenin başka bir kimsenin iki katı kadar Sosyalist olduğu söylenebilir mi? İnsanların farklı şekillerde Sosyalist olduklarını söylemek daha daha doğru olmaz mı? Kanaatlar arasındaki, görünüşteki derece farkı kalitatif bir fark; yani, bir mahiyet farkı değil midir? Bu sorun, gerçekte, tüm bir ölçüm sorunudur: birisinin iki katı ağırlığında olan bir kimse 'zayıf adama' oranla 'şişman' sayılır— bu bir mahiyet farklılığıdır. Ne var ki, ağırlıkların ölçülebileceği ve ölçümlerin insanlar arasındaki farkılıkların analizinde kullanılabileceği bir gerçekliktir. Kanaat farkları esas itibarıyle tür farkları olsa bile, bunlar üzerinde ölçüm araçları uygulanmaya başlar başlamaz, ölçümler de sosyal realite içinde yeralan bir öğe niteliği kazanmaktadırlar.

Gerçek sorun teorik olanı değil, fakat pratik olanıdır. Kanaatların ölçülmesinde kullanılabilecek duyarlı, doğru işleyen ve objektif ölçme araçları tesis etmek mümkün müdür? Burada üç kategori teknik önerilebilir: kendi kendine kestirim ve hesap-

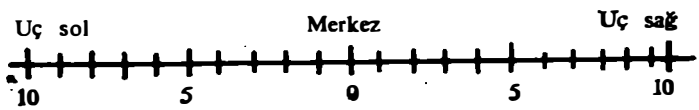
lama, bir 'yargıç' aracılığı ile kestirim, ve son olarak, tutum ölçekleri.

(a) KENDİ KENDİNE HESAPLAMA

Bu konuya, daha önce, kanaat yoklamalarında kullanılan soru kâğıtlarından sözederken değinilmişti.

1. *Tekniği.* Bu teknikte bireylerden kendi kanaatlarının yoğunluğunu kestirmeleri ve belirtmeleri istenir; başlıca iki usul kullanılır. En çok kullanılan ve daha «mütevazi» olanı bireylerden belirli bir tutumla ilgili nitelendirmeler (qualifications) arasından birini seçmelerini istemektir. Bireye, gösterilen bir tutumu tamamen mi onayladığı, bir dereceye kadar mı onayladığı, tarafsız mı kaldığı (ne onaylama ne de onaylamama), bir dereceye kadar mı onaylamadığı, yoksa tamamen mi onaylamadığı sorulabilir. Ölçüm yaklaşık ve kesin olmayan bir ölçümdür.

Öteki usulün daha az kesin ve açık olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır. Bireylerden, bir uçtan bir uca uzanan bir ölçek üzerinde belirli bir tutumla ilgili olarak kendi yerlerini tanımlayıp belirtmeleri istenir. Örneğin bireylerden bir doğru üzerinde kendi siyasal konumunu belirtmeleri istenebilir: Birleşik Devletler'de

O'dan 100'e kadar uzanan bir çeşit dikey termometre gibi cetveller kullanılmaktadır. Bireyden kanaatını açıklaması istendiğinde, kanaatının yoğunluğunu belirtmesi için «termometrede» bir işaret yapması söylenir.

2. *Kendi kendine hesaplamanın yetersizliği.* Bu tekniğin en önemli yetersizliği sübjektif oluşudur. Geçerli ölçümlerin, ölçülecek olan bütün bireyler için özdeş olan bir ölçeğe dayanması gerekir. Fakat burada bu nitelikte bir ölçek (cetvel) bulunmamaktadır.

Aynı yoğunlukta kanaatlara sahip olan iki kişi, kanaat dereeeleri hakkında farklı anlayışlara sahip oldukları için, hiç bir kötü niyetleri olmadığı halde, kendilerini aynı cetvelde değişik yerlere yerleştirebilmektedirler.

Bundan başka, bütün soru kağıtlarında da görülen başka türlü yetersizlikler de vardır: bireylerin samimiyetsiz olmaları ve soruşturmacı karşısında kendilerini iyi bir yere yerleştirme eğilimi taşımaları, vb. Fakat bunlar ölçü işleminin sübjektif karakterde oluşu kadar ciddî nitelikte değildirler. Kendi kendine hesaplama, sadece öteki, usullerin noksanlarını tamamlamak için kullanılabilir. Gene bu yöntemle, kanaatların ölçülmesi gibi bir girişimde bulunulmayan yaygın araştırmaların bu noksanı tamamlanabilir: soru kâğıtları ile elde edilen bilgiler bu yöntemle tamamlanabilirler. Diğer yandan, bu teknik öteki ölçme usulleriyle birlikte kullanılabilir — sonuçların karşılaştırılması da ilginç olabilir.

(b) BİR YARGILAYICI ARACILIĞIYLE HESAPLAMA

Bu sistem yazılı ve sözlü yapılan akademik sınavlardakine benzeyen bir sistemdir. Bir «yargıç» çeşitli testler yapar ve sonra kanaat ve tutumların yoğunluğunu tâyin eder. Akademik sınavlardaki gibi, «not» yargıcın kişisel takdirine kalmıştır.

1. *Esas testler.* Yargılayıcı durumdaki kimsenin değerlendirmesine dayanak alabileceği testler çok ve çeşitlidir.

Yargıç bireyin davranışını gerçek hayat içindeki yaşantısı içinde gözlemleyebilir. Pratikte bu güç olmaktadır: parlamentodaki söylevleri, mitinglerdeki söylevleri, veya seçmenlerin oy vermekteki davranışlarını gözlemleyerek siyasal kanaatların yoğunluğunu analiz etmek mümkündür. Yapay durumlar içinde bireylerin davranışlarını analiz etmek daha kolaydır; liderlerin seçilmesinde standardlaştırılmış bir seri testler kullanılmaktadır.

Yargıç hesaplamalarında soru kâğıtlarına verilen cevapları veya serbest ve yönetimli mülâkatlara verilen cevapları esas tuta-

bilir. Takdir işlemi belirli bir 'kodlama' biçiminde yapılmaktadır. Burada değişik cevap tiplerinin sınıflandırılması yerine bütün (veya bir grup) cevaplardan ortaya çıkan kanaatın yoğunluğuna «not» verilmektedir. Birleşik Devletlerde bazı araştırmalarda kişisel belgelere dayanılmaktadır: Almanya'da sivil halktan kimselerin mektupları üzerinde yapılan analizler Almanların normal durumunu anlamak için kullanılmışlardır. Diğer yandan, aynı amaçla, 238 kişinin biyografisinden yararlanarak bunların yasaklamalara, vb., karşı tutumları ortaya çıkarılmak istenmiştir. Çeşitli yargılayıcıların değerlendirmeleri arasındaki korrelâsyon 0.96 olmuştur. Yargıçların değerlendirmeleri ile (bireylerin) kendi kendine yaptıkları değerlendirmeler arasındaki korrelâsyon ise 0.81 olmuştur.

Saptanması ve ölçek üzerinde objektif olarak yerinin belirlenmesi mümkün (bir tutum ölçeği üzerine yerleştirilerek) cevaplarla, mümkün olmayan cevapların biribirinden ayrılması gerekir. Sonunculardа, yargıda bulunan kimseler tutumların yoğunluğunu saptayabilmek için eldeki test sonuçlarını yorumlamak durumundadırlar.

2. *Hesaplama ve takdir sistemi.* Hesaplama ve takdirde başlıca iki yol izlenebilir: bu işlem ya göreceli olarak yapılabilir, cevaplar biribiriyle ilişkili olarak sınıflandırılırlar ve bireyler derecelendirilirler (dereceler arasındaki aralıkların eşit olması şart değildir). Bu sadece incelenen grup için geçerlidir. Ya da her birey teorik bir değer ölçeğine (cetveline) göre ayrı ayrı takdir edilir. Gerçekte var olmadığı halde sanki belirli bir duyarlılık ve doğruluk sağlanmış bulunuyormuş gibi davranmaktan kaçınmaya dikkat etmek gerekir. Yaklaşık olarak saptanmış kategorilere göre meydana getirilmiş bir sınıflandırma, istatistikî sınıflandırmaya genellikle tercih edilmektedir.

(c) TUTUM VEYA KANAAT ÖLÇEKLERİ

Tutum ölçekleri objektif bir ölçüm sistemi kurabilmek için yapıl-

mış girişimlerdir. Önce, kanaat ve tutumların yoğunluğunu ölçüp takdir edebilecek bir ölçme aracı oluşturulur. Genel olarak kullanılan teknik bireylere standardlaştırılmış önermeler sunmak ve hangilerini onaylayıp hangilerini onaylamadıklarını sormaktır. Her bireyden alınan yanıtların birleştirilmesi (combination) ise, bireyin kanaatının yoğunluğunu otomatik olarak belirlemektedir.

Tutum ölçekleri ile birlikte kullanılan çok çeşitli testler vardır. Kişilik testlerini zekâ ve yetenek testleri kadar duyarlı ve doğru işler bir duruma getirmek için tutum ölçeklerinden yararlanmak istenmiş ve bu konuda bazı girişimlerde bulunulmuştur. Ancak, ölçeklerin oluşturulmasında iki güçlükle karşılaşılmaktadır.

1. *Aralıkların eşitliğinin sağlanması.* İdeal bir ölçekte dereceler arasındaki aralıkların eşit olması gerekir. Thustone'un kendi ölçeğinde bu konuda 'görünür şekilde eşit aralıklar' ile yaptığı girişim daha sonra incelenecektir. Diğer ölçekler bu kadar iddialı değildirler. Aynı ölçekte iki puan (score) biribiriyle karşılaştırılabilir, fakat değişik ölçeklerde aynı bireye ait puanların ortalamasını almak olanaksızdır. Ölçme işlemi sağlıksız ve kesinlikten uzak kalmaktadır.

Çeşitli tipten ölçeklerde çeşitli pozisyonlar sert ve kesin bir «mertebelendirme» düzeni içinde konumlandırılmazlar: bunun anlamı, belirli yoğunluktaki bir önermenin (bireylerce) kabul edilmiş (onaylanmış: assent) olmasının aynı ölçek üzerinde daha az yoğun bir başka önermenin de (bireylerce) kabul edilmesini gerektirmeyeceğidir. İlerde görüleceği gibi, bu konuda sadece Guttman'ın ölçeğinde katı bir hiyerarşi vardır.

2. *Ölçek üzerinde sıfır noktası.* Ölçeklerin tesisi, bir tutum veya kanaatın belirli bir işaretle karakterize edilebileceği ilkesine dayanmaktadır. Kanaatlar iki gruba ayrılırlar — taraftar olanlar ve taraftar olmayanlar. Bu nedenle her ölçekte bir 'sıfır' noktası vardır. Bu sıfır noktasının yorumlanması burada üzerinde durmak istemediğimiz birçok güçlüklere yol açmaktadır. Bununla beraber, şurası belirtilmelidir ki, sıfır noktası eldeki ölçeğe göre iki anlama

gelebilir. Sıfır noktası, ölçekteki tüm önermelere karşı tarafsızlık pozisyonunu ifade edebileceği gibi, bazı önermelere karşı taraftar bazılarına karşı da karşıt olma pozisyonunu ifade edebilir. Bunlardan hangisinin daha büyük bir olasılık taşıdığı ölçeğe bağlıdır. Sıfır noktasının anlamını ve kapsamını tanımlamak güçtür ve sıfır noktası çözümü zor teorik sorunlar yaratmaktadır. Siyasal bilim alanından bir örnek gösterilebilir: sıfır noktası Sağ ve Sol karşısında tarafsız kalmayı mı, yoksa bazı önermelerde Solcu bazı önermelerde de Sağcı bir tutum takınmayı mı ifade ediyor sayılacaktır?

B. Tutum ölçekleri

Ölçek kurmakta kullanılan yöntemlerin çoğu güç, pahalı ve zaman alıcı yöntemlerdir. Elde edilen sonuçlar, çoğu kere, harcanan çabalara değmezmiş gibi görünürler (diğer birçok alanlarda olduğu gibi). Buna rağmen bu yöntem, güçlenip ilerlemek için niceleştirme (quantification) ve ölçeme işlemlerini yapabilmeye muhtaç bir bilim dalına bu yetenekleri kazandıracağı için, geliştirilmesi için çaba sarfetmeye değer bir yöntemdir.

(a) MERTEBELENDİRME ÖLÇEKLERİ

Her bireye, politikacılar, ideolojiler, milletler, meslekler, vb., gibi benzer objeleri azalan tercih sırasına göre mertebelendirmesi söylenir. Pratikte, mertebelendirmenin iki görünümü olabilir: dolaysız sınıflandırma veya *Binary* karşılaştırmaları ile yapılan dolaylı sınıflandırmalar.

1. *Dolaysız sınıflandırma.* Bunlar az önce belirtilen sınıflandırmalardır. Bireyden, örneğin, bir seçimdeki adayları çeşitli siyasal partileri. vb., tercih sırasına göre sınıflandırması istenebilir. Her öğeye karşı takınılan tutumlar arasındaki farkların (nuances) görülmesi sağlanabilir.

Bu yöntem bazen tutum ölçmekten daha başka amaçlar için de kullanılmaktadır: örneğin, bireyin hiç dikkatini uyandırmadan

tek bir öğeye karşı beslediği tutumu ortaya çıkarmak için; bir işçinin işyerindeki arkadaşlarını mertebelendirmesi istenerek o işçinin ustabaşısının etkinliği hakkındaki kanaatını öğrenmek için.

2. *Binary karşılaştırmaları.* Bu teknik 1927 - 28 yılında Thurstone tarafından bulunmuştur. Ancak, bu teknik ile, daha sonra incelenecek olan Thurstone ölçeğinin karıştırılmaması gerekir.

Bu teknikte bireye çift çift konumlanmış bir seri obje sunulur ve bunlardan hangisin itercih ettiği sorulur. Sonul tercih sırası ise, tüm seri içinde yeralan her öğeye verilen göreceli yere göre otomatik bir şekilde belirlenmiş olur. Bu yöntemin en önemli üstünlüğü alınacak cevaplarda çok yüksek bir aslına uygunluk sağlamasıdır. Mahzurlu yanı ise, karşılaştırılması gereken bireylerin Guilford'un onbeş ulustan gruplar üzerinde yapılan araştırmasında (1931) her birey ardı ardına 105 karşılaştırma yapmak zorunda kalmıştır.

Yöntem birden fazla objelerle ilgili olarak göreceli mesafeler arasında karşılaştırmalar yapılmasını da sağlamaktadır. *Binary* karşılaştırmalarında yüzde tercihleri sosyal mesafenin (uzaklığın) ölçümü olarak kabul edilmektedir. Eğer İtalyanları Ruslara tercih eden bireylerin yüzdesi Yunanlıları Çinlilere tercih edenlerin yüzdesi ile aynı ise, ozaman, İtalyanların Ruslara olan göreceli mesafesinin Yunanlıların Çinlilere olan göreceli mesafesiyle aynı olduğu söylenebilmektedir. Buna dayanarak da göreceli bir sosyal mesafe ölçeği kurulabilmektedir.

(b) BOGARDUS ÖLÇEĞİ VE BUNDAN TÜRETİLENLER

(Sosyal mesafe ölçeği) adıyla anılan Bogardus ölçeği kullanılan en eski ölçektir. Ölçek 1925 yılında bulunmuş, o zamandan beri çok geniş bir kullanım alanına kavuşturulmuş ve sık sık başka alanlara da aktarılmıştır.

1. *Bogardus ölçeği.* Amacı ulusal ve ırksal tutumların yoğunluğunu öçmektir. Bireylere şu sorulur: 'Tamamen kendi duygularınızla hareket edecek şekilde özgür bırakılmış olsanız, aşağıda ilişik-

te sunulan listedeki ırklardan ve uluslardan olan kimselerin şu konumlarda bulunmalarını gerçekten ister, kabul eder miydiniz: 1. Evlilik aracılığı ile yakın hısımlık; 2. Klubünüzden kişisel dostunuz; 3. Aynı sokaktan komşu olmanız; 4. İşyerinden arkadaşınız; 5. Sizin vatanımızın vatandaşı; 6. Ülkenize gelmiş bir turist; 7. Ülkenizde ikametine izin verilmeyen biri. Her ırk veya ulusu, kişisel olarak sevdiğiniz veya sevmediğiniz birkaç kişiyi düşünerek değil de bir tüm olarak düşünmeniz gerekir'. Her ırk ve her ulus için ayrı ayrı cevaplar verilir.

Bogardus ölçeği çok amprik bir tarzda yapılır ve basit olduğu için de, uygulanması ve gerçekleştirilmesi kolaydır. Burada 'sosyal mesafenin' sempatinin veya antipatinin bir fonksiyonu olmadığı ileri sürülmüştür: Örneğin, Amerikalı birçok birey Fransızlara karşı İngilizlere karşı olandan daha büyük bir sempatileri olduğunu ifâde ettikleri hâlde, İngilizlere oranla Fransızlara karşı daha büyük bir sosyal mesafe bildiriminde bulunmuşlardır. Ayrıca, bilinip tanınmayan uluslara karşı (örneğin, Bogardus'un soru kâğıdında yerverdiği hayâlî bir ulus olan 'Brombinianlar' gibi) ölçekte çok düşük yerler gösterilmektedir.

2. *Bogardus'tan türetilen /müştak/ ölçekler.* Dodd 1935 yılında çeşitli gruplara karşı (ulusal, dinsel ve sosyal) tutumları beş dereceli bir ölçekle ölçmüştür: '1. Evlenmek istersem, içlerinden biriyle evlenebilirim; 2. Bunlardan olan bir kimseyi kendi arzumla evime yemeğe çağırabilirim; 3. Bence, bunlar insanın mesafeli kalması ve rastladıkça sadece birkaç kelime konuşmakla yetinmesi gereken kimselerdir; 4. Bu kimselerle buluşup görüşmenin bence zevkli bir tarafı yoktur; 5. Kendileriyle hiç bir ilişki kurmak istemediğim kimselerdir.

Crespi, 1944 yılında kendisinin 'sosyal karşı çıkma ve reddetme termometresi' dediği ölçeği kullanarak bilinçli dinsizlere karşı takınılan tutumları analiz etmiştir. Ölçekte şu altı önermeye yer verilmiştir: '1. Dinsizlere karşı, başkalarına karşı gösterdiğim muameleden başka türlü bir muamele göstermek için hiç bir sebep

görmüyorum ve evlilik yoluyla böyle birinin aileme katılmasına da itiraz etmem; 2. Bilinçli dinsizlerle arkadaşlık kurmaktan çekinmem; 3. Dinsizlerle sadece geçici ilişkiler kurarım; 4, Dinsizlerle hiç bir şekilde ilişki kurmak istemem; 5. Bence dinsizler hapsedilmelidir; 6. Dinsizleri hain diye kurşuna dizmek gerekir.'

Çeşitli siyasal kanaat ve tutumları ölçmek için de, aynı türden ölçekler kolaylıkla yapılabilir.

(c) THURSTONE ÖLÇEĞİ

1929 - 31 yılında Thurstone, *Binary* karşılaştırması yönteminden çok farklı bir tutum ölçeği yapmıştır.

Ölçek, bu yöntemde, bireylere sadece aynı görüşte olup olmadıklarını söyleyecekleri bir seri önermelerin sunulmasıyle yapılmaktadır. Bu önermeler o şekilde sıralanıp düzenlenir ki birinci önermeyle aynı görüşte olmak en fazla taraftar cevabı, sonuncu ile aynı görüşte olmak ise en fazla karşıt cevabı, ve ortadaki önermeyle aynı görüşte olmak ise ilgisizlik veya tarafsızlığı (sıfır noktasını) gösterir. Bu yöntemde çeşitli önermeler arasındaki aralıklar eşittir ve bu nedenle de Thurstone ölçeğine bazen 'görünür eşitlikte aralıklar yöntemi' denilmektedir.

1. *Thurstone ölçeğinin kurulması.* Bu ölçeğin kurulması ince ve dikkat isteyen bir iştir; aşağıdaki aşamalardan geçilerek yapılır:

(a) İncelenmekte olan tutum veya kanaat hakkında mümkün olan en büyük miktarda —en az birkaç yüz tane— önerme veya ifade toplanır. Bu önerme veya ifadeler mümkün olduğu kadar açık bir metin haline getirilirler. Böylece, hiç bir tereddüte meydan bırakmayacak şekilde, onaylama veya onaylamama ile cevaplandırılabilecek şekle sokulurlar.

(b) Önermeler veya ifadeler çok sayıda (yüz kişi kadar) uzmanlardan oluşan bir gruba sunulur ve bu uzman grubundan kendilerine verilen önermeleri, incelenen tutum veya kanaata karşı duyulan ilginin derece derece azalmasını gösterecek şekilde, belirli sayıda

sütun içinde —genellikle yedi sütun— sınıflandırması istenir.

(c) Söz konusu sütunlardan bir tanesinden daha fazlasına yerleştirilebilecek olan önerme veya ifadeler atılır, biribirine yakın sütunlara taşanlar muhafaza edilir ve bunlar ortalama dağılımlarına göre sınıflandırılırlar.

(d) Muhafaza edilen önermeler metinleri en az açık, en karışık ve en az dolaysız olanları atılmak üzere, yeniden ayıklanır. En sonunda, onbeş ile otuz arasında soru toplanır, bunlar seçilir ve aralarında eşit mesafeler olan (her sorunun dağılım ortalamasına göre hesaplanır) sorular sağlanmış olur: bu ise, bir uçtan diğerine doğru düzenli şekilde uzanan bir devamlılığın tesisini sağlar.

(a) Ölçekdeki önermeler tesadüfîlik esasına göre karıştırılarak bireylere sunulur; her birey aynı görüşte olduğu önermeleri ayırır; her bireyin tutum veya kanaati aynı görüşte olduğu önermelerin ölçek üzerindeki değerlerinin ortalamasına göre hesaplanıp saptanır.

2. *Thurstone ölçeğinin kullanımı.* Bu yöntemde, yargıda bulunanlar bireylerin verdikleri yanıtları kendi kişisel kanaatlarını işin içine katmaksızın sadece incelenen tutuma ilişkin olarak sınıflandırdıkları için, bu personelin kişisel kanaatlarının değerlendirme ve takdir işlemleri üzerinde etkisi olmaz. 1935 yılında ırk sorunu hakkındaki tutumlarla ilgili olarak Amerika'da yapılan bir çalışma, şiddetli şekilde zenci karşıtı olan öğrenciler tarafından yapılan bir ölçekle zenci öğrenciler tarafından yapılan ölçek arasındaki korrelasyonun. 97 derecesinde olabileceğini göstermiştir.

Thurstone ölçeği Birleşik Devletlerde siyasal kanaatların, özellikle ırkçılık ve zenci karşıtlığı önyargısı, milliyetçilik, savaş konusundaki tutumlar, vb., gibi konuların analizinde çok yaygın şekilde kullanılmaktadır. Bir örnek verilecek olursa, savaşa karşı beslenen tutumlarla ilgili olarak yapılan Drobno ölçeğinde (1930) şu yedi önerme kullanılmıştır:

Ölçü	*Önermeler*
1.3	Bir ülke kendi ulusal onuruna önem vermemezlik edemez ve ulusal onuru korumak için tek yol savaştır.
2.5	Savaş ilân edildi mi insanın savaşa girmesi gerekir.
5.2	Savaşlar, eğer zayıf ulusları korumak için yapılıyorlarsa haklı savaşlardır.
5.4	İlerleme için savaş da barış da gereklidir.
5.6	Ümit edilebilecek en iyi şey savaşın kısmen ilga edilmesidir.
8.4	Savaşın yolaçtığı, insanın canına ve haklarına karşı kötülükler suçların artmasına sebep olmaktadır.
10.6	Tüm uluslar derhal silâhsızlanmalıdır.

Thurstone ölçeğini kurmak için gereken işlemlerin karmaşıklığı ve uzunluğu bu yöntemin en zayıf yanıdır: yüzlerce önermeyi veya ifadeyi onbir kategoriye yerleştirecek yüz kadar uzmanı bulup istihdam etmek güç ve pahalı bir iştir. Bunun için, bütün kanaat ve tutum serileri üzerinde uygulanabilecek 'evrensel ölçekler' oluşturulmak istenmiştir. Evrensel ölçekler Remmers ve Silance tarafından 1934 yılında kurulmuşlardır. Fakat başka birçok durumlarda bunlardan elde edilen sonuçlar kullanışlı olmamaktadır. Savaşla ilgili olarak Drobna'nın yaptığı ölçekle aynı bireylere uygulanan bir evrensel ölçeğin sonuçları arasında sadece .28 'lik bir korelasyon bulunmuştur.

(c) LICKERT ÖLÇEĞİ

1932 yılında Lickert tutum ölçeklerinin kurulmasında daha değişik ve daha basit (uzman çalıştırılmasını gerektirmediği için) bir yöntem önermiştir.

1. *Lickert ölçeğinin kurulması.* Burada şu işlemler yapılır:

(a) İncelenen konuyla ilgili önerme veya ifadelerden çok sayıda toplanır; fakat Thurstone yönteminden farklı olarak, bunlar incelenen konuyla doğrudan doğruya ilgili olabilecekleri gibi çok dolaylı bir şekilde de ilgili olabilirler.
(b) Bu önermeler daha sonra çok sayıda bireylere sunulur; bu bireyler tamamen katılma, katılma, tarafsızlık, katılmama ve hiç katılmama anlamına gelen 5, 4, 3, 2 veya 1 rakamlarıyle herbir önerme hakkındaki tepkilerini belirtip numaralandırırlar.
(c) Her bireyin tüm önermelere verdiği notlar toplanarak toplam rakam bulunur.
(d) Her bireyin tek tek her önermeye verdiği not ile önermelerin tümüne verdiği notların toplamı arasındaki korrelasyon hesaplanır; bu korrelasyonun zayıf çıktığı önermeler ayıklanıp atılır (bunların toplam not ile denk düşmemeleri, bu gibi önermelerin diğer önermelerle aynı şeyi ölçemediklerini gösterir).

Lickert bu usulü kullanarak emperyalizme, evrenselciliğe, ırk sorununa, vb., karşı beslenen tutumları ölçmek için birçok ölçek yapmıştır. Lickert ölçeğinin en çok kullanıldığı yer 1936 yılında Rundguist ve Sletto tarafından büyük ekonomik bunalım sırasında Amerikan halkının morali üzerinde yapılan araştırma olmuştur.

2. *Thurstone ölçeğinden farklılıkları.* Her iki tip ölçeğin geçerliği de hemen hemen aynıdır. Bazılarına göre, Lickert ölçeğinde her soruyla ilgili olarak, Thurstone ölçeğindeki basit 'evet' veya 'hayır' durumundan farklı bir şekilde, beş tutum için olanak bulunması nedeniyle daha duyarlı ve doğru analiz yapılabilmektedir. Fakat iki yöntemin de güvenilirlikleri arasında büyük bir fark görülmemektedir.

Fakat bu iki ölçeğin önem ve anlamları çok değişiktir. Thurstone ölçeği daha rasyoneldir: uzman yargılayıcılar önermeleri veya ifadeleri objektif bir düzen içinde sıralamaktadırlar. Her konu-

nun aldığı not diğer konulara verilen notlardan ayrı ve bağımsız olarak verilmektedir. Bu nedenle de, her konuya verilen not mutlak karakterdedir (hiç değilse belirli kültür ve uygarlıklarda). Lickert ölçeği ise, tersine, sübjektif bir karakter taşımaktadır: elde edilen sonuçlar, her konu sorularda ele alınan diğer konularla birlikte ve onlara ilişkin olarak takdir edilebileceği için, ancak tüm sonuçlarla birlikte değerlendirilip takdir edilebilmektedir.

(d) HİYERARŞİK ÖLÇEKLER VE GUTTMAN «SCALOGRAM» YÖNTEMİ

Savaş sırasında Amerikan askeri üzerinde yapılan araştırmalarda Louis Guttman «scalogram» adını verdiği yeni bir tutum ölçeği tekniği geliştirmiştir. «Scologram» ismi bu yöntemdeki önermeleri, cevapları ve cevapları sınıflandırma araçlarını da kapsayacak bir anlam ifade etmektedir. Ölçeğin kendisi ise, çoğu kere, 'hiyerarşik' ölçek diye adlandırılmaktadır.

1. *Hiyerarşik ölçek ve «scalogram» kavramı.* Guttman'ın getirdiği yenilik çok kesin ve katı bir şekilde hiyerarşik olan bir ölçek kurmak; bir başka deyişle, belirli düzeydeki bir önerme ile aynı görüşte olma halinin daha alt düzeydeki önermelerle de aynı düzeyde olmayı gerektireceği bir ölçek kurmak olmuştur. Örneğin, aşağıdaki beş önerme hiyerarşik önermelere örnek gösterilebilir: (1) Yükseköğrenim üstü uzmanlık eğitimi gördünüz mü? (2) Yükseköğrenimli misiniz? (3) Lise öğrenimi gördünüz mü? (4) Ortaöğretim gördünüz mü? (5) Hiç okula gittiniz mi? Burada 1. soruya 'evet' cevabının verilmesi sonraki sorulara da 'evet' cevabının verilmesini gerektirir: 2. soruya 'evet' cevap verilmişse soru 3, soru 4 ve soru 5'in de olumlu cevaplandırılmış olması gerekir.

Ancak bu tür hiyerarşik önerme gruplarının biraraya getirilmesiyledir ki kanaat ve tutumlar gerçekten ölçülebilmekte ve konulara yerinde bir sıralama düzeni ve doğru ölçülebilme niteliği kazandırılabilmektedir. Bazı diğer ölçeklerde buna benzer bir hiyerarşi düzeni kurmak istenmiş, ancak bunlar kısmen başarılı ola-

bilmişlerdir. Hatta «scalogram» ölçeği bile tam bir hiyerarşi sağlayamamıştır.

Genellikle, hiyerarşik bir ölçek, *reproduction katsayısı* * yüzde 90'dan az değilse, geçerli sayılmaktadır. Bu katsayı bireylerin ölçekteki sırayı ne ölçüde izlediklerini gösterir; ayrıca, ölçekteki «mertebesine» dayanarak belirli bir bireyin vermiş olabileceği yanıtların *reproduction*'unu sağlayacak aslına uygunluğun derecesiyle de bağıntılıdır. *Reproduction katsayısı* $R = 1 - \frac{E}{QxS}$ formülüyle hesaplanır. Bu formülde E yanlışlıkların toplam sayısını, Q soruların sayısını, ve S de bireylerin sayısını ifada etmektedir. Yanlışlıkların tesadüfî dağılımı olması da şarttır. Eğer yanlışlıklar tesadüfî dağılım gösteriyorlarsa yüzde 80 ile 90 arasında katsayısı olan 'zayıf' ölçekler de kullanılmaktadır.

Guttman ölçeğinde önerinelerin hiyerarşik serileri paralelogram (parallelogram) biçiminde bir grafik üzerine yerleştirilmektedir (bu, *scalogram* kelimesinin ilk anlamıdır). Yukarda belirtilen örnek kullanılacak olursa, otuz bireye soru sorulması halinde, soru 1'e bir kişi 'evet' demiş, soru 2'ye iki kişi 'evet' demiş, soru 3'e dört kişi, soru 4'e sekiz, soru 5'e on kişi 'evet' demiş ve beş kişi de hiç bir soruya 'evet' dememişse, bu durumda şekil 6'da görülen *scalogram* meydana gelecektir (en yüksek mertebe en yüksek sayıda soruya 'evet' diye cevaplandıran bireylere verilecektir). *Scalogram* tüm bireylerin tutumlarını ve bunların çeşitli mertebelerdeki dağılımlarını gösterecektir. Değişik grupların tutumları, bu yöntemde kolaylıkla karşılaştırılabilmektedir.

2. *Hiyerarşik bir ölçeğin kurulması.* Kesin sayılabilecek şekilde hiyerarşik bir ölçeğin kurulabilmesi için ardı ardına iki seri işlemin yapılması gerekir.

Birincisi, incelenen tutumla ilgili tüm sorular bir grup bireye sunulur ve kendilerinden 'evet' veya 'hayır' diye cevap vermeleri istenir. Soruların ve bireylerin sayısı *scalogram*'ın boyutu ile sı-

* «Reproduction coefficient».

nırlıdır (kelimenin ikinci anlamı itibarıyle: hiyerarşik bir ölçek kurma aracı olması). İkinci olarak, verilen tüm cevapların bir tablosu meydana getirilir ve sınama-yanılma yoluyle soruların ve cevapların hiyerarşik bir sıraya göre sınıflandırılıp sınıflandırılamayacakları yoklanır (diğer bir deyişle, şekil 6'da gösterilen paralelograma benzeyen ve sapkın durumları (aberrant cases) yüzde 10'dan düşük bir paralelogram yapmaya çalışılır).

Bu sınıflandırma mekanik veya grafik (kâğıt ve kaleme dayanan) yöntemlerle yapılabilir. En çok kullanılan yöntem özel bir araç olan scalogram'dır (kelimenin ikinci anlamıyle). Bunun da çeşitli tipleri vardır. Bazılarında geniş tahta levhalar kullanılır; bunlar üzerinde verilecek cevapları temsil eden küçük ve renkli topcukların iliştirildiği kertikler vardır: toplar peşpeşe gelen sınamaların herbirinde kolaylıkla bir kertikten diğerine kaydırılabilmektedir. Diğerlerinde ise tahta üzerine tebeşir veya benzeri şeylerle cevaplar kaydedilmekte, gereken silme işlemleri kolaylıkla yapılabilmektedir. En kullanışlı usüllerden biri de çubuklara takılan *blok* olarak kaydırılabilen küplerden yararlanmaktır: cevapların herbiri bu küplere renkle veya rakamla işaretlenir. Bu usulün en büyük yararı her bireyin cevaplarının veya tek bir soru ile ilgili olarak tüm bireylerden alınan cevapların birlikte hareket ettirilebilmesidir.

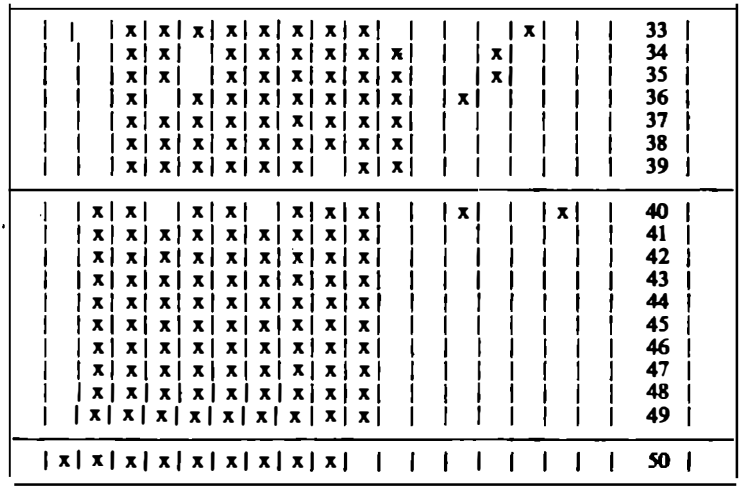
İşlem esas itibarıyle bir çeşit sınama ve yanılmaya dayanmakta ve oldukça uzun zaman almaktadır. Fakat buradaki sınama ve yanılma yönteminde de uyulması gereken bazı temel kurallar vardır. İlk aşama, olumlu cevapların frekansına göre soruları sınıflandırmak, sık sık sapkın cevaplara yolaçan soruları ise ayıklayıp ayırmaktır. Bireyler daha sonra, olumlu yanıtlarının sıklığına göre sınıflandırılırlar. Daha sonra bir başka soru ayıklamasına geçilir —bu ayıklamada bireylerin çok sayıda sapkın yanıtlar verdiği sorular ayıklanır (yavaş yavaş belirmeğe başlayan kalıplara uygun düşmeyenler). Son olarak, sorular yanılgılar minimuma indirilerek, bir paralelograma mümkün olduğu kadar benzeyecek şekilde sıralanıp düzenlenirler.

Bireyler		*Evet*					*Hayır*				
		Sorular					*Sorular*				
Rank	*Sayı*	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*
5	1	x	x	x	x	x					
4	2		x	x	x	x	x				
	3		x	x	x	x	x				
	4			x	x	x	x	x			
	5			x	x	x	x	x			
3	6			x	x	x	x	x			
	7			x	x	x	x	x			
	8				x	x	x	x	x		
	9				x	x	x	x	x		
	10				x	x	x	x	x		
2	11				x	x	x	x	x		
	12				x	x	x	x	x		
	13				x	x	x	x	x		
	14				x	x	x	x	x		
	15				x	x	x	x	x		
	16					x	x	x	x	x	
	17					x	x	x	x	x	
	18					x	x	x	x	x	
	19					x	x	x	x	x	
1	20					x	x	x	x	x	
	21					x	x	x	x	x	
	22					x	x	x	x	x	
	23					x	x	x	x	x	
	24					x	x	x	x	x	
	25					x	x	x	x	x	
	26						x	x	x	x	x
	27						x	x	x	x	x
9	28						x	x	x	x	x
	29						x	x	x	x	x
	30						x	x	x	x	x

Şekil 6, Farazi bir scalogram

Şekil 7'de siyasal militanlık konusunda yapılan bir hiyerarşik ölçek örneği görülmektedir. Aynı partiden elli bireye elli soru sorulmuştur. Ayıklama yoluyla, hafifleyen bir sıra içinde, dokuz hiyerarşik soruluk bir ölçek elde edilmiştir: (1) Siyasal afiş yapıp

Kategorilerin sayısı																		*Bireyler*	*Meriebe*
Hayır									*Evet*										
9	8	7	6	5	4	3	2	1	9	8	7	6	5	4	3	2			
					x				x	x	x	x	x	x	x	x		1	
									x	x	x	x	x		x	x	x	2	
								x	x	x	x	x	x	x	x	x		3	
								x	x	x	x	x	x	x	x	x		4	
								x	x	x	x	x	x	x	x	x		5	
								x	x	x	x	x	x	x	x	x		6	
x								x		x	x	x	x	x	x	x		7	
		x						x	x	x		x	x	x	x	x		8	
				x				x	x	x	x	x		x	x	x		9	
				x				x	x	x	x	x	x	x	x	x		10	
					x			x	x	x	x	x	x		x	x		11	
						x		x	x	x	x	x	x	x		x		12	
						x		x	x	x	x	x		x		x		13	
							x	x	x	x	x	x	x	x	x			14	
					x		x	x	x	x	x	x	x		x			15	
	x						x	x	x	x		x	x	x	x			16	
						x	x		x	x	x	x	x	x			x	17	
						x	x	x	x	x	x	x	x	x				18	
						x	x	x	x	x	x	x	x	x				19	
				x		x	x	x	x	x	x	x		x				20	
					x	x	x	x	x	x	x	x	x					21	
			x		x	x	x	x	x	x	x		x					22	
				x	x	x	x	x	x	x	x	x	x					23	
				x	x	x	x	x	x	x	x	x						24	
				x	x	x	x	x	x	x	x	x						25	
				x	x	x	x	x	x	x	x	x						26	
				x	x	x	x	x	x	x	x	x						27	
				x	x	x		x	x	x	x	x				x		28	
				x	x	x		x	x	x	x	x				x		29	
				x	x		x	x	x	x	x	x			x			30	
				x	x		x	x	x	x	x	x			x			31	
		x		x	x	x	x	x	x	x		x						32	

Şekil 7. Siyasal militanlık scalogram'ı
(s. Moscovici. 'L'analyse hiérarchique' L'Année psychologique 1545 ss. 88 ve ardı.)

yapıştırdınız mı? (2) Arkadaşlarınızla siyasal konuşmalar yaptınız mı? (3) Başkalarını bir partiye girmeleri için iknaya çalıştınız mı? (4) Siyasal mitinglere katıldınız mı? (5) Bir partiye para verdiniz mi? (6) Siyasal tartışmalara girmeyi sever misiniz? (7) Kendinizi siyasal konularda oldukça bilgi sahibi biri sayar mısınız? (8) 1946 seçimlerinde oy kullandınız mı? (9) 1951 seçimlerinde oy kullandınız mı?

Soruların sırası ve bireylerin dağılımı başka siyasal partiler için farklı olmaktadır: hatta ölçek üzerindeki soruların muhtevası bile bazen farklı olabilmektedir.

Test yöntemlerine genel giriş: A. Anastasi, *Psychological Testing*, New York, 1954.

Projektif yöntemler hakkında: S. E. Bell, *Projective Techniques*, New York, 1948; L. E. Abt ve L.Bellack, *Projective Psychology*, New York, 1950; O. K. Buros *(et al.) Mental Measurements Yearbook*, 4. baskı, 1953.

Prohansky testi hakkında: H. M. Prohansky, 'A Projective Method for the study of attitudes,' *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1943. ss. 393 - 95.

Fromme testi hakkında: A. Fromme, 'On the Use of Certain Qualitative Methods of Attitude Research,' *Journal of Social Psychology*, 1941, ss. 429 - 59.

Tutum ölçekleri hakkında: A. L. Edwards, *Techniques of Attitude Scale Construction*, New York, 1957; M. W. Riley *(et al.) Sociological Studies in Scale Analysis*, Brunswick, 1954.

Binary karşılaştırmaları hakkında: L. L. Thurstone, 'The Method of paired Comparisons for social values,' *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1927. ss. 384 - 400 ve 'An experimental Study of Nationality Preferences,' *Journal of General Psychology*, 1928, s. 405.

Bogardus ölçeği hakkında: E. S. Bogardus, 'Measuring Social Distance,' *Journal of Applied Sociology*, 1925, s. 290 ve 'A Social Distance Scale,' *Sociological and Social Research*, 1933, s. 267; A. I. Siegal ve F. L. Guer 'A Variation of the Bogardus Technique,' *Journal of Social Psychology*, 1956, s. 275; L. P. Crespi, 'Attitudes towards Conscientions Objectors,' *Journal of Social Psychology*, 1944, s. 81.

Thurstone ölçeği hakkında: L. L. Thurstone ve E. J. Chave, *The Measurement of Attitudes*, Chicago, 1929; D. D. Drobna. *A Scale of Measuring attitudes towards war*, Chicago, 1929; H. H. Remmers ve E. B. Silance, 'Generalized Attitudes Scales. *Journal of Social Psychology*, 1954, s. 24.

Lickert ölçeği hakkında: R. Lickert, 'A technique for the measurement of attitudes,' *Archives of Psychology*, 1930, s. 140; R. Lickert, S. Rostow, G. Murphy, 'A Simple and Reliable Method of Scoring the Thurstone Attitude Scales,' *Journal of Social Psychology*, 1934, s. 228.

Guttman scalogram'ı hakkında: L. Guttman 'The Quantification of a Class of Attitudes,' *Bkz:* P. Horst *(et al.)*, *The Prediction of Personal Adjustment*, New York, 1941 ve 'A Basis for sca-

ling qualitative data,' *American Sociological Review*, 1944, s, 139.

Kesim III. Katılanın Gözlemi

Buraya kadar anlatılan bütün dolaysız gözlem usûlleri —ister yaygın gözlem isterse yoğunlamasına gözlem olsun—.gözlem yapanla gözlemlenenler arasındaki kişisel temasa dayanmaktadırlar. Bütün bu usullerde amaç grup (topluluk) içinden bazılarının incelenmesiyle grubun yaşayışı hakkında bilgi elde etmek veya grubun tutum ve kanaatlarını tanımlayıp açıklamaktır. Oysa ki, katılarak yapılan gözlemde grubun tümü bir bütün olarak incelenir. Bu topyekûn bir ele alışa dayanan gözlemdir ve şimdiye kadar anlatılan atomistik gözlem usullerinden farklıdır.

Katılmalı gözlem denilmesinin nedeni ise, gözlemcinin gözlemlediği grubun hayatına ve faaliyetlerine bir dereceye kadar da olsa katılmasıdır. Bu katılma bazen pasif bir katılma olur ve düpedüz bir seyirci rolü niteliğini alır — fakat bu seyircilik koşulların zoruyla oyuna girmeyi ve oyuncular arasında yeralmayı gerektiren bir seyirciliktir. Kaldı ki, katılma çoğu kere daha aktif nitelikte olmakta ve iki tip katılma ile karşılaşılmaktadır. Burada gözlemci durumundaki kimse işe başlamadan da önce grubun dışında kalıp gözlem yapabilmek için gruba giren biri olabileceği gibi, baştan beri grubun üyesi olduğu halde bir gözlemci niteliği kazanmak durumunda kalmış biri de olabilir. Bu iki durum zaman zaman biribiriyle içiçe olabilirse de 'katılanın gözlemi'ile 'gözlemcinin katılmasını' biribirinden ayırmak gerekir.

1. KATILAN GÖZLEMCİLER

Belirli gruplardaki kollektif davranışları gözlemlemek isteyen sosyologlar grubun yaşantısına girmek ve faaliyetlerine katılmak zorundadır. Bu tür sosyologlar önce gözlemci sonra da katılan durumundadır; katılmalarının «sebeb-i hikmeti» sadece ve sadece

gözlemde bulunmayı istemiş olmalarıdır. Samimiyet ve süre bakımından çeşitli derecelerde katılma olabilmektedir; bazen gözlemcinin grup yaşantısına katılması çok kısa süreli ve yapay (zorlama) olabilmekte, fakat bazen de yakınlık güçlü ve uzun süreli olabilmektedir. Bu iki tarz zaman zaman içiçe girseler bile.

A. Bireylerce ve küçük gruplarca yapılan gözlemler

Gözlemci olan kimse grupla tam kaynaşmadan gözlem yapıp gördüklerini kaydedebileceği gibi, gözlemlediği grubun yaşantısıyle tamamen kaynaşıp uzun süre bu birliği sürdürebilir de. Birincisi gazetecilikten, ikincisi ise antropolojiden alınmıştır.

(a) GAZETECİ RÖPORTAJI

Gazetecilerin kullandığı röportaj sosyal bilimlerde kullanılabilmek için çok daha sistematik, çok daha duyarlı ve çok daha kusursuz bir duruma getirilmiştir. Bu usûl grupların yapısının ve rutin varlıklarının incelenmesinden çok, mitinglerin, gösterilerin, toplantıların, kongrelerin; yani, grupların fazla devamlı olmayan faaliyetlerini incelemek için çok elverişli bir usuldür.

1. *Mitinglerin, gösterilerin ve toplantıların incelenmesi.* Bu tür incelemelerde profesyonel gazetecilere de yer verilmesi çoğu kez yararlı olmaktadır: günümüzde gazetecilik için de aslına uygunluk, doğruluk ve ciddîyet aranan bir kriter haline gelmekte ve bazı gazeteler yazar veya muhabirlerinden ciddî bilimsel gözlemcilerin sahip oldukları niteliklere sahip olmalarını istemektedir.

Temel fark sosyal araştırmaların sistematik olma özelliği taşımalarındadır. Bu gözlemlerde, önce, araştırma plânının yapılması ve sınanacak varsayımın saptanmış olması gerekmektedir. Örneğin, 2 Ocak 1956 tarihli Fransız genel seçimleri ile ilgili olarak mitingler üzerinde bir gözlem yapılmak istendiğinde, önce bu gözlemlerle ilgili bir plân hazırlanmış ve bununla soruşturmacılara gereken her konuda kesin ve ayrıntılı talimat verilmiştir (bunlar zaman içinde durmadan geliştirilmişlerdir). Muhteva tahlillerin-

den çıkarılan bazı usuller de, araştırmanın belirtilen bu usulleriyle birlikte kullanılmıştır. Her miting küçük gruplara gözlemlendirilmiştir — her mitingde iki veya üç gözlemci kullanılmıştır.

Bu türden daha başka birçok gözlem yapılabilir. Parti kongreleri ve diğer siyasal derneklerin kongreleri, parlamento oturumları, parlamento komitelerinin toplantıları hakkında yapılmış ciddî araştırmalar çok azdır: bu alanda meclis muhabirlerinden yararlanılabilir: bu gazetecilere gerektiği şekilde yön verilebilirse bunların sosyal bilim araştırmalarına çok değerli yardımları olabilir. UNESCO'nun yaptığı yardımlara rağmen, uluslararası konferanslarla ilgili incelemeler de çok azdır: bu tür araştırmalar uluslararası ilişkiler bilimine çok önemli katkılarda bulunabilirler.

2. *Grup yapısının ve davranışının incelenmesi.* Tek tek olayları açıklayıp anlatmakta röportaj yöntemi çok elverişlidir, fakat gündelik hayatın, grupların yapısının ve davranışının (gözlemlenen grup parlamento topluluğu, komiteleri, vb., gibi temel görevi oturumlar düzenlemek ve müzakerede bulunmak olan gruplardan olmadığı sürece) incelenmesinde elverişli bir yöntem olarak görünmemektedir. Bu gibi alanlarda gazete muhabiri incelenen bütünün sadece yapay bir izlenimini yansıtabilir — sokaktaki kalabalığın davranışını, parti organlarındaki resepsiyonları, bunlardaki genel «havayı», vb. Bu izlenimlerin, bu dolaysız temasların değeri hiç bir zaman büyütülmemelidir. Sadece bunlara dayanarak ciddî hiç bir şey yapılamaz, ama genel havayı yansıtmakta yararlı, hatta vazgeçilmez şeylerdir.

Örneğin, bir siyasal partiyi anlatıp açıklarken o partinin toplantılarındaki genel hava, parti organlarının nasıl toplandığı, parti militanları arasındaki tartışmaların tonu ve militanların davranışları bilinmezse, yapılacak açıklama ve anlatım soğuk, kuru ve noksan kalacaktır. Aynı şekilde, yüksek devlet memuriyetlerinde çalışanlar, sendikalar, baskı grupları, gazeteler, vb., incelenirken de dolaysız kişisel temaslardan yararlanmak gerekmektedir. Sosyal bilimlerin ilgilendiği şey yaşayan insandır: bu insanı anlamak için

de onu diğer insanlarla birlikte ve günlük yaşantısı içinde gözlemlemek gerekmektedir.

(b) ANTROPOLOJİK GÖZLEM

Bu yöntem etnolojideki gözlem yöntemlerinden alınmış ve uygarlaşmış denen ülkelerdeki topluluklar üzerinde uygulanmıştır.

1. *Yöntem.* Bir etnolog, örneğin, yukarı Amazon'daki bir kabile üzerinde inceleme yapmak istediğinde kabile üyeleriyle belli bir dönem birlikte yaşamak (hiç değilse birkaç ay) zorundadır. Bu süre içinde, topluluğun güvenini kazanması ve onların hayatı ile bütünleşmesi gerekir. Böyle bir etnolog belki hiç bir zaman bu konuda tam bir başarı kazanamayacak, fakat tanışıklığın yardımıyle, topluluk eninde sonunda araştırmacıyı kabul edecektir. Zamanla, topluluk üyeleri etnologun karşısında doğal hayatlarını yaşamaya; hiç bir «göstermelik» davranışta bulunmaksızın, nasılsalar öyle görünmeye başlayacaklardır. Etnolog topluluk üyelerini «canlı olarak» gözlemleyecek, yaptıkları edimlerin anlamlarını bu edimleri yaptıkları anda sorabilecek; yaptığı gözlemlerin birikim haline gelmesini sağlayacak, bundan da genel bir görüntü çıkarabilecektir. Bu arada da, genellikle, teoriler ve varsayımlar şeklinde önceden geliştirdiği düşüncelerini «kafasında» taşıyacak ve bunlar araştırmaya rehberlik yapacaktır.

Bu tekniklerin uygarlaşmış toplumların incelenmesinde kullanılabilecek şekle sokulması sorunu üzerinde birkaç yıl düşünülmüştür. Bir sosyolog da bir sosyal grubu —bir kasabayı, işçi mahallesini, fabrikayı, vb.,— incelemek istediğinde sözkonusu gruba girmektedir. Sosyolog da, hemen hemen aynen etnoloğun izlediği yolu izler, gruptaki kimselerin güvenini kazanır ve onların da kendisine alışmalarını sağlamaya çalışır — tam tersine, kendisinin bir gözlemci olduğunu saklamaz: araştırmada gözlemlediği kimselere araştırmanın anonim nitelikte olduğunu belirtir, onları buna inandırır, araştırmanın önemini anlatmaya çalışır.

Etnolojik yöntemin bir başka öğesi de, grup üyeleriyle iliş-

kileri açısından gözlemcinin 'yabancı,' 'başkası', 'öteki' olma özelliğinin duyurulmasıdır. Çoğu kez bir ülke hakkında en iyi araştırmaları yabancılar yapmaktadır (gözlemcinin sübjektifliği daha az olmakta ve insanlar yabancı araştırmacıyla daha serbestçe konuşmaktadırlar). Bu araştırmacılar sosyal bakış açısından 'yabancı' da sayılabilirler; örneğin, orta-sınıftan bir sosyologun bir işçi muhitini incelerken veya bir gangster grubunu incelerken durumu böyledir.

2. *Uygulama.* Bu yöntemin çok geniş bir kullanımı vardır ve sosyal olguyu bir bütün olarak incelemekte büyük bir üstünlük taşımaktadır. Yöntemin çeşitli görünümleri arasındaki temel ilişkileri anlaşılması kolaydır. Bu bir derinlemesine gözlem yöntemidir Fakat büyük bir esneklik, anlayış, sezgi ve kavrama yeteneği gerektiren ve kullanılması güç bir yöntemdir. Diğer yandan, sağladığı sonuçlar duyarlı ve doğru sonuçlar gibi görünmemekte ve çokları sayıya dökülüp niceleştirilememektedir.

Önemli sonuçlar sağlayabilen antropolojik gözlemlerden sadece iki örnek verilecektir. Birincisi, William Foote Whyte'in yaptığı *Köşebaşı Topluluğu (Street Corner Society)* (1937) araştırmasıdır. Bu araştırma Birleşik Devletlerin Doğusundaki kentlerden birindeki işçi mahallesinde yapılmıştır. Mahalle hemen hemen sadece İtalya'dan gelen göçmenlerle onların çocukları olan ikinci kuşağın oturduğu bir mahalledir. Yazar bu mahallede üç buçuk yıl yaşamış, sakinlerin gündelik yaşantısında yeralmış onlarla kendisi arasında yakınlık kurmuş, onları anlamaya, topluluğun sosyal yapısını ve siyasal hayatını analiz etmeye çalışmıştır. Araştırmacı gençlerin «çeteleşmeleri» sürecini, «haraççılığın» oluşmasını ve bunun anlamını derinlemesine olarak incelemiştir. Bu araştırma işçi-sınıfı düzeyinde yapılan sosyal yapı incelemelerine önemli bir katkı olmuştur.

İkinci örnek ise Laurence Wylie'nin *Vaucluse'da Bir Köy* (Village in the Vaucluse) (1957) isimli kitabıdır. Bu Amerikalı yazar karısı ve iki çocuğu ile birlikte Avignon'dan (Fransa) elli kilo

metre uzakta bir dağ köyünde bir yıl süreyle yaşamıştır. Araştırmacı, çocuklarının da öğrencisi olduğu okulda İngilizce öğretmenliği yapmıştır. Bir süre sonra etrafa kendini kabul ettirmiştir. Bu araştırmacının yaptığı araştırma uzun süre Fransa'da bu konuda yapılan en iyi araştırma olarak kalmıştır. Araştırmada köy hayatının her görünümü ele alınmıştır. Araştırmadaki siyasal hayat analizleri çok önemlidir. Wylie, Devlete, siyasal partilere, ve genel olarak tüm siyasete karşı köylülerin soğukluk duyduklarını; köydeki insanların bir çeşit dış evrende yaşadıklarını, güvensizlik dolu bu evrenin *a priori* temellere dayandığını göstermiştir. Belediye seçimleri dışındaki bütün seçimlerde kullanılan oylar 'onlara' ve iktidarlarına karşı birer protesto olarak kullanılmaktadır: protestonun derecesi sadece ekonomik ve sosyal statüye göre değişmektedir. Siyaset ise başka hiç bir görevi yokmuş gibi düşünülen siyasal temsilciler aracılığıyle çeşitli menfaatların sağlanmasına yarayan birşey sayılmaktadır. Devlete gelince bir çeşit «düşman» olarak kabul edilmektedir. Wylie bu karakteristiklerin ne derecede bir genellik gösterdiğini saptayabilmek için Fransa'da başka köylerde de incelemeler yapmak istemektedir.

B. Takım gözlemi

Bireysel gözlem ile küçük grupların yaptığı gözlemler arasındaki farklılık araştırmadaki soruşturma işleminin doğasından çok, gözlemcilik yapanların sayısından meydana gelmektedir. Az önce anlatılan yöntemde soruşturmayı uygulayan kişiler sayıca azdır (bir, iki veya üç kişi), hepsinden önemlisi pratik açıdan biricik soruşturma yöntemi de gözlemcinin katılması yöntemidir (incelenen toplulukla ilgili belgelerin tümü üzerinde soruşturma öncesinde yapılan incelemeler sayılmayacak olursa).

Kollektif gözlemde, diğer yandan, katılarak yapılan gözlemin yanısıra kanaat yoklamaları, mülâkatlar ve testler gibi teknikler de kullanılır: ilgili belgeler üzerindeki tetkikler çok uzun tutulur, bu bakımdan da çok daha büyük sayıda bir araştırma personeli takımı kurmak gerekir. Böyle bir takım genellikle bir direk-

tör, iki veya üç kıdemli araştırma personeli ve çeşitli sayılarda araştırma asistanından oluşan hiyerarşik bir örgüte dayanır. Asistanlar, çoğu kez, gözlemlenen grubun üyeleri arasından alınıp devşirilirler.

(a) **TAKIMLAR**

Takım çalışması ile daha önce yukarda belirtilen teknik arasında hiç bir mutlak fark yoktur. Çoğu kez antropolojik tipte bir gözlem diğer soruşturma ve incelemelerde bir temel ve bir çekirdek olarak kullanılır. Pierre Clément ve Nelly Xydias tarafından 1949 - 50'de Vienne'de (Isère) yapılan araştırma bu türdendir. Üç ay incelenen topluluk içinde yaşadıktan ve etnografik analizlerde bulunduktan sonra P. Clément ve R. Xydias nüfus üzerinde bir kanaat yoklaması, okul çağındaki çocuklar ve yetişkin nüfustan alınan küçük bir örneklem üzerinde birer test, vb., yapmışlar; aynı anda etnografik gözlemlerine de devam etmişlerdir.

1. *Yöntem.* Bu örnek, takım gözlemi ile bireysel gözlem arasındaki farklar için güzel bir örnek teşkil etmektedir.

İlk farklılık takımın genişliğindedir ve bu çok değişik olabilmektedir. Bu yöntemde daima oldukça çok sayıda asistan kullanılır —soruşturmacı, mülâkatçı, test uzmanı, sekreterlik görevlileri, vb., olarak— ve bunlar projeyi yöneten uzmana veya uzmanlara yardım ederler. Bunlardan bazıları mahallinden temin edilirler: böylece, incelenen grubun üyeleri gözlem işleminde (araştırmacılarla) işbirliğinde bulunmuş olur. Bazı Amerikan araştırmalarında çok büyük çapta araştırma takımları kurulmaktadır. Lloyd Warner ünlü Yankee Kenti *(Yankee City)* araştırmasında, sekreter ya da görevli personel dışında otuz eleman çalıştırmıştır.

İncelenen topluluğun yaşantısına 'katılma' süresinin uzunluğu çok değişik olabilmektedir. *Yankee Kenti* araştırmasında bu süre beş yılı bulmuştur. Bu dönem çoğu kere çok daha kısa olmakta, ekseriya bir kaç ayı geçmemektedir. Katılmanın biçimi de çoğu kez antdopolojik çalışmalardakinden farklı olmaktadır. Burada

yerel arşivler üzerinde çalışılmakta, resmî makamlarla temas kurulmakta, kanaat yoklamaları, vb., yapılmaktadır. Bireyler ve şey'ler üzerinde yapılan dolaysız günlük gözlemlerin yeri sıkı sıkıya tesbit edilmekte ve sınırlandırılmaktadır. Fakat soruşturma sırasındaki bir döneminde çoğu kez etnografik bir araştırma yapılmakta veya araştırma takımının üyelerinden bazıları bu işle görevlendirilmektedir.

Yöntemin temel karakteri çeşitli gözlem tekniklerini biraraya getirmesidir — 'katılma' bu tekniklerden sadece bir tanesidir. Yöntem, bir bakıma, karşılaştırmalı bir yöntemdir; çünkü değişik teknikler kullanarak elde edilen sonuçlar biribiriyle karşılaştırılmaktadır. Çoğu durumda araştırma disiplinlerarası bir karakter taşımakta ve çalışmayı yöneten takım sosyal bilimlerin değişik dallarından gelen uzmanlardan —psikolog, antropolog, siyasal bilimci, vb.,— oluşmaktadır. Yöntemin bu özelliği karşılaştırmalı yöntemler üzerinde durulurken yeniden ele alınacaktır.

2. *Sonuçlar.* Bu tip çalışmaların en önemlilerinden birkaç tipik örnek verelim. 1930 yılında Lloyd Warner'in yönetiminde başlayıp tipik bir küçük Amerikan kasabasında beş yıl süren ve *Yankee Kenti* adıyle anılan araştırma bugün de bu konuda yapılmış en büyük araştırma sayılmaktadır. Elde edilen bilgilerin derlenip toplanması yirmi yıla yakın bir süreyi bulmuştur. Raporun yayınlanması ise 1941'de mümkün olmuştur.

Warner'in araştırmasının en ilginç katkısı sosyal tabakalaşma alanında olmuş; bu araştırmayla 'üst-yukarı,' 'alt-yukarı,' 'yukarı-orta,' 'yukarı-alt,' ve 'alt-aşağı'* şeklinde altı sosyal sınıf tanımı yapılmıştır. Bu tanımlar sadece hayat standardının değil fakat sosyal prestij duygusunun da bir yansıması olarak yapılmıştır: topluluğun üyeleri biribirilerini bu mertebelere (ranks) göre tabakalandırmışlardır. Birçok yönden eleştirilebilecek olan (bu «sınıf») teorisi üzerinde duracak değiliz: fakat bu teori birleşik

* Sırasıyla, 'upper-uprer,' 'lower-upper,' 'upper-middle,' 'lowen-middle,' 'upper-lower,' 'lower-lower.'

Amerika için bir zihniyet yeniliği olmuş, geleneksel zihniyetin tersine, Amerika'da da toplumsal sınıf sisteminin bulunduğunun kabul edildiğini göstermiştir.

Çok daha dar olanaklarla yapılan çok ilginç bir araştırma da Robert ve Helen Lynd'in 1927 yılında başka bir küçük Amerikan kasabasında yaptıkları ve sekiz yıl sonra yeniden tekrarlanan araştırmadır. Bu araştırmada bir kasabanın oluşumu derinlemesine bir şekilde incelenmiştir. (kasaba eserde 'Middletown' diye adlandırılmıştır). Bu araştırma Fransa'da da benzerlerinin yapılmasına yol açmıştır: Ch. Bettelheim ve S. Frére'in *Auxerre* (1947 - 48; yayınlanışı 1950) araştırması ile daha önce sözü edilen P. Clément ve N. Xydias'ın *Vienne-sur-Rhone* (1949 - 50, yayını 1955) araştırması.

(b) GÖZLEMCİLERİN KATILMASI

Gözlemi yapılan grup üyeleri, araştırmayı yapan kimsenin yönetimi altında soruşturma faaliyetlerine katıldığından 'katılan-gözlemci' ile 'gözlemleyen-katılan' arasında ortada bir durum var demektir. Durum birincisine daha yakındır; çünkü, soruşturma işlemi gözlemlenen grubun üyelerinin yönetimi altında yapılmamaktadır (bunların ikinci derece rolü vardır). Bu konuda çeşitli durumlar olabilir; ancak, burada bunların başlıcaları ele alınacaktır.

1. *Gözlemlenen ile gözlemleyen arasında işbirliği.* Takım araştırmalarının çoğunda takımın bir kısmı mahallinden sağlanır. Bu tutum, kısmen, bu yolun daha kolay ve daha ucuz oluşu ile açıklanabilir, Fakat asıl neden, gözlemlenen grubun üyelerinin işbirliğinin yararlı oluşudur.

Bunun en üstün yanı kendilerine soru sorulan kimselerde güven uyandırabilmesidir. Auxerre'de yapılan kanaat yoklamasını anlatırken Bettelheim şöyle yazıyor: 'Başarı, eşit şekilde, hem (soruşturmacıların) kişilikleri hem de bu kimselerin kasabadaki konumları sayesinde sağlanabilmiştir.' Bu sorun kanaat yoklamaları incelenirken ele alınmıştı. Burada güdülen tek amaç, soruşturmada

ele alınan insanların doğal olarak duyacakları güvensizliği yenmektir. (Kanaat yoklamalarında ise) 'gözlemci' ile 'katılanlar' arasında hiç bir ilinti yoktur.

2. *Kitle gözlemi tekniği.* Bu teknik İngiltere'de bulunmuş ve geliştirilmiş, fakat Birleşik Devletler'de de kullanılmıştır. Teknik, bir ülkede (veya bölge veya kentde) bilgi verici kimselerden kurulu bir enformasyon ağına dayanır. Bu ağ içinde görevlendirilen kimseler, araştırmayla ilgili olabilecek her gözlemlerini kaydederler. Araştırmanın kendisi ise araştırma uzmanlarınca yönetilir; uzmanlar bilgi verici mahalli kimselerin gönderdikleri raporları analiz eder ve senteze varırlar.

Bu tekniğin uygulanması ile ilgili bir örnek olarak Birleşik Devletler Savaş Enformasyonu Ofisine bağlı Ülke - içi Şubesinin savaş yıllarındaki çalışmaları gösterilebilir. Ofis önemli sosyal konumu olan kimseleri bilgi verici kimseler olarak kullanarak bir ağ kurmuştur — bu kimseler gazetecilerden, işadamlarından, sendikacılardan, çlftçilerden, din adamlarından, sosyal kuruluşların üyelerinden seçilip alınmıştır. Bu kimselerin herbiri kendilerinin üyesi bulundukları sosyal çevrenin insanlarının önemli olayları nasıl karşıladıklarını bildirmekle görevlendirilmiştir: bu yolla elde edilen enformasyon sivil nüfusun moral durumuna olduğu kadar kamu oyunun tepkileri ile ilgili birçok soruna da ışık tutmuştur.

3. *Lewin'in 'sosyal laboratuarları.'* Bir psikolog olan Kurt Lewin psiko-sosyoloji alanında önemli bir araştırma yapmıştır; Gestalt teorisini sosyoloji alanına yansıtan teorisi ile Lewin önemli etkilerde bulunmuştur. Lewin'in ileri sürdüğü savlardan biri de araştırmanın eylemden ayrılmasının olanaksızlığıdır. Lewin 'sosyal laboratuarlar' denen ve sosyal realiteyi hem gözlemleyen hem de değiştiren yöntemi bulmuştur. Bu laboratuarlar iki biçimde kurulabilmektedir —seminerler ve 'kollektif oto-analizler. Seminerler, ilerde elealınacak olan küçük gruplar üzerindeki deneylerin bir türüdür. Kollektif oto-analizlerin ise katılarak yapılan gözlemin çok özel bir biçimi olarak burada ele alınması gerekmektedir.

Kollektif oto-analizlerle ilgili olarak verilebilecek bir örnek 40 bin nüfuslu bir Amerikan kasabasında —araştırmacıların *Northtown* adını verdikleri bir kasabada— yapılan araştırmadır. Araştırma hem kasaba sakinlerinin ayrımcı uygulamadan zarar gören iki azınlık grubuna (Zenciler ve Yahudiler) karşı tutumlarını incelemeyi hem de ırk ayrımı uygulamasını azaltmayı —hiç değilse yumuşatmayı— amaç edinmiştir. Araştırmanın uygulanmasında önce bir yürütme komitesi (exuciteue committee) kurulmuştur. Bu komitede sendikalar, emekli örgütleri, ve diğer sosyal örgütler gibi onbeş kadar kuruluşun temsilcisi yer almıştır. Bu örgütlerden seçilen gönüllüler aracılığı ile bir mülâkat plânı yapılmış ve bu uygulamaya aktarılmıştır. Raporlar ilgili kuruluşlara sunulmuştur. Daha sonra bir raporun plânı hazırlanmış ve basın, mahallî resmi makamlar ve kuruluşlar yoluyle bu kamuya duyurulmuştur. Araştırmadan bazı olumlu sonuçlar elde edilmiştir.

Yöntem henüz ham bir haldedir, ama incelemeye ve üzerinde durmaya değer. Bazı *halk demokrasilerinde*, özellikle Çin'de ve Vietnam'da, eğitsel programlarla birlikte uygulanan kollektif oto-kritik usulleri üzerinde durmak da ilginç olabilir. Bu teknik ayrıntılarla ilgili alanlarda çok büyük çeşitlilikler gösterebilir, fakat her birindeki temel düşünce biribiriyle büyük benzerlikler göstermektedir.

2. GÖZLEMCİNİN KATILMASI

Belirtilen bu teknik, katılan kimsenin gözlem yapmasına dayanan yöntemden uzaklaşmanın ve gözlem yapan kimsenin katılan olmaya başlamasının ilk örneği olarak kabul edilebilir. Kitle gözlemi ve 'sosyal laboratuarlar' sonucu kategori içinde yer alıyorlarsa bunun nedeni, sadece, araştırmayı yönetenlerin gözlemlenen grubun dışında yeralmakta olmaları değildir. Şimdi ele alınacak yöntemlerde grubun üyeleri '—katılanlar'— kendi grupları-

na ilişkin sosyal realiteyi bizzat kendileri gözlemlemektedirler. Burada da biribirinden ayırt edilmesi gereken başlıca iki teknik vardır. Gözlemci ya içebakış yöntemini kullanır ve kendi bilinç ve vicdanındaki yansımaları aracılığı ile, ya da gruptaki iş arkadaşlarını, incelediği kurumları gözlemleyerek sosyal realiteyi inceleyebilir.

A. Sosyal bilimlerde içebakış yöntemi

Sosyal bilimlerde gözlemci aynı zamanda hem özne hem de nesnedir; gözlemleyen hem de gözlemlenen «şey»de bir öğedir. Sosyal olgular büyük ölçüde bir bilinçlilik olgusudur; gözlemci olguları incelerken doğal olarak bu olguların kendi bilincindeki yansımalarına bakar. İçebakış yöntemi sosyal bilimlerin 'tarih-öncesi' döneminde çok geniş ölçüde kullanılan bir yöntem olmuştur. Onsekizinci yüzyıldan önce büyük eserler ve araştırmalarda sadece dışsal olguların gözlemi ve tarihsel karşılaştırmalar temel alınmamış, fakat gözlemcinin kişisel tepkilerine de dayanılmıştır.

Bugün içebakış yöntemi bilim çevrelerinin gözünde fazla geçerli bir yöntem olma niteliğini kaybetmiş bulunmaktadır. Psikoloji bile içebakış yönteminden kurtulmak ve objektif araştırma yöntemleri bulup bunlara dayanan bir bilim olabilmek için, her çeşit çabayı göstermiş ve göstermektedir. Sosyal bilimlerde bu yolu izlemiş ve izlemektedirler. Fakat, öyle görünüyor ki, kişinin kendini gözlemlemesi yöntemini bütün bütüne bir tarafa bırakmanın da olanağı yoktur. Pratikte, anılar, otobiyografiler gibi sosyal bilimlerde çok yaygın şekilde kullanılan birçok belge-kaynağın temelinde bu yöntem yatmaktadır. Bu tür kaynaklardan yararlanarak yapılan dolaylı içebakış kabul edildiği sürece dolaysız gözleme (sosyal bilimlerde) yer vermemek olanaksız kalacaktır. Fakat bu usulün sınırlarının çok açık ve kesin olarak bilinip anlaşılması, öğrenilmesi gerekmektedir.

(a) İÇEBAKIŞ YÖNTEMİNİN KULLANIMI

Sosyal olgulardan büyük çoğunluğunu sadece, bunların bireysel bilincimizdeki izlenimleri aracılığı ile biliriz. Bir mülâkat veya

kanaat yoklamasında bir bireye soru sorulduğunda, aslında, hissettiği şey sorulmuş; diğer bir deyişle kendisinden içebakışta bulunması istenmiş olmaktadır. Fakat bu süreç alışılmış içebakış biçiminden farklıdır; nedeni, yapay oluşu ve sonuçlarının dolaylı olarak soruşturmacı tarafından kullanılmasıdır. Bu açıdan elbetteki, doğal içebakış daha üstündür.

1. *İçebakışla yapılan derinlemesine analizler.* Sokrates'in ünlü 'kendini bil' sözünü uygulamak için insanın tecrübeli ve bu konuda ustalaşmış olması gerekmektedir. Şimdiye kadar anlatılan tüm araştırma (soruşturma) yöntemlerinin hemen hemen tamamı soru sorulan bireylerin derhal kendi düşüncelerini toparlayabilecekleri ve ifade edebilecekleri varsayımına dayanmaktadır. Oysa ki, insanların kendileri hakkında dışarıya yansıttıkları görüntü yapay olabilir; çünkü çoğu kez insanlar kendi kendilerini dinleyip tahlil etme alışkanlığına sahip değildirler.

Romanlardan sağlanan bazı kendi kendini anlatımların (itiraflar) dolaysız soruşturmalardan daha üstün oluşu da bu nedenledir. Mesleği gereği içebakış yöntemini kullanma durumunda olan bir yazar, kanaat yoklamalarındaki bireylere oranla gerçek hayata daha çok nüfuz edebilmekte ve (romanındaki) karakterlere bireylerin sahip olup da ifade edemedikleri bir derinlik kazandırmaktadır. İçebakış yöntemini kullanmakta sosyologlar çok daha ileri gidebilirler; çünkü, sorulması gereken soruların neler olduğunu ve içebakışın ne yollardan ilerlere uzatılabileceğini kararlaştırmakta (şartlara göre, sosyolog hem kendisi içebakışta bulunur hem de bu alanda uzmanlaşmış kimselerı istihdam edebilir) sosyologlar çok daha iyi bir profesyonel eğitim görmüşlerdir ve çok daha fazla tecrübe sahibidirler.

Unutulmamalıdır ki, yetişmiş ve tecrübeli bir insan sosyal bilimler için en yararlı araçtır. Ne denli gelişkin ve karmaşık olursa olsun, hiç bir makine bazı Fransız parlamenterlerinin yaptıkları seçim sonuçları tahminlerinin yerini tutamamaktadır — bu kimseler genel seçimlerden önce, oyların ne şekilde kullanılaca-

ğını ve dağılacağını çok küçük bir yanılığı payı ile kestirip tahmin edebilmektedirler. Bunun için, insanları gözlemekte çok büyük bir yeteneğe ve sezgi gücüne sahip olmak gerekmektedir. Fakat insanları geçerli ve doğru bir şekilde gözlemleyebilmek için, insanın içebakış yöntemiyle kendisi hakkında da derin bir bilgiye sahip olması gerekmektedir.

2. *İçebakış yöntemiyle dolaysız analiz.* Kanaat yoklamaları ve mülâkatlar bireylerin kendi kendilerini yoklamalarını ve bu yoklamaların sonuçlarını kaydedip yorumlayacak bir gözlemcinin istihdam edilmesini gerektirir. İçebakış ikinci aşamayla ilgili bir konu değildir. Kendi kendini analiz eden birey bu analizin sonuçlarını da ifade etmek durumundadır. Saptırıcı ve bozucu etki riskinin fazla büyük olmadığı bu yöntemde bu analizin aslına uygun ve doğru olma olasılığı daha büyüktür. Tecrübe ve pratik sahibi olmak sadece gözlem için değil fakat yapılan gözlemin sonuçlarının anlamlı bir şekilde ifade edilmesi için de gereklidir. Yukarda belirtilen edebiyatçı yazarların üstünlüğü sadece bu gibi kimselerin kendilerini daha iyi analiz etmelerinden değil, fakat aynı zamanda kendilerini ifade etmekte de daha yetenekli olmalarındandır.

Bu alanda da sosyologların tecrübe ve bilgilerinin sınırsız değeri vardır. İncelenen olguların çeşitli görünümlerinin anlam ve önemini ancak bir sosyolog bilebilir. Gözlemlediği bir olguyu aslına uygun, doğru, açık ve kesin bir şekilde ancak bir sosyolog ifade edebilir. Denebilir ki, sosyolog olan bir gözlemci 'ayrıcalıklı' bir gözlemcidir — gözlem işlemi için diğerlerine oranla çok daha mükemmel bir araçtır.

(b) İÇEBAKIŞ YÖNTEMİNİN SINIRLILIKLARI

Sosyal bilimlerin içebakış yöntemini bir tarafa bırakması olanaksızdır. Gerçekte, bu yöntem sosyal bilimlerde çoğu kez bir bakıma bilinçsiz bir şekilde kullanılmaktadır. Oysa, bu yöntemin bilinçli olarak kullanılması tercih edilmesi gereken birşeydir. İçe-

bakış yöntemi birçok konuda başka hiç bir yöntemin sağlayamayacağı bilgileri sağlamaktadır. Fakat yöntemin sınırlı yanlarının da iyi bilinmesi gerekmektedir. Yöntemin dikkat edilmesi gereken başlıca üç yanı vardır: sübjektiflik, saptırma ve kolaylık.

1. *Subjektiflik.* Olgular içebakış yöntemiyle bilinebilmekte, ancak bir bireyin (gözlemcinin) bilincindeki yansımasıyle bilinmektedir. Gözlemlenen grup içindeki bilinçliliklerin hep aynı tepkiyi göstereceği sanılmamalıdır. İçebakış yönteminin vereceği sonuçlar, ancak, yöntem bir çeşit «bireysel kendini anlatım» olarak kabul edildiği ölçüde geçerlilik taşıyabilmektedir. Aynı grup içindeki bireylerin bilinçliliklerinde elbette ki birçok orta öğeler vardır, ancak, bunların içebakış yöntemiyle kişisel görüşlerden arındırılması olanağı yoktur.

Bu durum sonuçların değerini azaltmamakta, fakat sadece sonuçların genel eleştirilmemesi gerektiğini işaret etmektedir; içebakış yöntemi, ancak, daha önce belirtilen diğer yöntemlerle birlikte kullanıldığı sürece bir anlam ve önem taşımaktadır. Tutumların hep birlikte ve bir bütünlük içinde incelenebilmesi ve belirli bir olgunun ana hatlarıyle kavranıp aydınlatılabilmesi için diğer yöntemlerin kullanılması gerekmektedir. İçebakış yöntemi, kendini anlatım (itiraflar), açıklamalar ve örnekler şeklinde belirli noktalarda yapılan analize derinlik kazandırılmasını sağlamaktadır. Ne var ki, bu gibi değişik yöntemler ne kadar çok sayıda olursa değişik olayların ve durumların incelenmesi de o kadar kolay ve sağlıklı olmaktadır.

2. *Saptırma.* Daha önce de belirtildiği gibi, içebakış yönteminin kullanılması tecrübe ve sabrı gerektirmektedir. Fakat analiz sırasında gerekenden daha fazla hassas davranmak da bir sakınca teşkil edebilmektedir. Kendi duygularının etkilerinden uzak kalabilmek için bir gözlemcinin bir oranda dikkatli davranması gerekmektedir. Diğer yandan, bireyin kendi kendini analiz etmesi, bir süre sonra, bilinçli olmaksızın oluşan yapay davranışlara yolaçmaktadır. Hatta, zaman zaman, insan, yazarların ger-

çek yaşantılarını değil de, *déformation prefossionnelle* nedeniyle, yapmacık ve zorlama duygulardan sözettikleri kanısına kapılmaktadır.

Bu, içebakış yönteminin sosyal bilimlerde kullanılmaması gerektiği anlamına gelmemekte; sadece bazı nedenlerden dolayı dikkatli olmak gerektiği anlamına gelmektedir. Yöntemin taşıdığı bu sakınca fazla büyütülmemelidir; yapay kompleks ve aşırı-incelikle yapılan şemalar basit ve temel duygu ve tepkilerin incelenmesi için daha yararlı olmaktadır. Esas olan, içebakış yoluyla varılan sonuçlara çok genel bir anlam atfetmekten kaçınmak ve bu yöntemin, kullanılması her zaman gerekli olan objektif yöntemlerle elde edilecek sonuçları tamamlamakta yararlanılabilecek bir araç olduğunu unutmamaktır.

3. *Kolaylık.* Bu özelliğin de üzerinde durmak gerekmektedir. Bunun nedeni, bazı Fransız sosyologlarının (hukukçu ve felsefecilerin) bu yönde bir eğilim taşımakta olmalarıdır. İçebakış yönteminin bu kolaylığı dört duvar arasında, rahat bir koltukta, birkaç parça kâğıt ve kalem olduktan sonra hiç bir güçlükle karşılaşmadan yapılabilmesi ve uygulanabilmesindendir. İnsanın kendi içini dinlemesinde kendi vicdanından başka gösterge bulunmamakta; herkes dışındaki dünyayı kendi duygu ve düşüncelerine göre görmek istemektedir. İçebakış yönteminde yapılacak iş «saha» üzerinde yapılacak gözlemlerden daha kolay, daha rahat; belgeler üzerindeki incelemelerden, soruşturmalardan mülâkatlardan ve uzun hesaplardan çok daha kısa süren bir iştir. Diğer yandan, insanın tek başına yapabileceği bir iştir; hiç kimseyle işbirliğini, kimsenin yardımını gerektirmeyen bir iştir.

B. İnsanın kendi grubunu gözlemlemesi

Buradaki durum, daha önce 'katılanın gözlemciliği' ile ilgili olarak söylenenlerin tersidir. Burada, işin başında gruba yabancı olan, fakat gruba girdikten sonra kısmen onun bir parçası olan uzmanlaşmış bir sosyoloğun yerine grubun üyeleri içinden biri

tıpkı bir sosyolog gibi iş görmekte ve kendi topluluğu üzerinde gözlem yapabilmek için vasıflı bir gözlemcinin niteliklerini kazanmaya çalışmaktadır.

(a) İNSANIN KENDİ GRUBUNU GÖZLEMLEMESİ KAVRAMI

Burada, herşeyden önce, sadece grubun üyeleri tarafından yapılan gözlemle grubun dışındaki gözlemcilerin katıldığı gözlemler arasında bir ayrım konulması gerekmektedir. İkincisi az önce ele alınmış bulunuyor. Gözlemcinin katılması şeklindeki ikinci kategoriye ise sadece birincisi girmektedir. Bunlardan ayrı olarak iki kategori daha ele alınacaktır: çağdaş gözlem ve *a posteriori* gözlem; üyelerce yapılan gözlem ve «dönmeler»* tarafından yapılan gözlemler.

1. *Çağdaş ve* a posteriori *gözlemler.* Çağdaş gözlemde grup üyeleri grubun faaliyetlerini bu faaliyetler cereyan ederken gözlemlerler. Bu bakımdan bu gözlemler yukarıda belirtilen «katılanın gözlemine» benzemektedirler. Örneğin, bir grup parlamenter Ulusal Meclisin çalışmasını, üyelerinin tepkilerini ve davranışlarını inceleyebilir: bir grup sosyalist partinin faaliyetlerini, liderlerinin ve militanlarının etkilerini inceleyip analiz edebilir.

A posteriori bir gözlemde ise bir grubun üyesi veya üyeleri gruplarının geçmişteki faaliyetlerini analiz ederler. Bir politikacının veya bir yüksek devlet memurunun yazacağı anılar *a posteriori* bir gözlemdir. Bu tür gözlemler için daha başka örnekler de gösterilebilir. Bir grubun kendi üyeleri o grubun arşivlerinden yararlanmakta genellikle daha büyük bir serbestiye sahiptirler, ayrıca, grup üyeleriyle çok daha kolaylıkla mülâkat yapabilmektedirler.

Bu iki tür gözlemin biribirinden ayrılması gerekir. Bunun nedeni, *a posteriori* gözlemin gerçekten «katılanın gözlemi» olmayıp, grup üyelerinden başka yollarla elde edilen bilgileri arttırmak ve

* «Apostates» karşılığıdır (çev.).

geliştirmek için yararlanan bir gözlem olmasıdır. Yaşanılan an üzerinde yapılan gözlemde kanaat yoklamaları, soru kâğıtları, vb. gibi başka araçlardan yararlanır, ama dolaysız gözlemden de yararlanır.

2. *Grubun üyelerince yapılan gözlem ve dönmelerce yapılan gözlem.* Katılanın gözleminde temel varsayım gözlem yapan kimselerin gözlemlenen grubun üyesi olmaları, grup faaliyetlerine katılmaları ve gruba sadakatlarını sürdürmeleridir. Grubu terketmiş ve gruba sadakatı sözkonusu olmayan eski bir üye veya üyeler tarafından yapılan gözlemler değişik türden bir gözlemdir: bu tür gözleme dönmelerce yapılan gözlem adı verilmektedir.

Bununla beraber, bu sonuncu türden gözlemler de bazı bakımlardan önem taşımaktadırlar. Kapalı veya gizli topluluk ve grupların çoğunun grup veya topluluğun dışındaki kimselerce veya grubun üyelerine gözlemlenmesi (veya en azından, üyelerin gözlemlerini başkalarına açıklamaları) olanaksızdır. Bu tür kapalı topluluk veya grupların faaliyetleri hakkında gerçeklere uygun bilgiler ancak dönmelerden sağlanabilmektedir. Bu kimseler eskiden üyesi oldukları grubun tarihçelerini kendi belleklerine dayanarak yazabilir, grubun o günkü tepkilerini ve davranışlarını yorumlayıp değerlendirmekte kendi yaşam-denemlerinden yararlanabilir ve gruba üye olmayan kimselerin kolaylıkla yanlış anlamlandıracakları grubun çeşitli dışsal bildirimlerini (external manifestations) aslına uygun ve doğru bir şekilde anlamlandırabilirler.

Dönmelerin aracılığı ile sağlanan bilgiler başka hiç bir yerden elde edilemeyecek bilgilerdir. Fakat bu bilgilerden yararlanırken çok dikkatli ve ihtiyatlı olmak gerekir. Bu tür gözlemlerde kişisel *deformation'lar* çok büyük ölçülere varabilmektedir. Dönekler, yaptıkları gözlemlerde, hem kendi kendilerine karşı hem de başkalarına karşı kendi dönekliklerini haklı çıkarmaya çalışmakta; terkettikleri grubu kötülemekte ve kötü göstermekte; eskiden üyesi oldukları grubun edimlerini yorumlamakta hak-

sızlık yapabilmektedirler (hatta, *FBI* ile ilişkilerinde Birleşik Amerika Komünist Partisinin eski üyelerinin örneğinde görüldüğü gibi, döneklik gösterenlerin maddî çıkarlar elde etmeleri sözkonusu olunca bu durum daha da ağırlaşmaktadır). Grubuna ihanet etmemiş kimseler de, kuşkusuz ki, gerçekleri bunun tersi yönde saptırıp bozma eğilimi taşımakta, ancak bu kimselerin saptırıcı eğilimleri (dönmelerinki gibi) tutkulu bir eğilim niteliği taşımamakta; sevgiye dayanan yorumlar nefrete dayanan yorumlara oranla gerçeklere daha yakın düşmektedir. Diğer yandan, dönmelerin terkettiği gruplar aradan geçen süre kısa bile olsa bu dönem içinde çeşitli değişiklikler ve gelişmeler gösterebilmekte; dönmeler, çoğu kez, yaşanılan günün olgularını ve grubun en son günlerdeki davranışlarını da geçmiş üyelikleri sırasında edindikleri eski günlerdeki bilgilerine ve anılarına göre yorumlayıp değerlerdimeye devam etmektedirler.

1. *Bu usulün üstünlükleri.* Başlıca üç üstünlüğü vardır. Belirtildigi gibi, bazı durumlarda grup üyesi olmanın sağladığı bazı kolaylıklardan yararlanılmaktadır. Bu durum, edimlerin ardındaki saiklere karşı çeşitli kuşkuların duyulduğu ve herşeyi bir 'sır' olarak tutma eğiliminin fazla yaygın olduğu siyasal bilim alanında özellikle geçerlidir. Alışılmamış veya olağandışı durumların dışında, siyasal partilerin veya baskı gruplarının bunlarla ilgili araştırmalar yaparken sahip olabilecekleri serbesti çok az ve sınırlıdır. Derinlemesine gözlemi ancak bu gibi grupların üyeleri yapabilmektedir.

İncelenen gruba üye olan (gözlemci veya) gözlemcilerin bir üstünlüğü de bu kimselerin grubun yaşantısıyle daha yakından kaynaşmış olmalarıdır. Belgeler ve materyal olgular bir tarafa bırakılacak olursa, topluluk olarak sürdürülen yaşantı ancak bu yaşantıya katılan üyelerin anlayabileceği kavranması güç etmenlerle doludur. İnsanın, araştırmanın amacı gereği, yaşantısına tam olarak katılmak istese bile, üyesi olmadığı bir grubun yaşantısını gözlemlemesine oranla bir kimsenin kendi grubunu göz-

lemlemesi elbette ki daha derinlemesine bir gözlem olmaktadır.

Herhangi bir şeyi tam anlamak ve kavramak için o şeye karşı bir miktar yakınlık ve sevgi duymak da gerekmektedir. Yakınlık duymak, sempati beslemek saptırıcı etkide bulunacaktır, ama bu durum anlayabilme ve kavrayabilme konusunda da bir güc kaynağı olacaktır. Evli olmayan, evlenmemiş bir kimse evlilik hayatını kavrayamaz, anlayamaz, anlatıp açıklayamaz. İnancı olmayan biri dindarlığı anlatamaz. Unutulmamalıdır ki, sosyal hayatın her alanı inanca, «imâna», tutkulara ve isteklere dayanmaktadır. Bunların ise hiç birini, bunları paylaşmayan, bunlara katılmayan biri kavrayıp anlayamaz: bu olguları gelip geçici olarak katılan kimseler değil, ancak bunlara gerçek ve özden katılan kimseler kavrayıp anlayabilir.

2. *Bu usulün tehlikeleri.* Bunlar kolaylıkla görülebilecek niteliktedir. Gözlemcinin yakınlık duyması, sempati beslemesi, çoğu kez iyi niyetle de olsa, o'nu gözlemlediği olgudan yana etkilemektedir. Bilinçli olarak yapılan saptırma ve bozma nisbeten daha seyrek görülen birşeydir, ama bilinçsiz olarak yapılanlara sık sık rastlanmaktadır. Sosyal bilimlerde mümkün olduğu ölçüde yaygın ve geniş bir teknik bilgi edinmiş olma gözlemcinin objektifliğini arttırmakta ve bu mahzuru belirli bir oranda azaltmaktadır.

Grubun kendisinden gelecek olan baskılar da hesaba katılmalıdır. Grupla kaynaşma ve bütünleşme ne denli güclü olursa grubu eleştirecek ve kötüleyecek yayınların yapılabilmesi de o denli güçleşmektedir. Bu nedenle, grup için, grubun üyesi olan kimse üzerinde o'nu (grubun ölçülerine ve isteklerine) uyacak, uyduracak yönde etkide bulunmak doğal bir eğilim hâlini almaktadır. Ne var ki, objektif kalınabildiği takdirde bu tür araştırmalardan elde edilen bilgiler —hem karanlık noktaları aydınlatmak hem de can alıcı noktaları göstermek bakımından —önem kazanmaktadır. Objektif olabilme yönündeki gelişim ticarî reklâmcılıkta ve siyasal propagandada bile farkedilmektedir. Bununla

beraber, belirtilen bu evrim (gelişme) henüz pek az yerde başlamıştır. Sonuç olarak şu söylenebilir ki, grupların kendi üyeleri tarafından gözlemlenmesi dikkat ve ihtiyatla karşılanması gereken bir gözlem usulüdür. Bu durum, grup ne denli katı ve bütünleşmiş bir grupsa o denli ağırlık kazanmaktadır.

Genel olarak sosyolojik soruşturmalar hakkında: P. V. Young, *Scientific Social Surveys and Research*, New York, 1956; C. A. Moser, *Surveys Methods in Social Investigation*, London, 1958; H. Hyman, *Surveys Design and Analysis*, Glencoe, 1955; E. Shevky ve W. Bell, *Social Area Analysis*, Stanford, 1955; A. J. Reiss, *A Review and Evaluation of Research on Community*, Nashville, 1954.

Katılanın gözlem yapması hakkında: M. S. Schwartz ve C. Green-Schwartz, 'Problems in Participant Observation,' *American Journal of Sociology*,' 1955, s. 343.

Antropolojik yöntem hakkında: M. Griaule, *Methodes de l'ethnographie*, 1957; C. Levi-Strauss, *Anthropologie structurale* 1958; W. F. -Whyte, *Street Corner Society*, Chicago, 1937; L. Wylie, *Village in the Vaucluse*, Cambridge (Mass.), 1957; A. H. Birch, *Small Town Politics*, Oxford, 1959; L. Bernot ve R. Blancard, *Nouville, un village français*, 1953; A. Leighton, *The Governing of Men*, Princeton, 1945.

Başlıca kollektif Amerikan araştırmaları: L. Warner (*et al.*), *Yankee City Series*, Yale University Press (I. The Social Life of a Modern Community, 4. baskı, 1946); II. *The Status System of a Modern Community*, 2. baskı, 1947; III. *The Social System of the Modern Factory*, 2. baskı, 1948; IV. *American Symbols Systems* (yayınlanıyor); R. S. ve H. Lind, *Middletown: a study in Contemporary American Culture*, New York, 1929, ve *Middletown in Transition: a study in Cultural Conflicts*, New York, 1937.

Başlıca Fransız araştırmaları: C. Bettelheim ve S. Frère, *Une Ville Française moyenne: Auxerre en* 1950, 1950; P. Clement ve N. Xydias, *Vienne sur le Rhône.*

Kitle gözlemi hakkında: C. Madge ve T. Harrison, *Britain*

by Mass Observation, 1939; S. Deri (*et al.*), 'Techniques for the Diegnosis and Measurement of Intergroup Attitudes and Behaviour,' *Psychological Bulletin*, 1948, s. 251; A. Barth, 'The Bureau of Intelligence,' *Public Opinion Quarterly*, 1943, ss. 73-4.

Sosyal laboratuvarlar hakkında: K. Lewin, *Resolving Social Conflicts*, 1948; R. Lippitt, *Training in Cummunity Relations*; *bkz.* özel sayı, *The Journal of Social Issues*, Aralık 1948.

Kişinin kendi grubunu gözlemlemesi: H. E. Dale, *The Higher Civil Service of Great Britain*, 1941; D. Mckean, *Pressures on the Legislature of New Jersey*, New York, 1938; B. Bettelheim, 'Individual and Mass Behaviour in an Extreme Situation,' *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1943, s. 417; E. Kogon, *The Theory and Practice of Hell.*

İçebakış yöntemiyle ilgili bir örnek: L. Steffens, *Antobiography*, New York, 1931.

Kısım II Sistematik Analiz

Olgu ve kayıtlar üzerinde herhangi bir sistemleştirme olmaksızın yapılacak gözlemler bilimsel sayılamazlar. Bu durum, modern teknikler kullanılmış ve araştırmanın alanı geniş tutulmuş olsa da değişmez: mekanikleştirilmiş amprizm de en nihayet gene bir amprizmden ibarettir. Bu açıdan bakıldığında, 1920 ile 1940 arasındaki dönemde Amerikan sosyal bilimlerinin yanlış bir yönseme içine sürüklendiği görülmektedir; fakat şimdilerde buna karşı tepki başlamış, teoriye ve sistemleştirme çalışmalarına önem ve değer verme yoluna gidilmiştir. Bu tepki belki gerektiğinden daha sert olmuştur, fakat prensip olarak doğru ve sağlıklı bir tepkidir. Bugün için 'Anglo-Saxon amprisizminden' sözetmek, düpedüz, son yirmi yıl içinde Amerikan sosyal bilimlerinde neler olup bittiğinden haberdar olmamak demektir.

Diğer yandan, durmadan sistemleştirme çalışmaları yapmak, durmadan az sayıda ve günü geçmiş birkaç olguyu kullanmak da sosyal bilimlerde ilerlemeyi güçleştirmektedir. Bu bakımdan so-

runun çözümü için sadece bu yola sapmak da birşey sağlayamayacaktır: fildişinden kuleler içinde yaşayan teoriciler de «hamhayâl» içinde kulmaktadırlar. Teorinin daha önemli olduğunu, olgu ve delil toplama işleminin ise ikinci sıradan bir önem taşıdığını ileri sürmenin hiç bir anlamı yoktur: aslında ne karbüratör motordan, ne de motor karbüratörden daha öngelmemektedir. 'Aşırı-sistemleştirme' çalışmaları dönemlerinden sonra olguların araştırılmasına ve sistemleştirilmesine önem verilmesi gerekmektedir; bu bakımdan 1920 ve 1940 arasındaki dönemde Amerikan sosyal bilimlerinin tutumu verimli olmuştur. Belirli bir dönem süren '*hyperfactualism*' devresinden sonra bunun tersi bir akımın başlaması da doğal karşılanmalıdır. Her iki durumda da ne gözlemleme ne de sistemleştirmenin biribirinden ayrılması kolaydır.

Sistematik analizlerin gözlem ve araştırmadan ayrı bir aşama olamayacağı zaman zaman unutulmakta ve bunun arasıra hatırlatılması gerekmektedir. Araştırmada önce olguların aranması işlemine yer verilmesi ve bunların karşılaştırılmasının ve sistemleştirilmesinin sonraya bırakılması olanaksızdır. Sistemleştirme işin ilk adımından itibaren vazgeçilmez bir öğedir: bütün bir araştırma sistemleştirme çalışmalarına dayanmak zorundadır. Araştırma çalışmalarında esas nokta işin can alıcı özünü kavrayabilmektir. Bu ise sistemleştirme olmadan imkânsızdır. 'Fikir olmadan hiç bir olgu, olgular olmadan da hiç bir fikir sağlık kazanamaz:' François Simiand'ın bu vecizesi bilimsel araştırmanın karakterini çok güzel ifade etmektedir.

Burada, sosyal bilimlerde sistematik analizlerin çeşitli öğeleri kısaca özetlenecek ve fizik bilimlerdeki sistematik analizlerle farklı yanları belirtilecektir. Daha sonra, özel sistematik analiz teknikleri —grafik ve matematiksel teknikler— ele alınacaktır. Bunların daha ayrıntılı olarak incelenmesi gerekecektir. Esas itibarıyle bunlar karşılaştırmalı yöntemin belirli bir uygulama biçimidir.

BÖLÜM BİR

SİSTEMATİK ANALİZİN ÖĞELERİ

Adakemik şema içinde, bilimsel araştırmalar üç devreyi kapsamaktadırlar: olguların gözlemlenmesi, varsayımların formüle edilmesi, varsayımların deneysel olarak sınanması ile bunların bilimsel yasalar hâline dönüştürülmesi. Her araştırmanın belirli bir yasaya varması gerekmez: bazı araştırmalar sadece yapıyla ilgili olguları, işlevle ve evrimle ilgili olguları ele alırlar. Diğer yandan, gözlem işlemi de, işin başlamasından önce bazı önkavramlara (pereconceptions) sahip olmayı gerektirmektedir: gözlem de kavramsal bir çerçeve içinde gerçekleştirilir. Kanaat yoklaması yapan bir sosyolog gibi, 'doğayı' inceleyen bir bilim adamının da soruşturacağı sorunları, araştırmaya başlamadan daha önce, açık ve kesin bir şekilde tanımlaması gerekir. Fakat herşeye rağmen, işin aslında, deneyim, daha çok fiziksel bilimlerde görülen sistematik bir analiz sürecidir.

Fiziksel bilimlerle sosyal bilimler arasındaki temel farklılıklar da bu noktada toplanmaktadır. Deneyim sosyal bilimlerde ikinci derecede bir yere sahiptir: bu bilim alanında deneyim fazla gelişmemiştir ve gelişeceğe de benzememektedir. Karşılaştırmalı yöntem ise sosyal bilimlerde birinci sırada bir yere sahipken fiziksel bilimlerde bu yöntem daha az kullanılmaktadır. İlgili fikirleri ve varsayımları geliştirmek için bütün bilimlerin karşılaştırmalı yönteme ihtiyacı vardır. Sosyal bilimlerdeki sistematik analizlerin öğeleri, bu nedenle, üç kategoride sınıflandırılabilir: kavramsal çerçeveler, deneyim ve karşılaştırmalı yöntem.

Kesim I. Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi

Bütün bilimsel araştırmalar kavramsal çerçeveler içinde gerçekleştirilirler. Bu, herşeyden önce, olguların sınıflandırılmasını ve az çok açıklık ve kesinlik kazanmış bir tipolojinin varlığını gerektirmektedir. Bu ise, soruna daha temelden bakılacak olursa, incelenecek olan olgular ve bunlar aralarındaki ilişkiler hakkında gerçeğe uygun ve doğru bir fikre sahip olmayı gerektirmektedir. Bu, diğer bir deyişle, varsayımsal (hypothetical) 'teorilerin' ve sistemlerin kurulmasını gerektirmektedir. Tipolojilerin ve teorilerin amacı gerçekliği (reality) anlatmak değil, fakat sosyal gerçekliği sosyolojik yasaların formüle edilmesi aracılığı ile tanımlayıp açıklamaktır. Bununla beraber, bilimsel araştırmanın çeşitli kademelerinin biribirinden ayırt edilmesi gerekmektedir. Bu sorun diğer sorunları da etkilediği için, burada ötekilerden daha önce incelenecektir.

1. BİLİMSEL ARAŞTIRMA DÜZEYLERİ

Bilimin birinci amacı olgular arasındaki daimi ilişkileri tanımlayacak yasaları formüle etmektir. Bu yasaların özelliği açıklayıcı ve geçici oluşlarıdır: bu yasalar gerçekliğin çeşitli görünümleri arasındaki mevcut bağıntıları açıklarlar; A olgusunun oluşumundan sonra N olgusunun oluşumunun önceden kestirilebilmesini sağlarlar. Fakat doğal bilimlerde bile bilimsel araştırmanın tek amacı yasalara varmaktan ibaret değildir. Pratikte yasaların bulunabilmesi ancak araştırmanın en gelişkin kesimlerinde mümkündür: sosyal bilimlerde ise bugün için bu sektörlerin sayısı azdır.

A. Araştırma düzeylerinin farklılıkları

Fiziksel ve sosyal bilimlerde yapılan bilimsel araştırmalarda biribirinden ayrılması gereken üç düzey vardır: tanımlama (tasvir etme) düzeyi, sınıflandırma düzeyi ve açıklama düzeyi. Yasaların formüle edilmesi sadece son aşamada sözkonusu olmaktadır. Açıklama ve önkestirimin biribiriyle içinden çıkılmayacak derecede ilintili olmasına ise gerek yoktur.

(a) ÜÇ DÜZEY: TANIMLAMA, SINIFLANDIRMA, AÇIKLAMA
Bunlar kısaca ele alınacaktır.

1. *Tanımlama.* Farazî bile olsa, iki seri olgu arasında bir ilişkinin kurulması düşünülmeden önce, olguların birçok yanlarının ayrıntılı olarak tarif edilmesi gerekmektedir. Varsayımların oluşturulması ve yasaların formüle edilmesi çok geniş miktarda materyalin incelenmesine ve bunlar arasında karşılaştırma yapılmasına dayanmak zorundadır.

Bugün için sosyal bilimlerin birçok dalı, hatta çoğu zaman en önemli sosyal bilim alanlarında bile tanımlama düzeyinde bulunulmaktadır. Somut bir örnek olarak Fransız baskı gruplarının durumu gösterilebilir. Bunların hükümet üzerindeki etkileri tartışma götürmez niteliktedir. Bu konuda varsayımlar kurup bunların gerçekliğinin sınanması ve, bu yolla, bu etkilerin ne gibi şeyler olduğunu kesinlikle göstermek (verify) büyük önem taşımaktadır. Pratikte ise, yeterli temel bilgilerden (informations) yoksun olunduğu için, bu hemen hemen olanaksız kalmaktadır. Bu bakımdan, denebilir ki, Fransa'da baskı grupları konusu bugün de tanımlama düzeyinde bulunmaktadır. Başka ülkelerde ise —örneğin Birleşik Devletlerde— bu konudaki araştırmalar ilerlemiş ve açıklama düzeyine erişilmiştir.

Sosyal bilimlerde araştırmaların açıklama girişiminde bulunmaksızın sadece tarifetme ile sınırlı kalması gerektiği şeklindeki iddiaların çoğu kez haksız oldukları görülmektedir. Bu araştırmaların veya eserlerin bu nitelikte olmasının nedeni bunların kendi yetersizlikleridir. Açıklama girişiminde geçerli temel olabilecek belgeler bugün de çok az ve yetersizdir. İnsanın kendini sadecetanımlama ve tasvir düzeyi ile sınırlandırması, aldatıcı ve yanıltıcı açıklamalara kalkışmasına oranla daha bilimsel bir tutum olmaktadır: şu nokta iyi anlaşılmalıdır ki, tanımlayıcı araştırmalar da çok büyük önem taşırlar, çünkü sırasıyla, sınıflandırma ve açıklama düzeylerine geçebilmek ancak bu tür araştırmaların sayesinde mümkün olmaktadır. Bu tür çalışmalar sosyal bilimlerin ilerlemesine çok önemli oranda yardımcı olmaktadırlar.

2. *Sınıflandırma.* Tarif düzeyinden açıklama düzeyine arada yeralan sınıflandırma düzeyinden geçilerek varılmaktadır. Kategoriler arasındaki ilişkiler tanımlanmadan önce kategorilerin kendilerinin belirlenmesi gerekmektedir.

Her bilimde izlenecek ikinci aşama ise, bir sınıflandırmanın yapılması veya bir tipolojinin olgunlaştırılmasıdır: bu konu ileriki sayfalarda ayrıntılarıyle ele alınacaktır. (Burada sadece içerik üzerinde durulacaktır. Tanımlama ve tasvir işlemi ile sınıflandırma işleminin biribirilerinden tamamen ayrı işlemler olduğu zannedilmemelidir; bunlar biribiri ardından gelen araştırma düzeyleridir. Pratikte her «tasvir» işlemi bir sınıflandırma işlemi karakteri taşır: açık veya örtülü bir şekilde, şu veya bu ölçüde bazı ön sınıflandırmaları gerektirir. Tasvir etme işlemi ile sınıflandırma işlemi içiçe örülmüşlerdir. Aynı şekilde sınıflandırma işlemi ile açıklama işlemi düzeyi de aynı şekildedir: sınanacak varsayımların geçerliğinin araştırılıp gösterilmesi ve sosyolojik yasalar kurmaya çalışılması, araştırmada temel alınan sınıflandırmanın daha duyarlı kılınmasını, sonuç olarak, düzeltilmesini sağlamaktadır. Ama ne olursa olsun, bu üç düzeyin biribirden ayrılması, bu ayrımın gözönünde tutulması önem taşımaktadır ve bu düzeylerin ardı ardına geldikleri de açıktır.

3. *Açıklama.* Bilimsel açıklama düzeyine erişebilmek için yeterli derecede olgu kitlesinin tasvir edilmiş ve bu alandaki temel sınıflandırmaların gerektiği ölçüde duyarlılaştırılmış (refined) olması gerekir. Bu duruma gelebilmek için çaba gösteren sosyal bilim dalları henüz pek azdır: bu durum, sosyolojide bugün için niçin çok az sayıda yasalara varılabildiğini açıklamaktadır.

Sosyal bilimlerde pekçok araştırma aynı anda iki düzeyde birden yapılmaktadır. Hem varsayımların gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini sınamaya ve bu varsayımları belirli bir derecede yasa haline getirmeye, hem de bir başka düzeyde, sorunları tanımlayıp genel bir tipoloji için önerilerde bulunmaya çalışılmaktadır: bu ise «tasvir» edilen olguların sayısını arttırmakta ve önerilen

çerçeveyi duyarlılaştırmaktadır: Böylece, sonunda, çalışmalar hem tasvir etme, hem sınıflandırma, hem de açıklama düzeyinde yürütülmüş olmaktadır. Araştırma, aynı anda, hem açıklayıcı, hem tasvir edici ve hem de sınıflandırıcı olma niteliği taşımaktadır. Bununla beraber, belirli bazı sosyal bilim dalları vardır ki, buralarda salt açıklayıcı düzeyde araştırmalar yapmak olanağına erişilmiş bulunulmaktadır.

(b) AÇIKLAMA DÜZEYİNDEN ÖNKESTİRİM DÜZEYİNE

Prensip olarak açıklama düzeyi, aynı zamanda, önkestirim düzeyidir. Bilimsel açıklama A ve B gibi iki olgu arasındaki bağıntıyı ortaya koymaya dayandığına göre, A olgusu oluştuğunda B olgusunun da oluşacağı önkestirimle bilinebilir. Bütün bilimlerde, bununla beraber, önkestirim de çeşitli güçlüklerle karşılaşmaya yolaçmakta ve sosyal bilimlerde bu güçlükler önem taşımaktadır.

1. *Önkestirimle ilgili genel güçlükler.* Bu güçlükler ilerde incelenecek olan bilimsel determinizmin karakteriyle bağıntılı güçlüklerdir. Önkestirim daima nedensel determinizmden ve çoğu zaman da fonksiyonel determinizmden hasıl olabilmekte, fakat '*stochastic*' determinizmden önkestirimle ancak birkaç olasılık bilinebilmektedir.

Ancak bilimsel yasaların taşıma hakkı kazanmış bulundukları istatistiksel nitelik, faktör grupları hakkında yapılacak toptan ve genel önkestirimlerin yapılabilmesi için gerekli görünmektedir. Fakat, sosyal bilimlerde bile, bu genel ve toptan önkestirimin çok duyarlı bir netilikte yapılması gerekmektedir: birçok alanlarda (ekonomi, demografi, vb.) belirli pozisyonlarda bulunacak öğelerin yüzdeleri önkestirimle bilinebilir ve yanlışlık oranının kendisi de hesaplanabilir.

2. *Sosyal bilimlerde özel güçlükler.* Sosyal bilimlerde önceden kestirim iki nedenden dolayı daha zordur. Birincisi, sosyal olgu-

ların çok karmaşık olmaları; biribirinden tecrit edilmesi ve ölçülmesi güç çok sayıda faktörlerin bir araya gelişinden oluşmalarıdır. Fiziksel dünyada da faktörlerin çok sayıda oluşu geçerlidir, fakat bunların ölçülmesi, dolayısıyle, bu faktörlerin bir araya gelişinden ne gibi sonuçların oluşacağının kestirilebilmesi daha kolaydır.

Ve diğer yandan, asıl önemlisi, sosyal içeriğin değişikliklere uğraması, fiziksel içerikten çok daha hızlı, geniş alanlı ve karmaşık nitelikte olmaktadır. Fizik kanunlarının da 'belirli ısı ve basınç koşulları altında' ve 'her şey aynı şekilde kaldığı sürece' geçerli olabilecekleri doğrudur. Diğer yandan, şey'lerin hiç bir zaman hep aynı şekilde kalmadığı ve hiç bir zaman özdeş ısı ve basınç koşullarının olamayacağı açıktır. Fakat farklılıklar genellikle küçük ve önemsiz olmakta, ölçülmesi veya önceden kestirilmesi güçlük teşkil etmemektedir. Oysa, sosyal içerikteki değişimler öylesine karmaşık olmakta ve öylesine zincirleme tepkilere ve 'feedback' etkilere yolaçmaktadır ki, pratik olarak bunların tanımlanması olanaksızlaşmaktadır. Fakat, bununla beraber, iki kategori toplumsal yasaların biribirinden ayırt edilmesi gerekmektedir. Toplumsal yasaların bazıları sınırlı ve belirli koşullardaki olgulara ve belirli bir duyarlıkla ve doğru olarak önceden kestirilebilecek kısa-süreli etkiler üzerinde uygulanabilmektedir: bu, bazı ekonomik ve demografik yasalar için geçerlidir. Diğer toplumsal yasalar ise daha karmaşık olgu demetleri ve 'orta' veya 'uzun vâdeli' olgular üzerinde uygulanmakta ve bunlar sadece yaklaşık nitelikte önkestirimlere izin vermektedir.

B. Sosyolojik açıklamanın ufku

Sosyal bilimlerde açıklama tam olarak ne anlama gelmektedir? Bu sorun bizi sosyal determinizmin tanımı ve bundan çıkarılan yasaların vüs'atının tanimlanması gibi sorunlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Sosyolojinin kurucuları ilgi alanlarının bilimsel karakterini ortaya koymak istedikleri için, eski günlerde de sosyal determinizmin fizikî determinizm ile aynı nitelikte olduğunu

ileri sürmüşler; bu konuda büyük tartışmalar olmuş; bunlarda bir çözüme varılamamıştır. August Comte'un ve Durkheim'in tutumları, herşeyden önce, bilimsel-olmayan nedenlerden dolayı sert eleştirilere uğramıştır: sosyal determinizm fikri insanoğlunun özgürlüğüne ters düşecek nitelikte görülmüştür. Fakat daha sonraları bu tersliğin sadece görünüşte bir çelişki niteliği taşıdığı ve bunun gerçekten bir sorun teşkil etmediği anlaşılmıştır: bugün için sosyal determinizm savunulması güç birşeydir. Fakat bu sorunun mahiyeti ve kapsamı bugün bile tamamen belirlenmiş değildir: bazıları için sosyal determinizm ile fiziksel determinizm arasında gerçekten fark vardır; bazıları için ise, ikisi benzer şeylerdir ve bunların biribirinden ayrı şeyler gibi görünmelerinin nedeni aralarındaki ikinci dereceden farklardır. İkinci görüş gerçeğe daha yakın gibi görünmektedir: birinci görüş ise modası geçmiş (archaic) bir fiziksel determinizm anlayışına dayanmaktadır.

(a) SOSYAL DETERMİNİZMİN KARAKTERİSTİKLERİ

Sosyolog G. A. Lundberg şöyle yazmıştır: 'Bilimsel yasa teriminin sosyal bilimlerdeki anlamı diğer bilimlerdeki anlamı ile tamamen aynıdır ve aynı olması gerekir.[1] Bu söz, 'tamamen' kelimesindeki aşırılık dışında, genellikle doğrudur. Fiziksel ve sosyolojik determinizm arasında farklar vardır, fakat bu farklılıklar türsel farklılıktan çok derece farklılığıdır. Fiziksel bilimlerdeki determinizm anlayışı da büyük ölçüde değişmiş ve sosyal bilimlerdekine yaklaşmıştır.

1. *Fonksiyonel karakter.* Ondokuzuncu yüzyılın sonunda fiziksel bilimlerdeki determinizm analayışı adeta nedensel bir determinizm biçiminde düşünülür olmuştur: olgulardan A olgusunun birlikte gözüktüğü B olgusunu yaratan ve oluşturan olgu olduğu kabul ediliyordu. Bu ilişki ise ünlü bir formülle şu şekilde ifade

[1] G. A. Lundberg, *Foundations of Sociology*, New York, 1939.

edilmişti: 'Aynı nedenler aynı etkileri oluşturur.' Fakat *neden* kavramı çok bulanık ve kesinlikten uzak bir kavramdı. Comte bu tanımı bilim sözlüğünden uzaklaştırıp çıkarmıştır. Nedensel determinizm anlayışı yerini, zamanla, çok daha doğru ve duyarlı olan ve matematikten alınan fonksiyonel determinizm anlayışına terk etmiştir. Olgular arasındaki 'değişmez ilişki" bir fonksiyon içinde yeralan iki değişkeni birleştiren ilişkiye benzer: X'in her değerinde *y*'de uygun bir değer kazanır. Bu anlayış, fiziksel bilimlerdeki ve sosyal bilimlerdeki yasa anlayışını nedensel determinizme oranla daha iyi ifade etmektedir.

Bununla beraber, bazen heriki bilim kategorisi de bir çeşit '*stochastic*' determinizm kavramı kullanmakta; X'in her değerinde *y*'de ona bir değer kazanır demek yerine, X'in her değerinde *y*'de bir küme (cluster) değer kazanir; bu değer, hangi durumda *y*'nin ne değer kazanmış olabileceği önceden kestirilememekle beraber, belli bir maksimum ile minimum arasında bir değer olur demektedir. Sosyal bilimlerde analiz edilen ilişkilerden çoğu bu türdendir. Bu durum, çok küçük ölçülerdeki ilişkiler için fiziksel bilimlerde de geçerlidir aşırı şekilde büyütülmemesi kaydıyle belirtilmelidir ki, 1953 yılında Louis de Broglie, *quantum Fiziğindeki* belirlenememezlik (*indeterminancy*) ve belirsizliğin eşitlenme ufku (scope of the equation of uncertainty) hakkındaki ünlü sonuçlara varmış ve bunları açıklamış bulunmaktadır.

2. *İstatistiksel karakter.* Olasılıkların hesaplanmasına ve büyük sayılar yasasına dayanan istatistiksel determinizm anlayışı bilimde gitgide daha büyük bir önem kazanmaktadır. Bu anlayış önceleri belirli bazı sosyolojik yasalar, özellikle demografi ile ilgili yasalar için bir temel olarak kullanılmak üzere geliştirilmiştir. Auguste Comte'un karşı çıkmasına rağmen (bunların Bernoulli'nin eserlerinde sosyolojiye uygulanmasını sert bir şekilde eleştirmişti) bu anlayış sosyal bilimlerde başat bir yer kazanmış ve fizikçiler tarafından da zamanla kabul edilmeye başlamıştır. Bugün birçok fizikçi fiziksel yasaların istatistiksel nitelikte ola-

sılık yasaları olduğunu kabul etmektedir. 1934 yılında Abel Roy' un dediği gibi: 'Bir yasa sadece matematiksel bir ilişkiden ib rettir: yasa, sadece bir olasılık ve sınıflandırıcı bir ilkedir. 'Başlangıçta sosyolojik yasalar fiziksel yasalar model alınarak düşünülmüştür: bugün ise, fiziksel yasalar sosyolojik yasalara yaklaşmaya çalışmaktadır.

Bu istatistiksel karakter sayesinde bilimsel determinizm ile insan özgürlüğü arasındaki ünlü çelişkinin de tamamen giderilmesi sağlanabilmiştir. Anlaşılmıştır ki, sorun yersizdir ve bir temele dayanmamaktadır. Özgürlük tek tek bireylerin tutumlarıyle ilintili bir sorundur: sosyolojik yasalar ise bireylerden oluşan gruplar arasındaki ilişkileri ifade etmektedir. Bu yasalar bir grup içinde, ilgili grubu meydana getiren öğelerce kabul edilen ve benimsenen tutumların bir bütün olarak istatistiksel yönden belirlenebileceği esasına dayanmaktadırlar. Bunun anlamı; grup içinde belirli bazı etmenlerin etkisinde kalan kimselerin oranının önceden hesaplanıp bilinebileceğidir. Bireysel olarak herbiri isteğidi şekilde edimde ve eylemde bulunma özgürlüğüne sahiptir. 1 Temmuz tarihinde Parislilerin yüzde 10'unun trene binmiş olması trene binmeyi kimse için zorunlu kılmamaktadır. İnsanın özgürlüğü sorunu bugün sosyolojik yasaların eleştirilmesi için geçerli bir dayanak olmaktan çıkmıştır: fakat 'sokaktaki adam' için bu sorun günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Sosyal bilimlere yöneltilen birçok haksız eleştirinin temelinde bugün de bu görüşler yatmaktadır.

(b) SOSYOLOJİK YASALARIN GÖRECELİĞİ

Sosyolojik yasalar sadece göreceli bir uygulama olanağına sahiptirler: bu gerçek fizik yasalar için de geçerlidir; bunların göreceliği fazla vurgulanmamaktadır. Sosyal alanda göreceliğin iki yanı vardır: tarihsel ve boyutsal.

1. *Tarihsel görecelik.* Bu sorun üzerinde, sosyal olgunun genel karakteri incelenip 'tarihçiliğin muhalefeti, reddedilirken de durulmuştu. Geçen bu söz konusu sayfalarda tarihte düzenlilikler

ile kural dışı olguların belirli bir tarihsel içerikle göreceli olduklarını ve bunların bir içerikten diğerine aktarılamayacakları belirtilmişti. Bu içerikler ise hem coğrafi hem de tarihsel olabiliyorlardı: bunlar hem zaman hem de mekanla yerelleşmiş 'kültürler' ve 'uygarlıklardı.' 'Örnek olarak da Ortaçağ Hıristiyan dünyası ondokuzuncu yüzyıl Avrupası ve yirminci yüzyıl Batılı sanayi toplumu, vb. verilmişti. Her 'içerik' kendine özgü sosyolojik yasalara sahiptir ve bunların dolaysız olarak başka içeriklere uygulanması olanaksızdır. Fakat, belki de, bir içerikten diğerine aktarmada bulunmak için kullanılabilecek bazı sistemlerin tanımlanması da mümkündür; bu görev genel sosyolojiye düşmektedir.

2. *Boyutsal görecelik.* 'Makro' ile 'mikro' arasındaki benzemezlik ve farklılık ekonomistler için çok iyi bilinen bir gerçektir ve hiçbir ekonomist küçük alanlarda geçerli olan açıklamaların büyük toplamlar içinde geçerli olabileceğini (eğer değişikliklerden geçirilmemişlerse) ileri sürmemektedir. Bu farklılık genellikle sosyal bilimlerin çoğu için de geçerlidir: 'makro sosyoloji' ve 'mikro sosyoloji' bugün kullanılan terimler olmuşlardır. Fakat bu konudaki ölçek (scale) farklılığının sonuçlarının neler olabileceği üzerinde düşünülmesi çok geç ve zor olmuştur. Bu sorun, bütün açıklama ve önkestirimlerin karşı karşıya bulunduğu önemli bir sorundur.

Siyasal bilimden bir örnek alınacak olursa, seçimler üzerine yapılan inceleme ve araştırmalar bunun önemini açıklığa kavuşturacaktır. Fransa'da seçim sosyoloji ile ilgili ulusal çaptaki araştırma ve incelemeler, kısmen sosyal sınıflarla, dinsel tutumlarla, vb. özdeşleştirilebilecek büyük kanaat akımlarının bulunduğunu göstermiştir. Bölümün içeriği içinde bu akımlar parça parça görünmektedir, topluluklar (communes: cemaatler) incelenecek olursa, bu tür açıklayıcı etmenlerin önemlerini kaybettiği ve yerlerini başka türden etmenlere terkettikleri görülmektedir: belirli bir kişinin etkisine, belirli bir etmene, vb. Bu tek tek görünen etmenlerin yukarıda belirtilen genel etmenler içinde er-

gidiğini (submerged) söylemek fazla bir anlam taşımayacaktır —bu ikisi arasında hiç bir alaşımlaşma, içiçe gelip ergime sözkonusu olamaz. Bir olgu ölçeğinden diğerine geçilince açıklama sisteminin de değişmesi gereği ortaya çıkmaktadır.

Araştırmacılara sunulabilecek en verimli önerilerden birisi de, iki sosyal olgu kategorisi arasındaki —makrososyoloji kategorisindekiler ile mikrososyoloji kategorisindekiler arasındaki farklılıktır. Bu farklılığın önemi Birleşik Amerika'da küçük gruplar üzerinde yapılan araştırmalardan anlaşılmıştır: bu tür araştırmalardan elde edilen sonuçların Birleşik Amerika veya büyük gruplar üzerinde uygulanması kısmen yanlışlıklara yol açmaktadır. Büyük gruplarla küçük gruplar arasında keskin ve mutlak ayrılıklar, farklılıklar olduğu ispatlanabilmiş değildir; fakat bilinen bazı gerçekler insanı bu tür bir farklılığın olmasının olmamasından daha büyük bir olasılık taşıdığı düşüncesine yöneltmektedir.

Bu noktada insan ister istemez fiziksel evrendeki ölçek farklılıklarını düşünmektedir. Fiziksel yasalar da ancak belirli alanlar içinde geçerlidirler. 'Bizim dünyamızın' yasalarının, sonsuz büyük genişliklerin yasalarının ve sonsuz derecede küçüklüklerin yasalarının birbirinden ayrılması gerekir. Bizim ölçeğimizdeki dünya için geçerli olan yasalar ne evren için ne de atom için geçerlidir. Sosyal evren için de durum bunun benzeridir; sosyal evrende, farklılığın, birinde dolaysız beşerî ilişkilerin olduğu birinde ise olmadığı iki durum arasında oluşundan ötürü, 'büyük' ve 'küçük' birimler arasındaki farklılığın önemsizleşeceği bile ileri sürülemez. Fiziksel dünyada Einstein, bir ölçekteki yasaların bir başka ölçeğe aktarılabilmesini sağlayacak genel bir 'anahtar' önermek için girişimde bulunmuştur. Belki bir gün bu tür araştırmalar sosyal bilimlerde de gerekli görülecektir.

2. SINIFLANDIRMALAR VEYA TİPOLOJİLER

Olguların sınıflandırılmasını sağlamak bütün bilimsel araştırmalar için temel bir aşamadır. Bir düzene sokmadan olguları bir

yığın şeklinde gözlemlemek olanaksızdır. Sınıflandırma, benzer olguları birarada gruplandırır ve böylece tek tek (görünen) sayısız çeşitlilikteki olguları belirli sayıda 'tiplere' indirger. Farklı farklı tipoloji kategorileri olabilir ve bunların aynı anda kullanılmaları da mümkündür. Temel sorun, olgular arasındaki doğal farklılıkları keşfetmek, olgular alanında doğal sınıflandırmaları ifade edebilmek: fakat olguları yapay ve zorlama kategoriler içinde konumlamamaktır (mertebelendirmemektir).

A. Değişik tipoloji türleri

Birincisi, sınıflandırmalar genellik düzeylerine göre biribirilerinden ayırt edilebilir. Bütün sosyal bilimler için uygulanabilir bir genel tipoloji vardır, ayrıca, herbir disiplin için uygulanabilen tipolojiler. Bunlardan da ayrı olarak her disiplin içinde özel olgu kategorileri için uygulanabilen tipolojiler vardır (örneğin, siyasal bilimde siyasal parti tipleri için sınıflandırmalar; ekonomide şirket tipleri için sınıflandırmalar, vb.). Her düzeyde tipolojiler farklı farklı temellere dayandırılabilirler: daha önce belirtildiği gibi sosyol bilimlerin çoğunda, genellikle üzerinde görüş birliğine varılmış bir tipoloji olmadığı için, herkes çalıştığı bilim alanında kendi tipolojisini kendisi kurmak zorunda kalmaktadır. Fakat bu nokta üzerinde durmak; soruna açıklık kazandırmak gerekmektedir. Bu konuda çıkabilecek kargaşalık belirli bazı düşünce ekollerinin varlığı sayesinde korkulduğu kadar olmamıştır. Çok genel bir ifade ile, başlıca üç eğilimin olduğu söylenebilir: kurumsal, ilişkisel ve işlevsel (functional).

(a) KURUMSAL TİPOLOJİLER

İsimlerinden de anlaşılacağı gibi, bunlar kurum kavramına dayanmaktadırlar.

1. *Kurum kavramı.* Bu, kolayca tanımlanacak bir kavram değildir. Bir kurum, hep birlikte olunca eşgüdümlenmiş (coordinated) ve örgütlenmiş bir bütün meydana getiren bir demet fikirden,

inançlardan, kullanım biçimlerinden, davranış tarzlarından ve maddî şeylerden (özel işaretler, amblemler, binalar, malvarlığı, vb,) oluşur. Aile, evlilik, seçimler, siyasal partiler, parlamentolar ve benzerleri kurumlar için verilebilecek örneklerdir.. Kurum kavramının içinde iki öğenin temel bir nitelik taşıdığı anlaşılmaktadır: kurumların organik doğada oluşu —her kurumun öğeleri sadece biribirine üstüste eklenmiş olmayıp, bölünmez ve hiyerarşik olarak düzenlenmiş parçalardan oluşan bir bütün meydana getirmektedir; her kurumun sürengin (durable) bir doğa taşıması— her kurum kendini oluşturan öğelerden daha fazla yaşamakta ve birkaç kuşak boyunca sürengin kalmaktadır.

Kurum kavramı toplumun salt bireyler arasındaki ilişkilerden meydana geldiği yolundaki görüşe tamamen karşıttır. Bazı bakımlardan, kurumlar ilişki biçimleri (modes) gibi görünür, ama bunlardan daha fazla şeyler olduğu açıktır. Bir kere, kurumların kapsamındaki ilişkiler istikrarlı ve sürengindirler. İkincisi, kurumun tek tek üyeleri arasındaki ilişkilerden ayrı olarak, kurumda ilişkisel—olmayan öğeler de vardır: kuruma biçim veren fikir, taşıdığı kollektif imajlar ve maddî öğeler de onun parçalarıdır. Bir parlamento parlamenterlerin kendi aralarında veya diğer kimselerle olan kişilerarası ilişkilerinden daha fazla birşeydir.

Bu kurum kavramı ile bir anda çok çekici gelen 'yapı' kavramı arasında bir karşılaştırma yapmak ilginç olacaktır. Gerçekte, 'yapı' açıkca tanımlanmıştır. Sosyal evrenin istikrarlı ve kendi içinde tutarlı (coherent) destelerden oluştuğunu ileri süren 'structuralism,' bu görüşü nedeniyle, 'ilişkisel' teorilere karşı düşmekte; fakat 'yapı' ve 'kurum' terimleri aynı şeye atıfta bulunmamaktadırlar. Bazı bakımlardan 'structuralism' işlevsel tipolojilere daha yakınmış gibi görünmektedir. Yapı kavramı, diğer yandan, olguların doğal tipolojisi fikri ile de ilintilidir.

2.*Kurumsal tipolojiler.* Bunların sayısı pek çoktur; her sosyal bilim, kısmen, başlangıçta çoğu zaman formel olan belirli sayıda

kurumların tanımlanmasına dayanır: hukuksal kurumlar sık sık bir temel olarak kullanılmaktadır. Başlangıçta aile, mülkiyet, evlilik. dernekleşme, otorite, vb., kavramları, belli bir ölçüde, hukuk biliminden devralınmışlardır. Hukuktaki tipoloji, öyle görünüyor ki, sosyal bilimler için sınıflandırmada kullanılan kurumların (çoğu kere hukuksal tanımlanmalarından çok farklı olan) gerçek doğalarını ortaya çıkardıkça bu anlayıştan ileriye doğru devamlı bir kurtuluş hareketinin gerçekleştirilmesi de mümkün olabilmiştir.

(b) İLİŞKİSEL TİPOLOJİLER

Bunlar, geleneksel bir bireyciliği yansıttıkları Amerika'da geliştirilmiş tipolojilerdir.

1. *İlişkisel tipoloji.* Bazı kimseler, örgütlü ve yapılanmış olgu kategorileri yerine, sosyal evreni sadece kişilerarası ilişkiler sistemleri olarak ele almaktadırlar. Bu anlayış vaktiyle sosyolojinin doğum günlerinde bazılarının giriştiği tartışmaları hatırlatmaktadır. Durkheim'i okumuş olmak bile insanın bir zamanlar sosyal olguları sadece bireyler arasındaki ilişkiler olarak tanımlayanlar ile kişilerarası ilişkilerden ayrı bir sosyal realitenin olduğuna inananlar arasındaki anlaşmazlıktan haberdar olmasına yetmektedir. O zamanlar da, birinci eğilim 'ilişkisel' ve ikinci eğilim de 'kurumsal' görüşü yansıtmaktaydı.

2. *İlişkisel tipolojiler.* İlişkisel temel üzerine birçok tipoloji kurulabilir. 'Davranışçı' okul kamuoyu, propaganda, 'mesajın' etkileri ve 'decision making' gibi alanlarda kullanılabilen bazı kategorilerin tecrit ve tesbitini başarmıştır. Fakat bu alanlar sınırlı ve parça parça (fragmentary) alanlar olarak kalmaya devam etmektedirler. Moreno'nun sosyometrik okulu (ekolü) daha genel ve soyut bir tanımlama çabasındadır; bunun kurduğu modeller bazı bakımlardan astronomların yıldız sistemleri tipleri diye ifade ettiklerini andırmaktadır (burada 'yıldızların' yerini bireyler almaktadır). Sosyal psikologlar ise kişilerarası ilişkileri beşeri 'güdülere'

göre sınıflandırmak istemişlerdir: çekim, baskı altında kalmak, yakınlık duymak, ilgilenmek vb., Fakat bütün bunlar, toplumlar ve insan grupları sadece kişilerarası ilişkilerden ibaret olmadıkları için, kısmi ve parça parça kalmaktan kurtulamamışlardır.

(c) İŞLEVSEL TİPOLOJİLER

Bunlar son yıllarda gitgide daha yaygın ve tanınır duruma gelmişlerdir: çağdaş sosyal bilimde 'işlevselcilik: *functionalism*' çok önemli bir eğilimdir.

1. *İşlevsel tipoloji kavramı.* Buradaki temel fikir çeşitli sosyal ilişki kategorilerini bunların topluluk içinde oynadıkları role göre sınıflandırmaktır. 'İşlev: *function*' kavramı çoğu kez örtülü kalan zıt eğilimleri ihtiva eden bileşik bir kavramdır. Kavram, bir yandan, toplumu organik bir bütün sayan belirli bir anlayışla ilintilidir ('işlev' kavramı biyolojide çok önemlidir); diğer yandan da, en büyük önemi varılmak istenen hedefe verdiği için, bazı değerlerin sosyal bilimlere yeniden sokulmasına yolaçmış olmaktadır (teleolojik görüşler* daima moral değerlerle alaşımlaşma eğilimindedirler).

Sosyal bilimlerdeki işlev kavramı (anlayışı) ile biyolojideki işlev kavramı arasında temel nitelikte bir farklılık vardır. Biyologlar herbir organın işlev veya işlevlerini incelerler; diğer bir deyişle, işlev ile kurumu biribirinden ayırarak incelemede bulunurlar; çoğu kere işlevlerin incelenmesi organın yapısının analiz edilmesini aydınlığa çıkarmaya yardımcı olmaktadır. Sosyoglar ise, bunun tersine, bazen bu birliği unutma eğilimi göstermektedir: sosyal işlevlerin moralistlerin topluma atfetmek istedikleri biyolojik işlevlerden daha başka amaç ve ereklere benzeme eğilimi göstermesi de bu yüzdendir. Fakat 'structuralist'ler' bundan kaçınmak

* *Teleojik görüşler* : Sosyal olguların veya doğal olguların sadece kendi yapılarındaki veya mekanik nedenlerce belirlenmeyip, toplumdaki veya doğadaki genel biçim veya sonul neden (final cause) tarafından belirlendiğini ileri süren görüş. Örneğin, 'vitalism' gibi. (çev.)

istemişlerdir: bunların kurdukları tipolojiler hem işlevsel hem de kurumsal nitelikler taşımaktadır.

2. *İşlevsel tipolojilerin gelişmesi.* İşlevsel tipoloji anlayışı yeni değildir; Locke ve Montesquieu yasama, yürütme ve yargı erklerini tanımlamakla gerçekte siyasal olgunun işlevsel bir sınıflandırmasını yapmışlardır. İşlevsel yaklaşım Batı sosyolojisinde en başa eğilim durumuna gelmiş bulunmaktadır.

Bazı noktalardan bakıldığında bu, iyi karşılanması gereken bir eğilimdir. Birleşik Amerika için bu eğilim, nisbî bir önem taşıyacak kadar gözden düşmüş bulunan ilişkisel eğilimlerde bir ilerleme anlamına gelmektedir. Çok farklı toplumlar üzerinde yapılan karşılaştırmalı çalışmalar için işlevsel tipolojilere yönelmek kaçınılmaz olmuştur: kurumlar, karşılaştırma için kullanılabilecek tatmin edici bir temel teşkil edemeyecek kadar biribirilerinden farklıdırlar. Ve aynı zamanda, bazı bakımlardan, işlevsel yaklaşım kurumsal yaklaşıma oranla genel teorilerin geliştirilmesi için daha kullanışlı görünmektedir.

Fakat işlevsel tipolojilerin tehlikelerini de önemle işaret etmek gerekmektedir. Bunların çoğu insan toplumunun amaçları ve erekleri hakkında ileri sürülmüş *a priori* bir tanıma; bir çeşit bilinçlilik içinde 'herkesin ortaklaşa esenliğini sağlamak' gibi ahlâkçı bir tanıma dayanmaktadırlar. Kurumsal tipolojiler çoğu kez hukuksal içeriklerden çıkarsanmak ve sonuç olarak da biçimsel kalmakla eleştirilebilmektedirler. Diğer yandan, işlevsel tipolojiler ise, çoğu kez hiç bir bilimsel niteliği olmayan saklı (implicit) moral inançlardan çıkarsanmaktadır: bu tipolojiler, bir toplumun gerçekleştirebildiği, yapabildiği değil de, belirli ve önceden benimsenmiş bulunan bir doktrine göre, gerçekleştirmesi ve yapması gereken ideal işlevleri tanımlamakla yetinmektedirler. Grubun en temel işlevi sayılan 'sosyal bütünleşme' kavramı, ya da, birçok teorik ve pratik araştırma ve çalışmada dayanak olarak kullanılan 'normal' ve 'patolojik' kavramları hep bu sapkınlıkla bağlantılıdırlar ve bu nedenle de, bunlar bilimsel olmanın dışında kalmaktadırlar.

B. Doğal tipoloji sorunu

Bir tipolojinin yapay (suni: artifical) olmaması gerekir. Eğer yapay bir tipoloji ise araştırma için bir engel teşkil eder ve bilimin ilerlemesini zorlaştırır. Doğal bir tipoloji kurabilmek için yapılan arama çalışmaları, hangi bilim dalında olursa olsun, güç iştir: zoolojide ve botanikte yapılan ilk tipoloji çalışmalarında düşülen yanılgılar bunu göstermektedir. Fakat sosyologları bekleyen güçlük daha büyüktür ve sosyal olgunun *'amorphizm'* diyebileceğimiz kendine özgü karakterinden dolayı ortaya çıkmaktadır: bu güçlük sosyal olguların realitede oldukça ileri bir yapılanmışlık taşıması nedeniyle, gerçek oluşundan çok, görülgendir (zahiridir: apparent).

(a) SOSYAL OLGUNUN GÖRÜLGEN AMORFİZMİ

Bu iki gerçekle ilintilidir: birincisi, sosyal evrendeki çeşitli öğelerin biribirinden ayırt edilmesinin güç oluşudur; ikincisi, sosyal evrendeki öğelerin içsel yapılarının genel hatlarının açıkca görülgen olmayışıdır.

1. *'Kesiksiz alan'*. Genel bir kural olarak, fiziksel ve kimyasal olgularda kendi içeriklerinden açıkca farklı olan organizmaları ve yapıları tecrit etmek nisbeten kolaydır: hayvansal, bitkisel ve jeolojik tabakaların belirli sınırları vardır; bunlar diğer öğelerden ve içeriklerinden kolaylıkla ayrılabilmektedir. Sosyal olgularda ise durum böyle değildir. Çoğu durumda, ilk bakışta, öğelerin biribirinden ayrılmaları güç görünmektedir. Sosyal evren bir devamlılık alanı görünümüne sahiptir; çeşitli öğelerin biribirinden doğal olarak ayrılması kolay değildir. Bu nedenle, sınıflandırma işlemi temel bir önem kazanmakta ve kendine özgü tehlikeler taşımaktadır.

Eğer örnek olarak siyasal bir kurum olan siyasal parti elealınacak olursa bunun diğer kurumlardan açıkca farklı olduğu ve birçok çalışmalarda konu olarak elealındığı görülmektedir. Bir siyasal parti diğerinden açıkca tecrit edilmiş bir sosyal realite örneği görünümü taşımaktadır. Gerçekte ise bu böyle değildir. Mad-

dî olguların tüm serileri —bir resmi daire, bir isim, başlıklı bir mektup kağıdı, bir program, liderler, temsilciler, seçmenler— gözlemlenebilirler. Fakat bir parti nerede başlamakta ve nerede bitmektedir? Bu sorunun cevabı kişiden kişiye değişmekte ve hiç bir zaman kesin ve belirli bir cevap verilememektedir. Bir örgüt olarak siyasal partinin çoğu kez iyi bir tanımı yapılamamaktadır. Parti açıkca tanımlanabilen yapılar için verilebilecek en «uç» örnektir; baskı grupları, sosyal sınıflar ve 'manevi aileler', vb., için ise sorun çok daha ciddîdir. Sosyal realitenin açıkca sınırlandırılabilen öğeleri sadece coğrafî ve hukukî temellere dayanan öğelerden ibaret kalmaktadır.

2. *Temel önemdeki öğelerle ikincil derecedeki öğeleri ayırt etme güçlüğü.* Geçerli bir tipoloji kurmak için, incelenen çeşitli öğelerin kolaylıkla biribirinden ayırt edilebilmesi yeterli değildir. Herbir öğenin, temel önemdeki bir öğe ile ikinci önemde bir öğeyi biribirinden ayırt etmeye yeterli özelliklerinin de ortaya konulması gerekmektedir. Her tipoloji bu türden bir farklılığa dayanır: organizmaların aynı kategori içinde sınıflandırılmaları temel öğelerinin aynı olduğu ve farklılıklarının sadece ikincil önemdeki öğelerde olduğu zaman gerçekleştirilebilmektedir. Organizmaların, kurumların ve sosyal yapıların herzaman açıkca tanımlanmış görünümler taşıması gerekmez. Bir siyasal partinin temel ve başat öğeleri nelerdir? Bazılarına göre siyasal partilerin doktrinleri, bazılarına göre sosyo-ekonomik tabanları, diğer bazılarına göre ise örgütleri ve stratejileri partilerin temel ve başat öğelerini teşkil etmektedir. Bütün bunlar temel sayılarak farklı farklı tipolojiler yapılabilmektedir, ama bunlardan herhangi birinin diğerine oranla realiteye daha uygun düştüğünü ispat etmek olanaksızdır.

3. *Fiilî sınıflandırmaların yapaylık özelliği.* Sosyal olguların görülgen 'amorphism' özelliklerinin iki sonucu olmaktadır. İlk olarak, bu bilim alanında çalışan bilim adamlarınca genellikle kabul edilen bir tipolojiye pek ender rastlanmaktadır. Örneğin, sosyal gruplar hakkında bugün için genel bir kabule kavuşmuş hiçbir sınıflan-

pırma yoktur: aile tipleri, kırsal topluluk tipleri, siyasal parti tipleri vb., sınıflandırmaları da çeşitli görüş ayrılıklarına konu olmaktadır. Bu nedenle her araştırmacı kendine göre bir tipoloji kurmakta; bu durumun sonucu olarak, bir araştırmacının vardığı sonuçlar ve bulgulardan diğer araştırmacıların dolaysız olarak yararlanmaları güçleşmektedir. Ortak bir 'dil'in bulunmayışı karşısında araştırmacılar güç ve anlamı tam olarak aktaramayan bir çeşit çevirmenlik işi yüklenmek zorunda kalmaktadırlar.

İkinci sonuç ise daha da ciddî niteliktedir. Doğal olgulardaki gibi genel bir kalıba uygun düşecek şekilde iyice gelişmiş bir tipolojinin bulunmayışı nedeniyle, yapay sınıflandırmaların yapılması gerekmektedir. Belli bir dereceye kadar, derinlemesine yapılan araştırmalar bu yapaylık özelliğini gösterecek ve doğal bir tipolojiye benzer bir görünüm kazanılmasını sağlayacaktır (pratikte, bunu yapabilmek için bundan daha başka bir araç veya yol bulunmamaktadır). Fakat, sosyal realitenin görülgen amorfluğu yüzünden, incelenen olguların kendi doğal büyüklüklerine uygun ölçülere değil de, elde hazır bulunan «demirden» çerçevelere sıkıştırılması gibi bir tehlike söz konusu olmaktadır. Muhteva tahlili üzerinde dururken birçok analizin, esas sorunun, toplanan enformasyonu kanalize edecek ve yerleştirecek 'kutuların' saptanması sorunu olduğunu gösterdiği ve başarının bunları gerektiği şekilde yerleştirip doldurmaya bağlı olduğu belirtilmişti.

(b) SOSYAL OLGUNUN GERÇEK YAPISI

Sosyal olgunun amorf olma özelliği gerçekliğinden daha görülgendir. Bu özellik, olgunun gerçek doğasından çok, sosyal bilimlerin henüz gelişmediği günlerdeki ilkel durumundan ileri gelmiş bulunan optik bir aldanmanın sonucudur. Sosyologlar, tıpkı ilk temasında bütün zencilerin biribirinin aynı olduğunu sanan bir beyaz gibi, belirli sosyal olgu tiplerini biribirinden ayırt etmeyi öğrenebilmiş değillerdir: bu farklılıkları görebilme zamanla oluşacaktır. Sosyal realite yapılanmıştır ve bu doğal bir yapılanmadır.

1. *Doğal yapıların varlıkları.* Bir bilim dalında ne denli geniş ve derinlemesine çalışmalar yapılmışsa o denli açık bir şekilde sınırları saptanmış ve örgütlenmiş yapılara rastlanmakta; gözlemcinin bu tür yapıları görebilmesi o denli kolaylaşmaktadır: özellikle etnologların bu konuda örnek olabilecek pekçok çalışmaları vardır (doğal sosyal yapılar bulmak için yapılan çalışmalara 'structural' antropoloji adı verilmektedir). Öyle anlaşılmaktadır ki, sosyal evren oldukça ileri düzeyde yapılanmış bulunmaktadır: olgular tecrit edilmiş durumda değillerdir, doğal «yıldız sistemleri» veya 'desteler' şeklinde yapılanmışlardır. Bu bakımdan sosyal evren Gestalt teorisinde anlatılan fiziksel algılamaya benzetilebilir. Sosyal realitenin çeşitli öğlerinin biribirinden ayırt edilmesi bize güç gibi görünmekte ve sosyal realitenin öğelerinin yapılarının kendi içlerindeki hiyerarşiler, bizim gözlerimiz henüz bunları görmeye alışmadığı için, bizim için kolaylıkla görülemeyecek şeylere benzemektedir. Fakat sosyal bilimler gelişmelerini tamamladıkça bu çocukluk hastalığından kurtulmamız da sağlanabilecektir.

2. *Doğal yapılar ve ideal tipler.* İlk bakışta çok çekici görünen 'yapı' terimi üzerine yapılan tartışmalar Max Weber'in 'ideal tip' terimi hakkında vaktiyle yapılan tartışmaların yeniden canlanmasına yolaçmıştır. Weber'e göre, sosyolojik tipler realiteler değil, birer soyutlamalardır: bunlara dayanarak yapılan bütün sınıflandırmalar da, bu nedenle, doğal değil ideal sınıflandırmalardır. Temel tiplerin tanımlanması, daima, belirli tek tek sosyal olguların 'nev-i şahsına münhasır'* olduklarını gözden kaçıran ve olguların belirli bir grubunda görülen ortak öğelere dayanan entellektüel işlemler aracılığı ile yapıldığı için, gerçekten doğal denilebilecek nitelikte hiç bir sınıflandırma yoktur.

Bu bakış açısı doğal yapı kavramına da ışık tutmaktadır. Sosyal olgunun karmaşıklığı ve 'nev-i şahsına münhasır' olma özelliği nedeniyle temel yapıların belirli öğeler tarafından daima bir dereceye kadar saptırıldığı bir gerçektir: somut örneklerden kopup uzaklaş-

*Metinde 'uniqueness' diye geçiyor. (çev.)

miş 'salt' yapılar ister istemez soyutlamalar haline gelmektedir. Fakat soyutlama süreci bütün diğer bilimlerdeki (soyutlama süreci) ile aynıdır: 'memeli hayvan' kavramı da bir 'ideal tip' niteliğindedir. Bu soyutlamalar olguları (gerçekleri) saptırıp bozmadıkları, sadece anlamlarını daha belirgin duruma getirdikleri ölçüde gerçeklere uygun sayılmalıdırlar: bu bakımdan 'ideal tip' de aynı zamanda bir reel tiptir ve ideal tiplere dayanarak yapılan sınıflandırmaların da, aynı zamanda, reel sınıflandırmalar sayılmaları gerekir.

2. TEORİLER VE HİPOTEZLER

Teori gözlemle, deneylerle ve karşılaştırmalarla bulunan sonuçları sentez eder ve bilinen ve bir grup olguda görülen bütün şeyleri eşgüdümlenmiş ve kendi içinde tutarlı bir şekilde ifade eder.

Teori, yapılan bir araştırmanın sonuçlarının ifadesi olduğu kadar, gelecekte yapılacak araştırmalar için de bir program yerine geçer. Bir teorinin kurulmasındaki iki farklı an arasındaki ayrım: *a priori* sistemleştirme anı ile *a posteriori* sistemleştirme anı arasındaki ayrım yapay denebilecek bir ayrımdır: ilki, araştırmanın içeriğinin neler olacağını ve sorulacak soruların neler olması gerektiğini, vb., tanımlamaya çalışır; ikincisi ise, araştırma ile elde edilen sonuçlardan çıkarılır ve bu, açıklayıcı ve önkestirimde bulunmaya yardımcı olmak amacını taşıyan realitenin tutarlı bir anlatımıdır. Pratikte ise bu ikisi çoğu zaman içiçe girmekte; sorulacak soruların tanımlanması (işlemesi) ile sonuçların sistemleştirilmesi arasında kesiksiz bir diyalogun sürdürülmesi gerekmektedir.

Asıl önemlisi, az önce belirtilmiş bulunan, değişik sistemleştirme düzeyleri arasındaki farklılıktır. Saha araştırması düzeyinde teorileştirme işlemi sınamaya tutulacak hipotezlerin formüle edilmesine dayanır. Bunlar sağlama işlemi ile (verification) sosyolojik yasalar hâline dönüştürülürler. Bir bütün olarak tüm sosyal bilimlerde en yukarı düzeyde ise genel teoriler kurmaya çalışılır. Bunlar sosyal hayatın mekanizmasını açıklamayı erekleyen 'cos-

mogony' niteliğinde teorilerdir. Ara düzeyde ise, bir sosyal bilim dalının ortaya koyduğu sonuçları sentez eden kısmî teoriler kurulur: bunlar ise 'modeller' denen eşgüdümlenmiş hipotezlerin bir kolleksiyonu biçimindedir.

A. Genel teoriler

Son elli yıllık dönem içinde sosyal bilimler kendi içindeki uzmanlık dallarında yapılan araştırmalarda büyük ilerlemeler göstermiştir. Çok sayıda yeni gözlem teknikleri bulunmuş, geliştirilmiş ve bunlar çok geniş ölçüde kullanılmaya başlamıştır. Kitlesel hacimlerde olgu ve 'vakıa' derlenip toplanmıştır. Somut bilgi hacmi toplam olarak büyük artış kaydetmiştir. Fakat teori alanında aynı gelişme sağlanabilmiş değildir. Bugün için bu 'genel teoriden yoksunluk' sorunu sosyal bilimlerin gelişmesinde en büyük engeli teşkil etmektedir: bu yoksunluk araştırmaların ilerlemesini güçleştirmekte, veya uygun bir örgütleyici ilke olmadığı için, araştırmaların kısır kalmasına yolaçmaktadır.

(a) GENEL TEORİLERİN SAYISI

Her sosyologun kendine özgü bir genel teorisi olduğunu ileri sürmek aşırı bir iddia sayılmalıdır. Gerçi sosyolojide 'okullar' vardır, ama bunların çoğu öğrencisi ve izleyicisi olmayan 'okullar' olarak kalmışlardır. Bugün sadece iki büyük teori kategorisi vardır — Marxist teori ve 'psikolojist' teoriler kategorisi. Her ikisinin de çok büyük izleyici kitleleri vardır. Fakat ikincisi bir teoriden çok bir eğilim niteliği taşımaktadır.

1. *Marxist teori.* Daha önce de belirtildiği gibi (sosyal bilimlerde) Marxism ilk genel teoridir. Ve bugün de sosyal bilimlerde biricik *'cosmogony'*yi Marxism teşkil etmektedir. Nitekim, Marxism çeşitli yönlerden çeşitli eleştirilere uğramış, fakat Marxist teorinin yerini tutacak başka bir genel teori kurulamamış, ileri sürülememiştir.

Marxist teorinin temel görüşleri ve savları şöylece özetlene-

bilir: teknik ve ekonomik konumlar sınıfsal konumları oluşturup belirlemektedir: sınıf çelişkisi sosyal dinamiğin temelini teşkil etmektedir. Bu ilişkilerin öneminin reddedilmesi olanaksızdır, ama önem taşıyan tek öğenin bunlar mı olduğu, veya heryerde ve her zaman en önemli öğenin bunlar mı olduğu üzerinde tartışılabilir. Sosyal olguların çoğunun sınıf kavgası açısından açıklanması mümkündür — ama hepsinin değil. Marxist teorinin genel çizgilerinin ondokuzuncu yüzyılın ortalarından yirminci yüzyılın ortalarına kadarki Avrupa için geçerli ve sosyal realiteye uygun olduğu görülmektedir. Teknik değişimlerin hızlandırıp harekete geçirdiği sanayi devrimi yeni bir ekonomik yapının kurulmasına yolaçmış; bu yeni yapı ise çalışan sınıf ile burjuvazi (terimin geniş anlamında) arasında şiddete dayanan bir mücadelenin başlamasına sebep olmuştur. Siyasal, sosyal, entellektüel, moral ve diğer değişimler büyük ölçüde sınıflar arasındaki bu ilişkiyi yansıtmaktadır. Diğer birçok olgu da ortaya çıkmış ve Marxistler bu olguları önemsememişlerdir, fakat buna rağmen ana hatları itibarıyle Marxist analizin (sosyal realiteye) uygun ve doğru olduğu anlaşılmaktadır.

Marxist analizin tarihin diğer dönemleri için de geçerli olup olmadığı tartışma götürür bir sorundur. Marxist şema, teknolojinin ekonomik değişime etkilerini, ekonomik değişimin sınıf çelişkileri üzerindeki zorunlu yansımalarını, bu çelişkilerin siyasal hayata, dinsel hayata, san'ata ve diğer alanlara kadar uzanmakta oluşunu ortaya koyması bakımından daima geçerliğini koruyacaktır. Fakat bu etkilerin daima en önemli etkiler olup olmadığı, başka etkilerin daha büyük önem taşımış olup olmadıkları üzerinde durulması gereken bir sorundur. Uzun tarih dönemleri boyunca, 'temel üreticiler' sayılan işçiler ve köylüler toplum hayatında hiçbir rol oynamamış, toplumun dışında kalmışlar ve sınıf çelişkileri ikinci sıradan bir önem taşımıştır; esas çelişkiler başka türlü çelişkiler olmuştur — dinsel, ulusal, ırksal, aileler arası mücadeleler, vb. Diğer yandan, Marxism tarafından vadedildiği gibi 'komünizmin ileri aşamasında' sınıfsız toplumda hiç bir çelişkinin olmayacağı doğru çıkacak mıdır?

İlginç bir gerçektir ki, sosyal bilimlerde Marxist teori Marxist olmayan ülkelerde Marxist ülkelerdekinden de verimli olmaktadır. Marxist olmayan ülkelerde Marxism'in ortaya koyduğu sonuçlar araştırmalara rehberlik eden yararlı hipotezler olarak kullanılmakta ve bu tip araştırmalardan bulunan sonuçlarla Marxist teori üzerinde bazı uyarlamalar yapılmaktadır. Marxist ülkelerde ise, Marxist teori bir dogma haline gelmiş ve araştırma çalışmalarını canlandırmak yerine bu tür çalışmaları felce uğratmıştır: 'Stalinist' sosyoloji deneysel yöntemin yerini almış ve Marx, Engels, Lenin ve Stalin'in «kutsallaştırılan» yazılarındaki ilkelere dayanan yeni bir skolastik usavurma yöntemine varılmıştır.

2. *Psikolojist teoriler.* Marxist teoriye karşı 'Batılı' bir sosyal bilim teorisinin bulunduğunu ileri sürmek aşırı bir iddia olacaktır. Batı sosyolojisi bugün bir anarşi içindedir ve biribirine rakip birçok teorilerle karşı karşıyadır. Yalnız şurası açık bir gerçektir ki, Birleşik Amerika'nın etkisi yüzünden Batılı ülkelerde 'psikolojist' teoriler çok yaygınlaşmış bulunmaktadırlar. Psikolojist, 'ilişkisel' ve 'davranışsal' eğilimlerin Anglo-saxon ülkelerde, özellikle Birleşik Amerika'da Marxism'den çok daha önce çıkmış ve yayılmış olmaları nedeniyle, bunların Marxism'e karşı bir tepki olduğunu söylemek de yanlıştır.

Psikolojist teoriler tam bir düşünce sisteminden çok genel bir oryantasyonu yansıttıkları için, bunlara teori değil de 'psikolojist eğilimler' demek daha doğru olacaktır. Psikolojist eğilimlere göre toplum, kişilerarası ilişkilerin toplamından ibarettir ve sosyal olgunun açıklanmasında en önemli yeri psikolojik öğeler işgal etmektedir. Bu görüşlerin güçsüz yanı, genel olarak kabule kavuşmuş bir psikolojik teorinin bugün bile ortada mevcut olmayışıdır: psikologlar arasındaki görüş ayrılıkları (bu psikolojik teorileri temel alan) sosyologlar arasında da görüş ayrılıklarına sebep olmaktadır. Psikoanalizin gitgide önem kazanması (son yıllarda bu konuda bir gerileme görülmekteyse de) belirli derecede, ama çok göreceli bir birliğin sağlanmasına yolaçmaktadir.

Ne varki, özü itibarıyle, psikolojk teoriler bir bakıma bir geriye dönüş niteliği taşımaktadırlar. Bu teoriler Batılı ülkelerde bugün başat durumdadır ve daha önce açıklanmış bulunan toplumsal realiteyi bireyler aracılığı ile gözlemleyen tekniklerin (kanaat yoklamaları, mülâkatlar, testler, tutum ölçekleri, vb.,) gelişmesi sayesinde bu durumlarını sürdürebilmektedirler. Sınıflar arası farklılıklara dayanan Marxism'in toplum teorisine karşı çıkmak için Pareto ve Mosca'ya dayanarak kurulmak istenen ve dikeyine bir 'kitle-seçkinler' ayrımına dayanan Batılı ve anti-Marxist toplum teorisi ise aşikâr bir şekilde çöküntüye uğramıştır (virtually collapsed): zaten bu çabalara bilimsel olmaktan çok siyasal amaçlarla girişilmiştir. 'Yapılar' ve 'sistemler' üzerine yapılan çağdaş araştırmalardaki gelişmeler, tıpkı ekonomi biliminde psikolojiye dayanan görüşlerin terkedilip bunların yerine makro-ekonominin gelişmesinde olduğu gibi, daha büyük bir önem taşımaktadır. Toplumu (hiç değilse amaçları bakımından) bir bütün olarak ele alan ve salt ilişkisel ve kişilerarası açıdan bir toplum anlayışı ile yetinmeyen 'işlevsel' teorilerin gitgide daha büyük ölçüde yayılıp kabul edilmeye başlamaları da aynı yönde bir gelişme sayılmalıdır: bu gelişme de, Batılı ülkelerde psikolojici teorilerin terkedildikleri ve sosyolojiye daha yakın düşecek teorilere doğru ilerici bir adım atıldığını göstermektedir.

(b) GENEL TEORİLERİN KISMEN BİLİMSEL-OLMAMA ÖZELLİKLERİ

Genel teoriler bilim için gereklidirler: bir yandan, kırık bir vazoyu yeniden biraraya getirir gibi, bunlar elde edilen sonuçları uygun ve gerekli bir şekilde sentez ederler: bir yandan da, bilinenler ile bilinmeyenleri, kuşku duyulanlarla kesin olanları biribirinden ayırarak; sorunların doğru formüle edilmesine olanak hazırlayarak; tipoloji için gerekli genel çerçeveyi çizerek ve sınanacak hipotezleri ortaya koyarak yeni yeni araştırmalara ortam hazırlayıp yardımcı olurlar. Teorinin mi, yoksa amprik araştırmaların mı önce geldiğini sormak ise, yersizdir: teori hem «öncede» vardır, hem «son-

rada». Teori kesiksiz bir eylem halindedir: sonuçların sentez edilmesi yeni araştırmalara temel teşkil eder ve bu da teorinin yeni yeni uyarlamalardan geçirilmesini gerektirir. Yeni araştırmalarla varılan yeni sentezler ise başka yeni yeni araştırmalara geçişi teşvik eder. Fakat bu kesiksiz hareket içinde, teori bilimsel bilginin sınırlarıyle kapalı kalmaz, onları aşar.

1. *Bilinmeyen.* Bir genel teori sadece bilinen bütün olguları sentez eden bir şey değildir. Teori bu (bilinen) olguların da ardına uzanır ve henüz günışığına çıkarılamamış bulunan alanları kapsayacak hipotezler formüle eder: bütün sistemleştirme çalışmaları kısmen hayal gücüne, yaratıcılığa ve sezgiye dayanmak zorundadır.

Genel teoriler veya 'cosmogony'ler düzeyinde mutlak bir objektiflik olanaksızdır ve en ciddî yanlışlık da objektif olmayan sonuçlara objektiflik görüntüsünün verilmek istenmesidir. Sosyal bilimler bugün de bir bakıma ilkel durumdadır ve objektif bir 'cosmogony' kurmak için gerekli olguların henüz pek azı günışığına çıkarılabilmiştir. Bugünkü durumda (ki bilimin bu aşamadan çıkışı pek yakın görünmemektedir) genel sentezler, açıkça bulunmuş ve ortaya konmuş olgulardan ve bilgilerden çok, inançlara ve sezgilere dayanmaktadır. (Genel teoriler) bütün bilinen olguları bütünleştirmek zorundadır. Fakat koşulların kuvvetiyle, henüz kuşkuyla karşılanması gereken olgulara da, gereğinden fazla yer vermek zorunda kalmaktadırlar.

2. *Bilimsel-olmayan inançların varlığı.* Her insan genel teori kurma konusunda yaratıcı bir faaliyet gösterir. Doğal bilimlerde düşünürler salt objektif gerçeği arayıp bulma tutkusu ile çalışmışlardır: sosyal bilimlerde ise buna varabilmek güçtür. Genel teorilerin pratik sonuçları, bu tip teorileri görmezlikten gelecek teorisyenler için çok ciddî, göz kamaştırıcı ve acil niteliktedir. Beğenilse de beğenilmese de bilim ile eylem kendi aralarında bağıntılıdırlar: insanın inançları (onun yapacağı) bilimsel araştırmaya katılımda bulunur. Uzmanlaşmış disiplin dallarındaki çalışmaların bu problem kendini açığa vurmadan yapılması mümkündür: bir kanaat

yoklaması, seçim coğrafyası hakkında bir inceleme ya da bir muhteva tahlili tamamen objektif olarak yapılabilir ve bunları yapanların kanaatlarının bu tür çalışmaları etkilemesi gerekmeyebilir. Fakat bir genel teorinin kurulmasında tam bir objektiflik hiç bir zaman gerçekleştirilememiştir ve gerçekleştirilemez de. Bütün genel teoriler fazla ilginç görülmeyen «bilgiyi bilgi olarak aramak» tutkusu kadar (hatta çoğu kez bundan daha fazla) pratik eylemler açısından getireceği yararlar için kurulmuş ve kurulmaktadır: bu gerçeği bazı bilim adamları saklamak istemiştir, ama bazı bilim adamları açıklıkla kabul etmişlerdir.

Bu inançların varlığı, sınırlı objektiflik, farkında olmadan gerçeğin saptırılması, bazı etmenlerin gereğinden fazla önemsenmesi, bazılarının ise gerektiğince önemsenmemesi gibi bilimsel açıdan ciddî nitelikte yanlışlıklara sebep olmaktadır. Yalnız unutulmamalıdır ki, gerçekten bilimsel nitelikteki araştırmalarda bu tür saptırmalar açıkça gösterilmektedir: akademik tutku daha ender rastlanan bir tutkudur, ama bazen siyasal tutkular kadar güçlü olabilmektedir. Fakat bu saptırma ve bozucu etkilere rağmen teoriler bugün de bilimsel araştırmalarda kullanım değeri taşımaya devam etmektedirler: teorilere sınanması gereken hipotezler olarak bakmak ve bunlara karşı sistemli bir kuşkuculuk (scepticism) takınmak yararlıdır.

B. Kısmî teoriler ve modeller

Son birkaç yıldır 'model' terimi sosyal bilimlerde çok yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bu terim de modanın getirdiklerindendir (giyim sanayiinde nasıl moda varsa bilimde de moda olabilmektedir). Fakat terime verilen anlamlar çok büyük farklılıklar göstermektedir. Modeller başlıca iki sınıflandırma içinde toplanmaktadırlar: birincisi, matematiksel ve matematiksel-olmayan modeller; ikincisi, önkestirim modelleri ve yoklama-soruşturma modelleri. Önkestirimci modellerin çoğu matematiksel temele dayanmaktaysa da bunların biribiriyle aynı olmadıkları gözden kaçırılmamalıdır.

a) ÖNKESTİRİMCİ MODELLER

Terimin kökenindeki anlamıyle; ekonomideki kullanımıyle, bir modelin iki karakteristiği vardır: birincisi, matematiksel bir kurgu (yapı) olması, ikincisi de bir önkestirim aracı olmasıdır. İşlemin, sonuç olarak nerede kullanıldığını anlamak için kavramın ardındakileri anlamak gerekmektedir.

1. *Ekonomik modeller.* Bu türden ilk yapı taslağını Quesnay'nin ünlü *ekonomik tablo*'sunda görmekteyiz: bu model basit bir şekilde, üretimi, bölünüşü (inkisamı: distribution) ve tüketimi temsil etmesi için ve gerçeğin minyatür bir modeli olarak yapılmıştır. Bu tablonun matematiksel bir karakteri yoktur. Realitenin indirgenmesi sunulan etmenlerin niteliksel özleriyle yapılmıştır. Tablo çok açıklayıcı ve pedagojik değer taşıyan yaklaşıkcı bir şema olmuş, fakat kendisine dayanılarak doğru ve duyarlı (hassas) bilgiler çıkarılabilecek bir model niteliği kazanamamıştır.

Quesnay'in düşüncesinin, bu modelin modern bir kavrayışla anlaşılması için matematiksel ve istatistiksel bir çerçeve içine aktarılması gerekir. Üretimde ve bölüşümde yeralan etmenler içinden karakteristik sayılan belirli bazıları tecrit edilirler. Ekonomik realitenin indirgenmiş bir modeli, böylece, bu değişkenler temel alınarak kurulabilir. Bu yöntemin kurucusu Harvard'dan Profesör Wassily Leontief olmuş; bunu, ünlü «çift girişli tablo» şeklindeki diyagramı ile göstermiş; bu yöntem, günümüzdeki bütün ulusal muhasebe hesaplarına temel teşkil etmiştir.

Leontief tarafından bulunan bu teknik son yıllarda büyük gelişmeler göstermiştir. Ekonomik, malî ve sosyal konularda alınacak kararlarda birçok devlet şimdi bu tekniği kullanmaya başlamıştır. Görülüyor ki, modeller pratik siyasal bilimde de önemli bir rol oynamaktadır.

2. *Diğer sosyal bilimlerde önkestirimci modeller.* Diğer sosyal bilimlerde önkestirimci modellerin kullanılması çok daha ender bir durumdur. İstatistiklerin yavaş artmakta olması, ve asıl önemlisi, temel önemde birçok olgunun geçerli araçlarla ölçülememesi ön-

kestirimci yöntemlerin kullanılmasında ciddî engeller teşkil etmektedir. Bu konuda, Amerikalı yazar K. W. Deutsch'un bir milliyetçilik modeli kurmak için yaptığı çalışmalar örnek gösterilebilir.

Deutsch, içinde çok çeşitli istatistiklerin (sosyal, kültürel, ekonomik, siyasal, vb.) yer alacağı sistematik bir çerçeve tanımlamaya çalışmıştır. Bu çevrenin kendisi de niteliksel (qualitative) özdedir: içindeki bütün 'data' ise niceliksel (quantitative) ve istatistiksel özdedir. Bu çalışma ilginç bir deneme olmuştur, fakat ciddî somut sonuçlar verip vermeyeceği çok kuşkuludur. Yazar, modelinin belirli coğrafî bölgelerdeki nüfusun özümsenip özümsenmeyeceğini kestirmekte; hatta bu özümseme sürecinin ne süre içinde gerçekleşeceğini kestirmekte yararlı olacağına inanmaktadır. Fakat bu gibi iddiaların kuşkuyla karşılanması gerekmektedir: bu model, siyasal örgütleri, tarihsel kararları, başat kişiliklerin etkilerini (bunların hepsi de önemli etmenler gibi görünmektedir) hesaba katmamaktadır.

(b) YOKLAMA VE SORUŞTURMA MODELLERİ

'Model' terimi, günümüzde anlatılan şeklinden gitgide değişik şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bu diğer kullanım şekli eşgüdümlenmiş çok sayıda sınama hipotezlerine dayanmakta ve realitenin görüntüsünü basitleştirilmiş ve sistemleştirilmiş bir şekilde vermektedir. Amaç, önkestirimde bulunmak değil, bilimsel yoklama ve soruşturmada bulunmaktır. Fakat hiç bir zaman unutulmamalıdır ki, önkestirim ve soruşturma biribiriyle bağıntılı şeylerdir.

Genellikle bu 'descriptive' modeller matematiksel işlemlerden fazla yararlanmamakta ve çoğunluğu matematiksel bir temele dayanmamaktadır. Oyun teorileri (games models) matematiksel temele dayanan soruşturucu ve yoklamacı modeller için bazı olanaklar sağlamaktadır.

1. *Matematiksel-olmayan modeller.* Bunun ardındaki düşünce ile

kısmî sistemleştirmenin (sınama hipotezleri ile genel teoriler arasındaki orta düzey) ardındaki düşünce aynıdır. Sınama hipotezleri belirli öğelerin, olguların veya olgu gruplarının ve sosyal realitenin sistemleştirilmesidir. Genel teoriler sosyal olguların ve aralarındaki karşılıklı ilişkilerin kapsamlı ve anlamlı bir görüntüsünü vermek amacını güderler. Matematiksel-olmayan modeller ise, sosyal realitenin azçok homojen bir bütün görünümü taşıyan bir kesimini sistemleştirmek isterler.

Bu modeller geniş ölçüde farazî (hypothetical) nitelikte de olsa, mümkün olduğu kadar doğru ve kusursuz bir tipoloji kurmaya çalışmaktadırlar (bu tipolojiler de aslında sosyal bilimlerin gelişmemişliğini yansıtmaktadır). Tipoloji alanındaki çalışmalarda ilerleme sağlayabilmek için en etkin yollardan biri de 'tasvirî' modellerin kullanılmasıdır. Modeller aracılığı ile yapılacak derinlemesine araştırmalar farazî bir tipolojinin sağlama işleminin (verification) yapılmasını ve bu tür tipolojilerin gerçek ve doğal bir tipoloji yönünde uyarlanmalarını sağlayacaktır.

'Tasvirî' modeller bir tipolojik çerçeveden ve bir sınıflandırma şemasından daha fazla şeylerdir. Bu modellerde, çeşitli olgular arasındaki ilişkiler bazıları sosyolojik yasalarla (eğer varsa), diğerleri de sınama hipotezleriyle (ki çoğu zaman durum budur) tanımlanmakta, açıklanmaktadır. Modeller bu hipotezlerin gerçeğe uygunluğunun sağlanması işleminde kullanılmaktadır. Doğaldır ki, aynı anda birkaç hipotezin birden sınanması olanaksızdır; hiç bir zaman, belli bir anda modelin bir'den fazla öğesi üzerinde deney ve gözlem yapılamamaktadır. Fakat modelin kurgusu sayesinde, çeşitli öğelerin biribirileriyle ilişkili olarak konumlanmaları; ve zaten yapılıp bitirilmiş olan gözlemler aracılığı ile bir düzene sokulmaları; nelerin bilinip nelerin bilinmediğini gösteren bir sınırın çizilmesi ve her olgu kategorisinde, bu bakımdan, karşılaşılan boşluğun tanımlanabilmesi mümkün olabilmektedir.

Genel teorilerin bulunmayışı nedeniyle sosyal bilimlerde modellerin gelişmesi için büyük olanaklar vardır. Genel teorilerin bulunmayışı karşısında en iyi çözüm yolu sosyal realitenin belirli

sektörlerinde kısmî sistemleştirmelerin gerçekleştirilmesidir: partiler, baskı grupları, örgütler, kitle haberleşmesi, kamuoyu, vb. Bunun için de benim *Siyasal Partiler* (1. basımı 1951: 1951 yılından beri son araştırmaların ışığında kitaptaki modellerde çeşitli uyarlamalar yapılmıştır) kitabımdır. Genel olarak, matematikselolmayan modellerin kurgulanmaları sosyal bilimlerin bugünkü durumunun özelliklerini de yansıtmaktadır.

2. *«Oyunlar teorisi» ve stratejik modeller.* Az önce belirtildiği gibi operasyonel araştırma, kısmen, modellerin kurulmasında kullanılmakta ve aynı zamanda tasvirî modellerin kurulmasında da (önkestirim ve soruşturma hiç bir zaman mutlak olarak biribirinden ayrılamamaktadır) bu teoriden yararlanılmaktadır.

Çok sayıda sosyal rekabet ve çatışmalar «oyunlar teorisinden» alınan terimlerle ifade edilebilmektedir. Salt bir kararlar teorisi tipinde 'stratejik modeller' de kurulabilmektedir. Bu tür bir modelden operasyonel araştırmada siyasal bir tercihe veya bir reklam kampanyasına ışık tutmak için yararlanılabilmektedir. Diğer yandan, bu model tasvirî modeller de sağlayarak bilimsel araştırmaya temel teşkil edebilmektedir. Bu konuda aşırı umutlara kapılmak yersiz olacaktır: «oyunlar teorisi» sosyal hayatın tamamını aydınlatabilecek bir teori değildir. Stratejik modellerin pek çoğu, matematiksel olarak hesaplanamadığı için, incelenen bir kararın en önemli öğelerini hesaba katamamakta; bu nedenle de, sosyal realiteyi yansıtmaktan çok uzak ve elementer bir şema durumuna indirgenmiş olmaktadırlar. Fakat bu açıdan da aşırılığa kapılmamak ve yöntemin yararlı olabilecek yanları bulunabileceğini gözden kaçırmamak gerekmektedir.

C. Sınama hipotezleri

Sorular önceden tanımlanmazsa gözlemden bir sonuç alınamaz; işlem bir ürün vermez. Sorular, mümkün ölçüde, sorulacak soruyla birlikte verilecek bir cevabı da taşıyacak nitelikte birer sınama hipotezi şekline sokulmalıdır; araştırmanın amacı, bu cevapların

doğru olmadığını saptamaktır. Sınama hipotezi gerçekte önerilmiş bir sosyolojik yasadır: gerçeğe uygunluğu ispatlanabilirse bir yasa niteliği kazanacaktır; olmazsa, terkedilecek ve sınanmak üzere yeni bir hipotez formüle edilecektir.

(a) HİPOTEZLERİN TANIMI

Hipotezlerin ne şekilde kurulacağını gösteren kesin bir kural veya bu nitelikte kurallar yoktur. Burada da yaratıcılık, buluş yeteneği gibi, katı metodolojinin dışında kalan yollara başvurmak gerekmektedir. Bununla beraber, bu konuda yol gösterici bazı genel bilgiler vardır.

1. *Genel şema.* Hipotezlerin geliştirilmesi ve işlenmesi aşamasının özelliği, bu aşamanın geniş bir «yaygın araştırmaya» dayanmasıdır. Sınırlı bir alanda derinlemesine çalışmak yerine bir çalışma tarzı benimsenmektedir. Bu olgular mümkün olan en geniş ölçüde değişik ülkeleri, koşulları, vb., inceleyecek şekilde yapılan hızlı ve yüzeysel araştırmalardan ve en büyük sayıda mevcut belgeler üzerinde yapılacak incelemelerden elde edilmektedir. Genel olarak, klasik karşılaştırmalı yöntemden geniş ölçüde yararlanılmaktadır. 'Yakın karşılaştırmalar' yapılan 'uzak karşılaştırmalar' ile tamamlanmaktadır. Toplanan olgular ne denli çoksa ve bunlar ne denli değişik deney alanlarından alınmışsa temel nitelikte bir hipotez geliştirme şansı da o kadar artmaktadır. Bu işlemde sentez yapma ve görünüşte biribirinden ayrılmış gibi duran olgular arasındaki ilişkileri görebilme yeteneği de büyük bir rol oynamaktadır.

Bu alanda takım çalışması da yararlı olabilmekte; bu durumda fikirler ve düşünceler işbirliği ile yaratılmamakta —bunların yaratılması bireysel bir iştir—fakat çok sayıdaki araştırmacının işbirliği yapmaları içlerinden birinin bir hipotez ileri sürmesi şansını arttırmakta; karşılaştırmalı bir şekilde yapılan deneyler araştırmacılara birey olarak da uyarı yerine geçmektedir. Diğer yandan takım çalışması daha çok sayıda olgunun toplanmasını sağlamaktadır.

Hipotezin işlenmesi de gerekmektedir; hipotezin bir düşünce olarak kalması yetmez, doğru ve çok açık şekilde işlenmesi ve formüle edilmesi de gerekir. Sınama hipotezlerinin mümkün olan en yüksek derecede açıklığa ve duyarlığa kavuşturulmaları zorunludur.

2. *Bir örnek.* UNESCO'nun yardımlariyle, kadınların siyasal hayata katılmaları hakkında bir araştırma yapılmıştır. Soruşturma, özel olarak, dört ülkede uygulanmıştır — Fransa, Norveç, Batı Almanya, Yugoslavya. Araştırmadan önce, çok sayıda başka ülke üzerinde ön-soruşturma yapılmıştır (onyedi ülkeden raporlar gelmiştir). Bu ön raporlar, araştırma yöneticisi tarafından seçilen uzmanlarca yazılmıştır. Yönetici, bu uzmanlara (esas) araştırmanın vüs'atı, sorulacak sorular, incelenen alan ve sağlanması gereken belgelerin mahiyeti hakkında bilgiler vermiştir. Yönetici, onyedi ülkeden gelen önraporları sentez ederek sınama hipotezlerini saptayıp belirlemeye çalışmıştır. Bu hipotezler 1952 yılında Hague' da toplanan Uluslararası Siyasal Bilim Kongresinde geniş bir grup tarafından tartışılmıştır. Bu tartışmalarda beliren noktaları bütünleştiren sonsuz denecek kadar çok belge hazırlanmış ve bunlar araştırmanın ikinci aşaması (hipotezlerin sınanıp gerçeklere uygunluklarının sağlamasının gerçekleştirilmesi) için temel olarak kullanılmıştır.

(b) HİPOTEZLERİN GERÇEKLERE UYGUNLUĞUNUN SINANMASI

Bu işlem, işin en bilimsel kısmıdır. Hipotezlerin kurulmasında insan zaten bilinmekte olan öğeleri toplamakla sınırlıdır. Bu işlem de, elden geldiğince sağlam ve sistemli bir şekilde yapılır, yararlı bütün öğelerin derlenmesine dikkat edilir, inceleme konusu ile yakın bir ilişki içinde bulunmamakla beraber konunun bazı yanlarına ışık tutması beklenen öğeler biribiriyle karşılaştırılır. İkinci aşamada ise, yeni öğeler aranır ve inceleme bakir sahalara uzanır.

1. *Deney.* Doğal bilimlerde hipotezlerin gerçeklere uygunluğunun

sınanıp ispatlanmasında temel yöntem deneydir. Hipotez, iki olgu arasındaki bir ilişkiyi ifade eden önerilmiş bir yasadır; hangi koşullar altında olgulardan hangisinin değiştiği ve hangisinin hangisini etkilediği saptanıp kaydedilir. Bir olguyu etkilediği farzedilen etmenlerden bazıları, bunların incelenen olguyu etkileyip etkilemediğini saptayabilmek için, yapay usullerle tecrit edilirler. En sonunda da, bu etkinin ölçülmesine geçilir.

2. *Karşılaştırmalı yöntem.* Sosyal bilimlerde, çoğu durumlarda, deney yönteminin kullanılması mümkün olmamaktadır. Genellikle 'ısı ve basınç koşullarını' değiştirmek ve karşılıklı ilişkileri ortaya çıkarmak için olguları biribirinden tecrit etmek olanaksızlaşmaktadır. Bu bakımdan, kişi dolaysız gözlem yapmak zorunda kalmaktadır. Aynı nedenle, dolaysız gözlemin mümkün olduğu kadar çok sayıda ve mümkün olduğu kadar değişik doğal koşullar üzerinde yapılması gerekmektedir. Karşılaştırmalı yöntemin geniş ölçüde kullanılması bundandır ve daha önce de belirtildiği gibi, yöntem sosyal bilimlerde deneyin yerine geçmiş bulunmaktadır.

Sosyal determinizmin karakteristikleri hakkında: G. Gurvitz, *Déterminismes sociaux et liberté humaine*, 1955; R. MacIver, *Social causation*, 1942; G. A. Lundberg, *Foundations of Sociology*, 1939.

'Makro' ile 'mikro' arasındaki farklılık hakkında: J. Meynaud, *Bibliographie sur les problémes du changement d'échelle dans les sciences sociale*, UNESCO 1958.

Yapı kavramı hakkında: C. Levi-Strauss, *Anthropologie structurale*, 1958; T. Parsons, *Structures and Process in Modern Society*, Glencoe, 1960; S. F. Nadel, *The Theory of Social Structure*, Glencoe, 1957; A.R. Radcliffe-Brown, *Structure and Function in Primitive Society*, 1952.

İdeal tipler hakkında: M. Weber, *Essays in Sociology*, New York, 1946; *Methodology in the Social Sciences*, Glencoe, 1949; *The Theory of Social and Economic Organization*, New York, 1947.

Amerikan siyasal bilimindeki davranışçı eğilim hakkında:

H. Eulau, S. J. Eldersveld, K. Janowitz, *Political Behaviour*, Glencoe, 1956; L. Festinger ve D. Katz, *Resarch Methods in the Behavioural Sciences*, 2. basım, 1956; D. Waldo, *Political Science in the United States of America*, 1956, özellikle ss. 21 - 31; kollektif bir eser, *Research Frontiers in Politis and Goverment*, Brooking Institute, 1955.

İşlevsel tipoloji hakkında: R. K. Merton, *Social Theory and Social Structure*, 2. basım, Gelencoe, 1957; S.M.Lipset, *Political Man*, New York, 1960; G. Almond ve J. S. Coleman *The Politics of Developing Areas*, Princeton, 1960.

Genel teoriler hakkında: N. S. Timasheff, *Sociological Theory*, New York, 1955.

Sosyal bilimlerde teori ile pratik arasındaki ilişki hakkında: E. S. Johnson, *Theory and Practice in Social Studies*, New York, 1956; W. H. J. Sprott, *Science and Social Action*, Glencoe, 1955; B. Moore ve G. R. Leslie, *The Sociology of Social Problems*, New York, 1955.

Matematiksel modeller hakkında: P. F. Lazarsfeld *(et al.)*, *Mathematical Thinking in the Social Sciences*, Glencoe, 1954; H. A. Simon, *Models of Man*, New York, 1957; K. W. Deutsch, *Nationalism and Social Communication*, New York, 1953.

Matematiksel-olmayan modeller hakkında: J. Bates, 'A Model for the Science of Decision,' *Philosophy of Science*, 1954, ss. 326 - 39; M. Duverger, *Political* Parties, 1955; J. A. Slesinger, *A Model for the Comparative Study of Public Bureaucracy*, Ann Arbour, 1957.

Oyunlar teorisi hakkında: J. D. Williams, *The Compleat Strategyst, being a primer on the theory of games of strategy*, New York, 1954; D. Blackwell, *Theory of Games and Statistical Decision Process*, New York, 1954; M. Shubik, *Readins in Games Theory and Political Behaviour*, New York, 1953; K. W. Deutsch, 'Game Theory and Politics,' *Canadian Journal of Economic and Political Science*, 1954; ss. 76 ve ardı.

Kesim II. Deney

Deney uyarılanmış (proveked) ve yönetilmiş gözlem diye de adlandırılabilir. Doğal bir sürece bir veya daha çok yapay etmen katılır ve bulunan sonuçlar ile dış etmenlerin katılmaması halinde olacak olanlarla karşılaştırılır (böylece, bu etmenlerin etkileri ölçülür). Deney laboratuvar koşulları altında yapılabileceği gibi doğal koşullar altında da yapılabilir; etmenlerin tecritlenmesi bakımından ilki daha elverişlidir. Hangi durumda olursa olsun bütün deneyler önceden tanımlanmış hipotezlerin gerçeklere uygunluğunu sınamak için yapılırlar.

Deney doğal bilimlerde temel araştırma aracıdır ve hipotezler deneyler yolu ile yasalara dönüştürülürler. Sosyal bilimlerde ise, kelimenin tam anlamıyle düşünülecek olursa, deney daha enderdir. Biyolojide insan üzerinde yapılacak deneyler yüzünden karşılaşılan bütün ahlâkî sorunlar, sosyal bilimlerde, deney sadece tek bir insan üzerinde değil, fakat bütün bir topluluk üzerinde yapılacağı için daha büyük ölçüde ortaya çıkmaktadır. Ne yazık ki, biyolojide olduğu gibi sosyal bilimlerde insanın yerine hayvanları ikame etmek olanağı da bulunmamaktadır.

Sosyolojide çeşitli deney usulleri vardır. Bunlar, dışsal etmenlerin sürece katılmasının olgunun akışını etkilemediği; sadece, olguyla ilgili bilgilerin toplanmasını sağladığı durumlar da dahil olmak üzere, kısaca ele alınacaklardır: bu özel durumlar kelimenin dar anlamında deney sayılamazlar; bunlar bir çeşit belgeleme işlemidirler. Ayrıca, laboratuvar koşulları altında yapılan deneylerle sahada yapılan deneyler arasında (çoğu kez güç de olsa) bir ayrım konulacaktır.

1. LABORATUVAR KOŞULLARINDA DENEY

Bu deneylerde işlem yapay koşullar altında yapılır. Deneyde sınanan kimselere kendilerinin bir deneye konu oldukları bildirilir; bu kimselere deneyin her yanı, özellikle temeldeki amacı, açıklan-

masa da yapılan işlemin yapay karakterde olduğunun farkındadırlar. Laboratuvar deneyleri saha deneylerinde karşılaşılan sorunlarla karşılaşılmasını gerektirmezler: bir kere, deneyde sınanan kimseler deneye gönüllü olarak katılırlar; ikincisi, bu kimseler yapılan işin kendilerinin gerçek yaşantılarını etkilemeyeceğini, bunun bir çeşit «oyun» olduğunu bilirler. Fakat buna rağmen, bu «oyunun» bazı etkileri olmakta ve deneye katılanlar şu veya bu şekilde deneyden etkilenmektedirler.

A. Yapay gruplar

Bu teknik, kişilerarası ilişkiler, grup «morali» ve liderlik gibi konuların incelenmesi için Birleşik Devletlerde çok geliştirilmiştir. Aynı yöntem bazı ülkelerde komuta mevkilerine getirilecek kimselerin seçilmesinde bir araç olarak kullanılmaktadır.

(a) BİR SOSYOLOJİK DENEY TEKNİĞİ OLARAK YAPAY GRUPLAR

Bir grup insan belirli uzunlukta bir zaman için aynı yerde (otellerde, kırevinde, kollejlerde, vb.,) toplanırlar. Bu kimseler hep birlikte yaşarlar ve bazen belirli işler yaparlar. Gözlemciler grubun yaşantısını en küçük ayrıntılarına kadar kaydederler.

1. *Tek grup deneyleri.* Gözlemler çoğu kere tek bir grup üzerinde yapılırlar. Başlangıçta grubun kompozisyonu dikkatle incelenir. Deneye katılanlar çeşitli testlerden, soru kâğıdı uygulamalarından ve çeşitli sınavlardan geçirilirler.

Bu deneyin en basit şekli, grubu kendi faaliyetlerinde tamamen serbest bırakmak ve gruba ne belirli bir iş, ne de bir lider vermemektir. Liderlerin kendi kendilerine oluşup ortaya çıkmaları, grup üyelerinin onlara karşı tutumları, liderliğe özenenler arasındaki çatışmalar, hiziplerin oluşması, vb., bu çerçeve içinde gözlemlenir. Sınanacak etmenler bu kendiliğinden işleyen sürece belirli bir süre sonra katılırlar; böylece, bu etmenlerin grubun davranışları üzerindeki etkileri ölçülür. Gruba, yerine getirmesi için belirli bir gö-

rev de verilebilir. Bu görevin yerine getirilmesinde grubun karşısına belirli bazı engeller konulabilir veya grup belirli bir durumla karşı karşıya bırakılabilir. Gruba bozucu öğeler de sokulabilir ve grubun etkilenme duyarlığını ölçmek için grup bu yönde çeşitli etkiler ve propaganda ile karşı karşıya bırakılabilir. Kısacası, grup tıpkı bir deney objesiymiş gibi ele alınmış olur.

Deneyin yapay koşullarda yapılmış olması, açıktır ki, değerini azaltmaktadır. Bu engel, yapay grupların gerçek bir varlık kazanıverdiği çocuk gruplarında bu denli sözkonusu olmamaktadır. Yetişkin yaştakilerden kurulan gruplarda ise deney büyük ölçüde iyi niyete ve ciddiyete bağlıdır. Grup üyelerinin ciddî kalmaları ve yersiz şakalar yapıp işi bir oyun gibi kabullenmemeleri gerekir. Deneyde sınanan kimseler iyi niyetli olmazlarsa, bulunan sonuçlar yanıltıcı olur.

2. *Birkaç grup üzerinde karşılaştırmalı deneyler.* Burada temel ilke, aynı anda her biri belirli miktardaki etkenlere tabi tutulan birkaç grup üzerinde deney yapmaktakinin aynıdır. Diğer yandan, buradaki grupların her birinin terkibinin mümkün olduğu kadar biribirine benzer olmasına da çalışılır. Grupların yanıtları üzerinde yapılan karşılaştırmalar incelenen çeşitli etmenlerin daha iyi anlaşılmasını sağlar.

Burada Lewin, Lippitt ve White tarafından farklı üç «sosyal iklimin» etkileri hakkında 1940 yılında yapılan araştırma bir örnek olarak gösterilebilir — otoriteryan, demokratik ve anarşik. Bu deneyde dört grup teşkil edilmiş ve her biri üç haftalık süreler boyunca üç ayrı sosyal ortamda yaşatılmıştır. Deney onbir yaşındaki çocuklar üzerinde uygulanmıştır Otoriteryan sosyal atmosfer her şeyin yetişkin yaşta birine bırakıldığı ve hiç bir açıklama yapmadan bu kimsenin herkesi eleştirebildiği bir ortam olarak gerçekleştirilmiştir. Demokratik iklim, çocukların aralarına karışan ve onlara yol göstermekle yetinen bir yetişkin aracılığıyle gerçekleştirilmiştir. Bu ortamda yetişkin kimse çocuklara serbestçe seçebilecekleri çeşitli çözüm yolları önermiş, çocukları sorumluluk

yüklenmekte yüreklendirmiştir. Anarşik sosyal iklimi oluşturmak için de çocuklar tamamen kendi başlarına bırakılmış ve aralarına yetişkin yaşta bir 'rehber, verilmemiştir.

Gözlemciler, altı aydan fazla süren bu deney boyunca çocukların davranışlarını dakika dakika kaydetmişlerdir. Bu deney aracılığı ile, özellikle, otoriteryan dönemde saldırganlık duygularının gelişmesi hakkında ilginç sonuçlar elde edilmiştir. Bu tür deneylerin yetişkin yaştakiler üzerinde uygulanması güçtür. Fakat buna rağmen, bu teknik küçük gruplarda otoritenin doğası hakkında derinlemesine araştırmalar yapılmasına olanak hazırlamıştır.

(b) **BİR SEÇME TEKNİĞİ OLARAK YAPAY GRUPLAR**

Bu tekniğin önemi birçok ülkede bir seçme tekniği olarak kullanılmakta oluşundan anlaşılmaktadr. Grup testleri planlanmış bir liderin katılması ile uygulanabileceği gibi, böyle bir lider olmaksızın da uygulanabilirler.

1. *Lidersiz olarak.* Adaylar, aralarında atanmış bir lider olmaksızın, bir grup şeklinde çeşitli durumlar içinde gözlemlenirler: bu deneysel durumlarda oluşacak liderliğin gerçek durumlarda (hayatta) oluşacak liderlikle aynı olacağı farzedilir.

Bu deneysel durumlardan biri grupça seçilen bir konu üzerinde tartışmaya girişme durumudur. (Komuta mevkilerine getirilecek kimseleri seçmekle görevli) seçim komitesi de grupla aynı masa etrafına oturur ve kısmen tartışmalara katılır. Bu sistem ordudaki üst komuta mevkilerine getirilecek subayların ve yüksek devlet memurlarının seçiminde kullanılmaktadır. Yöntem New York eyâletinde sağlık hizmetleri uzman personelinin atanmalarında kullanılmıştır: altı veya dokuz aday bir yuvarlak masa etrafında toplanmış ve tıbbî bir sorun üzerinde tartışmada bulunmuş, bu tartışmadan önce de, hazırlanmaları için kendilerine beş günlük bir süre tanınmıştır. Bu arada salonun bir köşesine dört 'mümeyyiz' oturmuş ve gözlemledikleri adaylara belirli ölçütlere göre not vermişlerdir.

Bir başka teknik, gruba, yerine getirmesi için belirli bir görev vermektir. Örneğin, Britanya ordusunda altı veya sekiz subay adayına çukur bir araziden geçmek için ip ve tahta gibi malzemeyle köprü inşa ettirilmektedir. Bu tür testler özel şirketlere alınacak personelin seçiminde kullanılmaktadır: adaylardan kendilerini müdürler kurulu üyeleri olarak farzetmeleri istenmekte ve belli bir teknik sorun hakkında bilgiler verilmektedir. Verilen bu bilgilere dayanarak, adaylardan şirket için belirli bir plan çizmeleri istenmektedir.

2. *Liderlerle yapılan grup testleri.* Bu testler liderlik niteliklerini saptamak için yapılırlar. Bireye bir grubun liderliği verilir ve önceki örnekte olduğu gibi çeşitli somut durumlarla karşı karşıya bırakılır. Bu test bir birey üzerinde uygulanır–liderin. Grubun üyeleri sırayla hep aynı lider durumuna konumlanır ve test bunlar üzerinde de uygulanır. Testin en önemli yanı liderle grubun üyeleri arasındaki ilişkilerdir.

Örnek olarak İngiliz ordusunda subayların seçilmesinde kullanılan iki teknik gösterilebilir. Birincisinde, gruba arazinin tüm taktik ayrıntılarını kapsayan bir model sunulur: evler, yollar, tarlalar, ormanlar, demiryolları, vb. Lider adayından belirli bir görevi yerine getirmesi istenir (örneğin, bazı belirli yerleri elinde bulunduran düşmandan belli bir köprünün geri alınması). Adayın bir plan yapması ve grubun her üyesine doğru ve yerinde emirler vermesi gerekir. İkinci test çayırlık bir yerde oynanan bir oyun şeklindedir. Arazi iki kısma ayrılır ve her biri içlerinde bir de lider bulunan altışar veya yedişer kişilik gruplara verilir. Gruplarda liderden başka diğer üyelerin gözleri bağlanır ve liderin öne veya arkaya atılacak adımların sayısını belirten emirlerine göre hareket etmeleri söylenir. Saldırıda bulunmakla görevlendirilmiş bulunan takım savunma yapan tarafın sahasına üç çuval saman getirmek ve bunu, savunma yapan takımın üyelerine dokunmadan onların sahasının arka tarafına yerleştirmekle görevlendirilir.

B. Sosyodram

Amerikalı psikolog Moreno tarafından bulunan 'sosyodram' yöntemi yapay gruplardan da ender bir kullanım olanağına sahiptir. Gerek bilimsel gözlem aracı olarak ve gerekse yararlı bir pratik yol olarak (yapay gruplarla yapılan deneyler kadar) değer taşıdığı söylenemez. Burada bu yöntemden söz edilmesinin nedeni yöntemin orijinal oluşu, Birleşik Devletler'de başarı kazanması, bazı tekniklere benzemesi, bazılarından da farklı oluşudur.

(a) SOSYODRAM TEKNİĞİ

Sosyodram—veya psikodram (iki terim arasındaki farklılığın çok küçük olduğu görülecektir— yönteminin anlaşılması, ancak, çok tuhaf bir insan olan yaratıcısının genel teorilerinin bilinmesiyle mümkündür.

1. *Moreno'nun sosyolojisi.* 1892 yılında Bükreş'te doğan Moreno tıp ve psikiyatri öğrenimini Viyana'da yapmıştır. Freud, Marx ve Alman filozoflarından etkilenmiştir. 1925 yılında Birleşik Amerika'ya yerleştikten sonra kendisinin 'sosyometri' adını verdiği sosyolojik teoriler geliştirmiştir. Çalışmalarının bir başka yanı, özellikle *sosyodramlar* daha sonra ele alınacaktır.

Moreno'nun sosyolojisi kendi kişisel dinsel düşüncelerine dayanmaktadır. Bizzat Moreno bile, kendisinin bir bilimin değil de bir din tarikatının kurucusu sayılması için pek az şeye ihtiyaç olduğunu söylemiştir. Moreno çok üst düzeyde bir varlığa ve bu varlığın da kendiliğinden (spontaneous) yaratıcılıkta ifadesini bulduğuna inanmaktadır; bu varlık aracılığı ile insan kendisini Tanrı ile özdeşleştirme eğilimindedir (Tanrı mutlak kendiliğinden yaratılıcık sayılıyor). Bugün için bu kendiliğinden yaratıcılık insan da bir çekirdek (rüşeym) hâlinde bulunmaktadır, ama insanoğlu bunu özgürleştirebilir. Bu çekirdek büyük gelişme olanakları taşımaktadır. Moreno bu özgürleştirmenin (atom fiziğindeki) çekirdeksel patlamaya benzediğine inanmaktadır.

Moreno'nun teknikleri, özellikle sosyodram ve psikodram

teknikleri insanoğluna bu kendiliğinden yaratıcılık düzeyine yükselmekte yardımcı olmak amacını taşımaktadır. Bu noktadan bakıldığında bu teknikler insanın özgürleştirilmesi için sürrealistlerin önerdikleri tekniklere—psişik otamatizm, otamatik yazı yazma, uyanık-rüyâsı, vb.— benzetilebilir. Moreno'ya göre, kendiliğinden yaratıcılık aracılığı ile özgürleşme (kurtuluş) kolektif eylem sayesinde; özgürleşmeye engel teşkil eden tüm psiko—sosyal öğelerin bu kolektif eylemle etkisiz kılınması sayesinde sağlanabilcektir. Bunun ardından bir çeşit sosyal *catharsis* (boşalma) gelecek ve insanın kişiliğinin en derin yanlarını biribiriyle mezedecek; böylece, insanlar arasındaki ilişkilerin gerçek doğasına kavuşmaları sağlanacak, insanoğlunun tüm yaratıcı yetenekleri özgürleşmiş olacaktır.

2 *Psikodram ve sosyodram.* Bu iki terim hemen hemen eşanlamlı terimlerdir. Psikodramın bireysel kişiliğe ışık tutmak, sosyodramın ise bireyler arasındaki ilişkilere ışık tutmak amacında olduğu söylenebilir Fakat Moreno'ya göre bireysel kişiliğin kişiler arası ilişkilerden ayrılması olanaksızdır Psikodram daha uzun bir dönemi kapsamaktaysa da her iki teknik özdeştirler.

Sosyodram tekniği *Commedia dell'Arte*'deki veya Pirandello'un *Altı Karakter* (kişi) *Yazarını Arıyor* adlı eserindeki durumlara benzemektedir. Teknik, oyunu yöneten bir lider ile Moreno'nun 'tâli ego'lar dediği liderin yardımcılarına dayanmaktadır.

Sosyodram için bir örnek vermek gerekirse, Moreno'nun ırk sorunu ile ilgili olarak Birleşik Devletler'in Batısındaki bir üniversitede uyguladığı sosyodram gösterilebilir. Bu deneyde dinleyiciler arasından zenci bir çift sahneye davet edilmiş ve kendilerine sorulan çeşitli sorularla kendi durumlarını açığa vurup ifade etmeleri ve, tıpkı gerçek hayatta olduğu gibi, tepkilerde bulunmaları sağlanmıştır. Daha sonra bir beyaz kadın davet edilmiş ve 'tâli ego' olarak kullanılan bu kadın tutum değişiklikleri göstermiş, bu arada biribirine zıt iki tarafın tutumları meydana

çıkarılmıştır. Daha sonra 'tâli ego' geri çekilmiş ve lider 'aktörlere' on yıl sonra kendilerinin nasıl olacağını sormuştur. Bunun da ardından, oyuna katılan dinleyicilerle birlikte olup bitenlerin ne anlama geldiği tartışma konusu yapılmıştır. Sosyodramda dinleyicilerin tepkileri de önemli bir öğedir. Deney, ilgili kimselere bu (sosyal) durumun nasıl düzeltilebileceği işaret edilerek sona erdirilmiştir.

(b) SOSYODRAMIN KULLANILIŞI

Moreno'ya göre sosyodram laboratuvar deneyinden tamamen farklı bir şeydir. Yöntemin pratikteki kullanımı bu yöntemin bulunmalarını sağladığı bilimsel sonuçlardan çok daha büyüktür. Sosyodram sadece sosyal ilişkileri iyileştirmek ve geliştirmek çabasında olmayıp insanoğlunun «yaratıcı kendiliğindenlik» düzeyine erişmesine engel olan bağlardan kurtulmasını da sağlamak istemektedir. Sosyodram bu amaçlarına ne denli erişebilirse kanaatlar, tutumlar ve bunların derin anlamları çok daha iyi bir şekilde anlaşılıp tanınabilecektir: bu bakımdan, yöntem aynı zamanda bir sosyolojik araştırma aracı niteliği de taşımaktadır.

5. *Sosyodramın ve psikodramın Birleşik Devletler'de kullanılışı.* Bu teknikler belirli bir dereceye kadar kullanılma olanağı bulabilmişlerdir. İlk psikodram tiyatrosu olan *The Mansfield Theatre* 1940 yılında kurulmuş ve belirli bir ölçüde başarılı olabilmiştir. Bu teknik pratik alanda iki yönde gelişme göstermiştir.

Bir gelişme *therapeutic psychiatry* yönünde olmuştur. Dr. W. A. White, Washington'daki St. Elizabeth Hastanesi direktörü, 1931 yılında hastalarını bu yöntemle tedavi etmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında, tek tek hasta tedavisi için gerekli sayıda uzman hekim bulunmadığından, aynı yöntem çok geniş ölçüde kullanılmıştır. Yüzlerce kara ve deniz askeri 'mermi şoku' hastalığından bu yöntemle yapılan tedavi ile kurtarılmıştır. Aynı yöntem eski muharipler üzerinde de kullanılmıştır.

Ancak, uygulanan teknikte bazı uyarlamalar yapılmıştır — lider daha az aktif bir rol oynamış ve hastalar oyuna hep birlikte katılmıştır.

İkinci gelişme özel şirketlerdeki beşerî ilişkiler alanında olmuştur. Bu alandaki uygulama yöntemde, temelde, ideolojik nitelikte bir tutumun bulunduğunu yansıtmıştır — toplumda, sınıf mücadelesi şeklinde bir yapısal çatışmanın varolabileceği reddedilmiş ve sosyal gruplar arasındaki çelişki ve gerginliklerin 'social therapy' ile tedavi edilebilecek anormallikler olduğu savunulmuştur. Bunun için *Harwood Manufacturing Company* tarafından yapılan bir çalışma örnek gösterilebilir. Bu örnekte, adı geçen şirket gece vardiyasında üretimi ciddî şekilde etkileyen «bozguncu» konuşmaları önlemek için en etkin çareyi araştırmakta sosyodram yöntemini kullanmıştır: açıkça anlaşılmıştır ki 'işçiler yönetimin üretimi herkesin yararı için arttırmak istediğini anlayamamışlar ve kesiksiz süren «bozguncu» konuşmalar buna sebep olmuştur.

2. *Halk demokrasilerinde kolektif özeleştiri.* Teorik temeller ile pratikteki işlemler farklı mahiyette olmakla beraber, bazı halk demokrasilerinde görülen kolektif özeleştiriler bazı bakımlardan sosyodram yöntemiyle karşılaştırılabilirler. Resmen herhangi bir «oyunun» icra edilmediği bu kolektif özeleştirilerde bireyler sahnede olmadıklarını, fakat buna rağmen özeleştirilerin ciddî sonuçlar verebileceğini bilmektedirler. Farklılık gerçek bir farklılık olmaktan çok, biçimsel (formal) bir farkılılık olmaktadır: *Harwood Company*'deki işçiler de 'oyunun' gerçek bir oyun olmadığının ve yapılan işten pratik bazı sonuçlar elde edileceğinin farkındadırlar; psikodrama katılan bir akıl hastası da bu durumu bilmektedir Keza, bütün gerçek denemeler de bir ölçüde tiyatral bir görünüm taşımakta (en iyi oyunlar denemelerdir) ve kolektif özeleştiriler şeklindeki seanslar da bunların dışında kalmamaktadır.

İnsanın derinliklerinde yeralan duygularının serbestçe bo-

şaltılması (catharsis) düşüncesi de burada kendini göstermektedir: tüm grubun gösteride bulunması ve katılması boşalıma yardım etmekte; daha yüksek düzeyde bir 'safiyet' noktasına erişilmesini sağlamaktadır. Bu gösterilerde tiyatral öğe psikodramdakine oranla daha da fazla geliştirilebilmektedir. Bunun nedeni, aktörün kendisini kurtarmak için çoğu kez yalan söylemesi, gözlemcinin de, söylenenin yalan olduğunu bildiği için, oyuna katılmasıdır. Burada kesiksiz ve ardı ardına yalana dayanan bir mekanizma kurmakla izlenen amaç yapay bir gerçek; tiyatral bir gerçek yaratmak, yavaş yavaş bunu reel bir gerçek hâline getirmek, böylece, aktörlerin ve seyircilerin kendilerine verilen veya seyrettirilen role uygun şekilde gerçek yaşantılarında da uyarlamalar yapmalarını sağlamaktır. Fakat psikodramda da yalan olmadığını sanmak saflık sayılmalıdır.

2. SAHADA YAPILAN DENEYLER

Çoğu kez bunları laboratuvar koşullarında yapılan deneylerden ayırmak güç olmaktadır. Kolektif özeleştiriler, bunlara katılanlar hayatlarını ve özgürlüklerini de tehlikeye attıkları için, laboratuvar koşullarında yapılan deneylerden farklıdır Bazı grup deneyleri, örneğin okullardaki öğrenci sınıfları, okulun tüm öğrenci topluluğu ise hemen hemen tamamen doğal koşullar altında yapılabilmektedir.

Fakat sahada yapılmış olup da gerçek grupların yapısında veya davranışında değişiklikler yaratacak olan deneyleri diğerlerinden ayırt etmek oldukca kolaydır. Bu yöntemler, gerek ahlâkî ve gerekse pratik nedenlerle pek ender olarak kullanılmaktadır.

A. Pasif deneyler

Bir deney, deney yapılan grup üzerinde herhangi bir sonuç yaratmıyorsa (netice tevlit etmiyorsa) pasif deneydir: bu durum insana bir obje gibi davranılmasına karşı çıkan ahlâkî eleştiriler-

den uzak kalınmasını sağlamaktadır — bu tür deneylerde deneyci üzerinde deney yapanın güdümlemesi yoktur. İşin gerçeği aranacak olursa, bu tür deneyler gerçek deney sayılamazlar. Bunlara sözde-deney (pseudo-experiment) denmektedir. İki türlü sözde-deney vardır: oluşturulmuş gözlem (induced observation) ve *ex post facto* deney.

(a) OLUŞTURULMUŞ GÖZLEM

Bu işlemde doğal bir sosyal sürece yapay bir öğe katılır, fakat bu öğenin katılması doğal sosyal sürecin gelişmesine müdahale etmek için değil, aksi takdirde elde edilemeyecek olan enformasyonun toplanabilmesi içindir. Dışardan katılan bu 'uyarının' amacı tamamen belgeseldir. Bunun en iyi örneği kayıtlanmış oylardır.

1. *Kaydedilmiş oylar.* Gizli oya dayalı bir seçim sisteminde dolaysız yöntemlerle seçimde kullanılan oyların yaşa, cinsiyete, dine, vb. göre çeşitli partiler arasında nasıl dağıldığını anlamak ve saptamak olanaksızdır. Bu konuda genellikle kanaat yoklaması yöntemi kullanılmakta, ancak, cevaplandırmayanların bulunuşu nedeniyle bu yöntem etkinlikten yoksun bir yöntem olarak kalmaktadır.

Bu güçlüğü yenmek için, oy vermenin gizliliğine müdahale etmeksizin, cinsiyete, yaşa vb. göre biribirinden ayrılabilecek kaydedilmiş oylar sistemi önerilmiştir. Bu usul 1939'dan önce kadınların verdikleri oyları analiz etmek için Birleşik Devletler'de ve Almanya'da bazı kasabalarda birçok kere kullanılmıştır. Çoğu kez erkek ve kadın seçmenler için ayrı seçim sandıkları kullanılması usulü benimsenmiştir. Benzeri deneyler Fransa'da 1945 yılından sonra Vienne (Isére), Belfort ve Grenoble'da da yapılmıştır.

Kadınların siyasal hayata katılması sorununu ele alan UNESCO araştırması sırasında, 1952 - 53'de, bu usulün daha da geliştirilmesi için bir öneride bulunulmuştur. Bu önerinin bazı seçim

bölgelerinde İçişleri Bakanlığının, arkasında oy veren seçmenin cinsiyetini, yaşını ve dinini gösteren özel oy pusulaları kullanılmasını zorunlu kılabilmesine cevaz veren 1953 Alman seçim kanunundan esinlendiği açıktır. Bu yolla çok değerli bilgiler toplanmıştır.

2. *Bu işlemin değerlendirilmesi.* Bu usulün kullanılması, kadın ve erkek arasında farklılık güttüğü gerekçesiyle, kadın kuruluşları tarafından; oyvermenin gizliliğini ihlâl ettiği gerekçesiyle politikacılar tarafından; ve ulusal egemenlik (ki bölünmez bir bütündür) ilkesine ters düştüğü gerekçesiyle de, hukukçular tarafından eleştirilmiştir.

Bu iddiaların hiç biri ciddî bir şekilde gözden geçirilmiş, incelenmiş değildir. Aslında bütün bu iddialar bazı gizli niyetleri kamufle etmektedir. Kadın kuruluşları cinsiyetler arasında tam bir benzerlik (farksızlık) olabileceği şeklindeki 'efsanenin' yıkılmaması için kadınların oy verme davranışlarının farklı olduğunun açığa çıkmasından endişe duymuşlardır. Politikacılar da benzeri bir endişe duymuşlardır — belirli bir partinin kadınlardan çok oy aldığının bir diğerinin ise alamadığının ortaya çıkacak olmasının her iki partinin de propaganda çalışmalarına zarar vereceğinden çekinmişlerdir. Hukuk bilimiyle uğraşanlar ise ya yasal ilkelerin ardına sığınarak bu tür endişe verici konulardan uzak kalmak istemişlerdir, ya da çok güçsüz teorisyenler olduklarını düşünerek, teorilerinin gerçek hayatla en küçük bir temasta yıkılıvermesinden çekinmişlerdir.

Pratikte ise, bu tekniğin kullanılması hiç bir güçlük veya istenmeyecek hiç bir olay yaratmamıştır. Hiç kimse, bu yöntemin kullanılmasıyle seçim sonuçlarının etkilendiğini veya insanlar üzerinde kabulü imkânsız bir güdümleme işlemi yapılmış olduğunu iddia edememiştir. Elde edilen sonuçlar çok ilginç olduğu için bu yöntemin yeni yeni alanlara doğru daha da genişletilmesi yerinde olacaktır.

(b) 'EX POST FACTO' DENEYLER

Sosyolog Greenwood bu yöntem üzerine özel bir çalışma yapmıştır. Yöntemin uygulanışı, belirli bir durumun ortaya çıkışına yolaçan belirli olgular zincirine, bu olgular oluşumlarını tamamladıktan sonra bakıp incelemede bulunmaya dayanır. Belirli bazı olgular tecrit edilir ve (meydana gelmiş bulunan) durumun evrim süreci incelenir: bu, yapılan işleme deneysel bir görünüm kazandırır. Tecrit etme tekniği bir dışsal etmenin (doğal) sürece katılmasına benzer, fakat gerçekte, hiç bir faktör katılmış olmamaktadır. Burada, sadece, bir değişken tecrit edilmiş olmaktadır. Yöntemin iki biçimde uygulanması mümkündür — nedenlerin etkilerden ayırt edilmesi; veya belirli etkenlerin (faktörlerin) ele alınması ve bu faktörlerin ne sonuç vereceğinin incelenmesi.

1. *Belirli etkenlerin yaratacağı sonuçlar.* Belirli tarihsel etkenler tecrit edilirler ve bunların çağdaş durum (umuz) üzerinde yapmış olabilecekleri etkiler gözden geçirilir. Bunun en iyi örneği, H. F. Christiansen'in 1935 yılında eğitim ile sosyal başarı arasındaki ilişkiler üzerine yaptığı çalışmadır: hipotez, iyi bir eğitimin daha başarılı olmayı sağlamasıydı. (Araştırmadan) dokuz yıl önce (1926) aynı okuldan mezun olan kimselerin hepsi aranmış ve 2,127 kişiden 1,194 tanesi ile yeniden temas kurulabilmiştir. Bunlar iki gruba ayrılmışlardır —öğrenimini tamamlayanlar ve öğrenime devam etmeyenler. Daha sonra her iki grup sosyal kökenin, anababa durumunun, entellektüel standardın, ulusal kökenin eşitlenebilmesi (hiç değilse teorik olarak) için küçültülmüş ve böylece tek değişken olarak sadece eğitim düzeyi bırakılmıştır.

Sonuçta, eğitimini tamamlayanlar grubunun yüzde 88,71'inin ve eğitimlerini tamamlayamayanlar grubunun ise yüzde 83,4'ünün ekonomik bunalım dönemini kendi durumlarında bir (sarsıntı) değişiklik olmadan geçirebildiği saptanmıştır. Fark çok az, gerçekten önemsiz derecede olmuştur (her iki grup da 145'er kişi olarak hesaplanmıştır). Yöntemin kullanılmasında en büyük güçlük tek bir tanesi dışında kalan bütün değişkenlerin etkisiz

kılınmasıdır ve bunun sağlanmış olup olmadığı kuşkulu görülmektedir.

2. *Belirli durumlardaki etkenler.* Burada, yukarda anlatılanın tamamen tersi bir işlem yapılır. Geçmişte olup bitmiş bir olgunun nasıl meydana geldiğini anlamak için belirli bir durumdan yola çıkılarak olgunun nedenleri araştırılır. Örneğin, Yahudi düşmanlığının nedenleri, bir grup Yahudi düşmanının geçmişi üzerinde yapılan analizlerle araştırılabilir.

Bu teknik Minnesota'da elli kişilik suçlu çocuk grubu ile elli kişilik suçlu olmayan çocuk grubu üzerinde yapılan karşılaştırmalı araştırmada kullanılmıştır. Buradaki yüz çocuk da aynı eğitim kurumlarına gitmiş, aynı zekâ seviyesinde, aynı aile koşullarında yetişmiş çocuklar arasından seçildikleri için, çocukları suçluluğa iten etmenlerin tecrit olunması sağlanmıştır.

B. Aktif deneyler

Aktif deneyler önemli ahlâkî sorunlarla karşılaşılmasına yolaçmaktadır. İnsana bir deney malzemesi gibi davranılması ve sadece bilimsel gözlemlerde bulunmak için bir topluluğu ona zarar verecek yönde bazı işlemlerden geçirmek doğru bulunmamaktadır. Bu görüşler tartışılabilir — ve ahlâk açısından bakılırsa, ister ırkçı, ister milliyetçi amaçlar için veya isterse belirli sosyal sınıfların ve grupların çıkarlarını korumak için bir topluluğun propaganda aracılığı ile güdümlenmesi bundan da kötü bir şey sayılmalıdır.

Bu tip deneyler sayısız denecek kadar çok pratik güçlüklerle de karşı karşıyadır. Bununla beraber, bu tip deneylerden sınırlı bir alanda yararlanmak ve sapkın (aberrant) durumların bu tip deneylerle incelenmesi mümkündür. Bu yol çok verimli bir aktif ve dolaylı deney türü teşkil etmektedir.

(a) DOLAYSIZ AKTİF DENEYLER

Bu tip deneylerin tanımı yukarda yapılmış bulunuyor —doğal bir

sosyal sürece yapay bir öğenin katılması— ve, gene belirtildiği gibi bunlar çok ender kullanılan bir deney türüdür. Bu deneyler 'sahada' yapılabileceği gibi, yapay sayılmasalar bile çok özel denebilecek koşullar altında da yapılabilmektedirler.

1. *Özel karakterdeki gruplar üzerinde yapılan deneyler.* Bu deneyler kolej ve üniversite öğrencileri, askerler, mahpuslar, sürgünler üzerinde yapılırlar. Bunlar, terimin gerçek anlamıyle, yapay grup sayılamazlar. Bu tür gruplar içlerindeki bireylerin gerçek anlamıyle, yapay grup sayılamazlar. Bu tür gruplar içlerindeki bireylerin kendi gerçek hayatlarını yaşadığı doğal, ama daha çok 'marginal' gruplardır ve deney yapmak için kolaylıkla bulunabilmektedirler.

Bu grupların kullanılışı ile ilgili olarak, Amerikan askerleri üzerinde film propagandasının etkilerini ölçmek için yapılan deneyler örnek gösterilebilir. Bu deneyle önce test soru kâğıtlarının uygulanmasıyle iki grup dengelenmişir: bir grup filmi seyretmiş, diğerine ise film gösterilmemiştir. Grupların her ikisiyle hem filmin gösterilmesinden önce, hem de filmin gösterilmesinden sonra veya sadece filmin gösterilmesinden sonra mülâkatlar yapılmıştır. Daha sonra, filmin etkileri ölçülmüştür. Deney daha da geliştirilmiş ve gruplardan biri üzerinde uzun süreli ve yoğun bir propaganda uygulanmış ve bulunan sonuçlar bu uzun süreli ve yoğun propaganda altında tutulmayan gruptan alınan sonuçlarla karşılaştırılmıştır. Her iki grubun üyelerinin de yapılan deneyin gerçek anlamını öğrenmesine olanak bırakılmamıştır.

Bazı Amerikan üniversitelerinde aşağıda anlatılan deneylerden çok yapılmıştır. 1939 yılında M. Smith adlı öğretim üyesi Kansas Üniversitesinde bir grup etnografya öğrencisi için ırkçı önyargıları değiştirmeyi amaçlayan dersler ve seminerler düzenlemiştir. Deneyde, bu derslere ve seminerlere girmeyen öğrencilerden de benzeri kompozisyonda bir kontrol grubu teşkil edilmiştir. Remmers de Yahudi düşmanlığı hakkında buna benzer deneyler yapmıştır. F. T. Smith 1943 yılında on beş kişilik bir öğ-

renci grubunu Harlem'e göndermiş; bunlar zencilerle kişisel temaslarda bulunmuşlardır. Bir başka grup ise bu tip temaslardan alıkonulan öğrencilerden kurulmuş ve bu grup kontrol grubu olarak kullanılmıştır. Gazetelerin, dergilerin, kitapların etkileri ile ilgili olarak da buna benzer birçok araştırmalar yapılmıştır.

2. *Olağan gruplar üzerinde yapılan deneyler.* Bu deneyler daha zordur. Bunların en ilginç olanı, kuşkusuz, Pennsylvania'da Allentown'daki idarî makamlar için yapılan seçimlerle ilgili olarak Hartmann tarafından uygulanan araştırmadır. Hartmann'ın kendisi de sosyalist bir aday olarak bu seçimlere katılmıştır. Aday olarak iki seçim bildirgesi hazırlamıştır: biri rasyonel savlara dayanan bir bildirge, diğeri ise hislere seslenen bir bildirge olmuştur. Bazı yerlerde ise hiç biri verilmemiştir. Bu üç uygulamadan elde edilen sonuçlar üzerinde yapılan karşılaştırma rasyonel ve hissî savlarda bulunma yollarının etkilerinin ölçülmesi bakımından ilgi çekici olmuştur.

Lewin daha önce anlatılan tipteki deneylerden yaparken üniversite veya ordu çevresinden uzaklaşmıştır. İnsanların beslenme alışkanlıklarını değiştirmek, onları bu yolda ikna edebilmek için iki grup kadın almıştır. Birinci grup için bir seri konferans düzenlemiştir. İkinci grupta ise kısa bir açılış konuşmasından sonra, bir seri tartışma yapılmıştır. Birinci grupta kişilere beslenme ile ilgili yeni ilkeler empoze edilmek istenmiş; ikinci grupta ise bu yeni ilkelerin kolektif şekilde alınacak kararlarla kabul edilmesi istenmiştir. Lewin birinci grupta beslenme alışkanlıklarını değiştirenlerin yüzde 3, ikinci grupta beslenme alışkanlıklarını değiştirenlerin ise yüzde 32 olduğunu saptamıştır. Bu deney Lewin'in, daha önce anlatılan 'sosyal laboratuvarlar' tekniğini bulmasına yardımcı olmuştur.

Başka tip bir deney de fiilî davranış ile kanaat yoklamalarında kullanılan soru kâğıtlarına verilen cevaplar arasındaki korelasyonun gerçekliğini sınamak için Lapiere tarafından yapılmıştır. Lapiere, yanında bir zenci ile birlikte Amerika'da pek çok

sayıda otelleri ve restoranları gezmiş ve kendilerine daha önce kanaat yoklamasında kullanılan soru kâğıdından gönderilmiş bulunan otel veya restoranların idare personelinin kendisine karşı davranışları üzerinde gözlemde bulunmuştur. Lapiere bu insanların hareketlerinde ırkçı önyargıların etkilerinin, soru kâğıtlarında ifade ettiklerine oranla, doksan kat az olduğunu ortaya koymuştur (bunun nedeni ilgili kişilerin gerçek hayatlarında bu konudaki cesaretsizlikleri veya iki yüzlülükleridir).

Bir toplulukda 'fısıltıların' ve 'kulak gazetesinin' yayılması hakkında da deneyler yapılabilmektedir. Küçük bir kasabada dedikoduların ve gevezeliklerin başladığı noktalar saptandıktan sonra, deneme yoluyle ortaya bazı dedikodular ve 'fısıltılar' yayılabilmektedir: bundan sonra da yayılmanın hızı ve kanaatlar saptanmaktadır.

(b) DOLAYLI AKTİF DENEYLER

Bu deneyler, sosyal sürece sosyolog tarafından olmaksızın katılan yeni bir etkenin incelenmesi amacıyle yapılırlar. İnceleme konusu etkenin sosyal sürece katılması grubun sosyal veya siyasal hayatına katılmakta olan kimselerce ve onların amaçları için sağlanır.

1. *'Sapkın durumlar' tekniği.* Siyasal veya sosyal bir reformun etkileri üzerinde yapılacak bir inceleme, belirli bir dereceye kadar, deneysel bir çalışmadır. Esas itibarıyle, normal sosyal sürece buradaki dışsal etkeni kimin kattığı ve hangi amaçla kattığı önemli değildir: önemli olan, bu dışsal etkenin deneysel bir durum yaratmış oluşu ve durumun bu niteliğine uygun olacak şekilde ele alınması gerektiğidir.

Her ne kadar, bütün siyasal reformların deneysel durum olarak kabul edilmesi mümkünse de, unutulmamalıdır ki, reformlar da, büyük ölçüde, değiştirmek istedikleri durumun ürünüdürler. Bu nedenle, reformun yaratacağı sonuçlarla normal toplumsal evrimin zaten yaratacak olduğu sonuçların biribirinden ayırt

edilmesi güçleşmektedir. Burada deneysel yönteme sağlık ve duyarlık kazandırmak için yararlanılacak bir kontrol grubu kurma olanağı da bulunmamaktadır.

Belirli bazı özel durumlarda —sapkın durumlarda— yerel olarak bir reform uygulanır ve ülkenin geri kalan kısmı eski kaderiyle başbaşa bırakılır. 'Sapkın' yöredeki değişimler, daha sonra, diğer başka yerlerdeki değişimlerle karşılaştırılır. Bu yönteme dolaylı deney yöntemi adı verilmektedir.

2. *Bu tekniğin kullanılışı.* Seçim konusundaki araştırmalardan (bu teknik, doğaldır ki, diğer birçok alanlarda da kullanılmaktadır) bazı somut örnekler verilebilir.

Birinci örnek, Hesse'deki 1932 ara seçimlerinde Alman Sosyal Demokrat Partisinin propaganda çalışmaları üzerine Tchakhotine tarafından yapılan araştırmadır. Sosyal Demokrat Partinin anti-nazi örgütlenme propagandası başkanı olan Tchakhotine bu seçimlere 'sapkın durumlar' karakteri vererek yeni etkenler katmıştır. Hemen hemen her yerde Sosyal Demokrat Partinin Nazilere karşı propagandası eski klasik seçim kampanyası teknikleri ile yürütüldüğü için, Tchakhotine, önce, Nazilere karşı Nazi propaganda tekniklerini kullanma izni almış ve bundan sonra da Nazilere karşı tekerleme şeklinde sloganlar ve semboller, hislere seslenen duvar afişleri, büyük boy duvar ilânları ve duvarlara çizilen semboller (üç ok gibi), törenler, büyük kitlelere yaptırılan yürüyüşler ve dev mitingler düzenletmiştir. Daha önce her yerde oy kaybeden Sosyal Demokrat Parti, bu yolla, Hesse'de oylarını arttırmıştır.

1953 mahallî seçimleriyle Oise'da, 1956 genel seçimleriyle de tüm Fransa'da modern reklamcılık usullerinin kullanılışı da, bu yolla, derinlemesine olarak incelenebilmiştir. Geleneksel yöntemlerin uygulandığı diğer seçim bölgeleri ise kontrol grupları olarak kullanılmışlar ve karşılaştırma olanağı sağlamışlardır. Bu yöntemle, belirli bir Senatörün kendisine Senato'da koltuk 'satın alabilmesi' için yapması gereken şeylerin analiz edilmesi sağlanmıştır.

Sapkın durumların kullanımına dayanan bu dolaylı deney yöntemi bugün çok geniş bir alanda kullanılmaktadır.

Deney hakkında: F. S. Chapin, *Experimental Designs in Sociological Research*, New York, 1947; E. Greenwood, *Experimental Sociology*, New York, 1945; J.C. Townsend, *Introduction to Experimental Method for Psychology and Social Science*, London, 1953.

Yapay gruplarla yapılan deneyler hakkında: E. A. Shils, 'The Study of the Elementary Group' (ve bibliyografya), bk: H. D. Lasswell ve D. Lerner, *The Policy Sciences*, New York, 1951; R. Lippit, 'An Experimental Sduty of the Effect of Democratic and Authoritarian Group Atmospheres, '*University of Iowa Studies in Child Welfare*, 1940, ss. 43 - 198; R. Lippitt, *Training in Community Relations*, New York, 1949; L. Carter, W. Haytorn, M. Howell, 'A Further Investigation of the Criteria of Leadership,' *Journal of Abnormal and Social Psycology*, 1951, ss. 589 ve ardı; M. W. Barnard 'A New Method of Selecting Health Officiers in Training,' *American Journal of Public Health*, 1947, s. 715; J.M. Fraser, 'An Experiment with Group Methods,' *Occupational Psychology*, 1946, s. 63; A. W. Gouldner, *Studies in Leadership* (özellikle ss. 626 - 8), New York, 1950.

Sosyodram hakkında: J. L. Moreno, *Who Shall Survive?* Washington, 1934; *Sociometry and the Science of Man*, New York, 1956; *Psychodrama*, New York, 1946.

Ex post facto deney hakkında: M. F. Christiansen, *The Relations of Scholl Progress to Subsequent Economic Adjustment of Students attending four St Paul High Schools*, Minnesota, 1938; F. S. Chapın, 'Social Participation and Social Intelligence,' *American Sociological Review, 1939, ss. 157 ve ardı.*

Asker grupları üzerinde yapılan deneyler hakkında: C. I. Hovland, A. A. Lumsdaine, F. D. Sheffeield, *Studies in Social Psychology in World War II*, Cilt III. Princeton 1949.

Aktif deneyler hakkında: M. Smith, 'A Study of Change of Attitudes towards the Negro, ' *Journal of Negro Education*, 1939,

s. 64; H. H. Remmers, 'Further Studies in Attitude,' II. ve III. Seriler; *Studies in Higher Education* ve *Pardue University Bulletin*, 1936 ve 1938; F. T. Smith, *An Experiment of Modifying Attitudes towards the Negro*, New York, 1943.

Kayıtlanmış oylar hakkında: *Statistisches Jahrbuch für die, Bundesrepublic Deutschland*, 1958, ss. 108 - 9; G. Bremme, *Die politsche rolle der Frau in Deutschland Göttingen*, 1956; F. Goguel *(et al.) Nouvelles études de sociologie électorale*, 1954.

G. W. Hartmann, 'A Field Experiment on the comparative effectiveness of «emotional» and «rational» political leaflets in determining election results,' *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1936, ss. 99 - 114; M. F. Gosnell, *Getting out the Vote*, Chicago, 1927; S. Tchakhotine, *Le Viol des foules par la propaganda politique*, 2. basım, 1952.

Kesim III. Karşılaştırmalı Yöntem

Auguste Comte ve Durkheim karşılaştırmanın sosyal bilimler için en temel yöntem olduğunu; karşılaştırmanın fiziksel ve biyolojik bilimlerdeki deneyin yerini tuttuğunu söylemişlerdir. *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*'nda 'birlikte değişen değişkenlerin' incelenmesi 'sosyolojik araştırmanın temel aracı' olarak tanımlanmıştır: Durkheim toplumlar ve kurumlar arasındaki benzerliklerin ve farklılıkların analiz edilmesinin sosyolojik yasalara varmakta en iyi yol olduğunu belirtmiştir — bu görüş sosyologların çoğunluğunca doğru bulunmaktadır. Karşılaştırma sosyal bilimler için vazgeçilmez bir şeydir, fakat bu yolun kullanılmasında belirli konularda dikkatli olmak gerekmektedir. Eski bir özdeyiş olan 'karşılaştırma usavurma değildir' sözü akıldan çıkarılmamalıdır. Littre'ye göre, 'karşılaştırmada bulunmak' benzerliklerin ve farklılıkların aynı anda incelenmesidir. Tanım göstermektedir ki, karşılaştırma benzerliklere ve farklılıklara dayanmaktadır — tamamen benzer ve aynı olan şeyler üzerinde karşılaştırma yapılamaz. Karşılaştırmanın yapılabilmesi için karşılaştırılan şeyler arasında belirli

bir benzerlik (analogy) olması gerekir. Güçlük, bir benzerliğin derecesini belirlemektedir. Karşılaştırmalı yöntemin tehlikeli yanı ise, karşılaştırılması gereken şey'lerin saptırılmış görünümlerine dayanarak yapay karşılaştırmalarda bulunulmasına yolaçabilmesidir.

Klasik-karşılaştırmalı yöntemler iki geniş kategoride toplanmaktadır — bu, günümüzdeki karşılaştırma anlayışına tamamen uymaktadır. Değişik analitik teknikler kullanarak aynı olgu hakkında ileri sürülen değişik görüşler arasında da karşılaştırma yapılabilir. Bu tür karşılaştırmalar ise bazı bakımlardan geleneksel karşılaştırma anlayışından uzaklaşmakta, fakat gene de karşılaştırmalı yöntemin bir kısmını bunlar teşkil etmektedir.

1. BENZER OLGULAR ÜZERİNDE YAPILAN KARŞILAŞTIRMALAR

Mekânca biribirinden ayrı, ama biribirinin benzeri olan olgular üzerinde karşılaştırma yapılabilir; örneğin, Fransa, İngiltere, Almanya ve İskandinavya'daki çağdaş parlamenter kurumlar üzerinde zaman bakımından biribirinden ayrı, ama aynı türden olgular üzerinde de karşılaştırma yapılabilir: Louis-Philippe yönetimi sırasında, 1875 ve 1914 arasında Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasında, Dördüncü ve Beşinci Cumhuriyet dönemlerinde Fransız Parlamentosu. Değişik muhteva içindeki benzer olgular üzerinde de karşılaştırma yapılabilir: millîleştirilmiş sanayilerde yönetim, özel şirketlerde yönetim, büyük kentlerde yönetim, vb. Buna benzer daha birçok örnekler verilebilir.

Bütün bu örneklerde temel sorun aynıdır –yapay karşılaşmalardan kaçınabilmek. Karşılaştırılacak olgular mekânca, zamanca ve içerikce biribirinden ne denli uzaksa yapaylık şansı da o denli artmaktadır. Karşılaştırılan olgular geniş kapsamlı ve karmaşık yapılı olunca da yapaylık tehlikesi büyük olmaktadır. Ne var ki, bu kısa açıklamalarla benzer olgular üzerinde yapılan karşılaştırmalarla ilgili her şeyi anlatmak ve uygulamada ne gibi ilkelere uyulması gerektiğini göstermek zordur.

A. Genel karşılaştırma tekniği

Her ikisi de karşılaştırılan şeylerin benzerlik derecesiyle ilgili olmak üzere başlıca iki tip soru vardır: yapı ile ilgili olanlar ve genel içerikle ilgili olanlar.

(a) YAPI VE TİPOLOJİ SORUNLARI

Karşılaştırmalı yöntemin kullanılabilmesi için, elde, işleme başlamadan önce kurulmuş bir tipolojinin bulunması gerekmektedir: karşılaşltırma ancak aynı tipten ve benzer yapılardaki olgular arasında yapılmışsa geçerlik kazanabilmektedir.

1. *Yapısal benzerlik ihtiyacı.* Yapı terimi, anlamı geniş bir terimdir. Yapısal benzerlik iki anlam ifade etmektedir: karşılaştırılan olguların biribirine yakın genel özellikleri olması, bu olguların karmaşıklık derecelerinin biribirinden fazla farklı olmaması.

Fransız Ulusal Meclisi, İngiliz Avam Kamarası, Almanya'daki *Bundestag* ve İtalya'daki Temsilciler Meclisi arasında karşılaştırmalar yapılabilir. Bu kurumlar özdeş genel karakterlere sahiptirler. Fakat bu meclisler ile Fransa'da *ancien régime* günlerindeki *Estates General*, Fransız din adamları meclisi, eski Polonya Krallığındaki *Diet* arasında yapılacak karşılaştırmaların fazla bir geçerliği olmayacaktır. Bu demek değildir ki bu kuruluşlar arasındaki karşılaştırmalar olanaksız veya yararsızdır. Belirtilmek istenen, bu tür karşılaştırmaların zorunlu olarak yapay kalacaklarıdır.

Çağdaş dünyanın bütün büyük ülkelerinde Başbakanlık kurumları arasında bir karşılaştırma yapılabilir. Fakat, yapısal karmaşıklık farklılığı nedeniyle gerçek Devletlerdeki hükümet örgütü ile Andorra'daki, Monako'daki yürütme kurulları veya Amazon kabilelerindeki yürütme mekanizması arasında karşılaştırma yapılması çok zordur. Aynı şekilde, günümüzdeki komünist ve sosyalist partilerin onsekizinci yüzyıldaki Whigs ve Tories partileriyle karşılaştırılması da verimli bir karşılaştırma olmayacaktır.

2. *Kurumsal ve işlevsel karşılaştırmalar.* Buraya kadar verilen bütün örnekler kurumsal karşılaştırmalardır. Yapısal benzerliğin belirlenmesi (tayini) kolay olduğu için en çok kullanılan karşılaştırma biçimi bunlardır. Bununla beraber, salt bir *nominalism* (isimcilik) ile yetinmek; sadece görünüşteki benzerliklerde kalmamak gerekir. Profesör Gunnar Heckscher sorunu şöyle ortaya koyuyor: 'Suudi Arabistan'daki monarşi Danimarka'dakiyle gerçekten karşılaştırılabilir mi? Hindistan'da yapılan bir genel seçimle Birleşik Amerika'da yapılan bir genel seçim aynı şeyler olabilir mi?' Elbette ki hayır. Bunun için de, yapısal benzerlik kavramı ile içerik kavramı üzerinde durmak gerekmektedir. İşlevsel karşılaştırmalar çok daha güçtür. İşlev (veya görev) kavramının bir kurum kavramına oranla kullanımı daha zordur. Çeşitli kurumlardaki (Bakanlar kurulu, parti, sendika, şirketler, vb.) karar-alma mekanizmaları; veya bir dersanede, bir kongrede, bir mitingde, bir spor gösterisinde düzenin sağlanma tarzları üzerinde karşılaştırmalar yapılabilir. Bu tür araştırmalar; özellikle, karşılaştırma için yeterli bir çerçeve temin edemeyecek kadar birbirine uzak düşen kurumlar üzerinde yapılan 'uzak karşılaştırmalar' ilginç olmaktadır. Burada karşılaşılan güçlükleri ve bunun sonucu olarak alınması gereken tedbirleri gereğinden fazla önemsemek, büyütmek doğru değildir. Kurumlarla ilgili olarak kolayca bir tipoloji kurulabilir, fakat açık ve kesin işlevsel tipolojiler, sayılı bazı alanlar dışında (örneğin, Devletin işlevleri alanında) pek ender bulunmakta ve bu tür tipolojilerin kurulması dikkatli bir çalışmayı gerektirmektedir.

(b) İÇERİK SORUNLARI

Sosyal olgular biribirinden 'mücerret' değillerdir ve biribirilerinden tecrit olunamazlar: tüm anlamlarını yitirmeksizin kendisinden ayrılamayacakları bir bütünün öğeleridirler. İki kurumu veya iki işlevi, bunların her ikisinin de birer parçası bulundukları tümel (total) realiteyi hesaba katmadan biribiriyle karşılaştırmak geçerli hiç bir sonuç sağlayamaz. Karşılaştırmalarda içeriğin he-

saba katılması gerekir. 'Uzak karşılaştırmalar' dışında, içerikler-biribirine çok uzak düşen olgular üzerinde karşılaştırma yapmai mak gerekir.

1. *Mekân ve mesafe içeriği.** Bu sorun Rousseau ve onsekizinci yüzyıl yazarlarının önemle üzerinde durdukları bir sorun olduğu halde, *legalism* bu konunun unutulmasına yolaçmıştır. Küçük devletlerin sorunları ile büyük devletlerin sorunları biribirinin aynı değildir. Sosyal bilimlerde gözlemin genel bir anlamı vardır ve ölçek (scale) farklılığı da çok büyük bir önem taşır (ölçü bakımından farklılık tür farkına sebep olabilir). Bir grup teşkil edecek şekilde bir araya getirilmiş bulunan bir kişi on kişilik grup teşkil eden topluluklardan yüz tane demek değildir: bunlar farklı olgulardır. Burada bir farklılık vardır, bunun önemi daha önce belirtilmişti: 'makro' ile 'mikro' arasındaki farklılıktır bu.

Karşılaştırma ancak benzer boyutlardaki olgular arasında veya benzer boyutlardaki topluluklara (aggregations) ait olgular arasında yapılabilir. Bir milyon üyesi olan bir siyasal parti ile beş bin üyesi olan bir siyasal parti; Andorra'daki bütçe işlemleri ile Birleşik Amerika'dakiler arasında geçerli bir karşılaştırma yapılamaz. Bu kuralın elbette ki, belirli bir esneklikle uygulanması gerekmektedir; fakat bir boyutlar ölçeğinin (scale) kurulması için elde belirli hiç bir ölçüt bulunmamaktadır. Yalnız doğaldır ki, eşit olmayan tümel birimlere ait kurumlar arasında da çoğu kez karşılaştırmalar yapılmakta (örneğin, Norveç ve Fransa' daki parlamentolar arasında), fakat burada bile boyutsal etmenin unutulmaması gerekmektedir.

Boyut kavramı açıklanması, tanımlanması güç bir kavramdır. Devletlerin gücünü ölçmekte nüfus miktarı yerinde ve tam bir ölçüt olamamaktadır: yurttaşlarının siyasal bilinçlenme derecesi, sosyo-ekonomik düzeyi, vb. gibi diğer etmenlerin de hesaba katılması gerekmektedir. Çin'in nüfusu Birleşik Amerika' nın nüfusundan üç veya dört kat fazladır, ama Çin'in Amerika'

*Metinde 'spatial context' terimi kullanılıyor. (çev.)

dan dört kat büyük olduğu söylenemez. Burada 'boyutsal' anlam 'kültürel içerik' açısından taşınan anlamın da düşünülmesini gerektirmektedir. Boyut etkeninin anlamının kavranabilmesi, bu etkenin anlam ifade edebilmesi, bu etkenin kültürel düzeyle içiçe yorumlanmasına bağlıdır.

2. *Kültürel içerik*. Daha iyi bir terim olmadığı için, burada geniş anlamıyle 'kültürel' terimi kullanılmaktadır. Belirtilmek istenen, sosyal olguların 'uygarlık' tiplerine, 'dönemlere' ve 'kültürlere' göre ve bunların açısından bir anlam taşıdığı; göreceli olduğudur. Bu noktayı verilecek özel bir örnek açıklığa kavuşturacaktır. Amerikalı etnolog Murdock güney Fas'taki Berberî kabileleri arasındaki güç dengesini incelemiştir. İnceleme Murdock'u bu kabilelerin örgütlenmeleriyle, bu dengeyi sağlamak için birçok süreçlerin kullanıldığı modern devletlerin örgütlenmeleri arasında bir karşılaştırma yapmak düşüncesine yöneltmiştir. Temelde, bu, işlevsel bir karşılaştırmadır. Analiz ilginçtir, ama bulunan sonuçların, kabilelerin kültürel içeriği ile (ve boyutsal içerikleri ile) modern devletlerinki farklı olduğu için, çok dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir.

Murdock, aynı şekilde, Anglosakson iki-partili sistemi ile bazı Kızılderili köylerindeki hâlâ görülen (geleneksel) ikili örgütlenme arasında da karşılaştırmalar yapmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin güneydoğusundaki bu Kızılderili köylerinde soylar (lineage) ikiye bölünmekte ve iktidar ve görevler de bu iki kısım arasında karmaşık bir şekilde dağılmış bulunmaktadır. Burada da, kültürel içerik böyle bir karşılaştırmanın bir anlam ifade etmesini önleyecek derecede farklıdır. Bu durum, yapılan bu karşılaştırmaların tamamen yararsız olduğu anlamına gelmez —bu 'uzak karşılaştırmaların' oynayabilecekleri roller ilerde ele alınacaktır— fakat bu tür düşünsel temellere dayanarak derinliği olan araştırmaların yapılamayacağını göstermektedir.

Kültürel benzerlik kuralı, sadece, burada farklı uygarlıklar dediğimiz (tümel birimlere) ait kurumlar arasında yapıla-

cak karşılaştırmalarda dikkatli olmayı gerektirmekle kalmamakta, fakat aynı ülkedeki aynı uygarlığın içinde yer alıp da tarihin değişik dönemlerine ait olan tarihsel karşılaştırmalarda da dikkatli olmayı gerektirmektedir. Karşılaştırılan tarih dönemleri biribirine yakınsa karşılaştırma geçerli olmakta, yakın değilse yanıltıcı olmaktadır. Geçmiş bir dönem hakkında bugünkü düşünce tarzımıza, duygularımıza ve yaşantımıza göre düşünerek değerlendirmelerde bulunmakla önemli yanlışlıklar yapmaktayız. Burada da salt 'nominal' bir benzerliğe karşı dikkatli olmak gerekmektedir: kelimeler arasındaki benzerliğe rağmen, Atina demokrasisi ile Batılı demokrasiler arasında geçerli bir karşılaştırma yapma olanağı yoktur.

3. *Anlam ve önem.* Anlam sorunu içerik sorunuyle bağıntılı sayılabilir. Murdock tarafından incelenen kabilelerdeki ikili ayrım amaçlar, ihtiyaçlar ve temel inançlar bakımından Anglosakson toplumlardaki iki-partili sistemle bağıntı kurulabilecek bir sistem değildir: olgunun anlamları değişiktir. Biribirine yakın, hatta aynı kültürel ve boyutsal içeriğe ait oldukları halde, biribirine benzeyen, ama gene de ayrı ve farklı anlamlar taşıyan olgular da vardır. Siyasal partilerle ilgili olarak yapılan karşılaştırmalı çalışmaların güçlüklerinden biri de, bir siyasal partinin kendi taraftarları açısından taşıdığı anlamın ülkeden ülkeye, hatta aynı ülkede partiden partiye farklılıklar göstermesidir. Fransa'da komünist olmak radikal veya ılımlı olmakla aynı anlama gelmemektedir. Aynı şey baskı grupları, sendikalar, dernekler vb. için de söz konusudur.

Eğer benzeşme şartı çok sıkı şekilde uygulanacak olursa karşılaştırmalı araştırmaların yapılması da olanaksızlaşacaktır. Bu bakımdan, karşılaştırmaların olanaksızlaştırılmamasına da dikkat edilmelidir. Gerçeklere ters düşen, asılsız, yapmacık karşılaştırmaların sosyal bilimlere zararı büyüktür. Diğer yandan, aşırı titizlik ve «müşkülpesentlik» de karşılaştırmalıçalışma ları felce uğratmaktadır. Kaldı ki, aşağıda belirteceğimiz gibi, kaba-

ca yapılmış veya yapay nitelikteki karşılaştırmalardan, kesin ve açık bir şekilde tanımlanmış alanlarda ve belirli. sınırlı bir amaç için yapılan araştırmalarda yararlanmak olanağı da vardır.

B. İki karşılaştırma kategorisi

Bütün bilimsel bulgular görünüşte biribirinden uzakmış gibi duran iki şey arasında bir bağıntı kurmak temeline dayanır: bu ise, karşılaştırmalı yöntemin, şimdiye kadar anlatılan sınırları da aşacak şekilde kullanılmasını gerektirmektedir. Araştırmanın iki aşamasına uygun olarak karşılaştırmanın iki çeşit kullanım tekniği vardır. Bu tekniklere 'yakın karşılaştırmalar' ve 'uzak karşılaştırmalar' denmektedir.

(a) YAKIN KARŞILAŞTIRMALAR

Bunların tanımı yapılmış bulunuyor. Bu karşılaştırmalar araştırmacıların en çok kullandığı karşılaştırma tipidir ve öğrenci, asistan ve teknik yardımcıların vb. araştırma düzeylerine de uygun düşmektedir.

1. *Yakın karşılaştırma kavramı.* Yakın karşılaştırmayı tanımlamak için bu konuda şimdiye kadar belirtilenleri özetlemek yetecektir. Yakın karşılaştırmalar benzer tipte yapılar arasında yapılırlar, genellikle kurumsal karşılaştırmalardır ve çok ender olarak da işlevsel karşılaştırma niteliği taşırlar. Karşılaştırılan şey'lerin içerikleri boyutca, kültürel temel ve anlamca mümkün olduğu kadar benzer şey'ler olarak seçilirler.

Yakın karşılaştırmanın temel ereği gerçeğe uygunluk ve tamlıktır. Mümkün olduğu kadar yanlışsız ve ayrıntılı olmayı amaçlar. Bu karşılaştırmanın ana amacı, tanımı gereği, benzerlikler sayısız denecek kadar çok olduğu için, farklılıkları bulup meydana çıkarmaktır. Farklılıklar tecrit edilip bunların anlamları ortaya konulunca bunların içerik ve yapı bakımından gösterebilecekleri farklılıkların açıklanmasına geçilir. Ancak bu noktadan

sonradır ki, sosyal bilimlerle uğraşanları afyon yutmuşa döndüren 'ulusal karakter', 'ırksal kişilik', vb., gibi 'laf'a' dayanan açıklamalar yerine gerçekten (bilimsel değer taşıyan) açıklamaların yapılması mümkün olabilir.

2. *Yakın karşılaştırmaların kullanılışı.* Yakın karşılaştırma, esas itibarıyle, deneysel yöntemin yerine ikame edilmek istenen bir yöntemdir. Belirli bir değişkeni tecrit etmek ve bu değişkeni belirli ısı ve basınç koşulları altında gözlemlemek olanağından yoksun sosyal bilimciler, çok sayıdaki doğal ısı ve basınç koşullarını aynı anda ve birlikte gözlemlemek zorundadırlar. Bu durum, gözlemle sınanıp gerçekliğinin ispatlanması gereken hipotezler için söylenenleri hatırlatmaktadır. Olguların biraraya getirilip toplanması sadece 'seyredilmek' için değildir: bu işlemden daha önce insanın neyi gözlemlemek istediğini, neyi açıklamayı amaç edindiğini bilmesi gerekmektedir. Karşılaştırma yönteminin kullanımı, sadece, nelerin karşılaştırılması mümkün yapılar olduğunu kararlaştıracak bir tipolojinin tanımlanması için değil; fakat, gerçeklere uygunluğunun sınanıp ispatlanması gereken bir teorinin, hipotetik bir modelin kurulması için de gerekli ön-sistemleştirme işleminden ayrı düşünülemez.

Yakın ve uzak karşılaştırmalar arasındaki farklılık, doğaldır ki, katı bir farklılık değildir. Her biri, kendisinin daha uygun düşeceği kendine özgü alanlara sahiptir. Fakat her iki tip karşılaştırma da kendi alanlarının dışında kullanılabilirler. Hipotezler formüle edilirken ve bir tipoloji kurulurken süratli ve yüzeysel yakın karşılaştırmalardan yararlanılır. Karşılaştırmaların sınırlı ve geniş karşılaştırmalar şeklinde biribirinden ayrılması da mümkündür: birincisinden, hipotezlerin gerçeklere uygunluğunun sınanmasında; ikincisinden ise, hipotezler formüle edilirken ve bir tipoloji kurulurken yararlanılmaktadır. Örneğin benim *Siyasal Partiler* kitabım bir temel tipoloji kurmayı amaç edindiği için, esas olarak, çok geniş miktarda yakın karşılaştırmalara dayanmıştır.

(b) **UZAK KARŞILAŞTIRMALAR**

Bunlar, her şeyden çok, bilimsel bulgunun düzeyiyle ilintilidir: kullanımları bu nedenle çok daha enderdir.

1. *Uzak karşılaştırma kavramı.* Bu karşılaştırma, daha önce anlatılan bilimsel yöntemin genel ilkelerine karşıttır. Burada, farklı kültürel içeriklerden veya farklı boyutlardan veya farklı anlamlardan farklı kurum veya yapı tipleri arasında karşılaştırmalar yapılır. Bu tip karşılaştırmalar çok geniş şekilde biribirinden ayrılan dönemleri kapsayan tarihsel karşılaştırmalar olabileceği gibi etnografik karşılaştırmalar da olabilir.

Bu karşılaştırmalarda daima biribirini andıran olgular aranır. Karşılaştırılan şeyler biribirinden çok uzaktır; bu nedenle de, farklı olmaları doğaldır. Burada ilgi konusu, karşılaştırılan şeylerin ne derece benzer oldukları ve bu benzerlik durumunun ne anlama geldiğidir. Kullanılan karşılaştırma tekniği ise fazla ince ve duyarlı değildir. Gerçekte bu alanda bir karşılaştırma yönteminin varlığından bile sözedilemez. Bazı kimseler uzak karşılaştırmaları oluşturan sentezler için gerekli olan gizli kalmış benzerlikleri görmekte yeteneklidirler. Bu karşılaştırmalar Murdock'un yaptığı ve eleştirildiği karşılaştırmalardan farklıdırlar: Murdock, biribirinden çok ayrı olgular üzerinde ayrıntılı ve dikkatli bir yakın karşılaştırma yöntemi uygulamıştır.

2. *Uzak karşılaştırmanın kullanılışı.* Uzak karşılaştırma hipotezlerin, genel fikirlerin, teorilerin, tipoloji ve sistemlerin öğelerinin aranmasında kullanılan bir yoldur. Sosyal bilimci için, veya hiç değilse, sosyal bilimlerde bir yenilik yapabilecek kimseler için burada en gerekli şey çok geniş bir genel kültüre (kelimenin en geniş anlamında) sahip olmaktır. Uzak karşılaştırma yöntemi zor, içinden çıkılmayacak kadar karmaşık bir bilimsel çalışma yöntemidir. Bu yöntemle bilimsel bulgulara varabilmek, birçok bakımlardan, sanat alanındaki, şiirdeki yaratıcılığa benzer bir kültür ve görülmemiş derecede bir tecessüs sahibi olmayı gerektirmektedir.

Doğaldır ki, olgular arasındaki uzaklık çok büyük olmalı-

dır: eğer olgular arasında hiç bir benzerlik yoksa karşılaştırmada bulunmak da olanaksızlaşır. Karşılaştırmalara önce uzmanlaşmış sosyal bilimlerin (dalları) içinde başlanır. Uzmanlar, daha sonra, yeni araştırmaların hipotezlerine temel olabilecek benzerlikleri bulup ortaya çıkaracak kendi bilim dallarındaki gelişmeleri gerçekleştirebilmek için diğer sosyal bilim dallarındaki ('amatörce' de olsa) gelişmeleri izlemeye; kendi bilim alanlarındaki araştırma ve incelemelerinde bunlardan yararlanmaya çalışılırlar.

Şurası önemle belirtilmelidir ki, yeni tipolojilere ve sistemlere erişmekte tek yol, tek araç uzak karşılaştırmalardan yararlanmak değildir. Uzak karşılaştırma, sadece, bilimsel buluşa ortam hazırlayan araçlardan biridir. Asıl önemli olan, burada da, sezgi gücüdür. Uzak karşılaştırma duyarlı ve gelişkin bir yöntem olmaktan çok, olgulara bakarken bunlar arasındaki ilişkileri, benzerlikleri, andırımları (resemblances) yakalayıp görebilecek kadar «gözü açık» olanların yapabileceği bir «kafa» işidir.

2. AYNI OLGUNUN FARKLI GÖRÜNÜMLERİ

Karşılaştırmalı yöntemin bir uzantısı olan bu teknik sosyal bilimlerde gitgide gelişmektedir. Burada tek bir olgu değişik yaklaşımlar ve tekniklerle incelenir ve bulunan sonuçlar biribiriyle karşılaştırılır. Bu yöntem derinlemesine incelemelerde kullanılabilecek niteliktedir ve takım çalışması veya disiplinler-arası araştırmalar için de elverişli bir yöntemdir.

A. Yöntemin genel tanımı

Burada inceleme konusu olan tek bir olgu veya tek bir olgular grubudur: bir kurum, bir karar, bir topluluk (köy, parti, sendika, dernek, ilçe, vb.) ülke, coğrafî bölge, vb. Eldeki konu da, her biri olgunun belirli bir 'görünümünü' veren çeşitli yöntemlerle analiz edilir. Bu analizler, daha sonra, karşılaştırılırlar (analizin karşılaştırmalı olma özelliği buradan gelmektedir). Bu alanda baş-

lıca iki türlü yöntem olduğu söylenebilir (pratikte bunları biribirinden ayırt etmek güçse de).

(a) TEK BİR BİLİM DALI İÇİNDE

Daha önce, çeşitli sosyal bilim dalları arasında sınır çizmenin yapay bir iş olduğu, fakat üniversitelerdeki örgütlenme biçiminin bu ayrımlara pratik bir gerçeklik kazandırdığı belirtilmişti. Araştırmaların çoğu da üniversitelerdeki bölümlerin içeriğiyle sınırlı olarak yapılmaktadır.

1. *Farklı 'görüşler'*. Az çok aynı bilim dalına ait olan çeşitli analiz tekniklerinin aynı anda, birlikte kullanılmasıyle elde edilirler. Örneğin, belirli bir siyasal parti incelenirken yapıyla, statüler ve bunların uygulanışı ile, gerçek örgütle, liderler, vb. ile ilgili olarak hem hukuksal hem de siyasal açıdan analizler yapılabilir. Bunun için, partide görevli kimseler üzerinde bir soru kâğıdı uygulanabilir, partinin üyeleri ve seçmenleri üzerinde bir kanaat yoklaması yapılabilir. Partinin doktrini ve programı yayınlanan metinlerden; stratejisi (yasama organındaki) temsilcilerinin meclisteki oylamalardaki davranışlarından, Parlamento'daki konuşmaları üzerinde yapılan muhteva tahlillerinden parti basını üzerinde yapılan incelemelerden, vb., yararlanarak ortaya konulabilir.

2. *Takım çalışmasının karakteri.* Bütün bu teknikleri kullanarak ayrıntılı bir analiz yapmak tek bir kişinin başaramayacağı kadar ağırdır. Bu nedenle de, çeşitli tekniklerin kullanımında uzmanlaşmış kimselerden bir araştırma takımı kurulur. Bunların hepsinin de siyasal bilimci olması gerekir. Siyasal bilime yararı dokunacak bütün bilim dallarından yararlanılabilir, fakat siyasal bilimin dışına çıkmamak gerekir. Yöntemin değişik türden bir kullanımı daha vardır. İkisi arasındaki temel fark bu noktadadır. Görülecektir ki, bu fark pratikte çoğu kere gözden kaçmaktadır. Bu tür araştırmalar için verilebilecek en iyi örnek 1952 yılında Birleşik Devletler'de başkanlık adaylarının seçimi hakkında ya-

pılan araştırmadır. Bu araştırmaya oldukça büyük olanaklarla çok sayıda siyasal bilimci katılmış ve çalışmalar işbirliği içinde yürütülmüştür.

(b) DİSİPLİNLER-ARASI ARAŞTIRMA

Bu tür araştırmalarda çeşitli uzmanlar; örneğin, coğrafyacılar, demograflar, sosyal psikologlar, tarihçiler, antropologlar, sosyologlar, siyasal bilimciler ve benzerleri hep birlikte aynı olguyu incelerler, fakat her biri kendi bilim dalına özgü teknikleri kullanır.

1. *Bu tür araştırmaların ilgi alanı.* Birçok bilim dalı komşu bilim dallarının tekniklerini alıp kullandığı için, çoğu zaman, disiplinlerarası araştırmalarla aynı disiplin içinde değişik teknikleri kullanan araştırmalar arasında açık bir farklılık görülememektedir. Üniversitelerin kuruluşundan dolayı meydana gelen bölümleşmelerin «saçmalık» derecesini bulduğundan daha önce sözedilmişti. Buna bir de burada değinmeyeceğiz. Fakat ikinci türden olarak araştırma ufkunun genişlemesi ve bunun olağan karşılanmakta olması önemlidir. Son yıllarda disiplinlerarası araştırmanın gelişmesi sosyal bilimlerin ilerlemesine çok yardımcı olmuştur. Gerçekten, disiplinlerarası araştırmaların daha da yaygınlaşması gereklidir ve bundan her disiplin kazançlı çıkacaktır.

2. *Disiplinlerarası araştırmanın güçlükleri.* Ne yazık ki, bu tür araştırmaların yayılmasında iki engelle karşılaşılmaktadır. Birincisi akademik tutuculuk ve kendi disiplininin, bölümünün katı «mümini» olma tutkusu; şükür ki, genç bilgin ve araştırmacılar bir kuşak olarak kendilerini bu yakışıksız düşünce tarzına saplanmaktan kurtarmışlardır. İkincisi ve daha önemli olanı ise malî güçlüklerdir. Bu tür araştırmaların yapılması büyük malî olanakları gerektirmektedir. Birleşik Devletler'de özel vakıflar bu gibi araştırmalar için yeterli kaynakları sağlamaktadır. Fransa'da, geleneksel üniversite bölümlenmesine paralel bir kuruluşu olan ve çok

daha yoksul durumda bulunan *Centre national de la Recherche scientifique* ise bu tür disiplinlerarası araştırmaların finansmanında ayrı ve başlıbaşına bir engeldir.

B. Yöntemin başlıca kullanımları

Bu yöntem oldukça gelişmektedir. Bazı sosyal bilim dallarında bu yöntem araştırma çerçevesine çok iyi uyarlanmıştır — örneğin, bölge araştırmaları, seçim sosyolojisi, kolektif monografiler (topluluk üzerine yapılan çalışmalar), karar alma süreci, vb., Bu çeşit çeşit araştırma tekniklerinin biraraya getirilmesi ilk bakışta şaşırtıcı görünebilir; fakat gerçekte, yapılan iş bildiğimiz karşılaştırmalı analiz usulünün değişik çerçevelere uyarlanmasından başka bir şey değildir.

(a) BÖLGE ARAŞTIRMALARI

İkinci Dünya Savaşından beri 'bölge araştırmaları' özellikle Birleşik Devletler'de büyük gelişmeler göstermiştir. Bazılarına göre bunun nedeni, uluslararası sorunlarda Birleşik Devletler'in rolünün artması yüzünden, jeopolitik bilgilere olan ihtiyacın da artmış olmasıdır. 'Bir başka neden de, coğarafya alanındaki çalışmaların çok geri kalmış durumda bulunduğu —bazı büyük Amerikan üniversitelerinde coğrafya kürsüsü bile yoktur— fakat uluslararası ilişkiler öğretiminin çok yüksek bir düzeye eriştiği bir ülkede bölge araştırmalarının eldeki genel siyasal bilgilerle coğrafî bölgelere ait sorunları birlikte ele almak işinde çok kullanışlı ve bu işi kendiliğinden çözümleyebilecek bir araç olarak görülmeleridir.' (J.-B. Duroselle). Bununla beraber, bölge araştırmaları Birleşik Devletler'den başka ülkelerde de sayıca büyük artış göstermektedir. Fransa'da bu araştırmaları *Foundation nationale des sciences politiques* desteklemektedir.

1. *Bölge araştırmaları kavramı.* Bölge araştırmaları esas itibarıyle, uluslararası ilişkilerin analizi için kullanılan bir yöntemdir. Burada belirli sosyal ve siyasal birliği olan bir bölge ele alınır ve bu

bölgenin uluslararası topluluktaki yer ve rolü açıklanmaya çalışılır. Çalışmalarda, bu soruna ışık tutabileceği düşünülen bütün disiplinlerden birlikte yararlanılır.

Duroselle, uluslararası ilişkiler alanında bölge araştırmalarına çok açık ve kesin bir yer vermekte ve bunu da üç aşamalı olarak tanımlamaktadır. Birincisi, çeşitli disiplinler aracılığı ile belgelerin toplanmasıdır. İkincisi bir ülkeye (territory) veya ülkeler grubuna ait olguların temel ve kalıcı öğelerle geçici ve tâli öğeleri biribirinden ayıracak şekilde incelenmesi, bunlarla ilgili incelemelerin karşılaştırılıp değerlendirilmesidir. Üçüncü aşama ise kapsamlı ve anlamlı bir uluslararası ilişkiler teorisinin kurulmasıdır; diğer bir deyişle, coğrafî bölgelerden bağımsız olarak, bu ilişkileri açıklığa kavuşturabilecek temel öğelerin tanımlanmasıdır.

Bu çerçeveleme, üç aşamayı ardıllandırılmış aşamalar olarak gösterdiği için eleştirilebilir. Sosyal bilimlerin diğer bütün dallarında olduğu gibi burada da üçüncü aşamanın, teorilerin ve hipotezlerin formüle edilmesinde araştırmanın başlangıcında yeralmış olması gerekmektedir. Aynı şekilde de, belgelerin toplanıp biriktirilmesi ile bölge çalışmalarının her zaman biribirinden ayrı iki yol veya süreç içinde yapılması gerekmez; bölge çalışmaları malzemelerin de içinde toplanıp biriktirilebileceği genel bir çerçeve durumundadır.

Bölge araştırmaları bir grup ülkede yönetim, siyasal hayat ve kamuoyu gibi sorunların incelenmesinde de yararlı olmaktadırlar. Örneğin, bu yöntemle, Uzak Doğu'daki veya Orta Doğu' daki siyasal partilerin, İskandinavya'daki veya Kuzey Afrika' daki basının uluslararası ilişkilere fazla önem ve ağırlık vermeden incelenmesi mümkündür. 'Coğrafî bölge' yukarda açıklanan esaslara uygun olacak şekilde homojen bir içerik taşımak zorundadır. Bugüne kadar yapılan bölge incelemeleri, daha çok, uluslararası ilişkiler alanında yapılmıştır; fakat bu çalışma alanı ile sınırlı kalmayı gerektirecek hiç bir neden de yoktur.

2. *Bölge araştırmalarının tekniği.* Yöntem başlıca iki teknik sorun-

la karşı karşıya bulunmaktadır: bölgenin seçilmesi, ve birlikte kullanılacak olan disiplinlerin kararlaştırılması.

Uluslararası ilişkilerde yapılacak bir bölge araştırmasında temel alınabilecek en küçük coğrafî bölge Devlet (veya bağımlı topraklar) olabilmektedir: Sadece Devletlerin veya bağımlı toprakların uluslararası kişilikleri vardır. Bu kural, her bölgesi belirli bir siyasal karakter taşıyan büyük Devletler dışında kalan diğer bölge araştırmaları için de geçerlidir: Sovyetler Birliği'ndeki Müslüman bölgelerin incelenmesi de bir bölge araştırması sayılabilir. Devletleri gruplandırmak çok incelik isteyen bir iştir. Bazı büyük ülke toplulukları zaten bilinmekte —İskandinavya, Ortadoğu, Güney Doğu Asya, Latin Amerika— fakat bunların nerede başlayıp nerede bittiklerini tanımlamak kolay olmamaktadır (örneğin, Latin Amerika'da Portekiz kökenli olanlarla İspanya kökenli olanların biribirinden ayrılması gerekmekte; sonuncular da kendi içlerinde birkaç alt-gruba ayrılmaktadır).

Yararlanılacak disiplinlerin seçilmesi de güçlük çıkarmaktadır. Duroselle —ki sırf uluslararası ilişkilerle ilgilenmektedir— en azından üç disiplinden yararlanmak gerektiğini ileri sürmektedir: tarih, coğrafya ve sosyoloji. Bu liste, 'sosyoloji' terimi tüm sosyal bilim dalları ve araştırma yöntemlerini de kapsamına almıyorsa, çok kısa tutulmuş bir listeye benzemektedir. Uluslararası ilişkilerden başka bilim dallarında da bu bölge araştırması (area study) tekniği kullanılacağı zaman ise daha da çok sayıda disiplinlerden yararlanmak gerekmektedir. Burada *a priori* bir listenin verilmesi güçtür. Önemli nokta, yöntemin temelde disiplinlerarası bir karakter taşımasıdır. Tek bir disiplinle yapılmış bir bölge araştırması analizi bölge araştırması niteliği taşıyamaz.

(b) SEÇİM SOSYOLOJİSİ

Seçim konusundaki araştırmalar bugün çok sayıda ülkede yapılmaktadır, ama öncesine bakılırsa seçim sosyolojisi bir Fransız araştırma tekniğidir ve başka ülkeler de Fransa örneğini kullanmaktadırlar (Belçika, İtalya, vb.). Seçim sosyolojisi 1913 yılında

André Siegfried'in ünlü *Tableau politique de la France de l'Ouest sous la IIIe Republique* adlı eseriyle kurulmuştur. Bu çalışma iki dünya savaşı arasındaki dönemde ihmal edilmiş, fakat 1945 yılından sonra *Fondation nationale des sciences politiques*'de François Goguel ve araştırma arkadaşlarının etkisiyle yeniden ilgi konusu olacak şekilde canlandırılmıştır.

1. *Seçim sosyolojisinin tekniği.* Seçim sosyolojisi esas itibarıyle coğrafyaya dayanan karşılaştırmalı bir araştırma yöntemidir. Bu teknikte, önce, seçim sonuçlarıyle ilgili olarak mümkün ölçüde en küçük idarî bölgelere varıncaya kadar seçim sonuçlarını gösteren bir seri haritalar hazırlanır. Diğer yandan, toprak durumu ile, ürünlerle, üretim yöntemleriyle, servet ve gelir dağılımı ile, faaliyet çeşitleri ile, sosyal sınıflar ile, haberleşme olanakları ile ilgili çeşitli haritalar da hazırlanır. Bunlarla seçim sonuçlarını gösteren haritalar arasında karşılaştırmalar yapılarak benzerlikler, ve sonunda da, korrelasyonlar saptanır.

Yöntem, elbette ki, sadece haritaların biribiriyle karşılaştırılmasına dayanmakla kalmamaktadır. İncelenen bölgenin mümkün olduğu kadar kapsamlı bir şekilde —bölgenin tarihi, bölge insanlarının düşünce tarzı, gündelik yaşantıları vb., ile— incelenmesi gerekmektedir. Bunların pekçoğu haritalara işlenemeyecek şeylerdir. Haritalar üzerinde yapılan karşılaştırmalar, seçim sosyolojisinin öğelerinden sadece biri, hem de en yapay olanıdır. Seçim sosyolojisinde sıra, olgular arasındaki korrelasyonları saptamaya ve açıklamaya gelir gelmez başka yöntemlerin kullanılması gerekmektedir.

2. *Seçim sosyolojisinin sorunları.* Hemen hemen bütün sosyal bilim dallarında karşılaşılan sorunlar iki kategoride toplanmaktadır: bunlar, araştırma tekniğinin çok gelişkin bir duruma gelmesi nedeniyle seçim sosyolojisinde çok daha «sivri» bir şekilde belirmektedir.

Birinci sorun açıklama ile ilgilidir. Seçim sonuçlarına dayanarak yapılan harita ile diğer haritalar arasındaki ortak-oluşumlar

(coincidence) bir korrelasyonun bulunduğunu göstermektedir. Burada sözkonusu ortak-oluşumların gerçek bir korrelasyon anlamına gelip gelmediğini anlamak kolay, ama bu korrelasyonun temelinde neyin bulunduğunu göstermek zordur. Siegfried'den alınan ünlü bir örnek durumu aydınlatacaktır. Siegfried 1913 seçimlerinde Fransa'nın batısında toprağın-doğası ile oyverme-davranışı arasında bir ortak-oluşum bulmuştur: granit arazili bölgelerde halk Sağ'a oy vermiş, yumuşak topraklı arazisi olan bölgelerde ise seçmen çoğunluğu Sol'a oy vermiştir. Siegfried bunu granit arazinin toplu ve büyük ekim alanlarına sahip olmayışı, suyun hemen her yerde bulunabilişi ve nüfusun parça parça topluluklar şeklinde yerleşmiş oluşu ile açıklamıştır; tecrit edilmiş çiftlikler şeklinde bir yaşantı ise insanları kendileriyle başbaşa bırakmakta ve geleneklere güvenme eğilimini desteklemektedir: Toprağın humuslu ve geçirgen, suyun kıt olduğu ve insanların su kaynaklarına yakın yerlerde toplandığı bölgelerde ise insanlar arasındaki ilişkiler düşünce aktarımını kolaylaştırmakta; bu ise, (geleneksel) düşüncelerin değişmesini sağlamaktadır.

Diğer sorun araştırmanın boyutları sorunudur (bölge araştırmalarında bölgenin sınırlandırılmasındaki güçlüğe benzemektedir). François Gaugel'in çeşitli genel seçimlerin ulusal düzeydeki durumlarını mukayese etmek için hazırlayıp yayınladığı genel haritalar dışında, seçim sosyolojisi çalışmaları kendi bilim dalları ile sınırlı kalacak şekilde yapılmaktadır. Bu sınırlılığı Raymond Aron da eleştirmiştir. Diğer bazıları ise bu görüşe ters görüştedirler. M. Arombourou 'micro-sosyolojinin' her seçim bölgesinden alınan sonuçlar üzerinde yapılan ayrıntılı incelemelere dayanan bir seçim coğrafyasını andırdığını ileri sürmektedir. Bu, kullanılan ölçeğe (scale) göre yapılan açıklamalar da değiştiği için, önemli bir sorundur. Aynı sorun, daha önce sosyolojik yasaların kapsamı ve ilgi alanı üzerinde durulurken ele alınmıştı.

(c) KARAR ALMA (DECISION MAKING)

Bu araştırmalarda kararların alınış tarzı incelenmektedir.

1. *Karar alma çalışmalarının gelişmesi.* Birçok sosyal bilim teknikleri gibi bu teknik de Birleşik Devletler'de oluşturulmuş ve geliştirilmiştir. Bu tekniğin gelişmesi, her şeyden önce, sosyal hayatın mekanizmasını dinamik şekilde incelemek arzusunun bir sonucu olmuştur: kurumları, durumları ve yapıları merkez sayan geleneksel yaklaşım, özü bakımından, durgun (statik) bir yaklaşımdır. Bu tutum, hukuksal çerçeveden daha gerçek anlamda kurtulmayı kolaylaştıracağı için, özellikle siyasal bilim için çok yararlıdır. İkinci olarak, karar alma incelemelerinin kurumsal çerçeve yerine ilişkisel çerçeveyi koymak isteyen davranışçı tutumdan kök almış olmaları da düşünülebilir: bir kararın alınması sürecinin salt kendisi *(par excellence)* bile bireyler, gruplar, kurumlar, vb., arasında bir seri ilişkinin gelişmesine olanak hazırlamaktadır.

Karar alma tekniği özellikle uluslararası ilişkiler alanında gelişme göstermiştir. Bu alanda durumlar diğer alanlardakine oranla daha azdır ve ikinci derecede rol oynamaktadırlar; kararlar (anlaşmalar, ittifaklar, bildirimler, vb.,) ise, tersine, önemli ve çokturlar. Fakat iç politika, ekonomi, vb., gibi alanlarda da yapılmış çok sayıda karar alma incelemeleri vardır. Ne var ki, buradaki durum hâlâ hemen tamamıyle uluslararası ilişkilerle sınırlı kalmış bulunan bölge araştırmalarındakinden çok farklıdır.

2. *Kararların incelenmesindeki teknik.* Burada bu konuya çok özet olarak değinilecektir. Karar alma süreci ile ilgili araştırmalarda, bölge çalışmalarında veya seçim sosyolojisinde olduğu gibi bir seri birleştirilmiş yöntemlerden yararlanarak bir çerçeve kurulur. Araştırma incelenen kararı etkileyen etmenlere veya kararın alınmasında yeralmış bulunan kimselere (aslında bu ikisi hemen hemen aynı anlama gelmektedir); veya karar alma (sürecinin) aşamalarına, vb., göre örgütlendirilebilmektedir. Bütün bu öğeler değişik bakış açılarından incelenebilmektedir. Bu nedenle de, araştırmanın çerçevesini belirlemek ve sınanacak hipotezleri saptamak için kısa bir öncalışma yapılması çok yararlı olmaktadır.

İncelenen kararın birliği (unity) de önemlidir. Bütün önemli

kararlar, gerçekte, daha az önem taşıyan bir grup karardan meydana gelir ve bu kararların kendileri de daha geniş kapsamlı bir grup kararın içinde bir kısım teşkil ederler. Bu nedenle de, bir karar alma süreci üzerinde inceleme yapılırken, ortaya, çalışmaya hangi düzeyden başlamak gerektiğini veya hangi kategoriden kararların inceleme kapsamı içine alınması gerektiğini gösterecek genel kurallar koyabilmek güçtür. Uluslararası ilişkiler alanında, J.-B. Duroselle biribirinden ayrı dört düzey olabileceğini önermektedir: temel kararlar (bir elçinin adının verilmesi, bir yasaklar listesi üzerinde belirtilen yasakların bazılarını kaldıran işlemler yapılması, vb.,); bir seri başka işlemi ve ön-kararı gerekli kılan 'bağlayıcı' kararlar (Nisan 1951 tarihinde Fransa'nın *ECSC* anlaşmasına girme kararı ki 1950 yılında başlayan bir süreci tamamlıyordu); bir sorunla ilgili olarak dış politika 'kompleksi' veya karşıt veya çelişmeli politikalarla oyun oynama (Agadir sorunu, Süveyş sorunu, vb.); genel dış politikanın 'komplekslerin kompleksi' olan bir bölgesi (Doğu sorunu, sömürgeciliğin tasfiyesi, Orta Doğunun uyanışı, vb.). Karar alma konusunda yapılacak araştırmaların, bir grup temel kararın nasıl ve ne gibi bir süreçten geçerek 'bağlayıcı' karar niteliği kazandığını aydınlatacak düzeyde yapılması gerekmektedir. Bu şema, özellikle iç politika alanı başta olmak üzere, diğer alanlarda da izlenebilir.

Karar-alma incelemelerinin kararları kendi kurumsal içerikleri içine yerleştirmeleri; diğer bir deyişle, kararları bu kararların alındığı örgüt veya örgütlerin içinde değerlendirmeleri gerekir. Burada kararı alan kimseler olarak gözüken "Formel" aktörlerle, pratikte her zaman olmasa da, çoğu zaman bu kararları alan ve herkesin görebileceği şekilde açık çalışabildikleri gibi perde arkasında da çalışabilen 'gayrı resmî' aktörlerin biribirlerinden ayrılması önemlidir. Karar alma araştırmaları sonuncu tipten aktörlerin veya iç politikada baskı gruplarının durumlarının incelenmesi için olağanüstü yararlı bir tekniktir. Bu teknik kullanıldığı zaman da bunların yapılarının, sosyolojik tabanlarının ve benzeri öğelerinin analiz edilmesi gereği ortada durmaktadır, fakat bu dolaysız analizlerde

karşılaşılan pekçok engel karar incelemesinin içeriği içinde önemini kaybetmekte veya tamamen ortadan kalkmaktadır. Bir baskı grubunun kavram olarak ele alınışı bile bu tip bir araştırmayı kolaylaştırma eğilimindedir: bunlar kurumlar üzerinde devamlı ve sabit baskılar uygulamaktan çok, belirli kararların alınışı sırasında baskıda bulunmaktadırlar.

(d) KOLEKTİF MONOGRAFİLER

Bu başlık çeşitli disiplinleri veya teknikleri birleştirerek kullanan grup çalışmalarını kapsamaktadır. Bu araştırmalar küçük gruplar (köy ve kasaba toplulukları, dernekler, siyasal partiler, şirketler, kurumlar, vb.,) hatta bireyler üzerinde (örnek olaylar) bile yapılabilirler.

1. *Köy ve kasaba toplulukları* (community) *araştırmaları.* En çok kullanılan kolektif monografi örneğidir. Bununla ilgili tekniklerden biri (katılanın gözlemi) daha önce anlatılmış bulunuyor. Amerika'da yapılan *Yankee City* ve *Middletown* araştırmaları ile Fransa'da yapılan *Auxerre* ve *Vienne-sur-Rhône* araştırmaları da bunun örnekleridir.

Bütün bu büyük ve başarılı araştırmaların Fransa'da Lebret ve arkadaşlarının ilk «teşhislerde» bulunabilmek için *Economie et humonisme*'de planladıkları yönteme dayanmaları ilginçtir. İşlemler, araştırmanın kırsal bir toplulukta veya kentsel bir toplulukta yapılmasına göre değişiklikler göstermektedir. Sonuçların sunumu araştırma tekniğinden daha orijinaldir; burada grafik sistemi ile (konunun) sentetik bir görünümü verilebilmekte ve bu sayede klasik karşılaştırma yöntemleri kullanılarak çok sayıda karşılaştırma yapılabilmektedir. Bu teknikler, belirli bir dereceye kadar, Fransa ile bazı başka ülkelerde geliştirilmişlerdir — özellikle Brezilya'da.

2. *Örgütler* (kuruluşlar) *üzerinde yapılan araştırmalar.* Bugüne gelinceye kadar kolektif monografilerde, başlıca, mahallî topluluklar ele alınmıştır. Fakat aynı teknik diğer alanlarda da kullanı-

labilir. Bu tip araştırmalar siyasal veya yarı-siyasal gruplar (partiler, sendikalar, baskı grupları, vb.,) ile siyasal olan veya olmayan bütün örgütler hakkında da yapılabilir. Bireysel monografiler, az ya da çok, bu tür incelemelerde bugüne dek kullanılan tek bir yönteme dayanılarak yapılmaktadır. Örgütlü takımlar tarafından köy ve kasaba toplulukları araştırmalarındaki (aynı) teknik kullanılarak yapılacak kolektif monografiler çok verimli olacaktır. Bunların yapılması kolaydır.

3. *Bireylerle ilgili 'örnek olay çalışmaları'*. Pratikte 'örnek olay çalışması' farklı iki anlama gelmektedir: birincisi, kişisel belgelerden veya biyografik mülâkatlardan yararlanarak bireylerin davranışları üzerinde yapılan derinlemesine analiz — terimin orijinal anlamı budur; ikincisi ise, tek bir olay, tek bir karar, belirli bir 'örnek' üzerinde yapılan bütün monografileri kapsayan geniş anlamda araştırma (ayrıca, bilimsel araştırma yöntemiyle gerçek olay veya örnekler üzerinde yapılanlar ile, sadece pedogojik bir süreç olan farazî durumlar ve olaylar üzerinde yapılanlar arasında ikinci bir ayrım da söz konusudur). Pedagojik nitelikteki yöntem Amerikalı hukukçular tarafından hukuk incelemelerinde kullanılmıştır. Aynı yöntem son olarak sosyologlar tarafından da kullanılmaya başlamıştır. Burada (kitapta) ise, terim birinci anlamında kullanılmaktadır; ikinci anlamıyle kullanılacak olursa çeşitli araştırma tekniklerinin; örneğin, karar alma incelemelerinde gördüğümüz tekniklerin birlikte kullanılmaları gerekmektedir.

Çok sayıda örnek olay araştırmaları arasında karşılaştırmalar yaparak tek bir grubun karakteristiklerinin ana hatlarını bulup saptamak mümkündür: 1918 - 20 yıllarında Avrupa ve Amerika' daki Polonyalı köylüler üzerinde yapılan ünlü sosyolojik araştırmada bu yöntem kullanılmıştır; bu araştırma aralarında benzerlik gösteren olguların yanyana getirilip karşılaştırılmasına dayanan klasik tipte bir karşılaştırmadır. Bir bireyin, kişisel belgeleri (mektupları, yazıları, vb.) ve derinlemesine yapılan çok sayıda mülâ-

katlar ile de analiz edilmesi mümkündür; bu yolla, tek bir olgunun aynı anda değişik 'görünümleri' elde edilebilmektedir.

Siyasal bilimde karşılaştırmalı yöntemin kullanılışı hakkında: R. Macridis ve R. Cox. 'SSRC Interuniversity Seminar on Comparative Politics.' The American Political Science Review, 1953, s. 641; R. Macridis, *The Study of Comparative Government*, New York 1955; S. Beer ve Ulam, *Patterns of Government*, 2. baskı, 1962; S. Neumann, 'Comparative Politics: a half-century appraisal,' *Journal of Politics*, 1957; s. 369.

Tarihsel araştırmalarda karşılaştırmalı yöntemin kullanılışı hakkında: H. Pirenne, 'De la méthode comparative en histoire,' *Congrés des science historiques de Bruxelles*, 1923; H. Sée, *Science et philosophie de l'histoire*, 2. baskı, 1933; A. Meillet, *La Méthode comparative en linguistique historique*, Oslo ve Paris, 1925.

Etnolojide karşılaştırmalı yöntemin kullanılışı hakkında: L. Shapera, 'Comparative Method in Social Anthropology,' *American Anthropological Review*, 1953, s. 350; W.L. Thomas *(et al.)*, *Current Anthropology*, Chicago, 1956.

Kolektif araştırmalar: P. T. David, M. Moos, R. M. Goldman, *Presidential Nominating Politics in* 1952, dört cilt, Baltimore, 1954; *Studies in Social Psychology during World War II*, dört cilt, Princeton, 1949 - 50 (genellikle *The American Soldier* diye tanınır); G. Myrdal, *An American Dilenma: the Negro Problem and Democracy*, New York, 1944.

Bölge araştırmaları hakkında: *International Bulletin of the Social Sciences*, (özel sayı) UNESCO- 1952, C.IV; C.W.Bennett, *Area Studies in American Universities*, Social Science Research Council, 1951; J.H. Steward, *Area Research, SSRC*, 1950; U.S. DEPARTMENT OF STATE, *Apea Study Programmes in American Universities*, Washington, 1956.

Karar alma hakkında: R.C. Snyder, H. W. Bruck, B. Sapin, *Decision-making as an Approach to the Study of International Politics*, Princeton, 1954; H. A. Simon, *Administtative Behaviour*, 2.

baskı, New York, 1957; D. Davidson ve P. Suppes, *Decision Making*, Stanford, 1957; S. Bailey, *Congress makes a Law*, New York, 1950; P. Waserman ve F. S. Silander, *Decistions Making: An Annotated Bibliography*, Ithaca, 1958.

Seçim sosyolojisi hakkında: A. Siegfried, *Tableau politique de la France de l'Oeust sous la III e République*, 1913; F. Goguel ve G. Dupeax, *Sociologie èlectorale*, 1951; G. Dupeux, *Current Sociology*, 4, 1954 - 55; R. Aron ve R. Arambourou'nun makaleleri. *Revue française de science politique*, 1955, ss. 5 ve ardı ile 1952, ss. 521.

Köy ve kasaba toplulukları üzerinde yapılan araştırmalar hakkında. L.-J. Lebret, *Guide pratique de l'enquete sociale*, 3 cilt 1952 - 55.

Örgütler ve kuruluşlar hakkında: J. G. March ve A. H. Simon, *Organizations*, New York, 1958; R. K. Merton, *A Reader in Bureaucracy*, Glencoe, 1959.

Örnek olay araştırmaları hakkında: J. S. Schlesinger, *How to become Governor*, East Lansing, 1957, *Case Studies in Practical Politics*, Eagleton Foundation, 1958 serisindeki monografiler.

BÖLÜM İKİ

MATEMATİKSEL VE GRAFİKSEL TEKNİKLER

Matematiksel teknikler karşılaştırmalı yöntemin gelişkin şekilleridir. Olguların rakamlar ve sembollerle ifade edilmesi aynı anda çok sayıda olgunun biribiriyle karşılaştırılmasını mümkün kılmakta, her olgunun kendine özgü karakteristikleri çok doğru bir şekilde biribirleriyle karşılaştırılabilmekte ve analizleri de çok daha kısa zamanda gerçekleştirilebilmektedir. Sosyal bilimlerdeki araştırmacıların kendi bilim dallarını mümkün olan en geniş ölçüde niceleştirmek ve matematikleştirmek istemelerinin nedeni, bu bilim dallarının dışındaki kimselerin düşündüklerinin tersine, sadece belli bir modaya uymak istemeleri değil, fakat matematiğin klasik karşılaştırmalı yöntemlere oranla ölçülemeyecek kadar etkin bir analitik araç olduğuna inanmış bulunmalarıdır. Buraya kadarki bölümlerde anlatılan yöntemlerle elde edilen sonuçlar ile matematiksel yöntemlerle elde edilen sonuçlar arasında, tıpkı yürümek ile jet uçağıyle uçmak arasındaki kadar fark vardır.

Fakat bunu söylerken, madalyonun öteki yüzünü de unutmamak gerekir. Kendilerini sadece matematiksel tekniklerin kullanılabildiği alanlardaki çalışmalara veren meslekdaşlarını eleştiren Amerikalı bir siyasal bilimci, bu tür siyasal bilimcileri kolundaki saatı karanlık sokaklarda düşürdükten sonra, kaybettiği saatını bulmak için ısrarla sokak lambasının altındaki aydınlık yerde aranıp duran sarhoşlara benzetmektedir. Gerçekten, belki de bugün en ilginç ve önemli sosyal bilim alanları nicelleştirilemeyen ve yakın bir gelecekte de matematiksel yöntemlerin kullanılamayacağı alanlar olabilir. Matematiksel yöntemlere elverişli olmadığı için

bu alanların bir tarafa bırakılması ve bunlarla ilgilenilmemesi doğru bulunamaz. Aynı şekilde, sosyal bilimlerde bugün için matematiksel yöntemlerin kullanılabildiği alanların pek az olması da, bu sosyal bilim alanlarının öğrenilmemesi için haklı bir gerekçe sayılamaz.

Burada matematiksel teknikler grafik teknikleriyle birlikte ele alınacaktır. Bunlar da karşılaştırmalı yöntemin ileri bir uygulaması olup, çok sayıda olgunun aynı anda incelenebilmesinde, benzerlik ve farklılıklarının tecritlenmesinde yararlıdırlar. Bazı grafikler matematiksel fonksiyonların veya sayılamaların basit bir çevirisi gibidir — bazılarıyse, haritalara dayanarak yapılanlar gibi, hiç bir matematiksel görünüm taşımamaktadır.

Kesim I. Matematiksel Teknikler

Matematiksel tekniklerin sosyal bilimlerdeki çeşitli kullanılış şekillerini burada ileri derecede matematik öğrenim görmemiş okuyucuların da (çoğu sosyal bilim öğrencisi olan kimseler böyledir) anlayabilmesi için genel çizgileriyle inceleyeceğiz. Öyle ki, sadece uzmanların kullanabilecekleri karmaşık ve zor analitik teknikleri özetlemeye bile girişmeyeceğiz. İncelenecek olan teknikler, kullanımları için basit hesaplamaları gerektirdiğinde, bu tekniklerin kullanılması için gerekli formüller ve açıklamalar verilecek, ancak bunların teorik doğrulanması için yapılan işlemlerden söz edilmeyecektir: tıpkı iyi otomobil kullanmak için patlamalı motorlarla ilgili teknik bilgilere gerek olmayışı gibi.

1. OLGULARIN MATEMATİKSEL İFADESİ

Matematiksel analiz incelenen malzemenin rakamlarla da ifade edilebileceği düşüncesine dayanır. Bu rakamlar olguların, olguları biribiriyle karşılaştırmakta temel teşkil edecek ortak karakteristiklerini ifade ederler. Burada iki aşama söz konusudur: (i) sayısal biçime aktarma, *niceleştirme* (quantification) işlemi, (ii) yapı-

lan sayısal tablolardan kendilerini sentetik olarak —avaraj ve indisler şeklinde— ifade eden değerlerin tecrit edilmesi. Birinci aşamada, matematiksel yöntemlerin sosyal bilimlere uygulanışı konusundaki en büyük güçlüklerle karşılaşmaktayız. İkincisine gelince, burada sadece birkaç temel kavram üzerinde durmamız gerekecektir.

A. Sosyal Bilimlerde Nicelleştirme

Matematiksel analiz ancak sayılabilen veya ölçülebilen; yani, rakamlarla ifade edilebilen olgular üzerinde uygulanabilirler. Bu tür rakamların doğru olması gerekir; aksi takdirde analiz sağlıklı bir analiz olmaz. Sosyal bilimlerde matematiksel analiz yönteminin gelişmesinde karşılaşılan en büyük engel de buradadır; sosyal bilimlerde ancak çok az sayıda alanda nicelleştirme yapılabilmekte ve bu alanlarda bile elde edilen rakamların çok büyük bir ihtiyatla kullanılması gerekmektedir.

Bununla beraber, matematikteki son gelişmeler yeni olanaklar sağlamış bulunmaktadır. 'Beşerî matematik' ve 'niteliksel matematik' terimleri bu gelişmeleri ifade etmektedir; bu matematik dalları, iddia edildiğine göre, sosyal olguların doğasını aslına çok uygun olarak yansıtabilmektedir. Ama bugün için bu gelişmeler çok sınırlıdır.

(a) NİCELLEŞTİRMENİN ALANI

Sosyal araştırmalarda yapılan nicelleştirmeler iki türe ayrılabilir. Bazı olgular fiziksel olarak ölçülebilirler ve hiç olmazsa görünüşte, tam ve doğru bir nicelleştirmeye elverişlidirler. Diğer sosyal olgular ise, daha çok, yaklaşıkçı yöntemlerle ölçülebilirler, fakat bunlardan elde edilen rakamlar oldukça sağlıksız rakamlardır.

1. *Fiziksel olarak ölçülebilen olgular.* Güçlüklere rağmen bunların sayısı hiç de az değildir. Demografik olgular, çoğu ekonomik olgular, coğrafyanın birçok yanları, vb., kolaylıkla ölçülebilmektedir. Politikada ise, seçimler fiziksel olarak ölçülebilen olayların en

iyi örneğidir ve başka örnekler de vardır — gazetelerin tirajları, partilere yapılan yardımlar, grup üyelikleri, sosyal sınıflar ve benzeri olgular. Kabul etmek gerekir ki, bu olgularla ilgili istatistikler her zaman kusursuz nitelikte olamamaktadır. Fakat bu kusurun giderilmesi güç değildir – tek engel maddî kısıtlamalardır (birçok gözlemcinin karşılaştığı bilgi vermemek ve verilebilecek bilgileri sır saymak arzusuna son verilirse). Bunlar da giderilebilir şeylerdir.

Bu rakamların ilgi alanları üzerinde de tartışmalar yapılmakta; bu rakamların anlamlarını eleştirenler olmaktadır. Örneğin, Fransa'da Komünistlerin aldığı oylarla Fransa'daki hayat standardı arasında veya Komünistlere verilen oylarla çalışanların durumu arasında bağlantılar kurmak için seçim istatistiklerine dayanarak bir seri hesaplama ve analiz yapılabilir. Fakat, yöntemi eleştirenler, Komünist partiye oy vermenin Paris bölgesindeki işçiler ile Lot-et-Garonne'deki köylüler için aynı anlama gelmediğini, bunun gözden kaçırıldığını söylemektedirler. Bu iki seçmen için Komünist Partisi biribirinden çok farklı anlamlara gelmektedir ve bu iki seçmenin siyasal tutumları da çok derin bir benzemezlik içindedir. Bu ikisinin yanyana getirilip toplanmasının, toplamada birimlerin aynı olmasını gerektiren en temel matematik ilkesine bile ters düştüğü ileri sürülmektedir.

Bu geçerli bir sav değildir. Her nicelleştirme (quantification) bir soyutlamadır ve bu işlem belirli bir toplam (mecmu:totality) içindeki bazı öğelerin tecrit edilmesi, bazılarının da bir tarafa bırakılması ile yapılır. On bin ağaçlık bir ormanda biribirinin aynı olan iki ağaç yoktur; her ağaç şu veya bu şekilde diğerlerinden ayrılır. Fakat toplam doğrudur, çünkü bütün ağaçlar *a priori* olarak tanımlanmış bulunan bir ağaç karakterini paylaşmaktadır. Aynı şekilde dört milyon Komünist seçmen içinde de ortak bir öğe vardır — her biri seçime katılmış, oy pusulasını almış ve seçim sandığında Komünist aday için oy kullanmıştır. Eğer —ancak bu şartla— bu tanımın sınırlarını aşmazsak nicelleştirme işlemi de geçerli kalacaktır.

Fakat buna rağmen bazı haklı eleştiriler de vardır. Farzedelim ki, belli bir toplam hem ağaç gövdesini hem de insan bedenini ifade eden 'gövde' kavramı kullanılarak yapılmış olsun. On bin 'gövde' denince hem ağaç hem de insan bedeni anlaşılacaktır. Matematiksel olarak bu rakamlara dayanarak yapılan toplamlar ancak 'gövde' kavramının bu kullanımı açısından geçerlik taşıyabilecektir; fakat ormancılıkda olsun, psikolojide olsun buradan bulunan toplamın (on bin gövde) ne ifade ettiği, «ağaç/gövde» kompleksi belirli bir kategori sayılamayacağı için, anlaşılamayacaktır. Aynı sorunla sosyal bilimlerde de karşılaşılmaktadır — örneğin, partilerin fazla önem vermedikleri mahallî seçimlerde bazı partiler geçerli bir kategori teşkil etmemektedirler (örneğin, Fransa'da kanton ve belediye seçimlerinde Radikallerin oyları örnek gösterilebilir). Yanlışlık nicelleştirmeden değil tipolojiden ileri gelmektedir. Bu sorun daha önce ele alınmış bulunmaktadır.

2. *Yaklaşık olarak ölçülebilen olgular.* Diğer bazı materyal üzerinde yapılan nicelleştirmeler fazla sağlıklı ve doğru olmamaktadır. Bunun en tipik örneği tutum ve kanaatların ölçümüdür. Bir tutum veya kanaatın yoğunluğunun nasıl hesaplandığını daha önce anlatmış, bulunan sonucun yaklaşık bir sonuç olma özelliğini de önemle vurgulamıştık. Objektif ve gerçeğine sadık (accurate) ölçekler kurmak için yapılan çalışmalara rağmen, bugünkü durumda oldukça yüksek bir subjektiflik katsayısı *(coefficient)* ile karşı karşıya bulunmaktayız. Bu, bulunan rakamların anlamsız olduğunu değil, sadece, bu rakamların kesin miktarları değil yaklaşık büyüklükleri verebildikleri anlamına gelmektedir.

Bu gözlem, kanaat yoklamalarında kullanılan soru kâğıtlarına verilen cevapların çoğu için de geçerlidir. Gerçekten, maddî hatalar ve az da olsa rastlanan yalan cevaplar bulunan sonuçların geçerliğini azaltmaktadır. Kanaat yoklamalarında, yanıtlayıcının sorulara verdiği kendi yanıtları ile ilgili olarak yaptığı yorumlar, yanıtların mülâkatçı tarafından yapılan yorumları, örneklem işlemindeki yanlışlıklardan, vb., ayrı olarak, başlıbaşlarına birer sap-

tırıcı ve bozucu öğe olmaktadır. Fakat gene belirtelim ki, bu yanlışlıklar da kanaat yoklamalarının geçerliğini ortadan kaldırmaz. Bulunan sonuçlar ne denli yaklaşık sonuçlar olursa olsunlar, ilgili konuda tam bir bilgisizliğe oranla, büyük bir gelişmeyi gösterirler. Fakat bu sonuçları taşıyıp ifade eden rakamlar sadece bir «hacim» veya «vüs'at» göstergesi niteliğindedirler. Bu gerçek, sosyal bilimciler tarafından da kabul edilmektedir.

Ne var ki, bu tür rakamların ince ve karmaşık matematiksel işlemlerde temel olarak kullanılmaları olanaksızdır. Bu durumda, toplanan verilerdeki belirsizlik ve kesinlikten uzak olma özelliği hesaplama işlemlerinde daha da büyük bir hacme ulaşacak; böylece, elde edilen sonuçlar bütün bütüne anlamını kaybedecek ve yanılgılara yolaçacaktır. Bu durum, bu tür rakamlara dayanarak hiç bir matematiksel işlemin yapılamayacağı anlamına gelmemekte; sadece, bu tür rakamlarla ancak kaba hesaplamalar yapılabileceğini ve fazla duyarlı tekniklere uygun olmadıklarını işaret etmektedir. Örneğin, göreceğimiz gibi, sosyal bilimlerde çoğu zaman korrelasyon katsayılarının yerine, temel rakamlar kusursuz ve geçerli sonuçlar verecek nitelikte olmadıkları için grafikler tercih edilmektedir.

(b) NİTELİKSEL MATEMATİĞİN UYGULANABİLECEĞİ ALANLAR

Sosyal bilimlerin dışında ve nicelleştirmeye elverişli olanlarda çalışan bazılarınca matematiğin daha başka yerlerde de kullanılma olanağı vardır. Bu konudaki gelişmeler başlıca iki alanda beklenmektedir: (i) matematiksel teorinin çağdaş evrimi; (ii) kompüterler.

1. *Matematiksel teorinin evrimi.* Devamsız değerler* alanındaki çağdaş teori sosyal bilimlerde incelenen sorunlarda şaşırtıcı denecek nitelikte karşılaştırma noktaları (olabileceğini) önermektedir: küme teorisi, grup teorisi, topoloji gibi. Bütün bunlar devamsız

**Discontinuous values.*

değerlerden ayrı olarak terim sınıfları arasında tam ilişkiler kurulabileceğini göstermektedirler. Devamsızlık (kesiklik) niteliksel gruplar arasında: yani, «beşerî» bilimlerde incelenen gruplar arasındaki ilişkilerin temel özellikleridir. Bu nokta 'niteliksel matematik' teriminin de çıkış noktası olmaktadır. Ancak terim yanlış olarak kullanılmaktadır, çünkü niteliksel karakteristiklerle devamsızlığın tam eşitlenmesi olanak dışıdır.

Claude Lévi-Strauss belki ilerde bir gün sosyal bilimler için açılacak olan, ama bugün hâlâ kapalı bulunan olanakları unutulmayacak bir güzellikte ifade etmiştir: 'Ne matematikçilerin ne de sosyologların nereye dayandıracaklarını bilmedikleri ve henüz oluşumunun çok başlarında bulunan «beşerî» matematik, ilerde elbetteki, yaptığı gözlemlere tam ve açık bir biçim vermek için sosyal bilimlerin bugün kullanmakta olduğu «beşerî» matematikten çok farklı olacaktır. «Beşerî» matematik 'büyük sayıların' belirsizliğinden kurtulma çabasıdır — ama, sosyal bilimlerin bugün sulara bata-çıka ilerlerken tutunmaya çalıştığı rakam okyanusunda sürüklenen bir sala benzemektedir. «Beşerî» matematik dallarının sonul amacı basit bir eğri (curve) üzerinde ilerleyen ve devamlı bir evrimi göstermek değildir. Bunların (ilgi) alanı ile, çok geniş hacimlere varan veri (data) topluluğunun analizinden bulunan sonsuz derecede küçük değişiklikler (infinitesimal variotions) hesabının ilgi alanı aynı değildir. Önümüzde bize umut veren gelişme olanağı, daha çok, *küçük* sayılar ile bir sayıdan diğerine hareketin yol açtığı *büyük* değişiklikler alanında olacakmış gibi görünmektedir. Kaba bir benzetme kullanacak olursak, ilerde, elli milyon nüfusu olan bir ülkede nüfusun yüzde 10 artış göstermesinin teorik sonuçlarından çok, basit evlilik ilişkinin ebedî bir üçgen olmasının yaratacağı yapısal biçim değişimlerine daha büyük bir önem vereceğiz. Çok küçük grupların üyelik konusundaki olanakları ve sınırlılıkları (ki bu örnekte, katılanlar milyonlarla ifade edilse bile, bu bakımdan «çok küçük» kalmaktadır) incelendiğinde çok eski bir gelenekle aynı çizgiye bile varabiliriz: en eski Helen filozofları, Çin ve Hind ermişleri (sages), sömürgeleşme döneminden önceki

Afrika'nın, ve Kolomb öncesi Amerika'nın düşünürleri de sayıların anlamıyle olduğu kadar içerik olarak taşıdıkları nitelikleriyle de ilgilenmişlerdir. Örneğin, Hin-Avrupa uygarlığında 3 rakamı, Afrikalı ve Amerikalı uygarlıklarda ise 4 rakamı değerli sayılmıştır. Bu tercihlerdeki farklılığın temelinde biribirinden çok değişik mantıksal ve matematiksel öğeler bulunmaktadır.

2. *Elektronik hesap makineleri.* En son geliştirilen elektronik hesap makineleri (computer), terimleri tam olarak niceleştirilmeyen problemlerin analizinin de bu makinelerle yapılabilmesini sağlamıştır.

Elektronik hesap makineleri, esas itibarıyle, *binary* sistemine dayanırlar. Elektronik hesap makinelerine doldurulan enformasyon ıskalasına dayanan öğe serilerine kırılarak konulur. Bu yöntemle, eski botanikçilerin farklı uzunluklardaki serilerde yeralan zıt karakteristik çiftleriyle bitkilerin isimlerini belirleyen (tayin eden) elkitaplarının dayandığı yöntem aynıdır. Bu yöntemdeki form makineye yaptırılacak işlemlerin belirli bir programlama yöntemine uyarlanmasını gerektirmekte, fakat aynı zamanda da makinenin rakamdan başka materyallerle de çalışabilmesini sağlamaktadır. 'Binary dilinin' anlamı, bu makinelerin doğal olarak, matematiksel soru olma niteliği taşımayan 'evet-hayır' tipi sorularla çalışma eğilimi taşımalarıdır. Bu sorular ise sosyal bilimlerin çözümlemek durumunda olduğu sorulardır. Bir gözlemci şöyle yazıyor: 'Elektronik hesap makineleri ışığın hızına eşit bir hızda «ayniyet tahmini» oyunu oynamaktadırlar; bu oyunda bulunan evet/hayır cevap serileriyle *herhangi bir* düşünce sürecini yeniden oluşturma olanağına sahip olduğumuz anlaşılıyor.' (M. Sanvage). Fakat bu potansiyel bugün için gerçeklik kazanmış değildir.

B. Niceliklerin Sentetik Olarak Temsil Edilmeleri*

Sosyal bilimlerde analiz edilecek olan niceliklerin çoğu, büyük bir nüfusun görünümlerini ve özelliklerini veya zaman içindeki bir evrimi ifade eden istatistiksel seriler biçimindedir. Bu serilerden

* Bu kesimde, sosyal bilimlerle ilgilenen herkesin bilmesi gereken az sayıda bazı matematiksel kavramlar açıklanacaktır.

(niceliklerin) sentetik ve oldukça yakın bir şekilde hesaplanmasını sağlayan 'karakteristikler' çıkarılır, elde edilir. Bu karakteristiklerin indisler veya yüzdeler aracılığı ile biribirleriyle karşılaştırılmaları da mümkündür.

(a) AVERAJLAR

Bunların en önemlileri aritmetik ortalama, geometrik ortalama ve medyandır.

1. *Aritmetik ortalama.* Bu, bir serideki terimlerin toplamının terimlerin sayısına bölünmesinden elde edilen miktar olarak tarif edilir. Cebirsel formülü şudur:

$$\bar{a} = \frac{a^1 + a^2 + a^3 \ldots a^n}{n}$$

Aritmetik ortalama en çok bilinen ve en yaygın şekilde kullanılan bir büyüklük karakteristiğidir.

Aritmetik ortalamanın üstün yanı bir serideki bütün terimlerin değerine dayanması; örneklemedeki değişik biçimlenişlerin yaratabileceği dalgalanmalardan nisbeten az etkilenmesi ve cebirsel karşılaştırmalara ve hesaplamalara çok elverişli olmasıdır. Fakat aritmetik ortalamada seri içindeki en büyük terim diğerlerinden çok daha fazla ağırlık kazanmakta, bu nedenle de, bazı durumlarda aritmetik ortalamanın kullanılması doğru olmamaktadır.

2. *Geometrik ortalama.* Geometrik ortalama bir serideki n adet terimin çarpım hasılasının n'nci dereceden köküdür.

$$Mg^* = \sqrt[n]{a_1\ a_2\ a_3 \ldots\ldots a_n}$$

Geometrik ortalama genellikle logaritmik tablolar kullanarak hesaplanır. Geometrik ortalamanın logaritması seri içindeki terimlerin logaritmalarının aritmetik ortalamasına eşittir. Seri içindeki

**Mg.* sembolü 'magnitude' teriminin kısaltılmışıdır. Büyüklük, hacim anlamında. (çev.)

her bir terimin aritmetik ortalaması geometrik ortalamanın logaritmasını verir.

Geometrik ortalama daima aritmetik ortalamadan küçüktür. Geometrik ortalamanın üstün yanı seri içindeki büyük terimlerin ortalama üzerindeki etkilerini küçültmesidir (minimize etmesidir).

3. *Medyan.* Bu, büyüklük sırasına göre dizilmiş bir serinin orta terimidir. Örneğin, 55, 58, 62, 69, 71, 77, 83 şeklinde dizilmiş bir seride medyan 65 terimidir. Eğer seride yeralan terimlerin sayısı çiftse medyan iki orta terimin aritmetik ortalamasıdır: 55, 58, 62 63, 65, 69, 77, 83 serisinde medyan,

$$\frac{63 + 65}{2} \text{ yani } 64\text{'dür.}$$

Medyanın iki üstünlüğü vardır. Birincisi, çok kolay bulunabilmesidir; ikincisi, ortalamaların hesaplanmasını çok etkileyen sapkın (aberrant) terimlerin etkisini silebilmesidir. Diğer yandan, medyanın cebirsel işlemlerle bulunması daha zordur ve örnekleme yanlışlıklarına karşı daha zayıf ve duyarlıdır.

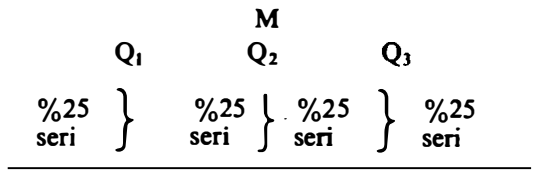
(b) DAĞILIM (DISTRIBUTION)

Averaj bize bir seri hakkında tam bir bilgi vermez; seri içindeki terimlerin ne şekilde dağılmış olduklarını bulup çıkarmamız gerekir. Dağılımın karakteristikleri olan çeyrek değerler (quartiles)* ortalama sapma (mean deviation), variyans veya standart sapma ve variyans katsayısı (coefficient of variation) dağınıklığın özelliklerini ana hatları ile ortaya koyarlar.

1. *Çeyrek değerler.* Medyan, bir seriyi eşit sayıda terimleri olan iki yarım-seriye böler. Her bir yarım-serinin medyanını alarak

* Quartiles : bir diziyi dört parçaya bölen üç değer. (çev.)

birinci ve üçüncü çeyrek değerleri buluruz (ana serinin medyanı ise, tabiatıyle ikinci, çeyrek değerdir).

Birinci çeyrek değerle üçüncü çeyrek değer arasındaki farklılık merkez genişliktir (central range). Merkez genişlik serideki terimlerin yüzde 50'sini ihtiva eder; çeyrek değerler arasında $Q_3 - Q_1$ şeklinde bilinen dağınıklığın karakteristiğini verir. Ayrıca yarı-çeyrek değerleri de (demi-quartile) kullanırız. Bunlar 'çeyrek değer sapması' diye adlandırılır; ve $\frac{Q_1 - Q_3}{2}$ şeklinde ifade edilir.

Öğeleri değişik birimlerle ölçülen, veya büyüklük sıralanmaları farklı iki serinin dağınıklıkları arasında karşılaştırma yapmak için de göreceli çeyrek-değer (relative interquartile) kullanılır. Bu, çeyrek değerin medyana oranıdır ve $\frac{Q_1 - Q_3}{\text{Medyan}}$ şeklinde ifade edilir.

2. *Ortalama sapma* (mean deviation). Ortalama sapma aritmetik sapma diye de adlandırılmaktadır. Ortalama sapma, ister olumlu değer isterse olumsuz değer taşısınlar, tek tek terimlerin arasında olumlu olarak ifade edilen farkların aritmetik ortalamasıdır. Frank olarak 55, 58, 62, 63, 65, 69, 71, 77 ve 83 terimleriyle iafde edilen saat başına ücret miktarlarının (aritmetik) ortalaması 67'dir. Her bir terim arasındaki farklar ve aritmetik ortalama şöyledir:

55	58	62	63	65	69
—67	—67	—67	—67	—67	—67
—12	— 9	— 5	— 4	2 —	— 2

71	77	83
—67	—67	—67
+ 4	+10	+16

Bu sapmaların cebirsel toplamının O olduğu açıktır. İşaretleri bir tarafa koyarsak, farkların değerlerini düzara toplayabiliriz: $12=9+5+4+2+2+4+10+16=64$. Sonra, bu toplam, serideki terimlerin sayısına bölünerek $\frac{64}{9} = 7{,}11$ ortalama sapma bulunur.

Ortalama sapma dağınıklığın oldukça doğru bir görünümünü verir; fakat seyrek olarak kullanılır; nedeni, mutlak niceliklerin cebirsel işlemlere uygun olmayışıdır. Bunun için de, ortalama sapma yerine variyans ve standard sapma kullanılmaktadır.

3. *Variyans ve standard sapma.* Variyans bir serideki değerlerin aritmetik ortalamadan sapmalarının karelerinin ortalamasıdır. Sapmaların kendilerini değil de karelerini almakla otomatik olarak negatif işaretler kaldırılmış; böylece, cebirsel işlemlere elverişli bir duruma gelinmiş olur. Önceki örnekte variyans şuydu:

$$12^2+9^2+5^2+4^2+2^2+2^2+4^2+10^2+16^2 = \frac{646}{9} = 71{,}8$$

Bu işlemin zayıf yanı, bulunan sonucun bizzat kendisinin de kare oluşudur. Gene önceki örnek kullanılacak olursa, 71,8 rakamı anlaşılması biraz güç bir kavram olan kare cinsinden fark tutarını verir.

Böylece, dağınıklığın bir başka karakteristiği bulunmuş ol-

maktadır: standard sapma veya 'ortalama ikinci dereceden sapma'*. Bu ise, düpedüz, variyansın karekökü'dür. Standard sapma genellikle O sembolü ile ifade edilir. Bizim örneğimizde O $= \sqrt{71,8} = 8,45$'dir.

Öğelerinin alanı çok geniş şekilde farklı iki serinin dağınıklıkları arasında karşılaştırma yapmak için değişim katsayısını** kullanırız. Değişim katsayısı *standart sapma* (aritmetik) ortalama oranlamasıdır. Bu katsayı bir yüzde olarak da ifade edilebilir. Bizim örneğimizde değişim katsayısı (v) şudur:

$$\frac{8.45}{67} = 0,126 \text{ veya yüzde } 12.6.$$

Gruptaki terimler değiştikçe, çoğu kez, ortalama da kabaca aynı oran içinde değişiklik geçirir. Fakat değişim katsayısı göreceli olarak sabit kalır.

(c) İNDİSLER VE YÜZDELER

Karakteristikler bir serinin temel özelliklerini meydana çıkarabilmemizi sağlar: bunlar, incelenen her seri için ayrı ayrı ve biribirinden bağımsız bulunup teşkil olunurlar. İndislerin ve yüzdelerin amacı birkaç öğenin (veya birkaç öğe serisinin veya birkaç karakteristiğin) hepsine birden uygulanabilecek bir ölçüm cetveli (scale of measurement) oluşturmaktır.

1. *İndisler.* Partiküler ve sentetik indislerin biribirinden ayrı şeyler olduğu gözden kaçırılmamalıdır; sonuncular basit ve ağırlıklı indisler şeklinde alt bölümlere ayrılırlar.

Bir indisi hesaplamak için rakamlardan biri «baz» olarak alınır ve bu rakamla serideki her rakam arasındaki oran (ratio) bulunur. Bulunan oranlar genellikle yüzle çarpılırlar ve bu durumda baz sayı 100 olur. Bunu açıklamak için, diyelimki 1946 genel seçimlerinde bir seçim bölgesinde Radikal Parti 25.000 oy almış, ay-

* Metinde 'mean quadratic deviation' terimi ile karşılanıyor. (çev.)

** Metinde 'variation coefficient' terimi ile karşılanıyor. (çev.)

nı parti 1951'de 30.000 ve 1946 yılında da 40.000 oy almıştır. 1946 yılını baz alırsak:

$$1946: \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots 100$$

$$1951: \frac{30.000}{25.000} = 1.2 \times 100 = 120$$

$$1956: \frac{40.000}{25.000} = 1.6 \times 100 = 160$$

En iyi örnek fiyat endeksleridir: bunlar basit indislerle ağırlıklı indisler arasındaki farkı çok iyi göstermektedirler. Basit indis, içinde yeralan tek tek her öğenin kendi görünen değeri ile yeraldığı indislerdir. Genel olarak, basit endeks, endeksi meydana getiren tek tek indislerin aritmetik ortalamasıdır. Örneğin, Fransız Ulusal İstatistiklerinde elalınan kırkbeş kalem tüketim malının toptan fiyatlarının endeksi şu formülle bulunmuştur:

$$Ig^* = \frac{i^1 + i + i^2 \ldots\ldots i^{45}}{45}$$

Bir endeks, endekste yeralan metaların herbiri için az çok eşit indisler bulunduğunda ağırlıklı endeks haline getirilir. Diğer bir deyişle, böylece tek tek her endekse, muhteva içindeki önemine uyarak bir katsayı ile ağırlık verilmiş olur. Örneğin, hayat pahalılığı endeksinde ekmeğin fiyatına pantolon askısı fiyatından daha yüksek bir katsayı ile ağırlık verilir.

2. *Yüzdeler.* Yüzde kullanmak herkesin bildiği birşeyse de, bunların yorumlanışında yapılan bazı yanlışlıkların nereden ileri gelebileceğini bilmek gerekmektedir.

Birincisi: eğer yüzdeler tek bir seri içindeki terimleri biribiriyle karşılaştırmak ve herbiri için baştaki bir rakama göre olan ar-

* Bu formülde I harfi endeksi; i harfi ise metâları /-items-/ ifade ediyor. (çev.)

tışı veya azalışı göstermek için kullanılıyorsa, bu tür yüzdelerin biribiriyle toplanmaması gerektiği unutulmamalıdır. Yukarki örnekte, Radikal Partinin oyları 1946 ile 1951 arasında yüzde 20, ve 1945 ile 1961 arasında da yüzde 33 $\frac{1}{3}$ artmıştır. Fakat 1956 yılındaki toplam artış 1946 rakamlarına göre % 53 $\frac{1}{3}$ değil yüzde 60 olmuştur. İkincisi, yüzdelerden geriye dönmek olanaksızdır; eğer bir partinin oyları 1946 ile 1951 arasında yüzde 100 artmışsa, 1956 seçimlerindeki oylarında yüzde 100 oranında bir azaltma yaparak 1946 rakamına dönemeyiz.

Yüzdelerin aynı toplamın çeşitli sınıflara bölünmesinde kullanılması daha farklı birşeydir. Burada karşılaştırma baz'ı herbir topluluktaki terimlerin toplamıdır (bütünüdür). Örneğin, Radikal Partinin 1946, 1951 ve 1956 seçimlerindeki oyları her seçimdeki toplam oyların yüzdesi olarak gösterilip ifade edilebilir. Bu durumda, sözkonusu yüzdeleri biribirinden çıkararak oylardaki artışı veya azalışı saptayabiliriz. Eğer, örneğin, Radikal Partinin oyları 1946'da yüzde 25, 1951 yılında yüzde 28 ve 1956 yılında yüzde 35 olmuşsa bu partinin mutlak gücünün 1951'de yüzde 3 ve 1956'da da yüzde 7 arttığını söyleyebiliriz. Gerçekte ise, bu hesaplama eleştirilebilir; nedeni, farklı toplulukların fraksiyonları içinde çıkarma işlemine dayanmasıdır — 1956 yılındaki seçmenler 1951 seçimlerindeki veya 1946 seçimlerindeki seçmenlerin aynı değildir. Bununla beraber, pratikte, göreceli artış veya azalış hakkında bir belirti yerine geçen bu yüzdeleri vermek yararlı sayılmaktadır.

2. MATEMATİKSEL ANALİZLER

Burada iki türlü yöntem kullanılır. Birisi, daha basit sayılabilecek tekniklere dayanır ve ileri bir matematik öğrenimi görmüş olmayı gerektirmez. Bu tekniklerde ise basit mühendis (hesap) cetveli ile bildiğimiz hesap makinaları kullanılır. İkinci türden yöntemde ise ancak çok iyi yetişmiş matematikçilerin anlayıp uygulaya-

bileceği karmaşık teknikler kullanılır ve işlemler normal olarak elektronik beyinlerle yürütülür. Burada, birinci kategorideki teknikler temel formüller ve bunların nasıl kullanılacağı, matematiksel açıdan tartışılmadan ve anlamları üzerinde durulmadan verilecek; ikincisinde ise, tekniklerin nasıl bulunup kullanıldığı, matematiksel ayrıntılar üzerinde durmaksızın açıklanacak ve pratikteki bazı kullanımları işaret edilecektir.

A. Birliğin (association) ve korrelasyonun analizi

Bağımlılık ve korrelasyon kavramları, işlevsel (functional) birliğin zıttı olarak, şansa bağlı birlik (*) kavramıyla ilintilidir. İşlevsel birlikte x değişkeninin her değeri için y değişkeni de buna uygun düşecek bir değer alır ve bu ikisi belirli biçimi olan bir toplam (küme: aggregate) içinde yeralırlar.

Birlik ile korrelasyonun farklı oldukları gözden kaçırılmamalıdır. Korrelasyon iki veya daha çok sayıdaki ölçüm serilerini biribiriyle karşılaştırmayı amaçlar. Birlik ise ölçülmesi mümkün olmayan iki veya daha çok görünüm (özellik) serisini biribiriyle karşılaştırmayı hedef edinmiştir — sosyal kategoriler, siyasal kanaatlar, renkler, vb. Pratikte ise niceliksel ve niteliksel görünümler veya özellikler arasındaki zıtlık mutlak değildir. Eğer bir seri insanın siyasal bağıntıları ile dinsel bağıntıları arasında bir karşılaştırma yapmak istersek niteliksel görünümler arasında bir birlik saptamamız gerekecektir. Eğer aynı şeyleri farklı gruplar içinde karşılaştırmak istersek (illerde, kasabalarda, vb.), ölçülecek olan özellik veya görünümler herbir grup içinde ölçülebilir; belirli bir özelliği taşıyan bireyler sayılabilir ve böylece niceliksel bir karşılaştırma yapılabilir.

(a) BİRLİK İLİŞKİSİNİN KURULMASI

Belirli bir grup içindeki Hıristiyanların yüzdesiyle dinsizlerin yüzdesini ve Sağ partilere oy vermiş bulunan kimselerle Sol par-

* Metinde 'stochastic association' terimi ile karşılanıyor. (çev.)

tilere oy verenlerin yüzdesini bulmuşsak, bu durumda, dinsel etmenlerle siyasal etmenler arasında bir birlik olabileceğini düşünebilir; Hristiyan olma etmeninin sağ için oy kullanmakla birlik içinde olup olmadığını, veya tersini, anlamak isteyebiliriz.

1. *Grafiklerle sunuş: birşeye bağımlı olarak olabilirlik tabloları.** Belirli bir nüfus grubu içindeki özellikler arasında birliğin oluşu (veya olmayışı) 'olabilirlik tabloları' denen çift-girişli tablolar şeklinde de analiz edilebilir ve böylece, incelenen özelliklerin dağılımının genel görüntüsü ortaya konulabilir. Örneğin, bir kanaat yoklaması ile, belirli bir nüfus grubu içindeki dinsizlerin ve dine inananların dağılışları ve Sağ partilere oy verenlerle Sol partilere oy verenlerin dağılışları bulunmuş; 6,800 kişinin oy kullandığı, Sağ partilere 2,945 kişinin, Sol partilere 3,855 kişinin oy verdiği: 557 dinsiz ve 5,943 dindar bulunduğu saptanmış olsun. Bu durumda, sonuçlar aşağdaki tablodaki gibi olacaktır:

Din	Oylar		Toplam
	Sağ	Sol	
Dindarlar	2,814	3,129	5,943
Dinsizler	131	726	857
Toplamlar	2,945	3,855	6,800

(Tablo 8. – Zıt konumlanmış çiftler için olabirlik tablosu.)

Olabilirlik tablosu, ikiden daha fazla karakteristik arasında birlik veya bağımsızlık durumunu saptayıp göstermek için de kullanılabilir. Örneğin, aşağıdaki tabloya bakınız.

* Metinde «contingency tables» terimi ile karşılanıyor. (çev.)

Din	Oylar				Toplam
	Muhafazakâr	Liberal	Sosyalist	Komünist	
Katolikler	1,768	807	189	47	2,811
Protestanlar	946	1,378	746	53	3,132
Dinsizler	115	438	288	16	857
Toplamlar	2,829	2,632	1.223	116	6,800

(Tablo 9. – Çoklu karakteristikler için olabilirlik tablosu)

2. *Birliğin ve bağımsızlığın belirlenmesi.* Belirli bir *a* durumundaki kişilerin oranı ile değişik kategorilerde yeralan ve a' durumundaki kişilerin oranı aynı ise *a* ve *a'* şeklindeki iki karakteristik arasında bağımsızlık (independence) var demektir. Örneğin, dindarların oranı hem Sol partilere oy verenler içinde. hem de Sağ partilere oy verenler içinde aynı ise (dinsel karakteristikle siyasal karakteristik arasında) bağımsızlık var demektir. Eğer oranlar değişiklik göstermişse karakteristikler arasında birlik var demektir. Birlik ilişkisi karakteristiklerden birinin öteki karakteristiğin oluşumunun etmeni olduğunu göstermez. Bu ilişki, sadece, iki karakteristik arasında birlikte oluşma eğiliminin bulunduğunu işaret eder

Karakteristikler arasında birlik ilişkisi olup olmadığını belirlemek için en çok kullanılan yöntem X^2 testidir. Bu test, özü itibariyle, iki dağılım (distribution) arasında; fiilî dağılım ve teorik yönden bağımsız dağılım arasında yapılan karşılaştırmaya dayanır. Teorik dağılım belirli bir karakteristikle tanımlanan bir nüfus kategorisinin tüm nüfustaki oranlar içinde sınıflara dağılmasıdır. Tablo 8'de verilen örnekte, dindarlar arasında Sağ partilere oy verenlerin oranı, tanımı gereği, tüm örneklemdeki gibi $\frac{2.945}{6,800}$ oranında olacaktır. Buradan da,

$5{,}943 \times \frac{2{,}945}{6{,}800} = 2{,}574$ Sağcı dindar oyu

ve $857 \times \frac{2{,}945}{6{,}800} = 371$ Sağcı dinsiz oyu bulunacaktır.

Aynı şekilde dindarlar arasındaki Sol partilere oy verenlerin oranı dinsizlerin arasındaki gibi ve $\frac{3{,}855}{6{,}800}$ oranında olacaktır. Buradan da,

$5{,}945 \times \frac{3{,}855}{6{,}800} = 3{,}369$ Sol partilere oy veren dindar oyu ve

$857 \times \frac{3{,}855}{6{,}800} = 486$ Sol partilere oy veren dinsiz oyu bulunacaktır. Bu nedenle de dağılımlar şöyle olacaktır:

	Gözlemlenen dağılım	Teorik dağılım (bağımsızlık)3
Sağcı seçmenler (dindar)	2.810	2.574
Solcu seçmenler (dindar)	3.129	3.369
Sağcı seçmenler (dinsiz	131	371
Solcu seçmenler (dinsiz)	726	486

İki dağılım arasındaki ayrılma farkı ise şöyle olacaktır:

$$X^2 = \frac{(2.814 - 2.572)^2}{2.574} + \frac{(3{,}129 - 3{,}369)^2}{3.369} + \frac{(131 - 371)^2}{371}$$

$$+ \frac{(726 - 486)^2}{486} \neq 313$$

Serbesti derecelerinin sayısı l'dir, çünkü sınıflardan birinin çokluğu (frequency) verildiğinde diğerleri bundan çıkarsanabilmekte (deduced); yani, her sütunun ve her satırın toplam değeri

sabit bulunmaktadır. Bu koşullar altında X^2'nin bir değeri, yüzde 95'lik bir güvenilirlik katsayısı için 3.84 ve yüzde 99'luk bir güvenilirlik katsayısı için de 6,64 olmaktadır.. X^2 çok yüksek olduğu için iki dağılım arasındaki farkın örneklem hatasından gelmediği; bu nedenle de, karakteristikler arasında birlik bulunduğu anlaşılmaktadır.

(b) KORRELÂSYONLAR

Eğer aynı nüfus için birlikli ve niceleştirilmiş iki seri karakteristik bulunuyorsa bunlar arasında bir korrelâsyon kurulabilir: daha önce belirtildiği gibi, serilerdeki terimlerin herbiri birer insan grubu ise, herbirinin niteliksel karakteristikleri (siyasal ve dinsel ikna, vb.) bunların grup içindeki oranlarıyla ölçülür ve korrelâsyon bulunur.

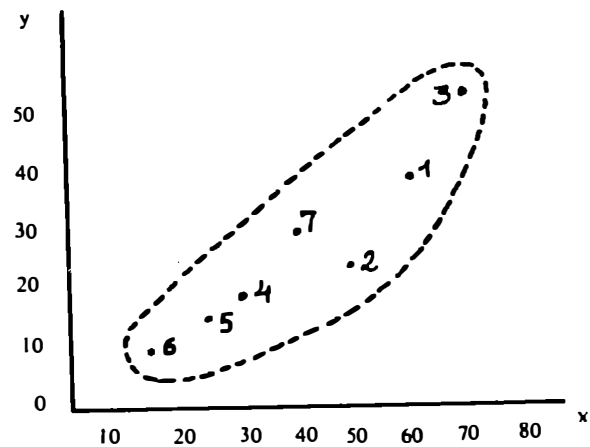
Korrelâsyonlar bir korrelâsyon katsayısı belirlemek için yapılan uzun hesaplamalarla saptanırlar. Korrelâsyonlar kadar duyarlı ve doğru olmamakla beraber, daha çabuk ve daha kolay bir başka yöntem de karakteristiklerin grafiğini yapmaktır. Sosyal bilimlerde birçok durumlarda bu son yöntemin (olguları aslında olduğu gibi yansıtabilme) doğruluğu yeterli sayılmaktadır. Bunun nedeni ise, temel istatistiklerin bile çok fazla duyarlı hesaplama işlemlerine bazen elverişli nitelikte olmayışlarıdır.

1. *Dağılım grafikleri.* Korrelâsyon kurmanın en basit yöntemi olguları çiftler şeklinde bir grafik üzerine yerleştirmektir. Örneğin, aktif nüfus içinde işçilerin oranı ile Komünist Partinin seçimlerde aldığı oyların oranı arasında bir korrelâsyon aranabilir. Bu durumda elimizde oldukça uzun öğe gruplarına ait parelel seri bulunması; örneğin, çalışan nüfusun çok sayıda seçim bölgelerine dağılımı ile bunun paralelindeki oy dağılımının elimizde bulunması gerekir.

Eğer işçi sınıfının çalışan nüfus içindeki oranı ile komünist oylarının oranları aşağıdaki gibiyse:

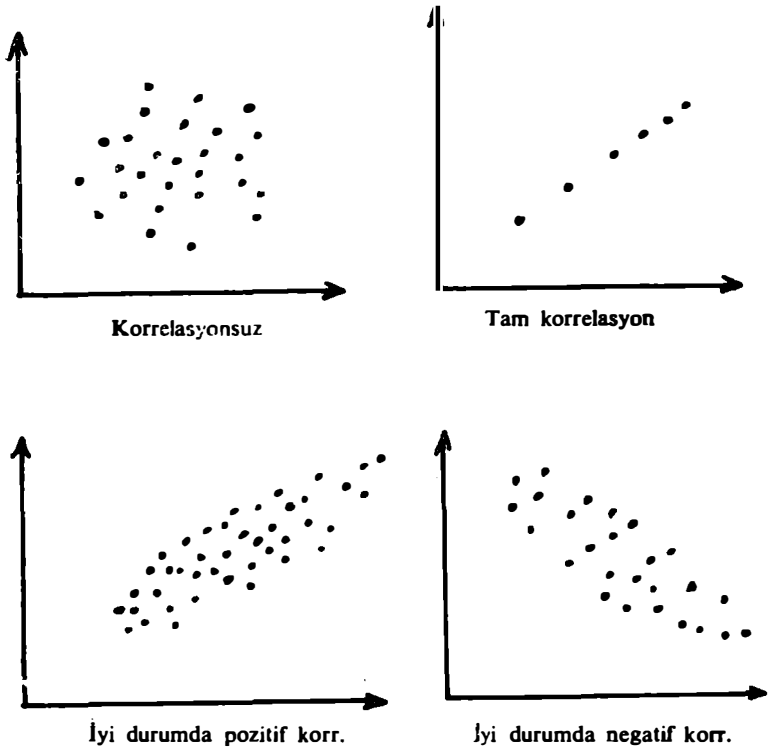
Seçim bölgeleri	İşçi sınıfının yüzdeleri	Komünist oylarının yüzdeleri
1	60	40
2	50	25
3	70	55
4	30	20
5	25	15
6	40	30
vb.		

X ile işçi sınıfının oranı ve *Y* ile de komünist oylarının oranını ifade ettiğimiz takdirde, aşağıdaki grafik çizilebilir:

Şekil. 10. — Dağılım grafiği.

Aynı işlem çok ayıdaki durumlar (cases) üzerinde yapıldığında (ki bu esastır) bir noktalar serpiştirimi elde edilir. Bu serpiştirimler azçok eliptik bir kuşak şeklindeyse ve koordinatlarla ilişkili olarak (bu kuşak içindeki noktaların toplandığı alan bir eğim (meyil) gösteriyorsa korrelâsyon var demektir.

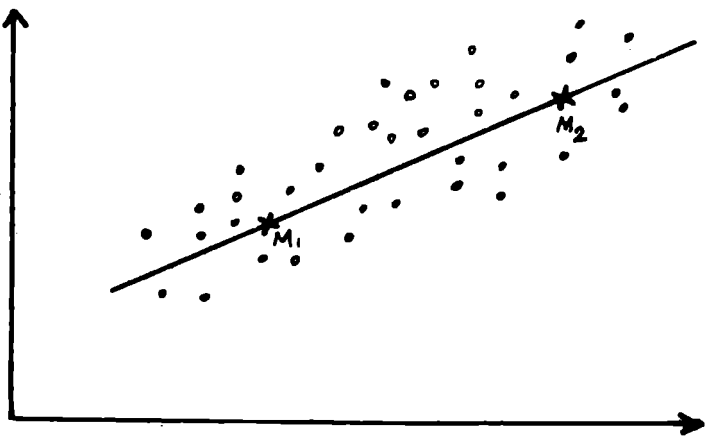
Şekil 11.— Dağılım grafiklerinde korrelâsyonlar

Grafikteki noktaların serpiştirildiği alanın şekli bir elipse ne denli yakın bir görünüm içindeyse korrelâsyon da o denli güçlüdür: tam korrelâsyonda ($r = \mp 1$) noktalar bir doğru üzerindedirler. Korrelâsyon, olgular aynı yönde eğilimliyse pozitif, aksi yönde eğilimliyse negatif korrelâsyondur.

Dağılım grafiği üzerinde görülen 'regresyon doğrusu' ise,

* Bağımlı değişkenin bağımsız değişken yönünden zamanla yaklaşması; dağılım farkının azalması ve bağımsız değişkenin dağılım biçimine benzer bir görünüm kazanması anlamında. (çev.)

inceleme konusu iki olgu arasında varsayılan ilişkiyi temsil eder. Bu doğru, grafik üzerindeki noktaların iki gruba ayrılması ve M^1 ve M^2 meydan noktalarının tesbitiyle, gerçek hâline daha uygun olarak görünür.

Şekil 12. — Regresyon doğrusu.

Sapkın durumların (regresyon doğrusunun uzağındaki noktalar) incelenmesi ise, bununla bazan sapkınlığın nedenleri ortaya konulabildiği için, çok ilginçtir.

2. *Korrelâsyon katsayısı.* Yukarki yöntem tamamen yaklaşık nitelikte bir yöntemdir. Korrelâsyon derecesi (r) bu konudaki klasik formül ile tam olarak hesaplanabilir.

$$r = \frac{xy}{\sqrt{\Sigma x^2 y^2}}$$

Bu formülde x ve y serilerin ana (asal:primary) koordinatlarını değil, fakat averaja göre olan sapmaları ifâde eder. Bu nedenle, formülün şu şekilde yazılması daha doğrudur:

$$r = \frac{\Sigma (x - y)(y - y)}{\sqrt{\Sigma (x - \bar{x}) \Sigma (y - \bar{Y})^2}}$$

Bu hesaplama daha basit bir formülde, ki bu formülde N gözlemlerin sayısını, sx ve sy farklılaşan tiplerin sayısını ifâde eder, - hesaplanabilir :

$$r = \frac{\Sigma (x - \bar{x})\, y - \bar{y})}{N.\ s x.\ s y}$$

Bu noktada istatistikle ilgili eserlere de başvurmak gerekmektedir. 'Regresyon doğrusunun' eşit değeri (muadelesi: equation) bulunursa (ki korrelâsyon katkayısının hesaplanmasında geçilmesi gereken bir aşamadır), o zaman, korrelâsyonun da aslına daha sadık bir şekilde çizilebilmesi sağlanmış olur. Yani, iki regresyon doğrusunun' eşit değerleri– x'in y'ye ilişkin olarak regresyonu ile $\underline{y}$'nin $\underline{x}$ ile ilişkin olarak resregyonu– daha doğru hesaplanabilirler. Korrelasyon ne denli büyükse bu iki doğru arasındaki açı da o denli küçük olur.

Bir korrelâsyon O ile 1 arasında yeralan sayılarla ifade edilebilir. Şurası unutulmamalıdır ki, yüksek bir korrelâsyon endeksinin bulunması iki olgu arasında bir bağlılık ilişkisi oluşuna mutlak bir delil teşkil etmez. Korrelâsyonun. 99'luk bir korrelâsyon olması tek başına hiçbir değer ifade etmez. Yule'ün ünlü örneğinde olduğu gibi, İngiltere'deki ölüm oranı ile Anglikan Kilisesinin evliliği kutsal sayması arasında. 95'lik bir korrelâsyonun bulunması tek başına bir değer taşıyamaz Korrelâsyon katsayısı, tek başına, sadece bir belirti sayımladır

B. Faktörler açısından analiz.

Faktörler açısından analiz korrelâsyonlara dayanır. Eğer okul çocuklarının edebiyat, tarih, matematik, coğrafya, tabiat ve fizik gibi çeşitli derslerde yapılan testlerdeki başarı durumları-

nı derecelendirecek ve sıralayacak olursak, buradaki derecelendirmelerden çift teşkil edenler arasındaki korrelâsyon hesaplanabilir.

Örneğin, eğer derecelendirme sırası edebiyat ile tarihte özdeş çıkmışsa korrelâsyon katsayısı da +1 olur. Eğer iki testteki derecelendirmeler mutlak terslik içindeyse; yani, birinde birinci olan öğrenci ikincisinde sonuncu olarak görünüyorsa, korrelâsyon, –1 olur. Pratikte, bulunan katsayılar bu iki uç arasında yerala-caktır.

Katsayılar bütün testler için aynı olmaz. Korrelasyonun edebiyat ve tarih arasında yüksek, fakat tarih ile matematik arasında, vs., düşük olması mümkündür. Faktöryal analiz korrelâsyonlar arasındaki farkları analiz etmeyi ve değişkenlerin biribirinden tecritlenerek ölçülebilmesini sağlamaktadır.

(a) FAKTÖRLER AÇISINDAN ANALİZİN KULLANILDIĞI ALANLAR

Faktörler açısından analiz, başlıca, sosyal psikolojide yeteneklerin incelenmesinde kullanılmaktadır: son elli yılda bu alanda pek çok deney yapılmıştır. Faktörler açısından analiz başka alanlarda da uygulanmıştır, fakat bunlar yeni ve sınırlı oldukları için, elde edilen sonuçlar fazla güvenilir nitelikte değildir.

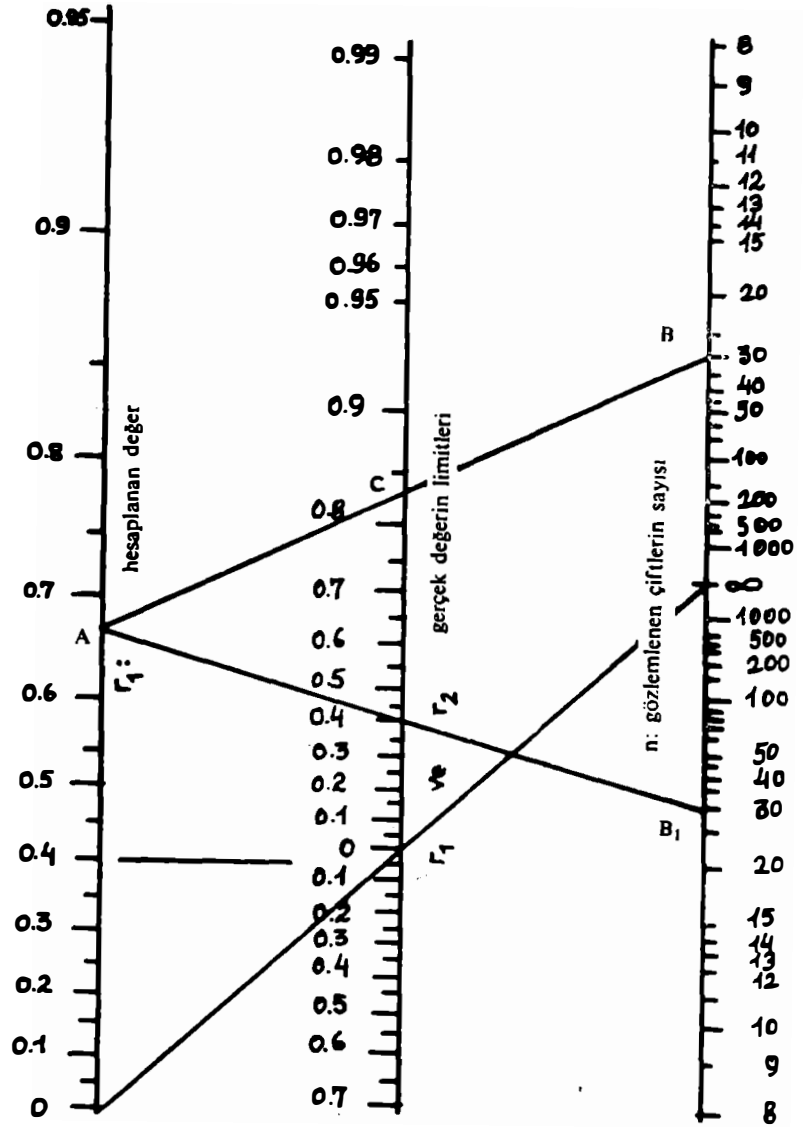
1. *Soru kâğıdı (veya test) korrelâsyonlarının faktöryal analizi.* Eğer çok sayıda insan üzerinde birden daha çok soru kâğıdı ve testler uygulanmışsa bunların herbirinden elde edilen sonuçlar arasındaki korrelâsyonlar incelenebilir. Bu yöntem sosyal psikolojide çok kullanılmaktadır. Faktörler açısından analizlerle insanın yeteneklerini belirleme girişimlerinde bulunulmuştur: analizle tecrit edilen 'faktörler' (ki bunların kendileri de sadece matematiksel sembollerdir) entellektüel yeteneklerce özümsenebilmektedir. Bu özümsenme güçlükler yaratmaktadır. Bu konuda, yapılan sayısız denecek kadar çok analizlere ve birçok çalışmalara rağmen, olumlu bir sonuca varılabilmiş değildir.

Diğer sosyal bilimlerde faktörler açısından analiz daha az kullanılmaktadır. Fakat bu alanlarda da gelişme olanakları vardır. Örneğin, aynı nüfus grubu üzerinde dinle, demokrasiyle, özgürlükle, ırkçılıkla, militarizmle, vs., ile ilgili soru kâğıtları veya tutum ölçekleri uygulanabilir ve bu soru kâğıtlarının veya tutum ölçümlerinin herbirinden elde edilen sonuçlar arasında korrelâsyonlar kurulabilir; faktörler açısından analizler yapılabilir. Bu yolla, siyasal tutumları oluşturan çeşitli faktörlerin biribirinden tecrit edilmesi ilerde görüleceği gibi, ('faktörlerin' reelliğiyle ilgili noktada biraz ihtiyatlı olmak şartıyla) sağlanabilmektedir.

Aynı soru kâğıdındaki veya aynı test metnindeki değişik sorulara verilen cevaplar arasında korrelâsyonlar kurmak için de çeşitli faktör analizleri kullanılabilmektedir. Eysenck siyasal tutumları kırk soruluk bir soru kâğıdı ile analiz etmiştir. Duncan Macree, Fransız halkının siyasal tercihlerini 1955 yılının Ocak ayında üzerlerinde soru kâğıdı uyguladığı bireylere on kadar siyaset adamını «mertebelendirerek» incelemiş; siyaset adamları arasındaki korrelasyonları bu politikacıların mertebelendirilmelerine (ranking) göre bulmuştur.

2. *Bireyler arasındaki korrelâsyonların faktörler açısından analizi.* Bir grup birey üzerinde bir soru kâğıdı veya test uygulanır ve her bireyin her soruya verdiği cevap kaydedilir. Daha sonra, bireyler arasında –soru kâğıtları veya sorular arasında değil–korrelasyonlar kurulur. Pratikte bu, çeşitli yollardan yapılabilmektedir.

Birincisi, soruları kullanarak veya testleri mertebelendirerek ve tıpkı şimdi anlatılan şekilde yapılır. Bu yöntem sosyal psikolojide özellikle estetik yeteneklerin analizinde kullanılmıştır. Örneğin, Peel bir grup almış, bu gruba otuz resim vermiş, gruba bu resimleri «mertebelendirerek» sınıflandırmasını söylemiş ve her bireyin resimleri sınıflandırması arasındaki korrelâsyonları saptamıştır. Eysenck aynı işlemi şiirlerle yapmıştır. Bu yöntem, siyaset adamlarını «mertebelendirterek» ve soru kâğıtlarına verilen cevapları analiz ederek siyasal bilimde de kullanılabilir.

Şekil 13. — Korrelasyon katsayısının belirsizlik derecesi

Soldaki ölçek (rl).. n sayıda çiftten oluşan bir nüfus için hesaplanmış katsayının değeridir: örneğin, A değeri.

Sağdaki ölçek (n) ise, örneğin B ve Bl gibi simetrik iki noktada örneklemin değerini vermektedir.

AB ve AB' birleşmiştir: orta ölçekteki keşişme noktaları (C ve C') ise. korrelâsyon katsayısının değerinin bulunacağı limitleri vermektedir (belirli bir güvenilirlik katsayısıyla-burada yüzde 95).

Başka bir yöntem siyasal bilimciler için çok kullanışlıdır. Korrelâsyonlar bireyler arasında kurulacağı yerde, birey grupları arasında kurulabilir. Örneğin, komünistlere oy verenlerden, sosyalistlerden, radikallardan ve diğer partilere oy verenlerden ayrı ayrı gruplar teşkil edilir; bu gruplardan (uygulanan soru kâğıdındaki veya test'deki) sorulara karşılık olarak alınan cevaplar birer tablo hâlinde toplanır; ve çift teşkil eden partiler arasındaki korrelâsyonlar hesap edilir.

3. *Zaman içindeki korrellâsyonların faktörler açısından analizi.* Bu yöntem, buraya kadar anlatılanlardan çok daha ender kullanılır. Bu yöntemde aynı bireye (veya birey grubuna) aynı soru değişik zamanlarda sorulur ve cevaplar arasında korrelâsyonlar kurulur. Tutumların evrimi bu yolla ölçülebilmektedir.

Bu yöntemin kullanılmasında çeşitli güçlüklerle karşılaşılmaktadır. Soruların tekrar tekrar sorulması saptırıcı bir faktör etkisi yapmaktadır (bu sorun 'panel tekniği' incelenirken elealınmıştı). Bireylerin uzun zaman izlenmesi kolay olmamakta, fakat göreceli olarak, daha kısa zaman dönemlerinde bu yapılabilmektedir. Yöntem bir panelin sonuçlarını veya aynı partiye oy veren seçmenlerin kanaat yoklamalarındaki sorulara verdikleri cevaplarda gösterdikleri tutum değişikliklerini (fakat soruların uygulandığı grupların değişmesi bir başka saptırıcı etkiye yolaçmaktadır) analiz etmekte kullanılabilmektedir.

(b) FAKTÖR ANALİZİ YÖNTEMLERİ

Burada, ileri derecede matematik öğrenimi görmeden anlamak zor olduğu için, faktör analizinin teknik yanları üzerinde durulmayacaktır. Fakat çeşitli yöntemlerin temel prensiplerini bilmekte yarar vardır. Kaba çizgilerle belirtilecek olursa, iki sistem vardır: Spearman'ın iki faktörlü yöntemi ve Thurstone'un çok faktörlü yöntemi. Bunların herikisinin de çeşitli biçimleri vardır. Birinci yöntem daha çok İngiltere'de, ikincisi ise Birleşik Devletler'de kullanılmaktadır.

1. *Spearman'ın iki faktörlü yöntemi.* Bir İngiliz psikoloji bilgini olan Charles Spearman bu yöntemin yaratıcısıdır. Yöntem, daha sonra Holzinger tarafından bazı uyarlamalardan geçirilmiştir. Yöntem iki faktör kategorisi arasındaki farklılığa dayanır: bütün testlerde ve soru kâğıtlarında (dolaysız faktör analizlerinde bulunan (g) genel faktörü ile testlerin veya soru kâğıtlarının bir grubunda gözüken grup faktörleri. Bu iki faktör kategorileri çıkarıldığında geride herbir test'de veya soru kâğıdında üçüncü bir faktör kategorisi kalır–özel faktörler (fakat bunlar özel nitelikte olduğundan ilginç değildirler).

Tek bir faktörün testin sonuçlarındaki yeri, diğer bir deyişle, bu faktörün test içindeki oranı 'doygunluk: saturation' terimi ile ifâde edilir. Doygunluk, test ile söz konusu faktör arasındaki korrelâsyonla ölçülür. Belirli bir test'de 'g' faktörünün ve grupların faktörlerinin doygunluk kareleri toplamı 'topluluk: community' (h^2) terimiyle ifâde edilir. Bütün faktörlerin karelerinin toplamı 1 olduğundan, özel faktör $1-h^2$'ye eşittir. Bu kısım, faktör analizinin dışında kalabilen (analizden kaçan) kısımdır.

Yönteme temel teşkil eden «genel faktör» kavramı çok eleştirilmiştir. Genel faktör ve grup faktörleri hiyerarşisi ile «İngiliz psikolojisinin faktör analizinden çok daha önceki günlere uzanan güçlü geleneği (P. Pichot) arasında ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Bu yöntemde, genel faktörü tanımak için yapılacak girişimlerin yaratacağı güçlükler ilerde incelenecektir.

2. *Thurstone'un çok faktörlü yöntemi.* Bu yöntemin temelindeki düşünce, korrelâsyonları, genel faktörü (g) hesaba katmaksızın grup faktörleriyle açıklamaktır. Bazıları İngilizlerin 'iki faktörlü yöntemi' ile Amerikalıların 'çok faktörlü yöntemi' arasındaki, çatışkınlıkta iki sosyal yapının yansımasını görmektedirler: birisi zirvede tac'ın (*g* faktörü imajı) bulunduğu hiyerarşik toplum, diğeri ise eşitlikçi toplum. Bu kadar ileri gitmesek de, Amerikan psikolojisinin tutumların ve davranışların yapısındaki başat öğeleri önemsememe (discount) eğiliminde eşitlikçi bir tutumun öz-

lerini görmekteyiz.* Bununla beraber, bu iki «okul» arasındaki rekâbet son yıllarda azalmış bulunmaktadır.

Thurstone yönteminin başlıca iki değişik şekli (variant) vardır: bunlardan birisinde genel faktörün izine değişik bir biçimde rastlanmaktadır. Buna 'orthoganal eksenler' yöntemi denmektedir. Böyle denmesinin nedeni, grup faktörlerinin, biribirine eğilimli iki eksenle geometrik olarak temsil edilmeleridir. Bunlarla faktörler arasındaki korrelâsyon saptanabilmekte; hatta, daha da ileriye gidilerek, faktörlerin herbirinin içinde ikinci sıra genel faktör denen belirli bir ortak öğenin bulunması aracılığı ile de faktörler arasındaki korrelâsyon incelenebilmektedir (böylece, genel faktör yeniden ortaya çıkmakta, fakat ikinci aşamadaki analizlerde görülebilmektedir.)

(c) FAKTÖR ANALİZİNİN ALANI

Faktörler matematiksel ifâdelerdir. Bazı kimselere göre, faktörler bundan başka birşey değildir ve faktör analizi denen analiz de 'amacı bir *descriptive* değişkenler serisini küçük sayıda kategorilere veya faktörlere ayırmak olan istatistiksel teorinin bir dalıdır ... ; temel hedef ... tasvirde (description) tasarruftur.' (Burt'dan Holzinger ve Hartman aktarıyor, 1941). Faktör analizi yöntemini kullanan sosyal psikologların ve sosyologların çoğunluğu bu görüşe katılmamaktadırlar: bunlara göre, matema-

*Amerikan psikolojisi, bugün diğer Amerikan sosyal bilimleriyle birlikte, İngiliz psikolojisinden ve sosyal bilimlerinden çok daha tutarlı, bütünleşmiş ve pragmatiktir. Pragmatikliği, toplumun varolan sosyo-ekonomik yapısının ana özelliklerini değiştirmeyi gerekli gören düşünce sistemlerine karşıtlık noktasına kadar biliçlendirilmiştir. Bu bakımdan, denebilir ki, sosyal olgulardaki, tutumlar başlıca üst-yapı olgularıdır- başat öğeleri vurgulamama eğilimi eşitlikçi bir tutumun değil, eşitlikçi-olmayan bir sosyo-ekonomik yapının ürünüdür Başat öğelerinin dikkati çekmemesini sağlayan Amerikan sosyal bilimleri toplumsal yapının sonucu olan sorunları ele alırken gerçek nedenlere inilmesini güçleştirmek; yapıyı düzeltici çalışmalar yapmakla sınırlı kalmak görevini yüklenmiş olmaktadır. (çev.)

tik sel faktörlerin ardında (bu faktörlerin) ifâde ettikleri realite vardır. Fakat bu faktörlerin realiteyi ne denli ifâde ettiklerini bulup saptamak zor olduğu için, faktör analizinin yapılabileceği konular çok dar bir alanla sınırlı kalmaktadır.

1. *Faktör analiziningenel limitleri.* Faktör analizi belirli bir matematiksel faktörle herbir öğenin doygunluğunu doğru bir şekilde ölçer. Fakat somut bir öğeyi böyle matematiksel bir kavram yerine (status) koymak zararlı olabilmektedir. Faktör analizinin kusursuzluğunu realiteyi sadece sembolik ve sentetik bir şekilde ifâde edebilmesi açısından değerlendirmek gerekir. Eğer faktörleri 'Farazî nedensel etkiler' olarak kabul eder ve bunların 'gözlemlenen değişken serileri arasındaki ilişkileri belirlediklerini' (Eysenck'in tanımı) düşünecek olursak yöntemin duyarlığının, doğruluğunun kalmadığını görürüz; çünkü, matematiksel bir faktörün 'farazî nedensel etki' ile eşlenmesi çok büyük ölçüde farazî (hypotgetical) bir işlem olarak kalmaktadır.

Burada sözkonusu olan bu eşitliği bulmak için kullanılabilecek yöntemler pekçoktur. En çok kullanılan yöntem faktörlerin 'rotasyonu' yöntemidir. Bu yöntemde, faktör analizinde kullanılan korrelâsyon tabloları eksenlere ilişkin olarak «mekâna» yerleştirilen noktalar tarafından temsil edilirler; bu noktaların koordinatları ise eksenler üzerinden ölçülür. Fakat başka sistemler de vardır: biribirine dikey konumlanmış bütün eksen sistemlerinden, gerçek değişkenler ile matematiksel faktörler arasındaki uyuşma olup olmadığını anlamak için baz nokta etrafında rotasyondan geçirmekte yararlanmak mümkündür.

Fakat hiçbir zaman emin olunamayacak bir nokta, (gerçek değişkenler ile matematiksel faktörler arasındaki) uyuşmanın reel veya aslına sadık olup olmadığıdır. Matematiksel analizlerin gidermek istediği yaklaşık hesaplamaların bu aşamada yeniden ortaya çıktığı görülmektedir. Eysenck matematiksel faktörlerle gerçek değişkenler arasındaki uyuşumu 'belirli bir teoriye göre seçilen bir kriterle sonul (nihai) faktöryal yapı arasındaki

maksimum uyuşuma dayanan ve 'kriteryal analiz' dediği bir analizle tanımlamaya çalışmıştır. Bu ise, 'sorun olan teoriyi belirli bir derecede tecessüm ettirecek referans gruplarının önceden tasarlanmasını gerektirmektedir.' Normal ve *neurotic* gruplar nevrozla ilgili farazî bir faktörde grupları kontrole hizmet etmektedir; komünistlerden, sosyalistlerden ve muhafazakârlardan oluşturulan gruplar ise muhafazakârlık sorununda önceden kabul edilen farazî bir faktörü incelemekte kullanılmaktadır. Fakat (buna rağmen) bu faktörlerin özdeşlikleri gene de farazî kalmaktadır.

2. *Siyasal bilimde faktöryal analiz.* Faktör analizinin konu edinebileceği alan siyasal bilimde daha da dardır. Otuz yılı aşan bir süredir sosyal psikoloji alanında pekçok faktör analizi yapılmış; böylece, faktörlerin özdeş kılınması için dayanılacak sağlam bir temel kurulmuştur. Örneğin, sadece genel faktör (g) ile ilgili olarak kütüphaneleri dolduracak kadar eser yazılmıştır. Henüz tam bir görüş birliğine varılmadığı doğrudur, ama bir görüş birliğine varmakta yararlanılacak kaynakların büyük bir hacme ulaştıkları anlaşılmaktadır.

Siyasal bilimde ise, faktör analizlerinin sayısı çok azdır. Siyasal tutumlar kompartmanlaşma özelliği taşımakta ve yapılan analizler ancak belirli bir ülke ve belirli bir zaman dilimi içinde yapılandıklarında geçerlik taşıyabilmektedirler. Oysa, sosyal psikolojide «insan kişiliği» belirli bir yapı hüviyeti taşımakta ve analiz sonuçları daha kolayca genelleştirilebilmektedir Siyaset konusunda (çeşitli) faktörlerin özdeşleştirilmeleri daha zor ve daha sakıncalıdır: örneğin, Fransız halkının siyasal tercihleri ile ilgili olarak Ducnan Macrae'nin yaptığı analizler çok eleştirilmiştir.

Bununla beraber, başlıca, İngiliz psikoloğu Eysenck'in çalışmaları sayesinde faktör analizi yöntemi siyasal bilim alanında da önemli sonuçlar vermiştir. Eysenck her siyasal davranışta iki boyutun' bulunduğunu göstermiştir: radikal– muhafazakâr ve-

haşin– yumuşak. Bu ikililer biribiriyle uyuşmamaktadır: bu nedenle haşin– muhafazakârlara olduğu kadar haşin–radikallere yumuşak– muhafazakârlara olduğu kadar yumuşak– radikallere de rastlanabilmektedir. Faşizm bir çeşit haşin–muhafazakârlık, komünizm ise bir çeşit haşin– radikallik; klâsik Sağ yumuşak–muhafazakârlık, sosyalizm ise yumuşak–radikalizmdir. Bu kavramlama ayrıntılı bir şekilde eliştiri konusu yapılabilir, fakat öyle görünüyor ki bazı olguları açıklayabilecek niteliktedir.

C. Uygulama araştırmaları.

Uygulama araştırmaları (operational research) stratejik kararların incelenmesi için II. Dünya Savaşı sırasında bulunup geliştirilmiştir. Savaştan bu yana da ticarî ve sınaî sorunların, ekonomik planlamanın, maliye politikasının, vb. analizlerinde kullanılmakta ve geliştirilmektedir.

(a) UYGULAMA ARAŞTIRMASI KAVRAMI

Uygulama araştırması, çok sayıda zıt konumlu öğelerin hesaba katılması gereken karmaşık beşerî örgütlerde 'karar alma bilimi olarak tanımlanmaktadır.

1. *Konusu.* Her karar bir tercihi gerektirir: uygulama araştırmasının konusu bu tercihin sınırlarını ve mümkün tercihlerin yaratabileceği sonuçları tam ve doğru bir şekilde tanımlamaktır. Uygulama araştırması iradî kararları kaldırıp onların yerine mekanikleşmiş kararları koymamakta, fakat iradî bir kararın kendisine temel alacağı enformasyonu sağlamak amacını gütmektedir.

Bir «karar alma bilimi» düşüncesi Emile Borel'in (1921 ve Johan von Neumann'ın (1927) eserlerinde matematiksel oyun teorisinin yeniden canlanışı sırasında ileri sürülmüştür. 1944 yılında Von Neumann ve Morgenstern'in temel eserlerinin yayınlanışı bilimsel çevrelerde bu konuya karşı çok büyük bir ilgi uyandırmıştır. Belirli kararlardan sonra belirli sonuçların olasılıklarını veren stratejik modeller oyun teorisine dayandırılabilirler. Uy-

gulama araştırmalarında bu modellere çok sayıda değişkenler dahil edilebilmektedir.

Uygulama araştırmasında, herşeyden önce, amaçların açık bir şekilde tanımlanmış olması (kararın yaratacağı sonuçlar bu amaçlar açısından değerlendirilecektir); ikincisi çeşitli kaçınılmazlık olasılıklarının (eventualities) açıkca ifâde olunması ve bunların gerçekleşme olasılıklarının belirlenmiş bulunması gerekir. Bunlar ise, çeşitli değerlendirme sorunları ile karşılaşılmasına yolaçmaktadır. Ne var ki, bu değerlendirme sorunları ile sosyal ve «beşerî» olguların değerlendirilmesinde karşılaşılan genel sorunlar arasında farklılıklar bulunmaktadır.

2. *İçerik: karmaşık örgütler.* Bir «zenaat erbabının» imalâthanesi ile modern bir fabrika arasında açıkca görülebilecek kadar büyük bir ölçek farklılığı vardır. Ford fabrikası bir köyün araba yapan, araba tamir eden demirci dükkanındaki gibi karar alamaz: demirci amprik ve sezgisel bir yoldan giderek çevresi hakkında değerlendirme yapılabilir ve bu değerlendirmeyi temel alarak da çeşitli kararlara varabilir. Ford ise bunu yapamaz. Aynı şey siyasal kararlar için de doğrudur: Grek dünyasının site devletlerinde kararlar demirci dükkânındakilere benzer yöntemlerle alınabiliyordu; ama modern devletlerdeki hükümetler için bu olanak kalmamıştır.

Uygulama araştırmasının temelindeki düşünce de, kullandığı yöntem de ölçek sorunlarından oluşmaktadır. Uygulama araştırmasında her öğenin tecrit olunması ve ayrı ayrı analiz edilmesi ve daha sonra bütünün yeniden kurulması yerine, ilgili bütün öğeler aynı anda elealınmaktadır. Sorun, kartezyen yöntemde olduğu gibi bütünü alt-bölümlere ayırmak değildir: sorun bir bütün olarak elealınmakta ve (bu bütünlük içindeki soruna) mümkün olduğu kadar değişik açılardan yaklaşılmaya çalışılmaktadır. Uygulama araştırması yönteminde, genellikle, çok çeşitli bilim dallarından seçilmiş uzmanlar birlikte çalışırlar (matematikçiler, fizikçiler, sosyal psikologlar, sosyologlar, siyasal bilim-

ciler, vb,). Araştırmada temel olarak, realitenin, mümkün olan en büyük sayıda ve çeşitli değişkenleri bütünleyen 'modellerine' dayanılmaktadır.

(b) UYGULAMA ARAŞTIRMASI VE SOSYAL BİLİMLER

Uygulama araştırması yöntemi ticaret, sanayi, teknik, ekonomi, maliye ve savunma ile ilgili alanlarda kullanılmaktadır. Bu yöntemle siyasal bilimin amacı arasında dolaysız bir ilişki vardır.

1. *Pratikteki uygulamalar.* Bunlar iki alanda çok büyük önem taşırlar: askerî ve malî alanda, ekonomi politikası alanında.

Yöntem ilk olarak İkinci Dünya Savaşında askerî strateji ve taktikle ilgili sorunları çözmek için geliştirilmiştir. İngiltere ve Amerika'da, daha çok, deniz ve hava kuvvetleriyle ilgili sorunlarda kullanılmıştır: hava saldırılarında bombalanacak yer tercihi, düşman denizaltılarına karşı girişilen saldırı, bombardıman yöntemleri, mayın döşeme, vb. ilgili ile sorunlar bu yöntemle incelenmiştir. Uygulama araştırmasının geçerli sonuçlar verdiği anlaşılmıştır. Uygulama Araştırması Grubunun tavsiyelerine göre hareket eden konvoylarda düşman ateşleriyle hasara uyrayan gemilerin oranı, diğer grupta bu oran yüzde 47 olduğu hâlde, yüzde 27'de kalmıştır. Bu tür araştırmalar savaşın bitişinden beri gitgide daha geniş bir alana yayılmaktadırlar.

Maliye ve ekonomi politikası gibi alanlarda ise Birleşik Devletler, bu ülkenin liberal ekonomik sistemi yüzünden, uygulamalı araştırmalarda ileri bir durumda bulunmamaktadır. İngiltere' de ise, gerek savaştan önce ve gerekse savaştan sonra, yöntem çok geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Bu gün için, uygulama araştırmaları alanındaki çalışmaların en ileri olduğu ülke belki de Fransa'dır: Gruson ve Nora'nın yönetimlerinde, Maliye Bakanlığına bağlı bulunan istatistik ve maliye araştırmaları servisi uygulama araştırmaları alanında başarılı bir örnek olarak gösterilebilir.

2. *Karar bilimi ve güc* (iktidar) *bilimi.* Siyasal kararlar alanında uygulama araştırması yöntemi çok az gelişme gösterebilmiştir Bununla beraber, Birleşik Devletlerde bazı siyasal sorunlar, bun larla ilgili olarak alınacak kararlar için gerekli enformasyonun elde edilebilmesi amacıyla, uygulama araştırması yöntemi ile incelenmektedir. Burada en büyük güçlükle, değişkenlerin değerlendirilmesinde karşılaşılmaktadır. Fakat uygulama araştırmasının amacı güc biliminin –siyasal bilimin– amacına çok yakın bir benzerlik içindedir. Güc uygulaması çeşitli kararların alınmasıyla olur: bütün kararlar güc ve yetkenin (authority) görünümleridirler. Uygulama araştırması güc ve yetkenin çeşitli görünümleri konusunda yapılan incelemelerde kullanılan karşılaştırmalı bir araştırma yöntemidir: bu araştırma yönteminde (savunma, sanayi, ticaret, maliye, vb. gibi) farklı farklı karar kategorileri üzerinde aynı teknikler uygulanır.

Matematiksel yöntemlerin sosyal bilimlere uygulanmasına ilişkin genel sorunlar hakkında: *International Bulletin of the Social Sciences*'ın C. Levi-Strauss tarafından derlenen özel sayısı, 1954, No. 4; J. C. Kemeny, J. L. Snell, G. L. Thomson, *Finite Mathematical Structures*, New York, 1959; P. F. Lazarsfeld (*et al.*), *Mathematical Thinking in the Social Sciences*, Glencoe, 1954; M. J. Morgenthau, 'Reflections on the State of Political Science,' *Review of Politics*, October, 1955; M. Zeldıtch, *A Basic Course in Sociological Statistic*, New York, 1959; D. Puse, *How to Lie with Statistics*,s1954; K. J. Arrow, S. Karlin, P. Suppes, *Mathematical Methods in the Social Sciences*, Stanford, 1960; L. Cohen, *Statistical Metdods for Social Scientists*, New York, 1954; R. A. Fisher, *Statistidal Methods for Research workers*, 2. basım. Edinburgh, 1954; R. G. D. Allen, *Statistics for Economics*, 1954; W. Z. Hirsch, *Introduction to Modern Statistics with Applications to Bussiness and Economics*, New York: 1957.

Faktör analizi hakkında: P. E. Vernon, *Personality Tests and Assesessments*, 1957; D. Macrae, *Dimensions of Congressional Voting*, California, 1958; W. F. Orburn ve N. S. Talbot, 'A Mea-

surement of the factors in the presidential Elections of 1928,' *Social Forces*, December, 1929; M. F. Gosnel, *Machine Politics: Chicago Model*, Chicago, 1937; N. N. Cage ve B. Shimberg, 'Measuring Senatorial Progressivism,' *Journal of Abnormal and Social Pyschology*, 1949, ss. 112–17; M. J. Eysenck, *The Pyschology of politics*, 2. bası, 1957.

Uygulama araştırması hakkında: J. F. Mccoloskey ve F. N. Trefethen, *Introduction to Operational Research*, New York, 1956; C. W. Churchman, R. L. Ackroff, E. L. Arnoff, *Introduction to Operations Research*, New York, 1957.

Seçimlerle ilgi matematiksel analizler hakkında: D. Black, *The Theory of Committees and Elections*, Cambridge, 1958.

Kesim II. Grafikler

Grafikler olguları diyagramatik bir şekilde temsil ederler. Grafikler sayesinde, olgular üstüste çakıştırılarak veya yanyana getirilerek biribirileriyle kolayca karşılaştırılabilirler. Çeşitli grafik yöntemlerinin olumlu niteliklerini ve yetersiz yanlarını görebilmek, tüm olarak bütün grafik yöntemlerinin taşıdığı olanakları kavrayabilmek için tek yol bu yöntemler arasında bir karşılaştırma yapmaktır.

Grafiklerin iki ana niteliği olması gerekir: basitlik ve doğruluk. Eğer bir diyagram karmaşık ve anlaşılması güçse, çeşitli diyağra lar arasında yapılacak karşılaştırmalar güçleşir: son zamanlarda yaygınlaşan güç ve karmaşık diyagramlar yapma eğiliminden uzak kalmak gerekir. Bununla beraber, bazan da, diyagramların bunlara bakanların bilgisizlikleri yüzünden karmaşık ve güç bulunduğu görülmektedir: bazı grafikleri yapmak veya anlamak için bu konuda yetişmiş olmak gerekmektedir. Grafikler, genel çizgileriyle, iki ana kategoriye ayrılırlar: tamamen sayısal bilgi ve verilere dayanan matematiksel grafikler, sayısal bilgi ve verilere kısmen yer veren veya hiç yer vermeyen ma-

tematiksel–olmayan grafikler. Ikinci kategoridekilere karşı, birincisine oranla, çok daha fazla dikkatli ve ihtiyatlı olmak gerekmektedir.

1. MATEMATİKSEL GRAFİKLER

Bu grafiklerde kullanılan bütün öğeler matematikseldir: hepsinin ölçülmesi mümkündür. Bu tip grafikler matematikteki fonksiyonları temsil eden eğrilerle karıştırılmamalıdır.Matematikteki fonksiyon eğrileri fonksiyon ilişkilerini temsil ederler. Oysa grafikler bir grup ölçümü «görsel» bir şekilde temsil ederler. Üstelik bu ölçümlerin arasında matematiksel ilişkiler kurulmuş olması da gerekmeyebilir.

Grafiklerin kareli kâğıt üzerine yapılan ve gerçekte diyagramatik bir biçime dönüştürmediği halde, eldeki sayı serilerine görsel bir temsil olanağı veren tablolarla da karıştırılmaması gerekir. Değişkenler arasındaki birliklerin (association) analizinde tabloların ne şekilde kullanılacağını daha önce görmüş bulunuyoruz. Tablo kullanımı grafiklere doğru atılmış bir adım sayılmalıdır.

A. Çeşitli grafik tipleri.

Grafik yöntemleri çok büyük bir çeşitlilik gösterir. Bu nedenle, bu yöntemlerin mantıkî bir tarzda sınıflandırılmaları güçtür. Burada en önemli yöntemlerden bazıları üzerinde durulacaktır.

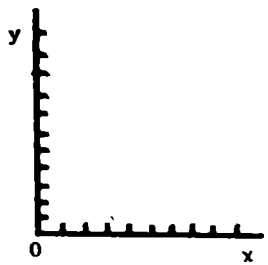
(a) KOORDİNATLAR SİSTEMİNE DAYANAN DİYAGRAMLAR

Bunların çoğu, (genellikle dikaçı teşkil edecek şekilde yerleştirilen) ve ölçme işlemi bunlar üzerinde yapılan kartezyen koordinatlara dayanır. Kartezyen koordinatlar aritmetik veya logaritmik olabilirler. Bir başka sistem de kutuplu (polar) sistemdir.

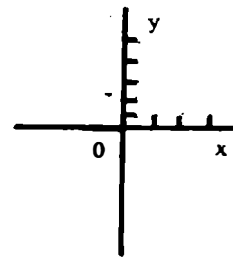
1. *Aritmetiksel koordinatlar.* Grafikteki iki eksen eşit derecelere bölünür. Bu tür grafiklerde, genellikle, kareli kâğıt kullanılır. Bu kâğıtların bazıları fotoğrafta görülmeyecek kadar ince çiz-

gilerle karelendirilmiştir. Bunlar üzerinde yapılan grafikler son basımda temiz gözükürler.

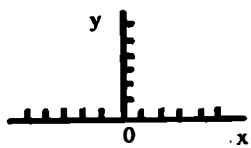
Eğer negatif bir ölçüm yoksa eksenler diyagramın sol alt köşesinden başlarlar (şekil 14); eğer iki seri negatif ölçüm varsa orijin noktası diyagramın ortası olur (şekil 15); eğer sadece bir tek negatif ölçüm serisi varsa orijin noktası ya diyağramın ortasından sola doğru, ya da diyagramın ortasından aşağı doğru yönelir (şekil 16).

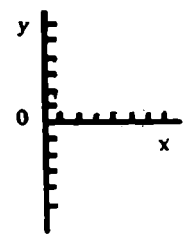

Şekil 14. Sadece olumlu ölçümler için eksenlerin durumu.

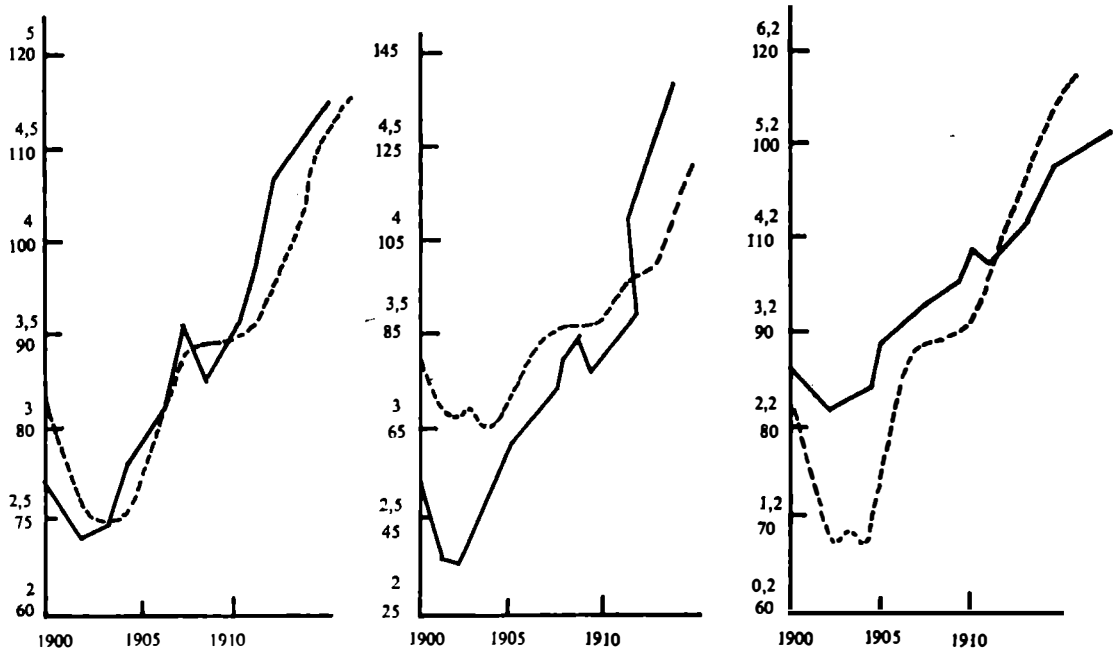
Şekil 15. Her iki değişkende sadece olumsuz (eksi) ölçümler için eksenlerin durumu.

Şekil 16. - Değişkenlerden sadece birinin ölçümleri için eksenlerin durumu

Bu grafiklerde en önemli sorun her eksen için uygun ölçüm biriminin seçilmesidir. Genel kural, iki ölçek arasındaki ilişkinin önemli sayılan her değişmeyi (variations) göstermesi gerektiğidir. Unutulmamalıdır ki, ölçek tercihine uygun olarak, şekil 17'

Şekil 17. Koordinatlarda ölçek değişiklikleri

—— Pik demir üretimi: milyon ton olarak (her derecelendirmenin ilk şekli)

------- Demir döküm işçisi : bin işçi olarak (her derecelendirmenin ikinci şekli)

de canlandırıldığı gibi, çok değişik eğilimler (meyil: slope) kullanılabilmektedir.

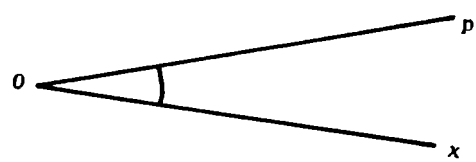
2. *Logaritmik koordinatlar.* Aritmetik grafiklerde derecelendirme heriki koordinatta da eşit uzaklıklıdır (equidistant). Logaritmik grafiklerde ölçekler logaritmalarla derecelendirilir – ölçülen uzunluklar yapılan gözlemlerin logaritmalarıyla oranlı olacak şekilde saptanırlar.

Pratikte yarı-logaritmik grafiklerin daha çok kullanıldığı görülmektedir. Bu şekilde, sadece dikey eksen logaritmik olarak derecelendirilir. Bu tür grafikler için kullanılacak özel kâğıtlar vardır. Aritmetiksel temsile oranla bu usulün iki üstünlüğü vardır. Logaritmik ölçek küçük değerleri genişletmekte, büyük değerleri azaltmakta; böylece aynı grafik üzerinde birincisinden fedakârlıkta bulunmaksızın ikincisine de yerverilebilmektedir. Logaritmik ölçek varyasyon haddini temsil eder; ve gözlemlenen varyasyonun mutlak değerini değil, göreceli (relative) değerini ifade eder. İkincisi, O'ın logaritması $-\infty$ logaritmik dikey eksende 'zero point' (sıfırlı nokta) olmakta; eğri her yere yönelebilmekte ve elde edilebilirliği (availability) olan her alan grafik için kullanılabilmektedir.

Tamamen logaritmik grafiklerde heriki koordinat logaritmik olarak derecelendirilir. Bunlar daha ender kullanılırlar. Fakat bu tür grafikler için de hazır (matbu) kâğıt bulunmaktadır.

3. *Kutupsal* (kutbî) *koordinatlar.* Tek bir P noktası grafikte tek bir OX eksenine, bu nokta ile eksenin orijini arasındaki açı aracılığı ile bağlanabilir.

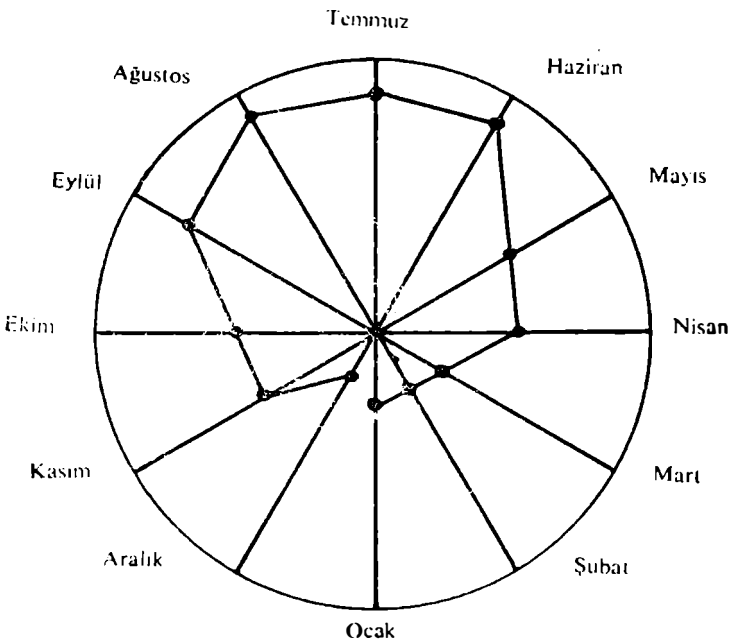
Burada O açısı (veya kutupsal açı) ile OP vektörünün bilin-

Şekil 18. — Kutuplu Koordinatlar

mesi P noktasının durumunu (position) saptamak için yeterlidir. Bu usul, ardı ardına gelen eşit açılara uyacak şekilde ardı ardına eşit peryodlar yaparak kronolojik serileri temsil etmekte çok kullanışlıdır: örneğin, bir daireyi oniki eşit sektöre ayırarak herbiri ile yılın ayları temsil edilebilir. Olgunun «vüs'ati» ilgili yarıçap (radius) ile temsil edilir.

Ardı ardına gelen birkaç yılın aynı grafik üzerinde temsili güçtür. Bunun nedeni, böyle bir temsil işleminin, inceleme konu-

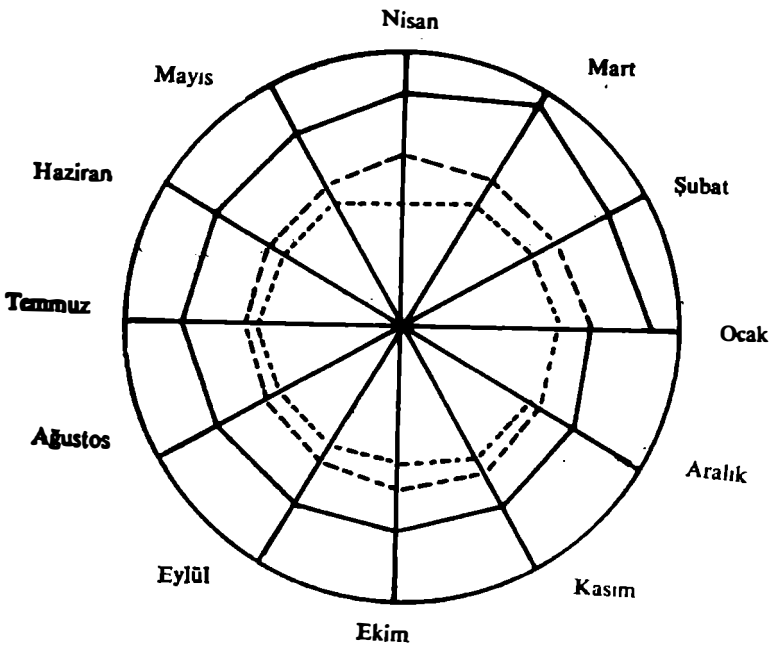
Şekil. 19. — Kutupsal koordinatlarla yapılan grafik.
(Paris'de aylık ısı ortalaması, 1939)

su olgu incelenen dönem boyunca devamlı artış veya devamlı azalış eğilimi göstermediği sürece, bir arapsaçına dönmesidir. De-

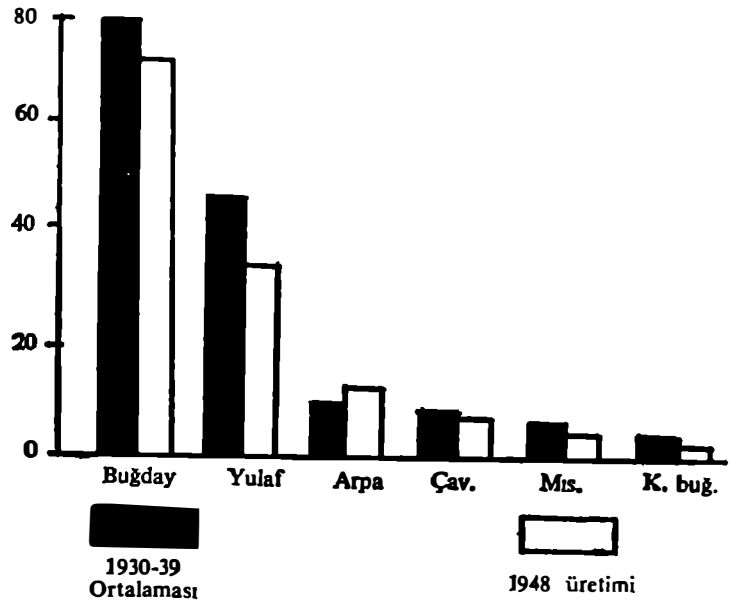
yanlı artış veya azalış durumunda ise 'trend' çok açık bir şekilde görülmektedir (şekil 19).

(b) SÜTUN (BAR), ALAN, SEKSİYON VE BAND KULLANARAK YAPILAN GRAFİK TÜRLERİ

Bu tür grafikler çok çeşitlidir. Burada sadece bazı genel noktaları belirtmekle yetineceğiz. Biraz düşünülecek olursa bu türden yeni yeni pekçok grafik biçimleri oluşturulabilir.

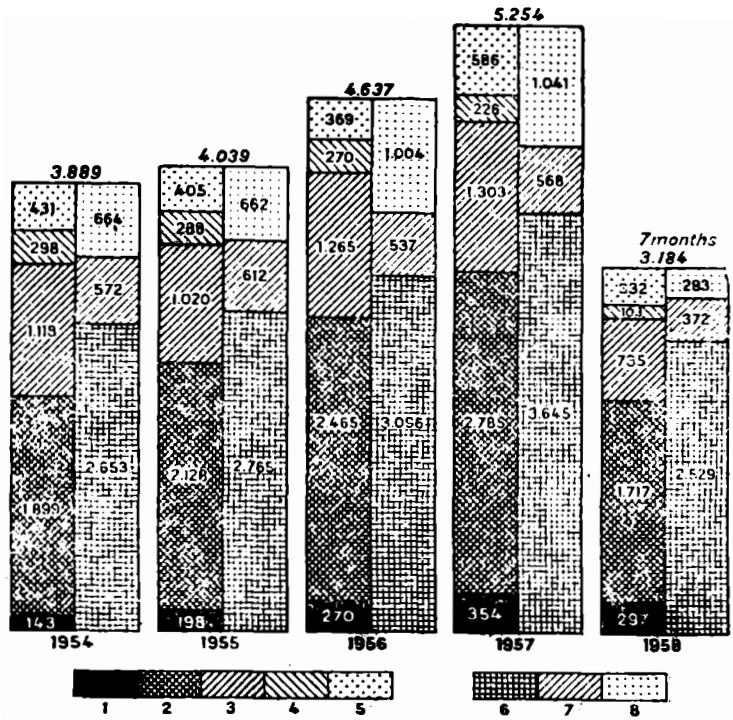

Şekil 20. — Kutupsal koordinatlar
(Dünya ticaretinin seyri, 1931 - 33)

Şekil 21. — Sütunlu grafik (1948 Tahıl üretimi)
1930 - 39 ortalaması 1948 üretimi
(Milyon kental olarak)

1. *Sütun kullanan grafikler.* Bu grafiklerde sayısal hacimler uzun dikdörtgenlerle canlandırılır (şek. 21). Değişik renklerde veya değişik şekillerde taranmış veya noktalarla kaplanmış bir'den çok dikdörtgenler üst-üste çakıştırılarak karşılaştırılmaktadır. Aynı dikdörtgen aynı toplam içinde değişik öğeleri temsil etmek için değişik renklerle veya taramalarla kaplı seksiyonlara ayrılabilir ve bu teknik bir önceki ile birarada kullanılabilir (şek. 22). Genel kural olarak, yaş piramitleri dışında, grafikte sütunlar dikey çizilir. Ama bu çok «katı» bir kural değildir.

Şekil 22. — Alt-bölümlü sütunlar kullanan diyagram yöntemi
(Milyar frank olarak Hazine hareketleri)

Ödemeler

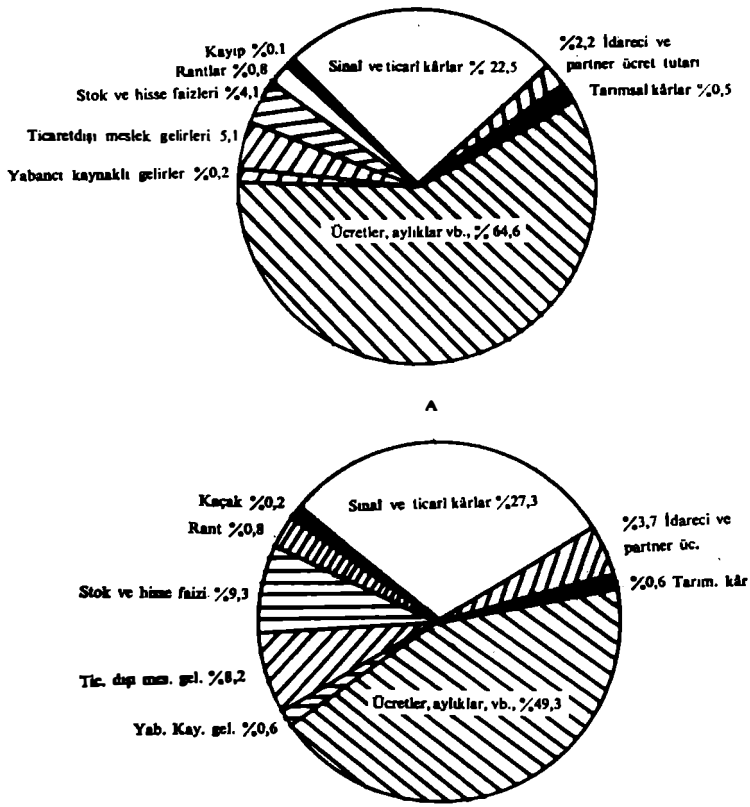
1. Önceki ve sonraki malî dönemler; 2. sivil bütçe; 3. savunma; 4. savaş hasarları; 5. hazine emanetleri.

Tesellüm

6. Vergiler; 7. Diğer «tesellüm» kalemleri (Amerikan yardımı dahil); 8. istikrazlar.

2. *Alan kullanan grafikler.* Önceki teknikte sadece sütunun uzunluğu esas alınıyordu; genişlik ve alan grafikte kullanılmıyordu.

Oysa bu tür grafiklerde alanlar frekans serilerini temsil etmek için 'histogram' şeklinde kullanılmaktadır. Burada verilen ör-

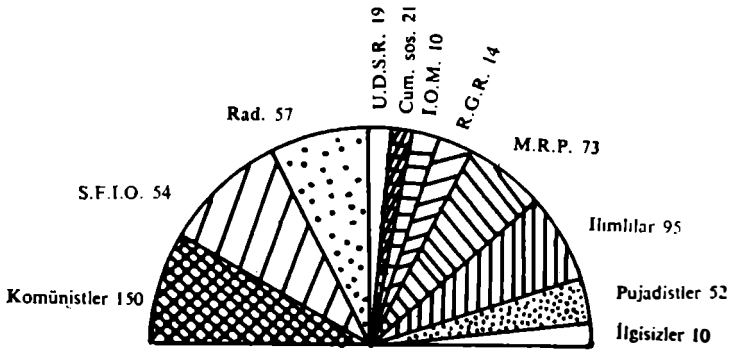
Şekil. 23. (1956 yılı müterakki vergi yükü dağılımı)

(A) Müterakki vergi matrahı olarak beyân edilen veya tahmin edilen gelirler toplamı içinde her gelir kategorisinin yüzde olarak oranı.

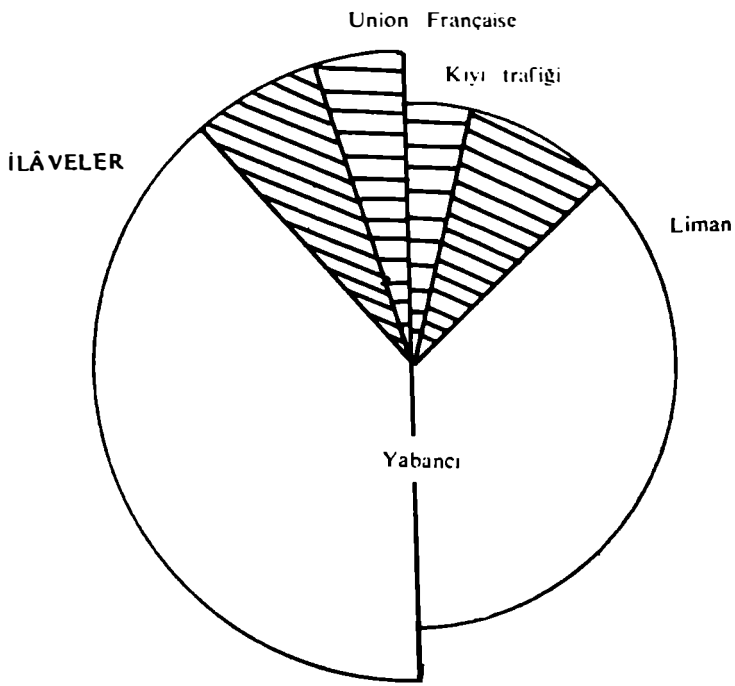
(B) Her gelir kategorisinden tarh edilen müterrakki gelir vergisinin yüzde olarak oranı (yaklaşık).

Kaynak : *Statistique et etudes Financieres*, No. 106, Ekim 1957.

neklerde ise, istatistikleri tam ve doğru temsil edecek şekilde değil, konuyu aydınlatacak şekilde daha basit olarak kullanılmış-

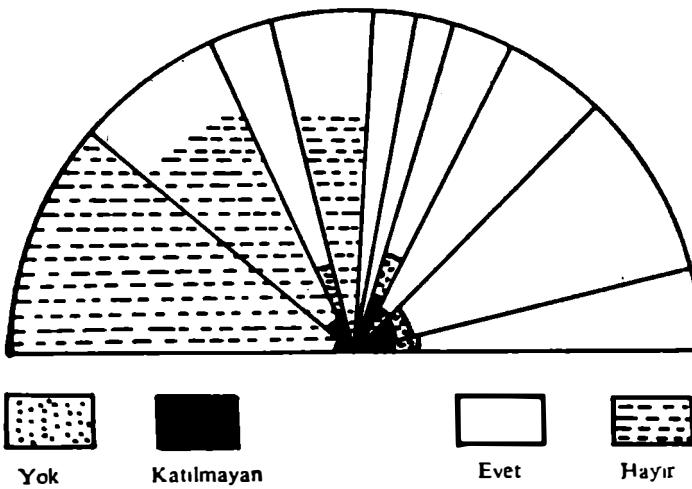

Şekil 24. — Yarım daire diyagramı
2 Ocak 1956'da seçilen Ulusal Meclis (Metropolitikan koltuklar)

Şekil. 25 İki Yarım Daireli Diyagram
(Marsilya limanı birleşik liman hizmetleri)

lardır. Sektör diyagramları alan diyagramlarının en çok kullanılan şeklidir. Bunlarda bir toplamın biribirinden farklı öğeleri oranlandırılmış seksiyonlarla temsil olunurlar (şekil 23.). Bazı durumlarda yarım daire kullanılmaktadır (bugünlerde bu yöntemin kullanılış biçimlerinden biri de Meclislerin oturumuna benzetilebildiği için, seçim sonuçlarını göstermekte kullanılanıdır (şekil 24). Diğer yandan, yarı çapları biraz değişik iki yarım dairenin çakıştırılmasına dayanan bir başka tür alan grafiğiyle de kolayca çeşitli karşılaştırmalar yapılabilmektedir (şekil 25).

Şekil 26. — Kuşaklı yarım daire
(1 Haziran 1958 General De Gaulle'e güven oylaması)

Bir başka diyagram şekli de eşmerkezli (concentric) çemberlerden yararlanarak yapılanıdır. Yukarki, Meclisi temsil eden yarım-daire örneği partilerle her partinin önemli bir oylamada bulunan, bulunmayan; oylamaya katılan, katılmayan; 'evet' diyen üyeleri hepbirlikte gösterilebilir.

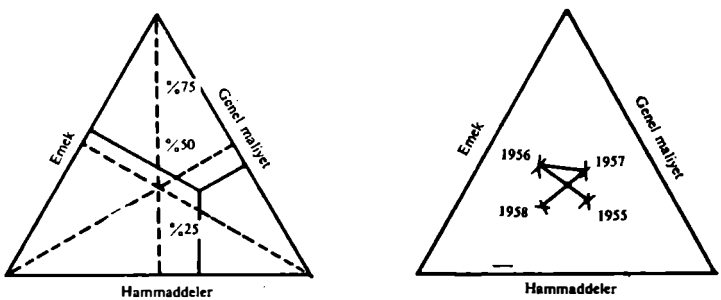
Ayrıca, incelenen olguların önemlerine göre alanların oransal olarak küçültülüp büyültüldüğü çeşitli diyagramlar da vardır: örneğin, çeşitli ülkelerin deniz ticaret filolarının toplam tonajları

için değişik büyüklüklerde gemi şekilleri, veya ülkelerin nüfuslarını temsil etmek için değişik sayıda küçük küçük insan şekilleri, vb., ile yapılanlar.

(c) İKİ'DEN ÇOK DEĞİŞKENİ TEMSİL EDEN ŞEKİLLER
Eğer iki'den çok değişken varsa daha kompleks usullerin kullanılması gerekir.

1. *Stereogram'lar.* Bunlara boyutsal diyagramlar da denebilir. Bu tür diyagramlar «*descriptive*» geometri usüllerinden yararlanarak çizilirler. Fakat anlaşılıp okunmaları güçtür. Bu yöntemle, incelenen olguların değişik alanlara yerleştirilerek temsil olunmaları mümkündür. Fakat bu yöntem fazla kullanışlı değildir.

2. *Üçgen şeklinde grafikler.* Üçünün toplamı sabit olan üç değişken bu teknikle çok kolay temsil edilebilmektedir: örneğin, aynı yüzde oranın üçe ayrılmış gösterilmesi. Eşkenar üçgenin özelliklerinden biri de üçgenin içindeki bir noktadan kenarlara olan uzaklıkların toplamının sabit kalması ve bu toplamın da üçgenin yüksekliğine eşit olmasıdır. Üç değişkenin kesişme noktası böyle bir nokta ile gösterilmektedir (şek. 27).

Şekil 27. — Üçgen grafikler (Maliyetler dağılımı) (A) 1955 (B) Yıllar içinde

3. *Kareli grafikler.* Bu grafiklerde ikiye ayrılmış bulunan ve bu iki parçasının toplamları biribirine eşit olan bir toplam aynı anda temsil edilmektedir:

$$a_1 + b_1 = a_2 + b_2 = K$$

Sistem, örneğin aşağıdaki bölümlerin kullanılabileceği blançoların sunulmasında (şek. 28) yararlı görünmektedir:

Zimmetler	Sermaye harcamaları
(aktif)	İşletme masrafları
Matlup	Sermaye
(Pasif)	Üçüncü parti zimmetler

Kesişme noktası ise blançonun yapısını temsil eder. Bu nokta, çeşitli yıllara ait kesişme noktaları ile karşılaştırılabilir.

R. Sıklık (freguency) serilerinin temsili

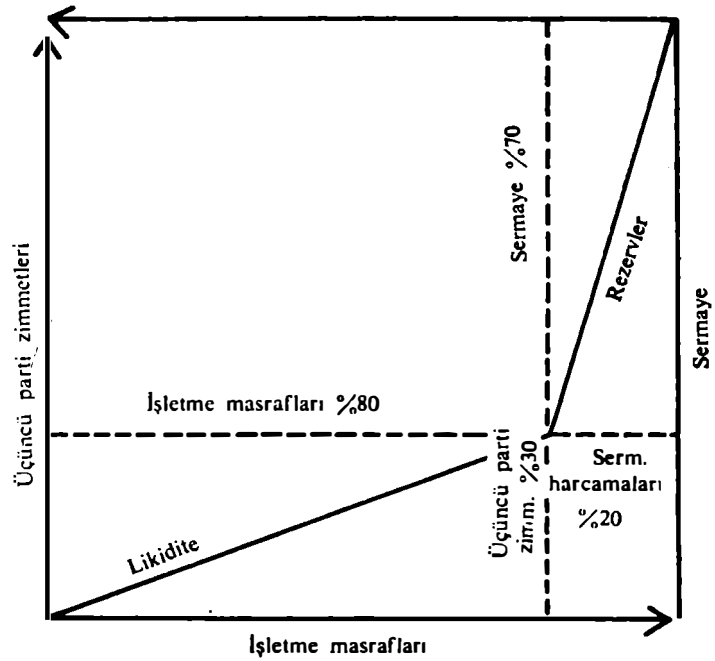
Bu anlatılan usullerden herhangi biriyle (kronolojik veya olgu sınıflarına ait) seriler de temsil edilebilir. Bununla beraber, çeşitli seriler arasında veya aynî serilerin içindeki terimler arasında duyarlı ve doğru karşılaştırmalar yapabilmek için bazı özel kurallar vardır.

(a) KRONOLOJİK SERİLER

Buradaki temsil ve karşılaştırma kuralları çok basittir: değişmelerin yorumlanmasında düzenleme tiplerinin biribirinden ayrılması işi kolaylaştırmaktadır.

1. *Temsil ve karşılaştırma kuralları.* Burada, çeşitli karışıklıklara yolaçmamak için yararlanılabilecek kurallar vardır. Ancak, çoğu zaman bunlar ihmâl olunmaktadır. Birincisi, temsil olunma ritminin her değişiminde grafikte bir kesinlik olması gerektiğidir: örneğin, eğer yıllık seriden aylık seriye bir değişme olmuşsa (şekil 29). Aynı kural, kronolojik serilerde (enformasyon blunmayışı veya savaş nedeniyle) bir kesinti olması durumunda da geçerlidir.

Kronolojik grafiklerde karşılaştırma yapılırken ölçekler konusunda dikkatli olmak gerektiği unutulmamalıdır; değişik türlerin boyutları arasında karşılaştırma yapılırken seçilen birimler

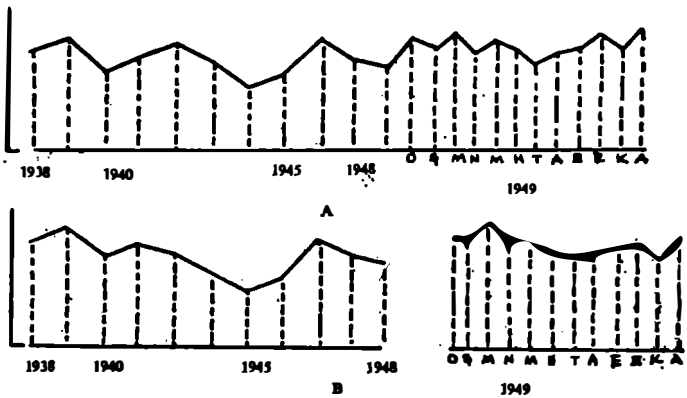

Şekil 28 Kareli grafik

arasında hiçbir 'doğru:corretc' ilişki yoktur. Birimlerin seçilmesi, zorunlu olarak, yapay bir tercihe dayanmaktadır; fakat bu tercih diyagramın ve içindeki ilişkilerin görünümünü çok büyük ölçüde etkilemektedir.

Birkaç olgunun varyasyonları incelenirken grafiğin aynı kağıda çizilmiş birkaç eğri şeklinde değil de, şeffaf kâğıtlara çizilmesi ve gerektiğinde bunların üst üste konulması mümkündür. Bu yol, diğerinin yaratabileceği karışıklığı önlemek bakımından yararlıdır. Yarı-logaritmik grafiklerin *y* eksenleri herhangi bir noktada biribirileriyle karılaştırılabilirler, fakat aritmetiksel grafikler arasında karşılaştırma yapmak için koordinatların orijin-

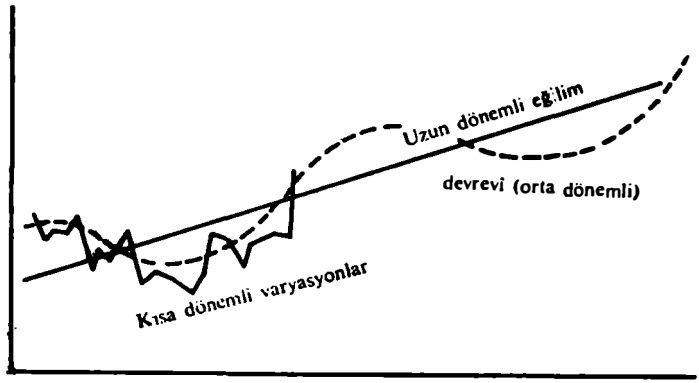
lerinin –eğer sadece varyasyonların yönünü anlamakla yetinilmeyecekse– biribirileriyle çakışması gerekir.

Şekil 29. — Kronolojik seriler : birim değişince kesiklik görülüyor
(a) Düzeltilmemiş, (b) Doğum - düzeltilmiş

2. *Kronolojik serileri oluşturan öğeler* (komponents). Ekonomide süresel (temporal) kategoriler başlıca dörde ayrılmaktadır: 1. Genel eğilim veya *trend*), diğer bir deyişle, uzun zamanlı bir dönemdeki varyasyonlar; 2. Devresel (scyclical) hareketler –ekonomide ardı ardına gelen bir refah-bir depresyon dönemi şeklindeki tekrarlı hareketler; 3. Mevsimlik etkilerin sebep olduğu mevsimlik hareketler; 4. Kısmen, savaş, grev, kurumlardaki değişimler gibi herzaman rastlanmayan olayların yolaçtığı 'tortusal: residual' varyasyonlar.

Bu şemanın (unutulmamalıdır ki, bu rijit bir şema değildir) diğer sosyal bilimlere de aktarılması ilginç olacaktır. Ekonomik hayatta devresel hareketlerin gerçekten olup olmadıkları son yıllarda çok sorulan bir sorudur. Fakat gene de, değişim hareketlerinde uzun, orta ve kısa dönemli hareketler ayrımını yapmak önem taşımaktadır. (şekil 30).

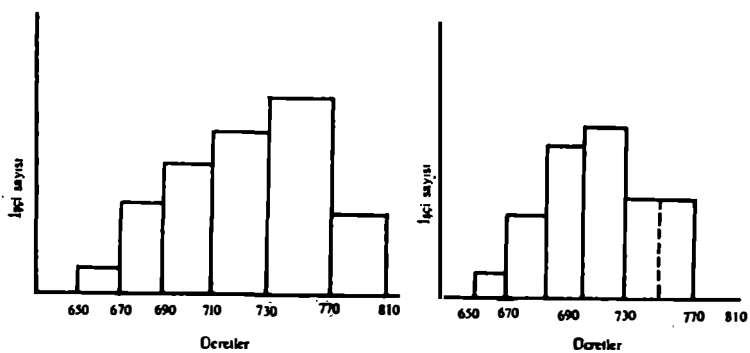

Şekil 30. — Kronolojik bir evrimin ayrı ayrı ifade olunması

(b) SIKLIK( ) (FREQUENCY) SERİLERİ

Bunlar çeşitli şekillerde temsil edilebilirler.

1. *Histogramlar.* Bir seriye ait sınıflandırmaların herbiri bir dikdörtgenle temsil edilir, taban o sınıfın genişliğini (ölçüsünü:size)

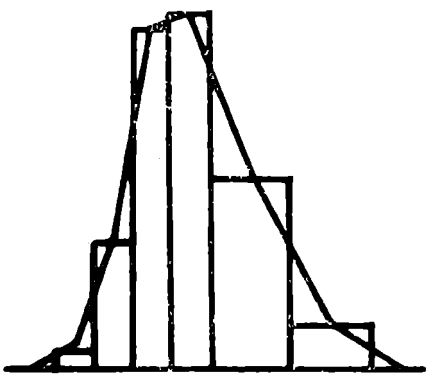
Şekil 31. — Histogramlar (A) Düzeltilmemiş (B) Düzeltilmiş

* 'Frequency' terimini bazı istatistikçiler 'çokluk' terimi ile karşılamaktadır. Fakat 'olgulara' rastlama sayısı veya 'olgu'nun belirli bir dönemdeki oluşum sayısını ifade etme bakımından sıklık karşılığı daha uygun görülmektedir. Kaldı ki, 'çokluk' terimi «aggregate: biraraya getirilmiş şeyler topluluğunu hatırlatmaktadır. (Bk. : Ergin Günçe, *İstatistik Sözlüğü* (Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi - İdarî İlimler Fakültesi, 1970), s. 11. (ç.n.)

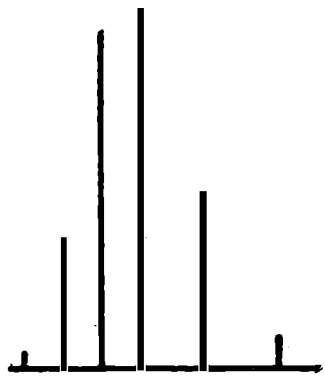
verir; yükseklik ise, sıklığını gösterir. Saptırıcı etkilere meydan vermemek için sınıfların eşit genişlikte olmaları gerekir (şekil 31).

2. *Sıklık çokgenleri ve eğrileri.* Sıklık çokgenleri bir histogramdaki sınıflandırmaların herbirinin merkezi diğerlerininkine birleştirilerek yapılır (şekil 32).

Noktaları birleştirecek yerde (bunlar histogram sınıflandırmalarının merkezleridir) bunların herbirinden X eksenine dikey doğrular çizecek olursak bir çubuk grafiği yapılmış olur (şekil 33).

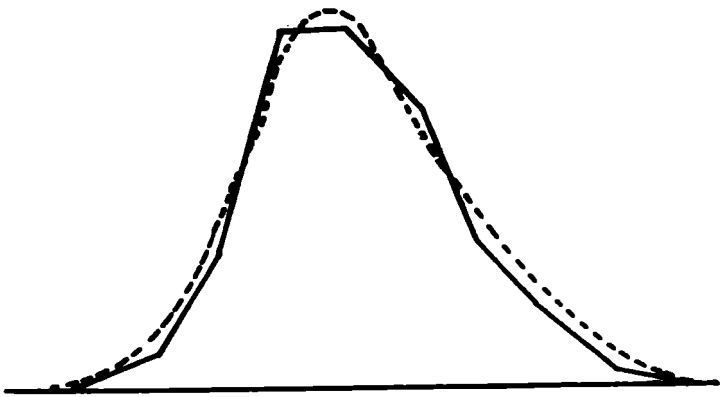

Şek. 32. — Sıklık çokgeni

Şek. 33. — Çubuk grafiği

Sıklık çokgeni de (polygon), sınıflandırmaların arası küçüldükçe bir eğri görünümü kazanmaya başlar. Eğri grafik üzerinde görsel (visual) uyarlamalarla çizilebileceği gibi, uygun bir matematiksel eğri ile de hesaplanabilir. (şekil 34)

Şek. 34. — Sıklık çokgeni ve eğrisi ----- Eğri ———Çokgen

(c) ÇEŞİTLİ SIKLIK GRAFİKLERİ BİÇİMİ

Bu garfiklerle geometrik eğriler arasındaki benzerlikleri işaret etmek ilginç olacaktır.

1. *Çan şeklinde dağılımlar.* Merkezî bir maksimumdan sıfıra doğru simetrik olarak azalan bu sıklıklar en çok bilinen biçimdir. (şekil: 35). Bunlar Laplace–Gauss'un tesadüfî dağılımı ifade eden eğrisinin aynıdırlar.

Bunun eşitliği söyledir:

$$y = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} e^{-\frac{X^2}{2}}$$

Bu eşitliğin ayrıntılı tabloları vardır.

2. *Çift çan şeklinde dağılımlar* (bimodal dağılımlar). Bunlar faz-

Şekil 35. Çan dağılımı (Laplace-Gauss eğrisi)

Şekil 36. Çift çan dağılımı

la rastlanan bir dağılım şekli değildir. Görünüşleri eski günlerden kalma, yanyana iki jandarma şapkasını andırır (şekli 36).

Bu sıklık dağılımına biyolojide çok rastlanmaktadır: biyolojide bu dağılım genellikle, nüfus içinde iki ırkın veya iki neslin bulunuşu ile ilintilidir. Bertillan 1851 ile 1860 arasında Doub yazıtlarındaki 'bimodal' dağılımı iki ırkın karışımı ile açıklamıştır: Keltler ve Burgondlar. Genel olarak söylenecek olursa, bu dağılım ortada iki faktörün birden varoluşuyla ilintilidir. Bu bakımdan da bu dağılımın analizi çok ilgi çekici bir nitelik kazanmaktadır.

3. «*J*» *dağılımı.* Devamlı bir artış veya azalış (J tersine dönünce) dağılımını gösterir. Olgunun artış veya azalışı dağılımın bir ucundan diğerine doğru olur. Bu dağılım şekli ekonomide çok bilinen bir dağılım şeklidir (sermaye, vergiler, şirket hacimleri ve «varidat» istatistiklerinde).

2. MATEMATİKSEL-OLMAYAN GRAFİKLER

Matematiksel-olmayan grafiklerde kullanılan öğelerden bazıları matematiksel nitelikde değildir ve bunlar ölçme işlemlerine dayanmazlar. Bu durumun sonucu olarak da, hem sübjektiftirler, hem de diğer grafiklere oranla mükemmellikten daha uzaktırlar. Ama bazılarında matematiksel öğeler de bulunur. Bu bakımdan, matematiksel-olmayan grafiklerin mükemmelliği bunların türüne göre değişebilmektedir. Kusursuzluk ve doğruluk açısından bakılacak olursa, matematiksel-olmayan grafikler iki büyük kategoride toplanabilirler: çoğrafî diyagramlar ve harita şeklindeki grafikler.

A. Coğrafi diyagramlar

Bu kategorideki grafikler, prensip olarak, matematiksel-olmayan grafiklerin en doğru ve kusursuz olanlarıdır. Genellikle, sadece dayandıkları temel —yani koordinatlar sistemi— matematik-

sel bir temel değildir: coğrafî grafikler soyut mekânın değil, fakat reel dünyanın doğru ve aslına uygun şekilde kurgulanmış bir temsilidir.

Fakat, bununla beraber, her çoğrafî grafiğe benzeyen şeye de güvenmemek yerinde bir davranış olacaktır. Bu tür sözde – grafikler, çoğu defa, ciddi bozma ve saptırma amaçlarını kamufle edebilmekte; bu tür haritalar göz boyamağa da yarayabilmektedir. Sosyologların bunları kullanırken dikkatli olmaları gerekmektedir. Temsil sisteminden dolayı meydana gelen sapma ve bozukluklar iyi bilinmektedir, fakat bizzat «harita» öğesinin doğasından dolayı meydana gelen sapma ve bozukluklar, aynı derecede önem taşıdıkları halde, fazla bilinmemektedir.

(a) TEMSİL SORUNLARI

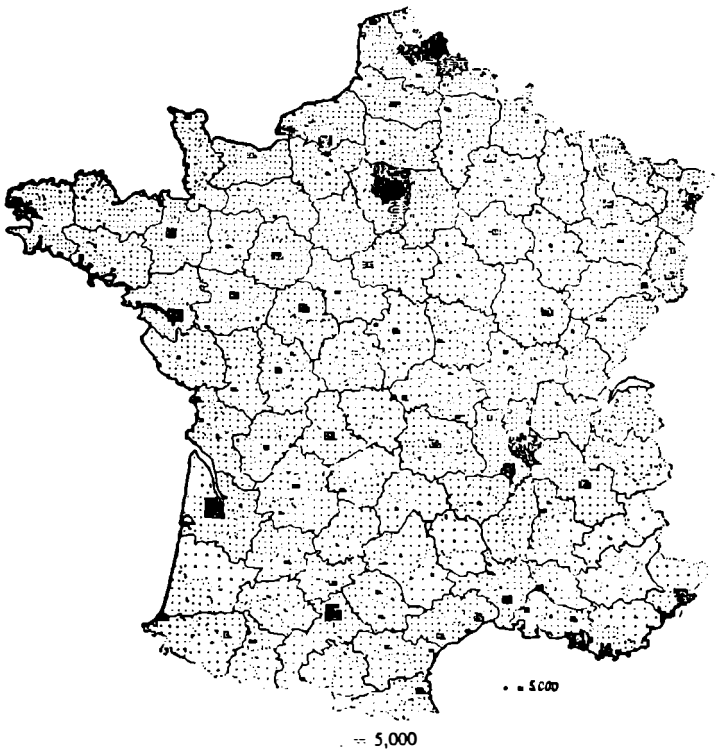
Analiz edilecek ve üzerlerinde karşılaştırma yapılacak olguları bir harita üzerinde temsil etmek için birkaç usülden yararlanılabilmektedir. Bunlar iki kategoriye ayrılırlar — devam edecek şekilde temsil, kesik temsil.

1. *Kesik* (devamsız) *temsil.* Sosyal bilimlerde en çok bilinen temsil tarzıdır: genel seçimlerde her partinin çeşitli seçim bölgelerinde aldığı oyların oranını gösteren seçim haritalarını bilmeyen yoktur. Kesik temsilde renkler de kullanılabilir; çeşitli tarama veya noktalamalardan da yararlanılabilir. Tarama ve noktalama usulü (baskı işi tek renkle yapılabileceği için) daha ucuzdur. Tarama usulünde noktalar veya paralel çizgilerden yararlanılır: bunların da incesi, kalını çeşit çeşittir. Haritanın her seksiyonu incelenen olgunun taşıyacağı değere uygun olacak şekilde taranır veya noktalanır. Renkli haritalama usulü kullanıldığında ise ressamlar kendilerine verilen açıklamaya uymaktansa, daha etkin bir renklendirmeye gitmekte; örneğin, sarıdan sonra açık sarıyı kullanmayıp, sarıdan sonra sarıya daha uzak bir renk kullanmaktadırlar. Ençok kullanılan renk düzenlenimi şudur: beyaz, sarı, portakal rengi, kırmızı, mor, siyah, yeşil, mavi.

Bu tekniklerle yapılan haritalar anlaşılması ve akılda tutulması kolay haritalar olmaktadır. Fakat bu teknikler inceleme konusu olan olguyu, tarama veya renklendirme sayısına uygun olacak şekilde bölümlere ayırdıkları için, aslından farklı göstermekte, saptırmakta ve bozmaktadırlar. Her seksiyonda, olgunun değeri değişik olabilecekken, olgunun temsil edilen görünümü hep aynı kalmaktadır: belli bir renkle gösterilen belli bir seksiyon belirli bir seçim bölgesindeki oyların yüzde 15 ile 25'ini temsil ettiğinde, bu seçim bölgesinde oyların yüzde 16'sını, başka bir seçim bölgesinde ise oyların yüzde 24'ünü almış bulunan bir parti heriki durumda da aynı seksiyon içinde görünmektedir. Aynı şekilde, bu teknikler biribirilerine yakın olgular arasında yapay ve zorlama farklılıklar yaratmaktadır: yukarda verilen örnek kullanılacak olursa, bir partinin geçerli oyların yüzde 15'ini aldığı bir seçim bölgesi ile yüzde 16'sını aldığı başka bir seçim bölgesi biribirinden farklı gösterilmektedir.

Coğrafî grafiklerin bu zayıf yanlarını düzeltmek güçtür. Bir düzey ile diğer düzey arasındaki keskin ayrım yüzünden oluşan bu bozucu ve saptırıcı etkiyi gidermek olanaksızdır. Ama kullanılacak bölüntüler düzenlenirken zorlama ve yapay bölüntülere varmamaya dikkat edilecek olursa, bu sorun kısmen çözümlenebilir. Burada güvenilebilecek en iyi seçme yöntemi sıklık eğrisinden yararlanma yöntemidir. Olgunun averaj değeri merkezdeki tarama veya renklendirme seksiyonu ile temsil edilir ve geri kalanlar da her iki tarafa dizilirler. Başka bir yöntem de, harita üzerinde her değeri gereken doğru yerine yerleştirmektir– en geniş olanından başlayarak her bölümün sırayla taranması veya boyanması, olgunun ardı ardına gelen coğrafî formlarının not edilmesi; karakteristik formları göstermek için şekli bölümlere ayıracak doğrular çizmektir. Fakat bu yöntem çok daha fazla sezgiye dayanan, bu nedenle de, çok daha sakıncalı bir yöntemdir; bu yöntemde bölüntülerin (kendi gerçekliklerine değil de – ç.n.) araştırmacının arzu ettiği kalıplara uyacak şekilde yapılması tehlikesi vardır. Ama, aynı yöntem, sınanmak üzere yeni yeni hipo-

tezler kurulurken araştırmacının düşünce ufkunu genişletmekte yararlı olabilmektedir. Kurnazca düzenlenecek haritalarla bir olgunun yanıltıcı şekilde temsil olunması mümkündür: gazetelerin seçim sonuçlarını temsil eden haritaları buna örnek gösterilebilir.

Şekil 37. — Noktalarla temsil
(1954 yılında Fransa'da nüfus dağılımı : J. - M. Jeanneney, Forces et faiblesse de l'economie française, A. Colin, 1956'dan)

2. *Devamlı temsil* daha doğru bir yöntemdir, fakat görünüş olarak anlaşılması zor bir nitelik taşımaktadır.

Noktalarla temsil yöntemi herbir birimin veya birimin belirli miktarlarının (örneğin, her 4.000 seçmenin) haritada tek bir nokta ile gösterilmesine dayanır. Her nokta haritanın alt-bölümlerindeki veya yaklaşık olarak tayin edilen coğrafî dağılımdaki gerekli yerine yerleştirilir. İkinci tarzda, sistem renklendirmeyle veya taramalarla yapılan alan haritalarına benzer, fakat devamlılık niteliği gösterir ve rijit kategorilerde karşılaşılan kusurlara bu tarzda karşılaşılmaz. Bu teknikte en büyük güçlük herbir noktanın ifade edeceği değerin kararlaştırılmasındadır: noktaların biribirine değecek kadar çok yakın olduğu siyah alanların mümkün olduğu kadar az olması gerekmektedir.

Bir başka yöntem ise, olgunun, temsil edeceği sayıya uygun düşecek uzunlukta direklerle temsil edilmesidir. Bu yöntemde direklerin hep aynı kalınlıkta olması gerekmektedir (şekil 38) Belirli bir coğrafî yerle ilgili olduğunda bu direkler daima dikey konumlanmakta; ancak coğrafî bir yöreyi (area) ifade edeceği zaman yatay konumlanmaktadırlar. Bazan da bir'den daha fazla direk aynı anda kullanılabilmektedir (şekil 39). Bu usul kolaylık ve çabukluk sağlayan bir usüldür, ama anlaşılması ve «okunması» zordur. Ayrıca, temsil edilecek miktarlardaki farklılık büyük olduğu zaman da direklerle temsil yöntemini kullanmak zorlaşmaktadır.

Alanlarla temsil usulü bu sonuncu güçlüğü ortadan kaldırmaktadır: haritanın her seksiyonunda temsil edilecek miktarla oranlandırılmış bir alan (kare, daire) çizilmektedir. Bu yöntemle, aralarında çok büyük farklılıklar olan miktarlar da, çemberlerin çapı veya karelerin kenarı gerçek sayının kare köküyle oranlandırılarak temsil edilebilmektedir (şekil 40). Direk kullanarak uygulanan temsil usülünde olduğu gibi, kareler veya daireler ya belirli yerlere (örneğin, bir kent veya kasabaya) konumlanmakta, ya da bunlar daha geniş alanları temsil edecek şekilde konumlanabilmektedirler.

Eğer minimum ve maksimum değerler, oranlı alanlarla temsil edilemeyecek kadar biribirinden farklıysa, aralarındaki oran-

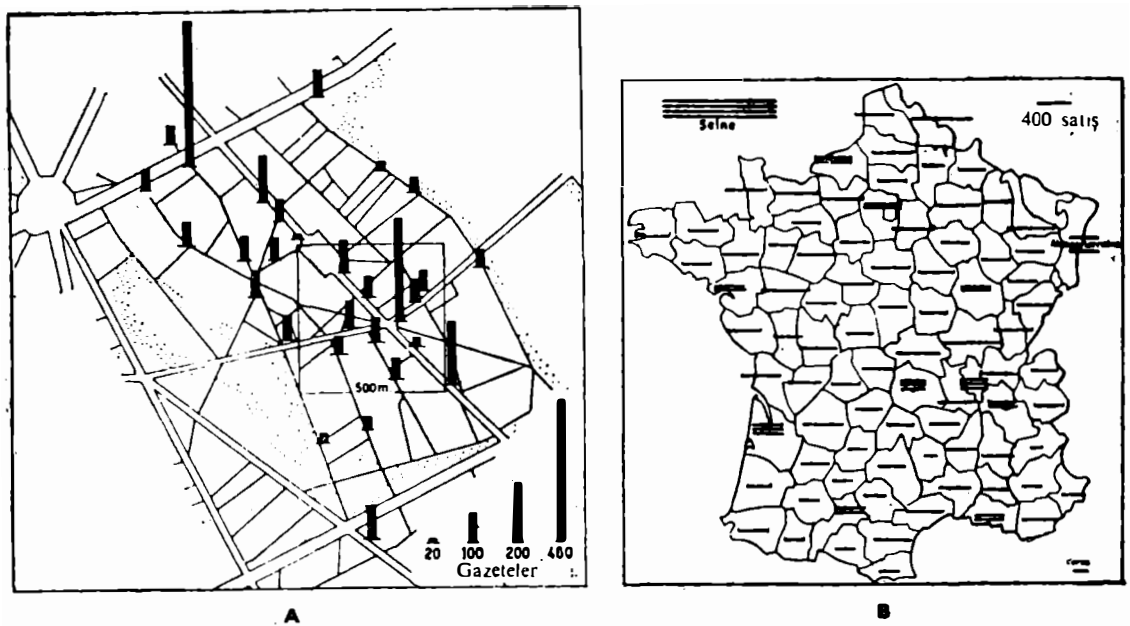
lamaları gösterebilmek için küb veya küreler çizme yoluna gidilmektedir.

(b) HARİTANIN DAYANACAĞI TEMEL SORUNU

Harita yöntemi siyasal bir olgunun harita üzerinde gösterilebilecek şekle sokulması esasına dayanır. Haritadan yararlanılması, prensip olarak, işleme biraz daha duyarlık ve doğruluk kazandırmaya yarar. Eğer haritanın kendisine temel alacağı öğeler doğru ölçülmüş ve ifade edilmişlerse, yapılacak harita matematiksel grafikler kadar duyarlı ve doğru olabilir. Fakat pratikte harita yoluyla temsil yöntemleri, temsil tekniklerinden değil de haritaların kendi özelliklerinden oluşan üç çeşit güçlükle karşı karşıyadırlar.

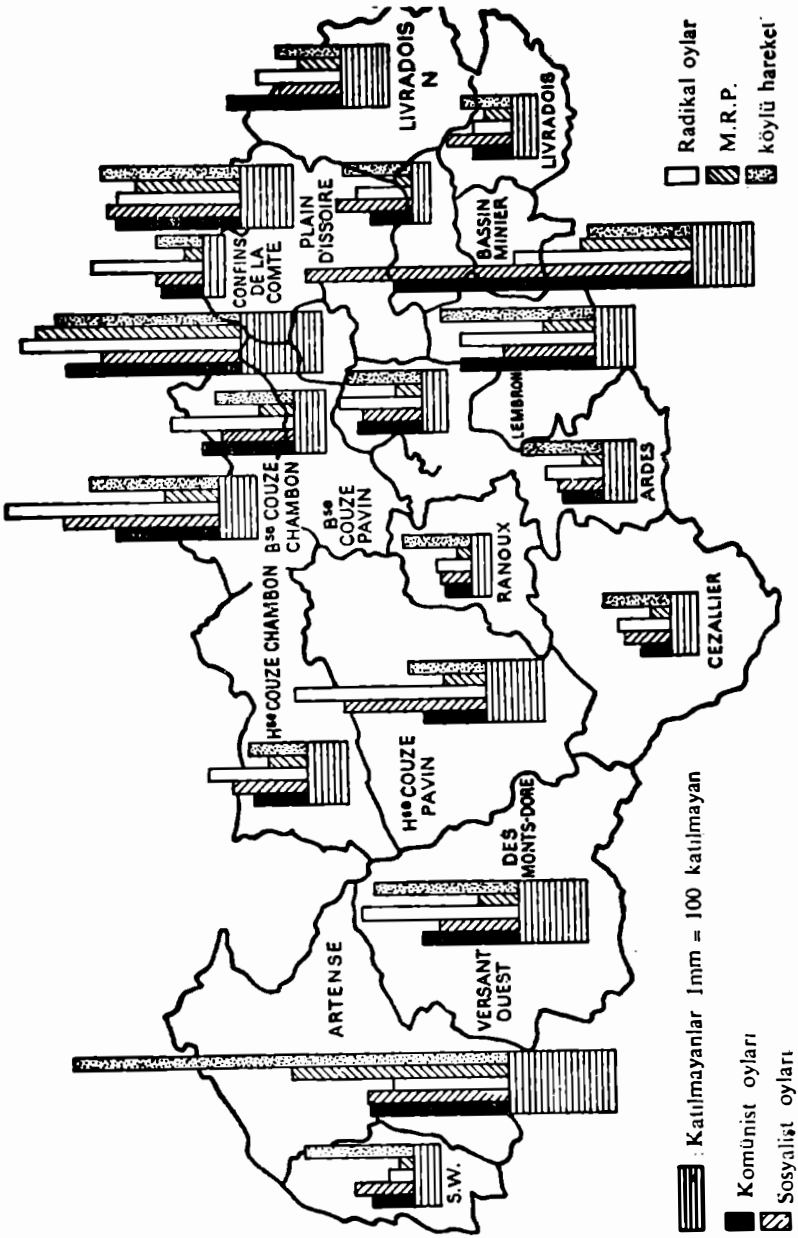
1. *'Projeksiyon' sisteminden meydana gelen bozulma ve sapmalar.* Dünya küresel bir biçime sahip olduğu için, dünyanın herhangi bir alanını düz bir satıh üzerinde temsil edebilmek ancak 'projeksiyon' denen bozucu bir usulle mümkün olabilmektedir. Projeksiyon sistemleri içinden herhangi birini tercih etmek ilk bakışta önemsiz gibi görünse de, haritadan edinilecek olan realitenin imajı üzerinde bu tercihin büyük etkisi olmaktadır.

Örneğin, Avrupa'yı Birleşik Devletlerle Sovyetler Birliğinin ortasında gösteren ve ekvatoru merkez alan bugünkü dünya haritalarının Avrupa ülkelerindeki 'sokaktaki adam' dediğimiz insanların dünya politikası hakkındaki anlayış ve düşüncelerini ne şekilde etkilediğini incelemek ilginçtir. Bu tarz haritalara bakıldığında Avrupa'nın tarafsız kalması bir saçmalık olarak, buna karşılık aralarında koca bir okyanus olan çeşitli ülkeleri biraraya getiren Atlantik İttifakı da doğal bir olgu gibi görünmektedir. Gitgide daha yaygın bir şekilde kullanılmaya başlayan kutupsal projeksiyonlu dünya haritaları ise, başka bir görünüm sunmaktadır: bu tarz haritalarda, iki büyük rakip devlet arasında sadece buzdan bir şeritçik uzanmakta, Avrupa ise ikisinin de uzağında durmakta, ikisi arasındaki çatışma Avrupa'yı ilgilendirebilecek bir

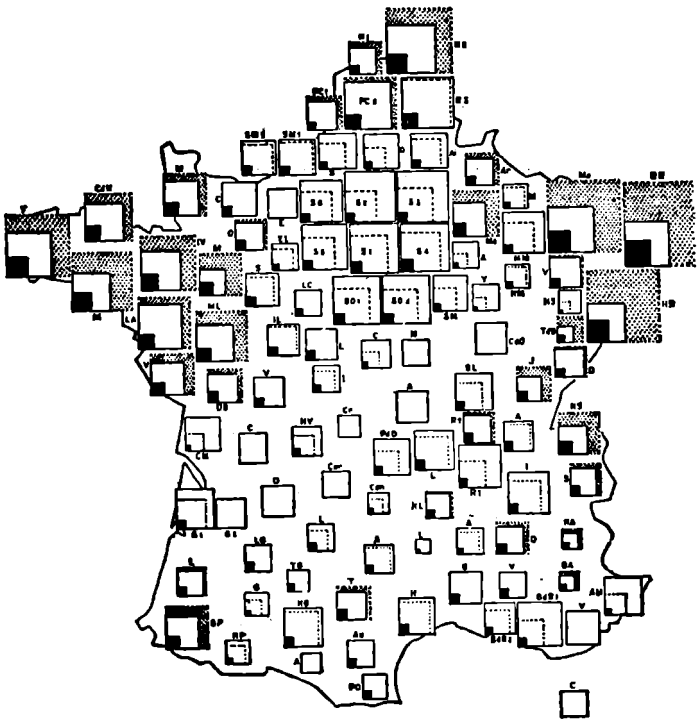
Şekil. 38 — Direklerle temsil

(A) Dikey direkler : Paris'in 13 arrondissement'ında Ekim 1949'da istasyon civarında akşam gazetelerinin satışı. (B) Yatay direkler : 31 Aralık 1919'da ödemeli siparişlerin sayısı.

Şekil 39. — Birkaç direkle temsil
(Issoire arrondissement'ında Kasım 1946 Genel Seçimleri, Z/ F. Goguel (*et al.*) Nouvelles etudes de sociologie electorale, 1954.

çatışmaya benzememektedir: '*Mercator*, Nato'nun vazgeçilmez öğesi:' ne müthiş bir propaganda temi! Ne var ki, bu sadece bir örnek olsun diye belirtilmektedir: elbette ki, haritalarda görüle-

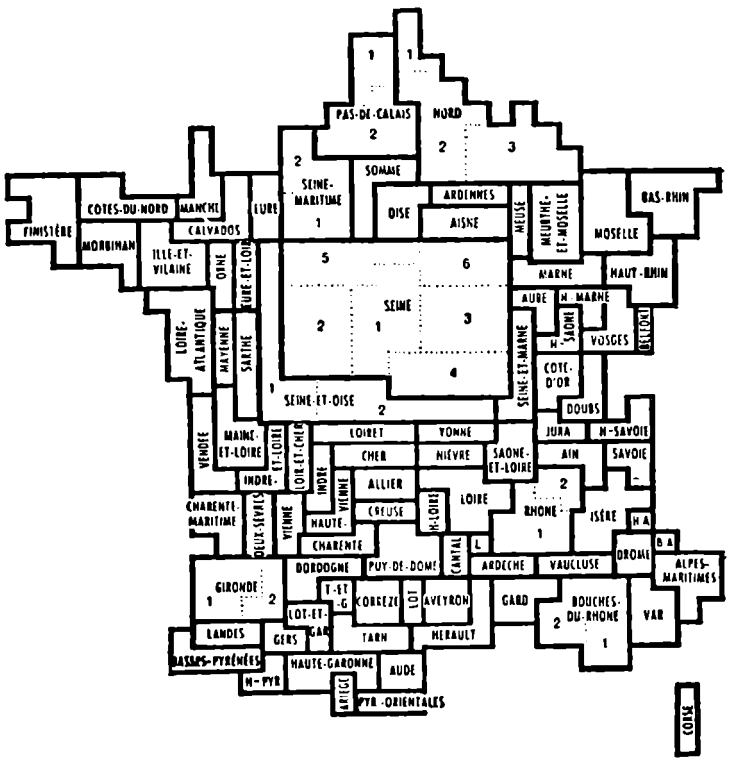
Şekil 40. — Alanlarla Temsil (1956 MRP Seçimleri)
Tam çizgili kareler geçerli oy sayısını temsil etmektedir. Siyah kareler MRP oylarını temsil etmektedir. Kesik çizgili kareler, MRP oyları ulusal ortalamaya eşit olduğunda MRP'ye verilebilecek oyları temsil eder. Oylar, ulusal ortalamın üstünde olduğunda, birinci ve üçüncü kareler arasındaki fark noktalı karelerle gösterilmiştir. MRP'nin 1956 seçimlerindeki ulusal ortalaması, geçerli oyların yüzde 8.6'sıdır. (Bu orijinal sistem hk., Bk: J. M. Cotteret ve C. Emeri, Revue Française de science politique, 1956, s. 595 ve ardı.)

meyen ve bu ilk bakıştaki basit görünüme ters nitelikte birçok başka etkenler olduğu da bir gerçektir.

Kutuplara göre yapılan haritalar da gerçekleri en azından *Mercator* projeksiyonuyla yapılan haritalar kadar temsil edebilmektedir. Her iki yöntemin yansıttığı realite imajı aynı derecede geçerliğe sahiptir. Bununla beraber, döneme göre, sosyal verilerin cinsi ve miktarı bu yöntemlerden birinin diğerine oranla daha geçerli olmasına yolaçabilmektedir. Kutupların aşılmaz engel olduğu günlerde kutupsal projeksiyon realiteye uygun bulunmamıştır. Bugün ise kutupları aşmak kolay olduğu için, realiteye daha uygun düşmektedir. Fakat kamuoyu kutupları geçme işinin bugün ne denli kolaylaşmış bulunduğunun farkında değildir. Diğer yandan, Atlantik, kutuplara oranla, çok daha gelişkin bir haberleşme sisteminin odağında bulunmaktadır: bu nedenle, Kuzey Amerika, Avrupa ve SSCB arasındaki ilişkileri göstermek bakımından kutupsal projeksiyonun 'gerçekliği' ekvatoru temel alan projeksiyon sistemininkinden geride kalmaktadır. Fakat kutupsal projeksiyona göre yapılan harit>lar, klasik savaş yöntemleri önemlerini kaybettikçe, daha fazla gerçeklik ve geçerlilik kazanmaktadırlar.

Haritalamada seçilen projeksiyon sisteminin sebep olacağı bozukluklar sınırlıdır. Bunlar sadece büyük (kapsamlı) haritalarda etkide bulunurlar — pratikte, uluslararası ilişkiler biliminde kullanılan haritaları etkilemektedirler. Fakat belirtilmesi gereken nokta, bu tip projeksiyon yanlışlıklarının, kullandığı projeksiyon yönteminin özelliğinin farkında olan araştırmacılardan çok, neyi kullandığının farkında olmayan kamuoyu üzerinde etkide bulunmalarıdır. Fakat gene de, bu projeksiyon tercihi sorununda iyimser olmak güç görünmektedir: bazı bilim adamları bile kendileri de farkına varmadan, tercih ettikleri projeksiyon sisteminin etkisi altında kalmaktadır. Birçok 'jeopolitik' teori —bilinçli veya bilinçsiz olarak— bu tür projeksiyon tekniklerine dayandırılmış bulunmaktadır.

2. *Haritaların coğrafî doğasının yolaçtığı bozukluklar.* Haritalar belli bir ülkedeki çeşitli bölümlerdeki alanları temsil ederler. Gösterilen alandaki toprağa bağlı olmayan bir olgu temsil edildiğinde ise, bu durum, gerçeğin yansıtılmasında bozucu bir etki yapmaktadır. Birçok sosyal olgu bu kategoriye girmektedir.

Şekil 41. — Alana göre değil, nüfusa göre oranlanmış demografik harita.

Örneğin, seçimler konusunda nüfus yoğunluğu az olan yerlere gerekenden çok daha fazla önem verilmekte; nüfus yoğunluğu çok fazla olan yerler ise, hemen hemen sıfıra indirgenmektedir: *Basses Alpes* gibi yerler Paris'ten çok daha fazla önem kazanabil-

mektedir. Seçim sonuçları ile ilgili olarak düzenlenen bütün geleneksel haritalar gerçeği çok yanlış şekilde yansıtmaktadırlar,

Bu bozucu ve saptırıcı etkilerin giderilmesi için iki yol izlenebilir. Birincisi, direklerle veya alan kullanarak devamlı temsil yoludur; daha önce belirtildiği gibi, bu sembollerin «vüs'atleri» birimlerin alanlarından bağımsızdırlar. Fakat bu sembollerin okunması kolay değildir. Seçim sosyolojisinde daha çok renklendirme veya tarama yolları tercih edilmektedir. Bu durumda, idarî birimlerin alanlarına göre değil, fakat nüfuslarına göre oranlanarak temsil edildiği, bu arada şekil ve konumlarının elden geldiğince asıllarına benzetilmeye çalışıldığı demografik haritalar kullanılmaktadır.

Bu konuda benim yönetimimde J.-M. Cotteret ve C. Emeri tarafından, devletleri nüfuslarına göre oranlanmış alanlar içinde gösteren uluslararası haritalar düzenleme konusunda ilginç bir çalışma yapılmıştır (şekil 41). Bu teknikle yapılan haritalar ile bildiğimiz normal haritalar arasında yapılacak karşılaştırmalar ikinci tür haritaların sebep olduğu bozucu etkilerin ne geniş ölçülere varabileceğini göstermektedir (şekil 42).

3. *Haritalarda gerçeğe sadakat ve doğruluk sorunu.* Bu yöntemin amacının ölçülebilen ve ölçülmüş bulunan coğrafî gerçekleri temsil etmek olduğu kabul edilmektedir. Fakat haritalar çoğu zaman, doğru bir şekilde ölçülemeyerek, tamamen niteliksel olguları temsil etmek için de kullanılmaktadır.

Örneğin, dünyadaki devletlerin siyasal rejimlerine göre renklendirildiği veya taramalarla gösterildiği bir dünya haritası, veya her il'in (*département*) *Conseil Géneral* başkanının Sağ, Sol, Merkez, vb. partilerden oluşuna göre renklendirildiği bir Fransa haritası yapılabilmektedir. Haritaların bu şekilde kullanılması prensip olarak eleştirilmeyebilir. Coğrafyacılar bu teknikten iklim, toprak ve bitki örtüsü, vb. haritaları yapmakta yararlanmaktadırlar. Fakat bu tür haritaların geçerli olabilmeleri için yerine getirilmesi gereken iki koşul vardır: 1. niceliksel öğelerin sınıflandırıl-

masının duyarlı ve doğru bir şekilde yapılması gerekmektedir; 2. bu öğelerin dağılımındaki sınırların gerçeklere uygun şekilde saptanmış ve gösterilmiş olması gerekmektedir. Siyasal haritalarda bu iki koşula her zaman yeterince uyulduğu söylenemez. Charles Moraze'ın 'Siyasal Dünya ve Onun Kalbi Fransa' isimli haritası bu konuda verilebilecek iyi bir örnektir (şekil 43): bu harita ilgi çekici ve insanın çeşitli düşüncelere varmasını kolaylaştırıcı nitelikte bir haritadır, fakat asılsız ve haksız bir «doğruluk» görünümü taşımaktadır.

B. Şemalar

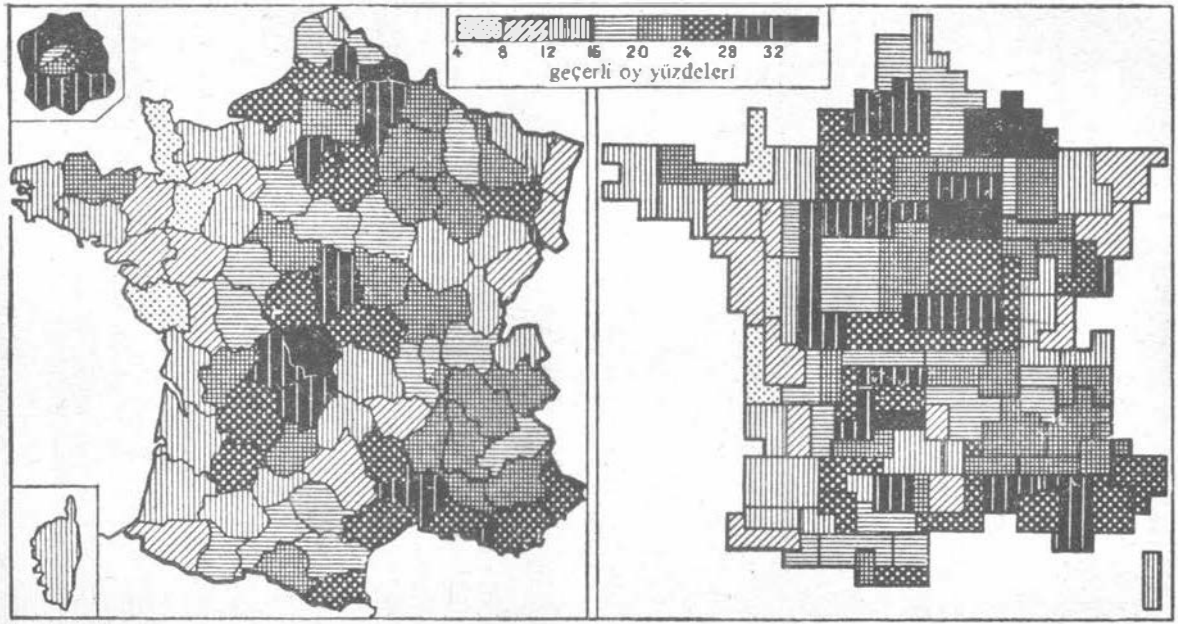
Bu başlık altında matematiksel veya coğrafî bir temele dayanmayan her türlü diyagramlar toplanmaktadır. Pratik açıdan bunların sonsuz denecek kadar çok çeşitleri vardır; elindeki konuya göre herkes bunların yeni bir çeşidini de bulup yaratabilir. Burada, sadece, çok sayıda öğe arasında yapılacak bir karşılaştırmayı kolaylaştırabilecek ve bilimsel araştırmalara yardımcı olabilecek nitelikteki bazı diyagramlar üzerinde durulacak; belirli bir sorunu daha anlaşılır bir şekilde ortaya koyabilmek amacı ile yapılan pedagojik diyagramlar ise, ele alınmayacaklardır. Fakat bu kuralların bazıları ikinci tür diyagramlar için de geçerlidir.

(a) ŞEMA YAPMANIN GENEL İLKELERİ

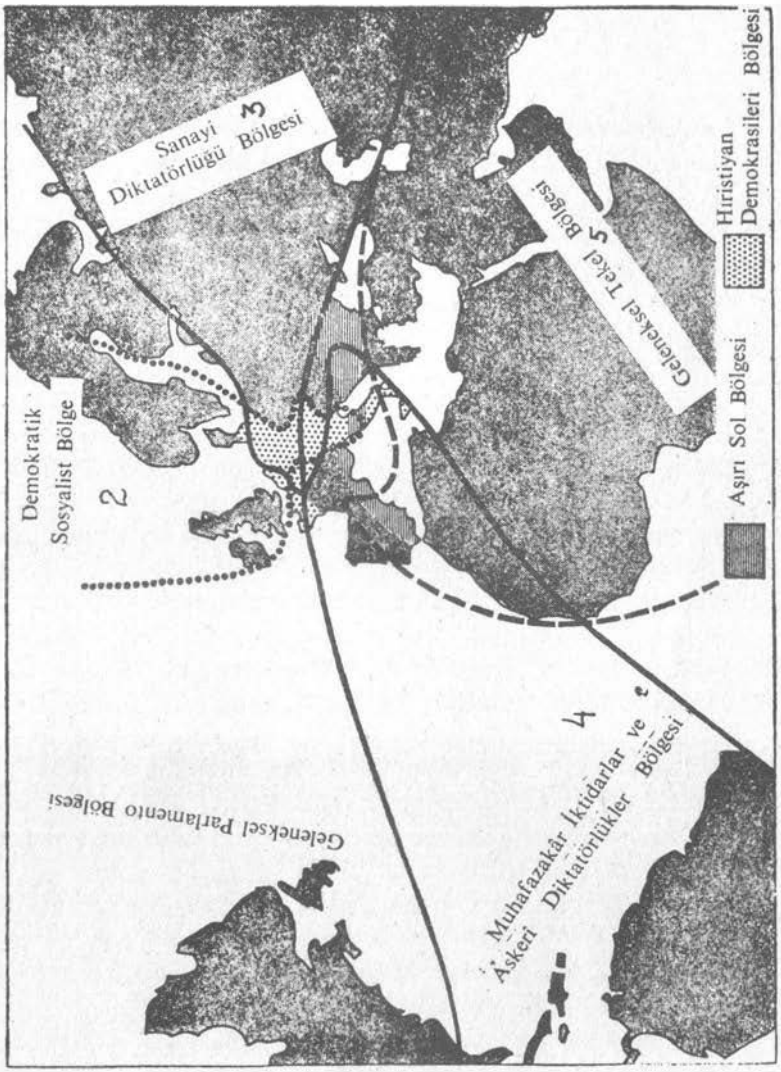
Şema yapma işlemiyle ilgili herhangi bir teori geliştirilmiş değildir. Burada da, sadece, genel iki kuraldan söz edebileceğiz. Bunlara olan ihtiyaç açıktır, ama bunlara bile her zaman uyulduğunu söylemek güçtür.

1. *Anlaşılır olma* (legibility). Diyagramların amacı incelenen öğelerin karakteristiklerini gözle görülebilir duruma getirerek karşılaştırılmalarını kolaylaştırmaktır. Bu nedenle de, şemaların, her şeyden önce, kolay «okunabilir» nitelikte olmaları gerekmektedir.

Şemalarla matematiksel temele dayanan grafikler arasında

Şekil 42. — Coğrafi ve demografik haritaların karşılaştırılması
(1956'da Komünist oyları.)

Şekil 43. — 'Siyasal Dünya ve O'nun Kalbi Fransa'
(Bk: Charles Moraze, *Les Français et la République*, 1956).

(Bu haritanın yapaylığını bilen yazar şunları yazıyor:'Dünyanın gerçek bölünüşünü açıklamayı değil, bu konuda bir öneri'de bulunmayı isteyen bu kategorilerin çok genel ve kaba oluşundan ötürü özür diliyorum. Sanayi diktatörlükleri bölgesi, çok hızlı sınai gelişme gösteren değişik özelliklerdeki otoritaryan rejimleri kapsamaktadır. Sol aşırıcılığı tipik olarak Batılı Akdeniz bölgesinde görülmektedir. Hıristiyan demokrasileri tipik İtalyan (belki de İspanyol) tarzı bir olgudur ve özellikle Latin Amerika'da gelişmiştir – fakat bütün bu farklılıklar topluca değerlendirildiğinde, Fransa'nın bütün bu rejimlerin orta-

bir fark vardır. Matematiksel grafiklerin bazıları, daha önceden bunların dayanağı olan matematik alanında yetişmiş olmak gerektiğinden, ilk bakışta kolayca kavranıp anlaşılamamaktadır. Matematik dilini öğrenmek zor ve zaman alıcı bir iştir; ama matematik belirli kuralları, grameri, sentaksı olan bir dildir. Oysa şemalarda, matematiksel temele dayanan grafiklerin tersine, her yazar kendine göre bir dil ile konuşmakta; hiç bir genel kural bulunmamaktadır (aşağıda incelenecek olan bazı belirli örnekler hariç). Bu nedenle, şemalar yapıldığı zaman geniş açıklamalar vermek, şemayı basit ve çok kolay anlaşılır nitelikte yapmak gerekmektedir.

2. *Duyarlık ve doğruluk.* Anlam açıklığından ve kesinliğinden yoksun şeyler'in, duyarsızlık ve doğruluktan uzaklık oranı iyi açıklanmak şartıyle, en küçük nüanslarına varıncaya kadar ifade olunmaları mümkündür. Diyagramlar ise bu işe *sözler* kadar elverişli değildir. Basitleştirme ve sistemleştirme, diyagramlarla yapılacak karşılaştırmalar için gerekli işlemlerdir, fakat burada bunların saptırıcı ve bozucu etkileri olduğu da bir gerçektir.

Bu tehlikeyi göstermek için bir örnek verelim. Örneğin, Beyaz Saraya gelen Başkanların ve Kongrelerdeki çoğunlukların Cumhuriyetçi ve Demokrat olarak, sürelerine göre, diyagramlarla gösterilmeleri mümkündür. Temsil olunacak olgular bu örnekte açıkça tanımlanmış bulunmaktadır. Demokratlar için bir renk veya tarama şekli, Cumhuriyetçiler için de başka bir renk veya tarama şekli bulunur ve belli olmayan çoğunluklar (üçüncü sıradaki küçük bir partinin dengeyi sağladığı durumlar) için de başka bir renk veya tarama şekli kararlaştırılabilir: 44. şekle bakınız. Fakat III. ve IV. Fransız Cumhuriyetlerinde 'Sağ' ve 'Sol' çoğunlukları diyagramlarla temsil edilmek istendiğinde, 'Sağ' ve 'Sol' terimleri belirli bir anlama gelecek şekilde tanımlanamadığı ve bu kavramlar zamana ve döneme göre değişik anlamlar taşımış oldukları için, çok büyük güçlüklerle karşılaşılmaktadır. Bu durumda, Sağ partiler için bir rengin, Sol partiler için de başka

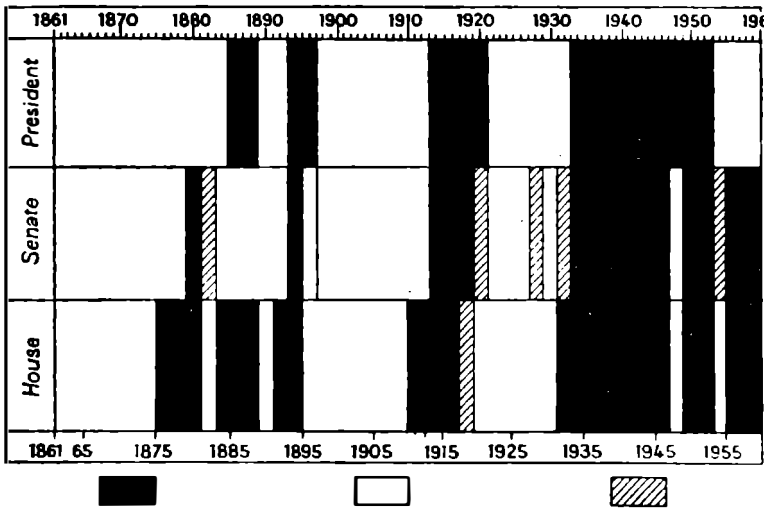
bir rengin kullanılması gerçeği bozan ve saptıran haksız (sayılması gereken) bir doğruluk ve duyarlık görünümüne yolaçmaktadır.

Fakat bütün bunlar şemaların kullanılmaması gerektiği anlamına gelmez. Örneğin, son elli yıl içinde çeşitli Avrupa ülkelerindeki fikir hareketleri karşılaştırmalı olarak incelenmek istendiğinde, Sağ/Sol sınıflandırmasına dayanan seçim tablolarından yararlanılabilir ve bunlar sorunla ilgili olarak yapılacak öncül (preliminary) incelemelere ışık tutabilir. Fakat bu yöntemin geçerlik derecesi, yöntemin muhakkak belli bir miktar saptırıcı ve bozucu etkilerde bulunacağının ve bu tür karşılaştırmalardan çıkarılacak sonuçların ancak göreceli nitelikte olacağının bilinmesine bağlıdır.

(b) BELİRLİ ŞEMA TİPLERİ

Belirli bir bilim dalında çalışan uzmanlar veya bilim adamları biraraya geldikleri takdirde, sözkonusu o bilim dalında bazı olguların ne şekilde temsil edileceğine dair bazı standartlar üzerinde anlaşmaya varmaları kolaylaşabilir. Böyle bir tutum, karşılaştırmalı araştırmaların gelişmesine çok yardımcı olacaktır. Fakat yazık ki, sosyal bilimler alanında yapılan uluslararası kongrelerde sınıfları bile kesinlikle belirlenemeyen genel sorunlar üzerinde durulmakta ve bu gibi «küçük» ve «gösterişsiz» teknik sorunlar ele alınmak istenmemektedir. Ama gene de, temel ilkeleri açıklıkla tanımlanmadan da olsa, çeşitli araştırma alanlarında bazı şema tiplerinin yavaş yavaş standartlaşmaya başladığı görülmektedir. Örnek olarak, örgüt şemaları ile sosyogramlar gösterilebilir.

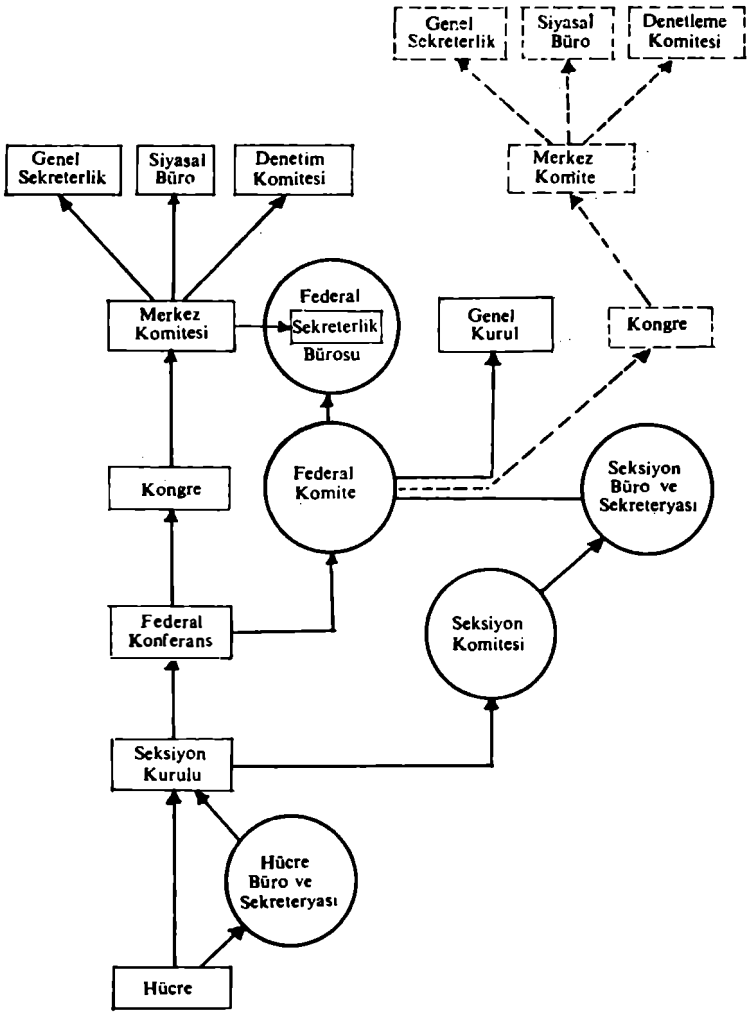
1. *Örgüt şemaları.* Bu şemalar karmaşık yapılı örgütleri (şirketleri, grupları, vb.) ve bunların içerikleriyle bu içerikler arasındaki ilişkileri göstermek için yapılmaktadırlar. Bunların yapılışında, üzerinde görüş birliğine varılmış, bazı basit kurallar vardır. Öğelerin hiyerarşisi dikey olarak temsil edilmekte, yukarda yeralan

Şekil 44.— A.B.D.'de Kongre'de çoğunluklar 1861 - 1960) (Z/ M. Duverger, Les Partis politiques, 3. basım 1958).

öğeler üstte, altlarda yeralan öğeler aşağıda, eşit durumda olan öğeler ise aynı düzeyde gösterilmektedir. Öğeler arasındaki birlik durumları (association) bir ok ile gösterilmekte; okun yönü hangi öğenin diğerini etkilediğini işaret etmektedir (şekil 45). Fakat ne yazık ki, çok kısa oldukları halde bu kurallara bile her zaman uyulmadığı görülmektedir; örgüt şemaları bazen içinden çıkılmayacak bir şekil alabilmektedir. Bu şemaların ne şekilde yapılacağını gösteren genel bir ilkeler sistemini formüle etmek zordur, fakat bazı belirli alanlarda (siyasal partiler, baskı grupları, vb.) belirli derecede duyarlığı ve doğruluğu olan kuralların saptanması olanaksız değildir.

2. *Sosyogram'lar.* Sosyogram tekniği Moreno'nun sosyometrik yönteminden ayrılamaz. Sosyogram tekniğinin amacı, bir grup içindeki bireyler arasındaki ilişkileri karakterize etmektir. Grup içindeki üyelerden her birine, vereceği cevap saklı kalmak üzere, arkadaşlarından hangisine yakınlık duyduğu; masada, işyerin-

Şekil 45. — Bir örgüt şeması örneği.
(Fransız Komünist Partisi : kesik çizgili doğrular Tüzük Md. 26 gereğince kurulan özel örgütü gösteriyor).

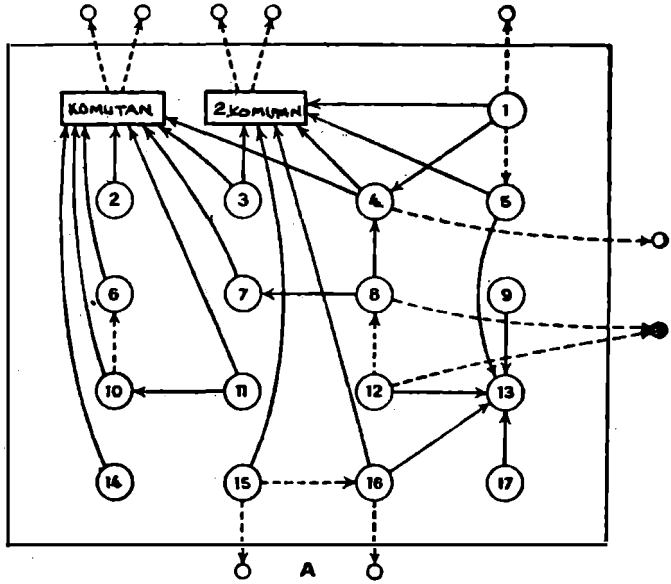
de, evlilik hayatında hangisi ile birlikte olmak istediği; hangisini antipatik bulduğu ve hangisinden uzak kalmak istediği sorulur. Grubun her üyesi, bir nokta veya küçük bir çemberle temsil edilir; çizgi şeklindeki oklar sempatiyi, kırık çizgilerle gösterilen oklar da antipatileri gösterir.

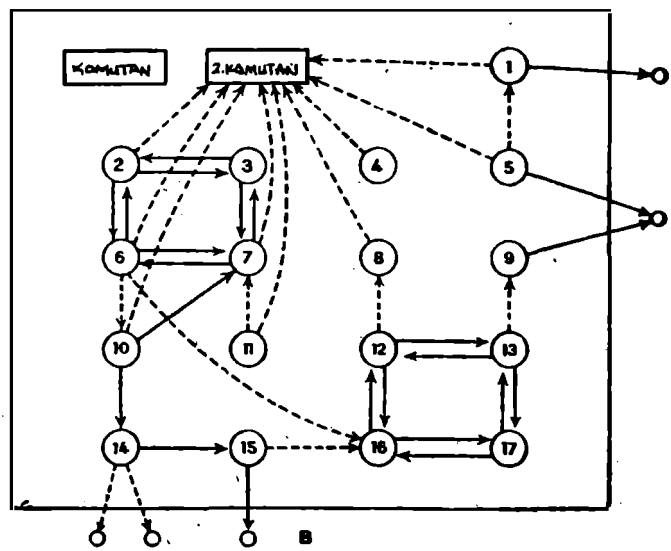
Bu diyagram sosyogram adıyla adlandırılır. Grubun çeşitli üyelerinin yerleri «kabul edilirlik» kriterine göre belirlenir. Moreno çeşitli sosyometrik ilişki tipleri bulmuştur: zincir, yıldız, ağ, vb.

Bu yöntem bir grubun gerçek psikolojik yapısını aydınlatmaktadır. Aynı şekilde, grubun şekli ve biçimsel resmi yapısı ile karşılaştırma yapılmasını sağlar (böylece sorulan soruların karşılığında alınan cevapların samimî ve dürüst olup olmadıkları saptanabilir). Grup içindeki üyelerin sempati ve antipatileri hakkında sorulan sorular yerine, dolaylı yöntemler de kullanılabilir (testler, katılanın gözlemi).

Pasifik savaşı günlerinde Amerikan hava kuvvetlerinin iki filosundaki ilişkiler konusunda Jenkins'in yaptığı araştırma sosyometrik yöntem için iyi bir örnektir. Araştırmanın amacı, niçin filolardan birinin moralinin iyi diğerinin ise kötü olduğunu aydınlatmaktı. Jenkins her havacıdan hangi arkadaşıyle birlikte uçmayı istediğini, hangisiyle istemediğini sormuş ve kendisine içtenlikle cevap vermelerini istemiştir. Bu çerçeveye göre uygulanan araştırmanın sonunda 467'nci sayfadaki (şekil 46) sosyogram yapılmıştır.

Sosyogramlardan açıkca görülmektedir ki, A filosunda resmî liderler (komutan ve ikinci komutan) filodaki pilotlar tarafından da önder olarak kabul edilmekte; B filosunda ise bunlardan biri (komutan) fazla bir kabul görmemekte, diğeri ise (ikinci komutan) tamamen reddedilmektedir. Gene rahatlıkla görülmektedir ki, A filosu birlik içinde bir gruptur ve daha homejen bir niteliktedir (A filosunun hiçbir üyesi grup dışından arkadaş aramamakta, oysa B filosunda iki hizip bulunmaktadır). Buna benzer araştırmalardan yararlanarak, geniş kapsamlı karşılaştırmalar yapı-

Şekil 46. — Jenkins'in sosyogramları
(A) Morali düzgün birinci filo, (B) Morali kötü ikinci filo

labilir ve bu araştırmalarla liderlik sorununa ışık tutulabilir.

Matematiksel grafikler hakkında: P. Pèpe, *Presentation des Statistiques*, 1959.

Haritalar ve şemalar hakkında: A. S. Hall, *Construction of graplıs and charts*, 1958; P. W. Chombart de Lauwe *(et al.) Paris et Il' agglomeration parisienne*, 1952, özellikle cilt II, ss. 12 ve ardı; J. M. Cotteret ve C. Emeri, 'Essai de représentation des forces politiques,' *Revue Française de science politique*, 1957, ss. 596 ve ardı.

Örgüt şemaları hakkında: R. Aluson, *Le Organigrammes*, 1958.

Sosyogramlar hakkında: J. L. Moreno, 'La Méthode sociometrique en sociologie; *Chaiers internationaux de sociologie*, 2, 1946; J. G. Jenkins, *The Nominating Technique*, «Eastern Psychological Association'a» sunulan rapor, Atlantic City, 1947, ve *Leadership Isolation*, 1945; P. J. Lebret, *Quide pratique de l'enguête sociale*, 3 cilt, 1951-58.

sosyal bilimlere giriş

Prof. Duverger, Paris Üniversitesinde Siyaset Sosyolojisi, Siyasal Bilimler, Anayasa Hukuku dersleri okutan dünyaca ünlü bir bilim adamıdır. Dikkatli, çalışkan, sabırlı bir bilim adamı olmak nitelikleri yanında Prof. Duverger yazılarıyla günümüzün en çok okunan düşünürlerindendir. Eserleri 15 yıldır Amerikan ve Fransız üniversitelerinde okunması zorunlu kitaplar arasında yer almaktadır.

Yazar bu eserinde sosyal bilimlerin nasıl geliştiğini, yöntemlerini; başlıca kuramlarını ve çeşitli disiplinlerini tanıtmakta, açıklamaktadır. Eserin en önemli yanı, toplumu yöneten seçkinlerin çok iyi bildikleri, çok geniş şekilde kullandıkları sosyal bilimlerin ne olduğunu; kimin elinde kullanılacaksa o'na göre neler yapılabileceğini yönetilen "sade" insanlara da açıkça gösterebilmesidir.

Sosyal bilimlerle ilgili bu açık ve ilginç eser, hızlı bir değişim içindeki toplumumuzda olup bitenleri anlamamız için de mutlaka okunması gerekli bir eser niteliğindedir.

9 789754 942026

ISBN 975 - 494 - 202 - 1
99 . 06 . Y . 0105 . 1588

KDV dahil 3750∞ Lira